

चांदोबा

जानेवारी १९८२

समय सुचकता

महदेशाचा राजा प्रचंड याच्याजवळ खूप मोठे सैन्य व त्याचबरोबर पुष्कळ संपत्तीपण होती. राजा प्रचंड आपल्या शेजार-पाजारच्या राज्यात सलोख्याचे संबंध जोडण्याकरिता आपल्या निवडक राजदूतांना पाठवित असे.

काही वर्षांपूर्वी राजा प्रचंडनी कीर्णाची व विदेह ह्या दोन्ही राज्यांकरिता वच्यसेन नावाचा राजदूत नेमला होता. त्यांनी पुष्कळ वर्षे आपली जबाबदारी ओळखून त्या पक्षाचा सांभाळ केला. परंतु अचानक त्यांचे निधन झाले.

तेव्हा राजांनी दोन्ही राज्यांकरिता एक नवीन राजदूत नेमण्याचा विचार केला. त्याकरिता राजांनी काही योग्य व्यक्तींना बोलावून त्यांची परिक्षा घेतली. त्यात विकार आणि ललित नावांच्या दोन व्यक्ति घनस्वी झाल्या.

त्या दोघांपैकी राजदूतपदासाठी कोण योग्य ठरेल ? समजण्याकरिता राजांनी विचारपूर्वक एक परिक्षा घेण्याचे ठरविले व त्या दोघांना बोलावून घेतले. राजांनी सांगितले—“मी तुमच्यावर एक महत्वाची जबाबदारी सोपवणार आहे?” आणि विकारकडे बघून पहात म्हणाला—“तुम्हाला आपल्याबरोबर आवश्यक तेवढे सैन्य व नजराणा घेऊन कीर्णाची राजाकडे जा व मंत्रीसंबंध जोडून त्यांना आपली भेट देऊन परत ये.

तसेच ललितलाही विदेह राज्यात जाऊन तेथील राजाकडे सलोखा संपादन करून त्यांना नजराणा अर्पण करून परत यायला सांगितले. राजाचा संदेश मिळताच व राजांनी दिलेली वेळेची मुदत ऐकताच दोघेही निवडक सैन्य व उपयुक्त नजराणा घेऊन निघाले.

बरोबर नेलेला नजराणा व सैन्य घेवून ललित वेळेच्या आधीच राजधानीत परत आला व राजाला जावून भेटला.

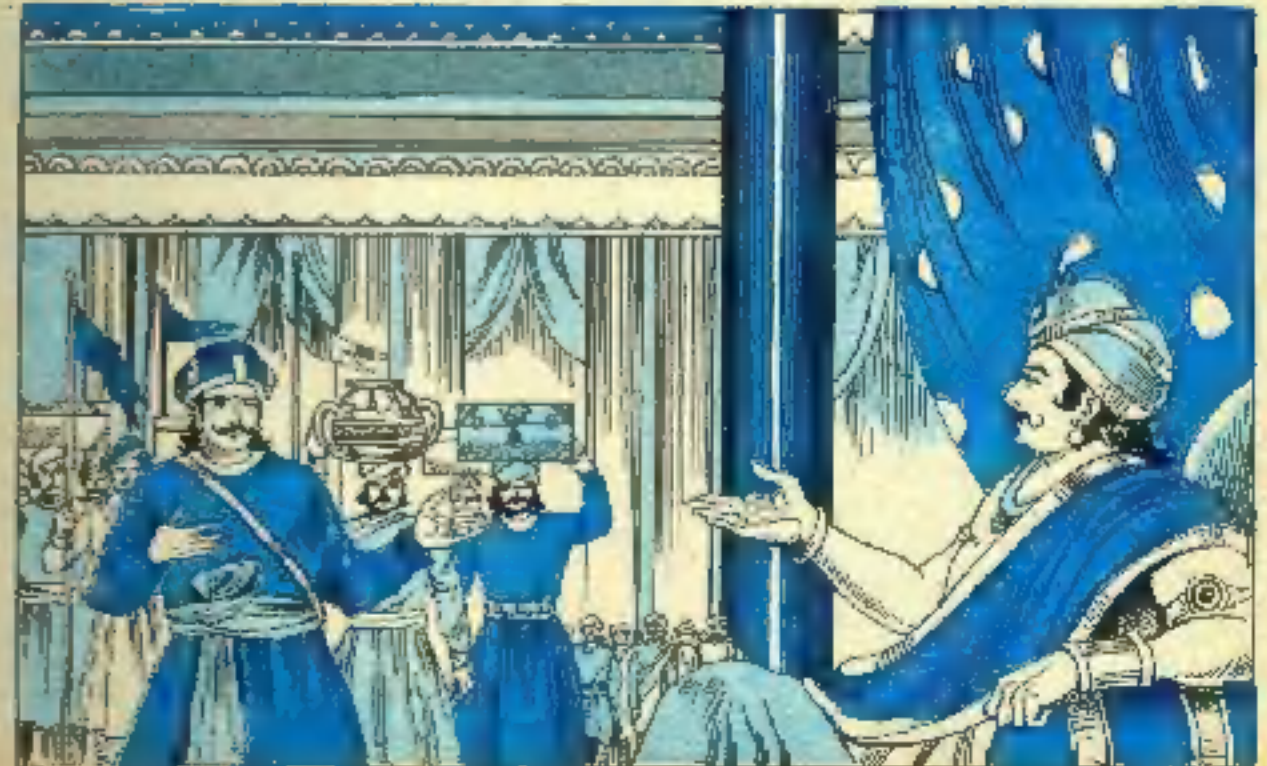
राजा प्रचंडनी ललितला विचारले—“विदेह राजांनी आमच्या वस्तू स्वीकारण्याचे नाकारले काय? त्याच बरोबर मंत्री संबंध पण होवू शकले नाहीत काय?”

“महाराज, एका शेजारच्याच राजा बरोबर कसले संबंध जोडायचे ही गोष्ट आपल्या मोठेपणाला लाजवणारी होईल ना? नजराणा बरोबर घेऊन जाताना ही गोष्ट माझ्या लक्षात आली नाही परंतु विदेह राजाला भेटताच ही गोष्ट माझ्या लक्षात आली म्हणून मी भेट-वस्तु राजाला अर्पण न करता व आपल्याबरोबर

मंत्रीसंबंध जोडण्याचे न सांगताच तेथून निघून आलो. ललितने उत्तर दिले.

हे उत्तर ऐकताच दरबारातील लोकांना आश्चर्यच वाटले, परंतु राजाला आश्चर्य वाटले नाही. ललितला विदेह देशाची सलोख्याचे संबंध जोडण्याकरिता पाठवले होते परंतु ललितने राजा विरुद्ध व्यवहार केला तेव्हा राजा ललितला राजदूताचे पद देणार नाही. असे सर्व दरबारी लोकांना वाटले.

विकार तर राजांनी दिलेल्या वेळेच्या नंतर दोन दिवसांनी कीर्णाची राजांनी दिलेला नजराणा घेऊन राजधानीत परत आला. राजांनी विकारला पहाताच विचारले—“तू दिलेल्या वेळात न येता

नंतर कां आलास? कोशांबी राजानी आपल्याबरोबर सलोख्याचे संबंध जोडण्याचे कबूल केले आहे काय?"

विजयगर्दानी विकार म्हणाला—"राजा, मी कोशांबी राजाला आपल्याबरोबर सलोख्याचे संबंध जोडण्याकरिता स्वरूप जिनवले व त्यांनी आपला नजराणा स्विकार करून, सोबत आपल्याकरिता अमुक्याअशा मेटवस्तु व तसेच दासदासी पाठवल्या आहेत. आजपर्यंतचा अतिथि सत्कार पाहूनच माझ्यावर एक प्रकारचे दडपण आले.

ह्यावर सर्व दरवारी त्याची स्तुती व अभिनंदन करू लागले. तेव्हा राजानी त्यांना घाबवून सांगितले—"मी राजदूताच्या पवासाळी ललितची निवड केली आहे. ही गोष्ट आपल्या लोकांपैकी वग्याच जणांना आश्चर्यकारक वाटले. परंतु ललितनी केलेला राजाबरोबरचा व्यवहारच योग्य आहे.

विदेहराज्य आपल्या करिता आंश्लिक राज्य म्हणजे शेजारचेच राज्य आहे.

तेव्हा त्याच्याबरोबर आपल्याला मनापून संबंध जोडण्याची काहीच जरूर नाही. परंतु त्याला प्रथम माहित आले नाही तेथे जाताच त्याच्या ते लक्षात आले. तेव्हा त्यांनी आपला नजराणा अर्पण केला नाही व तो परत आला."

"कोशांबी मुढा आपले शेजारचेच राज्य आहे. परंतु विकारनी ही गोष्ट जाणून घेतली नाही. राजाला आपला नजराणा अर्पण केला आणि उपसोनी नसलेल्या गोष्टी घेऊन मैत्रीसंबंध जोडून परत आला. त्यामुळे असे स्पष्ट झाले. राजदूताच्या ठिकाणी लागणारी समय सूचकता त्याच्यापाशी नाही त्यामुळे निश्वास ठेवणे कठिण आहे. की; मद्र देशाची लष्करा व्यक्तिकडून अबु राखली जाईल." असे राजा प्रचंडनी सांगितले.

राजाच्या सांगण्यावरून सर्व दरवारी लोकांना जमलेला समजले की, ललित एक हुशार विवेकशील व्यक्ति आहे आणि विकारच्या मुळे कधी चुकी झाली.

सुलक्षणी

कुंतलदेशाचा राजा रविवर्मा याच्या दरवारी खजिनदाराची जागा रिक्त होती. राजा योग्य व्यक्तिच्या शोधत होता, तेव्हा राणीने आपल्या लहान भावाची तारीफ करीत सांगितले—"ही गोष्ट पैश्याची आहे, तेव्हा दुसऱ्या बाहेरच्या माणसाला ठेवण्यापेक्षा आपलाच माणूस तेथे ठेवला तर अधिक विश्वासपात्र होईल."

पण राजाला ही गोष्ट विलकुल आवडली नाही. कारण खजिन्यातील धन काही कारणांनी कमी-जास्त झाले तर निष्कारण आगल्या मेव्हण्याबरोबरच बंद निर्माण व्हायला कारण होईल. तेव्हा राजानी उत्तर दिले—"चांगलीच गोष्ट आहे पण मी विचार करून सांगतो!"

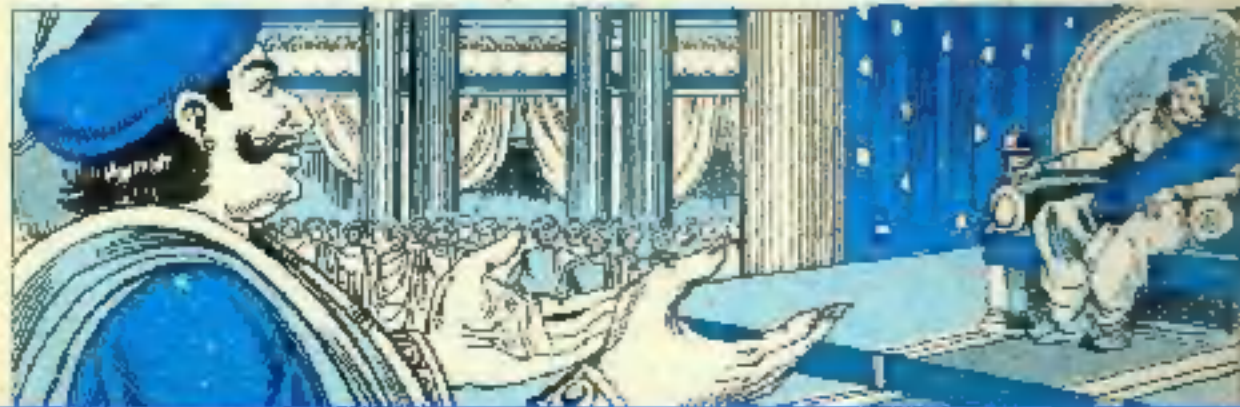
दुसऱ्या दिवशी सेनापतिने राजासमोर एक प्रश्न विचारला—"महाराज, माझा छोटा भाऊ शिकलेला आहे. परंतु यद्धकलेत

तो प्राविण्य मिळवू शकला नाही. त्याला खजिनदाराची नोकरी दिलीत तर मी सेनापति व भाऊ खजिनदार होवू आणि आपली सेवा करण्याचे माध्यम मिळेल.

परंतु राजाला तेही योग्य वाटले नाही. मोठा भाऊ सेनापति व लहान भाऊ खजिनदार बनल्यावर त्यांचेच वर्चस्व वाढेल.

त्याच वेळेस विष्णुशर्मा नावाच्या तरुणांनी राजाची भेट घेतली व आपला विचार प्रकट केला. "महाराज, मी गणित शास्त्रात प्राविण्य संपादन केले आहे. तेव्हा माझी योग्य ती परीक्षा घेऊन मला आपल्या पदरी खजिनदाराची जागा द्या.

राजानी विष्णुशर्माची अनेकतऱ्हेनी परीक्षा घेतली व त्याच्या उत्तरांवर संतुष्ट होऊन त्याला खजिनदाराच्या जागी नेमले. परंतु ही नेमणूक राणीच्या व विष्णुशर्माच्या

राजाला कारणीभूत झाली. थोड्या दिवसांनी राणीने राजाला विचारले—“आपण विष्णुशर्माला मोठा हुशार व ईमानदार समजून खजिनदाराला जागी नेमले आहे. तो एक तंदरुबा चोरटा आहे. माझी आतांची खात्री झाली की, थोड्या वेळापूर्वीच नोकरीच्या शोधात आलेल्या एका माणसाकडून एक हजार नाणी चोरून घेतली. घरी जाताना तो ती घेऊन जाईल तरी आपण वेळ न दवडता ताबडतोब खजिन्यात जाऊन हिशोब पहावा. तो आपल्याला एक हजार नाणी जास्त असलेली दिसतील.

राजांनी ताबडतोब खजिन्यात जाऊन हिशोब पाहिला. परंतु तो अगदी बरोबर होता. एकही नाणे जास्त नव्हते. विष्णुशर्माची पण झबती घेतली तेव्हा त्याच्याचबळ काहीही सापडले नाही. आपली झबती घेतलेली पाहून विष्णुशर्माला जरा आश्चर्यच वाटले. पण राजांनी त्याच्यावर संतुष्ट होत सांगितले की तुम्हाला झबतीचे कारण तुला सांगायून सांगण्यात येईल.

राणीनी आपल्या सखाच्याकडून बातमी मागविली परंतु कोणत्याच गोष्टीचा उलगडा लागला नाही. जसे काय झाले राणीलाच कळेलना. कारण राणीने आपल्या एका दासीला खजिन्यात एक हजार नाण्यांची घेली गुपचुप ठेवून येण्यास सांगितले होते. तेव्हा ती एक हजार नाणी घेली कोठे?

त्याचप्रमाणे सेनापतीनेही एका विश्वासू नोकरांकरवी खजिन्यातून एक हजार नाणी चोरून नेली होती. तेव्हा सेनापतीच्या मनात भलतोच शंका येऊ लागली. कारण त्याच्या चोरण्यांनी खजिन्यातील एक हजार नाणी कमी व्हायलाय पाहिजे होती. ती नाणी कधी कशी झाली नाहीत?

अशा तऱ्हेने दोघांनी ईर्ष्येने दुसऱ्याचांगल्या नीतिवान माणसाला वाईट ठरवण्याचे योजले परंतु ती योजना परस्परां कडूनच फसली गेली त्यांना ती गोष्टी उघड न करता गप्य झाले लागले. जसे चोरी करण्याकरिता भोक पाडायला गेलेला चोर भोकांतून विंचू चावला तरी गप्पच बसतो तसे.

एक दिवस मकरंदीपचा राजा मंदरदेव आपल्या उद्यानात हिचत असतामा त्याला किल्ल्याच्या दरवाजाजवळ लोकांचा गोंवाट व सैनिक त्यांना दमदाटी करीत बसल्यातचा ताबडतोब ऐकू आला. अचानक होणाऱ्या गडबडगोंगाटामुळे राजाला आश्चर्य वाटले. त्याचे काय कारण असावे हे समजून घेण्याकरीता राजा आपल्या उद्यानातून बाहेर पडून किल्ल्याच्या दरवाजाकडे जावू लागला.

राजा मंदरदेवनी बाहेर पाहिले तर, मंत्री जनतेला शांत रहाण्याविषयी सुचना देत होते, सैनिकांनी राजाला आलेले पहाताच तो चार मंत्र्यांना दिली. तेव्हा मंत्री राजापाशी आले.

“हा काय गडबडगोंवाट आहे?” राजांनी मंत्र्याजवळ विचारणा केली, मंत्र्यांनी काहीएक सण किल्ल्याच्या दरवाजाकडे पाहिले व म्हणाले—“राजा, अजूनपर्यंत एका गोष्टीचा उलगडा होऊ शकत नाही, परंतु आम्हाला विचार आहे की आपण काहीतरी करे असण्याचा संभव असावा. आपल्या सर्वांनाच माहित आहे की काही दिवसांपासून कुंडलीनी द्वीपात थोडी बराजकता पसरू लागली आहे. परंतु जेव्हा मासेमान्यांकडून बातमी मिळाली की, दरवाहनमिथ नावाच्या सेनापतीने त्या द्वीपाचा राज्याधिकार हस्तगत केला. व तो आपल्या राज्यावर चालू करून घेत आहे. तेव्हा ही बातमी कळताच आपली

मंदरदेवनी मंत्र्याकडे प्रस्तावक नजरेने पाहिले व बोडे पावून म्हणाले “चांगली गोष्ट आहे?” ह्याविषयी माहिती मिळताच बातमी सरी असल्यास मला कळवा मी वाट पहातो.” असे म्हणून राजा महत्वाकडे जाऊ लागला.

राजा गेल्यानंतर मंत्री सरळ तटानजीक जावून, त्याच्यावर खडून लांबवर पाहू लागला. तटावरून दूरवरचा समुद्र व त्यामधून जाणाऱ्या बोटीचा पत्ता लागत असे. मंत्र्याच्या कल्पनेप्रमाणे समुद्राला एका बोटीचे निक्षण दिसत होते. थोड्यावेळात ही गोष्ट नक्की झाली की बोट मराल द्विपाजनीक येत आहे.

तिकडे सेनापतीनी मंत्रीच्या संदेशानुसार द्वीपाच्या जवळपासच्या सर्व सेन्यांना एकत्रित केले. मरालद्वीपाच्या कोहोकडे पायी असल्यामुळे जवळपासच्या राजांपासून नेहमीच धोका होता. तेव्हा मरालद्वीपाच्या राजांनी राज्यातील प्रत्येक पुरुषाला सैनिकी शिक्षण दिले होते.

सेनापती निवडक सैनिकांना घेऊन द्वीपाजवळच्या किनाऱ्याशी गेला. मराल द्वीपचा नौकादल अजरत पहल्यास लढण्यास तयार होता. प्रत्येक नावीकाला डोलांचा व शंख-नादाचा आवाज ऐकताच आपापल्या नावेच्या जागी येण्याची मुचना देऊन उचली होती.

किल्ल्याच्या तटावरून सर्व तयारी होत असलेली त्यांनी पाहिली. सेनापतीची सावधानता व कर्तव्यनिष्ठा पाहून मंत्री आनंदीत झाला. त्याचा आनंद थोड्या-वेळापुरताच होता कारण त्याची जागा हळूहळू भीतीनी घेतली. गुप्तचरांच्या बोटींमार्फत थोड्या दूर अंतरावर काळंक-भिन्न डग हळूहळू पसरत असल्याचे दिसू लागले. पूर्वेबादळाची व पावसाची लक्षणे असावीत असे मंत्रीला वाटले परंतु दुसऱ्या क्षणीच काही पावसाचे डग नाहीत तर काही थोड्यांनी स्वतःह्याच्या बोटी एकत्रीत झाल्या. मरालद्वीपाजवळ आल्याने आहूत व बोटीच्या घुराड्यातून घुर बाहेर येत आहे असे दिसले. थोड्या वेळातच गुप्तचरांच्या

बोटीवर तेजात मिजवून पेटलेले बाण ज्वलनक येऊन पडू लागले.

तेव्हा मासेमारी लोकांनी सांगितलेली गोष्ट सरीच आहे हे मंत्रीना स्पष्ट झाले. काहीही न कळवता असा अज्ञानक हल्ला करण्याचा संप्रदाय नविनच कुंडलीनी राज्याचा अधिकार प्राप्त झालेला राजा नरवाहून मिश्रनी नविनच सुरू केला होता. मंत्रीनी राजांनी दांत ओठ झाले. दोनशे वर्षांपूर्वी अस्याच प्रकारे युद्ध घोषणा न करता अनेक राज्ये शाक्तेय नावाच्या मांत्रिकांनी लूटली होती. त्यावेळेस काही राजांनी शाक्तेय हा काही राजवंशी घराण्यातला नाही तर एक मांत्रिक आहे असे समजून आपापली राज्ये सांभाळली होती.

जनता घाबरून गेली आहे त्यांना मी शांत रहाण्याविषयी सुचना देत होतो.

राजा मंदरदेव डोके हलवून गप्प राहिला, परंतु त्यालाही मंत्र्यांनी सांगितलेल्या गोष्टीत काहीतरी सत्य असावे असे वाटू लागले तो विचारमग्न झाला, राजा धोका असल्याविषयी विचार करित असावा असे वाटून मंत्र्यांनी राजाला सांगितले— “महाराज, पुढील संरक्षणाकरिता चांगला उपाय शोधून मी सेनापतीकडे आधीच निरोप पाठविला आहे. ती गोष्ट सरी किंवा छोटी ह्याविषयी आपल्याला गुप्तचराकडून सध्याकालपर्यंत माहिती मिळेल आणि ती वेळ आता होतच आली आहे.

छत्र एकाका मंथ्यानी बोलावून बुद्ध समा-
चार पोहोचवण्यासाठी राजाकडे पाठवले.

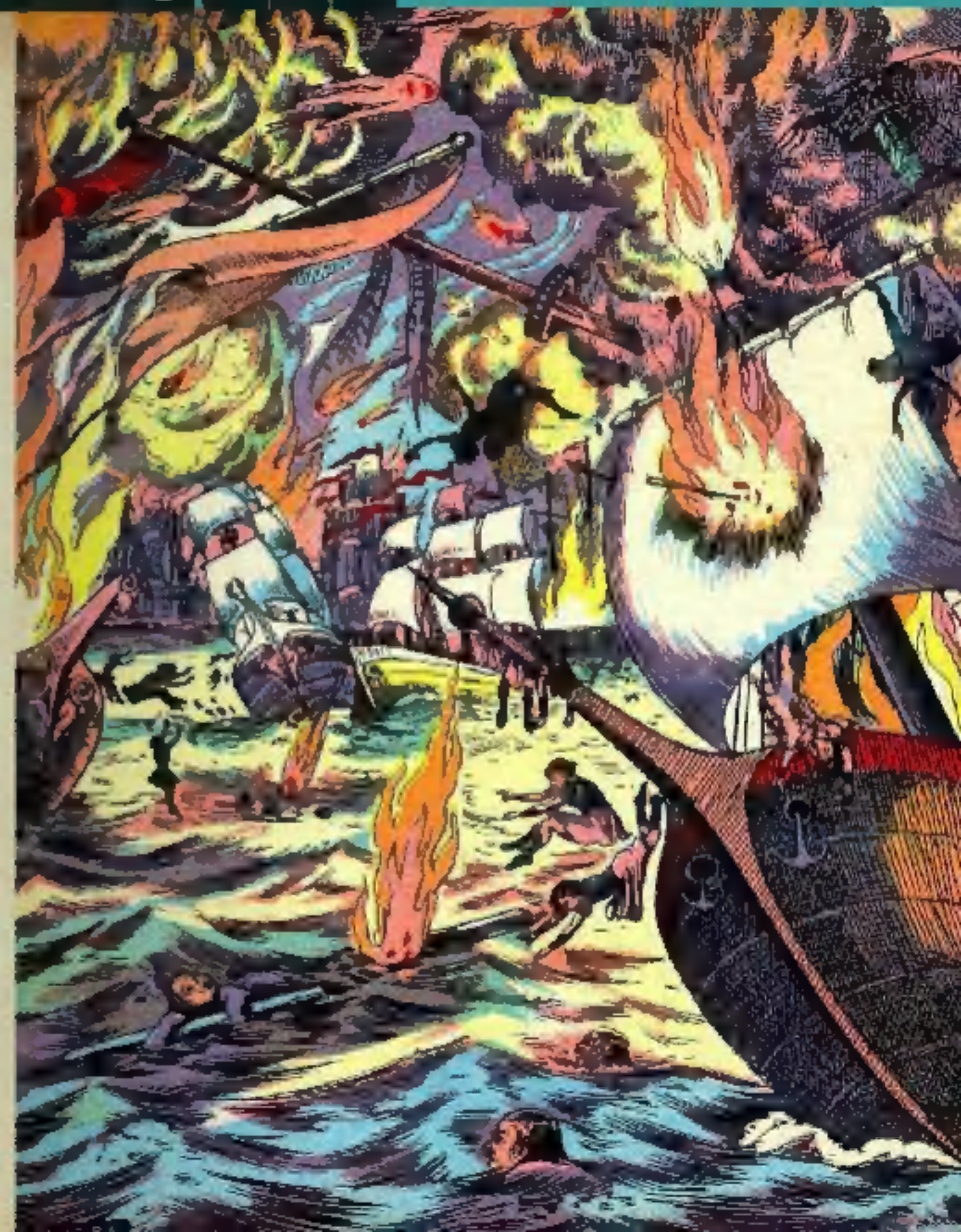
समुद्रामध्ये दोन्ही नौकादलांचे चमचोर
भीषण युद्ध चालू होते. दोन्ही सैन्यातील
लोक प्राणाची पर्वा न करता लढत होते.
दोन्ही सैन्यातल्या लोकांनी बाणांना कपडे
गुंडाळून त्यावर तेल ओतून जाग लावून
एकमेकांच्या बोटीवर टाकण्याला सुरवात
केली. ज्या ज्या बोटींना जाग लागत होती
त्या त्या बोटीतील सैनिक समुद्रात उड्या
माकन जीव वाचवू लागले. परंतु शत्रु-
पक्षातील सैनिक लज्जमान्या बोटींची जाग
विझवून त्यांच्यावर जाण्याचा अधिकार
माजवू लागले.

कित्त्याच्या बुजगावरून हे सर्व दृश्य
पहात असलेल्या मंथ्याची नव मिळण्याची
आशा थोडी थोडी कमी होवू लागली.
मंथ्याच्या मनात एकच आत्मा निर्माण झाली
की, गुप्तचरांनी भरलेली एक नाव जे
समुद्रपार गुप्तपणे गेली ते कुंडलीनोद्विपात
होणारी धजेची हाकत व नरवाहन मिथ्याची
राज्यव्यवस्था व तेथील जनतेवर होणारा
त्याचा परिणाम कळू शकेल. परंतु मंथ्या
जुप काळजीत पडला.

एकदंडात मंथ्याच्या पाठीमागून कोणी
आल्याचा जावाच आला. त्याने माग बळवून
पाठीमागे पाहिले तेव्हा राजाकडे मुद्रांचा

अवस्था लपटने त्यांनी अवघमंपूर्ण राज्य केले.
मंथ्या अशा विचारात गेले होता तोच
मरालद्वीपाच्या नौकादलांनी आपल्या बोटीवर
हल्ला होणार आहे असे समजून मोठमोठ्या
आरोळ्यांनी आपल्या बोटी चालू केल्या
थोड्या वेळीतच समुद्राच्या मध्यावर थोड्या
दूरवर कुंडलीनोद्विपाच्या बोटीमध्ये चमचोर
लढाई सुरू झाली.

ते पळताच काही सैनिक कित्त्याच्या
तटावर चढून गेले. कोणत्याही कार-
णांसाठी मरालद्विपाचे सैन्य हरले तर नग-
राची रक्षा करण्याकरिता आधीपासूनच
सावधानतेचा इशारा देण्यासाठी काही
सैनिक बुर्जावर पाठविण्यात आले. त्यांनी-

समाचार घायला पाठवलेला सैनिक घापा टाकीत त्याच्याकडेच येत होता.

“काय झाले? घापा टाकीत का, आकास? मंत्रीनी काळजी घाटून विचारले.

“राजाचा काहीच ठावठिकाणा लागत नाही!” सैनिकांनी घाबरलेल्या श्बरात सांगितले.

“हि गोष्ट तुला कोठून समजली?” मंत्रीनी कठोर आवाजात विचारले.

“महापुरुषा, मी राजमहालात जाऊन पाहिले तेव्हा तेथे खूपच गोंधळ उडालेला दिसला दासींनी येऊन सांगितले की, काही वेळापूर्वीच राजाच्या महालातून एक कंकड कानठळी बसणारा आवाज आला. तेव्हा

राजमठांनी सर्व राजमहालात सोडून पाहिले परंतु राजा कोठेही दिसला नाही.” सैनिकांनी एका दसात ही गोष्ट मंत्रीला सांगितले.

राजाच्या अंगरक्षकाचे नाहीसे होण्याचा समाचार ऐकताच मंत्रीच्या मनात राजाला काहीतरी दगाफटका बसला असावा अशी संका निर्माण झाली. मंत्रीनी विचार केला की, बहुधा कुंडलिनीराज्यावर अधिकार करणारा राजा नरबाहून मिथ ह्यांनीच काहीतरी नाकिन घडयंत्रांचा प्रभाव पडून राजाला पळविले असणार. त्याच बरोबर मंत्रीला असापण एक विचार झाला की जेव्हा राजा राजमहालात दिसत नाही तेव्हा कितल्याच्या बाजूबाजूलाच कोठेतरी राजाला पळवून नेले असणार.

अशी संका येताच मंत्री आपल्या बरोबर काही सैनिक घेऊन कितल्याच्या तटाबाहेर जाऊन आणि नुसत्याच्या एका टोकापासून दुसऱ्या टोकापर्यंत घाबत जावून बाकून खंदकाकडे पाहू लागला तेव्हा खंदकापासून थोड्या अंतरावर कितल्याच्या मितीवरून एक दोरीजाली लोबंत असलेली दिसली तसेच दोरीवरून तीन माणसे उतरताना पण दिसली.

त्याच क्षणी मंत्रीच्या अवलंब उभा असलेला सैनिक जोराने किचाळला—

“महामंत्री ते पहा, महाराज व त्याचे अंगरक्षक!”

आता काय केले पाहिजे? मंत्र्यासमोर एक गहन प्रश्न उभा राहिला! पाहिजे तर तो कितल्याच्या भितीवर हटकणारी दोरी कापून टाकू शकला असता, परंतु त्याच बरोबर राजा आणि त्याला बंदी बनवून नेणारे त्याचेच झोही अंगरक्षक एकसाथ खंदकात पडतील तर बसे न करता नसलेल्या पहाण्याशिवाय शर्यत न नाही ते दोन्ही अंगरक्षक राजाला बंदी करून बेरोकटोक दुष्मनाच्या राज्यात घेऊन जातील.

मंत्री महाशय सतत ह्याच विचारात मग्न बसताना एक सैनिक मोठ्याने ओरडला—“महामंत्री तिकडे पहा! खंदकाच्या किनाऱ्यावर तीन थोडे जख्यत तयार ठेवलेले दिसत आहेत.”

मंत्रीनी आपली नजर तिकडे वळविली तेव्हा लगाम कसून तयार राहिलेले थोडे त्यांच्या दिसून आले. तेव्हा मंत्रीला कळले की, राजाला बंदी करण्याकरिता नरबाहून मिथनी आधीपासूनच आपले शेवट राजमहालात पाठवले होते. त्यांनी समुद्राकडे दूरवर पाहिले तेव्हा गुप्तहेरांनी भरलेली दोट किनाऱ्या नजदीक येऊन पोहोचत होती. आणि कुंडलिनी द्वीपाच्या

दोन बोटी सुद्धा वेगाने किनाऱ्याजवळ येत होत्या.

मंत्रीला वाटू लागले की आता परिस्थिती फारच कठिन झाली आहे. त्यांनी सैनिकांना घेऊन आदेश दिला—“तुमच्या पैकी कोण पाच सैनिकांनी चोठ्यावर स्वार होवून राजाच्या रक्षणार्थ जा! इथल्या झालेल्या वाईट परिस्थितीची बाबर बाहेरच्या जनतेला कळून देऊ नका. जाण्याची पाई करा.”

मंत्रीचा इशारा मिळताच काही सैनिक कितल्याच्या नुसत्यावरून खाली उतरून थोडे वेळ राजाच्या रक्षणार्थ निघाले. मंत्रीनी खंदकाच्या बाजूला पाहिले. तेव्हा राजाला

त्याचे शोही अंगरक्षक खंदक पार करून घोडे जेथे तयार ठेवले होते त्याबाजूला घेऊन चाललेले दिसले.

राजा पुढे चालत होता व त्याच्या मागून अंगरक्षक हातात तलवारी घेऊन त्याच्या पाठोपाठ चालत जात होते. थोड्या वेळातच त्यातल्या एका अंगरक्षकानी राजाला एका थोड्यावर चढवले व ते आपल्या थोड्यावर राजाचा घोडा निवत्ताच वट्टन बसेल आणि सर्वजण निघाले. मंत्र्यांना कळले की, ते सैनिक राजाला समुद्र किनाऱ्याजवळच घेऊन जात आहेत.

इकडे राजाच्या रक्षणार्थ निघालेले चार सैनिक थोड्यावर बसून किल्ल्याच्या प्रवेश दारातून बाहेर पडून राजाला बघीस्त करून घेऊन चाललेल्या राजाप्रोद्याच्या बाजूला आपले मोठे पिटाळू लागले. तेव्हापासून थोड्याच्या टापांचा जवळून येत असलेला आवाज ऐकून राजाच्या शोहींनी मान वळवून मागे पाहिले व राजाच्या रक्षणार्थ येत असलेले सैनिक पाहून त्यांनी

राजाच्या पाठीला तलवारीचे टोक भिडवून राजाला आपल्या थोड्याला वेगानी नेण्याचा इशारा देऊ लागले.

किल्ल्याच्या बुरुजावरून हे सर्व दृश्य पाहून व राजाला बघिस्त करून घेऊन चालले पाहून त्यांनी काहीक्षण राजाकडे दृष्टी स्थिर ठेवून पाहिले, आणि समुद्र किनाऱ्याजवळ जवळ येणाऱ्या शत्रूच्या मोटी बघून त्यांनी जोरात हाका मारत निघारले—“मराल देवी! तुम्हां आपल्या मक्तांची अशीच कठोर परिचायत आहेस का?” असे म्हणत छातीवर हात ठेवून मंत्रींनी आपली दृष्टी आकाशाकडे लावली.

दुसऱ्याच क्षणी आकाशात मोठे मोठे काळंडंग उडून आले व भयंकर आवाज गर्जनेनी व विजांच्या चमकांनी काही क्षणातच पाऊस कोसळू लागला. अरबा भयंकर आवाजांनी मरालहीपत्या परिसर दुमदुमू लागला. मंत्री आश्चर्य चकित होवून उभ्या उभ्याच हा प्राकृतिक बदल पाहू लागला. (पुढील मंकी)

नटाचा प्रभाव

विकमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही.

तो साडाजवळ गेला, प्रेत लांझावर काढून घेतले व नेहमीप्रमाणे मोत होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हा प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—“राजा! काही लोक आपल्या उपजिवीकेसाठी म्हणून जो व्यवसाय करतात त्यात अपार घन-दोलत व प्रतिष्ठा मिळवूनही तिचा अचानक त्याच करून निघून जातात. ह्याचे उदाहरण म्हणून मी कुण्णकांत नावाच्या एका प्रसिद्ध नटाची कहाणी तुला सांगतो ती लक्ष देऊन ऐक.” असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

पुष्पक देशाचा राजा पुष्पदंत खूप अत्याचारी होता. तेव्हा गजेन्द्र नावाच्या एका तरुणाने प्रजेशी संगनमत करून त्याच्या सहकार्यांनी राजाला गादीवरून खाली उतरवले व राज्य करू लागला. पुष्पक

गजेन्द्रच्या पराक्रमाच्या व देशप्रेमाच्या गोष्टी जनतेला समजत आहेत.

राजा नरेन्द्र ह्याला कुण्णकांत बद्दल माहिती मिळाली राजानी त्याला दरबारात बोलावून त्याचे नाटक दाखविण्यास सांगितले नाटक पाहून राजा खूब खाला. त्याचे अभिनय कळून त्याची राज्यदरबारात अभिनेता म्हणून नियुक्ती केली. कुण्णकांत तसा राजदरबारी होता. सहा महिने हिडून गावोगांव तो आपले नाटक प्रदर्शित करत असे.

एकदा एका गावांत आपले नाटक दाखवित असताना, एक तरुणी त्याच्याकडे आली व स्वतःहा बरोबर एक मुलगी आणून तिच्याकडे बोट दाखवून म्हणाली ही माझी बहिण आपल्याबरोबर कळकळ इच्छित आहे. आपल्या अभिनयावर ती खूप आहे तेव्हा तुम्हांला एक विनंती करते तुम्ही आमच्या गावी येऊन माझ्या आई-वडिलांपाशी लग्नाची बोलणी करावीत.

त्यानंतर तिने आपले नांव, गाव पत्ता व आपल्या आईवडिलांचे नाव सांगून मोठटी "माझ्या बहिणीचे नांव मालती आहे वसे सांगितले."

मालती दिसायला अत्यंत सुंदर होती. त्यामुळेच कुण्णकांतने त्याच्या निमंत्रणाचा स्विकार केला. तो मालतीच्या गावी

बाय्याकरिता निघाला. तो रस्ता जंगलातून होता. कुण्णकांतची सर्व नाटक मंडळीपण त्याच्या बरोबर होती.

मालतीच्या आईवडिलांनी कुण्णकांतचा मोठ्या प्रमाने आदर-सत्कार केला. ते म्हणाले—"तुम्ही आमचे जांबई होणार परंतु आमची एक बेट तुम्हांला मान्य करावी जागेत ती म्हणजे ह्यापुढे तुम्ही नाटके घंगरे बसवून घरीच राहिले पाहिजे."

मालतीच्या आई-वडिलांची भरपूर इस्टेट होती. सवसाव होते ते होणाऱ्या बावयांनी घरातच राहून त्याच इस्टेटची व मालमत्तेची देखभाल करावी वसे त्यांना वाटले.

परंतु कुण्णकांतने मालतीला सांगितले—"मी एक प्रसिद्ध नट आहे. माझ्या कलेला मी वसे ब्यर्थ सोडून देणार नाही. तुझ्या आई-वडिलांना तर मी नाटक केलेले अजिबात चालणार नाही तरी अद्या अवस्थेत मी कसा राहू. तुम्हाला आप विचार आहे?"

मालतीने पण स्पष्टपणे सांगितले तुमचे नाटक करणे मलाही पसंत नाही. त्यांनी तिला सात दिवसाची मुदत दिली व बेटण्याचे सांगून तो आपल्या गावी निघाला. ह्यावेळेस तो एकटाच प्रवास करू लागला.

तेव्हा जंगलातल्या चार दरोडेखोरांनी त्याला वाटेत अडवले कुण्णकांतनी ह्यावेळेस जरीचे किमती कपडे अंगावर घातले होते. त्याच्या हातात सोन्याचे कडे व गळ्यात सोन्याची साखळीपण होती. दरोडेखोरांना पहाताच त्याला भितीने कापरे भरले.

तेव्हा एका दरोडेखोराने त्याला सुरीचे धारदार टोक दाखवून बरडावून सांगितले लवकरात लवकर तुझ्या अंगावरचे सर्व सोन्याचे दागीने व जरीचे कपडे आमच्या स्वाधिन कर.

त्याच क्षणी अनपेक्षितपणे एक तरुण मुलक तेथे येऊन पोहोचला तो निःशस्त्र होता. त्यांनी मांडी ठोकून दरोडेखोराना

राज्यावर गजेन्द्रचे वारसक आता राज्य-कारभार पहात. गजेन्द्रराजाबद्दल माझ्या कविनी व लेखकांनी कविता व कथा लिहिल्या आहेत.

पुण्यक देशात कुण्णकांत नावाचा प्रसिद्ध नट होता गजेन्द्रच्या अद्भुत साहस शौर्याच्या कारकिर्दीमुळे कुण्णकांत त्याकडे आकृष्ट झाला. त्याने स्वतःहानी एक नाटक लिहीले व गावातल्या काही तरुणांना गोळा करून ते नाटक बसवले व गावोगांव जाऊन नाटक प्रदर्शित केले. गजेन्द्रच्या पाहून तो स्वतःहा अभिनय करी लोकही त्याचे नाटक उत्साहानी पहात, व म्हणत कुण्णकांतमुळेच पूर्वाजा

बोलावले कुष्णकांतने त्या तरुणाला पूर्वी कधीही पाहिले नव्हते.

तो तरुण दरोडेखोरांबरोबर लडू लागला. तो एक निपुण असा मल्लयोध्या सारखा त्याच्या बरोबर लडत होता. शेवटी एका दरोडेखोराच्या हातून त्याने तलवार हिसकावून घेतली. ते पहाताच बाकी सर्व दरोडेखोर धावतून पळून गेले.

"तुम्ही कोण आहात? ऐन वेळेस देवासारखे घाऊन येऊन तुम्ही मला वाचवलेत." कुष्णकांतने त्या तरुणास विचारले.

"माझे नाव एकाग्र आहे. मी यथाशक्ति अन्याय आणि अत्याचार ह्यांना आळा

घालण्याकडे माझे लक्ष केंद्रित केले आहे." त्या तरुणाने उत्तर दिले.

"तुम्ही इथे ह्यावेळेस कसे आणि का आलात?" कुष्णकांतने विचारले.

"मी असे ऐकले आहे की; शेजारच्या गावांत एक कुष्णकांत नावाचा प्रसिद्ध अभिनेता आला आहे तरी त्याच्या दर्शनाच्या इच्छेने मी निघालो." एकाग्रने उत्तर दिले.

कुष्णकांतने प्रथमतः आपली ओळख करून देण्याचा विचार केला. परंतु फिकट त्याला त्या तरुणाची गंमत करण्याची सजा झाली. "त्या फालतू नाटके करणाऱ्या नटाची आणि तूमची काय बरोबरी?"

"ते फक्त नाटकच करणारे नाहीत तर एक अवतार पुरुष आहेत. गजेन्द्राच्या रूपात त्यांना मी पाहिले त्यावेळेस माझ्या शरिरात जी एक प्रकारची भावना उसळली? त्याच दिवशी मी निश्चय केला की; गजेन्द्रासारखीच दुःखी जनतेची मी मदत करीन. मी कुष्णकांतना घेऊन त्यांना चिंतनी करणार आहे की इतरांनाही आपल्या नाटकांनी प्रत्येक ठिकाणी दाखवून प्रभावित करावे." एकाग्रनी सांगितले.

तुम्ही हे नाटक पाहिलेत तेव्हाच ही गोष्ट त्यांना का नाही विचारलीत? कुष्णकांतने विचारले.

"प्रथमतः मी गजेन्द्राच्या सारखाच तयार होईन असे माझले मी जे साहसाचे काम केले आहे. त्यांची प्रशंसा होईल ह्या अनुभवामुळे मला त्यांना भेटण्याची प्रेरणा उत्पन्न झाली म्हणून मी त्यांना भेटण्यास जात आहे." एकाग्रने सांगितले.

हे ऐकून कुष्णकांतचा चेहरा पांढरा पडला. तो म्हणाला—"मी मग त्यांना भेटण्याकरिता त्या गावी गेलो तेथे ते नव्हते. ते राजधानीच्या ठिकाणी गेले आहेत. त्यांनी एकाचला सांगितले त्यानंतर कुष्णकांत मालतीच्या गावी पोहोचला व तिला म्हणाला—"मालती तुम्हा मिलनप्रथा-करिता ह्यागुढे मी नाटके करणाऱ्या सोडून दिले आहे.

इथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला—"राज! कुष्णकांतने तांतडीने आपला निर्णय बदलून मासती बरोबर विवाह वेत का आखला? तो नाटक करणाऱ्या कंटाळला होता का? त्याला यशप्रतिष्ठा ऐवजी उपेक्षाच अनुभवामुळे मिळाली?

यां शंकेने समाधानकारक उत्तर माहित असून तू दिले नाहीस तर तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

त्यावर विक्रमादित्य म्हणाला—"त्यांनी गजेन्द्राच्या रूपानी कित्येक तरुणांना अन्याय आणि अत्याचार ह्यावर बंधन घालून सुर, वीर बनवले. परंतु जेव्हा दरोडेखोर समोर आले तेव्हा एखाद्या भिण्या पळपुट्याप्रमाणे त्यांची स्वतःहाची स्थिती झाली. गजेन्द्राचा पादं कफून सुद्धा त्याच्यावर त्याचा प्रभाव पडला नाही तेव्हा हे जनतेला समजेल, कारण आज-पर्यंत तो गजेन्द्राच्या अभिनय बहूनच स्वतःहाचा प्रभाव पाडत होता. तेव्हा तो प्रभाव नाहीसा होईल ह्या भितीने त्याने मालतीशी विवाह कथन अज्ञात रूपाने जिवन जगण्याचा निश्चय केला."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अवृण झाला आणि बाह्याला जाऊन लोंबकळू लागला. (कल्पित)

खरे कारण

एका जमीनदाराकडे एक माणूस स्वयंपाकी म्हणून लागला. जमिनदाराला माणूस खूप भोळा असावा असे वाटले. जमिनदाराने त्याला अनेक प्रश्न विचारून त्याच्याकडून माहिती मिळवण्याचा प्रयत्न केला. माहिती पुरेशी न मिळाल्याने तो नेहमी राहिल्या सैनदो याने स्वयंपाकगाराना विचारले—तुम्हा सांगता बऱ्याच ठिकाणी स्वयंपाक केला आहे. तर प्रत्येक ठिकाणाची नोकरी मुट्याची काय कारणे? तुम्ही नेहमी बॅरहजर रहात हुंता का?

"स्वयंपाकी आणि तो सुद्धा नेहमी बॅरहजर राहिला तर परक्यांना किती आस सोसावा बाबेज हो?"

"स्वयंपाक करताना कसा झाला हे पाहून रहात सर्व पदार्थच संपवून टाकत अशी काही बार्डट सवय असेल?" जमिनदाराने विचारले.

स्वयंपाक करताना काऊ जसेल? आणि परक्यांना काऊ उरते ते सर्व जातोच को?

"स्वयंपाकाला लागणारे साधान चोरण्याची सवय असेल." जमिनदारानी विचारले.

"जेव्हा मधे स्वयंपाकबॅर मादयाच ताव्यात अगने तर मी असे का करीन?"

"सर्व ठिकाणाची कामे तुम्ही नोकून का विनोत?" जमिनदाराने म्हणून विचारले.

"माझे मन स्थिर रहात नाही. मी जेव्हा तेव्हा विचरून काही की, मी एक स्वयंपाकी आहे आणि मन मागकाम किंवा चोंड्याच्या वरारा करव्याकरीता मिथून आली तेव्हा ह्या कारणांनी माझी नोकरी नेहमी मुटते. स्वयंपाक्यानी उत्तर दिले.

पंचपाचे पद

चित्रपुरी राज्याचा मंत्री सोमेश्वर हा दोन पिढ्यांपासून तेथील राजांना योग्य असा राज्यकारभारात मार्गदर्शन करीत असे. तो एक सार्व मंत्रीपद विभूषित होता.

जेव्हा सोमेश्वर सत्तर वर्षांचा झाला, तेव्हा त्यांनी मंत्री नियुक्त होत असल्याचे राजा अवतल सांगितले. चार वर्षांपासून राजा अवतल राज्यकारभार पाहात होता.

अतिशय योग्य आणि राज्यावर भक्ति असलेल्या जस्या वृद्धमंत्र्याला नियुक्त होत असतांना पाहून राजाला खूप बार्डट वाटले. तरी पण त्यांनी दिनवाणेपणाने सांगितले. "महामंत्री आपणच आपल्या जागेवर योग्य जस्या मंत्र्याची नेमणूक करावी."

सोमेश्वरानी राजाला सांगितले आमच्या पिढीची माणसे आता राहिली नाहीत

नविन पिढीची सुरवात आहे. तरी नविन पिढीबद्दल वाक्ति सामर्थ्य मी जाणत नाही तरी आपणच विचारपूर्वक मंत्री पदाची निवडणूक करावी.

तेव्हा राजानी गावांत सगळीकडे दंडडी पिटवीली. योग्य मंत्री पदाची निवडणूक, ती दंडडी ऐकून राज्यातील शिकलेले लोक मंत्रीपदाच्या निवडणुकी करिता तेथे जमले. त्यात अनंतवर्मा, कपिलनाथ आणि राममिथ ह्या नावांचे तरुण राजाला मंत्रीपदाला योग्य होतील असे वाटले.

राजा अवतलने खूप विचार करून एक निर्णय घेतला व सर्वांच्या आधी राजानी अनंतवर्माला आपण बोलावले असल्याचा निरोप पाठला. अनंतवर्मा आत्म्यावर राजाने त्याला प्रश्न विचारला मंत्रीपदावर असताना तुमच्याकडे एक गरिब कुटूंब आले व त्यांनी तुम्हाला आम्ही दोन

दिवसांपासून उपाशी आहोत आम्हाला काहीतरी मदत करा म्हणून सांगितले तर तुम्ही त्याबरोबर काय करात?"

अनंतवर्मा थोडावेळ विचार करत म्हणाला-"महाराज मी त्या गरिब कुटुंबाला अशी मदत करेन की ते कुटूंब कधीही उपाशी राहाणार नाही."

त्यानंतर राजांनी कपिलनाथना तसेच बोलावणे घाडून तोच प्रश्न केला व सांगितले तेव्हा कपिलनाथनी थोडा विचार केला-"महाराज मी प्रथम त्या कुटुंबाविषयी माहिती काढून त्यांना मदत करीन त्याच बरोबर राज्यात इतरत्र उपाशी कोणी सापडले तर त्यांनाही उपाशी सोडणार नाही." असे कपिलनाथनी सांगितले.

पण राजांनी राममिथलापण तसेच बोलावणे पाठवून तोच प्रश्न केला. तेव्हा राममिथ म्हणाला-"महाराज, जर मी मंत्रिपदावर असतांमा राज्यात कोणी उपाशी, अन्नशायी, आणि कपडे नसलेला

आहे अशी जर मला माहिती मिळाली तर मी माझ्या मंत्रिपदाचा राजीनामा देईन." हे ऐकून राजांना आश्चर्य वाटले व त्यांनी विचारले-"आपल्या मंत्रिपदाचा राजीनामा घाल? असे...?"

आपल्या अनेक वर्षांच्या कारकिर्दीत बड्डे महामंत्र्याच्या मागदंडांमळे आजपर्यंत आपले राज्य सुसंपन्न राहिले आहे. तेव्हा अद्याप्यं राज्यभरवस्थेमुळे व आजपर्यंत कोणी उपाशी, भूकेला वस्त्र नसलेला मरत नाही. तरी अद्याप्यं अन्नरूपेन मी मंत्री झाल्यावर जर तशी परिस्थिती निर्माण झाली तर मी त्या पदाला त्याग करीन असे समजून मी त्याचा त्याग करीन आणि त्या पदाकरीता कोणी योग्य व समर्थ व्यक्ति कोढून काढण्याचा करीन राममिथनी उत्तर दिले.

त्याचे उत्तर ऐकून राजांना खूप आनंद झाला. दिवसांपासून राममिथला चित्रपटोच्च्य मंत्रिपदाचा मान मिळाला.

जावयावरचे संकट

सकाळी उठल्या उठल्याच आपली सासू व मेढणी येणार असल्याची बातमी ऐकून मेढरा पडला. नारायणनी दहा दिवसांपासूनच आपली पत्नी रुक्मिणी हिच्यासह सहारात वर घेवून घाटला होता.

नारायणनी आपल्या बापकोला विचारले तुझ्या बरातील लोकांना दहा दिवसात मुला पाहिले नाही तर कासाबीस व्हायला होते का?

"तसे काही कारण नसावे, कारण माझ्या आईची तब्येत ठिक नसल्याचे मी ऐकले तेव्हा तिने हवापाणी बदलण्याचा विचार करून इकडे येथ्याचे ठरवले असताने. तसाच माझ्या बडिलांनी विचार केला की माझी बहिण सहारात राहीली तर काही चांगली स्थळे येऊन लग्न असण्याची पण शक्यता आहे." असे रुक्मिणीनी हसून उत्तर दिले.

ऐकतांच नारायणचा जीव काळीयर होऊ लागला, कारण त्याला जो वगार मिळत होता त्यात चार जणांची पोटे भागण्यासारखी नव्हती. परंतु नारायण कोणी वृत्तीचा असल्यामुळे तो गप्प राहिला.

थोड्या वेळांनी नारायणची सासू व मेढणी आली. बरात पोहोचले नाही तोच सासूनी वमलागल्यावर भाव भाणून एक कासभर वूध मागून घ्याले. व नंतर म्हणाली-"मुली, तुम्ही बडिलच सांगत असत की, आपल्याला मुलगा नाही झाला तर काय झाले? जावईच आपला मुलगा आहे. तुझ्या बडिलांनी आपल्या मुलीचे लग्न करून देण्याची जबाबदारी माझ्या करीता डॉक्टरा दलाज ह्या करितां दोघींचा भाव आपल्या जावयावर टाकला आहे.

मेढ्मणोच्या लग्नाची जबाबदारी ऐकताच नारायणचा जीव वावरून गेला. तरीपण

हसत हसत म्हणाला—“हि काय मोठी जबाबदारी आहे!”

“आई, मी धरातून निघत नाही म्हणजे नव्हते का? की माझ्या बहिणीचे मन म्हणजे अभूतासारखे आहे म्हणजे तर साक्षात देवच, देव!” असे म्हणतच ती काँटवर उडी टाकून वसली. एक आठवडा हाऊस गेला. परंतु सासूच्या बाजाराचे काही एक गरण हाती लागले नाहीत. तीला उलसोसत जेग विले होते. तरी पण ती असा व ही एक आव आणत होती की जणूकाही विवस मर जपनास होत आहे. तसा नारायण ग सहरात भव्यवस्तीत रहात होता. त्यामुळे तीचा आजूबाजूच्या चारकीचीता जमवून गप्पाटप्पात बेल छान जात होता.

महिना संपत नाही तोच नारायण इकडून-तिकडून कजे काढे. एके दिवशी त्याच्या मित्रांनी त्याला सांगितले—“हे बघ, नारायण बाईट संगतीमुळे मानसाचा नाख होवू लागतो. तेव्हा तू काय तो विचार कर.”

नारायणनी आश्चर्याचकित होवून विचारले—“तुम्हाला कोणी सांगितले की मी बाईट मार्ग काकभू लागलो आहे म्हणून?”

“तू जे कजे घेत आहेस त्यावरूनच कळते आहे?” वीरभद्रनी उत्तर दिले. त्यावर नारायणनी त्याची सर्व हालत वीरभद्रला सांगितली वीरभद्रनी विचार केला ■ सांगितले—“हे बघ, सहराच्या एका बाजूला माझ्या काकाचे घर आहे. ते ■ घे, भाडे सुद्धा एकदम स्वस्त आहे.” आणि त्यापासून

होणाऱ्या फायद्याच्या गोष्टी समजवून सांगितल्या.

दुसऱ्याच दिवशी नारायणनी घरमालकांनी घर सोडायला सांगितले असल्याचे सांगितले व तो सहकुटुंब सहपरिवार मित्राच्या ■ घरी बेलन राहू लागला. त्या घरात बिहीर नव्हती तेव्हा सर्व घरातील पाणी गल्लीच्या कोपऱ्यावर- ■ भरावे लागत होते.

अवळपासच्या बायकांबरोबर गप्पा मारून बेल काढावा म्हटल्यास आजूबाजूला कोणीच नव्हते त्यामुळे नारायणच्या सासूचा बेल मोठा कठीण जावू लागला. मेळणीनी तर जंगलातल्या घरात आम्ही ■ कसा कावू म्हणून तक्रार सांगू लागली. तेव्हा इकिमणीनी

घरातील कामकाज सुद्धा त्यांना सांगून करून घेऊ लागली.

“साहेब, आपण सांगितलेला उपाय अतिशय उत्तम तऱ्हेने लागू पडला असे नारायणनी वीरभद्रनी स्तुती करत सांगितले.

मित्रा, अजून काहीच बदल नाही तर मी संध्याकाळी तुमच्या घरी येतो तेव्हा तुमच्या सासूला माझी ओळख मी एक डॉक्टर आहे अशी करून ■ मग ■.

संध्याकाळी नारायण वीरभद्रला घरी बेलून आला. वीरभद्रनी नारायणच्या सासूला संध्याकाळी जेवते नाटक केले व म्हणाला—“आई, आपली तब्येत एकदम बिचबळी आहे. तेव्हा कमीतकमी तीन महिने आपल्याला बीठ-मिश्री व मसाले खाता येणार

नाहीत तेव्हा उकडलेल्या भाण्या व मुठ-भर तांदूळांचा भात एवढेच खावे लागणार आणि जर का हे पथ्य तुम्ही पाळले नाहीत तर त्यातून भयंकर काहीतरी होईल. तेव्हा जशी तुमची इच्छा.

असे ऐकताच नारायणची सासू गभं-गळीत झाली. नंतर नारायणनी आपल्या मेकणीला आपल्या जवळ बोलावले तेव्हा वीरमद म्हणाला—“हे बघ मुली! अद्या सहायन वयात मरुपणा फार वाईट तुला त्यामुळे हृदयविकार होण्याची शक्यता आहे. नारायण, तोला रोज दोन, तीन मेल पळायला पाठवत आ आणि सांग आत कापे एकदन धव, पण पोळी कायला हरकत नाही. धसे सांगून वीरमद निघून गेला.

वीरमदनी सांगितलेला उपाय एकच वाठवडाभर चालला. मुलीनी आपल्या आईला सांगितले—“आई, इथे अजून राहिले तर माझ्या सन्याचे तर दूरच राहीले पण मी मरून जाईन असे वाटते.

माझी परिस्थिती पण तुमच्याहुन काही कमी वाईट नाही. असे म्हणत आई होले पुसू लागली. ते ऐकून नारायण म्हणाला—“हे तुम्ही असे काय म्हणू लागला आहात? इतक्या लवकर चाललात सासऱ्यांनी तुमच्या दोघांची जबाबदारी माझ्यावर टाकली आहे. तेव्हा त्याचे काय होणार?

तेव्हा सासुने चिडून सांगितले—“मुला तुला वेड तर नाही लागले? मुलीचे लग्न आणि पत्नीचा इलाज करण्याची जबाबदारी तुमच्या सासऱ्याची आहे. आणि स्वतःहाची जबाबदारी तुमच्याच्यावर लादून ती करणारा तुम्यासारखा मूर्ख मी जन्मपंथ तर पाहिला नाही.” असे म्हणतच सासुने एक बाक्याची गाडी बोलावली. त्यात आपण आपल्या मुलीलाबरोबर बसवून येऊन गाडी निघून गेली.

त्यानंतर दुसऱ्याच दिवशी नारायण आपल्या उपयुक्त अद्या पूर्वीच्या कुन्या घरांत आपल्या बायकोसह येऊन राहू लागला.

मंत्राचा महिमा

उद्यावेळी बसविलेला काशीवर राज्य करत होते. त्यावेळेस बोधिसत्त्वानी एका बाभांगच्या रुपानी राज्य पंतला. व्यवसाय करत त्याने एका श्रुतीच्या आश्रयाने जाऊन राहिले. त्यांच्याकडे त्यानी एक अपूर्व भसा मंत्र शिकून घेतला.

त्या मंत्राच्या प्रभावानी बोधिसत्त्व कोणत्याही वेळी कोणत्याही जाग्याच्या आडावर आंबे लागल्याचे दाखवू शकत होते, ते रोज सकाळी एक वाकडी काठी पाखावर येऊन जंगलातील एखाद्या आड्याच्या आडा-पाशी जात व आडांपासून सात फूटावर उभे राहून एक मंत्र म्हणत. त्यानंतर त्या पाखावर मंत्रून ठेवलेले पाणी मिश्रित दुमऱ्या सणीच त्या पाखातून नविन कोंब फूटून त्यावर हळूहळू फुले येऊन आंबे लागत.

एक दिवस बोधिसत्त्व असेच जंगलात जाऊन आड्याच्या आडावर फळे उगाड्याचे काम करित असतानाच काम मिळविण्याचा शोध करित करित एक सुनंघ नावाचा तरुण साक्षुण त्यांना येत असताना दिसला तो तरुण जंगलाजवळच असलेल्या अग्रहार नावाच्या गावाचा रहिवासी होता. त्याला लिहायला वाचायला चांगले येत नव्हते. परंतु तो नेहमीच भसे रबण बघत भसे की, कोणत्यातरी देवीची कृपा होऊन आपण पंडित व्हावे. सोने चांदी संपत्ती मिळून आपण आयुष्यभर वैभवात रहावे. बोधिसत्त्व जेव्हा जंगलातून घरी परत आले. तेव्हा त्या तरुणाला त्याच्या हातातील वाकडी काठी व आड्यांनी भरलेली टोपली आत परामध्ये नेऊन पोहोचवली व नंतर आपली ओळख करून देत त्याच्या घरातील सर्व कामे मोठ्या आशीने करण्याचे घाटस दाखवले.

थोडे दिवस लोटले एके दिवशी बोधिसत्व आपल्या बापकोला म्हणाले-“तुला माहित आहे का? हा मुलगा का येऊन राहिला आहे?” त्याच्या मनांत बाराहि महिने आज्ञ्याची निर्मिती करण्याचा मंत्र शिकण्याची इच्छा आहे. हा खूप लोभी आहे मी त्याला हा मंत्र शिकविला तर तो मंत्र त्याच्या थोडेच दिवस कामास येईल.

सुनंदच्या कामावर बोधिसत्वांची बायको खूप आनंदीत होती. तिला सुनंदची दया आली. तीने एक दिवस आपल्या पतिला सांगितले-“हा मुलगा आपल्या घरचे सर्व कामकाज करतो. तेव्हा मंत्र त्याला का उपयोगी पडणार नाही आणि जर मंत्र

उपयोगी पडणार नसला तर तो त्याचा दोष होईल. तेव्हा तुम्ही त्याला जर मंत्रविद्या शिकवा.”

बोधिसत्वांनी थोडा वेळ विचार केला व त्यांनी आपल्या पत्नीच्या विचाराची महमत दाखवून त्याला मंत्रविद्या शिकविण्याचे ठरवले.

दुसऱ्या दिवशी बोधिसत्वांनी त्या मुलाला बोलावून घेतले व म्हणाले-“मुला, हा एक अपूर्व असा मंत्र आहे. तर तू ह्या मंत्राचा उपयोग योग्य कारणासाठी केलास तर तुला पुष्कळ धन मिळून तू सुखी होईल. परंतु एक गोष्ट लक्षात ठेव कोणीही मुला वा मंत्राचे म्हण्य विचारले तर ते तू कोणालाही मागता उपयोगी नाही आणि जर का तू ते रहस्य सांगितलेस तर त्या मंत्राचा महिमा नाहीसा होईल असे समजावून मांगून बोधिसत्वांनी त्या मुलास मंत्रोपदेश दिला.

मंत्रविद्या शिकून सुनंद आपल्या घरी परत आला व आज्ञ्याची सुष्टी करून धन कमावून तो दिवस घालवू लागला.

अशा तऱ्हेने आज्ञ्याचे दिवस नसता-नाही जे आंबे विकले जात होते त्यातील एक आंबा काशीचा राजा त्याच्या हाती गेला. त्याला अत्यंत आश्चर्य वाटले. त्यांनी हा आंबा निर्माण करण्यास कोण आहे? त्याचा

ठावठिकाणा शोधून त्याला बोलावणे घाटले. राजांनी सुनंदाला विचारले-“तू आज्ञ्याचे दिवस नसतानाही आंबे कसे निर्माण करू शकतोस? हि देवी शक्तिही नाही आणि मानकी शक्तिपण नाही. सरे काय ते कारण सांग.”

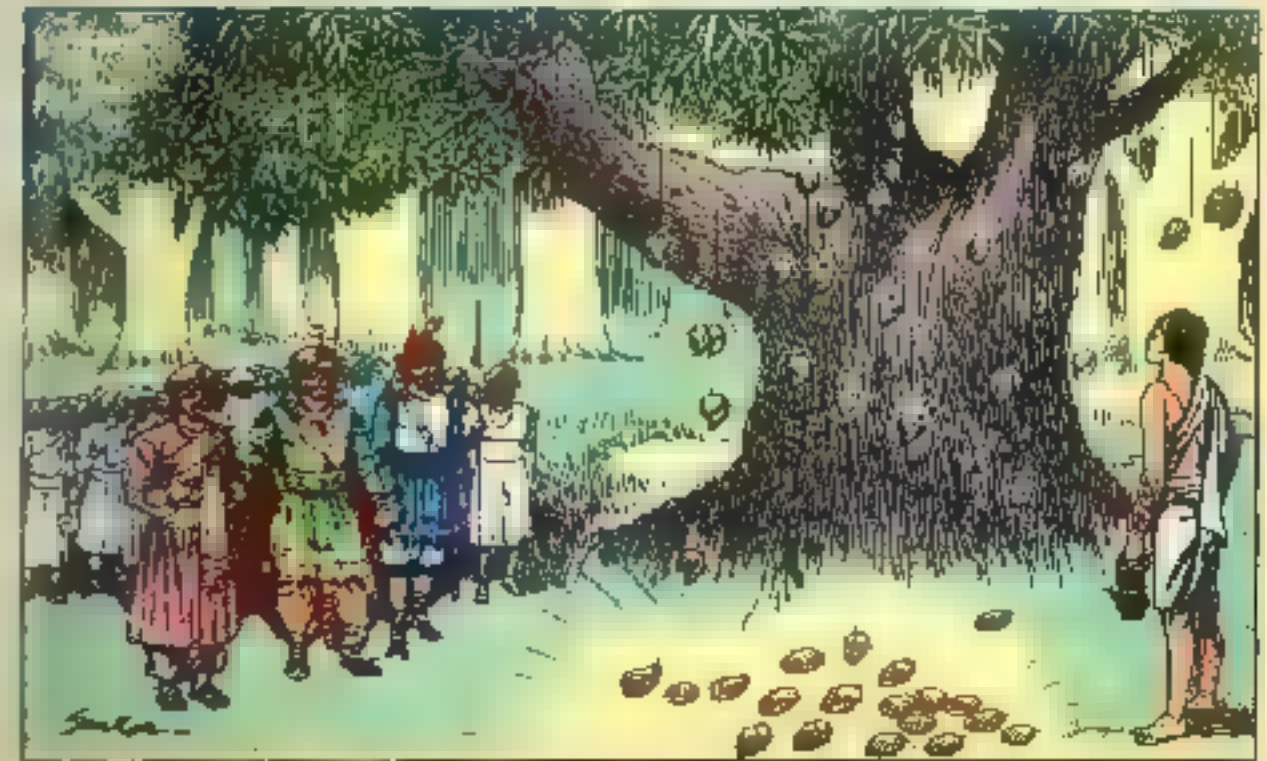
सुनंद अत्यंत आनंदाने म्हणाला-“राजा, मीच ते आंबे करून नसतानाही उत्पन्न करू शकतो. त्याची निर्मिती मी स्वतःहाच करतो त्याचा एक महामंत्र आहे. त्या मंत्राच्या महिमेमुळे मी आज्ञ्याचा करून नसतानाही आंबे निर्माण करू शकतो.”

हे उत्तर ऐकून राजाला अत्यंत आश्चर्य वाटले व राजा म्हणाला-“अच्छ तर अशी गोष्ट आहे माझ्या मनांत त्या मंत्राची

शक्ति स्वतः पहाण्याची इच्छा आहे तर तू माझ्या बागेतल्या आज्ञ्याच्या झाडावर आंबे निर्माण करून दाखवू शकतोस का?”

सुनंदने खुशीने होकार दिला. दुसऱ्या दिवशी राजा आपल्या सर्व परिवारासह बागेत येऊन पाहोवला. तेव्हा सुनंद एका आज्ञ्याच्या झाडापासून सात फुटावर उभा होता. त्याने मंत्रपाठ करून कमंडलूतले पाणी आज्ञ्याच्या झाडाच्या फांदीवर गिपवले तत्क्षणोच शेकडो आंबे झाडावरून जाली पडू लागले.

ही अद्भुत गोष्ट राजा व त्याचा परिवार आश्चर्यचकित होऊन पाहू लागले. ह्या गोष्टीचा राजांनी सुनंदाची प्रशंसा करून सत्कार केला.

त्यानंतर राजाने मुनंदला विचारले-“असा महति जाणणारा महाज्ञानी कोण आहे?”

मुनंदला काय उत्तर द्यावे कळना? त्याच क्षणीच त्याला बोधिसत्वानी सांगितलेली गोष्ट आठवली की; त्याचे रहस्य सांगितले की त्या मंत्राचा महिमा नाहिसा होईल. त्यांनी असा विचार केला की गोष्ट पाठ करून ठेवली आहे ती कधी काय नाहिशी होईल. तेव्हा राजाला मंत्र विद्या कोणा जवळून व कधी आरंभसात केली त्याचा सारा मुक्तांत सांगितला.

त्यावर राजानी मुनंदचा उपहास केला व म्हणाले-“अरेरे, अशी चांगली महिमा तू एका चाभाराकडून विकला आहेस चांगला ब्राह्मण वंशात जन्माला येऊन तू इहलोकांच्या सुखाच्या कालसेने स्वधर्मपण विसरून गेलास? ही फार मोठी चूक केली आहेस.”

असे राजाच्या तोंडी ऐकताच मुनंद संज्वीत होऊन मान झाली झालून निवृत्तपण घरी निघून गेला.

थोडे दिवस उलटून गेले. एके दिवशी काशीचा राजा त्याच्या मनात आवे जाण्याची इच्छा प्रकट झाली. तेव्हा त्यांनी मुनंदला बोलावून घेवून आपली इच्छा सांगितली. त्यावर सर्व लोक राजाच्या बाबत येऊन पाहोचले.

मुनंदने पूर्वीप्रमाणेच बाव्यांच्या झालापासून सात फूटावर उभे राहून मंत्र म्हणण्याचा प्रयत्न केला. परंतु पाठ केलेला मंत्र त्याला कितीही आठवायचा प्रयत्न केला तरी आठवेना. तेव्हा मुनंदला समजून आले की आपल्या मुदचे म्हणणे अवमानिक त्याचा हा परिणाम मंत्रविद्या निपून जाण्याची आहे. म्हणून महिमा निघून गेला.

राजांनी जादुचर्चाची झालाकडे पाहिले. तेव्हा मुनंदनी राजाला सांगितले-“राजा, मी माझ्या गुरूची आज्ञा मोडली व त्यामुळे मी मंत्रविद्या विसरलो.” असे म्हणून चितापूर्ण चेहऱ्यांनी मुनंद परी वरत गेला.

भर्तृहरिची गोष्ट

इ. स. सातव्या शतकात भर्तृहरि नावाचा राजा उज्जैनही राजधानी करून राज्य होता. तसा तो विनासपूर्ण जीवन उमभीगत होता तरी पण आपल्या राज्यकारभारात व्यापपूर्ण रहात होता.

त्या नगराच्या जवळच्या जंगलात त्यावेळी एक ऋषीमुनी होते. एके दिवशी एक विचित्र फळ त्यावर उभार तरंगत असताना दिसले. थोड्या वेळांनी विचार करून त्याला वाटले की त्याच्या ध्यानशक्तिचेच हे असले.

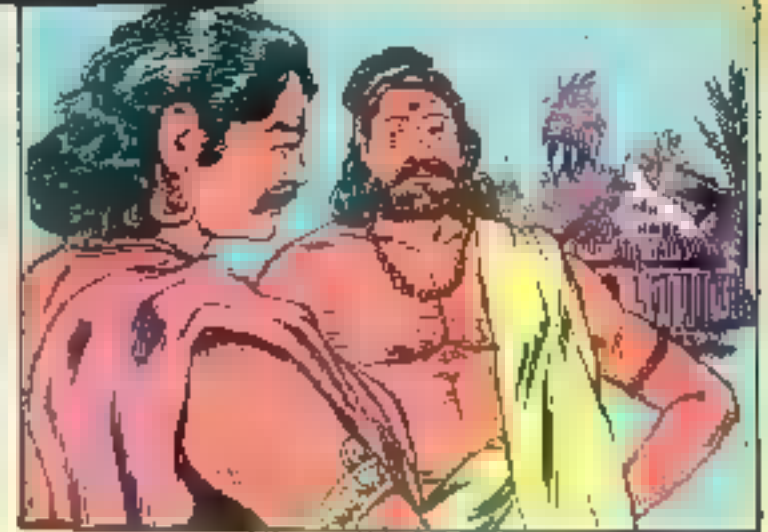
ते विचित्र फळ थुप गालि. देशाचे बक्षे होते. ते जो कोणी खाईल संभर वर्ष तरुण रहाता येईल. मुनीनी विचार केला की राजा भर्तृहरि हे फळ खाण्यायोग्य आहे. विचारपूर्वक त्यांनी ते फळ राजा भर्तृहरिला अर्पण केले.

રાજા મનુહરિ આપત્ત્યા છોટયા રાણી-
બર આપત્ત્યા પ્રાણપેલારે જાસ્ત પ્રેમ
કરત અલે. તેવ્હાં રાજાંની આપત્ત્યા
છોટયા રાણીઆ અંત-પુરાત પ્રવેશ
કેલા વ તે ફલ્લ ત્યાંનો રાજાંઆ
મંટ રિલે.

રાજાને મુનિચ્છા વચ્ચે જાડન વિચારલે
ત્યાંની કાંખ્યા નર્તકીઆ તે અદ્ભુત ફલ્લ
દિલે જાહે કાં ? તેવ્હાં મુનોને રાજાઆ
સ્પષ્ટપણે માર્ગિતલે કાં; તલને ફલ્લ
એકન જાહે. દુમરે નાહી

દુત્યા વિવસીય રાજા શિકાર કરાવતા
અંશમાત નિવૂત વેલા. શિકાર કરત
પરત થેત અસક્તાના ત્યાંની એક જુદ
વેતલેલી તરુની વિપની તિને રાજાના
આપત્ત્યા બરોબર એકા નિર્જન અરણ્યાત
વેલે.

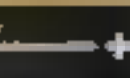
હ્યા મોટીયે રાજા મનુહરિઆ કુપક
આપત્ત્યા વાટલે નો મધીમ પહાડ-
બરઆ [redacted] અમુન વિચાર કાક
નાગવા. કી તે જિવિજ્ઞ ફલ્લ ત્યા
નર્તકીઆ જનલ કસે આલે થાજિ
ત્યા ફલ્લ પાઠીમામે કામ રહુલ્ય દડલે
અસામે ?

રાજાને તાબડતોક ઝોડધલે કી તો
તરુની દુસરી કોની નવૂત એક છોલ્ય-
વતી તાચનારોન જાહે. તોને એક
ફલ્લ રાજાઆ હાતાત દિલે વ સાંજિલે
“રાજા હે ફલ્લ એક અદ્ભુતજાનો
જાહે. હ્યામુલે જમર વર્ષે તરુન રહ્યા
વેલે. હે કાંખ્યા યોમતેનો થો નાહો
આપત્ત હે અભ્યાયોલ્ય જાહાત.” અસે
પ્રજ્ઞત ડી તેવન હરતન નિવૂત વેની.

ત્યાંતર રાજાને રાજમાર્ગેલા ગોદોષ-
નાચ ચોકજોલા મુરવાત વેની. તેવ્હાં
રાજાના કલ્લે કી; છોટો રાણી એકા
અસિકાંખાવર ઝોય અડતૂન જાહે.
ર્યામુલે તોને આપત્ત્યા મતોને દિલેલે
તે [redacted] આપત્ત્યા પ્રિયકરત્યા દેડન
ટાકમે જાહે.

परंतु त्या अधिकाऱ्यांनी ते फळ काढले नाही. त्यांचे विविध संघ्याकाळी त्यांनी ते फळ नर्तकांसाठी देणे करायला तो निष्पाव आवावाचा जास्त घेऊ नये होता.

आळशीपणाचा परिणाम

हा गीष्टीची भविष्यी कळल्यावर राजा भर्तृहरिचा आपल्या चौक्यावर कोणी बघायला करत असल्यासारखे वाटले. तो बरेच दिवस निवृत्तामन अवस्थेत काळ करत होता. राजा भर्तृहरि आपल्या निवृत्तामनाचा व आपल्या राजधानीचा त्याग करून जंगलात निवृत्त होता. भुविच्या प्रमाणे आपला वेळ तपस्या करण्यात घालवून आपले जीवन जगू लागला.

सन्ध्याम घेतल्या नंतर भर्तृहरिची अनेक ग्रंथ लिहीने. त्यात "द्वैतसूत्र" एक आहे. त्यात अनेक कविता आहेत. मनुष्य जिवनात उत्पन्न होणाऱ्या श्रमोपन, खोटेपणा, वाढत्या दुष्टादींचे मोठे त्रास दिली आहे. त्याच्या दुष्टांनी प्रसन्न करायला हा उपयोजी ठरविला आहे.

राजावार्दिका दोन मुलगे होते. मोठा मुलगा दुसरा मुलगा कूप होता. दुसरा मुलगा कूप होता. मंगाराम दुसऱ्याच्या संतात मोठे कार कर्मविष होता परंतु मंगाराम दिवसभर उवाळण्या करीत गावभर फिरत असे.

राजावार्दिका दयारामच्या कूप समजल्याचा प्रयत्न केला की तू आळशीपणा सोडून दे, त्यांनी ऐकले नाही की ती चिडत असे. तिने विचार केला की, दोघा भावांना वेगवेगळे ठेवले आपल्यावर पडणारी जबाबदारी समजून दयाराम आळशीपणा सोडून काही काम सोधेल.

मोठ्या वेळी लालेस पहाताच दयारामचा जीव बळबळून गेला. तो दिवसभर गांक हिच राहिला. संध्याकाळ होताच काहीर एका वेळी

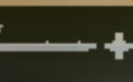
वेळी पोहोचला व तिथेच पायरीवर सोपला.

अध्यापिका कसल्या तरी भावाजांनी दयाराम बघून जागा लाक. तेव्हा समोर एक देवी पडली. तिने विचारले—"मुला, तू कोण आहेस? इथे कारणासाठी आला आहेस?"

दयारामची देवीला केला व म्हणाला—"आई देवी, माझे नांव दयाराम आहे. मी जीवन जगण्याकरीता मार्ग सोधत आहे."

देवीला दयारामची कथा आली. तिने विचारले—"सांग तू कोणत्या प्रकारचे काम करतोस? मुला मी कर देईन की कामापासून तुला कूप फायदा होऊ शकले!"

"देवी, मी फक्त सैलीच करू शकतो," दयारामची उत्तर दिले.

“बांगली गोष्ट आहे, मी पहाते तुला त्यापामुन फायद्याच फायदा होईल. असे म्हणून देवी अश्रुय झाली.

एका आठवड्यानी गावच्या जमिनीं राजांनी असा निरोप कोळ्यांमिहीन मंगाराम व दयारामला गावच्या जंगला मजिक्नीदोन-दोन एकर जागा द्यावी.

दयारामच्या हाट्याची जी जागा मिळाली होती. त्यांत साडे-मुठवे व काटेच जास्त होते तर मंगारामची हाट्याची जमीन सपाट साक होती. दयारामला होती करामत्याची असेल तर त्याला थकम जमीन साडे-मुठवे उपटून करणे भाग होते. तेव्हा आठवो दयाराम आपला मोठा भाऊ मंगारामकडे येऊन म्हणाला-

“भाऊ, मी तुझ्यासारखी मेहनत करू शकत नाही तेव्हा तुझ्या हाट्याची जी जमीन आहे. त्यात काटे-साडे मुठवे कमी आहेत. तर आपण आपल्या जमिनीची बदला-बदल केली तर?”

मंगारामला आपल्या छोट्या भावाची दया आली व त्यांनी आपल्या हाट्याची जमीन मागला वेळून टाकली व त्याची जमीन आपण घेतली.

दयारामनी आपल्या जमिनीत हात मुळा घातला नव्हता. परंतु तेवढ्यात मंगारामची रूप कष्ट घेऊन जमिनीची बांगली मशागत केली त्याच वेळेला एका दुर्घात मंगारामला दोन सोन्याचे तुकडे मिळाले.

हि गोष्ट कळताच दयाराम आपले दोळे बंदधून बेंड लावला. तेव्हा देवीनी सांगितलेली गोष्ट त्याच्या ध्यानात आली तो लगेच आपल्या मोठ्या भावाकडे बेंडा व ती सर्व गोष्ट सांगून तो ते सोन्याचे तुकडे मागू लागला. परंतु सर्व सोने तर सोडाच पण अर्धे सोने मुळा देण्याचा नकार मंगारामने दर्शविला.

गोष्टीनंतर चारच दिवस झाले नाही तो परत दयाराम मंगारामच्या आला व म्हणाला-“भाऊ, तू मापली जमीन घेवची करता बांगली शकत ठेवली आहेत. तर मला परत एकदा तुम्ही जमीन घेऊन कृपा कर. आपण आपली जमीन बदलून परत आपापली जमीन परत घेऊ.”

छोट्या भावावरच्या प्रेमाने मंगारामने हृदय व्याकूळ झाले व त्यांनी जमिनी बदलण्याची तयारी दाखविली.

मंगारामने परत जमिनीतले काटेकुटे साडेमुठवे साक केले व तो जमीन पोती करता नांगरू लागला. तेव्हा नांगराच्या फाळाला काहीतरी वस्तू लागल्याचा आला. त्याने तेथे लपून पाहिले तेव्हा जमिनीत पुरलेला सोन्याच्या नाण्यांनी भरलेला हुंडा त्याच्या हाती लागला.

ही पण गोष्ट संपजताच दयारामची बदल्या दयनीय झाली तो बळकरच येऊन उरला मंतर तो आपल्या मशिबाला बोवत आपल्या भावाकडे येऊन पोहोचला व त्यांनी सोन्याच्या नाण्याचा अर्धा हिस्सा

भावाकडे मागितला परंतु मंगारामनी देण्याचे नाकबूल केले.

दयारामचे मन अस्वस्थ झाले. दिवसभर गान्धमर हिवत राहिला व रात्री जोसाड देवळापाशी येऊन पायरीवर झोपला. अर्ध्या रात्री पुन्हा परत देवीने येऊन दर्शन दिले. देवीने रागातच विचारले- "अरे भूखं आळवया! तुला सुधारणा करीता मी तुला वीणदा संधी दिली. परंतु तुझ्या आळसीपणानी तू वीणदा हो तीका डावललेस मी राजाच्या मनांत दयाभाव निर्माण करवून तुला जमीन देववीली व जगाच्या बुभ्यात मीच सौन्याचे तुकडे तुला मिळावेत ह्या इच्छेने ठेवले. परंतु तू जमीन बदलकीस मी जमीनीत सौन्याचा नाण्यांनी भरलेला तुंडा ठेवला तर परत तुझ्या भावाकडून जमिन बदलून घेतलीस व तुझ्या सर्व मिळाले. जेव्हा हा तुला आळसीपणा दूर होईल तेव्हाच तू सुधारक वाकविल. फिकन भला तुझे तोंड कधी दाखवू नकोस असे रागांनी म्हणत देवी अंतर्धान पावली.

देवीच्या कोपामुळे दयारामला आपली लाज वाटू लागली त्याच दिवसापासून त्याने आपल्या जमीनीत भावाच्या बरोबरीने कामे करायला सुरुवात केली. दयारामची सुधारणापाहून गावातील लोकांनी दयारामचे कौतुक केले. जेव्हा शेतात चान्य पिकूनवर आले तेव्हा मंगाराम आपला भाऊ दयारामच्या घरी आऊन येऊन मेळा आणि समजावले- "बाईया राजा ह्या कारवानो माझ्यावर नाराज होवू नको तुला सौन्याच्या दोन तुकड्यातला सौन्याच्या नाण्यांनी हडपातेला अर्धा भाग दिला नाही. आता तुला आळसी दूर तुझ्या आळशी स्वभावाला पाहूनच आईनी व मी तुला येवळे ठेवले. तेव्हा तुला अर्धा हिस्सा देतो. परंतु आजपासून परत आपण दोघे मिळून मिसळून एकत्र राहू. आईला पण रूप आनंद होईल.

ही गोष्ट ऐकताच दयारामला अतिशय आनंद झाला तो भावाबरोबर रहाण्यास तयार झाला.

योग्य शिक्षण

विद्येचा धर्मनंदनांनी राज्यातील शाळांकरिता मुलांना चांगले शिक्षण मिळावे ह्या हेतूने काही शिक्षकांची नेमणूक करण्याचे ठरविले. परंतु चांगले शिक्षक मिळवणे कठिन होऊ लागले. तेव्हा मंत्री विद्याधरने ह्या सभेच्या सभा उपाय शोधून काढला. आणि राजाला दरबारसभा येथ्यास सांगितले.

मंत्र्याने राजदरबारातील काही अधिकारी जोकांची सभा घरवली, त्याने राजाची आज्ञा अधिकार्यांना सांगितली. "माझे ह्या कामामुळे काही ठिकाणी बांधकाम सुरू करावे. काम पूर्ण होताच आपल्याला सुचना मिळेल तरी पुढच्या महिन्याच्या पहिल्या तारखेला सरकारी बजिम्बानून पगार येवून आत.

त्यानंतर दोन तीन महिने फलदून गेले. परंतु बांधकाम काही पूर्ण होऊ शकले नाही. परंतु पगार मसनेले लोक आपापले पगार घेत गेले परंतु ज्यांची आपला पगार नेता नाही. त्यांना मंत्र्यांनी बांजावणे पाहून कारण विचारले. तेव्हा त्या काही लोकांनी उत्तर दिले- "मजोसाहेब बाप्ती मानपयंत एकाही विद्याधर्याचा निकवले नाही. तरी अशा परिस्थितीत आपली पगार घेतला तर न्यायाला अनुसरण होईल का?"

त्यावर मंत्र्याने राजापाशी जाऊन त्या लोकांचे विचार सांगितले व तेच योग्य शिक्षण येथ्यास राखणे जाहेव चांगिले तेव्हा राजाने त्या लोकांची शिक्षकांचा जागेवर नेमवून केली.

जनसुखाच्या

अनसुयाने पति निधनांतर, काही इमान-
दार मजुरांकडून घेती करवून
आपल्या दोन्ही मुलांचे पालनपोषण मोठे
काळजीपूर्वक. जेव्हा तिची दोन्ही
मुले शिकून मोठी मामी. तेव्हा अनसुयानी
जांगली ठिकाणे पाहून आपल्या दोन्ही
मुलांची लागे करून घेती.

अनसुयाच्या दोन्ही मुला श्रीमंत असल्या-
मुळे त्या माहेरून किमती वस्त्रे दागीने
व संसाराचा लागणारे सामानसुधाने सर्व
सासरी घेऊन आल्या.

अनसुयाकडेही जूपसारी अमीन-बाबदाद
असल्यामुळे दिवसभर मजुरांकडून कामे
करवून घेणे. पोतातील बेल-म्हशीची
वेळभाल करणे, घरातील कामे त्यामुळे
दिवसभर सासूसुनांना विधांती घेणेही
कठिण होऊन जाई. त्या दिवसभराच्या
श्रमांनी वकून जाऊ लागल्या.

तशी अनसुया तख्खेतीनी जूप चांगली
होती. आपल्या मुलांच्या लग्नासाठी सर्व
कामकाज तीच स्वतःहा घराची सर्व कामे
पाहून मुद्दा करत होती. परंतु दोन्ही मुला
आल्यापासून घरातीलही सर्व कामे तिलाच
पहायला लागत होती हेच तिला कठिण
होते.

तेव्हा अनसुयानी एका ठिकाणी वसून
भाराम बसल्या ठिकाणीच साणे-
पिणे मागवून भाराम व सुख भोगायचे
असा मनाची निश्चय केला. परंतु तिला
असा विचार आला की, माजारी न
पडता एकाच ठिकाणी वसून लाऊनपिऊन
सुख भोगणे तीच्या सुनांना आवडणार
नाही.

तेव्हा त्यावर जूप जूप विचार करून
अनसुयाने एक उपाय योजला. आणि एके
दिवशी तिने जूप महबुबगोवळ माजवून

स्वतःहाला दिसत नसल्याचे व ऐकू येत
नसल्याचे सांगितले.

मुले आपल्या आईची अशी परिस्थिती
पाहून खूप घाबरून गेली व त्यांनी विचार
केला की, मर्या परिस्थितीत
आईने पूर्ण विधांती घेतली पाहिजे व
त्याकरीता त्यांनी एका वेगळ्या सोलीत
आईचा पंलग टाकून दिला व तिला
पलंगावळून आली उतरण्यास मनाई
केली.

आपल्या योजनेचा परिणाम
आल्याचे पाहून अनसुयाला जूप आनंद
बेळ्यावेळी मुलां सांगेपिणे आणून
देऊ लागल्या. व ती आनंदाने भाराम
करून आपला काळ कंठू लागली. परंतु

अनसुयाच्या सुनाही काही कमी हुशार
नव्हत्या त्यांनी थोड्याच दिवसांत आपल्या
सासूची सांगे घेऊनली. तस्या त्या सासूचा
बादरच करीत परंतु सासूचे असे दागणे
त्यांना आवडले नाही.

एक दिवस जेव्हा त्यांचे पती पोतात
कामावर गेले तेव्हा दोघींनी घरात गोड-
बोड बनवले. व सासूच्यासमोर घेऊन त्या
ते गपागप लागल्या.

"सासूला दिवस नाही. आणि
आपण तिला शिण्या दिव्या तरी दिला
ऐकू येणार नाहीत. तर आपण लाडू
बनवले, उद्या पेडा बर्फी तयार करून
भारंवाणी असे म्हणत त्या आपल्या
सासूला नावे देऊ लागल्या. परंतु अनसुया

आपला राग मनातल्या मनात आवळून धरून विचार करू लागली—“काय माझे नशिब माग्याचे की, मला अश्या सुनां मिळायचा एकवेळ मिठाई मला दिली नाही तरी पालेल परंतु आपल्या नवऱ्यांना न देता [redacted] आदळासारख्या कात बसल्या आहेत असे म्हणून तिच्या तोंडातून पाणी गळू नसे म्हणून ती काळजी घेऊ लागली.

अखेर एक दिवस अनसूयान निश्चय केला व ती ओरओरात ओरडू किचाळू लागली—“मुले मावून माजी तेव्हा तिने आपल्याला परत दिसू सांगल्याचे सांगितले.”

ती गोष्ट ऐकूनच मुलांना खूप आनंद झाला. आपल्या आईजवळ जाऊन मुलांनी विचारले—“आई, जरेंच तुला विसू लागले का ?”

“होय रे मुलांनो ! हायSS [redacted] सांगू मला ऐकूही येऊ लागले. असे म्हणत ती ओरओरात ओरडू लागली.

एवढ्यात दोन्ही सुनां अनसूयाच्या जवळ जात म्हणाल्या—“अरे रे ! आम्ही कितो नशिबवान आहोत कारण सर्व घरा-दाराची व्यवस्था पहाणारी तब्येतीनी चांगल्या असणाऱ्या अश्या सामूला जवानक दृष्टीदोष व बहिरेपना याचा ही आमच्यावर दुर्दैवाची गोष्ट होती, असे म्हणत त्यांनी आपल्या सामूला हात घेऊन तिला समजावले—“आई, आता आपण ही सोली [redacted] हा पलंग सोडून [redacted] आणि नवकर स्वयंपाक घरात येऊन तांदूळातले काडे काढा कारण खुलीवर भाताकरीता [redacted] आपण उकळते आहे.

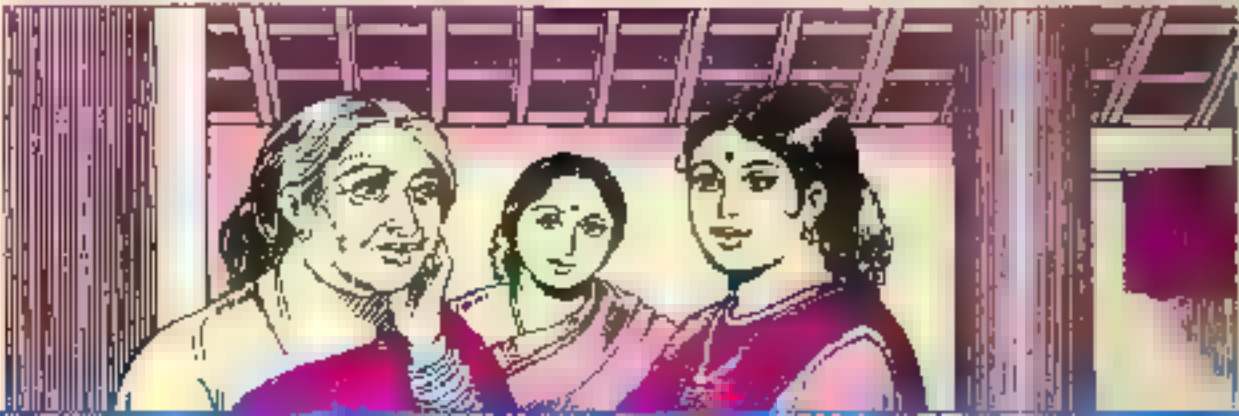
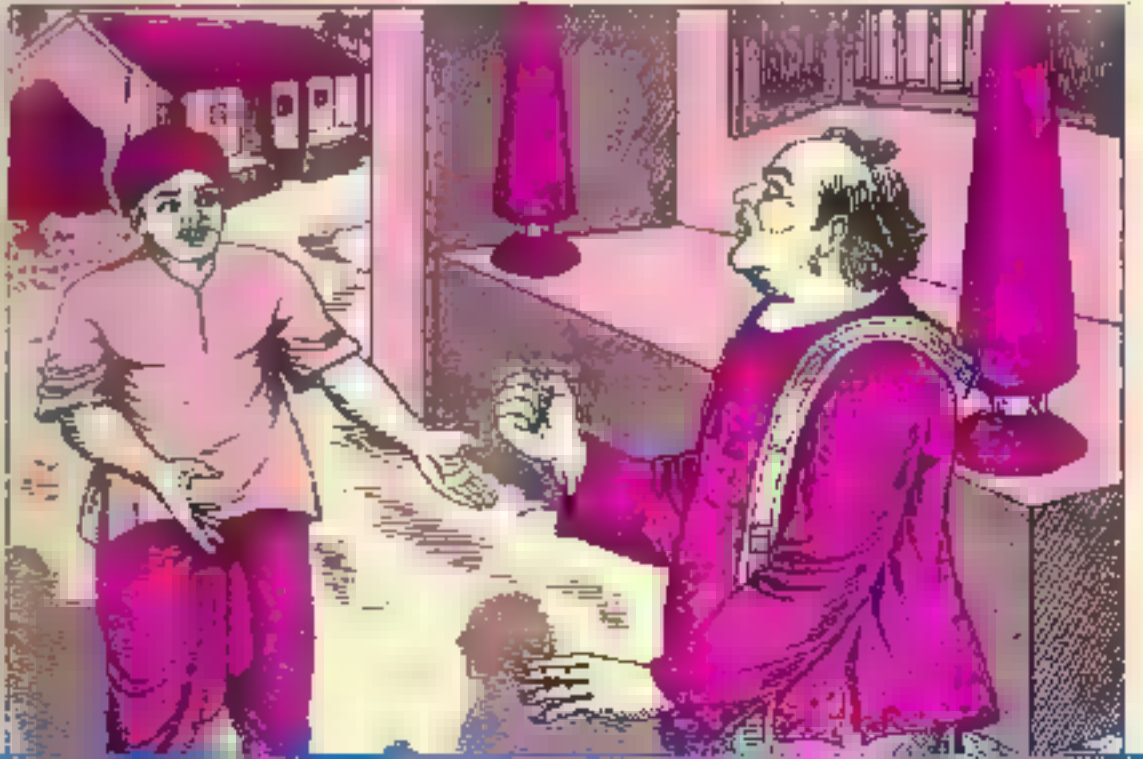
अनसूया गुपचुप उठून स्वयंपाक घरात गेली, कारण तिच्या [redacted] एवढाच संतोष होता की : [redacted] सोडून मिठाई सापान्या सुतांचा [redacted] आता मापुडे होणार नाही.

परंतु मुलांना खूप आनंद होत होता की तब्येतीनी ठिकठाक असलेल्या सामूला डोंग करताना पकडून कशी अडक घडवली.

कंजूषाचे पाप

जगताराम नावाना एक कंजूष अत्याचार व पाप करण्यात व्यवगत नव्हता. काशीला जाऊन येत त्याने केल्याने सर्व पापे नाहिणी होतात असे त्याने ऐकले होते. परंतु काशीला जाऊन येत [redacted] करून पापचे म्हणजे बराच खर्च होणार. तेव्हा जगतारामला ऐक्यात आले की माधवप्रसाद काशीला जाणार आहेत. तेव्हा त्याने माधवप्रसादला जाऊन विचारले—“माधव, मी ऐकले आहे की, तुम्ही काशीला जाणार आहात तेव्हा काशीला जाऊन येऊन २०० रु. खर्च होणार. तर तुम्ही जातच आहात तर; मी केलेली पापे तुम्ही तुमच्या डोक्यावरून नेत आहात असे समजा आणि तुमच्या पापांबरोबर काशीही पापे घेऊन या तेव्हा वाकरोता मी तुम्हांला जंभर रुपये देईन.”

“चांगले काम आहे, देऊन [redacted] मपदे !” माधवने जगतारामकडून पैसे घेतले. एक दिवस जगतारामनी माधवना विचारले—“तुम्ही काशीला केव्हा जाणार आहात ?” माधवने जटक्यान [redacted] दिले—“मी काशीला जाणार नाही. आमच्या गावातच [redacted] पळे आहे त्याच इबाक्या माकड मी पंगाल्यान मागे असे समजित.”

तपश्चर्येचे फळ

प्राचीन काळी राज्यवर्द्धन नावांचा राजा राज्य करीत होता. जनतेचे राजावर अतिशय प्रेम होते. राजामुद्धा प्रजेला आपल्या मुलांसमान मानत होता.

एक दिवस राजाला स्नान घालत असतांनाच राणीच्या डोळ्याला अभुधारा लागल्या ते पाहून राजाने राणीला रुडण्याचे कारण विचारले राणी म्हणाली—“ह्याचे उत्तर मी काय देणार? आपले कस पांढरे होत नसले आहेत. आपले आयुष्य कमी कमी होऊ लागले आहे. ते मला पट्टावत नाही असे म्हणून राणी आपले डोळे पुसू लागली.

ह्यावर राजा म्हणाला—“बस, ह्या करीता कां. तू दुःख करते आहेस? म्हातारपण कोणाला चुकत नाही. आणि मरणमुद्धा सर्वांनाच असते. ही गोष्ट विवास्थांनी लिहून ठेवली आहे. ह्यापासून

कोणीच बाबू नाही. नाही तरी आपण सर्व मरणारच आहोत. ह्या करीता दुःख करणे योग्य नाही. असे सांगून राजाने राणीला समजावले.

परंतु राणीचे दुःख कमी झाले नाही. ती सर्व देवदिकांची प्रार्थना, पुजावर्चा करू लागली की तींच्या पतीचे आयुष्य वाढावे आपल्या राणीला दुःखात पाहून राजाला काळजी वाटू लागली. हळूहळू राजाचे कामकाजात लक्ष लागेनासे झाले. तोपण विचार करू लागला.

अश्या अवस्थेत मंत्री तपया परिस्थितीचा विचार करू लागला की, काय उपाय सोडावा? त्याने असा विचार केला की; म्हातारपणामुळे व मानसिक स्वास्थ्य ठिक नसल्याने राजाचे लक्ष हळूहळू राज्यकारभारपासूनही दूर जात आहे तेव्हा राजांनी आपला राज्यकारभार दुसऱ्यावर

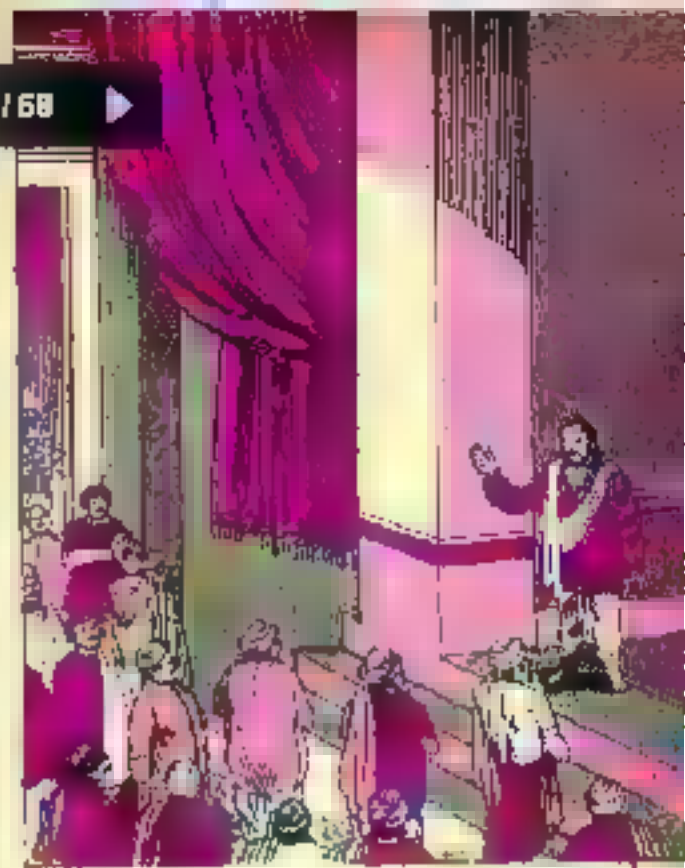
सोपवावा. राजाचा मोठा मुलगा कारभार सांभाळायला तयार होताना तेव्हा ही सर्व गोष्ट मंत्र्यांनी राजाच्या कानावर घातली.

राजाने पण आपल्या मुलाचा राज्याभिषेक करून आपण तपश्चर्या करायला जंगलात निघून जावे असे ठरवले. दुसऱ्याच दिवशी पुरोहितांना बोलावून राजाने मुहूर्त काढायला सांगितले. परंतु जनता गप्प राहू शकली नाही राजाखाला आऊन म्हणाली :-

“सहाराज, आजपर्यंत आपण आम्हांला मुलाप्रमाणे घालजेत आणि आम्हांलाच सोडून जात आहात. ऐकूनच आम्हांला खूप दुःख झाले. तरी आपण इथेच रहावे. आम्हाचे म्हणजे ऐकले नाहीत तर आम्हीपण आपलाचरोबर येऊ.

तेव्हा ह्याचे उत्तर म्हणून राजा म्हणाला—“प्रत्येक मनुष्यप्राण्याला स्वतःह्याच्या जन्माचरोबर मृत्यु घेऊनच जन्मावे लागते. तेव्हा मी जरी जंगलात गेलो नाही. तरी मृत्यु मला येणारच. तरी याच्या बुद्धापकाळी मी तपश्चर्याकरून माझा वेळ घालवावा म्हणतो. तरी तुम्ही भिऊ नका तुमच्या करीता मी दुसऱ्या राजाची नेमणूक करून जात आहे.

तरीपण लोक गप्प राहिले नाहीत. त्यांचातील काही प्रमुख व्यक्ति तीर्थसेवात

जाऊन राजाच्या आयुष्यवृद्धी करीता तपाचरण करू लागले. अश्या तऱ्हेने कितीक लोकांनी कितीक महिने तपश्चर्या केली. तेव्हा एका गधर्वांनी त्यांना दर्शन दिले व सांगितले—“तुम्ही सर्वजण कामरूप पर्वतावर जाऊन तेथील सूर्यभगवानाची आपल्या राजाच्या आयुष्यवृद्धीकरीता तपश्चर्या करा. ते तुमची इच्छा सफल करतील.”

ह्यावर सर्वजण जानंदीत झाले. व कामरूप पर्वतावर जाऊन तपश्चर्या करू लागले. काही दिवसांनी सूर्यनारायणांनी प्रत्यक्ष दर्शन देऊन त्यांना सांगितले—“तुम्हां लोकांच्या इच्छेप्रमाणे तुमचा राजा राज्य-

वर्देन एक हजार वर्षांपर्यंत जगेल. असा भी तुम्हाला आशिर्वाद देतो.

सर्व जनतेला आनंद झाला. की त्यांची तपश्चर्या पूर्ण झाली त्याचे चांगले फळ मिळाले त्यांनी तो बातमी राजाला मागितली परंतु ती गोष्ट ऐकून राजाला आनंद झाला नाही. ते पाहून गणो राजाला म्हणाली—“महाराज, प्रजेची आपल्यावर भक्ति व थळा ठेवून आपल्या करीता सूर्यनारायणाकडून वर प्राप्त होईल तरी आपण काळजीत का आहात?”

राजाने हांगितलं तुझे म्हणणं बरोबर आहे. माझ्याकरीता प्रजेची कष्ट हाल सोसून वरप्राप्ती संपादन केली. हि क्षान्ध गोष्ट आहे. मी हजारवर्षे जिवंत राहीन परंतु माझ्यावर विश्वास, भक्ति, प्रेम करणारी जनता हजारवर्षे जिवंत रहाणार नाही, तेव्हा मी जिवंत राहून प्रजा जिवंत रहाणार नाही तर मला आनंद कसा वाटेल तेव्हा मी ही प्रजा हजारवर्षे जिवंत रहावी म्हणून तपश्चर्या करायला जातो व प्रजे-

करिता वरदान प्राप्त करून घेऊन येतो. असे म्हणून राजा पर्वनावर जाऊन तपश्चर्या करू लागला.

एक, दोन वर्षे नंतर राज्याकारभार थांबला. परंतु सर्व जनता खरेपणानी चालणारी असल्यामुळे राज्यांत मराजकत्ता पसरली नाही जनता राज राजाच्या दर्शनाकरीता कामरूप पर्वताकडे जाऊ लागली. व राज राजाची तपश्चर्या केव्हा फलाकपात येते ते पाहू लागली.

शेवटी सूर्यनारायणाची राज्यवर्द्धनच्या तपश्चर्येला पाहून प्रसन्न होऊन दर्शन देऊन विचारले—“तुझी तपश्चर्या पूर्ण झाली. राजा मुझ्या म्हणव्याप्रमाणे तू जोपर्यंत जिवंत रहासिल तोपर्यंत तुझी प्रजा जिवंत राहिल. असा आशिर्वाद देऊन सूर्यनारायण अंतर्धान पावले.

सूर्यभगवानाच्या अनुसह्यामुळे राज्यवर्द्धन त्याची प्रजा एक हजार वर्षांपर्यंत जिवंत राहिली. आनंदाची मुभाही राहिली. राज्यामध्ये एक प्रकारचा उत्साह निर्माण झाला

गणेश पुराण

एकदा लक्ष्मी मानस सरोवरात स्नान करत असतांना पार्वतीने विष्णूचे रूप धारण केले. ती लक्ष्मीजवळ आली. मतोहर दिसणाऱ्या सुंदर विष्णूला पाहून तीचे देहभान हरपले. आणि विष्णूकडी पार्वती सुटा लक्ष्मीचे अतिसुंदर पाहून मुग्ध झाली. दोघांनी एकमेकांना अतिप्रेमाने पाहिले. त्यांच्या दोघांच्या त्या मिलन दुष्टीतून त्या सरोवरात एक सुवर्ण जगवले. त्यातून एक आश्चर्यचकित करून टाकणारी एक बालिका उत्पन्न झाली. लक्ष्मीने नारायणाच्या जवळ जाऊन त्याला प्रेमाने मिठी मारली. तेव्हा पार्वतीच्या रूप हनु आले ती म्हणाली—“मी नारायण नाही. मी

पार्वती आहे. मसे म्हणून तिने आपले प्रथम धारण केले.”

लक्ष्मीने म्हणाली—“तू मुठा आपल्या भावाला सोभणारीच झालीस.” पार्वती म्हणाली—“एकदा विष्णूची मोहीनीचे रूप धारण करून शंकराला माथाजालात फसवले होते. त्याची परतफेड मी अशी केली. समजले.”

त्यानंतर त्या भूषण कामलातून आलेल्या बालिकेकडे पाहून लक्ष्मी व पार्वती अस्मानंदित झाल्या. अत्यंत नास्त्यप्रेमाने दोघांनी त्या बालिकेला हातात उचलून घेतले. तेव्हा गणपतीने प्रवेश केला व म्हणाला—“मातांनी आपणा दोघांच्या अंगांनी प्रकट झालेल्या हिचे पार्वतीच्या

कहून 'जया' व लक्ष्मीच्या कडून 'जी' ची नामकरण करून तिचे नाव 'जयश्री' असे प्रसिद्ध व्हावे. तीचा सुखा शिव व केशव यांच्या अंशाचाच अन्माला जाला आहे. तेव्हा त्यांनी कमळातल्या वालीकेला कावेरी नदीत सोडून पायला बायुदेवाला सांगितले. तेव्हा बायुदेवांनी जयश्रीला कावेरी नदीत सोडून दिले.

दक्षिणेत राज्य करणारा राजा त्याने त्या मुलीला आपल्या राजवाड्यात आणले व तिचा नामकरण उत्सव केला. तेव्हा आकाशवाणी झाली—“की तिचे नाव जयश्री ठेवण्यांत यावे.” तसे सर्वांनी ऐकले. जयश्री राजकुमारी बनून राजवाड्यात लहानाची

मोठी होवू लागली व तिन्ही सोळात कसती साहसी म्हणून ओळख लागली.

जयश्रीला महालात वेळ वाढवण्यापेक्षा जंगलातले सृष्टी सौंदर्य पहायला आवडत असे. हिडावकिरायला भाववत असे.

शिव आणि केशव यांच्या अंशांनी झालेला एक किशोर एक दिवस गणपती व कार्तिकस्वामींना भेटायला केलास पर्यंतावर गेला. तेव्हा दोघेजण प्रेमांनी गप्पा असतांना दिसले—मागस घरो-बरांत लहमी. पायेंती यांच्यातून निर्माण झालेली किशोर माला अनुकूल होवारी परती निर्माण झाली आहे. आणि असे म्हणून गप्प राहिले.

तेव्हा त्या तरुणाला खूप आश्चर्य वाटले. त्यांनी आपल्या ठेवून बोई दिवस तेथेच केले. परंतु जेव्हा तो ठेवून परत निघाला. तेव्हा गणपतीने सांगितले—“हे तरुण किशोरा. आमच्या दोघांपेक्षा तु वयांनी नटिल आहेस. तेव्हा आपण असे सहाचारी राहणे चांगले वाटत नाही. तेव्हा आपण विवाह करावा.

स्थानंतर गणपती कार्तिकस्वामींनी त्यांचा आदरपूर्वक आभार मानून निरोप दिला.

एकदा स्वामी सिंहावर ओरड होऊन मजेने जंगलात हिंडत फिरत होते. तोच त्यांना वाढवण्याकरीता म्हणून कोणी तरी बाण सोडले व त्यांच्या पासून जवळच जमिनीत घुसले. स्वामींनी बाण जेवून जाले त्या दिशेकडे पाहिले परंतु दुसऱ्या क्षणीच त्यांना राग नाहिसा साळा. अनु-बाण हातात घेऊन मोठ्या दिमाक्षाने उभी असलेली हत्तरी जपश्री त्यांना दिसली. तिची दृष्टी त्यांच्या दृष्टीत बिलीन झाली व स्वामी अदृश्य जाले.

गणपतीने जयश्रीला येऊन सांगितले होते तेव्हा पासून ती त्यांच्याच सोर्वात जंगलात फिरत होती. नाटकाच्या आदेशानुसार राजांनी जयश्रीचे स्वयंवर

मांडले. राजांच्या कपाने इन्द्र देवदेवता वेगळे वेगळे देव करून विवाह स्पष्टी जाले होते. परंतु स्वामीने साधारण भित्ताच्या कपाती एक तीर कमान धारण करून बरोबर एक काळे कुत्रे घेऊन प्रवेश केला.

राजांनी भित्त कुमार त्याच्या कुत्र्याची चेष्टा केली. आपल्या बरोबर बसण्यास त्याला जगा दिली नाही. तेव्हा स्वामींनी सिंहाचा जबडा पकडण्यासारखे कुत्र्याचे तोंड घरले. ते पाठीवर बसून बसले. दुसऱ्या क्षणीच त्या कुत्र्याचे सिंहाला कपातर झाले. तेव्हा जयश्रीने स्वामींना ओळखले. तीने बरमाला त्याच्या गळ्यात बातली. स्वामींनी जयश्रीला सिंहावर

बसवले. तेव्हा इतर सर्वे राजे देवता नाराज होऊन स्वामीच्यावर तुटून पडले. परंतु त्यांना सर्वांना त्यांनी बोंबवून वरले. स्वामीच्या बाणाच्या प्रहारांनी सर्वजण भावकून एकडे तिकडे वेशावेरा पळू लागले. त्यांनी दिव्य ब्रह्माचा प्रहार करण्यास सुरवात केली. त्याच्यापुढे कोणाचा टिकाव लागले नाही. इग्राचे बघ्यामुच कुचकामी निघाले. तेव्हा त्यांनी आपले रूप धारण केले. पण सर्वे देवदेवता हात जोडून त्यांना धारण आले. सर्वांनी वसमा मागितली.

अश्या तऱ्हेने स्वामी ■ बळधीचा ■ सपारंभ सर्वे देवदेवतांच्या समवेत वैभवात

घाटात जाणा व स्वामी बळधीसह निवासस्थानी वरत आल्यास निघाले.

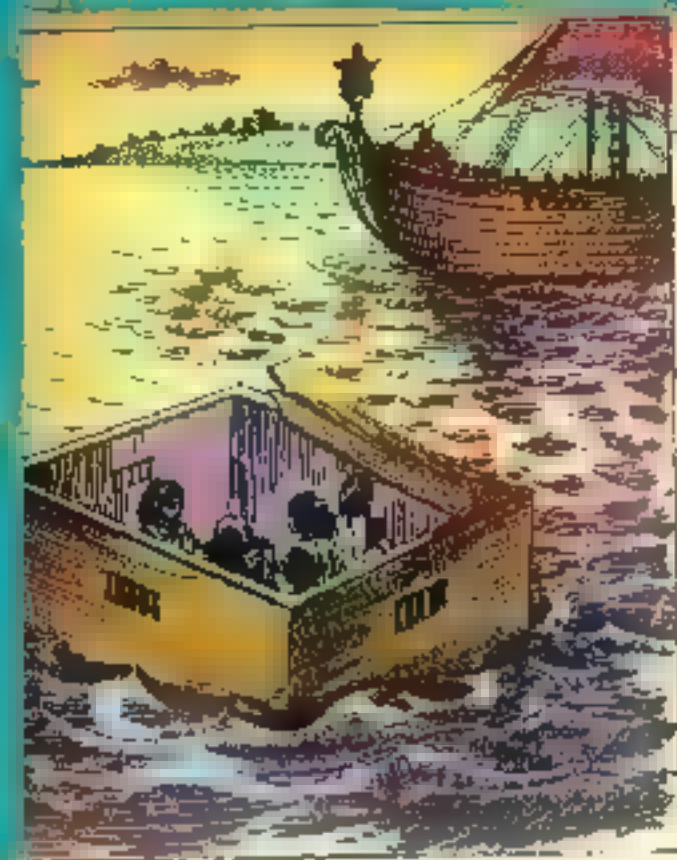
वेतायुगात भार्यावर्तमध्ये कोसल, केकय व वसुमित्र नावाचे राजे आपसांत मूप मैत्रीने रहात होते. प्रत्येकांना कोसलला कोसल्या, केकयला केकयी व वसुमित्रला वसुमित्रा नावाच्या कन्या होत्या तिन्ही राजांच्या मनात एकाच वेळी एकच विचार निर्माण झाला; अयोध्याचा राजा दशरथ ह्याच्या बरोबर आपल्या मुलीचा विवाह करून घ्यावा. दशरथांनी त्यांच्या विचारांना समती दिली.

तिन्ही राजांनी जैमिनी मुनिच्या करवी कन्याचा मुहुर्त झाला जैमिनी मुनिनी सांगितले—“मी जो कन्याचा मुहुर्त निश्चित केला आहे, तो मला; वनवतीला साक्षी बनवून ह्या मुलीचा विवाह दशरथ राजा बरोबर लावून घ्यावा. परंतु भग्याच्या भावी ह्या मुलीला राक्षसांपासून नव आहे. तिचीना काळजीपूर्वक सांभाळकें पाहिजे.

तेव्हा राजांनी त्या मुलीला एका जड पेटीत मुरलीत समजून ठेवले.

तिकडे नारदमुनिनी रामनातुराकडे सांगितले—“मरे लकेवरा, तिकडे दशरथ राजाचा विवाह होणार आहे आणि दशरथाचा होणारा मुलगा तुला नावा करेल.

त्यावर रावणांनी राजकुमारींना पळवून आणण्यासाठी महोदर नावाच्या बलवान राक्षसाला पाठवले. महोदरनी त्या तिन मुली एका जड पेटीत सुरक्षित ठेवल्या असल्याचा पत्ता काढला व त्याने ही पेटीच उचलली. तो जेव्हा आकाशमार्गांनी जात होता तेव्हा समुद्रावरून लंकेकडे जात असता अचानक त्याच्या पोटात असल्या काळा घेऊ लागल्या त्यावेदनेनी त्याच्या हातून पेटी समुद्रात पडली व समुद्राच्या लाटांवरून पेटी वेढीवांकडी होऊन वाहू लागली.

त्याच वेळी दशरथ राजा एका मोठ्या नावेत घसून नगरात परत चालले होते. त्यांना त्यांच्या प्रवासात विलंब होणार

म्हणून ते त्या बोटीचा विचार करत बसले. मुहुर्त ठरवजेत्या वेळात ते नगरात पोहोचू शकणार नाहीत. असा विचार करीत त्यांनी समुद्रात दूरवर पाहिले. तेव्हा नावेच्या जवळूनच एक बजनदार पेटी वहात येत असल्याचे दिसले. तेवढ्यात त्या पेटीचा बोटीला लावला व त्या पेटीचे झाकण उघडले गेले व पेटीतील तीन राजकुमारी त्यांच्या दृष्टीस पडल्या. त्यांनी दोरीची धिडी करून त्यांना बोटीत घडवून घेतले. तेव्हा दशरथाला कोण कोण तो ज्या तिन मुलींनी लग्न करणार आहे त्याच ह्याच तिन मुली आहेत आणि जैमिनि मुनिनी सुद्धा लग्नाचा तोष मुहुर्त नक्की केला होता. तेव्हा गणपतीने प्रत्यक्ष दर्शन घेऊन त्या मुलींचा विवाह दशरथ राजा-बरोबर लावून दिला व गणपती अदृश्य झाला. दशरथराजा आपल्या तिन राख्यांसह आपल्या नगरात परत निघाला.

ह्या घटनेनंतर बऱ्याच दिवसांनी दशरथाला चार मुलं मिळाले. मोठा मुलगा की श्रीरामचंद्र कंकयीच्या हट्टा-मुळे सीता व अश्वमेधासहित चौदा वर्षे वनवासास गेला. रावणांनी सीतेला पळवून लंकेत नेवून ठेवले व रामानी हनुमान, सुग्रीव व इतर वानरसेनें सह लंकेवर चाल करून रावणाचा नाश केला व सीतेला

पुष्पक विमानात बसवून परत आणले. तेव्हा सेतु जेव्हा बांधला समुद्र-किनाऱ्यावर रामचंद्रानी संकराची पुजा करून अवोध्याला परतण्याचा विचार केला.

शिवलिंगाची प्रतिष्ठापना करण्याकरिता रामचंद्रानी हनुमानाला कैलासला पाठवले हनुमान नायुगेगाने कैलासाला पोहोचले येथील सर्वांत मोठ्या लिंगाला पाहून त्यांनी शिवलिंगा करिता हात लावला. परंतु कितीही प्रयत्न केला तरी लिंग मागचे हलकं नाही. तेव्हा त्यांनी लहान लिंग घ्यायला केला. परंतु छोटे लिंग मुखात हलू शकत नाही.

तिकडे निघून चालली होती. हनुमान असमर्थतेवर दुःखी होऊ लागला. तेव्हा एक लहान मुलगा तेथे आला. त्याने विचारले—“हे महाशया, कोण आहेस? दिसायला तर हनुमानासारखाच दिसतो आहेस पण तू हनुमान नाही आहेस!”

“मी हनुमानच आहे. रामचंद्रानी मला एक शिवलिंग आणण्याकरिता हकडे पाठवले आहे. परंतु तू कोण आहेस?”

कोणीही लिंग उचलून घेऊन जावू नयेत म्हणून मला त्या लिंगाच्या देखरेखीकरिता इथे बसवले आहे. परंतु मी असे ऐकले आहे की, हनुमान संकराचाच अवतार

आहे आणि तोच पंचमुखी अंजनय आहे. पण तुमची पांघ तोंडे कुठे आहेत?

तेव्हा हनुमानानी गरुड, बराह, सिंह आणि अश्व यांची तोंडे जोडून पंचमुखी अंजनयेचा रूप धारण केले आणि आकाश-पर्वत वाऊन पोहोचेल अशा आवाजात हसून त्या मुलाला म्हणाला—“गजानना आता माझी वेळ संपली आता पंचतोषी रूप तुम्हांला धारण करावे लागेल.” तेव्हा गजाननांनी आपले विश्वरूप दर्शन दिले. त्या पंचमुखी गजाननाला नमस्कार करून हनुमान म्हणाला—“महानुभाव, जेव्हा तुम्ही लहान बालकाचे रूप घेऊन माझ्याकडे निघालात तेव्हाच मी आपल्याला ओळखले. शिव-

लिंगाचा आषण हसू दिले नाहित. तेव्हा कृपा करून मला एक शिर्वाणिग अर्पण करा.

त्यावर गणपती म्हणाला—“हनुमाना तुझ्या पंचमुखी दर्शना करिताच मी हे सर्व नाटक रचले होते. तू शिवाच्या अंशानेच निर्माण झाला आहेस. तेव्हा तुला अष्टवगारा मी कोण? परंतु ॥ माझ्याजवळ मांगितले आहेस म्हणून मी तुला देतो. तुझ्याकरिता अतिविशेष भक्ते लिंग मी माधी पासूनच निघवून ठेवले आहे. ते तू घेऊन जा.” असे म्हणतच त्यांनी हनुमानाच्या ओंजळीत एक अयोतिलिंग ठेवून दिले.

हनुमान लिंगाला सामोर्लून भरत उडत निघाला. तोपर्यंत वेळ निघून गेली होती. तिकडे वेळेच्या आधीच सीता देखीने एक बाळूचे शिर्वाणिग तयार केले व रामचंद्र पाण्याचा अभिषेक करून त्याची पूजा करावयास लागले तेवढ्यात हनुमानांनी लिंगासह प्रवेश केला. ॥ पाहून हनुमानांनी आपल्या घेपटीने गुंडाळून त्या लिंगाचा नाश करण्यास आरंभ केला. परंतु बाळूचे

लिंग बसेच्या तसेच राहिले. तेव्हा रामचंद्रांनी हनुमानाला शांत करून सांगितले—“हनुमाना, बुद्धिमान लोक मुढा जेव्हा तेव्हा नितरून जातात. तू तर सर्व जाणकार आहेस तेव्हा बाळूचेच असले म्हणून काय झाले शिर्वाणिगच आहे ना. आणि ते तर शिवाचा अवयव आहे. संकराबरोबर ॥ करायला येळायला कोणाचा भावडेस. तरी मजून काहि निघवले नाही तू जे लिंग घेऊन आला आहेस. त्याचेच बाळूचे कपांतर करून त्याची प्रतिष्ठापना ॥ पूजा करवा थालेल ना.”

हनुमानांनी जे आपल्याबरोबर लिंग आणले होते. ते रामचंद्रांच्या हातात देऊन स्वतः हाचे ॥ पकडले ॥ बाळूच्या लिंगाला भक्तिपूर्वक हात जोडून नमस्कार केला.

रामचंद्रांनी हनुमानांनी आणलेल्या लिंगाची प्रतिष्ठापना केली व सीतेसह विधीपूर्वक त्याची पूजा केली. तेव्हा ते सर्वजण पुष्पक विमानात बसून अयोध्या नगराला निघाले.

गंधर्व राजकुमारी

[२]

हमनला बेषूड झालेले पहाताच तो वृद्ध माणूस ओरजोरात मानधाने किचाळ लागला. “अरे लबाडा, आता तू ॥ हातातून ॥ सुटून जाईल आता तुला वाचवणार कोणी नाही.” असे म्हणतच तो वृद्ध माणूस उठून उभा राहिला ॥ हसनचे पाय छालीशी दुमडून त्याचे भुटकुळे बांधून, तेथीलच एक पेटी रिकामी करून त्यात त्या दुष्ट म्हाताऱ्याने हमनला बंद करून टाकले. घरातील सर्व धन-दौलत संपत्ती उचलून घेतली, बाहेर जाऊन एका नोकरीला पेसे ठरवून घेऊन आला. त्याच्या डोक्यावर ती पेटी देऊन त्याला नी सरळ किनाऱ्याजवळ घेऊन चलण्यास सांगितले. समुद्रकिनाऱ्यावर एक बोट नुकतीच निघण्याच्या तयारीत होती. नावाड्याने त्याला त्याच्या पेटीसह बोटीत चढवून घेतले व बोट चालू लागली.

बोड्या वेळानंतर हसनच्या आईने घरी घेऊन पाहीले ती हसन घरात नाही. आदल्या दिवशी हमनने सोने विकून जे पैसे आणले होते तेही नाहिसे झालेले व पेटीत जे कपडे ठेवलेले होते तेही अस्ताव्यस्त धरभर पसरलेले.

बाहेरचे दारही उघडचे होते. ती आपले डोके बडवून घेत, कपडे फाटत ओरजोरात ओरडू लागली—“मो ज्या गोष्टीसाठी मीत होते शेवटी तेच ॥ आता मी माझ्या मुलाचे तोंड पाहू शकणार नाही.” असे म्हणत रडू लागली. त्यानंतर तिने आपल्या घरांतच मुलांच्या नावांनी एक कबर बांधली व दिवसराज तिथे बसून त्याचे रक्षण करत रडत दिवस घालवू लागली.

हसनवर जाडूटीणा करून बरोबर घेतून जाणारा म्हातारा फारसचा मयंकर मांत्रिक

होता. त्याचे नाव बेहराम होते. त्यांनी आपल्या जादूच्या प्रयोगाकरीता किरक मुसलमान तळणाचे बळी घिले होते. त्यावेळी हसन त्याच्या हातात सांगडला.

समुद्रप्रवास संपवून हसनला पेटीतच नशा आणणारे काही पदार्थ जाण्यात मिळाले. बेहराम देत राहिला. काही दिवसानंतर राजाज हसनच्या किनाऱ्याला येऊन पोहोचले. बेहराम पेटीमकट किनाऱ्यावर उतरला तो बोट परत निघून गेला. म्हातान्यांनी गेटोचे आंखण उघडून हसनला बाहेर काढले त्याचे हातपाय मांकाळे केले व त्याला शुद्धीवर आणण्याकरिता त्यांच्या नाका-जवळ एक वस्तु हुंगायला दिली.

घोड्यावेळानी हसननी डोळे उघडले त्याला समजले की, तो एका समुद्रकिनाऱ्यावर आहे. नंतर असेही कळून आले की, तो त्याच्या देश नाही. त्या समुद्रकिनाऱ्यावरच्या रेंतीत लाल, हिरवे, पांढरे व काळे वारे होते. तेव्हा तो आश्चर्यचकित होवून इकडेतिकडे पहात उभा राहिला. त्याला पाठीमागे एका सडकावर एक म्हातारा बसलेला दिसला. ताबडतोब हसननी ओळखले, त्या म्हातान्याने आपल्याला कसबून पळवून आणले आहे. आपल्याला आईने सांगितलेल्या गोष्टी तंतोतत आहेत. हसननी म्हातान्याजवळ जावून विचारले—“बाबा, हा प्रकार आहे? तुम्ही आमच्या घराचे अन्न खाल्ले आहेत!”

म्हातारा खळजळून हसत म्हणाला—“मुला, अग्निची पूजा करणाऱ्या बेहरामला कोणाच्या घराचे अन्न खाल्ले किंवा नाही, त्याच्याशी काहीही संबंध रहात नाही. तुझ्यासारख्या लळसे नव्याणूक सुरुंग मुसलमानांचे मी मातापर्वत बळी दिले आहेत, तू हजारावा बळी आहेस. तेव्हा माझ्या नांवडीतून आता तुझी सुटका नाही! तरी तू तुझ्या देवाला स्मरणचे सोडून माझ्या अग्निची पूजा कर.”

हे सर्व ऐकताच हसन नाराज झाला आणि जोरजोराने जोरवून म्हणाला—

“अरे दुष्टा म्हातान्या, तू हे काय मागतो आहेस?”

दुसऱ्या सत्री बेहराम नरमाईने म्हणाला—“मुला, मी फक्त तुला समजावण्याकरिता सांगितले. शाबाम! तू माझ्या परिक्षेत यशस्वी झालास! माझी मंत्रविद्या शिकविण्याच्या पोजमंनी मी तुला ह्या एकाच खळी घेवून आलो. मां वध, दूरवर एक डोंगर दिसतो आहे ना? आपल्याला त्या ओषधी वनस्पती पाहिजेत त्या सर्व ह्या डोंगरावर मिळतात. आता आपल्याला त्या पहाडाने जावयाचे आहे.”

म्हातान्याच्या तोंडून असे जव्ह ऐकताच हसनची शंका थोडी दूर झाली. त्याने विचारले—“तो डोंगर भितीसारखा तरत आहे आपण त्यावर चढून जावू शकू?”

“आपल्याला त्याच्यावर चढून जाण्याची जरूर नाही. आपण पक्ष्यसारखे उडून जावून त्या डोंगरावर उतरू” असे म्हणतच बेहरामनी आपल्या खांद्यावरच्या फडक्यातून एक तांब्याचे दोलके काढले. त्या तांब्याच्या दोलक्यावर एका कांबडीच्या कातड्याचा तुकडा चिकटवला होता. त्या कातड्यावर काही रंजनांवर लिहिली होती.

बेहरामनी आपल्या बोटांनी बेजू दोलके वाजवले, तेव्हा दूरवर घुळीचा लोट उडाला आणि पाटापाट एक काळ्या-

कमिन्न पंजाचा घोडा समोर उभा राहिला. त्याच्या नाकातून आवाळा बाहेर पडत होत्या. बेहराम त्या घोड्यावर जावून बसला व हसनला हात देवून आपल्या पाठीमागे बसवले. त्या क्षणीच घोड्याने आपले पंख फडकवले. डेगाने आकाशात उडाला, दोळ्यांनी पापणी लवते ना खवते तोच तो डोंगरावर जावून उतरला. बेहराम व हसन त्या घोड्यावरून खाली उतरल्या बरोबर तो घोडा अदृश्य झाला.

हसनच्या मनात पुन्हा शंका निर्माण झाली. त्याने चौफेर दुरूमी फिरवून पाहिले परंतु त्याला ओषधी वनस्पतींपैकी काहीही सापडे जुडपे दिसली नाहीत. बेहराम हसून

म्हणाला—“आता तुला कोणीही बाचवू शकत नाही. इथून तुम्ही आता सुटका नाही.”

हसनला भयंकर राग आला. त्यांनी ओरडून सांगितले—“अरे, नीच म्हातऱ्या, मला माझ्या परमेश्वराचा पाठीचा आहे. माझ्या ईश्वराच्या मदतीने मी तुम हालहाल करतो?” असे म्हणतच हसनची एका हातांनी म्हातऱ्याच्या हातातले तांब्याचे डोलके हिसकावून दुसऱ्या हातांनी वळ एकवटून म्हातऱ्याला खाली दरीत टाकून दिले. बेहराम हवेत उंच उडाला व क्रिकलळा फोडून खालील दगडावर पडला. त्याच्या शरिराच्या ठिकाऱ्या उडाल्या. अशा तऱ्हेने हसनची म्वनःहाला मरणाच्या

राबेनून वाचविने. त्याने डोलके उलट-मुलट करून पाहिले. त्याला त्याचा उपयोग कसा तऱ्हेने करायचा माहीत नव्हते. त्यांनी खोफेने पाहून हातातले डोलके कमरेला बांधले.

तो ज्या पहाडाच्या शिखरावर होता. आता तोच पहाड एका समतल प्रदेशा- विस्तृत आगला. त्यावर द्याहे सुद्धे वगैरे नव्हती तो सर्व एकसारखा स्वच्छ प्रदेश विसत होता. दूरवर येते होत्या तो त्या बाबूला निघाला. कारण ज्याला आहून म्हणजे तेथे पाणसेमुडा असू शकतील नाहीतर माग कशी येईल.

जेव्हा तो त्या बागीचाची पोहोचला तेव्हा त्या बागीचे रूपांतर एका विशाल महालात झाले. त्या महालात चार प्रचंड मोठे खोब होणे. त्यावर एक उंच गोल घुमट होता. त्या महालाच्या कांबांना, जितोना व घुमटाला सोन्याचा मुलामा दिला होता. सूर्याच्या प्रकाशात तो महाल क्षणभंगुर होता. हा चमत्कार पाहून हसनला अन्न पडला की त्यापण एक प्रकारचा ज्वानाच आहेत.

परंतु हसन शारीरिक व मानसिक थमानी दमला होता. तो विचार करू लागला— “हा महाल मनुष्यवस्ती करीता नाही. यात कोणी मज किंवा मंचई रहात असावेत असे अगळे नसे इथे कोणीतरी दारपाल

रहात असावा तरी प्रथम त्याच्याकडे जावून तहान खूप लागली आहे तेव्हा पाणी मानून प्यावे महालातल्या कुठल्या- तरी कोपऱ्यात विश्रांती घ्यावी” असे म्हणत तो तेथील हिरव्या दगडांनी बांधलेल्या दारातून महालग्न आला.

हसन दोन चार पावले चालला नसेल तोच त्याला दोन तरुणी एका संगमरवरी चीबऱ्यावर बसून बुडिबळ झळत बसलेल्या विसत्या. परंतु त्या तरुणींनी हसनला पाहिले नाही. थोडा वेळ गेल्यानंतर लहान तरुणीने आपल्याजवळ उभ्या असलेल्या युवकाला पाहून मोठ्या तरुणीला म्हटले—“ताई, कोणी तरुण युवक आला आहे. वुष्ट बेहराम दरबारी एका तरुणाला ह्या गोंगरावर आणतो. बहुतेक ह्या तरुणाला सुद्धा तोच घेवून आला असावा. तसे असेल तर ह्या तरुण त्या मांत्रिकाच्या हातून सुटून येणे कसे शक्य होईल. ही तर बरीच आश्चर्याचीच गोष्ट आहे ना?”

हसन त्या तरुणीच्या पाया पडून म्हणाला—“ताई, मी एक असा अभाग्य आहे.” असे म्हणत तो अश्रू टाळू लागला. त्याच्या ह्या कावळबाण्या परिस्थितीकडे पाहून त्या दोघीना त्याची दया आली.

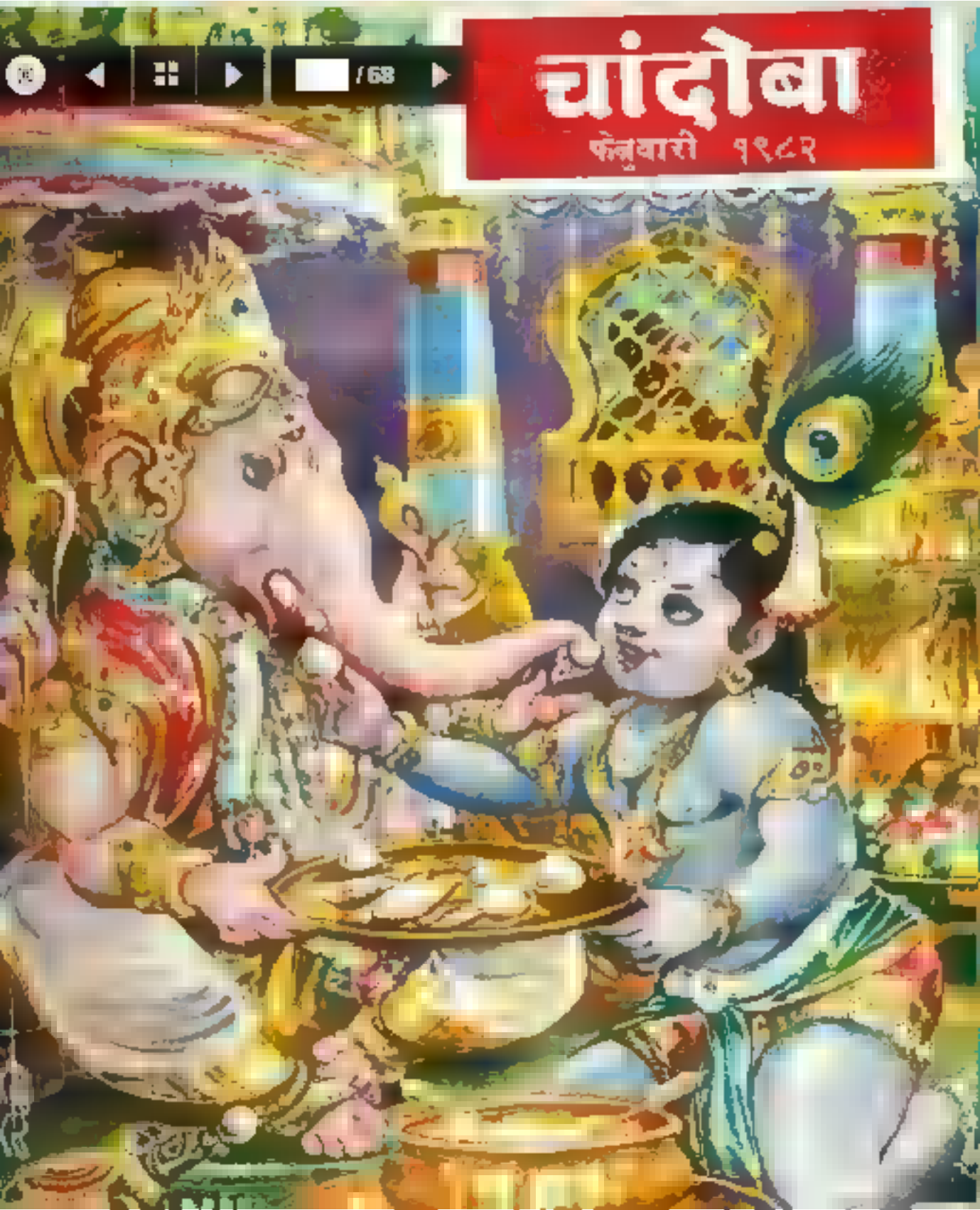
त्या तरुणीने आपल्या मोठ्या बहिणीला सांगितले—“ताई, मी त्या तरुणाला माझ्या छोट्या भावाप्रमाणे सांभाळीन म्हणते तरी ह्याची साक्षी नून आहेस.”

त्यानंतर हसनला ही तरुणी महालात घेवून गेली. त्याच्या मनानाची तयारी करून त्याला नविन कपडे घालायला दिले.

त्या दोन्ही बहिणींनी त्याला आपल्या मध्ये बसवून त्याला उत्तमोत्तम पकवाने खावला घातली.

जाणे आल्यानंतर हसनची आपल्या बहिणींना सांगितले—“हे माझ्या बहिणींनो, आपल्या दोघींच्या दर्शनाबाबी मी किती कष्ट हालवपेष्टा सहन केल्या आहेत.” असे म्हणत त्यांनी आपली सर्वेच्या सर्व गोष्ट त्यांना सांगितली. (पुढील अंकी)

चांदोबा

फेब्रुवारी १९८२

खुळा बाळू

बाळू आपल्या भाषात सर्वात लहान होता. तो आपल्या सर्व भाषांत विद्याभ्यासात हुशार निघाला. गुरुजी म्हणत की तो फार हुशार आहे परंतु त्याचे भाऊ त्याला त्याच्या लहानपणा पासून चांगले ओळखत. म्हणून ते आपल्या बडिलांना म्हणत—“असेल तो मोठा हुशार परंतु त्याला व्यवहार ज्ञान शून्यच आहे! असा माणूस सरकारी नोकरी शिवाय इतर कोणत्याही कामात कुत्रेकामाचाच ठरेल म्हणून त्याला सरकार दरबारात एखादी नोकरी पाहून द्या.

परंतु बाळूला ते मान्य नव्हते. तो बडिलांना म्हणाला—“तम म्हणाल तर सरकार दरबारात मला नोकरी कश्याला आवडेल. परंतु ते मी इतर कामे करण्यात वाकबगार आहे की नाही हे ठरल्यावरच करीत. म्हणून मला निदान एक वर्षभर

शंतीभातीची कामे करू द्या.” म्हणून बडिलांनी त्याला पाच एकर जमिनीची लागवड करण्याचे काम दिले. बाळूने त्या जमिनीतल्या मातीची वैज्ञानिक परीक्षा करविली. म्हणजे जमिनीत कोणते पीक काढण्यास फायद्याचे होईल, वळेल. त्याप्रमाणे तेच पीक काढता येईल. त्याने तसेच केले व त्याच्या शंतात खरोखरच चांगले पीक निघाले.

बाळूने त्यावर्षी काढलेले सर्व पीक विकून पैस जमविले. परंतु त्याने सर्वसिद्धा यास्त हुशारीने काम करून खूप पैसे मिळविले या आनंदात सर्व पैसे खर्च करून टाकले. म्हणून पुन्हा नवे पीक काढायला त्याच्याकडे पैसे उरले नाहीत. परंतु त्याच्याहून कमी पीक काढणारे भाऊ सुद्धा जास्त सुखी होते. ह्याचे कारण त्यांनी आपले पीक चांगली किंमत मिळे पर्यंत विकले नव्हते.

शिवाय त्यांनी एकाच एक पीक काढले नाही, तर त्यांच्या कुटुंबाला लागणाऱ्या डाळी, भाजीपाला, कडधान्य वगैरेचे अनेक प्रकारचे पीक ही काढले. कुटुंबाला लागणाऱ्या वस्तू साठवून बाकी उरलेली धान्येच विकली या डबल बाळूने सर्वेच्या सर्व पीक विकल्यामुळे त्याला स्वतःच्या कुटुंबासाठी जास्त किंमत देऊन धान्ये खरेदी करावी लागली.

तेव्हा त्याच्या भावंडांनी पुन्हा आपल्या बडिलांना सांगितले की सुळेपणा करून हा सुळा वागला. म्हणून एखादी नोकरी करू द्या.

बाळू बडिलांच्या हाता पाया पाहून म्हणाला—“बाबा, शंतीभातीची कामे माझ्या नशिवात नाहीत. म्यांच्या अंगात मेहनत करण्याची शक्ती आहे, त्यांच्या लायकच ही सर्व कामे आहेत. माझे होके चांगले चालते. म्हणून मी व्यापार करावा म्हणतो मला भांडवलासाठी एक हजार रुपये द्या म्हणजे आले.”

बडिलांनी त्याला एक हजार रुपये दिले रुपये हातात घेताच बाळूने बाजार भावाची चवकशी केली आणि जवळपासच्या बाजारातले बाजार कसे आहेत याची माहिती सुद्धा काढली. स्वस्त माल जेथे मिळाला तेथून तो विकत घेतला आणि आपल्या

गावात त्या मालाची किंमत जास्त असल्याचे पाहून इतर व्यापाऱ्यांच्या मानाने तो स्वस्तात विकू लागला. त्याचा व्यापार वाढू लागला. व्यापारात खूप फायदा मिळत असल्याचे पाहून तो अधिक शाला. बाळूने दोन तीन महिन्यांच्या आतच एक हजार रुपये दहा हजार केले.

इतर भाऊ आपल्याला सुळा म्हणून आपली चट्टा उडवितात हे बाळूला माहीत होते. म्हणून त्याने इतर व्यापाऱ्यांना भेटून चवकशी सुरू केली. त्याला एक हजार भांडवलावर तीन महिन्यात नऊ हजार मिळाल्याचे सांगून इतर व्यापाऱ्यांची मिळकत किती असेल असे त्याने विचारले.

परंतु एकाही व्यापाऱ्याने बाळूच्या इतका फायदा झाल्याचे त्याला सांगितले नाही. ते म्हणाले—“तुला इतका फायदा कसा मिळाला हेच आम्हांला कळत नाही. आम्हांला तर तोंड मिळवणी जेमतेम करता आली.”

बाळूला वाटू लागले की त्याच्या इतका शहाणा जगात दुसरा कोणी नसणार. त्या घमेंडीत तो पाण्यासारखा पैसा खर्च करू लागला.

सहा महिन्यांनंतर राजाच्या प्राप्तिकर वसूल करणाऱ्या अधिकाऱ्याने त्याला हिशोब विचारून म्हटले—“आम्ही तुम्हांला खूप फायदा झाल्याचे ऐकतो आणि बाळू खुळ्या-

सारखा म्हणाला—“होय, इतर कोणाका इतका फायदा झाला नाही.”

“होय, तुम्हांला खूप फायदा झाल्याचे आमच्या कानावर आले म्हणून तर आम्ही आलो आहो. तुम्हांला प्राप्तिकर म्हणून तीत हजार रुपये सजिन्यात मरावे लागतील. अधिकारी म्हणाला.

“प्राप्तिकर? म्हणजे काय?” बाळूने चकित होऊन विचारले. तुम्हा जो फायदा झाला आहे त्यातले तीस टक्के प्राप्तिकर म्हणून सरकार दरबारात कायद्याप्रमाणे मरावे लागतील. तुम्हांला वर्षभरात निदान एक लाख रुपयांचा तरी झाला असणार! तुम्ह्या सारखा इतर व्यापाऱ्यांना सुडा कर मरावा लागतो. करानी रक्कम वेळवर मरा, नाही तर कायदेशीर दमज केला जाईल.” अधिकाऱ्याने बजावले.

तेव्हा बाळूला पायालालची जमिन घसल्यासारखे वाटले व व्यापाऱ्यांनी त्यांना काही फायदा होत नसल्याचे सांगितले ते कळाले.

त्यानंतर बाळूच्या वडिलांनी प्राप्तिकर वसूल करणाऱ्या अधिकाऱ्याची समजूत घालून त्यांना निरोप दिला व बाळूला म्हणाले—“बाळू, तू सुद्धे माऊ म्हणतात तसाच खूळा आहेस. माझ्याबरोबर राज-

धानीच्या गावी चल. तेथे मी तुला चांगली नोकरी लावून देतो.”

बाळू वांकून वडिलांना म्हणाला—“बाबा, मी स्वतःच आपल्या जोगती नोकरी सोडून काढतो. मी छोटे बोलून घंदा चालविण्यात यशस्वी झालो नसेन, परंतु मी आपल्या हुशारीने राजाला खूप कर शकेन.”

बडोळ थोडा विचार करून म्हणाले—“बरं तू तसंच कर! परंतु एक गोष्ट लक्षात ठेव, कोणीतरी बजनदार माणसाची शिफारस घेऊन राजाभय मिळव. तुला यश मिळाले नाही तर, मला वाचवतोच कसव. मी स्वतः घेऊन तुला करीन.”

बाळू राजधानीच्या गावी गेला. त्या दिवशी महाराजांनी महाकवी जगन्नाथ पंडिताचा सुवर्णभिषेक समारंभ ठेवला होता. तो उत्सव पाहायला बाळू गेला.

तेथे त्याने, राज्यातील सर्व मानकरी मंडळी महाकवीला वांकून आदरपूर्वक नमस्कार करीत असलेले स्वतःच्या दोळ्यांनी पाहिले. राजा एका हातात सुवर्णमुद्रा घेऊन आला व पुरोहित मंत्रोच्चार करू लागले. राजाने सुवर्णभिषेक केल्यानंतर जगन्नाथ कवीच्या पायांवर डोके ठेवले. महाकवीने आशीर्वाद दिला आणि महाकवीचा महाराजांचा जयजयकार झाला.

त्या दिवशी सायंकाळी बाळू जगन्नाथ पंडिताच्या दर्शनाला गेला. अगदी सहजी

त्याला दर्शन घडले. बाळूने नम्रपणे कवीचे वंदन केले ■ म्हणाला—“महाकवी, मला माझ्या बुद्धि चातुर्याचे प्रदर्शन करायला संधी देऊ शकल्यास मी थोर महापुरुषाला प्रसन्न करू शकेन. आपली शिफारस मिळाल्यास राजदरबारी मला नक्कीच नोकरी मिळेल.”

जगन्नाथ पंडितांना आपचर्य वाटले. ते म्हणाले—“मुला, तू कोण हे माहीत नाही. परंतु तू थोळा आवेस एवढे मात्र मला कळले. माझी तर तू माझ्यासारक्याकडे शिफारस सांगण्यासाठी आला नसतास.”

बाळू लाजून नम्रपणे म्हणाला—“मला सर्वंक जुळा व थोळा म्हणतात, आपणही तेच म्हणालात. परंतु महाराजांकडून आपला स्वर्णाभिषेक करविणारे थोर पुरुष मला आणखी कोडून मिळणार?”

महाकवी स्मित करून म्हणाले—“अरे वेड्या, तुला हे माहीत नाही का, राजा

बोरपणा मिळविण्यासाठी आणि मिरविण्यासाठी कवी व विद्वानांचा सत्कार करतो. त्यांनी म्हणून तर माझा सत्कार करविला, त्यांच्या मनात माझ्या विषयी मोठा आदर आहे म्हणून नव्हे! तुला राजदरबारात नोकरीच करावयाची असेल तर जा, सेनापती किंवा विद्वकाकडे जा. तेही जमले नाही तर राजाचा न्हावी किंवा घोडी असेल त्याला.

सत्कार समारंभ संपल्यानंतर तो कोण सत्कार कशासाठी केला गेला, हे तेथील राजाला आठवेल की नाही शंकाच!”

महाकवीच्या तोंडून ते ऐकून बाळूला सर्व जगच विचित्र वाटू लागले. त्यानंतर त्याने वडिलांकडे निरोप पाठविला व त्यांनी बाळूला राजदरबारात नोकरी मिळवून दिली. एखाद्या सामान्य अपरिचितासारखा तो नोकरी करून सुखाने आयुष्य घालवू लागला.

[२]

[मुम्ब ■ सातीबरोबर, ऐकबसपन्न अशा मराठ्ठा दीपावर राजा मंदरदेव पावे होते. त्याच्या भेजारचे राज्य कुंडलिनी हीच होते. तेथे अराजकता होती. नरबाहन मिश्रा नावाच्या सेनापतीने राजा बळकावली व दीपावर स्वारी केली. विन्हासवातकी माकाली मंदरदेवाना बंदी केले व त्यांना बेडन जाऊ लागले. पुढे—]

विना खमकू लागल्या आणि दुर्गाचा व्यावर उतरलेले कुंडलिनी दीपावरचे सैन्य गडगडाट मुरू झाला आणि त्या मराठ्ठा देवाच्या सैन्याबरोबर पळ करू पाठोपाठ मुख्यद्वार पाऊस पडू लागला. लागले.

किनाच्यावरची नारळाची व मुरूची झाडे गायारचाच्या वाऱ्यामुळे उमळून पडू लागली. समुद्रात लळहातावर जीव घेऊन यडू परगणे मराठ्ठा व कुंडलिनी दीपाच्या आन्मानीच्या घडनीका नाट्यबरोबर वारा गडगडाट वाहून जाऊ लागल्या. किना- व्यावर उतरलेले कुंडलिनी दीपावरचे सैन्य मराठ्ठा देवाच्या सैन्याबरोबर पळ करू लागले. त्याला कुंडलिनी व मराठ्ठा देशाच्या सैनिकांच्या आरोळ्या ऐकू येत होत्या. 'जय कुंडलिनी देवी की!' आणि 'जय मराठ्ठा देवा की' असा जमघोष ही दोन्ही सैन्ये करीत होती वान्याबरोबर

जय बाहुन आळ लागले. तरी विजांचा कडकडाट चालूच होता. त्या आवाजाने आसमंत दुमवूमून निघत होते.

मंदरदेव विचार करू लागला—'आतां आपण आपल्या राज्याला कायमचे मुक्तो, आपण विंती प्रयत्न केला तरी स्वतःचा बचाव करून घेऊन निसटून जाणे शक्य नाही. त्याचे अंगरक्षक त्याच्याशी दगा करून जवूला साधील झाल्यामुळे त्याला तेथून निसटून जाणे ही शक्य नव्हते. त्याच्या हातात बरशी भाला किंवा इतर कोणतेही शस्त्र संरक्षणासाठी नव्हते. या रांकटातून सुटका कशी काय मिळणार, या विचारात मग्न गेलेल्या मंदरदेवाच्या

कानावर 'जय भराळदेवी की' हा जयघोष आला. तो चकित होऊन आपल्या चारी बाजूला पाहू लागला.

हा जयघोष करणारे मंदरदेवाचे रक्षण करण्यासाठी मंत्र्याने पाठविलेले सैनिकच होते. ते मंदरदेवाला घेऊन गेल्याचा बंडखोर अंगरक्षकांवर चालून येत होते. त्यांच्या घोड्यांच्या टापांचा आवाज स्पष्ट ऐकू येत होता. मंदरदेवाने एकदा मागे वळून पाहिले. त्याच वेळी विजेचा फार जोराने कडकडाट झाला आणि बीज पडली. त्या आवाजाने सर्वांचा धक्काप . मंदरदेवाने त्या उबेडात वळून पाहिले. बंडखोर अंगरक्षकांवेळी काही जमिनीवर कोसळून ठप्पडत होते. एक थोडा विजेचा आघात झाल्याने किकाळ्या फोडोत होता. दुसरी थोडा वाट फुटेल तिकडे होता.

मंदरदेवाने आपल्या घोड्यावरून सांजी उडी मारली. त्याच वेळी रक्षकार्य मंत्र्याने पाठविलेले सैनिक त्याच्या जवळ येऊन पोचले. विजेच्या आघाताने तडपल्याच्या अंगरक्षकाजवळ ते लागले.

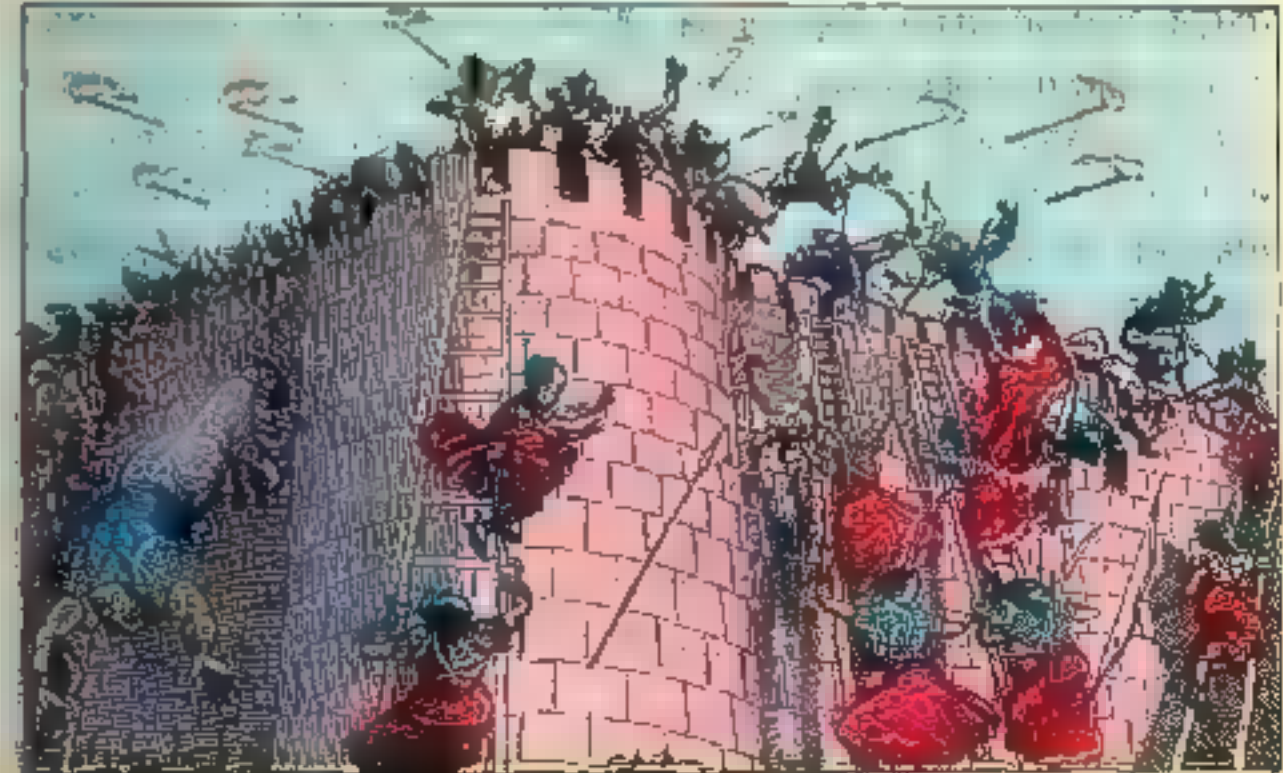
मंत्र्याच्या दादेंत सापडलेला एक बंडखोर अंगरक्षक मंदरदेवाकडे हातवारे करून त्याला बोलवोत होता. मंदरदेव त्याच्या जवळ जाऊन बसला तेव्हा घागा टाकीत

तो अंगरक्षक म्हणाला—'महाराज, माम्ही दोघांनी आपल्याशी दगा केला मरा, परंतु खरी शोष्ट अशी आहे की धनलोमाने माम्ही हे केले नाही. नीच नरबाहुनने आपल्याकडे इत पाठवून कळाविले की आम्ही त्याचा हुकूम मानला नाही तर तो आपल्या शायकापोरांची कत्तल केल्हा-प्रियाय राहणार नाही. आपल्याला माहोतच आहे की आम्ही आपले अंगरक्षक असलो तरी कुंडलिनी द्वीपावरचे रहिवासी आहो. आम्ही आपले पीठ काढले . त्याच्याशी दगा केला त्याचे प्रावृत्ति परमेश्वराने आपल्याला दिने. आपले पीठ काढले त्याचे उतराई होण्याची या खणाळा इच्छा आहे म्हणून सांगतो, आपल्याला स्वतःचा बचाव

करावयाचा असेल तर या नारळांच्या आढापलीकडे दोन नावा आहेत.' बोलता-बोलताच त्या अंगरक्षकाचे प्राणोत्क्रमण झाले.

मंदरदेवाने उठून एकदां आपल्या कितल्याकडे पाहिले. कितल्याक्या बुरजावर उभी राहून सैनिक धरवुष्टी करीत होते. काही लोक जवूनी पोछेहाट करण्यासाठी व कितल्याक्या रक्षणासाठी मोठे मोठे दगड व कडक खाली डाकलीत होते. कुंडलिनी द्वीपाचे सैनिक मित्र्या साक्ष कितल्याक्या तडाधर चढण्याचा यत्न करीत असल्याने बिसत होते.

मंदरदेवाला कळावला वेळ लागला नाही की त्याच्या सैन्याने कितल्याच

रक्षणाचे आगळे सर्वस्व पणाला लावले आहे आणि त्या भयंकर सैन्यगिक परिस्थितीत ही कुंडलिनी द्वीपाचे सैनिक मराठ्ठ द्वीपाच्या सैन्याच्या पराभव करण्यात यशस्वी होतील असे दिसत आहे. ती त्यावेळी शत्रु सैन्याच्या पाठीमागे होता. फक्त चार सैनिकांच्या मदतीने शत्रूसैन्यावर चालून जाणे आत्महत्या करण्यासारखेच ठरणार होते. मंदरदेव किकर्नेवप त्रिमूर्त परिस्थितीत होता. त्याच वेळा कानाचे पडदे काढून त्याने हाका मोठा स्फोट मारला. पाया-धातूची जमीन हादरली. बुरजाचे दगड आकाशात उडत असलेले दिसले. सैनिकांच्या किकाळ्या आणि आरडा आरडा ऐकू

येऊ लागला. एकंदर प्रसंगच अवघड होता.

तेव्हा मंदरदेव आपल्या सैनिकांना म्हणाला-“सर्वनाश माला! कुंडलिनी द्वीपाच्या लोकांनी मुरंग लावून किल्ल्याचा नट पाडला, आता पराभव निश्चित आहे.”

“करे आहे, महाराज!” म्हणत चारही सैनिकांनी हुताश होऊन कालो घेतल्या.

त्यानंतर मंदरदेवाला बाटले की मराठ्ठ द्वीपाला सोडण्याशिवाय तरकोपाय नाही. घडून पाडला तर किल्ला सर करणे शक्य नसणं नाही. आता शत्रू आपला शोध काढणार. आपण शत्रूच्या हाडात कैदी झाले तर शत्रू नानाप्रकारे हाक हाक मारून आपला जीव घेतल्याशिवाय राहणार नाही. त्या दुष्ट नरवाहन जिभ्याच्या हाती स्फोटात अपमान सहन करावा लागणार.

असा विचार करून मंदरदेव म्हणाला-“जर तर आता त्या बंडखोर अंगरक्षकाने सांगितल्याप्रमाणे जर का किनाऱ्यावर नाका बसतील तर स्वतःला बांधविण्यास तेवढाच मार्ग आपणच उरला आहे. मराठ्ठ देवीची कृपा असेल तर आपण सुरक्षित कोणत्या तरी वेळावर पोहोचू. नसाई पाठीमागे असलेला तर देवीच्या कुपेने आपण पुन्हा मराठ्ठ द्वीप त्रिकू!”

सैनिकांनी बगदी हुताश होऊन एकदा किल्ल्याकडे पाहिले. किल्ल्याच्या तटावर किंवा बुरजावर मराठ्ठ द्वीपाचे सैनिक कुंडलिनीच्या सैन्याशी लढत असलेले दिसत नव्हते. कुंडलिनी द्वीपावरचे सैनिक आता निश्चितपणे शिड्या लावून तटावर चढून जात होते.

मंदरदेव पाठ फिरवून निघाला. त्याचा चेहरा कंभीर होता. त्याच्या हातात एकही शस्त्र नसलेले पाहून एका सैनिकाने मेलेल्या अंगरक्षकाच्या हातातली तलवार काढून ती मंदरदेवाला दिली. त्यानंतर ते सर्व समुद्र किनाऱ्याकडे जाण्यासाठी नारळांच्या झाडांच्या दिशेने चालू लागले. अजून मूमळधार बांबला विजा होतथा दगांचा कटकडाट चालूच होता.

निराश होऊन सर्व नाका काली चालून चालत होते. बोटे अंतर चालून गेल्यावर त्यांना पाठीमागून घोड्यांच्या टापांचा आवाज ऐकू माला. त्यांनी मागेवळून पाहिले. किल्ल्याकडून भरघाव धेत असलेले घोडेस्वार त्यांना दिसले. मंदरदेव तत्क्षण म्हणाला-“ते पहा, कुंडलिनी द्वीपाचेच घोडेस्वार दिसत आहेत. आपल्याला कैद करण्यासाठीच इकडे येत आहेत. या घडामोडीत उघड्यावर इतक्या सवास्त घोडे-

स्वारांशी बघू करणे सोपे नाही. आपण वेळ न घालविता त्या नारळांच्या झाडात कोठे तरी बघा घकन राहले पाहिजे.” सध्यांत मंदरदेवाने सर्व सैनिकांना केले व नारळांच्या झाडांच्या दिशेने निघाला. सैनिकांनी राजाचे अनुसरण केले. सर्व एकत्र कडत एके झाडाआड लपून उभे राहिले आणि किल्ल्याकडून येणाऱ्या घोडेस्वारांकडे पाहू लागले. कुंडलिनी द्वीपाचे घोडेस्वार त्याच दिशेने येत होते. मंदरदेवाने तलवार उपसून जवळच्या समुद्राकडे एकदा पाहिले. बंडखोर अंगरक्षकाने सांगितलेल्या दोन नावा पाण्यावर तरंगत असलेल्या दिसल्या. आपण चार पावले धावत जाऊन

ताडत चढून बाण कड्यानेत शस्त्र होईल आणि मधुदान येव्हावर शत्रूच्या घोडे-स्वारांच्या हातातून निवटून जावा एईल, असा एक विचार त्याच्या मनाला चाटून येता, परंतु दुसऱ्या क्षणाला मोडस्वार नारळाच्या झाडाखाली पोचलेले त्याच्या दृष्टीस पडले ते दहापंचरास होते. परंतु मजकूर होते.

मंदरदेवने गमीर स्वरात आपल्या सीका मेनिकांना सावध केले—“जाती आपण विजयी तरी होऊं किंवा आपल्याला वीरगती तरी प्राप्त होईल!” असे म्हणत मंदरदेव तळवार घेऊन सगळी बाळा त्याचे सैनिक मात्र नारळाच्या झाडाखाली उभे राहून येणाऱ्या घोडेस्वारांची निकार करायला तयार होते. कुंडलिनी हीपावरच्या घोडे-स्वारांना आडाभाड उभे सैनिक दिमले नाहीत. म्हणून ते भरघाव घोडेघाबर झाडांच्या मध्यभागी पोचले “जय मराठ देवी की!” विहगर्जना करीत मंदरदेवने पुढे पाऊल टाकून एका सत्राचे शिरस्त्रास केले.

त्या भतपेलिन विहगर्जनमुळे व एक आधीदार मजून पडण्यामुळे शत्रुसैनिकांना दहजन बसली नारळाच्या मधून चिंचोळ्या वाटेने घोडे पुढे नेजे घोडेस्वारांना शक्य नव्हते आणि ते घाबरून गेले. ती संधी

साधून मंदरदेव व त्याच्या सैनिकांनी घोडे-स्वारांवर हल्ला चढविला आणि एकेकाला जखमी लाकी पाहू लागले.

त्या घोडेस्वारांपैकी पारपाच धरा हासी भाले तेव्हा उरलेले घोडेस्वार घोडेघाबरून उतरून मंदरदेव व त्याच्या सैनिकांवर तुटून पडले. पाहता पाहता त्या नारळा-च्या बागेत अघंकर चकमक उडून गेली. त्या अघंकर चकमकीत तळवारीचे चार कधी सत्राच्या बंगावर पडत तर कधी झाडांवर.

एका पटकेत कुंडलिनी हीपावरचे बरेच सैनिक जमिनीवर लोळू लागले. झाडा-आडून लपून शत्रूवर चार करणाऱ्या

मंदरदेवाने व त्याच्या सैनिकांनी शत्रूला नामोहरम केले आहे. उरलेल्या सैनिकांची नाळण उडाली असून व त्यांनी तेथून पाय काढता घेतला आहे. परंतु मंदरदेवाने त्यांना सोडले नाही. त्यांचा पाठलाग करून त्यापैकी काहीना जमिनीवर लोंढविले आणि काहीना ठार केले.

स्थानंतर काही वेळाने तेथे स्मशानवत शांतता नांदू लागली. जिवा पडत होत्या व डगांचा कदकडाट चालू होता. किल्ल्याकडून कसलाच आवाज येत नव्हता. कुंडलिनी हीरावरच्या काही घोडेस्वारांनी आपले घोडे नारळाच्या बागेतच सोडून विले होते. रस्त्याचा जीव बाबविध्याची एकच फिकोर म्यांना होती.

तिकडे बाजूने किल्ला काबीज केला होता. तरी राजवाड्याच्या परिसरात अद्याप कुंडलिनी व मराठ हीरांच्या शकमकी चालून होत्या.

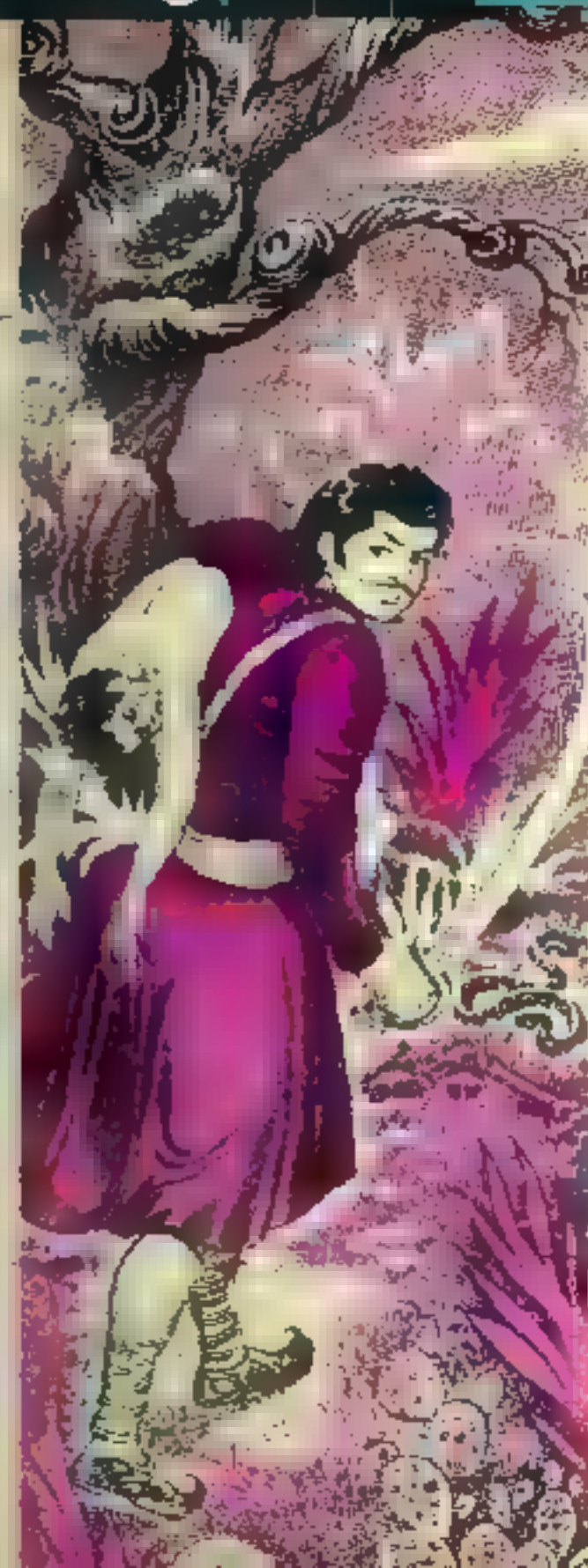
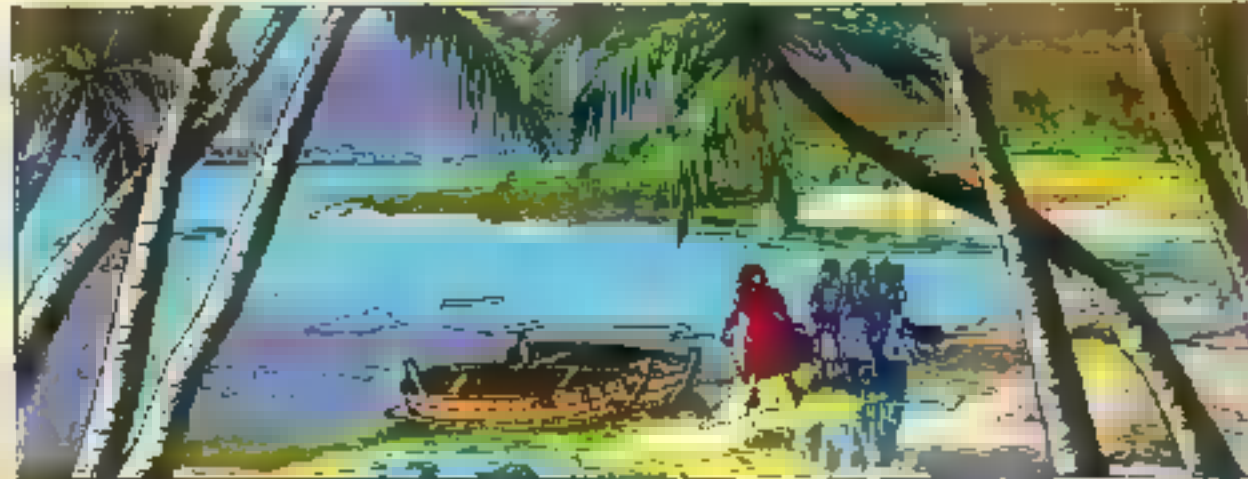
त्या लढाईत मंदरदेव व त्याचे सैनिक बरेच जखमी झालेले होते. परंतु त्यांच्या

जखमा तितक्या मोठ्या व अयंकर नव्हत्या. परंतु ते अजदी दमून मागून गेले होते.

मंदरदेवाने आपली तलवार म्यानेत ठेवली व म्हणाला—“मातां आपण वेळ घालविणे शक्याचे आहे!” असे सांगून तो नावा होत्या त्या बाजूला किनाऱ्याकडे निघाला. चार ही सैनिकांनी एकदां किल्ल्याकडे पाहिले व नंतर आपल्या राजाच्या पाठीमागून निघाले.

बंदखोर अंगरक्षकाने सांगितल्या प्रमाणे दोन नावा समुद्राच्या किनाऱ्यावर होत्या जव्या, परंतु त्या समुद्रात जोल पाण्यात वडूरवर प्रवास उपयोगी नव्हत्या. कारण त्या अजदी लहान होटल्यांसारक्याच होत्या. सोड लावून नेण्यासाठी शक्य नव्हती. बन्ही त्यातून जाता येणे शक्य होते.

मंदरदेव नावांजवळ जाऊन पाहू लागला. तेव्हा त्याला काही तरी गुक्ती मुचक्यासारकी विसळी. म्हणून त्याने आपल्या सैनिकांकडे बघून पाहिले. (कमशा)

राज्यांग

विकमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही.

तो साबाजवळ गेला, प्रेत काळावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मीन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हा प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—“राजा, फार जुनी गोष्ट आहे, एका राभकुमाराने योगी झाल्यानंतर संकोचाने म्हाणा नाहीतर आणखी काही कारणाने म्हाणा, आपल्या दोघां शिष्टांमध्ये कास असलेल्या मांडणाचा संपुष्टाक निकाल दिला नाही. मला असे वाटते आहे की एखाद्या कोणत्या नाशुष न करण्याच्या हेतूने हे साहसाचे काम करीत असावा. मी तुला त्या राजांमोघ्याची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक.” असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

फार प्राचीन काळी चंपक वेशावर राजा वीरवर्मा याचे राज्य होते. त्याला वीरवर्मा,

वेताळाच्या गोष्टी

शूरवर्मा ■ गुणवर्मा नावाचे तीन मुलगे होते. सर्वात ■ गुणवर्मा याचे लल आध्यात्माकडे जास्त होते.

काही दिवसांनी राजा वीरवर्मा स्वर्ग-लोकी गेला. म्हणून मुबराज वीरवर्मा याच्या राज्याभिषेकाची तयारी सुरू झाली. पंधरा राजकुमार शूरवर्मा याला ती गोष्ट आवडली नाही. त्याने वीरवर्मा विरुद्ध कट केला. ती गोष्ट वीरवर्माला त्याच्या स्वामिभक्त लोकंदांकडून कळली. म्हणून दोघा राजकुमारांचे परस्परंशी वृद्धयुद्ध झाले आणि दोघेही त्या युद्धात मरण पावले.

ते पाहून धाकटा राजकुमार गुणवर्मा-याच्या मनात राज्याचा मोह उत्पन्न होण्या-

ऐवजी विरक्ती उत्पन्न झाली व तो कोण-लाही सांगितल्या शिवाय त्याच दिवशी रात्री राजधानी सोडून निघून रानावनात जाऊन राहू लागला. त्याने तीर्थयात्रा केली आणि साधू व संन्याशांच्या भेटी घेऊन ज्ञान प्राप्त केले.

मोठटो तो संकपुर नावाच्या गावाजवळ एक रानात तपश्चर्या करू लागला. तो जागा हात व तपश्चर्ये योग्य होती.

तो तपश्चर्येत इतका गक होऊन गेला की त्याला भूक तहानेचे मुडा ■ राहिले नाही. इतके की त्याच्या भंगावर मुद्यांनी वाकळ केले.

त्या गावचे काही लोक ■ जागी आले ■ ती जागा मंथोला चांगली मुर्जीक आहे हे ओळखून त्यांनी झाडेझुडपे तोडून तो प्रदेश कणून मांगळून काढला. ते झाडे झुडपे काढीत गुणवर्माच्या भंगावर वाकळ आले होते तेथे आले. वाकळ काढून जमीन समतल करण्याच्या हेतूने ते वाकळ खणू लागले तेव्हा आत गुणवर्मा ■ आढळला. त्याची तपश्चर्या त्यावेळी भंग झाली.

मुनीना राग नये म्हणून गावकरी हात-जोडून त्याची क्षमा मागू लागले. परंतु तो रागवला नव्हता. त्याच्या चेहऱ्यावर गांव-कऱ्यांना एक अद्भुत तेज दिसले. गांव-कऱ्यांनी त्याच जागी एक ओपडी बांधून

गुणवर्माला तीत राहण्याची विनंती केली. त्याने ती मान्य केली.

त्या दिवसापासून संकपुर गावाचे लोक गुणवर्माच्या दर्शनाला नित्य येऊ लागले. वाकळपासच्या पंचक्रोशीत गुणवर्माची कीर्ती पसरली व लोक त्याच्या दर्शनाला येऊ लागले. लोक त्याला विनवू लागले की त्याने गावात येऊन रहावे व त्यांना उपदेश करून त्यांना सन्मार्गाला लावावे. त्या-प्रमाणे गुणवर्मा गावात येऊन राहू लागला.

संकपुर ■ एक सधन शेतकरी गुणाजी गाटोल होता. वसाच एक भोमंत गावकार धनजीशेट होता. ते दोघे गुणवर्माचे शिष्य होते. त्यांनी गावा-च्या मध्यभागी गुणवर्मासाठी एक मोठी हवेली बांधून दिली. त्या हवेलीत गुणवर्मा राहू लागला व तेथे एक मोठा आश्रम स्थापन झाला. भक्त लोक गुणवर्माच्या दर्शनाला येत व आश्रमाला मोठमोठ्या देणग्या देत. आश्रमाची सर्व व्यवस्था गुणाजी व धनजीशेट पहात.

हळूहळू दोघांना गुणवर्माच्या उपदेशांपेक्षा आश्रमाच्या व्यवस्थेच्या कामात जास्त रस वाटू लागला. दोघांमध्ये अधिकारासाठी स्पर्धा सुरू झाली. मंत्रींच्या जागी दोघांची परस्परंशी अधिकारासाठी भांडणे होऊ लागली. एकदा गुणवर्माच्या दर्शनास लोक

आले होते. तेव्हा गुणाजी गुणवर्माला म्हणाला—“धनजी मोठा धस्ताद ■ लोभी आहे. त्याला आश्रमाच्या व्यवस्थेची कामे सोपविणे बरोबर नाही.” त्यानंतर धनजीने गुणाजीच्या विरुद्ध गुणवर्माकडे येऊन कागाळधा करायला मुरवात केली.

एके दिवशी रात्री गुणवर्माने या सर्वांचा बराच विचार केला आणि कोणलाही वाही कळविल्याशिवाय आश्रम सोडून गेला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला—“राजा, गुणवर्माचे हे बाधणं मला विदित पणाचं वाटतं आहे। त्याच्यावर एवढी भक्ती दर्शविणाऱ्या गुणाजी व धनजी यांच्या मधील स्पर्धा दूर करून त्या दोघांपैकी

योग्य व्यक्तीच्या हातात आश्रमाची व्यवस्था घ्यायला हवी होती. परंतु आपले कर्तव्य न कोणाला काही सांगितल्याशिवाय निघून मुलबर्माचा काय मिळाले? दोघे त्याचे शिष्य होते, त्यांच्या मधील स्पर्धा दूर करून त्याच्या देण्यात त्याला संकोचवाटला म्हणून त्याने पलायनाचा मार्ग काढला असे म्हणावयाचे का? या संकोचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून दिले नाहीत परिणाम तुम्हा माहीतच आहे, तुम्हा बोकमाची शंभर शकले होऊन तुम्हाच पायावर लोळू लागलीस!

बिक्रमाविषय म्हणाला—“तुमच्याच तसे वागणं निदर्शक म्हणता येणार नाही. त्याचे शिष्य असून त्याच्यावर एवढी भक्ती असलेल्या तुणाजी व धनजी यांच्या मधील भांडणाचा सेवट करून योग्यते प्रमाणे त्यांच्यापैकी एकाच्या हातात आश्रमाची व्यवस्था देण्यास राजासारखा अधिकार कोठे होता? तसा तो सामान्य माणूसही

नव्हता. माणसांत बी ईर्ष्या व द्वेष इत्यादि दुर्गुण ते पाहूनच विरक्ती उत्पन्न झाल्यामुळेच नाही का त्याने सिंहासनाचा काय मारला? बाबकऱ्यांची भक्ति पाहून त्यांना भक्ति मार्गाचे मार्गदर्शन सदुद्देशाने त्याने गावात राहण्याची गोष्ट करून केली होती. ती देखील बाबकऱ्यांच्या दृष्टीला मान देऊनच की नाही? परंतु त्याच्या शिष्यांत भक्ति मार्ग ऐवढी अधिकार लालचा असलेला त्याला श्रेयस्कर वाटले. निघून जाण्यामागे संकोच नव्हता उलट अधिकारासाठी मांडणाऱ्या गुणाची धनजी विषयी त्याला घुना वाटू लागली होती. अधिकारासाठी त्याचे दोघे माऊ आपसात भांडून प्राणास भुकले होते, म्हणूनच तर त्याने चालून आलेल्या सिंहासनाचा मोह सोडला होता नाही का?”

असा तन्नेने राजाचे मौन मंग होताच केताळ प्रेतादरोवर नाहीत झाला आणि साडाला जाऊन जोंबकळू लागला. (कल्पित)

रुखडनाचा जादू

शेखर व विठ्ठल दोघे जोबबकठराच मित्र होते. दोघे एकाच वर्गात नव्हानपणी शिकत होते. शिक्षण संपल्यावर शेखरला विठ्ठलपेक्षा चांगली नोकरी मिळाली. दोघे एकाच गावी बिल्हाड राहू लागले होते.

परंतु विठ्ठलची बायको रक्षमाबाई शेखरची बायको पार्वती दोघींमध्ये नव्हते. कारण शेखरची बायको श्रीमंत घराण्यातून सासरी आली होती म्हणून ती रक्षमाबाईचा योग्य मान राखीत नसे. दुर्दैवाने एकदा विठ्ठलच्या घराळा बाग लागली. परंतु विठ्ठलने जिवावर उदार होऊन आपल्या बायकोला मुलांना वांचविले. तरी त्याच्या चवळ बें काही कोडे फार होते ते सर्व धमिनारायणाच्या आहारी गेले. विठ्ठलवर बोंडलेल्या घोर दंडी प्रकोपाबद्दल शेखरला फार

वाईट वाटले. विठ्ठलचे शेखरसारखेच आणखी काही मित्र होते. सर्वांनी मिळून विठ्ठलला मदत करायची ठरविले असते तर बर पुन्हा उभे राहू शकले असते.

परंतु नेमका त्यावेळीच शेखरचा हात रिकामा होता. त्याच्या बायकोजवळ नाहीत आणलेले दागिने होते. पार्वतीला तिचे दागिने जिवापेक्षा मोठे वाटत. सोपतांना मुखा ती सर्व दागिने चालूनच निघे. फार मोल्यवान होते.

शेखरला काय करावे, सुचेना. त्याला त्यावेळी पैसे देणे तर शक्यच नव्हते. निदान बायकोचे दागिने गहाण ठेवून कर्ब काढून काही मदत करता आली असती, आणि विठ्ठलने त्याची स्थिती सुधारल्यावर कर्जाची रक्कम फेडलीही असती. परंतु पार्वती त्या गोष्टीस कधी कबूल होणार?

प्रथम कात्री करून घेऊन तिने तवऱ्याला विचारले-“काय झालं हो?”

शेखर म्हणाला-“अग, मला एक मोठे वाईट पडले. आपल्या घरात चोर फिरले आहेत.”

“वरं मग आतां काय करायचे म्हणता?” पार्वतीने विचारले.

“करायचं काय? अग, हेतर स्वप्नच होतं ना! सकाळी उठल्यावर मी अचिंत विसरेन म्हणून आता सांगून टाकलं एवढंच!” शेखर म्हणाला.

“तुम्ही अशी उडवा ला करून टाकू नका! तो पहा, कावडामुढा मारवला. पहाटेची कधी सोटी होत नाहीत. मापूरी पहाटे पडलेली स्वप्न सरी नाही का झाली?” पार्वती म्हणाली.

“तू म्हणतेस ते अगदी सरं आहे ना! पण काय करायं म्हणतेस?” शेखरने तिला विचारले.

“आपण हे सर्व दामिने घरातच कोठे तरी पुरून ठेवू या! चोरांना पत्ता लागणार नाही!” पार्वतीने सुचविले.

“चोर घरात शिरल्यावर दामिने मिळाल नाहीत तर नुसते सोडून देतील का आपल्याला? दामिन्यांसाठी आम्हांला मारायला तयार होणार नाही का?” शेखरने विचारले.

पार्वतीने होकारार्थी मान हलविली. कसे मान्य होणार. म्हणून शेखरने शेखर थोडा वेळ पांबून म्हणाला-“एक काम करू या. आपला एक श्रीमंत मित्र आहे. अशा वाईट स्वप्नांचा परिणाम वर्षा दोन वर्षांनंतर रहात नाही. म्हणून आपण सर्व दामिने त्याच्याकडे नेऊन ठेवू या. हे सुद्धा तुझ्या मनाच्या समाधानासाठी! तसे म्हणालीस तर माझा तुझा तुझ्यासारखा स्वप्नांवर विश्वास नाही.”

पार्वतीला ती सूचना मान्य झाली. दुसऱ्या दिवशी तिने अंगावरचे सर्व दामिने हातात दिले. शेखर दामिने घेऊन विठ्ठलच्या घरी गेला. परंतु विठ्ठलला ते मान्य नव्हते. परक्याचे दामिने गहाण ठेवून काजं काढणे त्याला भासू नव्हते.

बराच विचार केल्यानंतर शेखरला एक युक्ती सुचली. पार्वतीचा स्वप्नांवर फार विश्वास होता. ती सांगे की जे स्वप्नात येते ते कधी न कधी सरे होतेच! कारण त्यापूर्वी तिला किंवा शेखरला जी स्वप्ने पडली होती, ती, योगायोग असा की सर्व सरी उरली होती. म्हणून शेखरने चायकोला स्वप्नांवर जो विश्वास आहे त्याचा उपयोग माप्रसंगी करून घेतला पाहिजे असे ठरविले.

एके दिवशी मध्यरात्रीच्या सुमारास शेखर दबकल्यासारखा झोपेतून उठला. पार्वतीमुढा जागी झाली व आपल्या अंगा-खांद्यावरचे दामिने आहेत की नाही, पाची

काही दिवसांनी पार्वतीने दामिने परत आणायला सांगिले. पण शेखरने तो श्रीमंत मित्र परगावी गेला असल्याचे सांगून तो गोष्ट टाळली.

स्थानंतर तीन दिवसांनी एक चोर तोडा-वर बुरजा घालून एक मुरा घेऊन शेखरच्या घरात शिरला. स्थाने शेखरला व त्याच्या चायकोला मुरा दाखवून विचारले-“घरात दामिने कोठे ठेवले आहेत सांगता की भोसकू मुरा?”

पार्वती तर घाबरून घराघर कापून लागली. तिला समजावून सांगून शेजार चोराला म्हणाला—“तुला आम्हांचे घर पाहून वाटत असेल आम्ही लूण श्रीमंत आहोत व पुष्कळ दागिने असतील आमच्या घरात. परंतु सरी गोष्ट ही आहे की तुला वाटते तसे आमच्या घरात दागिने व पैसे तर नाहीतच नाहीत, उकट आमच्यावर कर्ज आहे, कर्ज !”

चोर पोटा वेळ गप्प राहिल्यावर चिडून म्हणाला—“तू चोराला आपल्या कर्जाचे रडगाणे सांगणारा कसाळा मर्द आहेस रे? नक्कीच काही तरी फसवाफसवी दिसते आहे. मी पुन्हा येईन तेव्हा चांगली बोल बबकली करून येईन. मला जर कळलं की तू मला फसविलं आहेस तर मात्र तुझी अशी लोड मोडीन की तुला घनमभर आठवण राहील.” असे सांगून व पुन्हा एकदा सुरा दाखवून चोर निघून गेला.

चोर निघून गेल्यावर पार्वती स्वतःला सावकून म्हणाली—“पाहिलंत, तुम्हाला

पडलेले स्वप्न तर ठरलं! आपलं नखोब चांगलं होतं, म्हणून आपण वेळीच सावध झालो. नाही तर त्या चोराने आपणांस मारून टाकले असते.

पुष्कळ दिवसांनी विठ्ठलने आपलं कर्ज फेडलं आणि शेजार दागिने सोडवून घेऊन घरी परत आला. बायकोला दागिने परत देत म्हणाला—“आतां पुष्कळ दिवस होऊन गेले, आतां चोराची मीती विकवून राहिली नाही.”

पार्वतीने देवाचे आभार मानून सर्व दागिने पाहिले आणि मानदाने भत्तावर घेतले.

बायकोच्या या भोळेपण्यावर खेळरला हसू आले. स्वप्नावरचा तिचा विश्वास त्याच्या चांगलाच पण्यावर पडला. एका मित्राला ती संकटातून बाबू शकला. त्याने ही धडलेली गोष्ट चकूनसुद्धा आपल्या बायकोला कळू दिली नाही की त्याच्या घरात शिरलेला चोर त्याचाच एक मित्र होता.

उदारता

अनुरूप देशाचा राजा हा वेळ पालटून देशभ्रमण करण्यास मिथाला असता त्याच्या मनात आले की जनतेचे सुख-दुःख कोसे काय आहे । पाहून यावे. एकदा तो राजा एका गावाच्या मळीतून जात असता त्याला एका चौकऱ्यावर एक बाई दुःखी अंतःकरणाने बसलेली दिसली.

राजाला त्या बाईच्या दुःखाचे कारण काय आहे हे समजून घ्यावयाचे होते, इतक्यात शेजारच्या घरातून एक बाई बाहेर आली, तिने त्या दुःखीकण्टी बाईला विचारले—“आंताबाई, काय आलं? तुम्ही इतक्या दुःखी को?”

हे ऐकून आंताबाईच्या डोळ्यांत अश्रू आले. ती म्हणाली—“पार्वतीबाई, काय सांगू. कितीतरी दिवसांनी मुलीसाठी ठिकाण सांगून आले, पण त्यांना हुंडा

वगैरे काही नको होते. फक्त मला लग्नाच्या खर्चाची चिंता वाटते आहे. निदान हजारबाराणे रुपये तरी पाहिजेत पण ते तरी कोठून घेणार? प्रयत्न करीत आहे.”

पार्वतीबाईला सांताबाईविषयी सर्व काही माहीत होते. तिची मिळकत ही काय, त्यात लग्नाची मुलगी पदरी, त्यामुळे जवळ जवळ वर्षभर चिंतेने तिला भासलं होतं.

पार्वतीबाई सहानुभूति दाखवीत म्हणाली—“सांताबाई, मी सुद्धा तुमच्या मुलीच्या लग्नाविषयी विचार करते तेव्हा मनात येते की जरी माझी ऐत नाही, तरी सुद्धा तुम्हाला काही ना काही मदत करावी. पण करणार काय, देवाची प्रार्थना करून त्याच्या जवळ दोन हजार रुपये मागावे, व त्यापैकी एक हजार तुला द्यावे,

तुमची अडचण दूर होईल व लग्न पार पडेल आणि तुमची चिंता दूर होईल.

ह्या दोघींचे बोलणे अनंतपाळ राजाने ऐकले. ह्या दोघी जवळजवळ रात्राच्या गरीब कुटुंबातील आहेत. असे त्याला वाटले.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी उठल्याबरोबर पार्वतीबाईने दार उघडले तर तिला दारात एक पुरचुंडी दिसली. जवळपास कोणी नाही असे पाहून आनंदाच्या भरात ती पुरचुंडी उचलून घरात गेली.

भोवऱ्या नेटाने राजाचा एक शिपाई बंबडी पिटीत आला—“रस्त्यात येतांना कोठेतरी दोन हजार रुपयांची पुरचुंडी पडली आहे. कोणात सापडली असेल

तर गांवाबाहेर राजाच्या मुक्काम आहे. त्याच्या तंबूमध्ये ती पुरचुंडी आणून द्यावी राजा योग्य ते बक्षिस देईल.”

पार्वतीबाई ती रुपयांची पुरचुंडी घेऊन राजाच्या तंबूकडे गेली. घडलेला सर्व वृत्तांत राजाला सांगून त्याच्यापुढे ती पुरचुंडी ठेवली. राजा पार्वतीबाईची स्तुती करीत म्हणाला—“हे दोन हजार रुपये मी तुमचा दमानदारीबद्दल बक्षिस देत आहे. घेऊन जा.”

घरी परतल्यावर पार्वतीबाई घडलेला सर्व वृत्तांत सांताबाईस सांगून म्हणाली—“बाईसाहेब, आपण असे समजू की हे रुपये ईश्वराच्या आणि राजाच्या कृपेमुळे आपणांस मिळाले आहेत. ह्यांपैकी एक

हजार रुपये मी तुम्हाला देते, तुमच्या मुलीचे लग्न पार पडेल.” असे म्हणत पार्वतीबाईने एक हजार रुपये मोजून सांताबाईला दिले.

सांताबाईला रुपयांची सोय झाल्याबद्दल बरे वाटले, परंतु पार्वतीबाईविषयी तिच्या मनात थोडे क्लिप्त उत्पन्न झाले. पार्वतीबाईने मुलीच्या लग्नासाठी पैसे देण्याचे ठरविल्यावरच तिला ती पुरचुंडी मिळाली आहे. म्हणजे रुपये मिळाले हे माझ्या मुलीचे भाग्यच समजावयाचे.

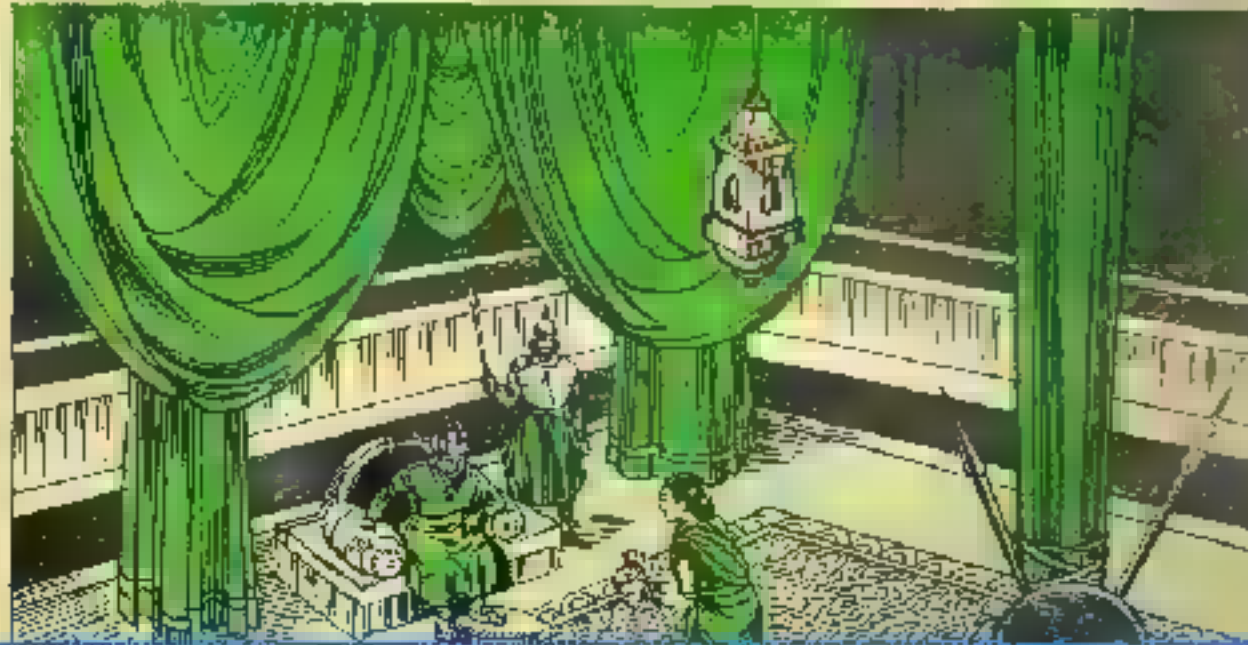
अशाप्रकारे सांताबाईने पार्वतीबाईच्या मनात नाही नाही त्या गोष्टी येऊ लागल्या. त्याच दिवशी पार्वतीबाई यागील-दारी त्रिहिरीवर पाणी भरावयास गेली

आहे हे पाहून सांताबाईने पार्वतीबाईच्या घरात मांभराच्या पावलाने प्रवेश केला आणि ती रुपयांची पुरचुंडी घेऊन चुपचाप पसार झाली.

पार्वतीबाईने जेव्हा पेटी उघडून पाहिले तेव्हा तिला ती पुरचुंडी दिसली नाही. तिला फार वाईट वाटले. तिने हे सांताबाईला जाऊन सांगितले.

सांताबाई चिंतित होऊन म्हणाली—“अगबाई, हा काय अन्याय? मी माझ्या मुलीच्या लग्नाचा खर्च कसा तरी भागवीन, तुम्ही हे हजार रुपये घेऊन जा.”

“असे म्हणता. असे काय म्हणता. मुलीचे लग्न तर टाळता येणार

नाही. एक हजार रुपयांनी काय माझे दारिद्र्य थोडेच जाणार आहे." पार्वतीबाई म्हणाली.

शांताबाईंचे पार्वतीबाईंच्या घरात चुपचाप येणे व रुपयांची पुरवठ्ठी घेऊन जाणे, राजाचे दोन शिपाई पाहण्यावर होते त्यांनी पाहिले होते. काही वेळानंतर त्यांनी शांताबाईंच्या घराची मळती घेतली. तेव्हा त्यांना ती दोन हजार रुपयांची पुरवठ्ठी मिळाली. शांताबाई व पार्वतीबाई यांस शिपाई राजाकडे घेऊन गेले. राजा पार्वतीबाईंला म्हणाला—"मी तुला दोन हजार रुपये दिले होते. ते दोन हजार रुपये शांताबाईंच्या घरास शिपायांना मिळाले. आपलात मंत्रीचे सौम्य करून शांताबाईने पार्वतीबाईंचा विदनास प्राप्त केला. म्हणून शांताबाईंस शिपाय करतो."

शांताबाईंचा घरकांप उडाला आणि तिने अपराध कबूल केला. त्यावर पार्वतीबाई म्हणाली—"महाराज, आपल्या शिपा-

यांची बात चुक आहे. मीच शांताबाईंला मुलीच्या लग्नासाठी एक हजार रुपये देण्याने ठरविले होते, पण तेवढ्याने तिचे काम भागणार नाही असे वाटल्यावरून मीच तिचा दोन हजार रुपये देऊन तिला मदत केली."

राजाला हे कळून आले की, पार्वतीबाई शांताबाईंची चुक लपविण्यासाठी स्वतः छोटे बोलत आहे. राजाने पार्वतीबाईंच्या ईमानदारीची आणि उदारतेची प्रशंसा केली. या दोन हजार रुपयांच्या बरोबर आणि एक हजार रुपये तुम्हाला बक्षिस म्हणून देत आहे. सर्व रुपये तुम्ही आपल्या जवळ ठेवा आणि शांताबाईंच्या मुलीचे लग्न पार पडल्यावर शांताबाईंच्या मनातील दुष्ट हेतू दूर करण्याची जबाबदारी तुमच्यावरच टाकीत आहे.

पार्वतीबाई राजाला नमस्कार घरी पावयास निघाली तिच्या पाठीमाठ शांताबाईंपण परचातापाने मान आली घालून निघाली.

दासीपुत्र

कारण काहीकदा राज्यावर राज्य करीत असता बोधिमत्वांनी एका श्रीमंत घरी अवतार घेतला. लग्नाचे सातत्यावर त्याने लग्न झाले. काही काळ लोटल्यावर एक मुलगा झाला. त्याच दिवशी त्या घरातल्या दासीला सुद्धा एक मुलगा झाला. त्याचे कटाहक असे ठेवण्यात आले.

श्रीमंताचा मुलगा व दासीपुत्र कटाहक दोघांची बाडे हळूहळू होत गेली. श्रीमंताचा मुलगा विद्याभ्यासासाठी जाई तेव्हा कटाहक त्याची पाटी व पुस्तके बगैरे घेऊन जाई. ओघा ओघाने श्रीमंतचा मुलगा जे शिकत गेला. तसाच कटाहक सुद्धा अनायास शिकत गेला.

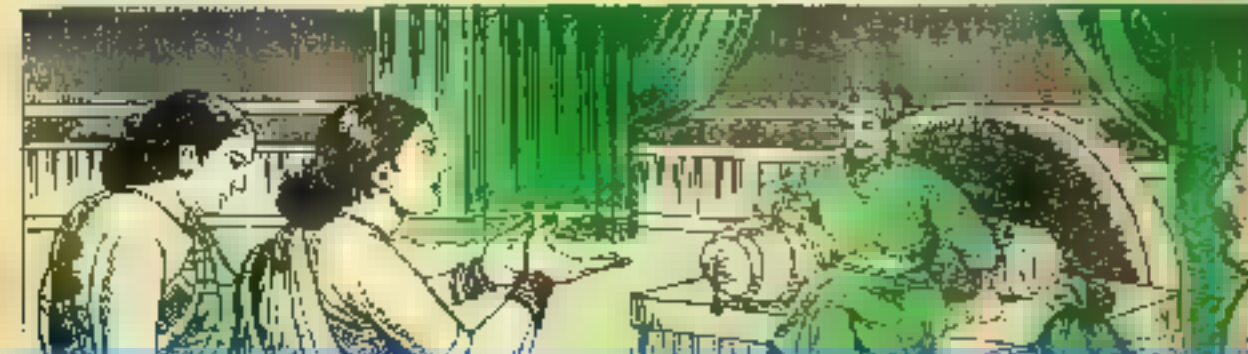
हळूहळू कटाहकला सुगिष्ठ व हुशार म्हणून प्रसिद्धी मिळू लागली. म्हणून एखाद्या नोकरीसारखे राहणे बरे

वाटेनासे झाले. आपण आपल्या विद्वत्त्वा अनुरूप असे तमाजाल त्याच प्राप्त केल्या पाहिजे. म्हणून त्याने एक उपाय करण्याचे आपल्या मनाशी ठरविले.

काहीपासून काही कोम अंतरावर प्रसिद्ध नावाच्या देशात बोधिमत्वांचा एक लक्षाधीश मित्र रहात होता. त्याच्या नावे कटाहक ने एक पत्र लिहून त्याला बोधिमत्वांची सही केली. पत्रातील मजकूर असा होता.

"मी आपल्या मुलाला आपल्याकडे पाठवीत आहे. आपण परस्परशीं माते जमवून ध्यावे असे मला वाटते. म्हणून आपण माझ्या मुलाशी मुलीचे लग्न करून देऊन माझ्या मुलाला स्वतः कांटेच ठेवून ध्यावे. मी फुरसत काढून आपणांस भेटायला येईन."

असे पत्र लिहून कटाहकने मालकाची सही केली व खाली त्याची मोहोर सुद्धा

हा प्रत्यंत देश आहे. येथील लोकांना सभ्यता म्हणजे काय अमते हे गुढा कळतच नाहीसे दिसत आहे. हे काय जेवण झाले? आणि ही काय वस्त्रे झाली? असला रांगडेपणा व रातटीपणा कोठे पूर्वी पाहिला नाही."

कटाहक बरेच दिवस न दिसल्यावर बोधिसत्त्वाना त्याची काळजी वाटू लागली. कोणाला तो कोठे गेला होता, माहीन नव्हते. म्हणून त्याच्या शोधार्थ बोधिसत्त्वाने चारी दिशांना नांकर पाठविले. त्यापैकी एकाने प्रत्यंत देशात जाऊन ह्या गांष्टीचा शोध लावला की कटाहकने आपले नाव बदलून एका लक्षाधीशाच्या मुलीशी लग्न करून घेतले आहे आणि तो स्वतः लक्षाधीशा कोठल्या तरी भीमंताचा मुलगा असल्याचे सांगत होता.

ते ऐकून बोधिसत्त्वाना फार वाईट वाटले. ते स्वतः कटाहकला घेऊन येण्यासाठी प्रत्यंत देशाकडे निघाले. बोधिसत्त्व स्वतः येणार हे कळल्यावर कटाहकची घाबर-गुंडीच उडाली. प्रथम त्याने पळून जाण्याचे ठरविले. मी असे केल्याने आपलेच नुकसान होईल व कोणत्याही प्रकारचा फायदा होणार नाही. असा विचार करून त्याने आपल्या मालकाला खरी भोष्ट सांगून टाकण्याचे ठरविले.

आपल्या मालकाकडून लक्षाधीशाच्या सर्व कळण्यापूर्वीच त्यांना स्वतःच सर्व सांगून फोकळे व्हावे ■ त्यांची माफी मागावी असेही त्याने ठरविले.

परंतु आपल्या मालकाबरोबर नोकरासारखे वागताना पाहून सर्व आपल्या विषयी नाही ■ शंका करू लागतील असा विचार करून तो स्वतःच आपल्या नोकरांना म्हणाला—"मी इतर लोकांच्या मुलांसारखा नाही. मी आपल्या बडिलांना देवासारखे मानतो. माझे बडील जेवायला असले म्हणजे मी ■ पंल्याने ■ पालतो. त्यांना पाणी वगैरे काही लागल्यास स्वतः आपण देतो." या शब्दात तो त्यांनी स्वतःच नोकर मार्फत काम करे केले जाते, ■ सांगितले.

त्यानंतर कटाहक आपल्या सासऱ्याला जाऊन म्हणाला—"माझे बडील येत आहेत. मी त्यांना आणायला सोडा पुढे जातो आणि घेऊन येतो."

लक्षाधीश सासऱ्याने होकार दिला. कटाहक बोधिसत्वांना नगरा बाहेरच भेटला, त्यांचे पाय धरून आपल्या कृत कर्माबद्दल पश्चात्ताप ■ केला आणि क्षमा मागून या सकटातून वाचविण्याची विनंती केली. बोधिसत्वांनी त्याला अभयदान दिले. त्यानंतर कटाहक बोधिसत्वां-

बरोबर आपल्या सासऱ्याच्या घरी निधून गेला.

लक्षाधीश मित्र बोधिसत्वांना भेटला. त्याला मित्र घरी आल्याबद्दल परमानंद झाला. म्हणाला—"तुमच्या इथले प्रमाणे माझ्या मुलीचे लग्न आपल्या बिरंजीबाशी करून दिले."

बोधिसत्वांनी मनाचे समाधान झाल्यासारखा अभिनय केला आणि कटाहक जसा स्वतःच्या मुलाशी बोलतात तसेच बोलले. त्यानंतर त्यांनी लक्षाधीशाच्या मुलीला बोलावून विचारले—"मुली माझा मुलगा तुझ्याशी योग्य प्रकारे वागतो की नाही?"

ती म्हणाली—“त्यांच्यात तशी कोण-
त्याही तऱ्हेची उणीव नाही. परंतु त्यांना
उत्तमोत्तम पदार्थही रुचकर वाटत नाहीत.
पंचपक्वान्ने वाडवी तरी त्यांत काही तरी
दोष काढतातच. यांना कोणकोणत्या
प्रकारचे आणि कशा प्रकारचे पदार्थ
आवडतील हेच मला कळत नाही.”

“होय, तो असान आपल्या घरीमुळां
आप्यापिण्याच्या पदार्थांत एक न एक दोष
काढून घरांतील लोकांना त्रास देत असो.
म्हणून आयला बसतांमा तो त्यात काही
दाखवू लागला की तू मी सांगतो ती
श्लोक म्हणत जा. मी तो श्लोक तुला
लिहून देतो. ■ ती पाठ करून ठेव. ■ ती
म्हण, म्हणजे तो दोष काढण्याचे सोडून
वेईल ■ जे वाडशील ते आनंदाने खाईल”
असे सांगून बोधिसत्त्वांनी ती श्लोक लिहून
दिला.

त्यानंतर बोधिसत्त्व जेव्हाका पण्थल ने
निघून गेल्यावर कटाहक आस्तव्य प्रकारात
तो आस्तव्य तफारी करू लागला. ना

प्रत्येक खाद्य पदार्थात काहीना काही दोष
काढू लागला.

एके दिवशी त्याच्या तोंडून तफार
ऐकताच त्याच्या बायकोने हा श्लोक
म्हटला—

“बहुवि सो विकरयेत्थ अहम्

जनपदं गतो,

अग्वागत्तकान् दुसेय्य मुज्ज

भोगे कटाहक!

(कटाहक अनेक प्रकारे शिब्याशय लाऊन,
परस्परानी दुसऱ्याची निंदा करीत सर्व प्रकारे
मुजोग भोग करीत जाहे.)

कटाहकाच्या बायकोला हा श्लोकाचा
अर्थ माहीत नव्हता. परंतु कटाहकला
मात्र श्लोकाची त्याच्या मालकाने सांगितले
नाव आगल्या बायकोला सांगून सर्व रहस्य-
स्फोट केला आहे.

त्यानंतर पुन्हा कधी कोणत्याही
पदार्थाच्या नावे ठेवली नाहीत, उलट
तामदाने सर्व ■ लागला आणि मुला-
महाधानाने राहू लागला.

हल्ला-प्रतिकार

सहाय्या भतकात महंमद पैगंबराने जी
मचीन धर्म स्थापन केला तोच इस्लाम
विविध भटकाया जातीत इस्लाम
मताने ऐक्य स्थापन केले. महंमद
पैगंबरानंतर इस्लाम धर्माचे जे आधि-
कारी पुढे होते त्यांना खलीफा
म्हणत. त्यांनी अनेक देश जिंकले.
हिंदुस्थान जिंकण्याची महत्वाकांक्षा
पण होती.

त्यासाठी एक बांगशी संधी घासून
आली. पंचेहून निघून सिध प्रात-
गतच्या समुद्रालगतच्या किनाऱ्यावर
जागारी जहाजे बांध्यानी नुटकी. त्या
जहाजात लंकेच्या राजाकडून विक्री-
ल्या भेट वस्तु इराक मधील खलीफाचा
प्रतिनिधी अस ह्याच बांध्यासाठी
नेष्यात येत होता.

स्वयंकी सिध प्रदेशावर दाहिर नावाचा
राजा राज्य करीत होता. खलिफाचे
दाहिरला त्या भेटवस्तुची किंमत
भरायला सांगितले. त्याला नकार
देऊन दाहिर राजाने कळविले की
बांध्याच्या हल्ल्याची त्याचा विषय
त्याच्या राज्याचा काही एक संबंध
नव्हता. जहाज सुरक्षितपणे नेष्याची
जबाबदारी त्यांचीच स्वतःची होती.

ते उत्तर मिळाल्यावर अजब हवाभ्याने सिध्द राज्यावर मोठ्या सैन्यानिशी स्वास केली. देवालय्या रणायणावर भयंकर युद्ध झाले. दाहिरना या युद्धाची कल्पनाही नव्हती म्हणून तो तयार नव्हता. तरी त्याने निकराची नडाई नडून गळुच्या पराभव केला. त्या मुळात त्याच्या घुर सरदारांना बीरताने प्राप्त झाली.

जसा जवळच परिस्थितीतही दाहिर राजाने गौर व मोहस दाखवून युद्ध केले परंतु तो जखमी झाला आणि त्याच्या त्याचे स्वाभिमत प्रैनिक चोर घाटेने किल्ल्यात घेऊन गेले. परंतु तेथे पोचल्यावर दाहिर मरण पावला. त्याची राणी जोक करात उसनी नाही. तिने अहम वारण केले.

पराभवाची वार्ता कळल्यावर अजब हवाच विकला. त्याने सर्वांकामुक्त मर्षत मागून मोठे सैन्य उभे केले आणि मोपला भावई महमद विन कासिम बाला सेनापती नेमले. कासिम शूर होता व युद्धकुशलही होता. त्याने मोपलावर पुन्हा स्वारी केली.

किल्ल्याच्या बुरुजावर उभी राहून तिने आपल्या सैनिकांना प्रोत्साहित केले. असा वन्हेने तिने गळुच्या हत्त्या काही भजविला. परंतु गळु असंख्य होते आणि ते किल्ल्यात शिरले. राणीने सैन्याला प्रोत्साहन देऊन खड्ग व तेलात भिजविलेल्या मस्तू पेटवून गळुवर टाकविल्या.

जब कोमी काका कोटात नासक एका सामंताला कासिमने फिर कळविले. कोटातले छोटा इमारत मुक्त केला की दाहिर राजाचा इच्छा होणार असे ज्योतिष्यांनी भविष्य वर्तविले आहे. म्हणून दाहिरच्या सैन्याचा उत्साह भंग झाला. काही सरदार गळुच्या फिनूर झाले.

परंतु गळुच्या किल्ल्यात मिरलेच व एकामागून एका इमारतीवर अधिकार करू लागले. आपला पराभव निश्चित झाल्याचे राणीने ओळखले व ती अजब पुराणीन स्तिवांबरोबर एका दाल-मात गेली व त्याला साथ मागली. किल्ला गळुने सर केला तेव्हा त्या दालमात मर्याभूत स्तिवांचे देह गळुच्या पहायला मिळाले.

विजयी कायामने वस्त्रे नागरिकांपैकी तीस हजार सोकांना गुलाम करून इराक देशाला परतला. त्यांत दाहिर राज्याच्या दोन सहान मुलं सुद्धा होत्या. कासिमने खलीफाला त्या भेट म्हणून दिल्या.

त्या तरुण राजकन्यांना पाहून खलीफाने त्यांच्याशी भान करून घेण्याचे ठरविले. परंतु त्या राजकन्यांनी, कासिमने त्या पूर्वीच त्यांच्याशी विवाह केला असल्याचे सांगितले. ते कळल्यावर खलीफा संतापला व त्याने कासिमला एक कालहत्याच्या विषकोट कोवून समीर हुलर करायला सैनिकांना हुकूम केला.

सैनिक कासिमला कालहत्याच्या विषकोट घेऊन घेऊन जात असता तो पाहिलेच गृध्रमकून मरण पावला. ते कळल्यावर दाहिरच्या मुर्षींनी खलीफाला कासिमने त्यांच्याशी ही मोष्ट छोटी सांगितल्याचे कळविले. त्याने आपल्या बडिलांचे राज्य नष्ट व्हावयाचं भावही त्यांच्याच अनाग्रकारे सुद्धा चगवला. तेव्हा सत्तापूर खलीफाने बोर्षींना विजय प्रत्यक्षाच्या शिक्षा केली.

दुःखी कष्टी

मोमजुरी करून पोटे भरणाऱ्या राखोबाला दुःखी कष्टी पाहून त्याच्या भित्ताने, विठोबाने त्याचे कारण विचारले.

“काय हांगू, भित्ता ! माझे मातक मला जी मजुरी म्हणून देतात ती माझ्या रोजच्या जेवण-खाणास पुरेची नाही. जर तुझ्या मातक्या भित्ताने माझ्या मातकाकडे मातक्यासाठी जायदाकला तर कदाचित मजुरी वाढवून देण्याची शक्यता आहे. कृपा करून माझ्यासाठी एवढे मातक्यांमुळे तुझ्या पदरी पुष्प पडेल. जेवणघाण तुटल्यामुळे शरीरांत ताकतच उरली नाही. म्हणून कामावर जाणे ही बंद करावी लागत आहे.” राखोबा अगदी विनयपूर्वक म्हणाला.

ऐकून विठोबाने राखोबाच्या मातकाजी बोलणे करून एक दिवस त्याची मजुरी वाढवून घेतली.

मजुरी वाढवून भित्तानंतरही राखोबाला दुःखी कष्टी पाहून आश्चर्य बाटले आणि त्याने त्याचे कारण विचारले.

“विठोबा, मातक्यां हांगू ? कधीही मातक्यां कसलेही नसे वाटते, पण कसले तरी मुकसान होईल हेच विता करण्याचे कारण.” राखोबाने उत्तर दिले.

मूर्खपणा अंगाशी आला

एका जेडयांत शंभू नावाचा एक गरीब युवक रहात होता. त्याचे कोणी सगे-सोयरे नव्हते. शिवाय स्वतःचे पोट भरण्यासाठी कामधंदा करण्याची पण त्याच्या अंगी कुवत नव्हती.

एक दिवस गावातील म्हातारी मंडळी, एका विपळाच्या सावणाळी रात्रीच्या वेळी जमली. इकडच्या तिकडच्या गप्पा गोष्टी करीत होती.

गप्पा मारता मारता त्या गरीब युवका-विषयी पण चर्चा सुरू झाली. त्या सर्वांनी ठरविले की याला काही तरी उद्योग मिळवून देऊ. त्याच्या पोटपाण्याची व्यवस्था लावाणे हे आपण सर्वांचे कर्तव्य आहे.

दुसऱ्या दिवशी त्यांनी शंभूला बोलावून सांगितले की रोज प्रत्येक घरी एक काबड पाणी भरावयाचे. शंभर घरी रोज पाणी

सरले पाहिजे. या बद्दल रोज कोणीतरी जेवावयास वाढेल आणि सगळे देव मिळून मुला एक घर पण बांधून जण.

शंभू ठरल्याप्रमाणे त्या शंभर घरी काब-डीने पाणी लागला, वांत त्याचा संबंध दिवस लागला.

अशाप्रकारे पुष्कळ दिवस झाले. एके दिवशी रात्री ते सगळे म्हातारे विपळाच्या पारावर असून गप्पागोष्टी करीत होते. त्यावेळी शंभू दूर वसून ह्या गप्पा ऐकत होता.

त्या गावातील जुन्या शिवालय विषयी गप्पा चालल्या होत्या. एक म्हातारा म्हणाला की या शिवालयांत एक शिलालेख आहे व त्यावर काही वाक्ये लिहिलेली आहेत. ती वाक्ये म्हणजे—“जो कोणी ह्या शिवालयावर एकशेपन्नास घागरी राण्याचा अभिषेक करील, तो राजा होईल.”

त्या म्हातार्यांपैकी एकाने म्हटले की ही शिलालेखाची गोष्ट बगडी सोटी आहे. निव्वळ लोकांची दिशाभूल करणारी आहे.

तो म्हणत म्हणाला—“जर दीडशे घागरी पाण्याचा अभिषेक करून कोणी राजा होत असेल तर प्रत्येक जण राजा होण्याचा प्रयत्न करील व राजा होईल.”

काही वेळ या विषयावर वादविवाद सुरू झाला आणि सर्वांनी ठरविले की ही गोष्ट अगदी सोटी आहे. लोकांची फसवणूक करणारी गोष्ट आहे.

हा सर्व विवाद शंभूने ऐकला. त्याला राजा होणे भाग नाही. तो विचार करू लागला—“हा शिलालेख खोटा कसा भसू शकेल? या म्हातार्यांच्या अंगी दीडशे घागरी पाणी आणून अभिषेक करण्याची ताकत नाही म्हणून हे लोक असे म्हणत आहेत व या शिलालेखाची घट्टा करीत आहेत.”

सरले शेवटी शंभूने विचार केला—“माझा घंटाच पाणी भरण्याचा आहे. तर मग आणखी दीडशे घागरी भरून पाणी आणून शिवालयावर अभिषेक करणं हे अवघड काम नाही. शिवाय अभिषेक केल्याने राजा होईल नाहीतर निदान शंकराची सेवा केल्याबद्दल पुण्य तर

मिळेल.” असा विचार करून शंभूने अभिषेक करण्याचे ठरविले.

दुसऱ्या दिवशी सर्व शंभर घागरी पाणी भरल्यानंतर शंभूने शिवालयावर अभिषेक करण्यास सुरुवात केली.

एकावेळी घागरी पाण्याचा अभिषेक केल्यावर त्याच्या डोळ्यासमोर काजने चमकू लागले. थकल्यामुळे पाय लटपटू लागले. तरी सुद्धा त्याने निर्धार केला की आता फक्त दहाच घागरी पाण्याचा अभिषेक शिल्लक राहिला आहे, तो पण पुरा करू या, जरा सावकाशपणे केले म्हणजे झाले. परंतु पुढील आठ घागरी पाणी आणी आणी पर्यंत तो चांगलाच दमला,

घापा टाकीत त्याने एकदा शिवलिंगाकडे पाहिले आणि पुन्हा स्वतःला सावरू लागला.

तो विचार करू लागला—“एकदा अटके चाळीस घागरी पाण्याचा अभिषेक केल्यानंतर मुढा त्याला राजा होण्याची काहीच लक्षणे दिसली नाहीत. तेव्हा त्याला वाटले की ते म्हातारे जे म्हणत होते शिलालेख खोटा आहे, ते खरे असावे. तरी पण उरलेल्या दोन घागरी पाणी आणून अभिषेक पुरा केल्या. घातून काही झाले तर झाले नाहीतर हे शिवलिंग फुटून जाईल. यावर गावातील लोक मला शिष्या देवांत किंवा ठार करील. असा विचार मनांत आणून रागाच्या भरात दोन घागरी पाणी आणून त्याने शिवलिंगावर ओतले.

शिवलिंगावर दोन घागरी पाणी ओतल्याबरोबर शिवलिंगाचे दोन भाग झाले व मधून एक विशूलधारी शंकर प्रकट झाला. शंभू हे पाहून यरघर कापू

लागला. शंकराने रागाच्या भरात शंभूस चमकाविले.

“अरे शंभू, तू मूर्ख आहेस. अमदी बुद्ध आहेस. बुद्धिबंताने काम वाहे की जे काही काम करावयाचे ते थडापूर्वक आणि व्यक्तिभावनेने करावे आणि त्यानंतर फळाची आशा करावे, परंतु तू आपल्या मूर्खपणामुळे केलेल्या कामाचे फळ मिळवू शकला नाहीस. जर उरलेल्या दोन घागरी पाणी भक्तिपूर्वक ओतल्या असल्यास तर साशनेने राजा असतास! आता येथून चुक्याप हो.”

हे सने झाल्यावर शंभू सारनेने मान खाली घालून शिवालयानून बाहेर जाणार होता, तेव्हापात तेथील शिवलिंग शिलालेख अदृश्य झाले.

शंभूने गावातील त्या म्हाताऱ्यांना ही गोष्ट सांगितली. त्यांना आश्चर्य वाटले. सर्व शिवालयाकडे येऊन पहातात काय बरोबरच शंभूने सांगितल्याप्रमाणे शिवलिंग व शिलालेख नाहीसे झालेले त्यांना दिसले.

मोठी रेघ व लहानरेघ

रघूकाका गावातचे एक सुकसित चापान्व त्विटीचे म्हणून होते. त्यांना दोन मुलगे होते.

मुलं लहान असतां रघूकाका फळयावर एक रेघ काढून मुलांना म्हणत ही रेघ पुसायची नाही आणि ही लहान करून द्यायचा पाहू. तेव्हा धाकट्या मुलाने त्या रेघेजोरी एक लांब रेघ काडली. पहिली लहान असल्याचे साबित केले.

मुलं मोठी झाली. त्यांची लग्न झाली आणि निरनिराळी घरं भावघाने घेऊन ती राहूही लागली. रघूकाका पैमान घेऊन धोरल्या मुलाकडे घेऊन राहू लागले. सासवामुनांचं रोज चालू असलेलं भाडेप पाहून रघूकाका धाकट्याकडे घेऊन राहू लागले.

परंतु तेथेदेखात त्यांना मुलं सांभाळ नाही. धाकटी लून सामुसासऱ्याची फिकीर करीत गेले. जेवटी मुलाने व मुलेने मिळून त्या दोघांना घरात राहणे मनासे करून सोडले.

म्हणून रघूकाकांनी धोरल्या मुलाकडे पुन्हा विन्हाड व्हाविते. त्याच्या बरोच जास्त मुलं मिळत असल्या भासले.

त्यानंतर रघूकाका गावाच्या भित्रींना सांगत—“माझा मोठा मुलगा आणि मूढ म्हणजे रत्नं भाईत रत्नं! आम्हां म्हातान्यांना भाहेत. कोणत्याही गोष्टीची कमरता भामू देत नाहीत. अमदी भानंशाने राहातो आहे!”

ते बानावर असल्यावर मोठा मुलगा बहिलाना एकदा म्हणाला—“! त्यात मोठेसे ठे काय ही? एका रेघेसमोर दुसरी लहान झाली, त्यात नवल ते काय?”

चलारव भुते

सदाशिव धाई करीत होता. तो त्याच्या बायकोला म्हणाला-“अग, पार्वती, जरा भाटवतं घे की! गाडीवाला उशीर झाला म्हणून ओरवतो आहे।”

सरं बोलायचं म्हणजे पार्वतीला तो प्रवास नको होता. तरी सदाशिव ओरवतच होता-“तू म्हणजे एक हळूबार्द आहेस! आज आपण शहराच्या गाडी घेऊच पाहिजे.”

दुसऱ्याच दिवशी त्यांच्याच गाडी त्यांच्या मित्राच्या बहिणीचे लग्न होते. राहिला असता तर कोणती तरी भेट किंवा कापड विपड घ्यावे लागले असते. तो ध्येय कार्य टाळता आला तर टाळण्याच्या हेतूने परगावी निघून जाण्यासाठी सदाशिव धाई करीत होता. त्याने आपल्या मित्राकडे निरोप पाडला की सासऱ्याची सन्नेत एका-एकी बिघडल्यामुळे बायकोबरोबर सामुद्रकाची जावे लागत आहे.

पार्वतीला ते मुळीच आवडले नाही. सदाशिव तिची समजूत घालण्यासाठी म्हणाला-“परवान आपल्या लग्नाला एक वर्ष पुरं होतं आहे. शहरांतल्या बाजारांतून नवीन लुगडं तुला घ्यावे म्हणतो! इकडे लग्न होऊन जाईल तो पर्यंत।”

पार्वतीला ते कसे आवडणार? कारण त्यांच्या लग्नात त्याच मित्राने चांदीचे साठ भेट म्हणून दिलं होते. पार्वतीने नवऱ्याला गोष्टीची भाडवण करून दिली.

“तू म्हणतेस ते सरं आहे की त्याने आपल्या दोघांच्या लग्नात चांगली भेट बिली होती. परंतु माझ्या बहिणीच्या लग्नात त्याने काय दिलं गे?” सदाशिव चिडक्या स्वरान म्हणाला.

तुमच्या मित्राला आपल्या या प्रवासाचे गुपित कळलं तर त्याला काय वाटेस?” पार्वती म्हणाली.

“तो जाहे मूर्ख!” सदाशिव आपल्या हुशारीच्या धर्मेडीत म्हणाला.

जेवटी संध्याकाळच्या सुमारास दोघं गाडीत बसून निघाली. उन्हाडप्यापूर्वी शहरांत पोहोचू असे त्यांना वाटत होते. परंतु अर्ध्या वाटेवर पोचे पोचे तो जोराचा पाऊस पडू लागला. पावसाची सठ गाडीत येत होती. दोघं नवरा बायको कोलोलवत झाली. इतक्यात गाडीचं एक चाकरस्थान्या नाजूक्या लड्ड्यात एतलं आणि त्या पाठोपाठ बंलाचा पाय पसरून तो मुद्या झाली बसला.

गाडीवाल्याने जूय श्रम करून बंलाला उभं केलं, परंतु एक झाल्या-मुळं बंलाला पळता येईना. गाडीवाला चिडून सदाशिवाला म्हणाला-“मालक! गाडी पुढे जाणं आतां शक्य नाही. समोर झाडी दिसते आहे. तिच्या पलीकडे एक खेदेगाव आहे, तेथे रात्र थांबून पाहिजे तर गाडी मांड अर्धेच घा म्हणजे झाले!”

नाइलाज म्हणून सदाशिव गाडीतून उतरला. बायकोला घेऊन झाडीच्या दिशेने चालू लागला. बोहे अंतर चालून गेल्यानंतर विजेच्या चकचकाटात काही घरं दिसली. परंतु तोंपयंत जवळी रात्र उलटली होती. देवा कोठेही दिसत नव्हता.

सदाशिव रस्त्याच्या बाजूला एक जुनाट पटके घर दिसलं त्याच्या चौथऱ्यावर बसत बायकोला म्हणाला-“रात्र येथेच काढू या.”

पार्वतीने लोकांच्या तोंडी ऐकलं होतं व गोष्टीत वाचकंही होतं की जुनाट ओसाड भरात भूतं राहतात म्हणून रात्र त्या घरात काढण्याची गोष्ट ऐकताच तिच्या अंगाच्या चरकाप उडाला.

ती हलक्या आवाजात म्हणाली-“मी कित्येकांच्या तोंडी ऐकलं आहे की भुते अशाच घरात राहतात!”

ते ऐकून सदाशिवानी मुद्या घाबर गुडी उडाली. परंतु बायकोसमोर आपली मान झाली होऊ नये म्हणून धडस दाखवून

म्हणाळा—“भुतांची भीती आपल्याला नाही वाटत बुवा! मी भुतांचा मारण होम केला आहे! बत्तीस भुतांना जमिनीत पुकून टाकलं आहे. मला पाहतांच भुत...” असे म्हणत असतांच सदाशिव भाकला आणि ओरडला.

“ओरडून सांगण्याची गरज काय की तुला पाहतांच भुत पळून जातात म्हणून! तुझ्या गप्पा आम्ही सर्व ऐकल्या. तुला वाटलं का तुझ्या जोरडण्याने आम्ही म्हालों आणि येथून पळून जाऊ? तुम्हा तो मयंकर आवाज ऐकून आम्ही मुद्दां ओरडणार होणों, पण आमची बोवडीच बळकी” भुत म्हणाली.

भुत पाहून पार्वतीला कापरंच भरलं. सदाशिवाच्या घशाला कोरड पडली. तरी त्याने कर्कून रागाचा जाय बाणून भुतांना विचारले—“काय रे! तुम्ही मला काय समजलात? माझ्या समोर वापची तुम्हांला हिमत्त्व कशी आली?”

“मालक, सामन्यावर असे रागावू नका! आम्हाला होय करून डार करू नका. आम्हांला आपल्या वाटेने पळून जाऊ का!” एका भुताने विनवणी करीत विचारलं.

“आम्हाला जिवानिशी सोडा, आम्ही आवुध्यभर आपलं गुणगान करू.” दुसरे भुत म्हणाले.

तेव्हा सदाशिवला वाटलं की ही भुत अगदी बोळी व मूर्ख दिशत आहेत. तो दरदाभून म्हणाला—“माझ्या दृष्टीस जे जे भुत पडते त्याला मी जिवानिशी सोडणार नाही. नाइलाज, माझी ती जुनी सक्क आहे, मी कोणाला सोडणार नाही.”

“फक्त आजची रात्र तो मंदय विसरा आमच्याकडे दयेच्या नजरेने गहा या वहल आम्ही. जवळ जवळ सोने राखून ठेवलं आहे, ते सर्व तुम्हांला देऊ.” भुतांनी पायां पडून विनंती केली.

सदाशिव मनान्त्या मनात खूब झाला, परंतु वरकरणी कठोर आवाजाने म्हणाला—

“बोला, कोठे ठेवलं आहे, तुम्ही ते सोने लपवून! मला सोन्याची गरज नाही, परंतु तुमची कीव आली म्हणून विचारलं.”

“मालक, तुम्ही उदार दयाळू बाद्दां, चला आपल्याबरोबर!” असे सांगून भुत पाळ लावली.

सदाशिवसुद्धा त्यांच्याबरोबर निघाला. पार्वती पाहून म्हणाली—“तुम्हांला वेढबोड तर नाही लागलं? तुम्ही मला एकटीला येथे सोडून भुतांच्या मागे निघालात काय?”

“अग, वेढे, तू बोळावेळ येथे बसून रहा, ही भुते मूर्ख दिशत आहेत! मी हा आलोंच परत, येताना पुष्कळसे सोने घेऊन येईन. तुझ्या नशिबी सोन्याचा कंबरपट्टा

लिहिलेला आहे. कपाळावर लिहिलेले कोणी पुरू शकेल का?” असे सांगून सदाशिव भुतांच्या मागेमागे निघून गेला.

भुत सदाशिवाला घेऊन गेली तेथे जमिनीवर गालिचामारखं मऊ गवत जगवलेले होतं. जागोजागी कांटेरी सुवर्णसुद्धा होती. ती म्हणाली—“तुम्ही येथे बसून पहा, मिळेल तेवढं सोने घेऊन जा, तुम्हांला उचलून नेव्हेल तेवढे! तुम्ही आम्हांला शीव दान दिलं आहे. आम्ही तुमच्या या उपकारापासून कधी उतराई होणार नाही.” असे सांगून भुते अदृश्य झाली.

सदाशिवने एक अणकुचीवार काडी तोडून घेतली तिच्या टोकाने जमीन खणू लागला. दोन अशीच फूड खणल्यावर

त्याला एक सोन्याचं नाणं सापडलं. ते बाजूला ठेवून तो हाताच्या बोटांनी भुस-भुशित जमीन खणू लागला. थोड्यावेळाने त्याच्या हाताला सोन्याची नाणी लागली.

थोड्या वेळाने सदाशिवजवळ सोन्याच्या नाण्यांचा एक ढोंग झाला. तरी सदाशिव लोभाला बळी पडून जमीन उकरीत राहिला.

इतक्यांत हा प्रस्न ऐकून तो चकित झाला. कोणी विचारीत होता—"कोण आहे तो? येथे काय खणतो आहे?"

तोपर्यंत उजाडू लागलं होतं. प्रस्न विचारणारा गावाचा पाहरेकरी होता.

सदाशिवने चटविणी सांघावरचं उपरणे त्या नाण्यांवर टाकलं. पाहरेकऱ्यांची एकाच ते उपरणे बाजूला साफून पाहिलं आणि चकित होऊन ओरडला. दिगाकडे पाहून सदाशिवाला चक्कर भाल्यासारकं झालं. रात्रभर ही सोन्याची नाणी आहेत. असे समजून तो आनंदाने नाचत होता. सरोवरी ते हाडाने तुकडे होते. तो सरो-वरी त्याबेळी स्मशानात होता. त्याने

खणली होती ती जागा जुन्या काळातली कोणाची तरी समाधी होती.

त्यानंतर पाहरेकऱ्यांनी सदाशिवाला करून गावाच्या पोलीस पाटलासमोर उभे केले. पावंती दुरुन हे सर्व पहात होती. तिने डोळ्यांत पाणी आणून सर्व रडक्या पाटलाला सांगितली.

पाटलाला पावंती म्हणाली ते सर्व खरं वाटलं. तो सदाशिवाला दटावून म्हणाला—"तू स्वतःला मोठा शहाणा समजून आपल्या मित्राला आणि भुतांना फुलवायला निघाला होतास आणि स्वतः येथेत सापडलास. तुला वाटत होतं की भुतं मुक्तं असतील, परंतु ती निघाली व मुक्ती गेलीस. निघाने अनुमंवावरून तरी आपला राहाणपणा सोडून दुसऱ्याशी प्रामाणिकपणाने वागायला शोक!"

सदाशिवने चुकीची माफी मागितली आणि पाटलाच्या मदतीने भाड्याची गाडी कडून आपल्या मित्राच्या बहिणीच्या लग्न-समारंभाला हजर राहण्यासाठी निघाला.

आचारीकी वेंच

रघुनाथराव नांवाच्या एका श्रीमंत माण-

सरी नारायण नावाचा एक आचारी होता. तो संपाक करण्यात फार हुशार होता. त्याचा संपाक स्वादिष्ट होत असे.

एकदा नारायण आपल्या धम्बाला म्हणाला—"मालक! मूलगा कचेरीत नोकरी करू लागला आहे, म्हणून मला त्याच्या गावी त्याने बोलावलं आहे!" मंतर तो गेला.

त्यानंतर रामाचारी नांवाचा आचारी रघुनाथरावांकडे आला व म्हणाला—"मालक, आपला संपाक तो निघून गेल्याचे ऐकून आलो आहे. संपाक पाणी सुद्धा करतो."

ते ऐकून रघुनाथरावांना आनंद झाला. संपाक करून हा माणूस लहानसहान भाजाराचे औषधपाणी सुद्धा करतो, म्हणतो आहे, बरेच झाले. त्यांनी रामाचारीला

पुनः दिवसासमून कामावर पायला मांगितले.

रामाचारी दुसऱ्यादिवशी हजर झाला. तो संपाक उत्तम करी. रघुनाथराव पोट भरून जेवत. परंतु दोन तीन दिवसांनी त्याचे पोट दुखू लागले. त्यांना अश्वत्थाचा विकार झाला होता. त्यांनी रामाचारीला बोलावून पोट दुखत असल्याचे सांगितले.

रामाचारीने त्यांना तीन पुड्या दिल्या व म्हणाला—"मालक, जेवण आल्यावर एक पुडी घेत जा." मंतर थोड्यावेळ थांबून म्हणाला—"मालक, मी आपल्या घरी संपाकी म्हणून लागलो आहे, पण ही वेंचकी मी केली त्याबद्दलही थोडा मोबदला मिळाला पाहिजे."

रघुनाथरावांनी स्मित करून एकेका पुडीबद्दल एकेक रुपया याप्रमाणे ऐकून तीन रुपये रामाचारीला दिले. तिन्ही

पुढ्या खात्यावर रघुनाथरावांची पोट दुखी थांबली. पुढे एका आठवड्याने रघुनाथरावांचे डोके दुखू लागले आणि डोळ्यांसमोर काळोखी आल्यासारखं नाटू लागलं. रामाचारीने भाऊआला तीन पुढ्या दिल्या आणि तीन रुपये घेऊन निघून गेला.

औषधाला गुण पडला. रघुनाथरावांनी रामाचारीला विचारलं—“कायरे, तू सेंपाकी आणि इतकं चांगलं वैद्यकशास्त्र कोठे शिकला?”

पुढे रामाचारी बरेच निवस रघुनाथरावांच्या घरी सेंपाक करीत राहिला. दर आठवड्याला एकदांतीरी त्यांना अपचनाचा विकार होई ■ डोकं दुखे आणि रामाचारीच्या औषधाने दोन्ही आजार बरे होत.

रघुनाथरावांच्या मनात संका आली की रामाचारी पैसे मिळविण्यासाठी अज्रात काही तरी घालीत असावा. नारायण सेंपाक करी तोपर्यंत त्यांना कसलाही आजार होत नसे. परंतु तो गेल्या नंतर

रामाचारी आल्यापासून नित्य आजार घेऊ लागला.

तो विचार मनात येताच त्यांनी रामाचारीला कामावरून काढून टाकले ते कळल्यावर त्यांच्याकडे तीन सेंपाकी एका मागून एक आले.

रघुनाथरावांनी त्यांना विचारलं—“तुमच्या पैकी कोणाला चांगल्या सेंपाकाबरोबर औषधपानो करता येते?”

दोघांनी सेंपाकाबरोबर औषधपानो करता येत असल्याचे सांगितले. परंतु तिसरा म्हणाला—“मला ■ सेंपाक करता येतो.”

रघुनाथरावांनी तिसऱ्याला नोकरी दिली. तो चांगला सेंपाक करी आणि विलेख म्हणजे त्यानंतर रघुनाथराव कधी आजार पडले नाहीत.

तेव्हा रघुनाथरावांना कळले की रामाचारीने सेंपाक्याचा चंदा पैसे मिळविण्यासाठी केला होता. दोन्ही त्याचे पदेच होते. ते मला पूर्वी कळले असते तर हा भास मला सोळावा लागला नसता.

गणेश पुराण

गणेशचतुर्थीच्या दिवशी संप्याकाळी विघ्ननाश गणनायक आपल्या दातासारखी पांढरी मुभ्र ■ बांकदार असलेली चंद्राची कोर पहायला निघाला. पर चंद्राकडे डोळे लागले होते आणि पाय पुढे चालू होते. त्यावेळी तो पंचपक्वान्ने जेवलेला होता. बरोबर उंदीर होताच.

अस घांगरात की द्वितीयेचा चंद्र हे गणेशाचे चिह्न असते. गणपतीच्या कपाळावर चंद्राच्या कोरेसारखे आडवे गंध असते ते चवकीच्या चंद्रासारखेच तर असते. म्हणूनच की काय त्याला भालचंद्र हेही एक नाव आहे.

चालत असतां गणपतीच्या पायाच्या अंमठचाला एका दगडाची ठेच लागली व

तो तोंडघशी पडला आणि त्याचे पोट फुटलं. त्यासरशी त्यान खालले सर्व मोदक ■ लाडू व इतर पक्वान्ने जमिनीवर बिसुरली. ■ पाहून आकाशातला ■ खदखदा हंसला. देव धावले ■ त्यांनी एका मोठ्या सापाचे कातडे आणून त्याने गणपतीचे पोट शिबले. गणपतीची आई पावती, तिला चंद्राचा राग आला. तिने त्याला शाप दिला की गणेश चतुर्थीला कोणी चंद्राचे तोंड पाहिले तर त्याच्यावर लोटा भाल येईल.

गणेशचतुर्थीच्या दिवशी त्या दिवसापासून लोक मुलांना चंद्र दृष्टीस पडू नये याची काळजी बाळगू लागले.

द्वार पर्यंत सुरू आले. श्रीकृष्ण वसुदेव व देवकीच्या पोटी जन्माला येऊन दशोदका

घरी गोकुळात बाडू लागला. पुढे त्याच्या ज्या लीला आल्या त्याची लोकांना माहिती आहेत. उदाहरणार्थ पूननावध, शकटासुर व तुणावर्त राक्षसांचा संहार, दरवादी.

एकदा गणेशचतुर्थी होती. यशोदा कपिला गाईचे दूध काढीत होती श्रीकृष्णाने आईच्या पाठीवर बसून कासळीतल्या दुधात चंद्राचे प्रतिबिंब पाहिले आणि टाळवा वाजवून म्हणाला—“आई! तो बघ चांदू-मामा!” यशोदाने दबकून मुलाला पाठीवरून उतरविले व पोटाशी धरून म्हणाली—“कान्हा, हे कारे केलेस? त्या मुल्ल्याचे तोंड तू आज का पाहिलेस? तुझ्यावर किनाकारण छोटा आळ येईल ना!”

“मोठा आळ म्हणजे म, काय आई?” कृष्णाने विचारले.

तुला लोक चार म्हणतील किंवा अमान मोठा आरण नृत्यावर लावतील!” यशोदा म्हणाली.

“आई, तू उगाच मनाला लावून घेतेस. बघ! मी दूध दही लोण्याची चोरी केली, तर तू मोठा आरण हाईल म?” कृष्णाने खटखटपणाने विचारले.

“लबाडा, नुड्या नोंडान एवढे प्रस्नांड काढून आने रे?” असे म्हणत यशोदेने मोठे मोठे त्याची दूध काढली.

“आई, तू कधी प्रस्नांड पाहिल आहंम का?” कृष्णाने विचारले.

“ब्रह्माक्षी गोंड राहू द रे, परंतु तू मोठा झाल्यावर तुझ्यावर मोठा आळ आणवतील.” असे म्हणत आईने प्रेमाने त्याचा गालगुच्छ घेतला.

“तर मग मोडेणगी मी गणेशचतुर्थीला चंद्राचे तोंड पाहिले पाहिले, नाही का, आई?” कृष्णाने पुन्हा विचारले.

“मोठा झाल्यावर गणेशचतुर्थीला चंद्राचे तोंड पाहिलेस तर आजही मोठा आळ येईल.” यशोदा म्हणाली. नंतर स्वतः शीव घुटघुटली—“हे विघ्ननाश गणनायका! माझ्या मोठ्या मुलाने चूकून चंद्राचे प्रतिबिंब पाहिले आहे. त्याला क्षमा कर!”

दुसऱ्या दिवशी बलराम चांबत पळत येऊन आईला सांगू लागला—“आई, आई! छोटा कान्हा माती खातो आहे, बघ! अगदी सर! मी खोट नाही सांगत. जाऊन त्याचे तोंड तर पहा!” म्हणून यशोदा कृष्ण माती होता नेथे गेली.

कृष्ण त्यावेळी मातीची रेखा कसोत होता. यशोदेने धबळ जाऊन कृष्णाचा धरला व म्हणाली—“अबड तोंड, पाहू दे, किती माती खाललीस.”

“आई, मी नाही माती खालली, कोणीतरी छोटी कागाळी केली असेल. कालच तू म्हणाली होतीस ना, माझ्यावर मोठा आळ येईल म्हणून! मी मातीचे मोदक आणि भाडू करणार आहे बघ. मातीच्या बतगतीला मातीचे आवडतील नाही का?” कृष्णाने आईला सभमचवून तांढण्याचे शोण केले.

यशोदाने आपल्याच बोवाडीत मारून घेऊन विघ्ननाशाची माफी मागितली म्हणाली—“बळ्हा, असं नोकू नये. मातीचा असला किंवा दबडाचा तरी देव देवच असतो बाबा! देवा रे देवा! चूक झाली माझ्या पोराची, मुलाच्या वटवटीवर ध्यान देऊ नकोस!” म्हणत यशोदेने तोंडे मिटून देवाची विनवणी केली.

“आई, तर मग साधे आणि तळून खूप मोदक तयार कर, पाहतो मी की हा लंबोदर किती मोदक खातो आणि त्याने खाल्ले नाहीत तर त्याच्या तोंडात कोडून चालीम!” कृष्ण म्हणाला.

“पुरे झाली तुम्ही वटवट! पहिल्याने तोंड उघड पाहू!” असे म्हणत तोंडे वटाकून यशोदेने कृष्णाकडे पाहिले. तेव्हा कृष्णाने ‘मा’ करून आईला दाखविला.

तिने कृष्णाच्या तोंडात पाहिले आणि घामाधूम झाली. तिची बोवडीच बळल्या सारखे झाले. दबकून मागे सरकली. तिला कृष्णाच्या तोंडात ब्रह्मांड दिसले. सूर्य, चंद्र व नक्षत्र घंडळ सधे दिसले. त्याचबरोबर

तिथ्या पाठीवर बसून दुखाच्या कानांतील चंत्राचे प्रतिबिंब पाहणारा कान्हायण विसला. स्वप्न पाहिल्यासारकं झालं. यशोदेला तिने आपल्या चारी बाजूला दुष्टी फिरवून पाहिले, कोणी देवाने आपली माया तर पसरविली नाही? यशोदेला त्या स्थितीत पाहून गोकुळातली मुलं तिच्या चारी बाजूला थोडका करून उभो राहिली. खांबा-च्या आड उभा राहून बलराम हंसत होता.

कृष्ण यशोदेच्याकडे भोळ्या नजरेने पहात विचारू लागला—“आई, तुला माझ्या लोंढात माती दिसली का? पहा, पुन्हा पाहिले तर नोट पहा!” यशोदेला त्याच्या तोंडात मातीच काय सर्व दिशेच दिसले

होते. स्वतः कृष्ण मुरली बाजवीत होता व यमनायक तांदवनृत्य करीत होता. कृष्ण एका काळयाकुट्ट नावाच्या फनेवर नृत्य करीत होता. नाग कृष्णाला विळखा घालून बसला होता. यशोदा ॥ दृश्य पाहून बेभूड होऊन पडली. तिने दोळे उघडून पाहिले तेव्हा तिच्या चारी बाजूला गोपिकांभा थोडका उभा होता. तिने त्यांना विचारले—“मला असे काय दिसते आहे?”

तिला काही जाळकतच नव्हते. तिने काय पाहिले व ती बेभूड होऊन का पडली काहीच जाळवेना. गवळणी म्हणाल्या—“काय न, झालं तुला? आम्हांला मुदा काही कळत नाही! आमच्या घरात चोरी झाली आहे आणि चोरी करणारा दुसरा तिसरा कोणी नमुन मुझा लाडका पोरगा आहे. कोणी, साय, दही काही राहू देईल तर ना! तो आपल्या सवंगड्यांना ॥ माकडांना बांदून देत बसतां आम्ही आपल्या थोळ्यांनी पाहिले आहे.

यशोदा चिडली व म्हणाली—“काय म्हणता, आमच्या घरात दही, कोणी नाही की काय, तुमच्या घरात शिरायला? बघ्यां गोकुळात मिळणार नाही इतकं दुसतं आहे माझ्या घरात.” असे सांगून तिने सर्व गोपींना पळवून लावले. त्याचवेळी कृष्ण तेथे मांजराच्या पावसांनी आला आणि

म्हणाला—“आई, काय न, या गवळणी कडाला आल्या होत्या?”

“मी खासितलं होतं ना, बगदी तसंच झालं, बघ या सर्व तुझ्यावर दही, कोणी चोरणारा म्हणून आरोप लावत होता.” यशोदा म्हणाली.

“आई, ॥ खोटा जाळ माझ्यावर नाही आला, मी भुटलो. कारण त्या म्हणाल्या ते सर्व खरं होतं!” कृष्ण म्हणाला.

तेव्ही ॥ यशोदेला राग झाला. तिने कृष्णाला घेऊन एका उखळीला बांधून ठेवले.

कृष्ण ती ॥ ओडीत यमनाजून नावाच्या ओढ ॥ मध्ये गेला. जोराने उजळी ओढू लागला आणि ती बोव्ही ॥ मुळापासून उपटली गेली. त्या जाळाच्या मुळानून दोन सापदग्व गंधर्व निघाले ॥ त्यांचा उद्गार केल्याबद्दल कृष्णाची स्तुती करीत आकाशात उडून गेले.

एक वर्ष लोटलं. पुन्हा गणेशचतुर्थी आली. नंदाने गणपतीची एक भूर्ती घटवून तिला विविध रंगांनी रंगविलं. यशोदेने पिठीचे मोदक तयार करून त्यावर क्षुद्र रूप घातले.

नैवेद्याची सर्व तयारी करून ताटे पुजेच्या खोलीत नंजल ठेवली आणि बाहेरून दार बंद करून ठेवले.

कृष्ण यशोदेच्या नजरे आड त्या पुजेच्या खोलीत शिरला आणि आतून दार लावून घेऊन नैवेद्यातले मोदक घेऊन साय पदार्थ गणपतीसमोर ठेवून बघबघू लागला—“घेरे बाबा, पीटभर सा, बरं का?”

गणपतीच्या मूर्तीने सोद पुढे करून मोदक उचलले ॥ म्हणाली—“कृष्ण, मी तुझ्या हातात जे काही देईन ते मुझां झाले पाहिलेस.” गणेशपुराणातला हे पर्व अपूर्वच होय! गणपतीने त्याच्या आपल्या हाताने क्षुद्र भरविले. ताटच्या ताट एकामागून एक रिकामी होऊन लागली.

यशोदा पुजेच्या खोलीकडे आली आणि दाराच्या फटीतून आत बघत बसलेले सर्व

कीतुक पाहू लागली. ती तर चकितच झाली. तिच्या तडींगाला चामच सुटला. नंतर स्वतःला सावरून ती मनात म्हुंमली—“बाई, बाई! मला तर मम सात्मासारकी वाटच आहे. माझा डोळ्या-समोर हे सर्व काय घडत आहे? देवाची माया काय विचित्र आहे!” असे म्हणत तिने चार उमडले आणि जात गेली.

परंतु गजपतीची मूर्ती माग जगाच्या आगी स्थिर होती. सर्व ताटे रिकामी झालेली होती. कुण्व चकित होऊन आई-कडे पहात होता.

जरे, साबाड पोटा, गजपतीसाठी तयार केलेला नैवेद्य तुम सर्वे जाळून टाकलाच ?”

जसं म्हणत मजोरेने कुण्याच्या पाठीत ए-हसकाता चपाटा मारला. कुण्व जोराने रगत कालिंदी नदीच्या डोहाजवळ पडत गेला. त्याच्या पाठीमाठ मजोरा ॥ गोकुळा-तले सर्व लोक म्हुंमलीची बाबले.

कालिंदीच्या डोहातला कालिया नाग गोकुळाच्या लोकांना फार चाल देत होता. कुण्यान नदीवर बांधलेल्या एका साधारून डोहात उडी टाकली आणि नेमका कालि-बाच्या अंगावरच ॥ नागाने त्याला विळक्यात बरण्याचा प्रयत्न केला. परंतु कुण्व त्याच्या फडावर चढून गेल्या कर मागला. जगा तन्हेने कानियामर्दन जाले. कालिदासुडा ॥ मुक्त ॥ त्याने आपल्या मुलींना बामुकी नागाकडे गेलात लोकात पाठवून दिले आणि स्वतः कालिया-चा सोडून विष्णू जग चारण केले आणि विष्णूदेवराचा सेवक झाला.

बापल्या मुलांना वेडून मजोरा चरी आली तर विष्णू काय दितले? पुजेच्या खोलीत ताटे नैवेद्याच्या पदार्थांनी भरलेली बाहेत आणि कुण्याच्या पाठीवर चामटीचे पण स्पष्ट दिसत होते. ते पाहून मजोरा स्वतःलाच जिव्या देऊ लागली—“माझे हात की नाही तुटले! की केवडी पायीण! माझ्या जंवाळ कोण राक्षसीय गिरली होती! मी बाहवा लाहक्याला जिव्याकारण चारले!”

मध्येच कृष्ण हळूच म्हणाला-“आई, पूजा करता! जखीर होतो आहे!” नंद यशोदेने कृष्णा करवीच पूजा करविली आणि नैवेद्यातला प्रसाद सान्या गावाला बाटला. सर्वे गवळी ■ गवळिणी म्हणत होते, “हा प्रसाद जमूतामारळा गोर आहे!”

हळू हळू कृष्ण मोठा झाला. एकदा इंद्राने रागावून मुसळधार वृष्टी केली. कृष्णाने गोवर्धन पर्वत धारण करून गाव, गोपी व गोपाळांचे रक्षण केले आणि इंद्राचा गर्व हरण केला.

एकदा कृष्ण गोवर्धन पर्वताजवळ गाई चरायला घेऊन गेला होता. तेव्हा एक म्हातारा आपल्या कांसेत डोल घेऊन आला ■ म्हणाला-“येथे कृष्ण नावाचा मुलगा आहे असे ऐकतो. तो छान मुरली बाजवितो मी त्याची मुरली ऐकायला आलो आहे. तो कोठे आहे सांगाल का?”

कृष्ण म्हणाला-“मीच तो मुरलीधर कृष्ण! तुम्ही कोणीतरी मोर मृदंगवादक

दिसता. कोण आपण?” कृष्णाने हात जोडून विचारले.

“मला मृदंगकेसरी म्हणतात मी दक्षिणी देशातला राहणारा आहे. मयुरेला ज्ञानो आहे. कमलाने धनुर्यज्ञ गुरू केला आहे. मी त्यावेळी आणले मृदंग वाजवून दासवावे म्हणून जातो आहे!” तो म्हातारा म्हणाला.

त्या म्हातार्याच्या गायाने रत्नसंचित कंठ होते. हातात तिहाकृती आभूषणे होती. गळ्यात मोन्याच्या मणक्यांची साळा होती आणि कानात मोठमोठी सुवर्ण कुंडले होती. मृदंगावर नवरत्न व सुवर्ण पदके दमविलेली होती.

कृष्ण ते पाहून चकित झाला व म्हणाला-“अहो, मी एक सामान्य गुरास्त्री आहे. माझी मुरली ही साध्या केळूची केलेली आहे. तुमच्या दक्षिणेकडच्या लोकाना तालस्वराचे अद्भुत ज्ञान असते. परंतु मी एक सामान्य गुरास्त्राचा पोरगा आहे व मुरलीवर साधी गाणी बाजवितो. गुरांची राखण एवढाच काय तो माझा धंदा आहे.”

गंधर्व राजकुमारी

[१]

हसनने त्याच्यावर पुजारलेखे प्रसंग सांगितल्यावर त्याचे रक्षण करणारी तरुणी आपले आरमवृत्त सांगू लागली.

“आम्ही सात बहिणी आहोत आणि एका गंधर्वराजाच्या रावकन्या आहोत. आम्ही सर्वे एका गंधर्वराजाच्या कन्या असतो तरी आमची आई एकच नाही. त्या सर्वांत मी व माझी एक धोरली बहीण लहान आहोत. बाकी पांच बहिणी शिकारीला गेलेल्या आहेत. त्या लवकरच परत येतील. आमच्या बडिलाना वाटत की आमच्यापैकी कोणाशीही लग्न करण्याची योग्यता असलेला पुरुष या दुनियेत मिळणे शक्य नाही. म्हणून त्यांनी आम्ही अर्धतकाळ कन्याच रहावे यासाठी या निर्वन निवांत जागी हा वाडा बांधला. हा प्रदेश तसा फार मनोहर आहे. येथे मुक्क पाण्याचा साठा आहे.

सर्वत्र हिरवळ आणि फुले ■ फळे आहेत. येथे एक सुंदर सरोवर आहे व त्यात राजहंस विहार करतात. स्वर्गलुप्त या प्रदेशात आम्ही मानवाने रहात आहोत. आम्हांला एकाच गोष्टीची उणीव भासते. दीर्घकाळ लोटला तरी आम्हांला नवीन भक्ती कोणी नजरेत येत नाही. नशिबाने तु वृष्टीस पडलास. म्हणून आज ती उणीव ही भरून आली. आम्हांला त्या गोष्टीचा फार भानव होतो आहे.

ती तरुण स्त्री हसनला आपला धाकटा भाऊ मानून त्याच्याशी बोलत असता तिच्या पांज ही बहिणी परतल्या. त्यांना अकस्मात एक छोटा भाऊ लाभल्याचा त्यांना सुद्धा परमानंद झाला. त्यांनी त्याच्याकडून द्रव्य घेतले की तो दीर्घकाळ त्यांच्याबरोबर राहील.

हसन त्या गंधर्व राजकन्यांच्या सहवासात त्या सुंदर प्रवेशातील नैसर्गिक दृष्ये पहात आनंदाने राहू लागला. तो त्यांच्याबरोबर शिकारीला जाई. तो आपल्या बहीण बहिणींच्या सहवासात जसा खूब होता, तसा त्या आपल्या धाकट्या भावाबरोबर आनंदाने रहात होत्या. सर्व दऱ्याभोऱ्यात बरोबर फिरत, नदी काठांवरच्या झाडा-मुडपांतून हिंडत ती आठ जण एका आई बापांच्या पोटी जन्मलेल्या भावंडांसारखी राहू लागली.

एके दिवशी सर्व मिळून माझीत बसून गाणं गात असतां अचानक घुर्ळाचे लोट उडत असलेले दिसले. त्याच वेळी इग

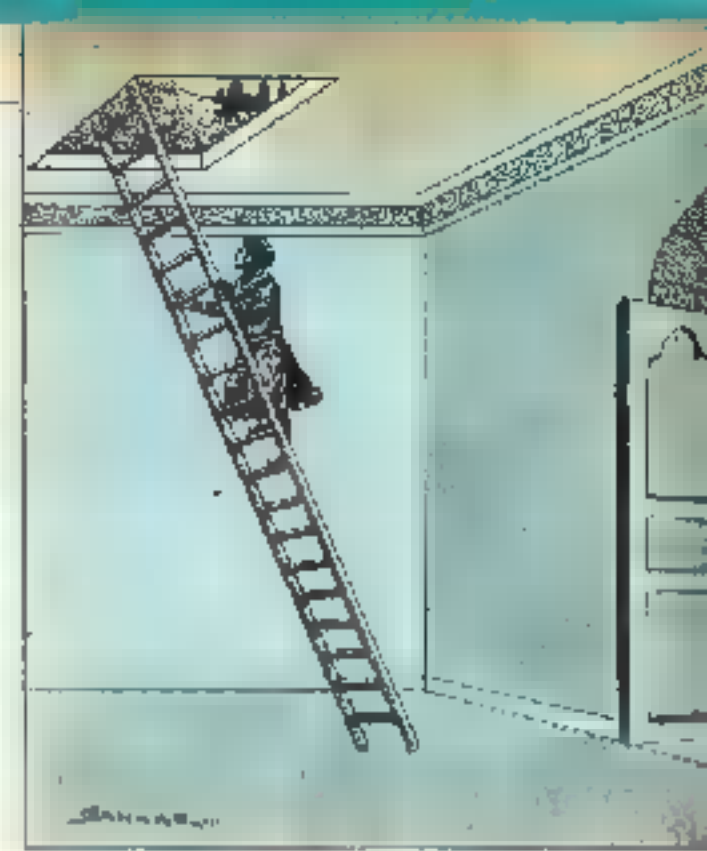
गडगडत्यासारखा आवाज आला. सर्व राजकन्या धावत्या आवाजात हसनला म्हणाल्या—“छोटू, नू लवकर कोठे तरी लप!” असे सांगून सर्वांत धाकटी राजकुमारी त्याला हात धरून ओढून घेऊन गेली आणि जागेत एका जागे त्याला लपवला जावले.

इतक्यात गंधर्वांचा एक घोळका त्या वाड्याजवळ आला. दुसऱ्या एका गंधर्व राजाच्या सन्मानार्थ गंधर्वकन्यांचा पिता एक येऊनही येत होता. म्हणून त्याने आपल्या मुलींना घेऊन येण्यासाठी आपल्या नोकरीचा पाठविले होते. ते कळल्यावर सर्वांत धाकटी बहिण हसन [] घेऊन म्हणाली—“छोटू, तुला एकटा येणे सोडून आम्हांला काही [] दुसरीकडे जावे लागत आहे, या चे कितल्या, आम्ही परत येईपर्यंत हा सर्व महत्त्व तुलाच आहे. परंतु एक गोष्ट लक्षात अग्र दे ही किल्ली सावून जे बालन उघडेल त्या दारनात भाग तु जाऊ नकोस.” असे सांगून तिने त्याला एक रत्नसंचित किल्ली दिली.

त्यानंतर सातही राजकन्या हसनचा निरोप घेऊन त्यांना घेऊन आपल्यासाठी आलेल्या नोकरीबरोबर आपल्या पित्याच्या घरी गेल्या

राजकन्या निघून गेल्यावर हसनला त्या वाड्यात एकटे एकटे वाटू लागले. हसन काही सुचेनासे आल्यामुळे सर्व खोल्यांतून व दालनातून फिरत राहिला आणि आपल्या बहिणींच्या वस्तू पाहून त्याला त्यांची [] होऊ लागली. फिरत फिरत ज्या दालनाचे दार न उघडायला त्याची बहिण त्याला सांगून गेली होती त्या दालनात [] न टाकण्याची ताकीद बहिणीने केल्याची [] आली. तो मागे फिरला.

परंतु त्याच्या डोक्यात सळबळ उठून गेली. एकदम अनेक शंका [] मनात काहूर माजवू लागल्या. “तो दरवाजा उघडायचा नाही, याचे कारण काय असावे? ते काही असो, पण मी [] दालनात पाऊल न ठेवण्याचे वचन दिले आहे.” तो विचार मनात आला असूनही तो दरवाजा त्याच्या डोळ्यासमोर वारंवार येई. त्यामुळे त्याला शोष आली नाही. शेवटी त्याने ठरविले की तो दरवाजा उघडून आत [] आहे पहावयाचेच! प्रथम सकाळपर्यंत बांबायेचे त्याने ठरविले व नंतर ‘जीव गेला तरी चालेल, पण आत काय आहे ते पाहिलेच पाहिजे.’ असे त्याने ठरविले. हसन एक दिवस घेऊन त्या दाराजवळ गेला आणि त्या किल्लीने त्याने

ते दार उघडले. नंतर निर्भयपणे त्याने आत पाऊल टाकले.

त्या खोलीत लाकडी सामान, गालिचा किंवा चटई काहीच नव्हते. ती खोली अगदी रिकामी होती. एका बाजूला एक शिडी टेवलेली होती, ती छप्पराला पलीकडे गेलेली होती. हसनने विवा झाली ठेवला व भावमयणाने शिडी चढून छप्पराला भोकातून वर गेला. वरचे छप्पर सपाट होते. हसनला तेथे एक लहानशी फुलवाडी दिसली. तीत फुलझाडे होती. त्याने त्या फुलवाडीत पाऊल टाकले तेव्हा त्याला एक अद्भुत दृश्य दिसले. त्याच्यासमोर स्वच्छ पाण्याचे सरोवर होते आणि आरश-

सारखे प्रतिबिंब त्यात दिसत होते. सरोवरा पलीकडे एक विचित्र वाडा दिसत होता. त्याचे दुकळ उंच होते आणि आकाशात शिरल्यासारखे वाटत. तो वाडा आणि सरोवरा पाहून वाड्यापर्यंत संगमरवरी दगडांच्या पायऱ्या होत्या. पायऱ्यांच्या पायऱ्याशी एक चौघरा होता, तो पाण्याच्या वर आला होता. तो चौघरा माणिक, पुष्कराण, सोने व चांदी यांच्या लाद्या टाकून केलेला होता. त्या चौघऱ्यावर गुलाबी रंगाच्या स्फटिक शिळानी निमिलेले चार खांबे होते व त्यांच्यावर हिरव्या रंगाचे कापड टाकलेले होते. त्याच्याखाली एक सुंदर सिंहासन होते. त्यावर केलेले कोरी-

वकाम इतके सुंदर होते की मोठमोठ्या राजांसमुद्धा बघोट संपत्ती खर्च करून साध्य झाले नसते.

हसन पुढल्यासारखा ते अद्भुत दृश्य पहात उभा होता. त्यावेळी वडा मोठे पक्षी आकाशातून उतरून त्या सरोवराच्या काठावर उतरले. काही वेळ सरोवराच्या काठावर हिंबत राहीले ■ त्यांतला सर्वात मोठा पक्षी सिंहासनाजवळ घालत आला. त्याच्या पाठोपाठ इतर ■ पक्षी आले.

हसन चकित होऊन त्यांच्याकडे पहात असता त्या पक्षांनी अंगातली चर्चे काढावी तसे ■ काढले आणि सुंदर स्त्रियांच्या कपे प्रगट झाले. प्रत्येक स्त्री चंद्रबिंबासारखी सुंदर होती. त्या सर्वांनी सरोवरात उड्या मारल्या व अलविहार करू लागल्या. त्या परस्परांना पोहत मरायला आठ व पाणी उडवून हसत. त्यांच्या हास्याच्या आवाजाने चारही दिशा दुमदुमून गेल्या. त्यांच्या पैकी सर्वात सुंदर तरुण स्त्री होती तिने हसनला स्वतःकडे आकर्षित केले. तो एका आडाआड उभा राहून त्या स्त्रीचे सौंदर्य निनिमेष पहात होता.

त्या स्त्रियांचे स्नान संपले व त्यांनी वस्त्र धारण केले. इतक्यात कोणी विचारले— "उजाडण्याची वेळ झाली आहे, आपण निघू या का?"

तत्क्षण सर्व स्त्रियांनी आपले ■ अंगावर धातले आणि आल्या तुझा परी रूप व आकाशात उडून गेल्या.

त्या निघून गेल्यावरही हसन खून्य नजरेने आकाशात बरोच वेळ पहात राहिला. तो पर्यंत प्रेम काय असते हे हसनला माहीत नव्हते. ■ प्रेम काय आहे हे कळत्यावर त्याला वाटू लागले की त्याच्या आयुष्यात सर्वत्र शुभशुभाट आहे. दिवस त्याला एका वर्गासारखा वाटला आणि रात्र पडताच तो सरोवराच्या काठा पर्यंत आला. परंतु रात्री त्या कन्या आल्याच नाहीत. हसन आण, भर, गहन सर्व विसरला. "असं जगव्यापंक्षा मरण आले ■ बरे!" असे त्याला वाटले. ■ तऱ्हेने तो दिवसे-दिवस खंगलत गेला आणि त्याने अंधकण धरले.

दहा दिवसांनी गंधर्व कन्या आपल्या बंदिलांकडून परतल्या. परतल्याबरोबर हसनचे स्तब्ध करणाऱ्या बहोण हसनचा झोथ काढीत तो खाटेवर पडला होता तेथे

बाली. हसनला त्या स्थितीत पडलेला पाहून तिच्या डोळ्यांना पाणी आले. तिने त्याला विचारले— "छोटू! तुला हे काय झालं रे? तुझा चेहरा पिचळा झालेला आहे. तुझे डोळे खोल आत गेले आहेत. काही लपवाळपवी केल्याशिवाय तुला काय झालं ते खरं खरं सांग!"

हसन डोळ्यात आंसवे आणून म्हणाला— "ताई, मी जी चूक केली त्याची फळे भोगतो आहे. आतां मला कोणी मदत करू शकणार नाही. मी असाच मृत मरणार."

"असा विचार ■ नकोस छोटू! तुला बानबिण्यासाठी आम्ही सर्व बहिणी तंसत हसत आपले प्राण पणाला लावू. तू मेलास तर मी सुद्धा जिवंत राहणार नाही." हसनची ताई त्याला म्हणाली.

"मी वहा दिवसापासून काही खाएले प्याले नाही. मी अन्न पाणी सोडले आहे." असे सांगून हसनने सारा वृत्तांत आपल्या ताईला सांगितला.

जिंदगी

चंद्रहार

मध्यरात्रीच्या सुमारास दारवर कोणीतरी थाप मारली ती ऐकून विश्वनाथराव दचकून उठले. बाहेर वादळाबरोबर पाऊसही पडत होता. विजा वज्रकांत हास्या आणि मासाटधाचा धारा चालू होता त्या वखन ते खोलीत उतरले. विश्वनाथरावांनी दरवाजा उघडला. एक धरदाज वाई घरात फिरल्या छ शाबन्वा आवाजात म्हणाल्या- "लवकर दरवाजा बंद करा, ते लोखंडाचे येत आहेत."

त्या वाई जंची रेशमी लुगड नसलेल्या होत्या. त्याच्या जगा खांतावर सान्याचे चांगल दागिने होते. विश्वनाथरावांनी दार बंद करीत असता पाहिले की तिचे जण त्याच्या घरासमोरून पळत जात होते.

दार बंद करून विश्वनाथ रावांनी विचारले- "तुम्ही कोण? आणि हे तुमचा पाठलाग कां करीत होते?"

त्या वाई म्हणाल्या- "ते लोक जगावर अंगावरचे दागिने उठून नेण्यासाठी मागे पाठीस लागले होते मी आपल्या एका गालेपाड्यावाचे कानासाठी रोवले होते मला एकी छ छ लागले, म्हणून भादयाची गाडी काढून निघाले वाटेत दोघां घरात गाडी बाब्रविणी गाडीवालामुढां घरात मागील छ छ दिमळां मास नव्या छ छ म्हणून त्याच्या हातावर तुरी देऊन मी निगटू शकले."

मध्यतरी पाऊस थांबला. विश्वनाथरावांनी त्या वाईंना समजावून मारिले- "या पावसात जाण घोक्याने वाहे उजवाडल्यावर तुम्ही वरी जा." त्यानंतर विश्वनाथरावांनी घरात त्या वाईंना सोपण्यासाठी सोय करून दिली.

त्या वाईंनी विश्वनाथरावांचे आभार मानले आणि मधल्या घरात जाऊन झोपल्या.

विश्वनाथरावांनी घरात वेळी जेवण लागली नाही परंतु काही वेळाने चोळा लागला. झोप मोडली तेव्हा उठून पाहिले तर चांगले उभाडले होते. घरात राऊन पाहिले तर तेथे कोणीच नव्हत आणि बाहेरचा दरवाजा उघड्याच होता.

विश्वनाथ रावांच्या छातीत 'धडधड' सारखे त्यांनी बाहेरचे छ छ बंद केले, छ पर धुंदाळून पाहिले. पण त्या वाई काठ दिवल्या नाहीत. परंतु वाटेच्या बाजूला शिगाईवर एव चंद्रहार छ छ होना विश्वनाथराव छ छ हाऊन छ पाहु लागले, फकीत कमी चार छ छ त्यांच्या तुरी ती हातावर.

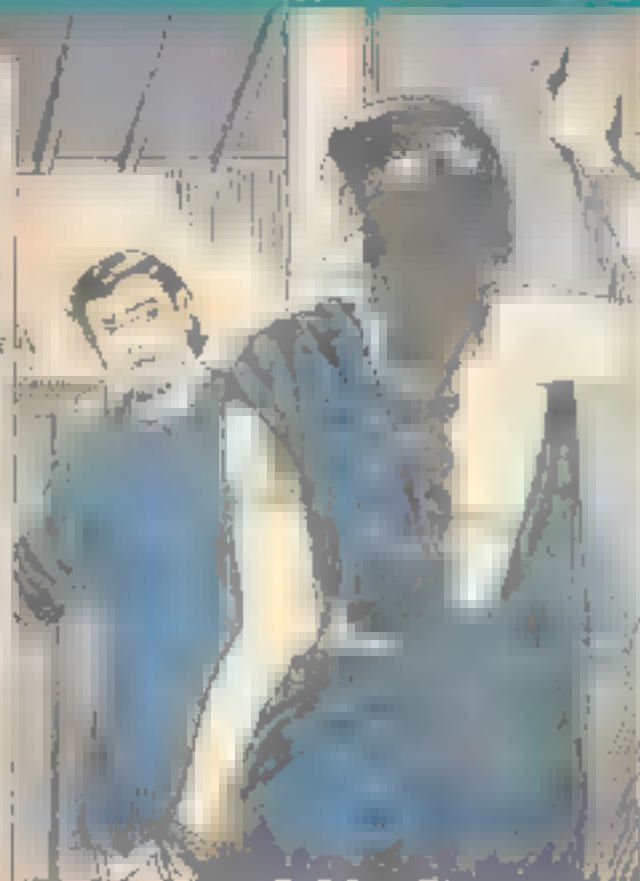
त्याच वेळी त्यांना छ छ त्यांचा दारको लग्न सार छ दिवसापासून चंद्रहार विवत येण्यासाठी छ मानं दमन लावून बसली होती. परंतु विश्वनाथरावांचेच एकही स्वकम काढून असणार? त्यांच्या गीरी हेतू करून म्हणाले होना- "पुढल्या दिवाळीच्या माळ चंद्रहार करून दिवा पाहिले! परंतु विश्वनाथरावांनी त्यांना ते करून नमन्याचे सांगून टाकले हात.

त्या वाई अचानक आल्या त्यांच्या हाताच्या शिबरीच तुम्हाला माझे पडोच नाही तुम्ही जोपयंत मला बंद करून देत नाही तोव्हेत मी तुमच्या घरात

छ छ ओलांडून आत येणार नाही." अग पत्र नवन्यान्ना टबळावर ठेवून गौरी माहेरी निघून गेली होती.

विश्वनाथरावांनी उलमता होईना की त्या वाई चंद्रहार मोडून का निघून गेल्या? सितकथात वायकोचा आवाज बाहेर रक्तवांवर एक आला. काही कारणावरून ती घरी परतली होती तिच्या नजरेत तो चंद्रहार पडला तर तिचा वाटल की तिच्या पचाचा परिणाम लागला सारखा. पतीने तिच्यासाठीच या चंद्रहार करून आणला आहे! म्हणून छ छ गोष्ट सांगितली तरी वायकोला छ छरे वाटणार नाही. काय वाटल न करून त्या वाईचा चंद्रहार

ह्यांच्याकडून गावऱ्यांना वेळीस पराजित, विचित्रपणे
रावांनी ठारविले असा निष्कार फलत थातो
जवळून कोठल्याच्या गोंयच्या लष्कराचा.

त्यातूनच विद्यनाथरावानी ॥१॥ ॥१॥
 भरात पाऊल रावनात पोरा ॥१॥
 "बांगल उजाडल, आणि अज्ञानपर्वत झोपल
 होवा तो काय? निदान सकाळीं धन नरो
 बंदहार, मिळालाच पाहिजे. सांगून उलत
 विहाणत परत आले.

अरी गोष्ट निराश्रित होती तो मरण
अधीन्यक्त भाइन आली होती, परंतु मरण
नवधाना सांगणं निराश्रित वर दादलं नाही
विश्रामाव अवसर सात्वावर अर्थिमान
निश्चन गेलं, पोरी खाऊन पिऊन मरण

स्वच्छ करोत हीरो, वेवही निज: पत्र लिख
कोठभाष्या पाषाण जाल प्रत्यक्षा लिखत।
तिन पति उदः काल मीनित जल-धारा
विनवःला सज्जन नवज

[illegible][illegible]

तो पाठ्य मंत्राका लक्षणों से सुनिश्चित
 होकर ही प्रयोग करने का निर्णय लेना चाहिए।
 इसके अलावा, प्रयोग करने से पहले ही
 प्रयोग करने के लिए आवश्यक सामग्री
 को तैयार कर लेना चाहिए।

२०११-१२ का आकृति, २०११-१२ का
 १००० करोड़ रुपये का आकृति, २०११-१२ का
 २००० करोड़ रुपये का आकृति, २०११-१२ का
 ३००० करोड़ रुपये का आकृति, २०११-१२ का
 ४००० करोड़ रुपये का आकृति, २०११-१२ का
 ५००० करोड़ रुपये का आकृति, २०११-१२ का
 ६००० करोड़ रुपये का आकृति, २०११-१२ का
 ७००० करोड़ रुपये का आकृति, २०११-१२ का
 ८००० करोड़ रुपये का आकृति, २०११-१२ का
 ९००० करोड़ रुपये का आकृति, २०११-१२ का

1. The first part of the text discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions, including sales, purchases, and expenses. It emphasizes that proper record-keeping is essential for determining the correct amount of tax liability.

2. The second part of the text describes the various methods used to calculate the tax liability, including the use of tax tables and the application of various deductions and credits. It also discusses the importance of understanding the tax laws that apply to the taxpayer's situation.

3. The third part of the text discusses the various ways in which a taxpayer can pay their tax liability, including by check, credit card, or direct payment to the IRS. It also discusses the importance of paying taxes on time to avoid penalties and interest.

4. The fourth part of the text discusses the various ways in which a taxpayer can claim a refund, including by filing a refund claim with the IRS or by requesting a refund from the state. It also discusses the importance of understanding the rules that apply to claiming a refund.

5. The fifth part of the text discusses the various ways in which a taxpayer can avoid or reduce their tax liability, including by taking advantage of various tax breaks and deductions. It also discusses the importance of understanding the rules that apply to these various tax breaks and deductions.

[illegible]

नरहरि कथा ब्रह्मचर्यात् अष्टमोऽध्यायः
 भाग्य कर्तव्यं नरः सदाचारः स नरः सदाचारः
 विद्यायाः आरम्भः एका अष्टमोऽध्यायः द्वादशमा
 नाष्टमोऽध्यायः विद्यायाः — "स नरः सदाचारः विद्यायाः
 वृत्तं नृपतेः पुराणा द्वादश दशमिता वृत्तं
 वृत्तं नृपतेः द्वादशमाष्टमो नरहरिः सदाचारः
 विद्यायाः दशमिता अष्टमोऽध्यायः नरहरिः
 नृपतेः दशमिता विद्यायाः अष्टमोऽध्यायः
 विद्यायाः अष्टमोऽध्यायः द्वादशमाष्टमो

निर्माण आन्तरिक आगमना नागरिक
विभागाला हे निराप पाठविले। होना

विभागाधीन नगरपालिका विभागाध्यक्ष
"नारीका माल" विज्ञानमालिका विभागाध्यक्ष
श्रीमान का. लाल, का. मालावर !

महाराज-“हा में तोरका नहीं. मज्जा
बाइकीने मला बिल्लबून आणासला रखा
होना.”

ते कलहत्यावर शिपाई त्याला घेतले
त्याच्या गावी गेल, नगराचीच्या जीयका
नवऱ्याला कैद झालेला पाहून याचका
जखन खरे ते जागृत झाले, म्हणाला-
"तुमच्या नगरात हा घाटाविला होना!"

शिपाई नरहरीच्या वायकोला घडून गौरीच्या घरी अहरान गेल. गौरी खरथर कापत म्हणाली—"मला हा काळशाच्या गोण्यात मिळाल्या होता!"

शिपाई काळशाच्या वस्त्रांमधे निघणार तेवढ्यात विश्वनाथरावांनी सवे वृत्तान सांगितला. म्हणाल—"हा हार चारलला नाही. एक श्रीमंत बाई आमच्या घरी विसळून ठवून गेल्या होत्या!"

ता नंतर आला कोठून हा प्रश्न जास्तच जास्त गुलाबतीचा हाऊळ लागला. शिपायाना काय कराव मुसना त्याच काळ त्या घरा-समोर एक घोंड्याची गाडी घडून उभी राहिली. गाडीसुन त्या चंद्रहारची माक-तीण उतरली आणि शिपायाना म्हणाली—"कोणी चंद्रहार चारलला नाही. मीच तो विसळून याच्या घरी सोडला होता. आता तुम्ही जा." शिपाई निघून मल्यावर विश्व-नाथरावांनी त्या श्रीमंत बाईला विचारले—"तुम्ही हा चंद्रहार माझ्या घरी का ठेवून गेल्या होत्या?"

ता न म्हणाली—"त्या दिवशी रात मी त्या स्वारेवर जाणजे होते. तिच्या वाजुच्या तिपाईवर तुमच्या वायकोचे पडकले होते. मी ते वाचल माझ घराबाहेर काढ्यापाशी आलेन आम्हाला अमल ठर-हार म्हणजे फार मोठेमे वास्त नाहीन नतर तो गौरीकडे कळून गेल्याला." तेवढ्याला त्राम देण कोणत्याही स्त्रीला योग्य नाही. फोचे उत्तम वर्तन व प्रेम हेच मुख्य अमलात! आता मी तुला प्रेमाची भेट म्हणून हा हार देते!" असे मागून काई गौरीला चंद्रहार देऊ लागल्या

परंतु गौरी मान खाली घालून तो हार न घेता नम्रपणे म्हणाली—"तुम्ही गोष्ट शब्दाले मला उत्तम मीतीचा उपदेश केला आहे आणि माझी कान उपाडणी केली आहे. आज पर्यंत मी दागण्यांच्या हट्टा-राटी पतौला व्यर्थ देत होते. माझ्याशी इतक्या प्रेमाने वागणारे माझे तशीच देण चंद्रहाराला तसेच माझाच आभार."

[३]

शिपाईने तिपाईवर पाहता प्रमत्त त्याने दोघे प्रोही जंगलाला लागून समुद्रकिनार्या-कडे जात आहे. एक चोड पडली आणि दोघे लागून पडले. नंतर मंदरदेव गंगिकावर कुंवरिनी शोपावरचे घोडेस्वार धावून आले. तेव्हा जागेच्या पुढाल काही घोडेस्वार मारले गेले. ठरलेले किल्ल्याच्या दिशेने धडून गेले. त्यानंतर—]

महाराजाच्या चेहऱ्याकडे पाहल्यावर "बापण राज्य जिझमया लोकर त्याच्याबरोबरच्या सैनिकांना. तो सोडून जाऊ शितकान आपल्या हिताचे दखिना तरी विचारात घडून गेला आहे. असे घाटले एकदा त्याने समुद्रा-तून येत असत किम्वयावर पाहिले. शिपाईच्या बाईला राजाच्या जमान कापती या लढायात उडून गेली. लढायात तो लोकरात गेलिक परतले असता मंदरदेव पुढाला

"बापण राज्य जिझमया लोकर सोडून जाऊ शितकान आपल्या हिताचे आहे. मार धाकून पळून गेलेले हे घोडे स्वार आपल्या माकफांना आपण इकडे असल्याची माहिती दिल्याशिवाय राहणार नाही. नंतर ते बाणवी आस्त सैनिकांना-बरोबर आणून आपल्याला पकडल्याशिवाय राहणार नाहीत. या लढानशा दोन होऊनयात आपण महासागरातून विजय मिळवून

"बादोबा"

मिलेलं त्या बेटावर आपण गळ पाडिजे. कोणत्या क्षणी कोणत्या स्वरूपाच सकट आपणावर ओढवेल, सांगता येत नाही तुम्ही नौधेजण भाव्याबरोबर ॥ बेट सोडून पळून जायला तयार वाड्या का ?”

कोथे सैनिक पान हलकून आपला होकार देत म्हणाले—“महाराज ! आपणाबरोबर आम्ही इतके दिवस गम केल्यानंतर आणि आपले मीठ खाल्ल्यावर या अवघड प्रसंगी तुम्हाला सोडून देऊ का ? इनके विस्वास-घातकी आम्ही नाही.”

मंदरदेव आपल्या सैनिकांची राजभक्ती पाहून त्यांची स्तुती करीत म्हणाला—“माझ्यावरच्या तुमच्या राजभक्ती विययी

मला मज्जेच झाला नाही. मी स्वतः अविवाहित आहे. पुढाची घोषणा न करिता, राजधर्माचा विचार ही न करतां तो नर-चाहून मिथ आपल्या राज्यावरून आपला अत्याचारो माणसाचे शिरकाण केलो न कधी केल्या शिवाय माझ्या मनाचे समा-धान होणार नाही परंतु तुमचा राज्या-मुल आहित...इतर नाते वाईक...हाय यवनी सोडून तुम्ही माझ्यासाठी एमदा त्याग करा नका.”

“तसनी करतो ही बंधने प्रत्येका-नाहीत महाराज” सर्व सैनिक एक कण-स्वराने म्हणाले

मंदरदेव सैनिकांकडे स्नेहात पाहून म्हणाला—“नर मग आपण केळ घालडिण्याच अर्थ नाही. इतरकाय अर्थ नाही.”

दोन्ही हाडकी वजाव्या महाराजाने जवळलेल्या समुद्रात उभेत राहून आपली पारंत्तु युद्धेवने तुफान पोटे जेवज्याकडून वाटू लागला. जेवज्या वाड्यात दोन्हीही कधी हुडक लागला. पावसाची झळ मधून मधून चाकल होती. त्यावेळी प्रत्येक-चहुकड भयंकार पसरण्याची वेळ होती किनाऱ्यावरच्या सुड्याभाडून जेवज्या मान काढून डोक्यात आपल्या राज्या-चासला. त्याची किरणे समुद्राच्या पानात

चांदीचा

वर सर्वत्र पसरू लागलो चारी बाजूला वडाच अधिक प्रज्वाल पसरला.

हंडकी समुद्रात दरीच दूर गेली होती. आपण कोठे जात आहो, कोणत्या दिशेने जात आहो, याचा विचारही कोणाच्या मनाला शिबला नाही. नरचाहून मिथ्याच्या हाती न सापडलां आपण कोठेही गेलो तरी निजिर नाही वसेल अजबक वाटत होते. मंदरदेव वरल्याच्या सैनिकांच्या मनातही दुस्मि विचार नव्हता. एकाच चिंतात ते आपली होडी पडवूचोत होती

समुद्रावर चार पाच तास चालू करीत राहिले तबतर त्यांना समुद्रावर लाटांबरोबर भिडविण करणारी एक ज्योत दिगली. दुसक मीठ वाड्यात जेवज्या जेवज्या मागे पसरला सकाळी जवळीक जमि असेल नव्हते तर पान आपल्याला प्रत्येकासाठी नरचाहून प्रत्येक तर पाळविणे नवेल ? वसेल कुठिल करणाने करणाने तीन योग्य मागणम आहे.

ती शंका मनात येताच मंदरदेव आपल्या हाडकावर बटदिवी उठून उभा राहिला. भिडविणण्याच्या दिव्यांचा सजेड हळूहळू त्याने काढला येत होता. चांगलं लक्ष देऊन पाहिल्यावर मंदरदेवाची खात्री झाली की ते काय मीठ वाड्यात किंवा यडनोका नाही त्या वाड्यात नवून दोन नावा होईल.

चांदीचा

क्षणभर मंदरदेवाला पुढची प्रकथक किंग लायली.

या जवळलेल्या समुद्रावर ही माणसी एखादी वाड्यात उभून जाणार की काय ? ते दिवे म्हणजे आपल्यासारखे पळून जाणारे आपल्याच दिशाचे लोक व नावा अक्षतील तर हरकत नाही तस नसेल तर कुंडळिनी दोषाच्या नावा असू शकतील. आपल्या-पैकी कोणा जवळही धनूध्य बाण नाही का ?” मंदरदेवाने विचारले

सैनिकांपैकी एकजण उभा म्हणाला—“महाराज, आपल्याजवळ आपल्या तलवारीशिवाय दुसरे काही नाही प्रधानांनी आपल्या रक्षणासाठी जा म्हणून आज्ञा

शिवदत्ताने व मंदरदेवाने समुद्र किनाऱ्याकडे पाहिले. सैनिक म्हणाला त्यान त्यांना अतिशयोक्ति वाटली नाही. सर्व किनारा दिव्यांच्या प्रकाशाने स्पष्ट दिसत होता. हवेत काजवे चमकतात तसे समुद्राच्या लाटावर दिवे खालीवर होत झळकत होते.

“आपण समुद्रात खोल दूर जितक जाता येईल तितक निघून जाणव श्रेयस्कर आहे. नवीन चांगले असेल तर कोणत्या तरी वटाळा लागूच, नाहीतर भाग्यात जिझिल असले तेच जाहून काम होणार आहे! कोणत्याही परिस्थितीत नरवाहन-मिश्राच्या हातात सापडणं धोक्याचच आहे.” शिवदत्त म्हणाला.

मंदरदेवाने होकारार्थी मान हलविली. चारही नाथा सहाय्यात समुद्रात खोल निघाल्या. त्यांना सहाय्य करत तसे, समुद्रकिनाऱ्या वर दिसत होते ते शत्रूचे आरमाराने होते. ते समुद्रात शोध काढण्यासाठीच निघाले होते. ते आपल्या शोधार्थीच निघाले असल्याचा सशम आल्यावर शिव-

दत्ताने आपल्या नावांवरचे सर्व दिव विस्तारून टाकण्याला सांगितले.

आता चारही नाथा काळोखातच पुढील काळ करू लागल्या. नाथा एक दुसरोवर आदळू नसे यासाठी लोकांनी आवश्यक तेवढी सावधगिरी बाळगली होती. मंदरदेवाने आकाशात लललखणाऱ्या ताऱ्यांकडे एकदा पाहून म्हटले—“शिवदत्ता! कुंडलिनी द्वीपाचे रहिवासी आणि सेनापती समरसेनाचे अनुयायी अशा तुम्हांला मुळां अगाशेने ने निघून पळून का जावे लागत आहे? काळ या गोष्टीचे शोध घ्यावेत नाटत आहे आणि रूप वाईटही नाटत!”

शिवदत्त पुढे अणभरच थांबत न म्हणाला “हे सर्व त्या दुष्ट नरवाहन-मिश्राच्या कुटिल कारस्थानामुळे घडले. यात सेनापती समरसेनाची पोटी पुरव झाली म्हणावे लागेल. नि सर्व धी सांगतो. ऐका!” असे सामून शिवदत्त सामू लागला. (कमना.)

सेनापतीची निवड

विक्रमादित्याने आपल्या हट्ट सोडला नाही. तो शत्रूाशक्क गेला प्रेत खांशावर टाकले आणि नेहमीप्रमाणे गीत होऊन स्मशानाच्या दिशेने जालू लागला तेव्हा प्रेताने बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—“शत्रूा एवढे आत्माने काम तुला कोणी करावला सांगितले गेला नाहीत नाही परंतु कधी कधी मनुष्याच्या विचारांचिकडे पाहो कारणामुळे त्याला पटणाऱ्या किंवा न पटणाऱ्या गोष्टी कोणत्या आहेत नि वेसील माणसाने कळनासे होते त्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला चित्रपूरच्या राजाची गोष्ट सांगता लक्ष वेडण ऐक.” असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

चित्रपूरच्या राज्यात सेनापतीची जागा एकाएकी रिकामी झाली. सामान्यपणे उपसेनापतीला त्या जागेवर नेमण्याची पद्धत अनादीकालापासून चित्रपूर राज्यात

वेताळाच्या गोष्टी

दिवनांपासून वाकडो नजर होतो. त्या राजपावर स्वारी करण्यात चेतन आणि चंदन यांच्यापैकी कोण ~~आला~~ चतुर निघतो, त्यावरून सेनापती पद देता येईल असे राजाने ठरविले.

ती गोष्ट राजाने दोघां उपसेनापतींना सांगितली. दोघांनी त्या गोष्टीस होकार दिला. ~~आला~~ चेतनवर्माच्या हाताखाली सैन्य देण्यात आले. त्या सैन्याच्या मदतीने चेतनवर्माने शत्रूचे राज्य जिंकण्याचे होते.

चेतनवर्मा उत्साहाने शत्रूच्या राज्यावर चालून गेला वास्तविक शत्रूच्या सैन्यापेक्षा चेतनवर्माचे सैन्य फारच लहान होते त्याने ~~आला~~ गोष्टीकडे दुर्लक्षन केले. त्याने ~~आला~~ काय ~~आला~~ सेनापती पदावरच होते.

त्यामुळे तो शत्रू सैन्यावर मोठ्या उत्साहाने चालून गेला होता तरी त्याच्या सैन्यातील सैनिक फार मोठ्या मध्येने हताहत झाले. उरलेल्या सैन्यासह त्याने माघार घेण्याचे ठरविले व निघालाही. परंतु त्याच वेळी शत्रूने हे समजून की आपला आपल्याला जय मिळालाच आहे, फक्त आपल्या अमरक्षकांसह याला ~~आला~~ चेतनवर्माला त्याने अडविले. चेतनवर्माला ही संधी चालून आल्यानारखे झाले. त्याने चतुरीशो आपल्या मोजक्या सैन्यासह शत्रूच्या राजाला व त्याच्या अमरक्षकांना

जारी वाजुनी घेरले व त्यांना कैद केले. त्याने शत्रू राजाला घमस्ती दिली की त्याने संधिपत्रावर सही केली नाही तर त्याचा शिरच्छेद केला जाईल. म्हणून शत्रूच्या राजाने चित्रपूरचा समंत असल्याच्या संधिपत्रावर सही केली.

अशातऱ्हेने विजय गर्वित करीत चेतनवर्मा चित्रपूरला परतला.

नंतर चंदनवर्माच्या हाताखाली चेतनवर्माला दिले होते तेवढेच सैन्य देऊन दुसऱ्या शत्रू राज्यावर पाठविण्यात आले. चंदनवर्मा शत्रुराज्यावर एकाएकी चालून नाहो. त्याने शत्रुराज्याच्या सरहद्दीवर तळ दिला आणि तेथे पाठवून शत्रूचे सैन्य पितो आहे आणि किल्ल्याच्या रक्षणार्थ शत्रूने

कधी काय व्यवस्था केली आहे. याची माहिती काढून घेतली.

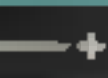
ती माहिती मिळाल्यावर शत्रूवर चालून गेल्यास शत्रूचा पराभव करणे शक्य नाही, हे त्याने ओळखले. या उलट शत्रूने आपले सैन्यबळ कमी आहे, असे समजून किल्ल्याबाहेर येऊन आपल्यावर हल्ला केला तर राज्याच्या हद्दीत त्याला पाऊल टाकू न देण्या इतकी शक्ती आपल्यास आहे, चंदनवर्माला त्या गोष्टीची ही पूर्ण जाणीव होती.

म्हणून चंदनवर्मा आपल्या राजाला भेटला व त्याने निवेदन केले-“महाराज, हेराद्वारे मला शत्रूच्या शपतीची पूर्ण कल्पना आली आहे. त्याचे सैन्यबळ जागळे आहे

होती. ती पद्धत चाळू न देतायला एक मोठी अडचण यावेळी समोर आली. सेनापती पदाला योग्य अगलेले असे दान उपसेनापती होते. एकाचे नाव होते चेतनवर्मा व दुसऱ्याचे होते चंदनवर्मा. राज्याच्या मनात सेनापती पद मिळावे असे होते.

राजा चित्रग्रीव याला त्या दोघांपैकी कोणाला त्या पदावर नेमावे हे कळना. मध्येमुद्धा एक महाने राजाला आवश्यक सरला देऊ शकले नाहीत सेनापती पदाविषयी चेतनवर्मा व चंदनवर्मा यांच्या मनात काय आहे हे कळाने यासाठी राजाने एक उपाय याजला. चित्रपूर राज्यावर शंजारच्या दोन शत्रू राज्यांची कित्येक

व त्याने चिंतलेल्याच्या रक्षणासाठी सर्व आवश्यक तज्ज्ञांचे कर्तव्य आहे. म्हणून मां **राज्याच्या** इहेही बाहेर जाऊन शत्रूवर हल्ला करणे म्हणजे अनावश्यकपणे आपलेच नुकसान करून घेण्यासारखे होईल. म्हणून शत्रूवर हल्ला करणे योग्य नाही." राजाने लगेच चंदनवस्त्रांना सेनापती पदावर नेमून असल्याचे जाहीर केले.

शत्रूवर गाण्ट सांगून बसलेल्या म्हणाला— "राजा, विश्वपूरच्या राजाने सेनापतीपद अधिकारपणेच चंदनवस्त्रांना दिले असे नाही का दादत? **जय मिळवून** सेतनवर्मा आल्या होता, तरी त्याला ते पद न देता, शत्रूवर चालून जाण्यासाठी त्याने सगळेही चंदनवस्त्रांना राजाने **का** दिले? या शर्याचे समाधानकारक उत्तर माझीच असूनही मी दिले नाहीस तर, तुला माहीतच आहे, तुझ्या सेनेच्याही शंबर शक्य होऊन तुझ्याच पायावर लोडू लागतील.

विक्रमादित्य म्हणाला—"राजाने जो निर्णय **तो** अविचाराने घेतला असे

म्हणता येऊ शकतो. **सेनापती** पदाला योग्य असलेल्या माणसात स्वतःचे अविस्मरणीय व शत्रूचे भविष्य सामर्थ्य यांची पूर्ण कल्पना असण्याची हवी. सेतनवर्मा याच्या व शत्रूच्या बलाबलाची कल्पना केल्याशिवाय शत्रूवर चालून गेला होता व त्यामुळे **कार** मोठे नुकसान सहन करावे लागले. निवाम **जय मिळाला** त्याचे कारण शत्रूचा अविवेक होता. या उलट चंदनवस्त्रांना स्वतःच्या बलाबलाची पूर्ण कल्पना होती. **हेराकडून** पूर्वीच शत्रूच्या बलाबलाची माहिती मिळाली होती. अशा सेनापतीमुळे मोठमोठी राज्य विकतां आली नाहीत तरी **राज्याचा** पराभव तरी होणार नाही **गाण्टाचा** विचार **विचारीय** राजाने चंदनवस्त्रांना सेनापती नेमले **योग्य** होते.

अशा तऱ्हेने **मीन** भग हातात **प्रतासत** अदृश्य सारला आणि सादाला जाऊन याचकळ लागला. (कल्पित)

गाडावरचा ब्रह्मराक्षस

नागेशाच्या गाडीस लागल्यामागची अनेक एकटे एका गाडीमागून त्याच्यावर ओढविली. त्याने गेल्या वर्षीच कर्ज काढून मुलीचे लग्न **दिले** बामको आणारी पडली म्हणून तिच्या ओपघोषभारासाठी **बराच** खर्च **चांगला** शीक **हा** काढकाळ संपेल **घाटले** होते. परंतु नेमका **पर्वी** कमी पडला आणि अने तसेच घालून गले. सावकार कर्ज व त्याज देऊन टाकण्यासाठी धर शेत विकून टाकायला उरावर **आतां** या सकटालून सुटका नाही **वाटून** त्रिवामा कटाडून नागेशाने जीव चाकने ठरविले आणि मध्य रात्रीच्या **परमातल्या** शीठ्यांच्या आवाजातून घेऊन उभा राहिला. त्या म्हणाला आपण देवाला शेवटची प्रार्थना करावी असे त्याला वाटले. हात जोडून तो म्हणाला—

"देवा, **पुढल्या** जन्मी तरी श्रीमंती दे!" **बोली** त्याच्या पायाजवळ कसली तरी **गाडीची** पडली. नागेशाने दबकून ते **पाहिले**. त्याच्या त्याच्या डोळ्यावर विण्यास बसलेला, ते गाडीस लागल्याच्या मोठ्या राती भरलेली होती. इथेच उपकार मानून त्याने पुन्हा दोळ मिटून देवाला नमस्कार केला. **मनात** म्हणाला—"शेवटी देवाला गाफी करणा आलीच!" नागेश ने गाडीस घेऊन घरात गेला आणि बायकोला उठवून त्याने भडबडलेला शोफत निला सांगितली.

"भरल्या माणसाचे देव सदा भक्तेच करतो!" असे म्हणत बायकोने ते गाडीस उचलून कपाळाला लावले व पेटीत नऊन ठेवले.

त्या दिवसापासून नागेशाचे दारिद्र्य संपले. कर्ज वगैरे फेडून त्याने आणखी

घोडे शत विफल घेतले आणि सुखाने राहू लागला.

परंतु नागेशासमोर आणखी एक प्रश्न उभा राहिला. ~~कळल्यापासून~~ खूप पैसा आहे, हे कळल्यापासून त्याचा मुलगा वाईट संगतीला लागला आणि जुगार खेळू लागला.

एके दिवशी जुगारीच्या अड्ड्यावर एक मोठी भागवडच झाली. नागेशाच्या मुलाने एका श्रीमंत जव्हेऱ्याच्या मुलाला खूप बडविले आणि तो वाचत नाही असे प्रत्येकाला वाटले.

नागेशाला काय करावे सुचना. मुलाला फांशी झाली तर तो ~~जगाचा~~ कायमचा निरोप घेऊन जाईल, परंतु नागेशाला

सुन्या मुलाचा हाय म्हणून कायम अपकीर्ती करायची लागणार आणि मरेपर्यंत त्याची मान खाली होणार. त्यापेक्षा धरून बरे भ्रम वाटून नागेश मागच्या सांख्या मध्य रात्र उलटल्यावर रीठ्यांच्या झाडाखाली ~~जव्हेऱ्या~~ उभा राहिला. देवाला नमस्कार करून म्हणाला— 'देवा माझा मुलगा खुनी म्हणून मला आयुष्यभर अपकीर्ती म्हणून करावी लागणार. म्हणून पुढच्या जन्मा ~~जव्हेऱ्या~~ गुणी मुलगा देण्याची कृपा कर!' "

तेव्हा रीठ्यांच्या माटावरून त्याला कोणती तरी म्हटल्यासारखे ऐकू आले— "त्या जव्हेऱ्याचा मुलगा बेशुद्ध स्थितीत असता तुला मुलगा खुनी कसा होईल रे?"

नागेशाने मान उरकळून माटाफेडे पाहिले परंतु ~~कोणीच~~ कोणीच दिसले नाही. देवच ने म्हणाला अनेक त्याला वाटले. लगेच तो जव्हेऱ्याच्या परी गेला. जव्हेऱ्याच्या मुलाला अगभर पट्ट्या बांधलेल्या होत्या आणि तो पलंगावर पडून होता. त्याचे आईवडील व इतर नातेवाईक दुःखी होऊन चारीबाजूला बसलेले होते.

जव्हेऱ्याच्याजवळ पांचव्याबरोबर नागेश रागावून ओरडला— "काय रे, हा काय न्याय झाला? तुला माझ्यावर सुडच उगवायचा होता तर आणखी काही तरी करून तू उगवला असतास तरी चाळछे असते. परंतु

माझ्या मुलावर असा आरोप लावण्याची काय गरज होती? तुझ्या मुलाला काही झालेले नसून त्याला इतक्या पट्ट्या बांधायची काय गरज होती आणि माझ्या मुलाने त्याला मारले म्हणून दंडांदा गिटायची काय गरज होती?"

जव्हेरी नागेशाला काही तरी उत्तर देणार, इतक्यात ~~जव्हेऱ्या~~ मुलगा उठून बसला व म्हणाला— "आहे तरी काय हा भागवड? माझ्या सर्वांगाला या पट्ट्या ~~बांधल्या~~ आहेत? आहे तरी काय भागवड?" असे म्हणत त्याने अंगावरच्या सर्व पट्ट्या सोडून ~~जव्हेऱ्या~~

~~जव्हेऱ्या~~ अगावर एकादी लहानशी जलमसुद्धा नव्हती. सर्व चकित ~~जव्हेऱ्या~~ "ही काही तरी देवाची ~~जव्हेऱ्या~~ आहे!" असे म्हणत जव्हेऱ्याच्या बायकोने मुलाला पोटाशी धरले.

"माता की मंत्र काही असो. ~~जव्हेऱ्या~~ मुलगा आम्हांला परत मिळाला. उगाच नागेशाला असे म्हणत जव्हेऱ्याने नागेशाची माफी मागितली.

नागेश निश्चित होऊन परी परतला. हे घडले त्या दिवसापासून नागेशाचा मुलगा चांगला वागू लागला. काही काळ लोटल्यावर नागेशाच्या मनात एक तवीन विचार आला. आपण श्रीमंत आलो आहो,

हे खरं, पण कोट्याधीश कोडे आहो? पिढ्यान् पिढ्या आपले वंशज गुन्नी गढायला हवे असतील तर इतका ऐश्वर्य भंडावन केले पाहिजे. त्याला सकध एक मार्ग आहे. पुन्हा रीठ्यांच्या झाडाखाली जाऊन फांस लावून घ्यायचा मत्न केला पाहिजे. तसा प्रयत्न केल्याचा आपल्याला दोनदा फायदा ~~जव्हेऱ्या~~.

तसा विचार करून एक दिवशी रात्री नागेश त्या रीठ्यांच्या झाडाखाली गेला. एकाएकी त्याच्या समोर एक ब्रह्मराक्षस बडी मारून उभा राहिला. त्याने विचारले— "काय रे, पुन्हा कशाला आलास?" असे म्हणत हुंकारला.

ब्रह्मराक्षसाला ब्राह्मणाच नागेशाची बोवडीच वळली तरी स्वतःला नावकून त्याने विचारले-“कोण रे तू?”

“तू जीव राखला आला आहेस ना? गंग मला पाहून एवढा व्याख्याम का? मी ब्रह्मराक्षस आहे, हे कळले नाही का तुला? कित्येक वर्षे आली मी या झाडावर राहता आहे. तू आत्महत्या करून व्यायचा विचार सोडला तर मला या भयंकर रुपानून मक्ती मिळेल व स्वर्गप्राप्ती होईल. म्हणून तुला दोनदा वाचविण्यासाठी मी यत्न केला होता.” ब्रह्मराक्षस म्हणाला.

ते प्रश्न ऐकून नागेशाळा हायसे आटले आणि ब्रह्मराक्षसाकडून आणखी काहीतरी मागून व्यायला धर्म म्हणाला-“माझ्या आत्महत्येची तुझ्या स्वर्गप्राप्तीचा हा कसा काय संबंध रे?”

ते प्रश्न ऐकून ब्रह्मराक्षसाने दीर्घद्वान सोडला म्हणाला-“देवाने प्रत्येक माणसाला दराविक आयुष्य देऊन तुझाने रहा म्हणून पाठविले. तेव्हा माणसाने केले

मरणाचे वाड वळून रहावयाचे असते, आत्महत्येचा बगैरे करावयाची नसते. मी तुला पूर्वज आहे मरणाचा वावकून नाऊन मी आत्महत्येचा करून घेतली व त्या पापाच फट म्हणून ब्रह्मराक्षस झालो. माझ्या वयात माझ्या नंतर पाचव्या पिढीपर्यंत जेणे पापमत्तल्या केले नाही तर पापमुक्ति मिळून मला स्वर्गप्राप्ति होईल. माझ्या वयातच नागेशाळा मी करून दोनदाच मरण्या करून पाचव्या शतक तू माझ्या वयात पाचव्या पिढीत जन्मलास. मी तुला दोनदा ब्रह्मराक्षस करून आहे. तेव्हा मी तुला जी आता आत्महत्येचा करून घेऊन माझ्यासारखा ब्रह्मराक्षस होऊन या झाडावर माझ्या जोडीला बसावयाचा आहे की तुला आयुष्य आहे तेवढे पालवून मला स्वर्गप्राप्ति करून घ्यावयाची आहे!” असे मागून ब्रह्मराक्षस उठो माऊन झाडावर निघून गला.

स्थानंतर नागेशाने कधीही आत्महत्येचा यत्न केला नाही

आतिदेवता

प्राचीन काळा काही लोक केवळ लढा घारण करूनच आपली उपजीविका साधत असत. म्हणजे लढा घारण हा त्यांचा उद्योग निर्वाहाचा प्रदा होता. युद्धात त्यांचे राने तरच त्यांना पोटा पाण्याला मिळत.

अशा अनेक यद्धाने शूरमिह नाकाचा या महाप्रनापी पौढा होऊन गेला. एकदा त्याच्या काही काळ नोकरीच मिळाली नव्हती. कारण राजपुरुषांना पक्षाचा वोट पडत होता. स्थानी परस्परांना भेटून आपसाचे समिट करून घेतले होते. अन्ध-धन त्यांनी घरदागारात कायमची उद ठेवून हाकली. राज्यात भवेचे शांतता नारन अमेल तर युद्धाची गरजच काय? जे सैनिकांची नरी गरज काय?

अशा परिस्थितीत शूरमिहावर प्रसंगच आदरवण्यासारखे झाले. त्याला एकच एक

काम करता येत होते, ते म्हणजे लढा घारण करून लोकांची डोकी कापून लोळविणे. परंतु आता युद्धेच राव सासली आणि त्याला दुसरे कामच येत नव्हते. त्याच्याशी लढायची कुणाची तयारीपण नव्हती.

शूरमिहाला मनापसून यादू लागले की सर्व राजपुरुष भिषरे कोपुरुष झाले आहेत आणि 'यथा राजा तथा प्रजा' या ग्याथाने प्रजाही पोरपहीन झाली आहे. शर मग मी आपली तलवार खिळराळा टांगूनच ठेवली पाहिजे का? मज लागू रायचा का? तिचा आता काय उपयोग?

परंतु काय करणार? अन्न चरदासाठी इतकीच्या तीडाकडे पहावे लागल्याने शूरमिह यकला अशक्त होऊ लागला. थोड्याळामुद्धा पुरेने दाण्यापाणी मिळेनासे झाल्यामुळे तोही यकला. शेवटी निरुपाय होऊन शूरमिह नोकरीच्या शोधार्थ निघाला.

"त्याची गोष्ट काय ती मला माहीत नाही, माझ नाव शूरसिंह आहे!" शूरसिंह म्हणाला.

"त्याची गोष्ट काय ती मला माहीत नाही, माझ नाव धीरसिंह आहे!" धीरसिंह म्हणाला.

दोघाकडे पहात ती स्त्री म्हणाली—
"तुमच्या तलवारीच्या इतकीच तीक्ष्णता तुमच्या बुद्धीत व्यक्त होती तर तुम्ही इतक्या लगेत तयार झाला वसता!"

"त्या मूर्खाला दिसत नाही, आंधळा आहे, ती सोन्याची मूर्त चांदीची आहे, म्हणे!" शूरसिंह म्हणाला.

"त्याचे डोळे आहेत की डोळ्याची ओक आहेत? चांदीच्या मूर्तीला हा सोन्याची म्हणतो आहे आणि माभायला आला आहे!" धीरसिंह म्हणाला.

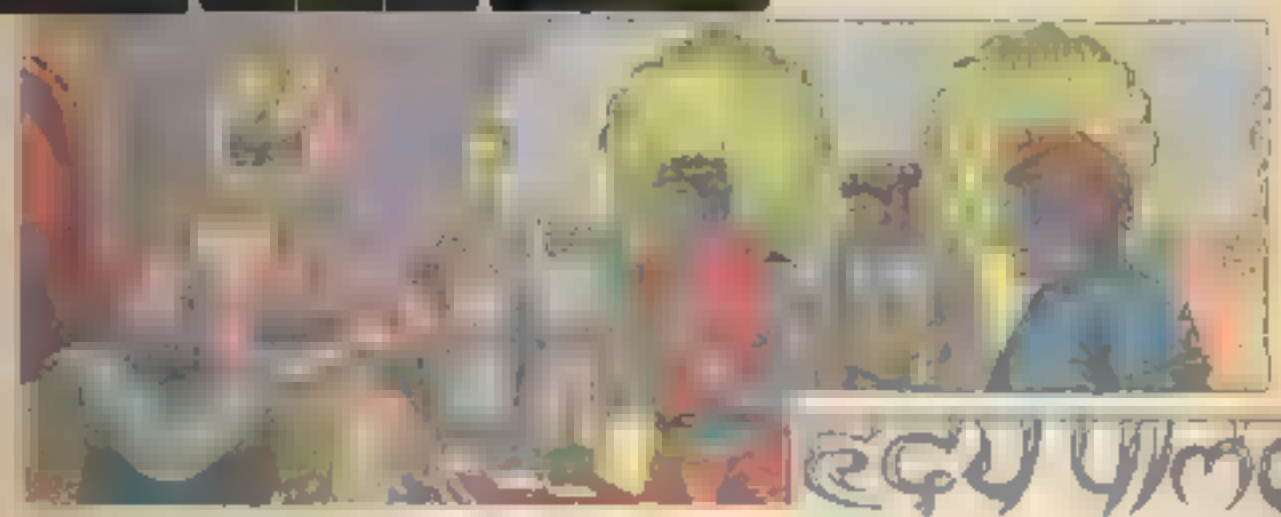
तेव्हा ती स्त्री खवखदां हुसली आणि दोघां पोड्यांना वरोवर घऊन मूर्तीच्या चारही बाजूंना फिरविले. मूर्त चांदीचीच असल्याचा वाद घालणारा धीरसिंह दुसऱ्या

बाजूला माथ्याचा रंग पाहून काहीत पुन्हा पुन्हा पाहू लागला. मूर्त सोन्याची असल्याचा वाद घालणारा दुसऱ्या बाजूला चांदी पाहून तोंडाला मारल्यानारुन गप्प आला.

दोघे परस्पराकडे निष्कारण भाडल्या-
वटल वकिल हाऊन पाहू लागले. निवड्यान ती स्त्री अनर्धान पावली. दोघे विला पाहण्यामाठी दकडे निकडे पहात असता त्यांना वाजून आवाज ऐकू आला—

"शूर हो! मी शान्तिदेवता आहे. तुम्ही दोघे वीर आहा. तुमची दोघांची अपेक्षे मुळा नांगली आहेत आता ही दंडे आणि यत्ने उगाध पोळय व्यर्थ लपे नक शतपणे पुढील आयुष्य घालवा."

शूरसिंह व धीरसिंह आपापल्या बाजूला वळत उतरले. परस्परांना प्रमाने बंडाल हाती तलवारी मूर्तीसमोर टाकल्या. त्या दिवसा पासून दोघांनी शंतकीचा धंदा घुम केला व पुढील आयुष्य शांतपणे जिवंत घालविले.

ज्यावेळी बहादुर राज्य करीत होते त्यावेळस बोधिसत्वानी त्यांच्या मुलाच्या रूपान जन्म घेतला. बहादुराने त्याचे नाव ठेवले.

काही वर्षांनंतर काशीचे राजा झाले. ते तेथील पुढा मानीत होते. गरिबीमुळे किंवा अज्ञानामळे जर कोणी चोरी सारखी मुद्देगारी करीत असली तर त्यांना शिक्षा करता. द्रव्य सहाय्य करून त्याची समजूत घालून त्यांना पाठवून देत त्यामुळे राज्यांत मुद्देगारी फारच कमी होऊ लागली आणि जनतेमध्ये राजा विषयी धडा, आदर आणि भक्ति वाढू लागली.

काशी राज्याच्या शेजारीच कांयल नावाचे राज्य होते. कांयल राज्याच्या मंत्र्यांच्या मनात असा विचार आला की तो काशी राज्य सहसासहनी जिंकू शकतो.

त्याने आपल्या राजाला भेटला दिला—

"महाराज, काशीचे राजा शील अगदी कमकुवत आहे. तो चोरांना आणि छुनी लोकांना शिक्षा करताना शिताब. असा, भित्त्या राजाला आपण सहज जिंकू शकू."

मंत्र्याच्या खरेपणाची पारख करण्यासाठी कांयल राजाने आपल्या सैनिकांना बोलावून आज्ञा केली "तुम्ही काशी राज्यात घुसून तेथील काही गावांची लूट करा."

कांयल राज्याचे सैनिक काशी राज्यातील गांव लुटायलास गेले. त्यावेळी तेथील जनतेने त्या सशस्त्र सैनिकांचा चांगला तिरपूस समाचार घेतला आणि त्यांना बेदिवस्त करून शील राज्यासमोर उभे केले.

सैन्याच्या सैनिकांना पाहून शील राजाने विचारले—"जामची गांधे लुटण्यामागे आप काय हेतु आहे?"

'महाराज, आम्ही आमची भूक-तहान जमविण्याचे हेतूनेच लट करण्याचे ठरविले. कोशल सैनिकांनी उत्तर दिले.

जर तुम्ही भूक-प्यासे आहत तर भक्षा का सोगितले नाही?" असे म्हणून काशी राजा शील यानी आपल्या जजिन्यातून पुष्कळसे मागवून घेवून त्या सैनिकांना देऊन, त्यांना परत पाठवून दिले.

शील राजाच्या ह्या व्यवहारा विषयी कोशल राजाच्या मनात द्वेषा उत्पन्न झाली. कोशल राजाने ह्या खेपेस मोठ्या प्रमाणात काशी राज्यातील गावे लुटण्यासाठी सैनिक पाठविले. ज्यावेळी कोशल राज्याचे सैनिक काशी राज्याची सीमा पार करीत होते

तेव्हा काशी राज्याच्या जवळचे त्यांना पकडले. खेपेस शील राजाने पकडलेल्या सैनिकांना शिक्षा न देता द्रव्य देवून परत पाठविले.

ह्यामुळे कोशल राजाला आपखोच येत आला. त्याखेपेस कोशल राजा आपल्या सैनिकांवरोबर काशी राज्यावर चाल करून कोशल राजाने सैन्य चालू करून येत आहे. कळताच, काशी राज्याचे मंत्री आणि मेनापती शील राजाकडे गेले आणि म्हणाले—"महाराज, कोशल सैनिक शक्तीचा प्रताप माहीत नाही अस वाटते कोशल राजा मोठ्या धर्नेडीत आपल्या राज्यावर पकड करून आला आहे. त्याच्याशी योग्य दस्त करण्याची परवानगी द्यावी."

तथापि काशी राजा शीलजी कोशल राज्या विरुद्ध युद्ध करण्यास परवानगी दिली नाही. ते म्हणाले—"राजाच्या उगीच रक्तात करण्याची भाशी इच्छा नाही. जर त्याचा कडीचे राज्य हवे असेल तर ख्याल घडू देत. त्याचा प्रवेश करण्यासाठी किल्ल्याचे दरवाजे उघडून देया."

त्यानंतर शील राजाने आपल्या दूत मार्फत कोशल राजाला निरोप पाठविला की— आपण आमचे शत्रू म्हणून नव्हे. तर मित्र म्हणून अवश्य या."

कोशल राजाना गान गानेव राजाची कमकुवतता आढळून आली. काशीच्या राजदरवारात प्रवेश करून आपल्या सैनिकांना हुकूम दिला की कोशल राजाच्या सैनिकांना कैदी करावे.

राजा शीलव मोठ्या स्नेहभावनेन म्हणाला—"अतिधीवरोबर अशाप्रकारचा व्यवहार करणे हे कोशल राजासाठी."

राजा शीलवचे हे वक्तव्य ऐकून कोशल राजा मोठ मोठ्याने हसू लागला. त्यानंतर त्याने आपल्या सैनिकांना सांगून त्याचे राजोचित चिह्न काढून प्रयास मागितले.

राजा शीलव आणि त्याचे मंत्री काशी नगर सोडून वनात निघून गेले. काही वेळाने काळोख पडला. तेव्हा सर्व लोक त्या वनात झाडाखाली त्या रात्री त्यांना जेवणसाण मुद्रा मिळाले नाही.

मध्यरात्रीच्या जवळ त्यांची उडायी, काही चोर त्या ठिकाणी येऊन पोहोचले. लोकांनी राजा शीलवला सोगितले—"महाराज, आम्ही चोर आहोत."

"आज पर्यंत आम्हाला चोऱ्या केल्या शिवाय कपडालता मिळत होता परंतु आतां आमच्या मागे साडेसाती लागली आहे म्हणून रात्री आम्ही सर्व राज-महलांत घुसलो आणि ही सारी धन-संपत्ति

चांदोबा

नष्टून आणली आहे घ्या. आपले राजकीय पोशाख, राजनिहू आणि हाल-तलवारी! राजगवनातील भोजन! आपण ही वस्तू गालावी, जवण आणि आटोपाचे आणि मग आम्हाला हुकूम घावा की, आम्ही जी धन-संपत्ति आणली आहे, त्याचे काय करावयाचे?"

राजा शीलव व त्याच्या मंत्र्यांनी कपडे वगैरे घेतले. जेवणसाण आटोपले, तेव्हा शीलव राजा चोरांना म्हणाले—"प्रथम मला हे कळूंदे की, नवीन राजा तुमच्या काय सोडविणार आहे? तुम्ही सर्व धन घेऊन जाऊन राजाला देऊन टाका आणि विचारा की तो राजा

...कोणती व्यवस्था करणार आहे?"

चोर एकदम म्हणाला- 'महाराज, आतिथ्य देणाराच्या लक्षाच्या दावांना ज्याचा विचार कधीच करणार नाही! आम्ही त्या नीच माणसाकड जाणार नाही! जगातच जायते चोर आहेत!'

तुम्ही नवीन राजाकड गेला नाहिल तर माझा ही धन सर्पति घेऊन त्याच्याकडे जाईल. शीलवने...

त्यानंतर आपल्या मन्मासमयत राजा... पोहोचले. शीलवला पाहून कोणता राजा विस्मयीत झाला.

आवर शीलव राजाने कोणता राजांना भाषा वृत्तात सांगितला- 'महाराज आपण माझ्या पेजांही त्यापुर्वेक आसन कालधियाच्या विचारानेच मला घालवून पावून विहासन बळपायकल ना? आळणा भाळा चोराना हे समजल नाही, उलट त्यांनी काल रात्री आपला यजिना लुटला, मी त्यांना आश्वासन दिले आहे की तुम्हाला...

योग्य त्याच मिळेल आणि तुमच्या विकेचा प्रश्न मिरेल; असा विचार करून मी आपला धन सर्पति आपणांस देऊन करण्यास आलो आहे.

"हे सर्व ऐकून कोणता राजाचा राजा पालट झाला तो महाराजाकडे गेला आणि म्हणाला- 'महाराज, चोर तुम्हाला आपणावर देऊ करताना आणि आपण त्याचा भादर आपल्या हातून सर्पति आम्हाला देऊ जाणीव झाली, मी आणि नाच मल्ला ऐकून त्याशी हात मला शया आणि आपल्या सिहासनावर बसा मी कस आपल्यावरोवर मिळता इच्छितो."

आवर शीलव राजांनी तुम्हा राज्याच्या स्वीकार केला. तेव्हा राजाचा योग्य त्या प्रकारे अतिथि-सत्कार करून त्यास त्याच्या राज्यात परत पाठवून दिले.

गझनी महम्मदाचे हल्ले

सिख धर्माला काही वेळ अरबांनी राज्य केले, त्यांना ते काही प्रमाणात कायदेशीर झाले. त्यांनी घनसंपत्ति-बरोबर भारतीय सभ्यता, वैज्ञानिक विध, गणित आणि साहित्याने अनेक प्रग आपल्याबरोबर नेले.

पतर मोलवा... आरमोवणिल... शा... महादिलोत... पाल... नाही प्रमाणात युरोपीय... गुडा पोहोचले

खलीफा हुकूम अंग रणोद्धारा यद्वा रान्त भागतीय पदित, ज्योतिषी, आणि जादूगारांचा सन्मान होत होता. अरबच्या विद्वानांनी भारतीय गणित शस्त्र आणि विशेष करून खगोल शास्त्राचा मोठ्या कोमुकाने अभ्यास केला.

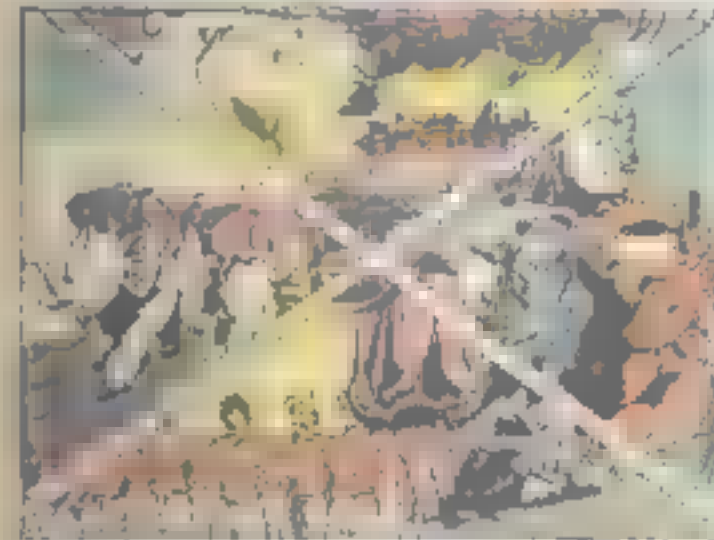

हट्ट हट्ट मित्र अन्तले बरेचदा जो
कधी **मित्र** केला. परंतु यादव्याच्या
घन-संपत्ति विरयी ते विमुख झाले
आहोत. त्याच्या शत्रुहोत असल्याने
राज्य करणाऱ्या महम्मदाचे आपण
घुसोफाणे शक्तिनिधी असल्याची
संज्ञा होती.

महम्मदाने एवढा पुरवठा भारतावर
ठेवला की तो आनंदसागरेने कापल्या
एवढा पुरवठा मंदतोने काहलपुणे
महम्मदाबरोबर लढाई केली. त्या
नडाईत **महम्मदाच्या** **सैन्या** **महम्मदा**
सान्ना न युद्धभूमी मधून वळून **महम्मदा**
मानला. त्याच्या मित्र राजांना वाटले
ही महम्मदाचे हारला आणि ते सर्व
बुद्ध भूमीतून पळ काढे.

त्याकाळी पश्चिमेस राजाबाद असामान्य
नावाचा राजा राज्य करीत होता
मुसलमान महम्मदाचे आग्रहाची निमित्ताने
सब मीटून **महम्मदाच्या** **सैन्या** **महम्मदा**
दिला की याकाला नावे पळवून करवा-
काठी न्यासी करील आग्रहा आणि त्याने
राजा **महम्मदाच्या** **सैन्या** **महम्मदा** त्याची
बळी.

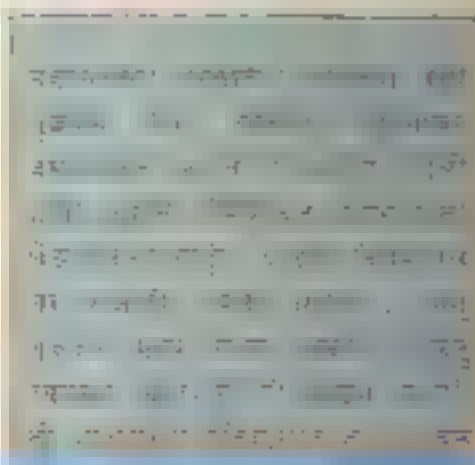
अशाप्रकारे विजय मिळविण्याच्या
महम्मदाने राधागहन, शहरे आणि
मंदिरे भट्टा पाहून मोठ्या प्रमाणात
मोनादधी हुसत **महम्मदा** त्याने एवढा
पंथरा वेळा लवारी करून मुसलमान,
मधुरा, आणि कमीज नगरांचा सर्वभाज
केला की आपल्या बरोबर त्या नगरांची
मोनादधी घन संपत्ति आणि असावरु
सुद्धा नेव्या.

महम्मदाने **महम्मदाच्या** **सैन्या** **महम्मदा**
बळी **महम्मदाच्या** **सैन्या** **महम्मदा**
होव्या की **महम्मदाच्या** **सैन्या** **महम्मदा**
बळी **महम्मदाच्या** **सैन्या** **महम्मदा**
मानला **महम्मदाच्या** **सैन्या** **महम्मदा**
जवळपास **महम्मदाच्या** **सैन्या** **महम्मदा**
कमीज **महम्मदाच्या** **सैन्या** **महम्मदा**
आग्रहा **महम्मदाच्या** **सैन्या** **महम्मदा**
बळी **महम्मदाच्या** **सैन्या** **महम्मदा**

महम्मदाच्या सैन्या, कुरता
आणि धार्मिक भेद निश्चाय हे महम्मदा
मोनादधी होते. त्याने प्रमाण निवड
महम्मदाचे सैन्याविषयी ऐकले आणि
ते लढून गेले. त्यावेळी गुजरात मध्ये
राज्य करीत असलेले. चादकण शहा
आणि पाशचा-दुसऱ्याला लोड देऊ
मोनादधी.

A black and white photograph showing a group of people, including children and adults, standing in front of a building with a thatched roof. A large bull is visible in the foreground on the left. The scene appears to be a rural or village setting.

हेवा भोंवला

एका राजाच्या बागेत रामू व मामू नागाचे बाग माली होते. एकदा रामू झाडांना पाणी देत होता तेव्हा त्याला पाण्याच्या पाशोळ्यात काहीनही चमकत असलेले दिसले. त्याने ती चमक हातास घ्यावी पाहिली. ती एक सोन्याची माला होती.

रामूने ती माला रीड्याने घासून पुनः राजाला नऊन दाखविली. राजाने ती अंतःपुरात राणीला नऊन राणीला दाखविली तेव्हा राणी ही राजकन्येची माला काही दिवसापूर्वी हरविली होती तीच ती माला आहे.

राजाने सर्व नोकरांसमोर रामूच्या प्रामाणिकपणाची प्रशंसा केली आणि रामूला सनंर मोहरा इनाम म्हणून दिल्या.

राजाच्या तोंडी रामूची प्रशंसा ऐकून व त्याला सोन्याची माला मिळालेली पाहून सोमूला वाईट वाटले. तसे पाहिले तर

एहिच्या पासूनच त्याचे रामूशी वाकडे होत. त्याला जो पगार मिळत होता, त्यावर त्याला कुटुंबाचा उदरनिर्वाह इतम प्रकारे करता येत. तरी तेवढ्यावर त्याच्या मनाने समाधान होत नव्हते. म्हणून काही नवे प्रयत्न करून राजाला खूप करून राजदरबारात नागलीशी नोकरी मिळविण्याच्या स्वप्नटीत तो होता. परंतु कित्येक दिवस मधी पाहूनही त्याला राजाला भेटण्याचा योग आला नाही.

तरी वः आपल्या बायकोजवळ म्हणकी एकदा वः महाराजाना भेटण्याचा योग मिळाला तरी पुरे होते महाराजाना लप करून माला ओढोढा पटकावले. आयुष्यभर तरी माल्याचे काम केले तरी फायदा नाही. तसे माल्याचे येणार नाही आणि यशप्राप्ती हो नसिताना येणार नाही आता राजाच्या तोंडी रामूची प्रशंसा

ऐकून त्याच्या मनाने निर्गनराळ्या झाला. राणी काहीर माजविले. त्याने प्रकृती बरी नसल्याचे सांगून एका आठवड्याची रजा काढली. त्याने आठवडाभर विचार करून एक मुक्ती योजली.

त्यानंतर त्याने बायकोला खूप समजावून सांगून तिच्या शल्लेखाने सांग्याची माला मागून घेऊन ती एका भारतीयात पुरवण ठेवली. त्यानंतर चार पांच दिवसांनी त्याने ती माला राजाला नऊन दाखविली आणि माला माला झाडाला पाणी लावून असताना बागेत सापडल्याचे सांगितले.

ती माला माला राजा अंतःपुरात गेला आणि राणीवर काबला म्हणाला—"मुम्ही

सर्व, काही दिवसां पासून पाहली असदी वेत्तिकार होऊन कामे करतां आहां. नाही तर बागेत असे बागिने काही पडून राहतील. यापुढे सावध रहात जा. वासीवर भडका नजर ठेवा!"

राणीने ती माला माला अंतःपुरातल्या सर्व बायकांना व नोकर चाकरांना दाखविली आणि चमकली केली तेव्हा माला की ती माला अंतःपुरातल्या कोणाशी व्यक्तीची नव्हती.

ती माला माला राजाला आश्चर्यच वाटले. दुसऱ्या दिवशी माला राजाला बोलावून माल्याचे सोने कसे आहे, ते पारखून पहायला सांगितले. सोनाराने सोने कमून पाहिले व ते त्याचे असल्याचे राजाला

सांगितले व म्हणाला- "ही अंतःपुरातल्या कोणाही राजघराण्यातल्या व्यक्तीची असणे शक्यच नाही."

राजा विचारात पडला. राजोद्यानात अंतःपुरातल्या बायकांशिवाय कोणी जाणे शक्य नाही, मग ही माळ आली काढून? त्याला एक संशय आला की माळघातच काही लबाडी तर केली नसेल?

त्या दिवशी रात्री राजाने एका दोघां शिपायांना वेध घालवून सोमूच्या घराजवळ रहायला सांगितले. मध्यरात्र तळटल्यावर दोघा नवरात्राचकोचे काही कारणावरून भांडण झाले.

सोमूची बायको रागाने म्हणत होती- "सुमूहीच मी 'नको नको' म्हणत असतां ती माळ माझ्या गळघातून काढून नेऊन महाराजांना दाखविलीत. राजा इनाम काय व तेव्हा देणार ते त्या परमेश्वरालाच माहीत!"

सोमू तिला समजावून सांगत होता- "तू अशी घाई करू नकोस. महाराज

राज्याच्या कोणत्या तरी कामातून शक आहेत. त्यांना ती अंतःपुरातल्या कोणत्याही व्यक्तीची नसल्याचे कळल्यावर ते ती खजिन्यात पाठवून देतील व माळ रामूच्या माठ इनाम देतील. आपले नवीन चांगले असेल तर एखादी चांगली नुस्त मुद्धा मिळेल."

राजाच्या शिपायांनी रात्री जे एकल होने, ते सर्व राजाच्या जाऊन सांगितले. राजाने सोमूला बोलावून विचारले- "कायरे, तुला जी माळ मिळाली ती अंतःपुरातल्या एका दासीची आहे. मी तिला दाखवितांच तिने प्लू होंऊत तुला इनाम देऊन दिले आहे. तू नेऊन जातोस का?"

नंतर राजाने एका शिपायाला ने इनाम आणून सायला सांगितले. शिपायाने एक केरमुणी आणून दिली.

सोमू केरमुणी काढे पहातच राहिल. नंतर मानखाली घालून काही एक नि योळतां निघून गेला.

पोशाखाचा प्रताप

सि गदूर नावाच्या गावी एकदा चोरांच्या मुद्धाबुद्धाट फारच वाढला. पकडायच्या काळात कातवायला यश आले नाही. तेव्हा त्याने पोलीस शिपायांना चोरांसारख्या डोक्यांना फेटा वापि सुरे हातात देऊन खऱ्या चोरांना धरायला सांगितले.

त्याच वेळी तिकट नायकाने आपल्या अनुयायांना पोलीस शिपायांचा पोशाख घातून पाठविल्यास चोरी करणे मोठे जाईल असा विचार करून त्यांना ता पोशाख घातून सांगितले.

एके दिवशी शिपाई त्याच्या त्याच्या बदललेल्या पोशाखात परस्परांना एका भेटले. असलेल्या शिपायांनी शिपायांच्या पोशाखात जमलेल्या चोरांना विचारले- "आज कोणी सांगल्या का?"

त्या शिपायांच्या पोशाखात असलेल्या चोरांनी जे- "कोणीच सांगल्या नाही का मुद्धाजा कोणी?"

"आम्हांला मुद्धा कोणी सांगल्या नाही" चोरांच्या पोशाख केवले शिपाई उलटले. त्यानंतर दोघे शिपाई काढले निघून गेले. शिपाई भेटून म्हणाले- "आज आम्हांला काही शिपाईच भेटले हो!"

आपचम पणित होऊन म्हणाला- "तुम्ही आहा मूळे, शतमूळ! ते मूळ शिपाई भमने तर असलेल्या त्यांनी पकडले नसले का? ते वेध घालवून आलेले पोशाख तर होते!"

चोरांच्या नायकमुद्धा त्याच्या सांगितले ने घेऊन म्हणाला- "मुद्धांन! मुद्धांन! भेटले होते ने चोरांच्या पोशाख करून आलेले शिपाईच नव्हते नाही तर शिपायांच्या वेधात भमलेल्या मुद्धांना पाहत ने पकडून नेमने का ने? पोशाख तरी तुम्ही काय किदा ने काय स्वभावरामे काढे घेतले?"

पारदर्शी डोळे

भिकाजी पाटलाचा मुलगा सदोबा योनच वर्गाचा होता, नेहळू पासूनच छान नेहळू लागला होता. एके दिवशी त्यान बापाच्या हातातली इबो पाहिली आणि "पैसे, पैसे" म्हणून ओरडू लागला.

इबोत शरोंखरीच पैसे होते. ही गोष्ट सदोबाला कधी कळली. भिकाजीला कळोना. त्याचवेळी सदोबाची आई, रत्नमा-याई सौपाक घरातून बाहेर आली आणि मुलाला उचलून घेतल.

सदोबाने त्याचवेळी भितीला लागून एक लाकडी पेटी होती तिच्याकडे बोट वास्तवून म्हणू लागला-"साप, साप!" तवरा वायको घाबरून जाऊन आश्चर्याने पेटीकडे पाहू लागले तर त्यांना पेटीचे झाकण थोडे थोडे हलकत असलेले दिसले.

भिकाजीने पेटी रस्त्यावर उघडी ठेऊन टाकली आणि काठी घेऊन सज्ज उभा

राहिला. जन्मा कायद्यातून एक माप बाहेर आला. भिकाजीने त्याला काठीने मारले.

मुलाने इबोत पैसे असल्याचे व पेटीत साप असल्याचे सांगितले, त्यात काही तरी विषय असल्यासारखे भिकाजीला वाटले. म्हणून भिकाजीने मुठीत गुळ ठेवून मुलाला विचारले-"सदोबा, मुठीत काय आहे, माग पाहू!"

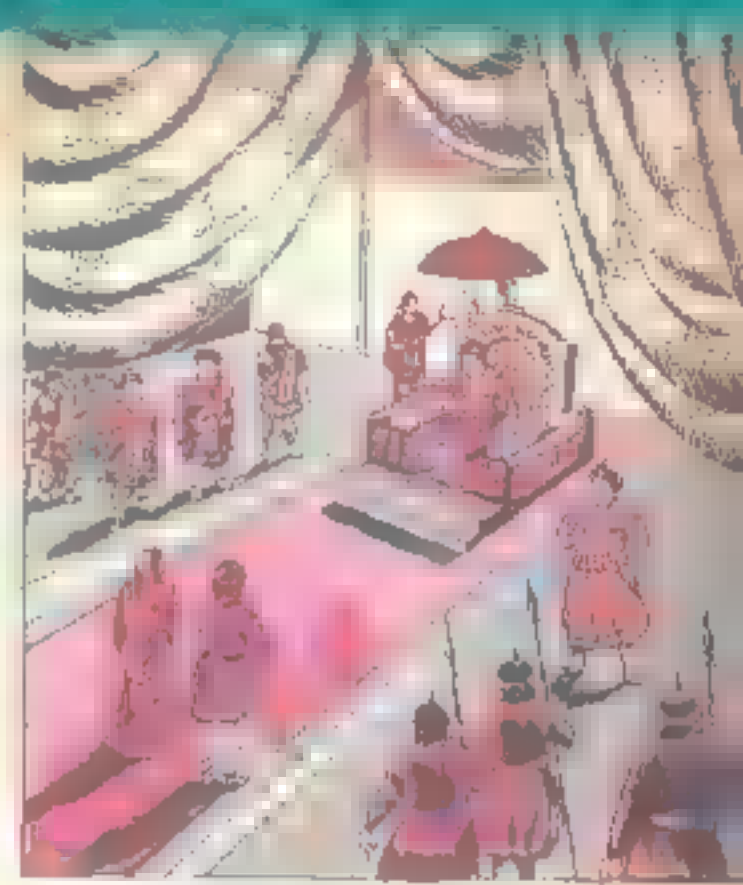
सदोबा बटदिशी म्हणाला-"गुळ!" मुलाला कोणती तरी अद्भुत शक्ती उपभूतच लागली असल्यासारखे भिकाजीला वाटले. तेवढ्यात सदोबा-"म्हंस, म्हंस!" म्हणून ओरडला.

खोलीत म्हंस कोठून येणार भिकाजीने आश्चर्य करीत खोलीच्या बाहेर पाहिले. भितीपलीकडे एक म्हंस उभी भिकाजीला दिसली. त्यावरून मुलाच्या डोळ्यात काहीतरी अद्भुत शक्ती असल्याची

भिकाजीला छात्री साली अस पारदर्शी डोळे उघड्यावर गुप्त धन नक्कीच मिळू शकेल असे तवरा वायकोला साहजिकच वाटले. म्हणून मुलाच्या डोळ्यात असलेली ही अद्भुत शक्ती दुसऱ्या कोणाला कळू नये या गोष्टीची तवरा वायको जास्त काळजी बाळगू लागले. दोघ मुलाला कांटे एकट्याने जाऊ देत नव्हतो. त्याच्या डोळ्यांना पट्टी बांधून तमोरची वस्तू आणि भिती पलीकडच्या वस्तू त्याला ओळखायला सांगत व त्याने दरोदर सांगितल्या की त्यांना आनंद वाटे.

असे एक वर्ष गेले. भिकाजी चार घोषाना बोलावून म्हणाला-"मी आपल्या मुलाकरवी एक अद्भुत चमत्कार करवून दाखवितो." ती पहायला आणखी बरेच लोक आले. सदोबाच्या डोळ्यांवर पट्टी दोघांना आली. लोकांच्या मुठीतून, छिन्हांतून, पगडी पागोट्यातून लपवून ठेवलेल्या वस्तू सदोबांनी ओळखल्या.

सदोबाच्या या अद्भुत शक्तीची कीर्ती मुस्लामुस्ली जवळपासच्या पंचक्रोशीत पसरली. सदोबाच्या अद्भुत शक्तीचे प्रदर्शन करण्यासाठी भिकाजी काही फी वसूल लागला आणि गावोगाव फिरू लागला. अशा तऱ्हेने थोड्याच दिवसात भिकाजी पाटोल धोमंत झाला.

एक दिवशी रात्री भिकाजी ज्या जागी उतरला होता त्या घमंशाळेत चोर फिरले आणि सदोबाला उचलून घेऊन गेले. पैशामा हात न लावता चोर सदोबाला उचलून घेऊन गेला. कारण न कळल्यावर सदोबाचे आईवडील फार दुःखी झाले. त्याचवेळी त्यांना राजाकडून निरोप आला.

राजा त्याच सात्वत करीत म्हणाला-"मी तुमच्याविषयी फार पूर्वीच ऐकले, परंतु हे नवे काही तरी मंत्रतंत्र किंवा हातचलाखी असेल असे मला वाटत होते. तुमच्या मुलात जो अद्भुत शक्ती आहे तिचा स्वार्थसिद्धीसाठी उपयोग होईल असा विचार करून चोर त्याला पळवून

गेलं असणार. मी तुमच्या मुलाचा शोध काढतो." त्यानंतर काही दिवसांनी एक व्यापारी काही नोकरांवरोंवर जंगलाच्या वाटेने जात होता. वाटेत त्यांना चोरांच्या एका टोळीने अडविले. त्यांचा नायक घोड्यावर बसला होता. त्या घोड्यावर एक मुलगा सुद्धा होता.

चोरांच्या नायकाने व्यापाऱ्याचे नोकर काही पेट्या घेऊन जात होते त्यांच्याकडे बोट दाखवून त्या मुलाला विचारले— "या पेट्यांपैकी पैशांची पेटी कोठली रे?"

मुलाने नोकरांपैकी एकाकडे बोट दाखवून म्हटले— "त्याच्या डोक्यावरच्या पेटीत दागिने आहेत. चोरांच्या नायकाने आज्ञा करतांच त्याच्या अनुयायांनी त्या नोकराच्या डोक्या-

वरची पेटी काढून घेतली आणि पळू लागले. परंतु आपल्या गुप्तस्थानी पोचल्यावर पेटी उघडून पाहतात तर त्या पेटीत त्यांना नकली दागिने मिळाले.

चोरांचा नायक संतापून मुलाकडे पहात म्हणाला— "कायरे सद्या! तुझ्या एवढ्या पारखी पारदर्शी होळ्यांना स्वऱ्या मोन्याचे दागिने कोठले व पितळ्याचे नकली कोठले कळले नाही वादत?"

इतक्यात राजाच्या शिपायांनी चोरांच्या गुप्तस्थानाला गराडा घातला. त्या आघी व्यापाऱ्याच्या वेयात असलेल्या सेनापती घुरवर्माने चोरांना मुकाट्याने शरण घ्यायला दरजावून सांगितले व चोरांच्या नायकाला म्हणाला— "कायरे, रंगा! कितो जुना

चोर आहेस आणि व्यापाऱ्या वेयात असल्या सेनापतीला तू खोळसू शकला नाहीस ना? तुझा राहण्याचा गुप्तस्थान कोणतं हे कळावं म्हणून मी इतके दिवस तुला पकडत नव्हते."

राजाच्या शिपायांना इतक्या मोठ्या संख्येने आलेले पाहून चोरांना शरण येण्या-शिवाय दुसरा मार्गच नव्हता. सेनापतीने सर्व चोरांच्या मुसक्या बांधवल्या व सद्दोवाला आपल्या घोड्यावर स्वतःजवळ बसवून घेवून राजधानीच्या दिशेने निघाला.

राघववर्मा राजा भिकाजी पाटील त्याच्या वामकोला बोलावून म्हणाला— "शिपायांनी तुमच्या मुलाला चोरांच्या हातून छोडवून आणले. राज्यात आणखी काही चोरांच्या टोळ्या आहेत.

यापुढे आणखी एखादी चोरांची टोळी तुमच्या मुलाला उचलून नेईल. प्रयत्न पाहता येण्यासारखा आहे. म्हणून तुमच्या सद्दोवाच्या रक्षणाची जबाबदारी आम्ही आपल्यावरच घेतो. तुम्ही दर आठवड्यात एकदा येऊन मुलाला भेटा."

भिकाजीला ते मान्य करावे लागले. सद्दोवा वीन वर्षांचा होईपर्यंत किल्ल्यातच राघववर्मा शारक्यावर त्याचा मुलगा शक्तिवर्मा गादीवर आला. शक्तिवर्मा एकदा सद्दोवाला बोलावून म्हणाला— "तू इतके दिवस राजाश्रयाला राहून विद्याभ्यास व वास्तव्य विद्या शिकलास. मापुढे जीव-नोपार्जनाका काही मार्ग पाहिला पाहिजे नाही का? काम करावेसे वाटते तुला?"

सदोबा एक क्षणभरचा विचार करायला थायला व म्हणाला- "महाराज, आपली परवानगी असेल तर काही दिवस देशभर भ्रमण करण्याचा विचार..."

शक्तिवर्माने होंकार दिला व त्याला वाट खर्चासाठी चार पैसेही दिले. सदोबा देशभ्रमण करीत असतां एका गावा त्याला ताप येऊन तो आजारी पडला तो भगवानाक शस्त्री नांवाच्या वंशाकडे गेला. तेव्हा वैद्यवृद्धा पोद्दुखीच्या एका आज्ञावाला तपासत होते.

सदोबा म्हणाला- "वैद्यवृद्धा, एवढे तपासण्याची गरजच काय हो. मुलाच्या पोटात डाव्या बाजूला एक फोड दाला आहे."

"तुम्ही सदोबाच का? वंछाने विचारले.

सदोबाने 'हो' म्हटल्यावर वंछाने त्याला आपट करून आपल्या घरीच ठेवून घेतले आणि एक आठवडाभर प्रेमाने त्याचा जीवधोषचार केला. आठवडाभर जे जे रोगी आले त्यांना आजार आहे हे ओळखायला सदोबाच वैद्यवृद्धांना फार सहाय्य दाले.

ताप उतरल्यावर सदोबा राज्याच्या सरहद्दीपर्यंत पोचला होता. तेथे एक अधिकारी घान्याची पोती घेऊन येणाऱ्या गवस्यांतून फिली कोणते घान्य आले होते याची नोंद करीत बसला होता.

त्या अधिकाऱ्याला एका गाडीकडे बोट दाखवून म्हणाला- "अहो, त्या गाडीवरच्या पोत्यात घान्याच्या आत हिरे अथवा डेबलले आहेत हो!"

ता अधिकारी थोडा विडल्यासारखा म्हणाला- "नो चामल वाचवून पाहिले आहे. घान्य आहे सर्व! घान्यामध्ये हिरे लपविलेले असल्याचे सांगणारा सदोबा-सारखा कोण रे?"

"मीच तर सदोबा!" शांत स्वराने सदोबा म्हणाला.

ते ऐकताच अधिकारी वावरून गेला आणि त्याने घान्याची सर्व पोती त्रोटून

पाहिली तेव्हा अनेक हिरे घान्यात मिसळलेले सापडले. त्याने सदोबाची माफी मागितली आणि घान्याच्या पोत्यात हिरे चोरून नेणाऱ्या प्रयत्नाबद्दल घान्याच्या अटक करविनी.

सदोबा तेथून निघाले आणि काही दिवसांनी राजधानीस परतले आणि शक्तिवर्मा राजाला भेटायला गेले.

राजाने सदोबांना विचारले- "सदोबा, तुम्ही घरेन दिवस दशाटन केलेत, पुढे कोणते काम करण्याचे ठरविले?"

"महाराज, आपल्या राज्याच्या सरहद्दीवर आयात-निर्यात माल होता आहे त्यात बरीच लबाडी चालू आहे. माझ्यासारख्याला लबाडी चाहेर काढणे सहजच साधेल ते काम देण्याची कृपा करावी!" सदोबा म्हणाले.

"बरोबर, तुमच्यात ती जी पारदर्शी दृष्टी आहे, त्या योग्यच ती नोकरी ठरेल यात शंका नाही त्या कामाबरोबर तुम्ही काम कराल त्या आगी एक दवाखानासुद्धा

स्थापन कराविते. तेथल्या वेद्याना, तुम्ही मागे मदत केली होतीत तशी मदत करणे तुम्हाला शक्य होईल. आजारी लोक लोक घरे होतील." राजा म्हणाला.

सदोबा आश्चर्यचकित होऊन म्हणाले- "महाराज, मी एका वंछाला बऱ्या तऱ्हेची मदत केली होती, हे आपल्याला कसे काय रुळले?"

"सदोबा, तुमच्या पारदर्शी डोळ्यांचे सहच तुमच्या पेक्षा इतरांनाच जास्त कळत! तुम्ही देशाटनाला निघाले असता, तुम्हाला कोणो चोर पळवून नयेत यासाठी मी तुमच्या पाठापाठ काही वेरांना पाठविले होते." राजा शक्तिवर्मा म्हणाला.

काही दिवसांनी राजाने सदोबाला सरहद्दीवरचा प्रमुख म्हणून नेमून तसा हुकूम जारी केला. सदोबांचे त्यांच्या गाथा जवळच्याच एका गावाच्या मुलीशी लग्न झाले. ते आपल्या आईवडिलांना बरोबर घेऊन सरहद्दीवरच्या आपल्या नोकरीच्या जागी गेले आणि सुखाने राहू लागले.

सर्वांत हुशार

विद्वधं राजा स्वतः स्वर फार हुशार व रागाक्षय समस्त असे म्हणून तो दरवारी नरकाना

निरर्थक कळून निष्कारण जात देत आहे. तो एकदां दम्याच्यांना म्हणाला की जगात सर्वांत मोठा बुद्धिमान माणूस कोण हे जो मागेच त्याला हजार मुदलींमुद्रा दक्षित देईन.

कित्येकांनी राजाचेच सांगितले तेव्हा राजा झगळला- 'तुमने कळविले माणूस भागधार नाही. उदाहरण देऊन सिद्ध करून दाखविणं पाहिजे' तेव्हा विद्वधक उठून म्हणाला- 'महाराज, गहातपणी माझ्या बाबांनी जो काणी विचारलेल्या एका प्रश्नाचे बराबर सांगता तोच जगात सर्वांत जास्त ज्ञान असतो' राजा यशस्वी सर्व दरवारी 'प्रश्न कोणता?' हे कुतूहलाने विचारत जातो.

'माणसाच्या गेहाला धरण भटवट परत येतो' असे पुढे फाटके कपडे टाकून नवे धारण करता आता नवीन धारण करता येत नाही. हे दिसून घेऊन दुसऱ्या देहात प्रवेश करण्यापूर्वी आत्मा कितरी फाटलेल्या पेंती? हा प्रश्न होतो माझ्या वडिलांचा.' विद्वधक म्हणाला

त्या प्रश्नाचे उत्तर जगातलाच देता येतो. राजाने विद्वधकाच्याच स्थाने घेतले. विद्वधक उवाच घेता कळून म्हणाला- 'आपल्या बाबांनी प्रश्नाचे उत्तर देऊन सारीभराने ज्ञान प्राप्त केले. उत्तर आपल्या नोकानिवाप भागणी नोणण्या भागू नये असे संकेत आहे. माझे बाबा ज्ञान या नोकाने नाहीत. एकदाच आहे त्या प्रश्नाचे उत्तर माझीत भक्षणात म्हणून मीच ज्ञान सर्वांत बुद्धिमान ह्मिद्ध होणे'

राजा रागाने म्हणाला- 'म्हणजे तुम्हाला ज्ञान हुशार माणूस या जगात नाही?'

'अहो काय म्हणता महाराज! मी इतका हुशार विद्वधक आहे की पाहून कळत नाही तर कळत नाही या पदावर नेमलेत. म्हणजे माझ्याकडे आपण हुशार आहात हे नाही का सिद्ध होत?'

विद्वधक म्हणाला. ते उत्तर ऐकून राजाने विद्वधकाच्या हुशारीची प्रशंसा करून त्याला एक हजार बराह इनाम म्हणून दिले.

गणेश पुराण

कृष्ण म्हणाला ते ऐकून हसत मुदंगकेसरी म्हणाला- 'कोही तसं सांगून मुदंग जाशील असं वाटतं होय तुला? ते होणार नाही तुला मुरली वादन मोठ की मासं मुदंगवादन मोठ आतांच पाठिजे!'

कृष्णाने सर्वे अंग दाखल्यासारखे सोम करून मुरली वाजवायला म्हणून फाटली मुदंगकेसरीने मुदंग काढला. त्याजवळाला. कृष्णाने यमुना कल्याणी वाजवायला सुरवात केली आणि मुदंगकेसरीला गद-दडलेला पाहून एकदम हंसध्वनी रागाचे सूर कासले. मुदंगकेसरी ती राग ऐकून इतका गुन झाला की मुदंग वाजवाचचे सोडून देऊन डोळू लागला. मुदंग वाजवा सरकवून ठेवला आणि स्वतःला

विसरून नृत्य करू लागला. कृष्ण हंसध्वनी रागाचे चित्रविचित्र लानासह स्वर काढीत नाचतनाच पोचला असता विघ्ननाश गणनायकाने मुदंगकेसरीचे कथ टाकून सोंह वर कळत मोठ पोठ झळवीत

नृत्य प्रारंभिले. मुदंग अवृष्य झाले आणि मूषकाने उड्या भारावला. मुरवात केली

विघ्ननाश गणनायकाने अवधणारा हंसध्वनी राग होता म्हणून त्या रागात स्वतःला विसरून तो नृत्य करीत होता तो असदी दमून गेला आहे, हे पाहून कृष्णाने हंसध्वनी राग एकदम आचरता घेतला आणि गणपती आता खाली पडता की हे पाहून कृष्णाने गणपतीला धरले म्हणाला- विघ्ननाश, पार्वतीनंदना!

तू जमिनीवर पडलास तर तू पुन्हा पुरली गान ऐकू नकोस असे तुशी आई तुला दलावील म्हणून मी मिळून तुला भांबविले. रागावू नकोस किंवा गैर मानू नकोस म्हणा, लंबोदरा!"

त्रिघ्नेश्वर म्हणाला—"कृष्णा, तुझी मुरली गाव ऐकायला म्हणून मी असा आलो होतो. आपलं कृष्ण विनायक म्हणजे खरोखर सुंदरकांठच होतं!"

त्यावर कृष्ण म्हणाला—"त्रिघ्नेश्वरा, तुझ्या उदराने तुझ्या त्या मृदंगाचं दोन्ही बाजूच कातवू कुरतडून घाललं की रे!" असं म्हणत हळुवारपणे उदराच्या पाठीवर हात फिरविला.

विघ्नेश म्हणाला—"तुला काही काळ जवळ येऊन ठेवला आहे. मग सगळी तुला घेऊन मायला तो अजून पाठवील तर तू जा विजयोस्तु!" असा धार्मीर्वादही गणपतीने दिला.

कृष्ण म्हणाला—"ही सर्व तुझी कृपा आहे देवा!" असे म्हणत कृष्ण आपलं जाईल गणपतीसमोर वाचला.

विघ्नेश्वर म्हणाला—"तू अवतार घ्या आहेस माझी कृपा नाही. तुझी कृपा आहे मयें! कुठ्या मयुरेला तुझी वाट पहाई आहे, तिच्यावर कृपाकर." असे म्हणत गणेश मूषकवाहनावर बसला म्हणजेच उडाला. बघतां बघतां तो अंतर्धान पावला.

अकरा कृष्णवल्लभामांना रथात घेऊन मयुरेला घेता अष्टवक्रा असलेली तुळजा सांगोरी आली तिने कृष्णवल्लभांमधे त्या पायांना चढवून लावले आणि पायावर उकेंडं ठेवून त्यांना नमस्कार केला. नंतर विघ्नेश कृष्णवल्लभांच्या गळ्यात पुष्पांमधून घातल्या कृष्णाने कुठ्याचे दोन्ही हात धरून तिला उठविले. तिचे कुठ्या वर नाहीसे झाले व तिला अस्मररूप आले व ती देवलोकाकडे गेली.

कंसाने कृष्णाला ठार करण्याचा ठरवून केलेले सर्व प्रयत्न निष्फळ झाले व कृष्णाने

त्याला सिंहासनावरून खाली ओढून त्याचा वध केला.

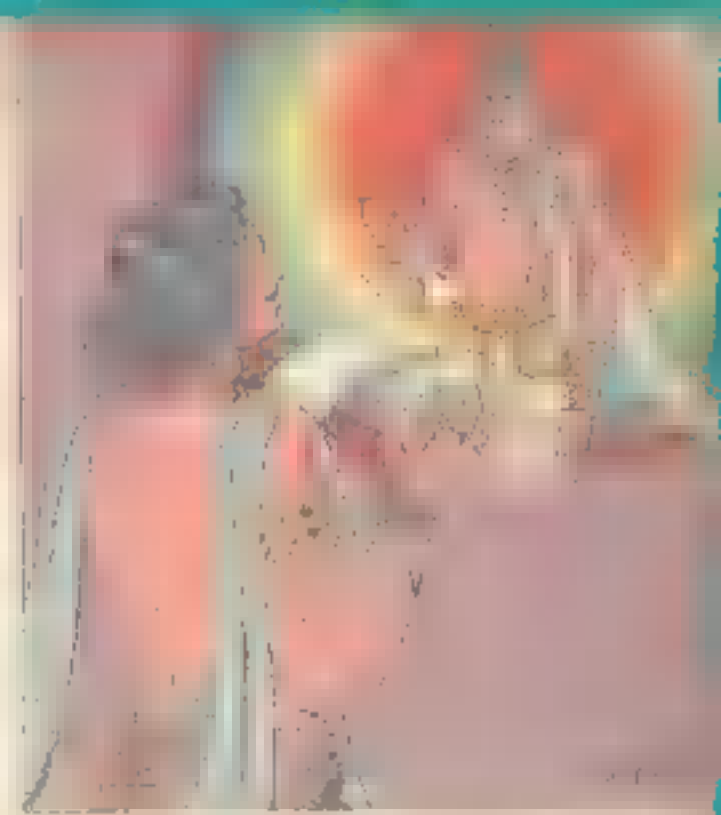
नंतर कृष्णाने देवकी वसुदेवांना ज्वरा-तुहाने सोडविले आणि नंतर जयसेनाला पुरतू तुळंगाने सोडवून त्याला त्याचे मित्रांमन परत मिळवून दिले.

कृष्णवल्लभ राम मोठे झाले कृष्णाने अनेक सुरवात वध केला व राजासांचा सहार देवता समुदास प्रवेश केला आणि दुर्भेद अशी द्वारकापुरी स्थापन केली त्यानं मयुरावाद्या राजधानीला प्रमुख केला व त्याला द्वारकेचा कारभार सौंपविला.

कृष्णाने शक्तिमणी हरण करून तिच्याशी विवाह केला. सर्व वैभव प्राप्त असूनही कृष्ण नेहमीसारखा गाईला धरायला घेऊन जाऊ लागला आणि त्याचे काळून गोप ठेवून हे आपले नाव सामंजस करीत द्वारकेचा राजा होता.

द्वारकासमोरच्या जवळ सत्राजिताला नखा नावाचा प्रमुख नागरिक राजासारखा सर्व गोष्टी उपभोगीत एक छोटे खानी राज्य स्थापन करून रहात होता तो सूर्यवंशी म्हणून स्वतःला मिस्वीत असे तो सूर्यवंशी म्हणून होत. सूर्याचे स्मरण करून त्यानं तपस्वकी केली व सूर्याने त्याला होऊन त्याला स्वमंतकमणी नावाचा एक तेजस्वी हिरा दिला. स्वमंतकमण्यातून की कांती

चांदीक

बाहेर येई तिच्या किरणातून दररोज सुवर्ण कण्या बाहेर येत अशा शक्तीने त्याने अलोट सौंदर्य प्राप्त केले.

सत्राजिता आपला स्वयंस्तकमणी धोरा मोठ्यांना बोलावून दाखवी त्याच वैशिष्ट्य वर्णन करून मोठ्या गवानी सांगे त्याने एकदा कृष्णाला मुढा बोलावून आपला स्वमंतकमणी दाखवायचे ठरविले त्या प्रमाणे त्याने कृष्णाला बोलाविले ही. परंतु कृष्ण नाही. कैवळातरी घेऊन पाहून जाईन असा निरोप पाठविला. घमंडखोर सत्राजिताला त्याचा राग आला व तो त्याचा द्वेष करू लागला. कृष्णाने अनेक अद्भुत कार्ये करून दाखविल्याचे त्याने

ऐकाले होते, परंतु तो त्यांकडे दुर्लक्षच करीत राहिला आणि कुण्याला यादव-वंशिमातला एक प्रमुख यापेक्षा जास्त महत्त्व त्याने कधी दिले नाही.

सत्राजिताला सत्यभामा नावाची एक असाधारण रूपवती अशी एक मुलगी होती. स्वयंतकमण्यायरोबर सत्यभामेच्या सौंदर्याची कीर्तीसुद्धा सर्वत्र पसरली. जरासंधासारख्या थोर राजाधिराजांच्या मनातसुद्धा सत्यभामेचे पाणिग्रहण करण्याची महत्वाकांक्षा होती. सत्यभामेची विध्वनाश गणाधिपतीवर फार भक्ती होती. ती प्रत्येक गणेशचतुर्थीला गणपतीची पूजा करी व त्याची कृपा संवादन करून कुण तिच्या अधीन

होईल असा काहीतरी वरदान द्यायला प्रार्थना करी. कुण त्याच्या वाटेचावकून नित्य जाई तेव्हा ती त्याचे ध्यान बाकवित करण्याचा प्रयत्न करी. परंतु कुणाने कधी तिच्याकडे बघूनही पाहिलं नाही म्हणून ती गणपतीचे ध्यान करून त्याला साकडे घाली

सत्राजिताला मुलीच्या मनातील हेतू चांगला अगूनही तो त्याला काहीच माहीत नसल्यासारखे दाखवी. एके दिवशी गणपतीच्या मूर्तीसमोर गुढगे टेकून अश्ली असता तिला पाहून सत्राजित म्हणाला "आपल कुलदेवत सूर्यभगवान नाचो आपल्यावर असतो असल्या देवाची प्रार्थना आणि नवस कशाला ग मुली?"

सत्यभामा दचकून उभी राहिली व म्हणाली—"असं बोलू नये बाबा! मला कामना निश्चितपणे पूर्ण करणारा देव हा एकटा विघ्ननाश गणाधिपतीच आहे!"

"तुझी मनोकामना काय ती तर मागशील? दक्षिणेच्या पोळीवरच नुस ओढायचं आहे नाच?" सत्राजिताने विचारले

"तिच्या पोळीवरच तू कशाला ओढू? मी कुणाला आपल्या मुठीत ठेवीन! सत्यभामा म्हणाली

सत्यभामेचा हट्ट सत्राजिताला माहीत नव्हता असे मुळीच नाही. तरी तो वाढाव

असंच त्याच्या मनाला व तो मनातल्या मनात हुसत निघून गेला

दुसऱ्याच दिवशी कुण सत्राजिताकडे आला. कधी न येणाऱ्या कुणाची तिच्यावर पडावी म्हणून सत्यभामा नटन-घटन दिवाणखान्यात आली तर पाहते कुण तेवढ्या निघून गेला होता सत्राजित स्वयंतकमणी मुठीत धट्ट धरून कुणाकडे बघून नजरेन पहात उभा होता

सत्यभामेने धापाळा विचारले—"बाबा! असे का उभे आहा? तो आला होता तो मला मागशी घालायला नव्हता?"

"त्याने तशी मागशी घातली असली तर मी तेवढे मनाला लावून घेतलं नसतं! पण त्याने काय मागितलं माहीत आहे का? त्याने स्वयंतकमणी मागितला त्याच्या-अवळ असला तर प्रजेच्या हिताची कित्येक कामे तो शकेल म्हणे" सत्राजित म्हणाला

सत्यभामा यारी सत्यभामेच्या सत्यभामेच्या म्हणाली—"सत्यभामेच्या सत्यभामेच्या स्वयंतकमणी माग घातला कुणाकडे का? असे म्हणत तो तेथून निघाली तेव्हा सत्राजित तिला समजवून कागळा.

"तो स्वयंतकमणी तान देतो न जमा करून ठेवतो अस नाही ना म्हणाला. मग त्याचा तो कोम कसा होईल बाबा" कण

सारख्याने मागितल्यावर तुम्ही देऊन टाकला असलात तर बिली धर लावं अगत बाबा?" सत्यभामा म्हणाली

सत्राजिताच्या अंगाचा जणू काही भटका उडाला म्हणाला—"देणार नाही जिवाम जीव असे पर्यंत माझ्या जवळचा तो मणी कोणत्या मिळणार नाही हा मणी माझ मवंच आहे." सत्राजित सतापून म्हणाला

सत्यभामा तिच्यासारखी होऊन म्हणाली—"दोय तर मणी म्हणजे तुम्हाला देवदा माहा वाढत ना! माझ्यातून माग! तो माहा मी मा माहीत नाही कुणच तिला करून दाखवावं" असे म्हणत सत्यभामा नितबकाच तानात नेशन निघून गेली.

पतीला मनातल्या प्रार्थना केली-“देवा मी जसाच फक्त प्रतिबिम्बच पाहिले. मी वरपर तुझा इच्छा!” नंतर दोन दिवशी त्यानस्थ होऊन उभा राहिला तो त्याच्या कानात उभा असला गणपतीच्या मूर्तीतून निघाल्यासारखा आवाज कुण्याला ऐकू गेलो-“प्रभा! तू जसे प्रार्थना करतो तसे मलाही तसे प्रार्थना करा. निदा पाला तशी परिणामो तुला लाभत नाहीत आहे वर का!”

प्रभात म्हणाला-“उपदेश म्हणले-“देवा हा सर्व ज्ञान लालाच मी मानतो!”

याच मंडी हकिमणीने पुजेच्या नोलीत पाऊल टाकले. कुण्याला गणपतीसमोर जप करीत पाहून त्याच्या पाहून चकित होऊन म्हणाला-“प्रभा! आपण गणपती-जप करत काही मागण पावला आहो वारत?”

प्रभा म्हणाला-“हकिमणी! पाच दिवशी माग एकदा गणेश चतुर्थीच्या दिवशी मला वाढण्याच्या यशादा मातला मी म्हणलेले मला आठवत आहोय.”

तेव्हा काय म्हणाला होतो मला ऐकू या तरा! हकिमणी म्हणाली.

कुण सांगू लागला- यशोदा माता दुध काढीत होती व मी तिच्या पाठीवर उभ्या कासड्यातल्या दुधात चंद्राची कोर पाहिली व अर्धला ऐटीत मातलाच तेव्हा मी प्रभा

काही दिवसांनी गणपतीची मूर्ती शस्त्रभाषेने गणपतीची पुजा केली आणि त्या दिवशी मध्यावतळपेक्षा पुढील २० दिवस जपून वारकला निघाली.

त्या दिवशी माझ्याकाली आकाश मध्या-वतळीत प्रभा काळात पडून त्याला हाता कुण पाहून दुसऱ्या दिवशी हाता एकाएका दिवा आहोत तेव्हा मी आहोत. कुण्याला माग मागणीच्या इच्छा दिखली. त्या यशोदाच्या लपतीत पडून त्यालाच दिसा.

मला कुण्याला नमूना मला पाहिल्या यशोदाच्या लपतीत पडल्या. मी लपतीत पुजेच्या मूर्तीच्या पुढील गणपतीच्या डोक्यावर काळ्या आंघोरी डोक्यातून वण-

दुसरा माणूस मानव मृष्टीत नाही. याचे जीवनपरिचय अद्भुत आहे. देवाची न प्रणाली होती म्हणून त्याच जेग आपल्यावर वसेल तो निर्णय कोणाच्या वदलता येईल का? प्रमी नेहमी तसम पात्र असतो. मी खर माणस, यान आपल्याला सर्वप्रथम पाहिले तेव्हा पासूनच आपण मज हिरावून नलेत. तेव्हा पासून तो आपली आठवण काढून आपल्या विरहान प्राणव्यान कागयला तयार झाला. आपल्याबरोबर आश्वी नऊ सुंदर मुक्ती होत्या, परंतु याचे मन हरण केले ते आणखी.

ते सर्व ऐकून घेतल्यावर गंधर्व राज-कन्याला वाटले की आता त्या मानवाच्या

हातून आपली मुदका होणे शक्य आहे. तेव्हा तिने दीर्घ निश्वास सोडला. समनवर हमनच्या तार्डने चक्रवर्तीच्या राजकन्या उत्तमोत्तम पोशाख घालायला दिला. तिच्या खाणला पचपचशे पादली आणि भोति नाहीशी करण्याचा सर्वप्रकारे केला. शेवटी चक्रवर्तीची कन्या म्हणाली- "कदाचित् माझ्या नशिवात विरहान विरहान लिहिलेला दिसतो आहे! नशिवात असेल त्यातून मुदका मिळणेच शक्य नाही."

आपल्या चक्रवर्तीच्या मुलीचे मन विरह विरहान व्यापले. धाकटी राजकन्या हमनच्या आजून म्हणाली- "तू आपल्या प्रेयसीचे किती आपल्याकडे आकर्षित करण्या- कर तिच्याशी प्रेमादराने वागल आहे."

हमन चक्रवर्तीच्या मुलीतमोर तला राहिला. तज्जा शेत हमनकडे नजर नजरेन पाहिले व त्याला जलदमनन पाहून घनल त्याच मीदरे पाहून की मोहोत झाली. हमन तिला अगदी नमून म्हणाला- "राजकुमारी, मी तुमच्या नुसत्या सारखाच आहे! पाह्या मनात तुमच्यावर कळजबरी करण्याचा विचार नाही. शास्त्रीकत पद्धतीन तुमच्याइतकी निचाह करण्याची इच्छा आहे. त्यानंतर प्रत्येक आस जन्ममरण जगदीश येथे वाटू शक

वाला आहे आहे. तो आपल्याला स्वतःच्या नुसत्या प्रेमाने दागवील. त्यात तिचा हात घेऊ नकोल अशी चाई विचारून अशक्य! ती आपल्याला तिच्या मनात घेऊ करून वाडील!"

चक्रवर्तीच्या मुलीने हमनला कोणते उत्तर दिले असते, तागण कठोण आहे. त्याच्याबरोबर दारावर थाप ठेक आली. दार उघडण्याची जबाबदारी हमनवर होती. हमन त्याने पुढे होऊन दार उघडले. मगच हमनच्या सहाच्या सहा माठपा वीतली उभ्या होत्या. त्या नकत्यान धाकार मनात परतल्या होत्या. हमनच्या प्रकृतीत मनात मनात त्याच्या नजरेतून लळा नाही. हमन चक्रवर्तीच्या मुली मंत्रधी काहीच सांगत नाही आणि मालव्यांशकाय सहा वीतली प्राणमेली शिकार खोलीत घेऊन आली. सर्वात मोठी बहीण म्हणाली- "तुमचा भागमंड आहे रे? आज तर तू प्रसन्न दिसत नाहीस? काहीतरी कारण असल्या- विचारून न प्रसन्न असशील? काहीतरी दे

तुझ्या आनंदाचे कारण? हमन लाजला. तितक्यात नथ धाकटी बहीण आली त्याने तिच्याकडे सूचक नजरेन पाहिले की तिने काय कारण सांगाय

"तस काही विषय नाही! आज आपला हमन एक पक्षी घेऊन घेऊन आला आहे. त्याला माणसाळीवमाचे आंद" धाकट्या राजकन्याने रिमत करून उत्तर दिले.

"तर मग एवढ्याशा कारणाभाठी त्याला एवढे लाजायचे कारण काय?" मोठी बहीण म्हणाली.

"त्या पक्ष्याच्या मनात त्याच्या विषयी कितपत आद आहे? हे सांगण कठोण आहे!" या जव्दात धाकट्या राजकन्याने म्हणाली. बहिणीला सारा बुत्तात सांगून दाकला. तेव्हा लग्न चक्रवर्तीच्या मुलीजवळ गेल्या व तिला तय्यकार केला. त्यानी तिला हमनशी विवाह करून घण्यास प्रस्तावित दिले. त्यानंतर त्यांनी तिचा हात हमनच्या हातात घेऊन तिचे पाणि-ग्रहणही करविले.

(समाप्त)

जयबा

एप्रिल १९८२

सोळा आणि प्रेम

सासरी आज्ञाबरोबर अमलाने सर्व घर एकदा फिरून पाहिले आणि स्वतःच्या भाग्य व ऐश्वर्यावर तिला कसलीचा अभिमान वाटू लागला. घर म्हणजे काय? मोठा बीसोरी नावा आणि नोकरीचाकरांची गर्दी! सर्व पाहून आपण स्वप्न तर पहात नाही ना, असे तिला वाटले.

सुमारे तीन महिन्यांपूर्वी एके दिवशी संध्याकाळी ती नदीवरून घागर भरून पाणी घेऊन येत होती. वाटेत एक तरुण मुलक तिला भेटला. त्याने दोन एक मिनिटे तिच्याकडे लक्षपूर्वक पाहिले व तिला विचारले—“तू गैर मानू नकोस, मला सुदर्शन. तुझे नाव काय? घर कोठे आहे तुझे?”

एका अपरिचित माणसाने तिला एकांत जागी प्रश्न विचारला. अर्थातच अमला थोडी गोंधळली. तरी आईघाईने उत्तर

देऊन ती पावले टाकीत निघून गेली. स्थानंतर दहा दिवसांनी सुदर्शन आपल्या आईला बरोबर घेऊन अमलाच्या घरी आला. सरी गोष्ट तेव्हा तिला वळली. मागे सुदर्शन तिला नदीवरून येतांना तिच्याकडे बोलला होता त्या दिवशी तो गावी आईवडिलांबरोबर एका मुलीला पहायला आला होता. मुलीचे वडील व सुदर्शनचे वडील परस्परांना चांगले ओळखत होते.

ती मुलगी फार सुंदर साडी नेसून आली होती. दागिन्यांनी मढून आली होती. सुदर्शनला ती मुलगी मुळीच आवडली नाही. म्हणून वडिलांना फार राग आला व ते काही बोलल्याशिवाय आपल्या गावी एकटेच निघून गेले. काही उशिरा आपल्या गावी सुदर्शन निघाला तेव्हा त्याला अमला वाटेत भेटली होती.

अमलाने उजळलेले माथ्य पाहून तिची आई मनात बरीच जळकळली. परंतु शेजारपाजारचे लोक नावे ठेवतील या भीतीने तिने त्या संबंधाला होकार दिला होता.

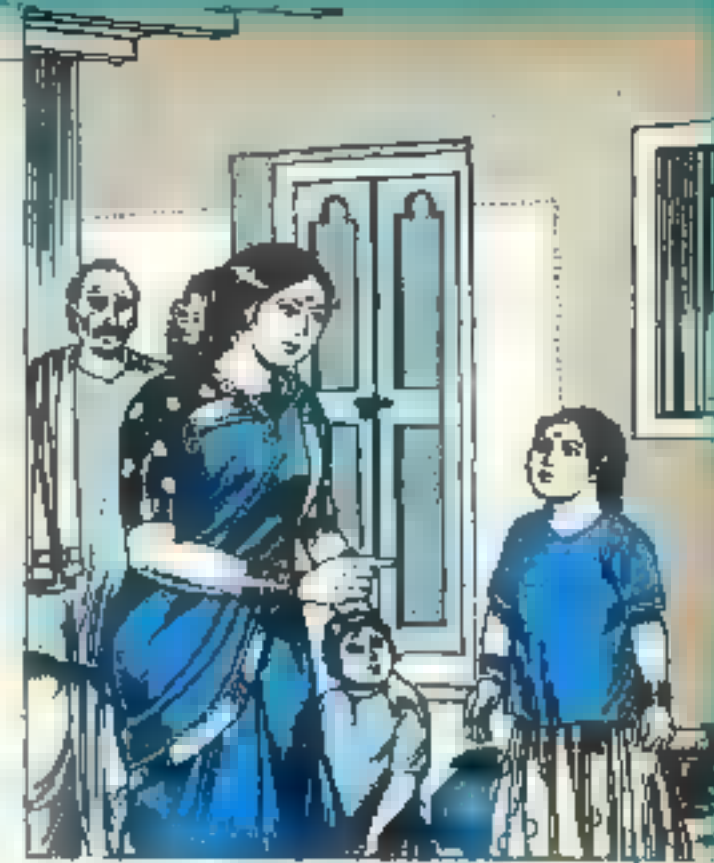
अमलाला सासरी आज्ञाबरोबर तिच्या सासऱ्याला हा संबंध व लग्न मुळीच आवडले नसल्याचे त्यांना मोठा हुंदा पाहिजे होता असे मुळीच नाही. मुलाने आपल्या मित्राच्या मुलीला नकार द्यावा, हे त्यांना सपले नाही, एवढेच!

ती एकदा नवऱ्याला म्हणाली—“या माझे हितेची म्हणविणारे एक जण आहेत. त्यांना एकदा भेटावे म्हणते. किती दिवसांपासून मनात राहून येलेली एक इच्छा आहे.”

सुदर्शनने चकित होऊन विचारले—“तुझे हितेची आणि या गाथात? त्यांचे नाव काय?”

“इतके आश्चर्यचकित होण्याच कारण नाही. हितेच्याची गोष्ट विचारात तर नशी आहे.” असे सांगून अमलाने झालेले सर्ववृत्त सांगितले.

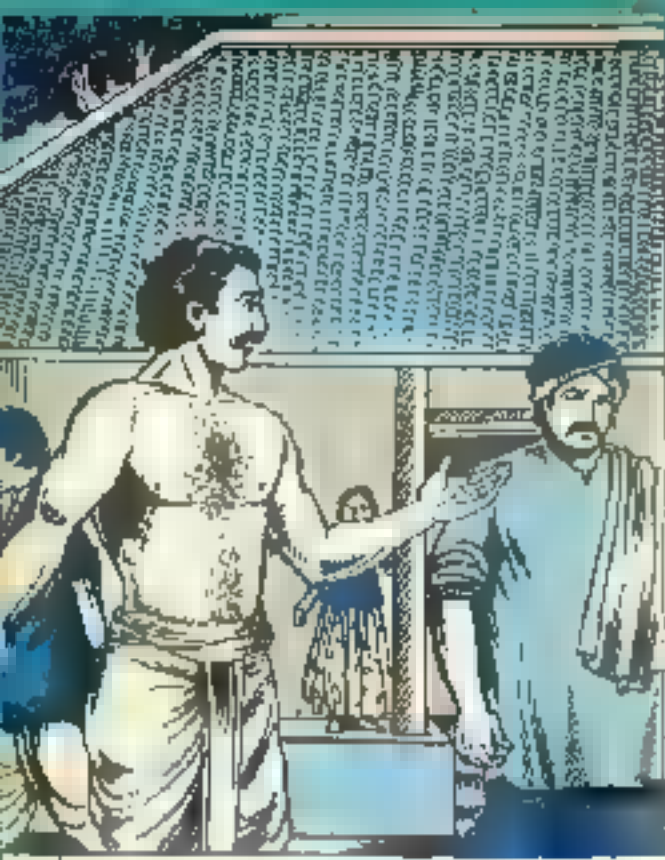
अमला आज्ञाबरोबरच तिची आई वारली. तिच्या वडिलांनी दुसरं लग्न करून घेतलं. सावत्र आई अमलाला फार छळत असे. तिला दहावं वर्ष सुद्धा लागलं नव्हतं

आणि घरातली सर्व कामे तिलाच करावी लागत. आई वाळेत जाऊ देत नस.

त्याच सुमारास सावत्र आईच्या बाकट्या भावाचे लग्न ठरले. ती दहा दिवस आधीच लग्नासाठी निघून गेली. जातांना तिने घरातल्या सर्व सोप्यांना कुलपे लावून ठेवली. पुढच्या खोलीत एक शेंगडी व अमलासाठी एका पिशवीत तांदूळ ठेवून दिले. जातांना म्हणाली—

“मी दहा दिवसांनी परत येईन. मी तुला सव्वा रुपया देऊन ठेवते. ताक व पालेभाजी दररोज दोन आणे प्रमाणे विकत घेत जा आणि संपाक करून राणीसारखी जेवून घेत जा.” असे सांगून तिने अमलाच्या

हातात दहा नवल्या ठेवल्या आणि नवरा व मुलांबरोबर निघून गेली.

अमलाचे वडील बापकोऱ्या हातचे नाबुल्ले होऊन रहात होते.

अमला रोन्ही वेळाना पुरेल एवढा सैपाक ककून रुपारचं जेवण सात्यावर झिडकीत बसून रस्त्यावरची गंमत पहात दिवस घालवी. तिला एकटं एकटं वाटे.

एके दिवशी ऐन रुपारी फक्त कमरेच्या धोतरावर एकजण रस्त्यात उभा राहून वाटेने जाणाऱ्या येणाऱ्यांसमोर हात पसरून म्हणत होता—“सहृष आहे, म्हणून समुद्र स्नानासाठी आलो आहे. कपडे किनाऱ्यावर ठेवून मी स्नान करीत होतो आणि कोणी

तरी येऊन सर्व कपडे लांबविले. आमच्या गावी जायचं म्हणजे भाड्याच्या गाडीने जाऊन तेथून पडावाने पलीकडे जायचे आहे. त्यासाठी एकूण सोळा आणे पाहिजेत. मदत केलीत तर मी पैसे नोकराच्या हाती लगेच पाठवून देईन.”

परंतु कोणीच त्याला मदत केली नाही. प्रत्येक जण मान कळवून पुढे निघून जात होता. ते सर्व ऐकून ■ पाहून अमलाला त्याची फार दया आली. ती उंबरठ्यापर्यंत गेली व त्याला बोलावून, तो ■ सात्यावर म्हणाली—“तुम्हांला सोळा आणे हवे आहेत. कळलं, ■ तुम्ही जेवणात का?”

“पहिल्याने मला आपल्या गावी गेलं पाहिजे, मुली! तुझं नाव काय?” त्याने विचारले.

अमला आपले नाव सांगून म्हणाली—“मी वेते सांळा आहे, पहिल्याने जेवून घ्या!” आणि तिने रात्रीसाठी म्हणून जो भात ठेवला होता, त्याबरोबर ताक वाढून त्याला जेवायला बसविले.

त्यांनी जेवून घेतले. जेवतांना त्यांनी निरनिराळ्या गोष्टी सांगून अमलाला खूप हसविले.

“होय, पण, काही, तुम्ही आपल्या गावाचं नाव सांगितलं नाहीत.” अमला म्हणाली.

“तुमचं गाव ग, अमलापुर!” असे सांगून ते खूप हसले.

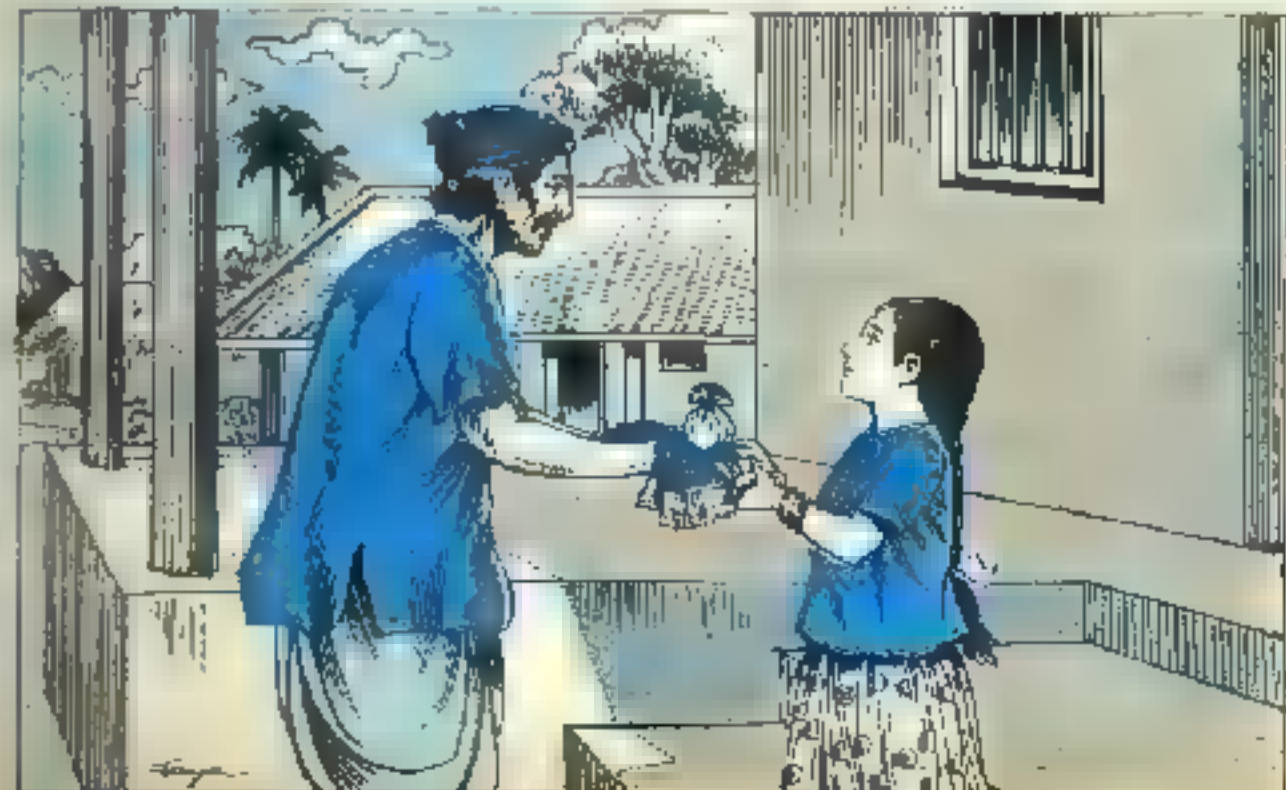
त्याने अंगावर काही तरी टाकावे म्हणून अमलाने आपला पांढरा दुपट्टा त्यांना दिला. काही आडेवेढे न घेता त्याने फाटका दुपट्टा अंग झांकून राहील अशा तऱ्हेने तो अंगावर घेतला ■ म्हणाला—“तुला याच्या बरोबरच ■ गावाहून रेशमी दुपट्टा पाठवून देईन बरं का!”

अमलाने दिलेले सोळा आणे घेताना त्याचे हाथ बरबरा कापत होते, डोळ्यांत मधू आले होते.

“मुली, कधी तुला आमच्या गावी ■ लागलं ■ चरी अवश्य ये. मी सांगतो त्याचा बर्ब तुला कळेल की नाही,

मला माहीत नाही, परंतु एवढं खरं की संकट समयी जे मदतीचा हात पुढे करतात तेच खरे मित्र होत! तू एखादा लहान कागद दिलास तर मी माझे नाव पत्ता लिहून देतो.” असे सांगून अमलाने दिलेल्या कागदावर त्याने आपलं नाव, गावाचं नाव बर्ब लिहून दिलं आणि निघून गेला.

अमलाला लिहिता वाचता येत नव्हत. तिने, त्याने दिलेला कागद कपड्यात आली जपून ठेवला. दोन दिवसांनी एका माणसाने रेशमी दुपट्टा आणि शंभर रुपये भाणून दिले व म्हणाला—“तू अमलापूर येशील तेव्हा रयाच्या चरी अवश्य यायला मालकांनी सांगायला सांगितले आहे.”

त्या मांभर रुपयातले बारा आणे खर्च पोताच अमलाची सावत्र आई आली. तिला आई कळल्यावर तिने अमलाकडून उरलेले पैसे घेतले. हे घडल्यानंतर दोनच महिन्यांनी अमलाचे वडील एकाएकी आजारी पडले आणि त्यातच त्यांना देवाळा झाली. सावत्र आईचे माहेर दूर एका लहान जेड्यात होते. निरुपाय होऊन अमला सावत्र आईच्या बरोबर त्या गावी निघून गेली.

हे सर्व नवऱ्याला सांगून अमला म्हणाली—
“लग्न ठरण्याच्या आधी तुमचे गाव अमलापुर आहे हे कळल्यावर मला अपार आनंद झाला. पितृप्रेम कसं असते हे मला मनाच्या व्यक्तीकडून मला कळले.”

“वरं सर्वं ठीक, परंतु त्यांचं नाव गान कळायला हवं ना! तुला लिहिता काय देत नाही, यामुळे किसी आस होतो कळलं ना? त्या व्यक्तीने दिलेला कागद पाहू!” सुदर्शन म्हणाला.

अमलाने रेशमी रुपड्यात जपून टेवलेला कागदाचा तुकडा आणून दिला. सुदर्शन तो

वाचून हसत म्हणाला—“तुला तो लहान पणचा मित्र दुसरा तिसरा कोणो नसून माझेच आहेत!”

अमला आवश्यक किती होऊन नवऱ्याकडे पहात राहली. दयाबरोबर येवून्यात बदल झाला व केसही पिकले होते म्हणून ती आपल्या लहानपणच्या मित्राला ओळखू शकली नाही.

सुदर्शनने वडिलांना बोलावून त्यांना तो कागद दाखविला व विचारले—“हिला ओळखलेत का, बाबा?”

वडिलांनी त्या कागदाकडे पुन्हापुन्हा पाहून विचारले—“म्हणजे, मला दिवशी मदत करणारी व्यक्ती ती काय का?” असे म्हणत असता त्याचे पायावले व रमांनी ते आपल्या ठपरण्याने पुसले.

सुदर्शन म्हणाला—“तुमच्या प्रेमाचे बंधन होतं, बाबा! बारा वर्षांनंतर पुन्हा तुम्हा दोघांची भेट झाली.

“होय, बाबा! प्रेम सोळा आणे सर निघालं!” सुदर्शनचे बाबा म्हणाले

[४]

[राजा मंदरदेव याचा कित्या कुंडलिनी द्वीपाच्या सैनिकांच्या हातात गेला तेव्हा त्याने सैनिकांसह रावेत असून समुद्रावर त्याच्या बेटाच्या नावात व जहाजात असून वालेच्या काही लोकांनी मुड लागले. परंतु त्या लोकांत शिवदत्त होता. मंदरदेवाने कुंडलिनी राज्याविषयी चवळती केजी पुढे—]

शिवदत्त म्हणाला ■ ऐकून मंदरदेवाला

आश्चर्यच वाटले. त्याला हे कळेल की इतक्या अनुभवी साहसी समरसेनाच्या हातून व्यवस्थेच्या कामात चूक कशी झाली? समरसेन दूरदूरच्या बेटातून जे अलोट धन घेऊन आला होता त्यामुळे कुंडलिनी द्वीपाच्या रहिवाशांना कायदा मिळण्याऐवजी नुकसानच झाले की काय असे चवळले

तो शिवदत्ताला म्हणाला—“मला वाटत होते की समरसेन मानिक द्वीपातून जे अलोट धन घेऊन आला त्याचा त्या बेटावरच्या लोकांना मिळाला असावा. तसे झाले नाही का?”

ते ऐकून शिवदत्त मोठ्याने हसला व म्हणाला—“ते अलोट धनच कुंडलिनी द्वीपावर अराजकता स्थापन करण्यास कारणीभूत झाले आहे. आम्ही अलोट

■ ■ ऐश्वर्य घेऊन कुंडलिनी द्वीपावर पोचलो तेव्हा राजा चित्रसेन ■ द्वीपावरच्या प्रजेने आमचे अश्वंत उत्साहाने स्वागत केले. त्यानंतर सुमारे एक महिनाभर राजधानील विजयोलसव होत राहिला. राजा चित्रसेनने प्रजेवर जे थोडेफार नवीन कर लावले होते ते त्याने रद्द केले. सरकारी नोकरदग्यांचे पगार बेसुमार वाढविण्यात आले. त्यामुळे खर्च वाढला.

मंदरदेव म्हणाला—“म्हणजे कुंडलिनी राज्यातल्या प्रत्येक व्यक्तीला सुख व ऐश्वर्य उपभोगायला मंवी मिळाली, होय ना?”

“महाराज, मी सर्व काही सांगतो, आपण लक्षपूर्वक ऐकाव!” असे सांगून

शिवदत्त पुढे सांगू लागला—“राज्याचा अजिना सोन्या चांदीने भरल्यावर राजा चित्रसेनचे लक्ष राज्यकारभारात तितकेसे राहिले नाही. समरसेनालामुद्धा वाटले की राज्यासाठी मी एवढे धन आलो असता प्रजेला कोणत्याही नोष्टीची काळजी किंवा कष्ट असण्याचे कारण राहायला जागा नाही.

“राज्यातल्या सरकारी नोकरदग्यांचे पगार वाढल्यावर सर्वजण ऐंणभारामात पूर्णपणे बुडून गेले. शेतकऱ्यांना मरफक झाल्याचा शेतकरीबनं मुळासमाधानाने राहू लागला. शेतांत पिके निघण्याचे काम बंद पडले. स्वतःच्या कुटुंबापुरते पीक काढून बाकी जमिनी शेतकऱ्यांनी पडीत जमीन म्हणून सोडून दिल्या. म्हणून राज्यात अन्नपुरवठा पुरेसा होईनासे झाले.

“या सर्व कारणांमुळे राजधानीत व राज्यातल्या इतर सर्व शहरात साद्यान्नाचा तुटवडा भासू लागला. शहरातले लोक खेडेगावांत जाऊन गरमसाट किमती देऊन खाद्यान्ने खरेदी करून घेऊन लागले. म्हणून खाद्यान्नाच्या किमती वाढतच गेल्या. माजीपाला मिळेनासा झाला.

“परिणामी राज्यभर अराजकता पसरू लागली. शहरातल्या गोरगरिबांना वाढत्या

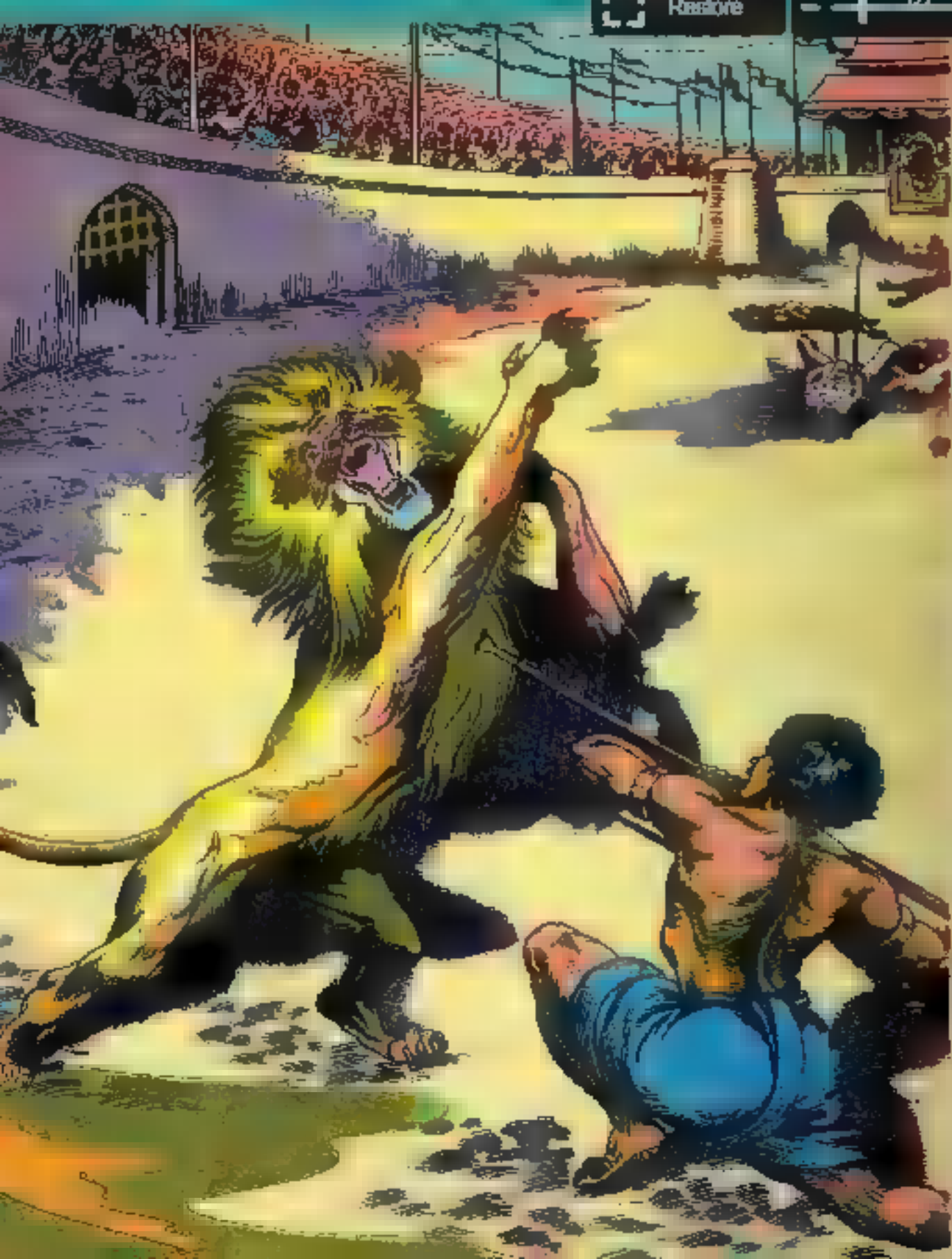
किमती देणे अवय नव्हते, म्हणून ते टोळ्या करून खेडेगावांवर घाडी घालू लागले व राज्यात स्रुटमार सुरू झाली. शेतकरी-वर्माने स्वरसगासाठी शास्त्रास्त्रे विकत घेऊन शहरातून येणाऱ्या घाडींना तोंड द्यायला सुरवात केली. बंडखोरवृत्ती वाढली ■ सर्वत्र अशांतता पसरली.

“बंधव व भोगविलासात बुडून गेलेल्या चित्रसेन राजाला राज्यात चालू असलेल्या या अराजकतेची नव्हती. जरे बोलायचे तर राजालाच काय तर आम्हा अधिकाऱ्यांनामुद्धा ■ बंडाळीची नव्हती. देशाच्या कोणत्या कोपऱ्यात आहे. ■ राजाला किंवा आम्हां अधिकाऱ्यांना वाहीत नव्हते. अजिन्यातले

धन पाण्यासारखे खर्च होत होते. तरी पैशाची गरज असणाऱ्यांची संख्या नित्य वाढत होती. कारण सर्व गरजेच्या वस्तूंच्या किमती तिप्पट चौपट वाढल्या होत्या. म्हणून लोकांजवळ पुष्कळ पैसा असूनही तो वाढलेल्या किमतीसमोर अपुरा पडत होता.

“तिकडे राजा चित्रसेन आपल्या करम-मुकी वररोज जे कार्यक्रम ठेवी ते देखील विविधच असत. मी आज त्या कार्याक्रमांविषयी विचार लागलो तर मला ते मनोरंजनाचे कार्यक्रम मानण्याचीही वाटते आहे. परंतु तेव्हाही कार्यक्रम पाहण्यासाठी सहजावची लोक दूरदूरच्या प्रदेशातून असत.

“त्या मनोरंजनाच्या किंवा करमणुकीच्या कार्यक्रमांची कथा ऐका. जंगलातून धरून बाजलेल्या कुर एका मैदानात सोडण्यात येई आणि त्या जनावरांना तलवार किंवा इतर शस्त्रांनी ठार करणाऱ्या व्यक्तीला त्या मेलेल्या जनावरांच्या वजनाचे सोने वधिस देण्यात येई. मनोरंजनाचे कित्येक पाहसी तसेच सिंहबाजांची मुजावला पुढे येत आणि त्यातले जागच्या जागी कुर जनावरांच्या आहारी तुम्हीच विचार करा, करमणूक म्हणावयाची?”

“हव्हा हव्हा हे कार्यक्रम आणि रानटी होळ लागले. कधी कधी हत्ती व सिंहाचे पुढ यासारखे कार्यक्रमही होत. कधी कधी याहूनही कार्यक्रम होत. मी समरसेनाजवळ पुष्कळां या कार्यक्रमांविषय बोललोही. परंतु तो दुर्लक्ष करी आणि मांत्रिक हीपावरच्या नरकाहून मित्रच्या बोलण्यावर ज्यास्त विश्वास करी.

“समरसेन म्हणे—”सजिन्यात वनाचा तोटा नाही. महाराज वृद्ध होत चालले आहेत. प्रजेला साहसी व पराक्रमी करण्याची जबाबदारी आपल्यावर आहे. तेव्हा ती जबाबदारी अंशतः पार पाडण्यासाठी आणि राजाच्या व प्रजेच्या

करमणुकीसाठी असे कार्यक्रम ठेवण्यात काय चूक आहे?

“राजा व नोकरबर्ग अशा तऱ्हेने ऐवामारामात व भोगविलासात मान असली सोडवावातून निराळाच प्रकार पहायला मिळू लागला होता. सोडवावातून जो कोणी थोडा अडदांड आणि बोलचंमडा तिघे तो त्या गावाच्या राजासारखा गावात अधिकार गाजवी. काही लोक दोळ्या दोळ्यांनी आळून गेल्याच्या सोडवावातून लूटमार करीत. अशा तऱ्हेने एका राज्यात अनेक लहान मोठे राजे व संस्थानिक निर्माण झाले. प्रजेची कोणत्याही प्रकारचा संबंध न उरल्यामुळे राजा चित्रसेन त्याचे

अधिकारी यांना खेडोपाडी भाजलेल्या या अराजकतेची माहितीच नव्हती. मी पोडी फार माहिती मिळविली, परंतु माझ्या जोलण्यावर विश्वास ठेवणारी व्यक्ती मला एकही आढळली नाही.

"राज्यातला व्यापार व्यवसाय व शेततीभाती पूर्णपणे तळप्राय झाली. काही लोक बंडाळी करू लागले. गानोगाची लुटालूट सुरू झाली. काही काळ जोडल्यावर अशी परिस्थिती निर्माण झाली की राजा चित्रसेन याचा राज्यकारभार राजकाड्यापुरताच उरला. राज्यात राजाची पर्वा करणारा कोणो उरलाच नाही. "एके दिवशी संध्याकाळी राजा चित्र-

सेन कर्मणूकीच्या कार्यक्रमात मग्न असतां एका दूताने येऊन राजाच्या हातात एक चिट्ठी दिली. राजाने ती चिट्ठी समरसेनाच्या हातात दिली. ती चिट्ठी वाचून तो चकित झाला. त्याचा चेहरा काळजीने मानरल्यासारखा झाला. तो राजाला म्हणाला-"महाराज, हा कर्मणूकीचा कार्यक्रम तत्काल करून मंत्रणेसाठी राजकाड्यात व्हावे. तेव्हा राज्यकारभारामंदीही महत्वाची बोलणी करणे आहे."

"राजा अतिशयने मान्वाकडे समरसेनाकडे पहात तेवून निघाला. मी त्याची अनुज्ञा मिळवून निघणार होतो, परंतु समरसेन मला बाबतून म्हणाला-"शिवदत्त, काही महत्वाच्या गोष्टीविषयी मल्लामसलत करणे जकरोले आहे, तुमच्या आमच्या वरीबर ये!"

"स्थानंतर आम्ही तिघे एका गुप्त मंत्रणागृहात गेलो. समरसेन दूताने आणून दिलेली चिट्ठी, आम्हांला वाचून दाखवून म्हणाला-"आज पध्दत आपण डोळे असून आंधळपत्तसारखे वागलो. आणल्या नजरे-आड या कुडलिली दोगात कित्येक सस्यानिक उत्पन्न झाले आहेत. त्याच्यापैकी काहीनी आपल्याकडे ही चिट्ठी पाठविली आहे. ते आपल्या महाराजांना काढून टाकण्याच्या

विचारत आहेत. त्याच्या चिट्ठीतला सारांश असा की कितना त्यांच्या हाती देऊन आपण सर्वांनी त्यांना निमूटपणे क्षरण व्हावे!"

"तेव्हां कोठे महाराजांच्या डोक्यातली धुंद उतरली. त्यांनी भयभीत नजरेने सोपेतून आगे समरसेनाकडे पाहिले आणि म्हणाले-"समरसेन, राज्यकारभार विस्कळित झाला आहे. आता सत्ता हातातून निसटणार आहे. असे वाटते आहे. या धमंदसोरांची चामडी सोडवली पाहिजे. इतरांना मिळाल्या यासाठी बंडसोरांची मुडकी उडवून शाहामा टांगून ठेवले पाहिजे. तुला नाही का बंडसोरांचा पारकाण माल पाहिजे?"

"ठीक आहे महाराज, आपली आज्ञा!" असे म्हणत समरसेन बाहेर निघाला. त्याच्या पाठांपाठ मी मुकाटघात निघालो. थोडे अंतर चालून गेल्यावर समरसेन थांबला व म्हणाला-"शिवदत्त, ती चिट्ठी तुला वाचली आहेस, तुला काय वाटते?"

समरसेनाच्या तोंडी एकाएकी तो प्रश्न ऐकून मी देखील चकित झालो. मला फक्त ऐवढेच माहीत होते की देशात अराजक पसरले आहे आणि आडवाड आडमुंडे गुंड मारामाच्या करून

प्रजेला लुटीत आहेत. परंतु जेव्हा स्वतः महाराजाविरुद्ध लोक उघटलेले ऐकले तेव्हा मी चकितच झालो. मला काय करावे, सुचेना. परंतु एवढी मात्र माहीत पक्की जाणी होती की राज्यातली परिस्थिती जेवढी माझ्या परिचयाची आहे, तेवढी समरसेनाच्या परिचयाची नव्हतीच नाही.

"म्हणून मी समरसेनाला म्हणालो-"मला असे वाटते की शत्रू आपल्याला वाटते आहे तेवढा अवास्त किंवा दुर्बल नाही. तसे नसते तर आपल्याला असे उघड पत्र पाठविण्याची हिंमत त्याला झाली नसती. दुर्बल सवून आपल्याला असावध

पाहून आपल्यावर छायेमारांसारका अचानक हल्ला केला असता. तेव्हां थोडा झोळपणे सवें गोष्टींचा विचार करूनच पुढील पाऊल टाकणे जास्त सहाय्यगारचे होईल.

"समरसेन ज्ञान भर विचार करीत मौन राहिला. नंतर होकारार्थी मान हलकीत म्हणाला—"शिवदत्त, तू म्हणतोस त्यात सत्याचा अंश बराच आहे. तरी निराश होण्याचे कारण नाही. कारण आपल्याजवळ प्रशिक्षित सैन्य आहे. अनुभवी विश्वासपात्र व कर्तबगार सेनापती आहे म्हणून या बंडखोरांना चिरडून टाकणे तेवढे कठीण नाही."

"मला समरसेनाच्या बोलण्याच्या धाटणी-चकन मते विश्वासपात्र सेनापती कोण हे कळायला वेळ लागला नाही. समरसेनाबरोबर लढहातावर प्राण घेऊन सर्वस्व पणाला लावणारे जे मोजके व गूर सैनिक होते त्यांत नरबाहुन मिश्र हा एक होता.

"म्हणून त्याला टाळण्याच्या हेतूने मी मुचबिले—"तर मन होईल तितक्या लवकर बंडखोरांचा काटा काढला पाहिजे. जापच सैन्याला सज्ज करण्याची व्यवस्था करावी. आपल्या नेतृत्वाखाली कितीही कठीण प्रसंग असला तरी यशस्वी होणे शक्य आहे.

"समरसेन माझ्याकडे बापचर्य चकित नजरेने पहात म्हणाला—"या लढानेचा कामासाठी मी किंवा तू नेतृत्व हाती घेणे हास्यास्पद होईल. मी विश्वासपात्र नरबाहुन मिश्रावर कामाची जबाबदारी टाकावी म्हणतो.

"मी नरबाहुन मिश्र विषयी पूर्वी जनेक नोव्ही ऐकल्या होत्या. मला त्याची वामजूक पाहून घेत होती. परंतु तो गोष्ट त्यावेळी समरसेनाला कळविणे दृष्ट बाटले नाही. त्याचबरोबर त्या प्रसंगी नरबाहुन मिश्राच्या हाती सेनापतित्व देणे मला वीर्य वाटले नाही. तरमग ते कोडे कसे उलगडावयाचे?" (क्रमशः)

करमणुकीच्या कला

विजयादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही.

तो झाडाजवळ परत आला, प्रेत काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने निघाला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा, विद्वानांचे अज्ञ मत आहे की पाण्याच्या प्रवाहाची दिशा आणि राजाची विलम्बूती सांगणे अवगम्य आहे. दोघंकाळ प्रामाणिकपणाने ज्या प्रधानाने राजा चतुरमेन याची सेवा केली होती त्याला मुद्दा राजाच्या मनात काय आहे हे कधी कळले नाही. मी त्या चतुरमेन राजाची कथा सांगतो, लक्ष देऊन ऐक." जसे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

गिरिकूट राज्याचा अधिपती चतुरमेन याच्या मंत्रिमंडळाचा प्रधान लोकनाथ नावाचा एक वृद्ध होता. त्याच्या वामकोच्या नातेवाइकांपैकी दोघे तरुण राजदरबारात

वेताळाच्या गोष्टी

नाही तोंपर्यंत विविध कलांना प्रोत्साहन देण्याची इच्छा माझ्या मनात येत नाही.”

म्हणून लोकनाथाने दुसऱ्या एका मंत्र्याचा सल्ला घेतला. त्या मंत्र्याने लोकनाथाला असा सल्ला दिला—”राजाची चित्तवृत्ती मोठी विचित्र असते. आपल्या नातेवाईकांना तुम्ही मुचबा की संघी पाहून त्यांनी महाराजांसमोर आपल्या कलेचे प्रदर्शन करावे. त्यांची पाहून महाराजांच्या मनावर नक्कीच अनुकूल परिणाम होईल.”

लोकनाथाला ती सूचना आवडली. त्या दिनसणासून तो योग्य संघीची वाट पाहू लागला. एके दिवशी राजाने वेष पाळतून लोकनाथाबरोबर एका सहराची पाहणी करण्याचे ठरविले. ही गोष्ट लोकनाथाला पूर्वीच कळली होती. म्हणून त्याने आपल्या बायकोच्या दोघां नातेवाईकांना बोलावून कळवून त्या शहरात राजाला वेष पाळतून हिडत असता भेटून आपल्या विविध कलांचे प्रदर्शन करण्यास मुचविले.

परंतु ठरल्या दिवशी निघताना राजाने दुसऱ्याच शहरात जाण्याचे ठरविले. लोकनाथाने याच्या स्वरुत विचारले—”महाराज! आपण पूर्वी दुसऱ्याच एका शहरात जायचे ठरविले होते नाही का?” तेव्हा राजा स्मित म्हणाला—”अगदी शेवटच्या घटकेपर्यंत मी काय करणार आहे,

हे कोणाला कळतां कामा नये असा मी नियम घालून घेतला आहे.”

लोकनाथाने शहर बदलल्याची बातमी एका विश्वासपात्र माणसाबरोबर कळविली. तोंपर्यंत त्याच्या बायकोचे दोघे नातेवाईक प्रकृत निघाले होते.

लोकनाथ जेदास मनाने राजाबरोबर निघाला. दोघे शहरात पोचल्यावर एका गरीब ब्राह्मणाच्या घरी उतरले. राजाने त्या ब्राह्मणा बरोबर बोलताना त्याच्याकडून त्या गावातील सरकारी कामकाजाविषयी सर्व माहिती काढून घेतली. दिवसभर शहराच्या मोठ्या रस्त्यातून गल्ली बोलतातून हिडत राहून राजाने व लोकनाथाने प्रजेच्या मनात राजाविषयी कसे विचार आहेत याची माहिती काढून घेतली. एकदां दोघे ब्राह्मणाच्या घरी परतले तेव्हा तो ब्राह्मण कोणाचा तरी हात पाहून त्याला भविष्य सांगत होता.

राजाने चकित होऊन त्या ब्राह्मणाचा विचारले—”हे सर्व काय चलले आहे?”

ब्राह्मण म्हणाला—”मी स्वतःमुझ पाहून भूत, भविष्य वा वर्तमान सांगतो.”

”मग याज्ञं भूत भविष्य सांगत का?” असे विचारीत राजाने तळहात पुढे केला.

ब्राह्मण राजाच्या हस्तरेखे पाहून म्हणाला—”आपण भाग्यवान आहात, तर

आपल्या मनात राजा होण्याची तीव्र इच्छा आहे. परंतु आपल्याला कधी राज्य पद मिळणार नाही. म्हणून मशिवात आहे त्यावर मनाचे समाधान करून घ्यावे.”

राजाने ब्राह्मणाची प्रशंसा करून पुन्हा विचारले—”याज्ञं भूत वर्तमान जरा विस्तार पूर्वक सांगतां का?”

हस्त सामुद्रिक सांगणाऱ्या ब्राह्मणाने राजाच्या आयुष्यासह्या अनेक चुकीच्या घटना सांगितल्या. तरी राजाने त्याला अनेक प्रश्न विचारून आपले भविष्य वर्तमान विचारून घेतले. शेवटी राजाने त्या ब्राह्मणाला विचारले—”तुम्ही ही विविध वधा कशी शिकून घेतलीत?”

ऐकत. निघनेवेळी राजाने त्या ब्राह्मणाला शंभर सुवर्ण मुद्रा देत म्हटले—“तुम्ही आपल्या या दोन्ही विद्यांत आणखी साधना केल्यास थोर ज्योतिषी व मोठे कवी व्हाल.”

मध्यंतरी लोकनाथाच्या बायकोकरवी दोघां नातेवाईकांना खरी बातमी कळल्यावर दोघे राजाला भेटायला निघाले. ते दोघे वाटेत राजाला लोकनाथाला भेटले. त्यांना माहीतच होते की लोकनाथ कोणता वेध करून राजाबरोबर हिंडतो आहे. म्हणून राजाला व मंत्र्याला ओळखणे दोघांना सोपे झाले.

ज्योतिषी राजाचा चेहेरा पाहून लोकनाथाला म्हणाला—“मी कोणाही व्यक्तीचा चेहेरा पाहून त्याच्या मागच्या पुढच्या तीन पिढ्यांचे भविष्य सांगू शकतो हे आणत्या बरोबरचे गृहस्थ वेध पालटून हिडणारे कोणत्यातरी देशाचे महाराज आहेत.”

तेव्हा कवी म्हणाला—“असे म्हणता तर त्या महाराजाची स्तुती करून एक कविता म्हणावीवी वाटते आहे मला.” असे म्हणत त्याने लगेच एक कविता म्हणून दाखविली.

त्यानंतर लोकनाथाने राजाला विचारले “आपल्याला काय वाटतं, महाराज? हे प्रतिभावान तरुण दिमत आहेत. यांना आपल्या दरबारात स्थान दिल्यास नवकीच दरबाराची शोभा वाढेल नाही का?”

चतुरसेन राजा विडक्या स्वरात म्हणाला—“बरोबर, आहेत सरे दोघे प्रतिभावान!” असे म्हणत राजा तेथून पुढे निघाला.

वेताळाने येथवर गोष्ट सांगून विचारले—“राजा, चतुरसेन राजाची ती बागणूक विसिप्तपणाची वाटत नाही का तुला? शहरात त्या म्हात्त्याच्या ब्राह्मणांचे फालतू कविता व त्याने सांगितलेले खोटे भविष्य ऐकून राजा खूप तर झालाच, त्याचबरोबर त्याने त्याला शंभर सुवर्णमुद्रा पण इनाम दिल्या. परंतु सरे भविष्य सांगणाऱ्या आणि उत्कृष्ट कविता म्हणून दाखविणाऱ्या प्रतिभावान व्यक्तींना त्याने दरबारात कां नोकरी दिली नाही? राजाला कळले होते की काय की ते दोघे मंत्र्यांचे नातेवाईक आहेत? संका समाधानकारक उत्तर माहीत असून सु दिले नाहीस तर तुला परिणाम माहीतच आहे, तुझ्या दोघ्यांची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील.”

विक्रमादित्य म्हणाला—“ते दोघे लोकनाथाचे नातेवाईक आहेत. राजाला हे कळणे शक्यच नव्हते की मंत्र्याला राजा जे म्हणाला त्यावरून ते दोघे प्रतिभावान असल्याची राजाची खात्री झाली होती, हेच स्पष्ट होते. परंतु राजाने विविध कलांना प्रोत्साहन देण्यासंबंधी आपले विचार मंत्र्याला सांगितले होते—“आपला देश गरीब आहे. म्हणून देशाची स्थिती सुधारल्यानंतरच मी कलांना प्रोत्साहन देण्याचा विचार करीन.” दोघे ज्या ब्राह्मणाकडे उतरले होते त्याला दोन्ही विद्यांत काहीच येत नव्हते. राजाला कळले होते. तरी त्या परक्या जाती करमणूक झाली, तशी इतरत्र कोठे झाली नव्हती म्हणून राजाने त्या ब्राह्मणाची प्रशंसा करून त्याला इनाम दिले होते.”

अशा तऱ्हेने राजाचे घीम भंग होताच वेताळ प्रेताबरोबर नाहीसा झाला आणि पुन्हा माताला जाऊन लोंबकळू लागला.

(श्लिप्त)

हिमत होईल का ?

एका गावी नारायण व शिवराम नावाने दोन जेतकरी रहात असत. एकदां शिवराम आठवड्यांच्या बाजारांना निघाला, तेव्हा त्याला नारायणाने विचारले—“मित्रा, तू काय खरेदी करणार आहेस ?” उत्तरावाकून शिवराम म्हणाला—“मी एक गाय विकत घ्यायला निघायला आहे.” ते ऐकून नारायण म्हणाला—“तर मग आपणा दोघांना व्यर्थ वास्तानून वांचता येईल. कारण मी आपली गाय विकायला जात जाणार होतो. तू माझ्या घरी येऊन गाय पाहून जा.”

शिवरामने गाय पाहून लीनने लपवाला नारायणची गाय विकत घेतली आणि गाय घेऊन गेला. त्याच दिवशी रात्री ती गाय कोणत्या तरी माळाराने घेऊ. शिवरामने रात्री गाय मेळवणे सांगून नारायणकडून आपले पैसे गत भागिनने परंतु नारायण त्या गोष्टीस कबूल झाला नाही. तेव्हा शिवराम त्या माळार्या पोलीस पाटलाकडे गेला.

पोलीस पाटलाने नारायणला बोलावून दांपे म्हणाले ते ऐकून ■■■■■ म्हणाला—“राजभरात गाय मेळी म्हणजे गाईला पहिल्यापासून काहीतरी आहार होता. तू शिवरामला तीनमे रुपये परत दे !”

गण नारायण ते मानायला तयार होईला. तेव्हा पोलीस पाटील क्षणभर विचार करून म्हणाला—“नारायण, मी जर ही गाय खरेदी करून शिवरामसारख्या परिस्थितीत सापटलो असतो तर तू काय केले ■■■■■ ?” “अहो, तुमच्यासारख्या पोलीस पाटलाच्या होती ■■■■■ गाय विकायची हिमत मला होईल का ?” नारायण तरलून उत्तरला

माळार्याची नवाडी सद्दी प्रगट झाली. तेव्हा पोलीस पाटलाने नारायणकडची शिवरामला गाईची किमत तीनमे रुपयांबरोबर अंभर रुपये बट म्हणून बगूल करून देवाविले.

तीन चित्रकार

मलय ■■■■■ केतुवर्मा याने आपला मुलगा जयवर्मा याचा विवाह करण्याचे ठरविले.

■■■■■ राज्याच्या सरहद्दीला कर्पूर राज्य होते. त्या देशाची राजकन्या पुष्पवल्ली नावासारखीच रूपवती होती. जयवर्माच्या विवाहाची गोष्ट निघाली तेव्हा तो आपल्या बडिलाना म्हणाला—“बाबा, लग्न करावयाचेच झाले तर मी पुष्पवल्लीशीच करणार !”

परंतु ते ऐकून केतुवर्माला आपल्या मुलाच्या लग्नाचा प्रस्न जास्त कठीण वाटला. कारण मलय राज्य आणि कर्पूर राज्य यांचे काही काळपूर्वी एक मयंकर युद्ध झाले होते.

राजाने आपल्या प्रधानाला सल्ला विचारला. प्रधान म्हणाला—“महाराज, आपले कर्पूर राज्याशी झालेले युद्ध ■■■■■

पूर्वी झाले होते. म्हणून शत्रुवातला कडवेपणा तसा जास्त ठरलेला नाही. म्हणून आपण आपल्याला जे वाटते आहे ते मिःसंकोच कर्पूर देशाच्या राजाला कळवावे.”

केतुवर्माने कर्पूर देशाच्या राजाच्या नावी ■■■■■ लिहून आपल्या मुलाच्या विवाहाची गोष्ट कळविली व पुष्पवल्लीची एक तसवीर पाठवायला लिहिजे. थोड्या दिवसात पुष्पवल्लीची तसवीर केतुवर्माकडे आली. राजकन्येचे सौंदर्य पाहून राजकुमार जयवर्माच नव्हे तर सर्व दरबारीसुद्धा चकित झाले. परंतु दरबारी पंडितांपैकी एकजण म्हणाला—“महाराज, ही तसवीर काढणारा चित्रकार कर्पूर देशाचा आहे. आपल्या कुरूप राजकन्येला रूपवती दर्शविणे त्याला कठीण नाही. म्हणून आपण आपल्या देशाच्या चित्रकाराला पाठवून तिची तसवीर ■■■■■ बाणविणे बरोबर होईल.”

राजाला आपल्या पंडिताचा सल्ला सयुक्तिक वाटला. त्याने तिघां सुप्रसिद्ध चित्रकारांची नेमणूक त्या कामावर केली. तिघे चित्रकार आपले काम पुरे करून एका आठवड्याने परतले.

तिघांपैकी एकाने राजाच्या अंतःपुरातील सर्वांना त्याने काढलेली तसवीर दाखविली. ती पाहून राजा केतुवर्माच नव्हे तर इतर मर्बांना कमालीचे आश्चर्य वाटले. कर्पूर देशाच्या चित्रकाराने पाठविली होती त्या तसबिरीत काढलेल्या राजकन्येच्या सौंदर्या-पेक्षा या तसबिरीतली राजकन्या जास्त सुंदर होती. राजाने चित्रकाराला इनाम देऊन निरोप दिला.

दुसऱ्या चित्रकाराने काढलेली तसवीर राजाने पाहिली. त्या तसबिरीत राजकन्या अप्सरा लाजवील इतकी सुंदर दिसत होती. राजाने पहिल्या चित्रकारापेक्षा जास्त मोठे इनाम देऊन त्या दुसऱ्या चित्रकाराला पाठविले. तिसरा चित्रकार गप्पच होता. राजाने त्याला बोलावून

विचारले—“तू काढलेली तसवीर कोठे आहे?”

तो म्हणाला—“महाराज, माफ करावे. मी तसवीर काढलेलीच नाही. तिचे सौंदर्य देवकन्येलाही लाजवील जसे आहे. ते सौंदर्य फक्त पाहून मनात उतरविणे शक्य आहे. ते चित्रात उतरविणे कोणत्याही निपुण चित्रकारालाही शक्य नाही. म्हणून कर्पूर देशाच्या चित्रकाराने काढलेली तसवीर एक प्रकारची आपल्या देशाच्या चित्रकारांनी काढलेल्या तसबिरी दुसऱ्या तऱ्हेच्या आहेत. तेव्हा राजकन्येचे सरे कसे जाई ठरविणे होत नाही.”

राजाला आपली चूक कळली व त्याने राजकुमारीची तसवीर न काढणाऱ्या चित्रकाराचा दरबारात योग्य सत्कार केला. त्यानंतर दरबारी पुरोहिताकरवी राजाने कर्पूर देशाच्या राजाकडे निरोप पाठवून कर्पूर देशाच्या राजकन्येला युव-राजासाठी मागणी धातली.

कर्पूरमास्तव तोंड न उघडण्याकडून बजावून सांगितले.

दुसऱ्या दिवशी चपळता बरोबर घेऊन ब्रह्म कवि जयवर्माच्या दरबारात पोहोचला. तो राजाला म्हणाला—“महाराज, हा एक महान पंडित आहे. वेदांचे विवरण करणे म्हणजे त्याच्या हास्या मंड आहे. हा आपल्या पांडित्याचा उपयोग हात-बारे करून आणि डोक्याची हालचाल करूनच देतो.”

अत्यंत होत म्हणाला—“तर मी त्याच्या पांडित्याचा पुरेपुर अनुभव घेणार.”

त्यावर हा कवीने चपळता विचारले—“पंडितवर्मा, माझ्या एका शंकेचे उत्तर

देऊन समाधान करावे, ह्या जगाचा विधाता कोण आहे?”

चपळने जरा मुद्दा संकोच केला नाही व आकाशकडे हात दाखवून तेजस्वी अशा सूर्यविवाचे अभिनयपूर्वक स्पष्टीकरण दिले.

ब्रह्म कवीने राजाला सांगितले—“प्रभू हे फक्त महान पंडितच नाहीत तर आप मोठे दार्शनिक आहेत. माझ्या प्रश्नाचे उत्तर कोणताही पंडित झटकन देण देईल की, ईश्वरच जगाचा विधाता आहे. पण हा तर सूर्य भगवान सांगत आहे. सूर्याशिवाय प्राणिमात्रांचे अस्तित्व रहाणार नाही व पण पडणार नाही.”

राजाने शाबास! म्हणून डोके हलविले. नंतर कवीने चपळता दुसरा प्रश्न केला—

पूखी पंडित

चन्द्रनिशीचा राजा जयवर्मा हा कवी आणि पंडिताचा खूप मोठा आदर-सत्कार करीत असे. त्याच बरोबर कवि व पंडितांना त्याच्या दरबारात सुलभतेने प्रवेश मिळत असे. कवी विंगज नावाचा प्रसिद्ध रूद्र कवी त्याच्या दरबारात प्रमुख पंडित होता. विशाल नावाचा आणखी एक मह्त्वापंडित त्याच्या दरबारात होता, परंतु तो व्यवहार चतुर नव्हता. आपल्या होणाऱ्या प्रशंसक अत्यंत आतंवित्र होणाऱ्या राजागाशी कवी रूद्राचा जास्त उद्योउद्यो होत होता.

रूद्र कवि आपल्या असल्या प्रभावाचा संपत्ती मिळविण्याच्या कामी राजाचा असा तऱ्हेने दुष्प्रयोग करित होता. रूद्र कवीच्या आश्रयाला येण्याच्या प्रत्येक व्यक्तीला तो चार कविता पाठ करायला सांगून त्या राजासमोर म्हणायला सांगून राजाच्या

पदरी नोकरी देवित होता. अशा तऱ्हेने रूद्रकवि मार्फत लोक राजाजवळून पुरस्कार मिळवीत असत. असा तऱ्हेने दरबारात प्रवेश मिळवीत होते.

एके दिवशी चपल नावाचा माणूस रूद्र कवीच्या आश्रयाला. चपलला भाषेचे ज्ञान तिलायही नव्हते. तरी रूद्र कवीला गंगतीचे आमिष दाखवून त्याला दरबारात नोकरी देण्याविषयी त्याने विनंती.

रूद्र कवीने चपलला चार कविता पाठ करायला सांगितल्या, परंतु पाठ करणे तर दुरुच त्याला त्याच्या उच्चारमुद्धा मोटवणे करता येईना. तेव्हा अशा व्यक्तीने जर पंडितांसमोर आपले तोंड उघडले तर आपलेच पितळ उघडे पडेल, असा विचार करून रूद्र कवीने एक योजना आखली व तो योजना त्याने चपलला समजावून सांगितली आणि दरबारात कोणत्याही

“महात्मन्, हे सांगा की आपल्या शरिराचे प्रमुख अंग कोणते आहे?”

चपलने झटक्यात नाकाकडे हात नेला.

रूद्र कवि आनंदाने म्हणाले—“महाराज, पुर्वजांनी होले हेच शरिराचे मुख्य अंग सांगितले होते. परंतु हा तर नाक प्रमुख अंग म्हणून सांगत आहे. ह्याच्या पाठीमागे काहीतरी सत्य लपलेले असले पाहिजे. आपण होळ्याशिवाय जगू शकतो परंतु श्वासोच्छ्वास नसेल अनांतच आपला होतो.

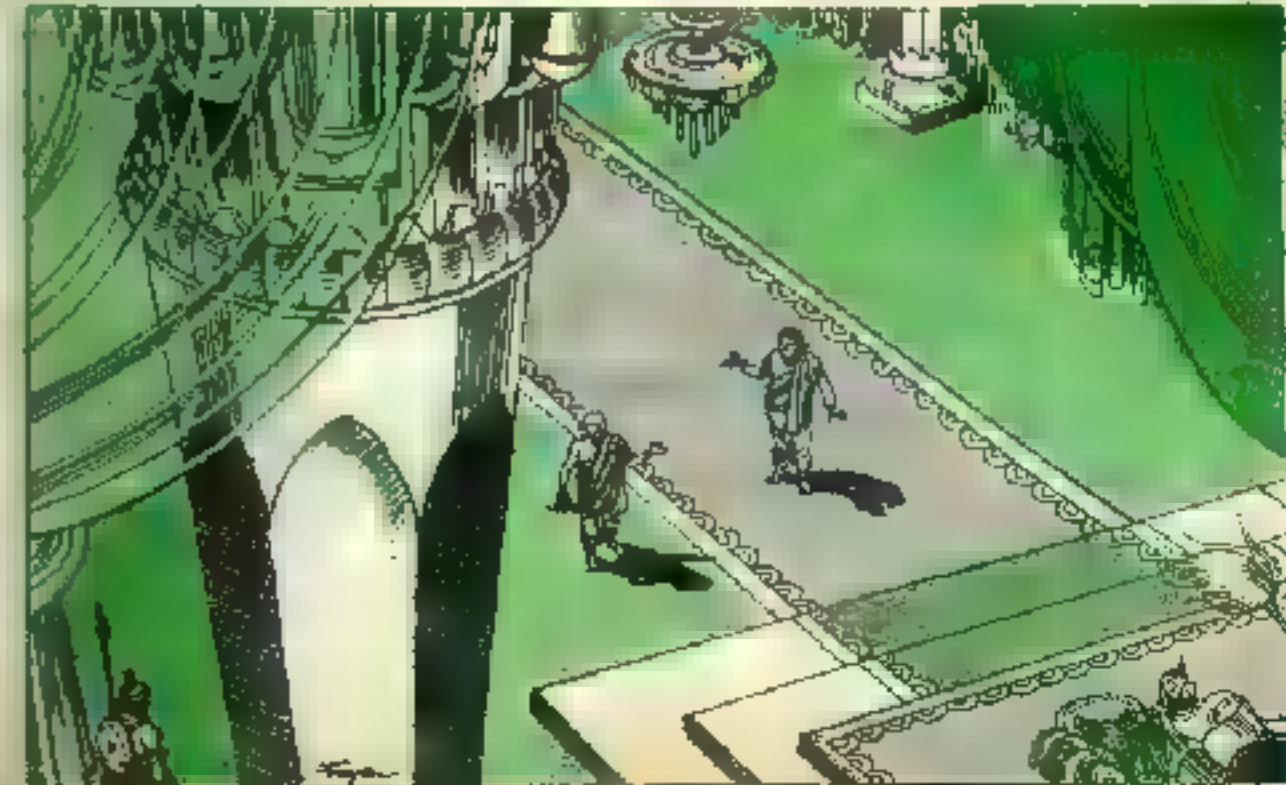
राजाने आनंदाने होके हलविले. त्यानंतर रूद्र कवीने चपलला विचारले—“कवि न राजा ह्या दोघांमध्ये कोण श्रेष्ठ?”

चपलने प्रथम हात रूद्र-कवीकडे दाखविला व नंतर राजाकडे दाखवून स्वीकार केल्यासारखे होके हलविले व परत

राजाकडे हात दाखवून नंतर रूद्र कवीकडे हात दाखवून स्वीकृतिसूचक होके हलविले.

चपलच्या ह्या संकेताचा अर्थ दरबारी लोकांना राजापेक्षा रूद्र कवि महान आहे, जसाच लागला व सर्वांना तसे अपमानकारक वाटले.

नाजुक होतं पासलेली परिस्थिती ओळखून रूद्र कवीने त्याच्या म्हणण्याचा अर्थ सांगितला—“महाराज, हे वेदांतपरक वृष्टीने उत्तर देत आहेत. बरेच ह्याचा अर्थ काहीही असो, परंतु खोल वृष्टीने विचार केला तर ह्याचा अर्थ होतो.

ह्यांनी प्रथम माझ्याकडे पाहिले व नंतर आपल्याकडे पहात संकेत केला. ह्याचा अर्थ कविराज. परंतु ह्यात थोडक्या कोण आहे? हा प्रश्न निघतो, तेव्हा ह्याने प्रथम आपल्याकडे पाहिले व नंतर माझ्याकडे पहात उत्तर दिले. ह्याचा अर्थ असा, जर कवि राज मी आहे, तर राज कवि आपण आहात तेव्हा कवि पेक्षा राजाच श्रेष्ठ आहे, असे ह्याने उत्तर आहे."

ह्या उत्तरावर राजाचा आनंद गगनात मागेनासा झाला व तो सिंहासनावरून उतरून बाहेर येत आपला रस्त्यावर चपलका भेट दिला व म्हणाला—"महापंडित आपल्या विद्वत्तेने आणि आपल्या परिपूर्ण उत्तराने आपण सर्वांना आनंद दिलात तेव्हा ह्या क्षणीच मी आपली दरबारी पंडित म्हणून नेमणूक करीत आहे."

तेव्हाच विनाल नावाचा विद्वान पंडित उठून म्हणाला—"महा पंडितांच्या समोर माझ्या एका छोट्याशा शंकेचे निवारण करू इच्छितो. माझ्या विचाराने

ह्या जगाचे विधाने आईवडील त्यांच्या शिवाय आपण नाही आणि मी पण नाही. जगाचा आधार 'मी' आहे नाही का? ह्यावर चकीत होऊन चपल रुद्र कवीकडे पहातच राहिला.

ह्यावर विनाल म्हणाला—"अरे रे, आपल्यासारखे श्रेष्ठ पंडित मुझे असणे म्हणजे सरस्वती देवीचे दुर्दैव!" चपल उत्तेजित होत ओरडून म्हणाला—"मी काही मूका नाही! पंडित रुद्र कवि पेक्षा कोणी मोठा आहेस होय?"

ते ऐकताच राजावरोबर दरबारी लोकांना चपलचे भाषाज्ञान किती आहे, हे कळून चुकले. त्यांना की त्यांनी जी उत्तरे दिली ती सर्व रुद्र कवीच्या डोक्यातलीच होती.

ह्यावर रुद्र कवीची सर्व लबाडी कळली. त्याने रुद्र कवीला दरबारातून हाकलून लावले व त्या श्रेष्ठ पंडित विनाल पंडित म्हणून नेमले.

विश्वासघात

ब्रह्मदत्त काशी येथे जेव्हा राज्य करीत होते त्यावेळी बोधिसत्व त्यांच्या येथे पंडितामात्याच्या होते.

एकदा ब्रह्मदत्त काही कारणांमुळे आपल्या मुलावर रागावला व स्थाने त्याला देशाबाहेर हाकलून लावले. राजकुमार परतीसमवेत जूप दिवस पुष्कळ हासवपेष्टा सहन करीत राहिला. त्यांना रक्षायला आया नव्हती आणि खायला अन्न मिळत नव्हते; तरीपण त्या महासाध्वीने नवऱ्याचे कष्ट बघून आपली सहनशीलता पणाला लावली. सर्व कष्ट झेलले.

काही वर्षांनंतर ब्रह्मदत्त निवर्तला. वडिलांच्या मरणाची वार्ता समजताच राजकुमाराला खूप झाला. काशीला पोहचून गादीवर बसण्याच्या हेतूने तो उतावळेपणाने त्याची यात्रा संपुष्टात आणण्याचा प्रयत्न करू लागला.

परंतु त्या मुर्खाला एवढी समजूत नव्हती की त्याची परती त्याच्या प्रमाणे लवकर चालू शकणार नाही, कारण तिनेही पत्नी-बरोबर तेवढेच सोसले होते परंतु त्याने रात्र दिवस जाणेपिणे विश्वांती त्याकडे दुर्लक्ष केले व बरोबर पत्नीला पण वेगाने चालण्यास सांगितले.

राज्याच्या सालसेने कितीही फरद जाऊ लागला तरी जाणे पिणे व विश्वांती शिवाय माणूस किती चालू शकेल? त्यामुळे त्याच्या नापकी बरोबर त्यालाही जोराची मूक लागली. तद्द्वारे झुकून घ्याऊन होत शेवटी ते एका गावात येऊन पोहोचले. तिथे पोहोचताच तिथले काही लोक त्यांचे झालेले हाल पाहून म्हणाले—"काय हो, असे वाटते आहे की मूक आवळून तुम्ही हा प्रवास करीत आहात आम्ही सोडून काही सायला तुम्हाला देतो ते तुम्ही बांधून

वाहे, तेव्हा तिला काहीपर्यंत चालणे सत्यच नाही. तेव्हा काहीतरी कारण सांगून हे सर्व सात्ते पाहिजे. त्या दृष्टाने असा विचार आपल्या पत्नीजवळ पोहोचताच सांगितले—“तु पुढे जा, मी माझे सर्व विधी आटोपून लवकरच परत येतो.

राजकुमाराच्या बायकोने त्याचे म्हणणे नरे मानले व ती वाळू सामली. पुढे बघकाय त्याने पन्नाबळीतले सारे सात्ते परत पन्नाबळ पोकळ बांधली व लवकर आपल्या बायकोपर्यंत येऊन पोहोचला.

पत्नीने बघबघलेल्या डोळ्यांनी पुढ्याकडे पाहिले. तेवढ्यात त्याने राग आपल्याचे माटक करून तिला सांगितले—“बघ, ह्या गावातले लोक किती लुच्चे आहेत. साद्यपदार्थाच्या नावाने रिकामी बांधून दिली आहे!”

राजकुमाराच्या बायकोने सत्य परिस्थिती ओळखली. तरीपण ती आपल्या पतीचा आदर करत होती. त्यामुळे ती गप्प बसली. बोड्या दिवसांचा प्रवास संपवून ते काशीला येऊन पोहोचले. राजकुमाराने राज्याभिषेक मोठ्या सोहळ्याने साजरा केला व तो काशीचा राजा झाला.

राजा झाल्यावर तो आपल्या पत्नी-विषयी विचार सुद्धा विसरला

त्याच्या वसे वाटले ही नाही की, पूर्वीच्या हालचाली सधन बसताना प्रमाणे आपली पत्नीमुद्धा बरोबरीने सहन करीत होती. तरी तिला सुखाचा उपभोग बरोबरीने मिळाला पाहिजे. कधीही राजाने चौकती केली नाही की तिने व्यवस्थितपणे ज्ञान-पिने कपडे केले की नाही. त्यामुळे राणी नेहमीच ह्या विचारांमुळे विताप्यंत दिसत असे.

राजाकडे पंडितामात्याच्या असलेल्या बोधिसत्वांनी राणीची ही कहण परिस्थिती पाहिली ते तिला भेटायला गेले. राणीने मोठ्या त्याचे स्वागत केले.

बोधिसत्व म्हणाले—“महाराणी कष्टा-पासून मुक्तता मिळवून राजा झालेल्या पत्नीने मला आतांपर्यंत कित्येक वस्तु भेट म्हणून दिल्या. परंतु आतांपर्यंत आपण मला एकही भेट म्हणून काही दिले नाहीत.”

“पंडितामात्य, मी नावापुरतीच राणी आहे. परंतु विचार केला तर अंतःपुरातल्या वासी आणि माझ्यात काहीही फरक नाही आपणच सांगाने की, सोडून सुखपमोशात जी भाव घेऊ शकत नाही तिला राणी कसे म्हणावे?” वा

सांगून राणीने सर्व हकिगत सुरवात केली व काही परतल्याच्या वाटेवर पतीने आपल्या वाट्याने अन्न मुद्धा साकून टाकले सांगून म्हणाली—“ह्या मुद्धा माझे पती माझी विचारपूछ सुद्धा करीत नाहीत. मी जेवले की, नाही, चांगले कपडे वापरते किंवा नाही याची फिकीर त्यांना नाही.” असे म्हणत ती जवळ मागली.

बोधिसत्वांनी राणीची समजूत घातली—“राणीमाहेर, चिंता करू नका. ही गोष्ट मी आपल्या तोंडून ऐकल्या करिताच आलो होतो. मी कर समेत आपल्याला प्रश्न करीन, त्याने उत्तर

तुमच्या बरोबर येऊन जा. जेव्हा भूक लागेल तेव्हा

राजकुमाराने आपल्या पत्नीला एका जागी थांबायला सांगितले व तो त्याच्या पाठीमागे गेला. त्या लोकांनी दोघांना पोटभर साकून आणली अरेल इतके एका पन्नाबळीत दिले.

साद्यपदार्थ घेऊन परत येत असताना राजकुमाराने असा विचार केला हे माझे दोघांनी मिळून सात्ते तर दुसऱ्या दिवशी परत भूक लागले व नंतर परत केव्हा दृष्टीस येईल कोण जाणे? आपल्याला तर पुष्कळ दूरचा करायचा आहे. प्रवासाने आधीच आपली पत्नी रोडावली

आपण निःसंकोचपणाने द्यावे. म्हणजे मी आपली चिंता दूर करू शकेन."

दुसऱ्या दिवशी राजसभेत महाराणी येऊन बसली. तेव्हा बोधिसत्वांनी तिला प्रक्षालन केला. "महाराणी, आपण राज्य राहण केल्यानंतर आपल्या नोकरचाकर दासदासींकडे अजिबात लक्ष देत नाही. हे खरे का?" ह्यावर राणीने भरसभेत सर्व गोष्टी सांगितल्या व हे ही सांगितले की तिच्या वाट्याचे भद्र मुद्धा राजाने कसे जाले, तेव्हा ही गोष्ट भरसभेत राजाच्या अपमानकारक वाटली.

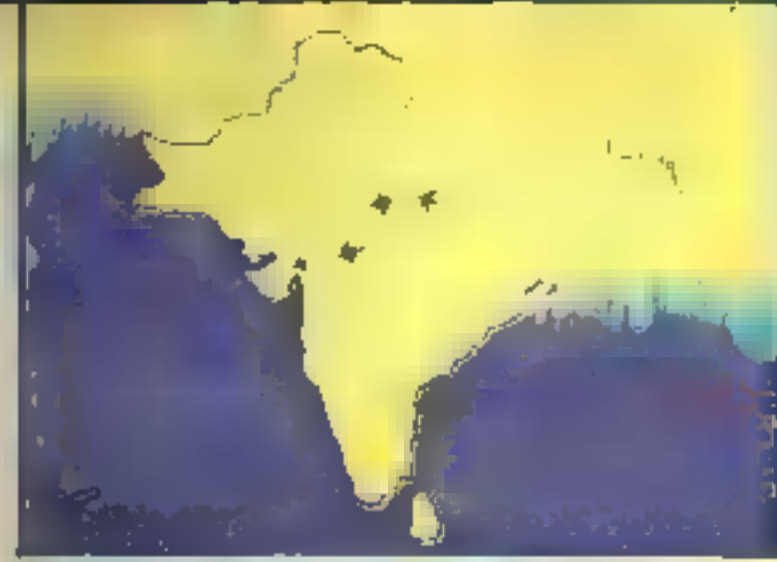
राणीचे म्हणणे संपताच बोधिसत्वांनी सर्वांना समजावून सांगितले— "महाराणी, जर महाराज तुमची नीट काळजी घेत नाहीत तर आपण मुद्धा त्यांच्याबरोबर राहाण्याची जकरी नाही. असे सांगतात—

चजं चजंतं वन्यं न कहरा,
आपंतं चित्तेन न संभज्येय;
द्विजो दुमं खीणं फलंति हत्वा;
अहं समेष्वरेय्य महाहे लोके ।

(ज्यांनी तुम्हांला सोडले, त्यांचा त्याग करा. अशा माणसाकडे स्नेहभाव ठेवू नका. जो तुमच्याबद्दल आदर ठेवीत नाही. तुम्ही मुद्धा त्यांच्याबद्दल आदर ठेवण्याची काही गरज नाही. पक्षी मुद्धा कोवटी फळे नसलेले झाड सोडून दुसऱ्या झाडाकडे निघून जातात. हे जग खूप विशाल आहे.)

तसे तुम्ही ह्या राजमहालाचा त्याग करून त्या विशाल जगात निघून जा. जिथे तुमचा आदर होईल, तेथेच तुम्ही सुखी जीवन जगू शकाल.

बोधिसत्वांचे असे म्हणणे संपले नाही तोच राजा सिंहासनावरून उठून आला व बोधिसत्वांच्या पायावर बोके ठेवून त्यांची लक्षा भागू लागला व म्हणाला— "पंडिता-मारय, आपण माझे अपराध पोटाले घालून मला क्षमा करा. माझी अगू वाचवा, जो गोष्ट झाली ती झाली ह्यापुढे मी माझ्या पत्नीबरोबर धर्मपूर्ण व्यवहार ठेवीन." दिवसांपासून राजा राणीचा आदर लागला व दिवस आनंदाने घालवू लागला.

पृथ्वीराज— संयोगिता-१

वक्राच्या शतकात उत्तर भारतात चार मुख्य हिन्दू राजे राज्य करीत होते. त्यांची राजधानीची शहरे दिल्ली, गुजरात, अजमेर, कनौज ही सांस्कृतिक व व्यापाराच्या दृष्टीने खूप चांगल्या प्रगतीची होती.

तत्कालीन उत्तर पृथ्वीराज दिल्लीवर राज्य करीत होते. अजमेरचे महाराज बजोरा होते. त्यामुळे पृथ्वीराजाला वारस म्हणून मुख्यपुत्री व पृथ्वीराजाला माझीवादि देऊन वारस केले.

कनौजचा राजा जयचन्द्र हा त्याच्या बहिणीचा पती. त्याच्या मनात अजमेरचे राज्य बळकावण्याचा विचार होता. परंतु त्याला माहीत होते की पृथ्वीराज खूप शूरवीर आहे. म्हणून

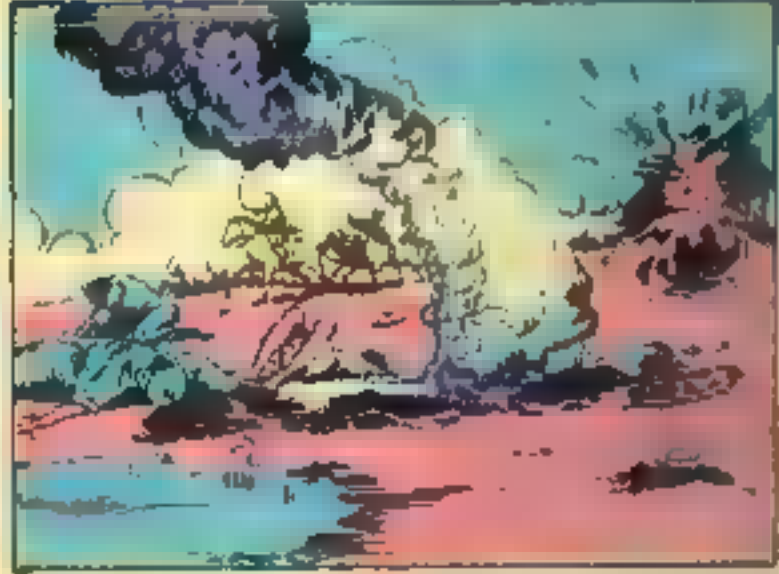

मोठ्या बाटलात पुष्पोरजाचा राज्याभिषेक झाला. त्यावेळेस मोठी राज्ये दिल्ली व बजपेर ह्यांचा तो राजा झाला होता. मोठ्या घेर्यानी व खजान्याने तो राज्यकारभार हाताळू लागला.

परंतु पुष्पोरज ने त्याला सोडून दिले व घमकी घातकी की, त्याने मारता-बर हल्ला करण्याची चूक करू नये, आपल्या दुष्ट जवुला शणांपासून मुक्तता मिळी. त्याच्या उलट गोरीने पुष्पोरजबद्दल आपली कृतज्ञता प्रकट केली.

जयराणिस्वामाच्या भोर घरेलाचा राजा पोरी महम्मद विस्वीवर आज करून देण्याचा विचाराला होता. त्याने सहा-वेळेला विस्वीवर आज केली, वन सहाही वेळेला पुष्पोरजाच्या हातून तो सावारी गेला. गोरीवर आज करण्याच्या कामी एकटा जयचंद्र सोडून सर्वांनी पुष्पोरजला मदत केली.

कनोजचा राजा जयचंद्र झाला संयोगिता नावाची एक सुंदर मुलगी होती. ती फक्त सुंदरच नव्हती तर हुषार ही होती. त्यामुळे सर्व घरादाराने ओक तिची काळजी घेत होते.

एकदा पोरी महम्मद पुष्पोरजाच्या हाती बंदी लागला. तेव्हा सेनापतीपैकी काही जोकांनी जसा विचार केला की, मारीला जावकी पोशाख घालून पातळीत बसवून पाठवून द्यावे. उद्या वन्हेने गोरी महम्मद खूप अपमानित झाला.

जयचंद्रने संयोगितेने स्वयंवर मांडले. त्याने पुष्पोरजाला सोडून बाकी सर्वांना निमंत्रण पत्र पाठवले. परंतु खूप दिवसापूर्वी पुष्पोरजाने संयोगितेला बजपेरच्या राजमहालात पाहिले होते. त्याच दिवसापासून पुष्पोरज संयोगितेला विसरला नव्हता.

जेव्हा संयोगितेच्या तयारी तेव्हाच रावना मुळाची घोषणा केली. काही रावकुमारांच्या उर्फ त्याने रावकुमारी संयोगितेने स्वयंवर घेवते. ह्याची सूचना नगरातल्या लोकांना देवडी निदवून देण्यात आली.

वधवधने पृथ्वीराजाला स्वयंवराचा निमंत्रण नाही. म्हणून पृथ्वीराजाला जयचंद्राचा रूप राम आला. आपली महातारी वासी हिच्या बाकीत संयोगितेला आपला परिचय करून देण्याचे व तिच्या मनात आपल्याबद्दल प्रेम निर्माण करून देण्याबद्दल सांगितले.

दाजीने पृथ्वीराजाला वचन दिले व सांगितले की संयोगितेच्या मनात प्रेमभाव आदर निर्माण होईल. त्याच वेळेस व्यापारी लोकांना लंडा अजमेरला चालता होता. तेव्हा ती महातारी दाखवून त्यांच्याबरोबर निघाली.

(पुढील सोपट पुढील थकी)

मोठ्यांचे व्यवहार

चन्द्रनाथ जेव्हा पंचवीस वर्षांचा आला, तेव्हा त्याचे वडील वारले. मरणापूर्वी त्यांनी आपल्या वाडीमागे एक एक जमीन, एक तीस हजार रोकड ठेवले होते. चन्द्रनाथने विचार केला की, एवढी रक्कम घरात राहिली तर निष्कारण खर्च होईल तेव्हा ती कोठेतरी गुंतविली पाहिजे.

ही बातमी कळताच गावातले प्रसिद्ध वेंच गंगानाथ त्यांनी चन्द्रनाथला आपल्या घरी बोलावणे घाडले आणि म्हणाले— “चन्द्रनाथ! हे जुने घर रोग्यांना पुरेसे होत नाही तेव्हा मी एक मोठा दवाखाना बांधावा म्हणतोय. तेव्हा मला दहा हजार रुपये कर्ज म्हणून दे. मी तुझे पैसे दरमहा व्याजासकट परत फेडत जाईन. जेव्हा माझ्याकडे पुरेशी रक्कम जमेल तेव्हा तुझे पैसे एकरकमी फेडीत व कर्ज चुकते करीत.

वेंचच्या रुपात गंगानाथला एक चांगली प्राप्ती होती. तेव्हा चन्द्रनाथने विचार की, पैसे ठेवायला ही व्यक्ति योग्य आहे. म्हणून त्याने गंगानाथला दहा हजार रुपये उधारी देऊन कर्जरोखा लिहून घेतला.

काही दिवसांनंतर गावातल्या वडील-बांध्यांमधल्या व्यवहार कुशल सोमनाथने चन्द्रनाथला बोलाविले आणि म्हणाला— “तुला माहीतच आहे की लोकांचे माझ्याशी कसे संबंध आहेत. परंतु जेव्हा मूलीचे लग्न केलं तेव्हापासून माझ्याकडे पैशाची चणचण भासते आहे. तरी मला पांच हजार रुपये उधार दे मी व्याजासकट लवकरात लवकर तुझे पैसे परत फेडीन.

ह्यावर चन्द्रनाथने सोमनाथच्या नांवी पांच हजार रुपये देऊन कर्जरोखा लिहून घेतला.

एका आठवड्यानंतर गावातला सर्वात मोठा शेतकरी मंगलनाथ स्वतः चंद्रनाथच्या घरी आला आणि म्हणाला— "चंद्रनाथ, मी असा विचार करून आनंदमंचकित होशील की याच्याकडे जमीन जमला आहे आणि असा माणूस तुझ्याकडे कर्ज मागण्याला कसा आला आहे. परंतु मी आणखी थोडी शेतजमीन खरेदी करीत आहे. तेव्हा त्याकरिता मला पाच हजार रुपये कमी पडत आहे. तेव्हा वेळेला मला भवत कर, तुझे पैसे व्याजास कट परत फेडीन.

चंद्रनाथने मंगलनाथला पाच हजार रुपये देऊन त्याच्याकडून ऋणपत्र लिहून घेतले. सहा महिने झोटेले. त्याला

महिण्यात तिचा सज्जनांकडून बरोबर व्याज मिळत गेले. त्याने असा विचार केला की, व्याज मिळवण्याचा धंदा मुळ केला ते चांगले झाले.

सहा महिने असेच गेले तेव्हा तिचेही महिण्याच्या महिण्याला व्याज न देता दोन तीन महिन्यांनंतर एका महिण्याचे व्याज देऊ लागले. आता चंद्रनाथजवळ त्याच्या वडिलांनी ठेवलेले दहा हजार रुपयेच तेवढे राहिले होते. त्याने व्याज व्यवस्थित मिळत नसलेले पाहून कंटाळून उरलेल्यातले पाच हजार रुपये देऊन दोन एकर जमीन खरेदी केली. त्यात शेती करव्या करिता आणखी तीन हजार रुपये कर्ज करावे लागले. वेळेवर

मिळाल्यामुळे घर खर्चाकरिता उरलेल्या दोन हजारपैकी आणखी एक हजार खर्च करावे लागले आता त्याच्याकडे नगद असे फक्त एक हजार रुपयेच उरले.

ही सर्व परिस्थिती पाहून चंद्रनाथ काळजी लागला आणि एके दिवशी आपल्या कर्जदारांकडे जाऊन त्याच्या विनवध्या करीत म्हणाला— "तुम्ही पेशाचे व्याज महिण्याच्या महिण्याला दिले नाही तरी चालेल, परंतु माझे उधार नेलेले पैसे तरी परत करा.

वेद म्हणाला— "अरे बाबा, मी कितीही हाल भोसले तरी मी माझ्या घरचे सोने विकून तुझे कर्ज लवकरात लवकर फेडीन."

गावचे वडीलघारे सोमनाथ ह्यांनीपण असेच उत्तर दिले— "मी माझ्या वाड-वडिलांचे घर जे रामपूरला आहे ते विक्रीत आहे ते विकल्याबरोबर तुझे सर्व पैसे परत करतो."

मंगलनाथने सांगितले— "मी माझे दूरचे शेत विकायला जात आहे. ते विकल्याबरोबर तुझे पैसे व्याजासकट परत करीन.

ह्यानंतर एक महिना आला. परंतु तिचाही कर्जदाराकडून काही एक रक्कम मिळाली नाही. त्यावर चंद्रनाथने गावातल्या मोठ्या लोकांच्या कामावर ही शीट घातली व त्यांची मदत मागितली.

परंतु गावातल्या काही लोकांची वैद्याच्या विरुद्ध बोलण्याची हिंमत माली नाही.

तसेच काही लोकांची श्रीमंत माणसाकडून मिळालेल्या मदतीमुळे त्यांच्या दिवड बोलण्याची हिमत झाली नाही. काही लोक शेतकऱ्याला घाबरतच असत. त्यामुळे सर्वांनी चन्द्रनाथला समजावून सांगितले— "घोरा मोठ्याचे व्यवहार असेच असतात. तेव्हा तुम्हांला ह्यात काय मन्नत करणार?"

ह्यानंतर एका आठवड्यानंतर गाव-वाल्यांनी पाहिले की, एकदां सकाळी चन्द्रनाथची बायको व त्याची म्हातारी आई घराबाहेरच्या कठबघावर बसून राहत आहेत. तेव्हा गावांतले सर्वजण तेथे एकत्र जमले व त्यांनी चन्द्रनाथच्या बायकोच्या हातातला कागद घेवून वाचला. तेव्हा त्यात असे लिहिलेले होते— "मी व्याजाच्या लोभाला बळी पडून अशा लोकांना मोठी रक्कम देऊ केली. परंतु आता असे वाटते की व्याज तर दूरच राहो, मूळ रक्कम मुद्दा मिळेल की नाही याची शका वाटू लागली आहे. माझ्याजवळ काय थोडे धन होते त्यात मी शेती करू शकली नाही. त्यात

वायुष्याचा वीट येऊन मी साधू संन्यास्यांच्या जमावात जाऊन रहात आहे."

तेथे जमलेल्या लोकांना एवढे कळले की चन्द्रनाथ संन्यासी व्हायला जबाबदार गावचे वैद्य, श्रीमंत व शेतकरी हेच आहेत. त्यांनी त्यांची गावभर टिका करावयाला सुरवात केली.

थोड्या वेळात ■ बातमी तिघांना कळली. स्वतःची इभत सांभाळण्यासाठी त्यांनी त्याच दिवशी रात्री चन्द्रनाथच्या घरी जाऊन व आपले कृणपत्र परत घेऊन त्याचे पैसे व्याजासकट परत केले.

ह्यानंतर एका आठवड्यानंतर चन्द्रनाथ ■ कपड्यांनिशी व दाढीमिशा वाढवलेल्या स्थितीत परी ■ त्यावर गावातल्या लोकांनी त्याच्याजवळ ■ त्याच्या संन्यासी होण्याची पट्टा केली. तेव्हा तो गाववाल्यांना म्हणाला— "मित्र हो! मी तरी काम करणार तुम्हीच सांगा! देवाने संन्यासी झाल्या नंतरच यांच्यात चांगुलपणा आणला!" असे म्हणत तो व्यायात्मक होऊन गेला.

निरुत्तर

वि

मल नावाच्या सेनापतीने राजाजवळ प्रार्थना करून आपल्या मुजाला व जांवयाला सरकार दरबारी नोकरी देवविली. तेव्हा कसही लोकांनी सांगायला सुरवात केली की राजाने एकाच कुटुंबातल्या दोघां तऱ्हांना सरकारी नोकरी देणे बरोबर नाही.

ती गोष्ट राजाला कळली. काही दिवसांनी विमलने आणखी एका तरुणाची शिफारस केली— "गहाराज, हा माझा ■ आहे. पांच नाव आनंद याचे पणजोबा अवंतीच्या मुद्दात, आजोबा कलिंग देशाची आलेल्या मुद्दात आणि बडील महाराष्ट्राची झालेल्या मुद्दात जमाने आपल्या पणजोबाच्या, आजोबाच्या आणि बडिलाच्या ■ धरातोवीं पडले. आता ■ पिडीत....." ■ म्हणत विमल पुढे बोलायला संकोच करू लागला.

राजाने त्याच्या मनात ■ आहे. हे ओळखले आणि म्हणाला— "■ ऐकून मजा मार्गव ■ हा वा तरुणाचे तीन पिढी तीन पिढ्यापासून माझी सेवा करीत वीरगतीला प्राप्त झाले. परंतु भगि ■ पाह्या पिडीत नव्या लोकांना भिळणे उचित होईल, नाही का?

अशा तऱ्हेने विमलने लोंढव ■ सासे. त्यानंतर त्याने राजाकडे जाऊन कोणाचीही शिफारस ■ नाही.

फुकट सरला

भूपती नावाच्या एका शीमंताने आपल्या शेजारचे गांव श्रीपुर येथे रहा एकर पडीत जमीन विकत घेतली. तो आपल्या कामात गर्क असल्या कारणाने त्याने आपला मुलगा रमापती याच्यावर त्या पडीत जमिनीत लागवड करण्याचे काम टाकले.

भूपतीने आपल्या मुलाला सर्व परिस्थिती समजावून सांगितली व म्हणाला—“हे काम तुला मजे आहे. श्रीपुरला आपल्या मात्यातले नारायणराव राहतात. अडी अडचणीच्या वेळी तू त्यांचा सल्ला घेत जा.

रमापती श्रीपुरला गेला व बडिलांनी विकत घेतलेली पडीत जमीन पाहिली. त्या जमिनीत रानटी गवत व काटेरी झाडे उगविलेली होती. ती जमीन साफ करवून घेण्यासाठी किती मजूर लागतील किती दिवसांत ते काम पुरे होईल या गोष्टींना तो विचार करीत असता त्याला भेटायला

एक माचकरी आला. तो रमापतीला म्हणाला—“महो, माझे नाव रघुनाथ. मी बिटा लागला त्या विकतो. तुम्हांला हरकत नसेल तर मी तुमच्या जमिनीतील काटेरी झाडे मुरपे कापून नेऊन बिटा जाळायला त्यांचा उपयोग करून घेईन. अशातून तुमचे काम फुकटात होईल व वेळही फुकट जाणार नाही.”

रमापती रघुनाथला म्हणाला—“तुम्ही उद्या येऊन भेटा, मी सांगतो काय करायचे ते!”

त्या दिवशी संध्याकाळी रमापतीने त्या माचकरी त्यांचा नातेवाईक नारायणराव यांना ती गोष्ट जाऊन सांगितली. रघुनाथाने सल्ला दिला—“तू तरुण युवक आहेस, तरी रघुनाथाला लगेच उत्तर देऊन मोकळा झाला नाहीस, हे सुदैव! येथे बिटांचा बंदा करणारे पुष्कळ लोक आहेत.

योडक्यात या गावात लाकूडफाट्याला फार मागणी आहे. तू स्वतः मजूर लावून सर्वात प्रथम काटेरी झाडी सर्व कापून घे. ती वाळत्यावर विकायला काढ, चांगली किंमत वेईल.

रमापतीने मजूर लावून पडीत जमिनीतलं सर्व लाकूड कापून काढून सर्व लाकूडफाटा एका जागी ठेवला. योडक्याच दिवसात सर्व लाकडे वाळून गेली. परंतु जो कोणी त्यांच्याकडे तो लाकडे विकत घ्यायला येई, तो झाडी कापायला जो सर्व तयार होई.

सर्व म्हणू लागले—“या गावानजीक तर जंगल आहे. आम्ही मजूर लावले तर आम्हाला वाटेल तेवढा लाकूडफाटा मिळेल. तुम्ही मजुरांकरवी काम करविले आहे तर जी मजुरी तुम्ही दिली आहे ती वायला बांधी तयार जाहो. पण त्यातून जास्त किंमत वायला आम्ही तयार नाही.”

माता रमापती विचार लागला की काय निर्णय घ्यावा. एक जाठबडा जसाच गेला आणि पाकसाळा सुरू झाला. सर्व लाकूडफाटा भिजून गेला. रमापतीने तो कुचवा लाकूडफाटा काढून फेंकून चायचे ठरविले. परंतु गाडीवाल्याने त्यासाठी संभर रुपये आडे मागितले.

ते कळल्यावर नारायणराव गाडीवाल्यावरच कावले आणि रमापतीला म्हणाले—“हे बघ, मी सांगतो तसे कर. हे लोक लोभी दिसत आहेत. माझ्या ओळखीचा एक बैलगाडीवाला आहे. परंतु तो आहे दाडक्या. त्याच्या हातात दहा रुपये ठेव म्हणजे झाले. तो हा सर्व पाकसाळा आणि काढक्या योगे फेंकून देईल.”

रमापतीने त्या दाडक्याला दहा रुपये दिले आणि आपल्या गाडी निघून गेला.

एका आठवड्याने रमापती श्रीपुरला परत आला तेव्हा गांवच्या पोलीस पाटलाने त्याच्याकडे शिपाई पाठविला. पाटलाने रमापतीला आदरपूर्वक जवळ बोलावून

बसविले आणि म्हणाला—“मुला, तू जे काम करविले आहेस ते बरोबर नाही. तू आपल्या बोतातली कांटेरी आडेसुडवे कापवून गावाच्या नात्यात टाकविलीस. परवा जो पाऊस पडला त्यामुळे नात्याच्या घारे-बरोबर तो सर्व कचरा, लाकडे, काटक्या वगैरे पाटाचे पाणी अडवून बसल्या आहेत. त्या काढून पाटाचे पाणी वाहू लागले. यासाठी शंभर रुपये कच्ची लागले. ही तुला कचेरीत जमा करावी लागेल. तुझ्या नडिलांची व माथी चांगली ओळख आहे. म्हणून तुझ्यावर दंड वगैरे मी काढीत नाही. फक्त जिवका कापे झाला आहे तेवढाच वसूल करतो आहे.

आता रमापतीला कळले की ज्या दाखण्याला पैसे दिले त्यानेच हा सर्व गोंबळ केला. पैसे वापचायला गेली त्यासाठी हा भुवई धावा लागला. हा सर्व फुकटचा सत्ता घेतल्याचा परिणाम आहे.

रमापतीने पाटलाजवळ माफी मागितली व शंभर रुपये कचेरीत भरले. हे कळल्या-

वर नारायणराव रमापतीकडे घावलं व म्हणाले—“काय रे, पाटलाने तुझ्याकडून शंभर रुपये दंड वसूल केला काय? हा अन्याय आहे. मी तुझा नातलग आहे. हे माहीत असून सुद्धा त्याने हे घादस केले आहे का? तो माझा हेवा करतो. हे कळल्यावर की तू माझा नातलग आहे, त्याने इथे भाकनेने ही दुष्टता केली आहे. तरमग चला जाण तालुका कचेरीत जाऊन पाटलाविरुद्ध फिर्याद करू या.”

रमापतीला कीड आली तरी स्वतःला आवकून ही नारायणरावांना म्हणाला—“नारायणराव, तुमच्या या फुकटाच्या सल्ल्यांना आजपासून हात जोडतो. मला स्वतःची कामे स्वतःच पाहिली पाहिजेत.”

नारायणराव एवढेसे तोंड घेऊन आपल्या घरी परतले. त्यांना पक्कताप होऊ लागला की त्यांनी फुकट सत्ता देऊन अहाणपणा नाही केला, काही तरी प्रत्येक वेळी वसूल करायला हवी होती. म्हणूनच तो रमापतीच्या नजरेत धूर्त ठरला.

नोकराची हुशारी

कृष्णगिरी व धवलगिरी नावाची दोन गावे शेजारी शेजारीच होती. एकदा धवलगिरीचा राजा शूरवर्धन याने एकाएकी कृष्णगिरी राज्यावर स्वारी केली. धवलगिरी राज्याचा जसा फौज फट्टा होता त्याच्याबरोबरीचा फौज फट्टा कृष्णगिरीच्या राजाकड नव्हता. कृष्णगिरीचा राजा कीर्तिवर्धन याने या कारणास्तव संधीची बोसणी सुरू केली. शूरवर्धन सधो वजन घ्यायला तयार झाला आणि बोसणी करायला कृष्णगिरीला गेला. कृष्णगिरीच्या राजाच्या अंत पुरत दोघा राजांची संघटाविषयी बोसणी सुरू झाली. त्यावेळी एक नोकर दोघा राजांना पिण्यासाठी बंद येव बोन पेण्यात घेऊन आला. त्यावेळी त्याच्यासमोर एक यक्ष प्रश्न राहिला.

जर त्याने पहिल्याने पेला आपला राजा कृष्णगिरी याच्यासमोर ठेवला तर शूरवर्धनचा राग येईल की त्याच्याकडे दुर्लक्ष केले त्याचा अपमान झाला. या शूरवर्धनसमोर पेला ठेवला तर कीर्तिवर्धनला साहजिक वाटण्याची शक्यता आहे की नोकराने त्याची मान जाही केली. म्हणून त्याने हुशारी बघून आपल्या राजाला केली—“महाराज, आपणच महाराजांना पेला द्यावा. पाहण्याचे भातिष्य नोकराकडची करण्याऐवजी स्वतः करावयाचं असतं अशी आपल्या चरणाची रीत आहे!”

नोकराचे हे पातुपं पाहून बोसणी रागे खूप जाले. अशा तऱ्हेने नोकराच्या हुशारीमुळे एक कठीण समस्या सहजी सोडविली.

मंज्याला आश्चर्य वाटले आणि तो लाकडांच्या ढिगान्याजवळ गेला. परंतु मंज्याचं तसं जाणं लाकूडतोड्याला आवडलं नाही. मंज्याने एक लाकूड उचलून लाकूडतोड्याला विचारलं—“हे लाकूड कसलं आहे रे?”

लाकूडतोड्याला नाइलाजाने खरे सांगाने लागले, म्हणाला—“अही ही लाकडे साधी नसून चंदनाची आहेत.”

मंज्याने लाकूडतोड्याला विचारलं—“तरमग तुला यांची चांगलीच किंमत मिळेल की रे?”

लाकूडतोड्या तो प्रथम ऐकून घाबरला. तो मंज्याचे पाय धकन म्हणाला—“आपण मला माफ करा तर मी जशी गोष्ट सांगतो.”

मंज्याकडून अभयदान मिळाल्यावर लाकूडतोड्या म्हणाला—“प्रधान, मी ते गुपित सांगतो. आपण माफ करा. महाराज दयाळू धर्मभीकू आहेत! गरिबांची कणव त्यांच्या मनात आहे. मला प्राणापेक्षा ज्यास्त प्रिय आहेत. मला माझी

गरीबी असल्या वाटते. म्हणून माझ्या मनात एक दुष्ट विचार आला. आपले महाराज म्हातारे होऊ लागले आहेत. जाणखी किती दिवस या जगात राहणार? त्यांना ज्या दिवशी यमाचं बोलावणं येईल त्या दिवशी चंदनाच्या लाकडाचा चांगली किंमत मिळेल. म्हणून चंदनाचे लाकूड आलांपासून जमवून ठेवले तर त्या दिवशी मला इतकी रक्कम मिळेल की माझं आयुष्यभराच दारिद्र्य नाहीसं होईल.”

लाकूडतोड्याच्या तोंडी ते ऐकून मंज्याचे तोंडच झालं. तो मोठे विस्फारित करून नुसता पहात राहिला.

राजाला कळलं तेव्हा त्याला लाकूडतोड्याच्या दुःखाचे कारण समजलं. त्याने त्याचे दारिद्र्य जाणे यासाठी त्याला बोलावून स्वयं देऊन निरोप दिला.

तेव्हा राजाला कळलं की त्याच्या मनातील ती गुप्त व्यथा खरोखरी लाकूड तोड्याच्या पामलिक व्यथेमुळे होती.

गणेश पुराण

श्रीकृष्णाला आश्चर्यचकित झालेला पाहून हस्तिप्रणी स्मित करून त्याला म्हणाली—“होय, नाथ! मनात आनंद माये-नासा झाला आहे. ही आपल्यावर किती जीव आहे! तिच्या अंतःकरणातील आपल्या विषयीचे प्रेम इतके आत्मीयतेचे भासलं की ती जणूकाही आपल्याला आपल्या सर्वस्वासारखी हृदयात खोल राहू इच्छिते आहे!”

“तरमग तू आपल्या मनात काय आहे, हे नाही सांगितलंस!” कृष्णाने विचारलं.

“आपल्या हृदयात एका अणुसारखी करण्याची माझी इच्छा आहे, मग तुम्हाला कोणी आपल्या मुठीत आवळून ठेवले तरी हरकत नाही.” हस्तिप्रणी म्हणाली.

“हस्तिप्रणी तू केवढे मोठे तत्त्वज्ञान तितक्याच सूक्ष्म शब्दात सांगितलेस! म्हणून तर मी स्वेच्छेने तुझे हरण केले.” कृष्ण म्हणाला.

“मला जे मनापासून वाटले तेच मी निवेदन केले सत्यभासेचे प्रेम माझ्या भावनेपेक्षा फार मोठे आहे. प्रभो, माझ्या हृदयात आपल्या विषयी भक्ति भावना मात्र आहे!” हस्तिप्रणी बोलतच होती, तिला अडवून श्रीकृष्ण स्मित करून म्हणाला—“हस्तिप्रणी, तू तत्त्वज्ञानाच्या गोष्टी बोलू नकोस!”

त्यानंतर बाणखी काही दिवस लोटले आणि दावाग्निसारखी अफवा पसरली की श्रीकृष्णाने स्वयंमंतक मणी खोरला.

सत्राजित त्या दुःखाने वेढ्या सारखे फिक लागला. तो आरोप जोटा की जरा हे वास्तविक कोणालाच माहीत नव्हते.

कृष्ण मनांतल्या मनात विघ्ननाश गणनाथाचे स्मरण करून त्याला म्हणाला—
“विघ्नेश्वरा, ही सर्व तुझीच लीला आहे. तुझी कृपा असेल तसेच होणार!” नंतर तो स्वयंतक मण्याच्या शोधार्थ जंगलाच्या दिशेने निघाला.

सत्राजितच्या मनात सत्यभामेचे लग्न त्याचा भाचा शतध्वज नावाच्या राजाशी करून द्यावे असे होते आणि त्या संबंधी बोलणी करण्यासाठी त्याने आपला धाकटा भाऊ प्रसेनजित यरला वातध्वज याच्याकडे

पाठविले होते. प्रसेनजित स्वयंतक मणी नळ्यात घालून जंगलाच्या वाटेने जात असता त्याला एका सिंहाने ठार केले. जांबुवानाने त्या सिंहाचा कडून तो स्वयंतक मणी आपली मुलगी जांबुवती हिला बांधून दिला.

प्रसेनजित परतून न जाणेल्या पाहून सत्राजित गांव भर सांगत मुटका की श्री कृष्णाने तो मणी चोरला. तिकडे शतध्वज व अरासय सत्यभामेची विवाह वेण्यात उतावीळ लागू होते. त्यांनी सत्राजिताला कळविले की ते आपला सवृष्ण बाचा काढण्यासाठी सत्राजिताच्या मदतीला पावून घेत आहेत.

स्वयंतक मण्याच्या शोधार्थ हिंडत असतां कृष्णाला प्रसेनजिताचे प्रेत सिंहाचा मृत देह दिसला. त्याच्याजवळ जांबुवतीच्या पावलांच्या खुणा दिसल्या. म्हणून तो त्या पावलांच्या खुणांच्या अनुशेधाने जांबुवानाच्या गुहेपर्यंत गेला.

त्या गुहेत जांबुवानाची मुलगी जांबुवती ती मणी घेऊन त्याच्याशी सागर मोट्या-सारखी संळत असलेली दिसली.

अणि घेण्यासाठी श्रीकृष्णाने जांबुवतीचा हात धरला. परंतु जांबुवतीने आपला हात सोडवून घेण्याचा प्रयत्नही केला नाही व तिरक्या नदरेने श्रीकृष्णाच्या दृष्टीला दृष्टी

मिडवून त्याच्याकडे पाहू लागली. त्याचवेळी जांबुवानाने कृष्णाला पाहिले व त्याला मारण्यासाठी त्याच्यावर धावला. त्या घटकेपासून लागोपाठ बारा दिवस त्यांचे परस्परांशी मत्स्ययुद्ध चालू होते. श्रीकृष्णाने जांबुवानाच्या छातीत मुष्टिप्रहार केला तेव्हा जांबुवानाना श्रीकृष्णाच्या रूपात श्रीरामचंद्राचे दर्शन घडले.

जांबुवानाने तत्काळ श्रीकृष्णाचे पाय धरले व त्याची माफी मागून निवेदन केले—
“कृष्णा, तू जांबुवतीचे पाणिग्रहण केलेच आहेस. आतां जांबुवती तुझीच आहे.” असे सांगून जांबुवानाने स्वयंतक मणी बरोबर जांबुवतीलाही कृष्णाच्या हाती सोपविले.

त्यानंतर श्रीकृष्ण जांबुवती व जांबुवाना बरोबर घेऊन द्वारकेला आला आणि त्याने स्वयंतक मणी सत्राजितला आणून दिला. जांबुवानाने सत्राजितला स्वयंतक मणी त्याच्या हाती कसा आला हे सांगितले. सत्राजित पश्चात्ताप करून म्हणाला—
“कृष्ण, आपली संपत्ति घालवून वसणारा पापी असतो, असे म्हणतात. तेव्हां तुला वाटेम ती दड मला दे!”

कृष्ण म्हणाला—
“सत्राजित, पश्चात्तापाच्या जडूनीच अशा चुकोचे घालून होते!”

त्यानंतर सत्राजिताने स्वयंतक मणी कृष्णाला भेट म्हणून दिला व सत्यभामेचे

पाणिग्रहण करण्यात विनंती केली. श्रीकृष्णाने सत्यभामेचे पाणिग्रहण कर-
ण्याचे स्वीकारले व स्वयंतक मणी परत केला. तेव्हां सत्यभामेने आपल्या वडिलांकडे साथेक वृष्टीने पाहिले. जणुंकाही ती म्हणत होती—
“बाबा, स्वयंतक मणी मोठा आहे की मी हे तुम्हीच आला ठरवा!”
नंतर उधड म्हणाली—
“तुम्ही विघ्ननाश गणनायकाचे महात्म्य ओळखल्याशिवाय मनात आले ते बोललात. मी विघ्नेश्वराला शरण गेले. त्याच्यावरच माझा पूर्ण विश्वास आहे. त्यानेच माझे मनोरथ पूर्ण केले.”
असे म्हणत तिने दोन्ही हात जोडून विघ्ने-
श्वराचे ध्यान केले व त्याला नमस्कार केला.

तेव्हा विष्णेश्वर लीलाक्षय धारण करून म्हणाला—“देव, नेहमीच त्याला जो जरोकार प्रिय असतो व जो सद्भावनेने भगवंताचे चिंतन करतो त्यालाच पावतो.” पुढे तो म्हणाला—“सत्यभामेशी विवाह करून श्रीकृष्ण सत्यभामेशी प्रियकर म्हणून सर्व काळ प्रसिद्धी प्राप्त करील.” असे म्हणत गणनायकाने आशीर्वाद स्वरूप अक्षता श्रीकृष्ण व सत्यभामेश्वर टाकल्या.

श्री कृष्णाने भक्तिपूर्वक विष्णेश्वराला प्रणाम केला ■ म्हणाला—“विष्णेश्वरा, ही सर्व तुझी लीला आहे. तुझ्या कृपेने मी दोषारोपाच्या पाशातून मुक्त झालो आणि स्वयंतकमण्याहूनही एक अनमोल रत्न

■ सत्यभामेशी प्राप्त झाली.” त्यानंतर विष्णेश्वर म्हणाला—“जे लोक स्वयंतक मण्याची गोष्ट ऐकतात ते दोषारोपातून मुक्त होतात.” असे सांगून गणनायक वंतर्घनि पावला.

सत्राजिताने श्रीकृष्णाचे चरण घुसले आणि सत्यभामेश्वरच्या कन्येचे दान ■ स्वतःला धन्य मानू लागला. श्रीकृष्णाचा जांबुवतीबरोबरही यथाविधि विवाह झाला. जांबुवान श्रीकृष्णाला म्हणाला—“कृष्णा, तू रामानुजाराव ■ तुझ्याशी मल्लयुद्ध करण्याची इच्छा मी व्यक्त केली होती. त्यावेळी मी असेही म्हटले होते की तुझ्यासारखा जामाता प्राप्त करणारा स्वतःच देवा करण्यासारखाच आहे. आता माझ्या मनातल्या त्या दोन्ही इच्छा ■ पूर्ण झाल्या. मी ■ झालो. मी जीवन मुक्त झालो!” असे सांगून तपश्चर्या करण्यासाठी जांबुवान निघून गेला.”

त्यानंतर काही दिवसांनी सतध्वनूने प्रतिकार भावनेने सत्राजिताचा वध केला आणि स्वयंतक मणी घेऊन कुतवर्मा ■ अक्रुराबरोबर पळून गेला. श्रीकृष्णाने सत्यभामेश्वराला मनाचे सांत्वन करून सतध्वनूला युद्धात ठार केले. कुतवर्मा व अक्रुर स्वयंतक मणी घेऊन पळून गेले. त्यांचा शोध काढून कृष्णाने स्वयंतक मणी आणला

व पित्याचे एक स्मृतिचिन्ह म्हणून तो सत्यभामेशी दिला.

त्यानंतर कृष्णाने मित्रविदा, कालिंदी, भद्रा, नाग्नजिती लक्षणा नावाच्या राजकन्यांसोबत विवाह केला. अष्टभार्यांतह कृष्णाने सप्तर धाटला ■ दरवर्षी गणेश चतुर्थीला त्याची पूजा करू लागला

स्वयंतक मण्याच्या प्रभावामुळे सत्यभामेश्वर अंतःपुर सोन्याची जणूकाही झाले. त्या भोवत्याच्या सहाय्याने सत्यभामेश्वर निरनिराळी अमूल्य आभूषणे विकत घेतली ■ आपले अंतःपुर अनमोल पेंढ्या व साठ्यांनी भरून काढले.

श्रीकृष्णाच्या अष्ट महीषीत तिचे अंतःपुर सर्वात अधिक ऐश्वर्य संपन्न झाले. म्हणून तिचा गव होऊ लागला की तीच श्रीकृष्णाच्या आठही राज्यात ■ व कृष्णाची सर्वात लाजकी पट्टराणी आहे.

श्रीकृष्णाच्या अष्टमहीषीत जांबुवती वीणा वादनात निपुण होती. नारदमुनी आकाश ■ आपली अपूर्व वीणा वाजवीत प्रयाण करीत होते. तेव्हा त्याला बट्टा करीत कोणीतरी हसत असल्याचा आवाज ऐकू ■

नारदाने चकित होऊन बहूकडे नजर फिरविली व विचारले—“हे कोण हसते आहे?”

तेव्हा आकाशवाणी झाली—“नारदा, तुला अद्याप बरेच शिकायचे आहे. तुला वाटते आहे की तू वीणावादनात अद्वितीय आहेस. पण तू चुकतो आहेस, म्हणून हसू आले.”

नारद विचार करू लागला—‘मला ही विद्या कोणाजवळ शिकावी लागणार आहे, कुत्रा!’ शिंतक्यात विष्णेश्वर प्रगट होऊन म्हणाला—“जांबुवतीजवळ वीणा वादनातील मुख्य मुख्य गोष्टी शिकून घे.” तेव्हा नारदाने श्रीकृष्णाच्या अनुग्रहाने जांबुवतीजवळून वीणावादनातील सर्व वैशिष्ट्ये शिकून घेतली.

एके दिवशी श्रीकृष्ण सविमणीच्या अंतःपुरात बसला असता नारदाने तेथे प्रवेश

पारिजातकाचे एक फूल कृष्णाक्या दिले. कृष्णाने ते हविमणीला दिले. ते कळल्यावर सत्यभामा रुमून बसली. कृष्णाने मोठ्या कष्टाने तिची वातली. तिला बरोबर घेऊन गच्छवाहनावर इंद्राच्या स्वर्गात गेला. मंदनमनात पारिजातक वृक्ष होता. तो उपटून सत्यभामेच्या जगणात लावला. तरी सत्यभामेच्या मनात नित्य ही शंका राहू लागली की कृष्णाचे प्रेम तिच्यावर कमी होऊ नागले आहे की काय तिच्या मनात ही इच्छा नित्य वाढतच गेली की कृष्णाला आपल्या हातून एक बाहुल्य करून घेऊन त्याला नित्य आपल्या अंतःपुरातच ठेवून ठ्यावे.

एके दिवशी नारदाने सत्यभामेच्या महालात प्रवेश करून तिला सांगितले की तिने जर पुष्पक वत केले तर श्रीकृष्ण पूर्णपणे तिला बशीभूत होईल. त्या नियमाप्रमाणे सत्यभामेने श्रीकृष्णाला नारदाला घेऊन त्याच्या हातावर पाणी सोडले. तेव्हा नारदाने श्रीकृष्णाच्या बबनाएवढे सोने घेऊन कोणीही त्याला विकत घेऊ शकेल, असे सांगितले.

सत्यभामेने आपल्याजवळचे सर्व सोने तराजूत घालून घेवटी मणीमुळा घातला. तरी कृष्णाच्या बाजूचे पारडे सामीप राहिले व सोन्याचे राहिले. तेव्हा सत्यभामेने आपला अहंकार सोडून हविमणीची पायबंदणी केली की श्रीकृष्णाला काय वाटेले. करून तिने सोडवावे.

हविमणी म्हणाली—“तार्ई श्रीकृष्णाची बरोबरी करू शकेल अशी वस्तू आहे. व ती म्हणजे भक्ती. भक्तिपूर्वक आश्रमसमर्पण करून एक तुळसीदलही टाकले तरी ते वजनावरोबर होईल!” या अर्थाने हविमणीने सत्यभामेच्या हातात एक तुळसीचे पान दिले. सत्यभामेने ते पान आपल्या डोळ्याला लावून भक्तिभावनेने तराजूत टाकले, त्या सरस्वी श्रीकृष्ण बसला होता ते पारडे एक दम बर झाले.

त्या क्षणापासून सत्यभामेच्या मनात ज्ञानोदय झाला. ऐश्वर्य व स्वयंतक मध्याविषयी तिच्या मनातला मोह काममचा नाहीसा झाला. श्रीकृष्णच आपले सर्वस्व नसल्याची भक्ति भावना तिच्या मनात उपजली. स्वयंतक मणी जे सोने देई ते ती श्रीकृष्णाच्या सल्ल्या प्रमाणे गोरगरि- जांना व तीर्थयात्रा करणाऱ्या यात्रेकरूंना वाटू लागली. आपल्या पित्याच्या स्मरणार्थ तिने अनेक धर्मशाला बांधविल्या व धर्मसत्रे उघडविली आणि यात्रेकरूंच्या उत्तरण्याची व जेवणाची व्यवस्था करून दिली. त्या धर्मशाला क्षत्राजिताच्या नावाप्रमाणे 'सत्र' नामे प्रसिद्ध झाल्या.

त्यानंतर काही दिवसांनी अर्जुन व बलराम यांची बहोण सुभत्रेचा विवाह झाला. तेव्हा सत्यभामेने स्वयंतक मणी सुभत्रेला अहेर म्हणून देऊन टाकली. अशा तऱ्हेने ती मणी पांडवांच्या घरी पोचली.

मध्याच्या सहाय्याने जे सोने मिळाले ते युधिष्ठिराने राजसूय यज्ञ केला ■ प्रसंगी

उपयोगी पडले. त्यानंतर युधिष्ठिर द्यूतात सर्व राज्य व वैभव आणि स्वतःबरोबर द्रौपदीसह आपल्या भावंडांना घालवून बसला. राजसूय यज्ञ समयी दुर्योधनाने पांडवांचे वैभव पाहिले. तेव्हापासून त्याच्या मनात पांडवांविषयी द्वेषभावना वाढली. पांडवांचे पुरोहित भीष्म यांनी अर्जुनाला सल्ला दिला कि स्वयंतक मध्यामुळेच पांडवांवर एकामागून एक संकटे येत आहेत. यास्तव त्याचा त्याग करावा. तेव्हा अर्जुनाने तो मणी आपल्या माटिवाच्या प्रस्पचेवर ठेवून सर्वसक्ति लावून पुष्पोवर सोडला. तेव्हा तो मणी पृथ्वीत कोल तिच्या गर्भाने अदृश्य झाला.

पांडव द्यूतात हारल्यावर ■ करीत असता त्यांना भेटायला नारद आला. त्याने सल्ला दिला की पुनरपि गेलेंले सर्व राज्य वैभव प्राप्त करण्यासाठी त्यांनी थडा व भक्तिपूर्वक विष्णूदेवराची आराधना करावी आणि गंधर्व वृत्त स्वीकारून अज्ञात- वासात प्रवेश करावा.

गंधर्व राजकुमारी

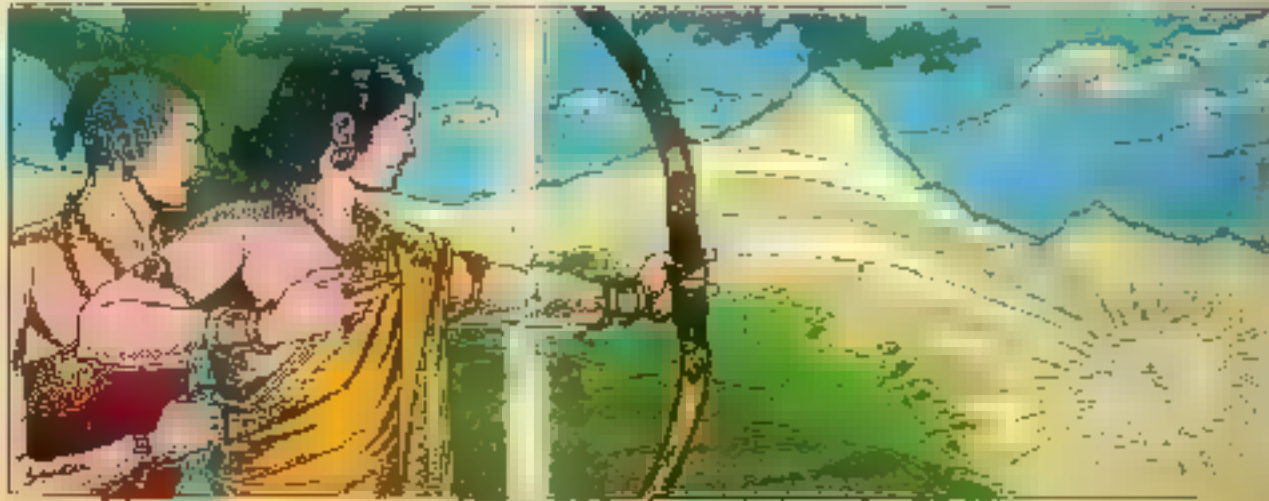
[५]

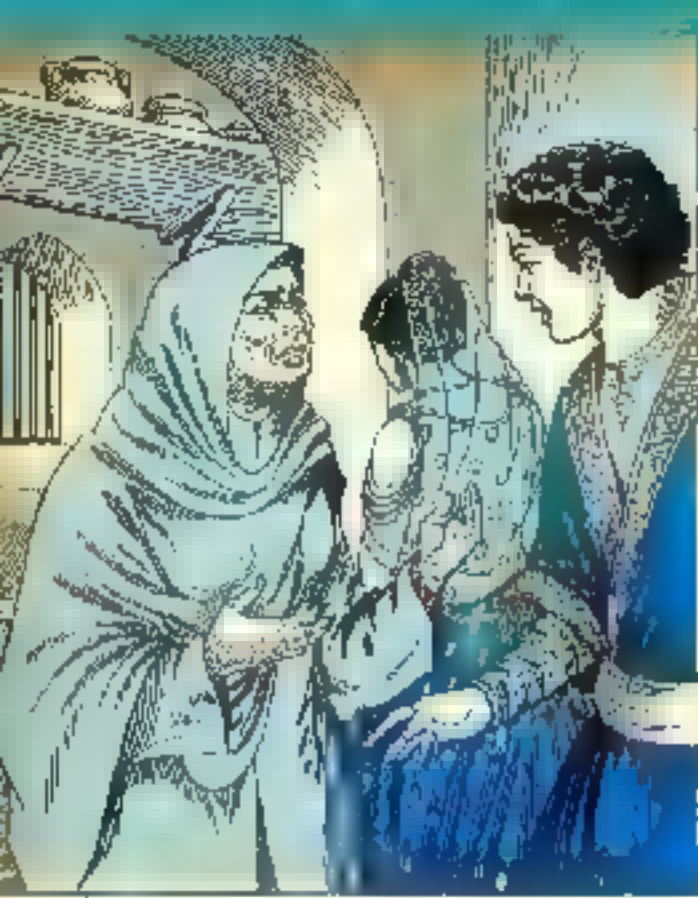
हसन, त्याची बायको गंधर्व राजकुमारी तेथे चाळीस दिवस राहिले. एकदा रात्री हसनला स्वप्नात आई दिसली व ■■■■ खूप रागावली की किती दिवसा- पासून तो नाहीसा ■■■■ आणि आईला विसरला की काय? हसन स्वप्नातच आईची आठवण झाल्यासारखा रडू लागला आणि त्याची ओप मोडकी. झालं तरी काय, बसं विचारीत त्याच्या सर्व बहिणी भावकून जाऊन विचारपुस करायला ■■■■ परंतु हसनला काय झाले हे त्याच्या बायकोलाही कळले नाही.

हसनने स्वप्नात काय शासं ते सांगि- ■■■■ त्याची लहान ■■■■ म्हणाली- "जातां लगेच तू आपल्या आईकडे जा! परंतु दर वर्षी आम्हांला येऊन भेटसोन ह्या गोष्टीचे वचन दे।"

प्रवासाची सर्व तयारी झाल्यावर जायच कसं हा ■■■■ समोर उभा राहिला. बेहरामच्या बफाची आठवण हसनला झाली. तो ■■■■ कसा बाजवायचा ■ त्याला त्याच्या लहान भक्काने शिकविले. तो बाजविल्या बरोबर असंख्य उंट, घोडे आणि क्षेत्र उड्या मारीत येऊन समोर उभी राहिली. त्यापैकी उत्तमोत्तम निवडून जितकी हवी होती ती ठेवून घेतली व बाकीच्यांना परतवले. त्यानंतर हसनने त्याच्या सर्व बहिणींनी दिलेल्या भेटवस्तू घेऊन त्यांचा निरोप घेतला आणि आपली बायको गंधर्वराजकन्येला बरोबर घेऊन निघाला. त्यांचा प्रवास वायुवेगाने झाला ■ ती दोघ आपल्या गाडी लवकरच पोचली.

हसन नसरा वाहारात आपल्या घरा- समोर उतरत असता त्याला त्याच्या

कोणत्या नवदांत व कशा तऱ्हेने स्वागत करावे, हेच तिला कळेना.

ती लगेच बाजारात गेली व एका कापडाच्या दुकानांत जाऊन तिने दहा उत्तमोत्तम कापडांची ठाण विकत आणली. परी येऊन तिने ती मुनेच्या अंगावर पांघरली. नंतर तिने तिला माहीत असलेली चांगली पकवाने मिजवून मुनेला स्वतः वाडले.

नंतर ती आपल्या मुलाला म्हणाली—
“बाबा रे! तुझ्या बायकोला राहण्यासाठी आपलं हे बसत शहर मुळीच कामाचे नाही. येथे आपण गरिबीत राहात आलो. म्हणून आपण आता [] जाऊन चांगल्या श्रीमंतांसारखे राहू या.”

हसनला मुठा, ती म्हणाली ते कार आवडले. त्याने आपले घर त्यातल्या सामानासह विकले आणि जे पैसे मिळाले ते घेऊन, आईला [] बायकोला बरोबर घेऊन बगदादला आला. त्याने बगदादमघल्या काही दजालांना विचारून एक नस दीनार देऊन एक हवेली खरेदी केली. [] इमारती योग्य सर्व सामान—शुष्क टोबळे, कुंबरे, हुंड्या, पडदे वगैरे आणून घर सजविले आणि त्यांत राहू लागला. त्याचा घाटमाट त ऐश्वर्य बगदाद मधीलमोठ्याया अमीर श्रीमंतांतक गणना होण्यालायक झालं. तो

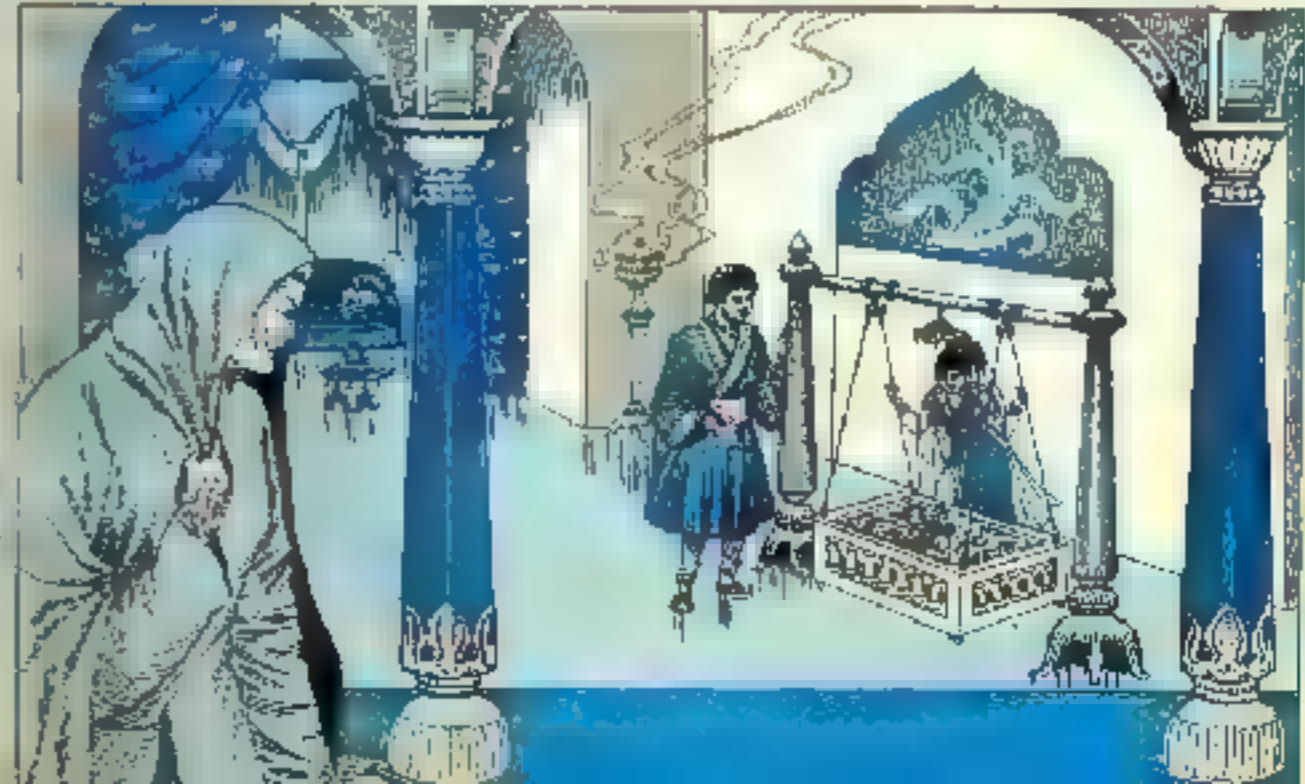
असे ऐश्वर्य भोगीत आनंदात राहू लागला. नऊ महिने लोटले. त्याच्या बायकोला एक जुळं झालं. दोघेही मुलगेच होते, पौर्णिमेच्या चंद्रासारखे सुंदर, नासिर व मन्सूर अशी दोन सुंदर नावे त्यांना ठेवण्यात आली.

एक वर्ष लोटल्यावर हसनला त्याने आपल्या धाकट्या बकाला दिलेल्या वचनाची आठवण झाली आणि त्याने प्रवासाची सर्व तयारी केली. त्याच्या सधं बोरल्या बहिणींना देण्यालायक सर्व मंड वस्तू त्याने विकत घेतल्या. नंतर आपण प्रवासाला निघतार असल्याचे सांगून तो आपल्या आईला म्हणाला—“आई, आतां एक अत्यंत महत्वाची गोष्ट सांगतो. मी, तुम्ही सुन पक्षासारखा एक पोशाक घालते

तो मी एका गुप्त जागी लपवून ठेवला आहे. मी परत येईपर्यंत तू रात्रंदिवस डोळ्यात तेले घालून त्याचे रक्षण कर. तुझ्या सुनेचा स्वभाव थोडासा पक्षासारखा आहे. तुझ्या थोड्याशा निष्काळजीपणामुळे तिची नजर, जर त्या पोशाकावर पडली तर तिच्या कोणीही कदाही प्रकारे येथे थांबवून ठेवू शकणार नाही, आणि जर का ती एकदां येथून विसटली तर कधी परत येणार नाही. ती निघून गेली तर मीही या जगात जिवंत राहणे शक्य नाही. म्हणून तू तिच्या नजरेआड ठेवलेल्या तिच्या पोशाकाची मुद्दा काळजी घे. ती राजकन्या आहे व लाजात वाडलेली आहे, हे विसरू नकोस!” आई म्हणाली—“बाळा, तू मला सावध

घरातून त्याची आई रडत असल्याचा भावान ऐकू आला. त्याचे डोळे पाणावले [] त्याने मावल्या दाराची कडी बाजविली. हसनच्या आईने आईबाईने येऊन दार उघडले आणि समोर आपल्या मुलाला पाहून तिला स्वतःच्या डोळ्यावर विश्वास बसलेना. ती आनंदातिरेकाने वेसूड होऊन पडली.

हसनने आपल्या बायकोच्या मदतीने आईचा औषधोपचार केला आणि तिला लवकरच शुद्ध झाली. त्याने आपल्या बायकोची ओळख करून दिली. आपल्या सुनेला पाहून [] ती गंधर्वराजकन्या असल्याचे ऐकून तिला परमानंद झाला. अशा सुनेने

त्याच्या घाकट्या अवकाला जो बानंद झाला तो वर्जनातीत होता. तिने बाडा फुलांफुलांनी आणि रंजितरंगी दिवे लावून सजविला. हसनने तिला जुळ्या मुलांचे वर्णन करून सांगितले. त्यानंतर तो आपल्या बहिणींबरोबर शिकारीला गेला.

हसन निघून गेल्यावर दोन दिवस त्याची बायको आपल्या सासूबरोबर गप्पा-गोष्टीत गुंतून राहिली. तिसऱ्या दिवशी ती सूर्योदयाच्या सुमारास सासूला म्हणाली—“मी जाते, घनमोकळ-पणे स्नान केलेल्या कितीक दिवस झाले.”

“अय मुली, असं म्हणतेस? हे नाव आपल्याला अगदी नवं आहे. सार्व-जनिक स्नानाची जागा कोठे आहे आपल्याला माहीत नाही. मी आहे म्हातारी. मला तुझ्या पीडित मतां घेणार नाही. तुला बिनाकारण त्रास ही होणार.” हसनची आई सुनेला म्हणाली.

हसनची बायको म्हणाली—“सासूबाई, स्नानाला जायला देखील तुम्हांला हरकत असेल तर कसे चालेल हो? गुलाभांवर सुद्धा एवढी रंजने नसतात. अशा जिण्या-वेष्टा मरण पत्करले.” तिने आपली नाखुशी या शब्दात व्यक्त केली.

सुनेच्या तोंडचे ते शब्द ऐकून हसनच्या आईला फार वाईट वाटले. तरी आंचोळ

आल्यावर बंगाला लावायला तेव्हा अत्तर वगैरे तयार करून देत ती म्हणाली—“मुली, हे घे व मनसोक्त आंचोळ करून ये. तुझा नवरा तुला रागावला तर मी त्याची समजूत घालीन. मी सर्व त्या बत्त्यावर सोडते.” असे सांगून ती आपल्या मुनेला बरोबर घेऊन निघाली आणि बगदादमधल्या अत्यंत प्रसिद्ध अशा स्नानागारात गेली.

हसनच्या बायकोने स्नानागारात पाऊल टाकले तेव्हा तिला पाहून तिथल्या सर्व आश्चर्यचकित. कारण ती तशीच अपरूप सुंदर होती. काही तर स्नान करावचेच विद्वत्त तिच्याकडेच लावून पहात उभ्या राहिल्या.

त्याच वेळी बेगम जुबेदाची दासी लूफासुद्धा त्याच स्नानागारात स्नानाला आली. ती सुद्धा हसनच्या बायकोकडे टक लावून पहात उभी राहिली. स्नान माटोपून हसनची बायको परत निघाली

तेव्हा लूफासुद्धा तिच्या पाठोपाठ तिच्या घरापर्यंत गेली. नंतर खलीफाच्या महालात पोचल्यावर तिने जुबेदाबेगमसमोर हसनच्या बायकोच्या सौंदर्याने तिखटमोठ लावून वर्णन केले.

जुबेदाबेगमला माहीत होते की लूफा सामान्य सौंदर्य असलेल्या बायकांकडे लक्षून सुद्धा पहात नाही. कोणत्याही स्त्रीच्या सौंदर्याचे वर्णन ती कधीच करीत नसे. म्हणून त्या अपूर्व सुंदर स्त्रीला पाहण्याचे कुतूहल जुबेदाबेगमच्या मनात बाडले. तसे त्या सुंदर स्त्रीचे मांड लूफाला माहीत नव्हते, परंतु तिने ती रहात होती घराच्या आगासुद्धा पांगल्या सजजावून सांगितल्या.

म्हणून जुबेदाबेगमने खलीफाचा मुख्य अंगरक्षक मम्मूर याला बोलावून त्याला हुकूम सोडला की त्या घरात राहणाऱ्या तहण बाईला बोलावून आण. तू एकटा परतलास तर तुझे मुंडके बडाबर राहणार नाही.” (कमळाः)

केलेस बरे झाले. आता तू थोडी देखील काळजी करू नकोस. अय बाईला असले तरी माझी अवकाल तल्ल आहो. तू अगदी काळजी करू नकोस आणि आपला प्रवास संपवून लौकर परत ये. मी तुझ्या बायकोची सर्व प्रकारे काळजी वाहीन.” परंतु त्या दोघांना माहीत नव्हते की त्यांचे संभाषण आड उभी राहून गंधर्व राजकुमारी ऐकत होती.

त्यानंतर हसन आपल्या बायकोचा व आईचा निरोप घेऊन दोघां मुलांचे प्रेमाने भुके घेऊन निघाला.

हसनला भेटल्याचा त्याच्या बोरल्या बहिणींना परमानंद झाला, त्यातल्या त्यान

सोन्याचं वेड

रवि आई बरोबर देवदशनाला देवळात गेला. दशेन येऊन निघाला. आई अजून देवळातच गर्भ गृहात बसून पूजा-अर्चेत मग्न होती.

"नव्या घपला लंपास करायला देवळात आलास का रे? तुला मी पूर्वी कधी देवळात पाहिलं नाही, म्हणून विचारते." असे म्हणत एक आई स्थाव्या अवढ आली.

रवि एकूण घामन्यासारखा बघू लागला.

"असा घाबरलास का रे? रघू दिसला तर त्याला लगेच पाठवून घायला तुझ्या काबांनी मला सांगितलं आहे." ती म्हणाली.

ती आई आपल्याला कोणीतसे रघू समजून बोलली हे ओळखून रवि म्हणाला— "आमचे बाबा, माझ्या लहानपणीच घारले. मी रघू नाही, नू चुकते आहेस!"

तिने आपजयंजकित होऊन रवीकडे आणखी जास्त न्याहाळून पाहिलं. म्हणाली—"काय म्हणालास? माझ्या डोळ्यावरचा विदबासच उडाला! अगदी रघूसारखाच आहेस!"

अगदी आणखी एक-जण आहे, हे कळल्यावर रवीच्या मनात रघूच्या विषयी कुतूहल वाढले.

तिने रवीला आपल्या घरात बोलावून नेले व खोलीत एका खूर्चीकडे बोट दाखवित म्हणाली—"जातं तू माझ्या कडेत आहेस! या कागदावर मी सांगते. मुकाट्याने लिहो, म्हणजे तुझ्या आईला कोणत्याही प्रकारचा होणार नाही."

रवीने चकित होऊन विचारले—"तू कोण? मला खोलीत का बंद करून ठेवले आहेस?"

"या प्रश्नाच उत्तर तुला मिळणार नाही. मुकाट्याने मी सांगते ते लिहो."

तिने थोड्या करवणा जावाजात म्हटले. रवीने, त्या आईने सांगितले तसे आईला. 'मुखरूपवरी यावे असे असेल तर हे पत्र घेऊन येणाऱ्या आईला अंगावरचे सर्व दागिने देऊन टाकावे' असे लिहिले. ती आई रवीच्या आईबरोबर गेली व तिच्या हातात चिट्ठी दिली.

चिट्ठी वाचताच रवीची आई जास्तच घाबरली. तरी धीर ती कापल्या म्हणाली—"सर्व दागिने दे, म्हणून त्याने लिहिलं आहे. मी देते माग मुलाच्या जिवाला काही अपाय होऊ देऊ नकोस, आई!"

रवीची आई आईला आपल्या घरी घेऊन गेली आणि तिजोरी ठेवली होती ती खोली दाखवून म्हणाली—"तुला हवे ते दागिने काढून घे." आणि दाराबरोबर गेली.

त्या आईने सर्व दागिने काढून एक माठोडे बांधले नव्हतं पाहते तर खोलीचे दार बंद रवीची आई बाहेर खिदकी चकळ चमी राहून म्हणाली—"माझा मुलगा या खोलीत आला की तुला बाहेर आता येईल, घरी नाही, सरळ तुझ्या! माझा संपाक पुरा व्हायच्या आत माझा मुलगा कोठे आहे, मुकाट्याने सांग!" असे बजावून सांगून रवीची आई संपाकघरात गेली.

तोपर्यंत बांगला अंधार झाला. आपल्याला खोलीत कोंडून ठेवून निघून गेलेल्या आई-विषयी विचार करीत रवि खूर्चीबंदन उठला व विजेचे बटण दाखून दिवा लावला.

त्यानंतर एक दोन मिनटेच गेली असतील बाजूच्या वाटेने येऊन एका आईने खोलीचे दार उघडीत म्हटले—"अग, सरला, तुला एक आनंदाची गोष्ट सांगते, माझ्या होणाऱ्या सासुराई पार बदलल्या की ग!" असं म्हणत खोलीत रवीला पाहून ती आई थक्क झाली.

"कोण तुम्ही? आमची सरला कोठे आहे?" रवीकडे संशयित मुद्देने पहात आईने विचारले.

"तुमची सरला मला या कोलीत कोठून ठेवून माझ्या आईचे वागिने जबाबून घेऊन घाबळा गेली आहे!" रवि तिला तोंड वेंगाडीत म्हणाला.

ती झोळे विस्फारित करून म्हणाली-
"काय म्हणतोस काय! सरलाला असलेच मुश्किल काहीतरी, विचार म्हणून नाहीच!"

"तुम्हां घोषांचीच नाहीका चोरांची जोडी की भाणखी कोणी आहे?" सरला वागिने घेऊन येईल त्यांत तुला वाटा किती? रवीने विचारले.

"चल रे! आम्ही चोर नाही, माझे नाव अनिता. काय खाने ते सांगितलं तर सरला कोण ॥ कधी आहे हे तुला बरोबर

कळेल?" असे सांगून तिने घडनेली सर्व गोष्ट या शब्दात सांगितली.

सरला व अनिता लहानपणापासून एकाच घरात वाजूबाजूच्या बिऱ्हाडात रहात आल्या व लहानाच्या मोठ्या झाल्या. सरला हुशार व वेवेंशाळी होती. अनिताचे बडील वेवें होते. अनिताने बडिलांबबद्दच वेवेंकी शिकून घेतली व बडीलवारत्मावर वेवेंकी करूनच तिचा व तिच्या आईचा उदरनिर्वाह चालत असे.

चार दिवसांपूर्वीच ॥ आई बडिलांबरोबर शेजारच्या गावी नातेवाईकांकडच्या एका लग्नाला गेली होती. त्या मगचील अनिताला पह्यायला झोक माले होते. नवरा मुंजा काही दिवसांपासून अनिताला ओळखत होता. तो दररोज आईला बरोबर घेऊन वेवळात ॥ असे! वेवळाच्या आकारातील मागेत ओवपी मनस्पतीच्या क्षोभार्थ अनिता जात असे. तीला त्याने पाहिले होते ॥ तिच्याशी लग्न करण्याचा विचार त्याच्या मनात आला होता. परंतु अनिताने मात्र त्याला याचवेळी, म्हणजे तिला पह्यायला मायलेक आले तेव्हांच पाहिले. त्याच्या आईला सोन्याचं वेवें फारच होतं-
"सुनेच्या गळ्यात दहा तोळे तरी सोने असल्या शिवाय हे लग्न होणार नाही!" असे तिने अनिताच्या आईला सांगितलं होते.

अनिताच्या अंगावर वर्षा ठोळा सोने सुढा नव्हते!

सरला नातेवाईकांच्या कडचे लग्नकाय चालू असतां त्या घरात तिला कंटाळा आल्याने एकटीच सकाळी उठून आपल्या घरी निघून आली. तिला अनिताच्या तोंडी तिला पह्यायला आलेल्या लोकांची त्यांनी म्हटलेल्या गोष्टींची माहिती कळली. सोन्याच्या वेडा पाठीमागे सोन्या सारखी सुनेला घालवून बसणार का ही एवढी मोठी बाई?"

"तुला पुण्य लावेल, तू ही गोष्ट या पुढे बिसर." अनिता अनुनय विनय करीत म्हणाली.

हे बोलणे झाले त्या दिवशी संध्याकाळी अनिता ॥ घराच्या बाजूच्या गल्लीत एका रोग्याला ओवच देऊन घरी येत होती, तेव्हां समोरच तिला भागणी घाला- ॥ आलेला नवरा मुलगा दिसला व तो म्हणाला-"आमच्या आईला पोटशूळ ॥ आहे व ती कम्हिल पडली आहे. घेऊन जरा पाहतेस का?"

तिला घेऊन तो घरी पोचल्यावर अनिताला जरा दारुतच पांवावला सांगून आईजकळ जाऊन म्हणाला-"अनिता शिवाय जवळ कोणी दुसरा डॉक्टर मिळाला नाही आई!"

"कोणी असूदेरे, मजकर बोलावून घेऊन ये. म्हणत कणू लागली.

"अनिता येत नाही म्हणाली. तुमच्या आईला सोन्याचा मोह आहे, म्हणे ना? तेच पोटं साऊन ये म्हणावं म्हणजे पोट दुखी बाबेल." असं त्याने लोटं लोटं सांगितलं आईला.

"माझी भक्कल गवत जायला गेली होती. होणाऱ्या सुनेला संकटात लोटलं. मी तिची समा मागते, ॥ तिला अन् घेऊन ये!" आई म्हणाली. अनिताने बाहेरून ते संवाचण ऐकलं होतं. ॥ जाऊन तिने आपल्या होणाऱ्या सासूला एक दोन ॥ दन विचारून ओपम दिलं. क्षणभराने पोटदुखी

बंद झाली. ती म्हणाली—“मुली, तू दिलेलं औषध संजीवनीबूटीसारखं निघालं, बघ. पूर्वी मी बोलले ते सर्व विसर मुली! उद्याच साखरपुडा करायला आम्ही येतो.”

ही शुभवार्ता सांगण्यासाठी अनिता सरलाच्या घरी सांगायला आली होती.

अनिता हे सर्वोत्तम सांगून म्हणाली—“तुम्हां दोघां मायलेकांना पाहून सरलाला वाटले की मला पहायला आलेले मायलेकच तिला दिसले. तिच्या मनात परोपकाराचीच बुद्धी होती, स्वायं बुद्धी तग्हती.”

रवि अनिताला बरोबर घेऊन आपल्या घरी गेला तेव्हां सरला जोलीत उदास ■ निराश होऊन बसली होती. अनिताने सरलाला झालेली चूक समजावून सांगितली. सरला नम्रपणे रवीला व त्याच्या आईला म्हणाली—“मी केलेल्या चुकीची माफी मागतो. चुकीबद्दल बाईट वाटतं आहे!”

रवि स्मित करून सरलाच्या तोंडाकडे पहात म्हणाला—“माफी होणारी बायको हुशार ■ चेंचशाली असावी असं मला

वाटतं. माझ्या आईला वयभर भटकत राहिल्याशिवायच तुझ्यासारखीला हे चांगलं शिकविता येईल. तुला हरकत नसेल तर मी तुझ्याशी जमनाला तयार आहे.”

“माझ्यात हुशारी आहे हे करं आहे म्हण! दार लावून घेऊन विचारल्या-बरोबर ■ मिळून देणा-याला भितरा नाही तर काय म्हणावयाचं? अशा तुमच्याशी मी लग्न कसं करणार? सरला म्हणाली.

“तू शिकावू चोर आहेस हे तुझ्या घागणुकी वरूनच कळलं मला. तुझ्यासारखे लोक धनेदाईक चोरासारखे मनाची होणेच ■ नाही व सहाजी सापडणार हे ■ होतं मला म्हणून चिट्ठी मिळून विझी. मी चोराला जाल्पात पकणारा वस्ताद शिपाई आहे!” रवि म्हणाला.

“लहानपणापासून आपल्यादोघींचा वाटत होतं तसं दोघीचं लग्न एकाच मुहुर्तावर होत आहे न!”

सरलाने स्मित करून होकाराची भिन्नपणे मान व तजर साळी केली.

[५]

[मंदरदेव ■ शिवदत्त ■ परस्परगोपी ■ ज्ञानी, त्यावेळी शिवदत्ताने शुभजिनी हीपाचा राज्या अरमचुकीच्या कार्यकर्मात कक्षा मर्क होऊन गेला व परिणामी राज्यात कधी अरावकता पसरली ■ शेवटी जेव्हा राजधानीवरच ■ पाणा पातला आणि त्याही परिस्थितीत नरवाहन मिश्राला सेनापतीपद देण्याची चूक कधी घडली तसें सर्गितले.पुढे—]

शिवदत्ताने सांगितले ते सर्व मंदरदेवाने लक्षपूर्वेक ऐकले व त्याला साक्षाक्षणाळा

ते ऐकून आश्चर्याच वाटत गेले. अहा-साधरात त्या घनांधकारात त्याचे पडाव कोणत्या दिशेने चालले होते तिकडे त्याचे ■ नव्हते. शेवटी शिवदत्त सांगत होता त्याला यांचून तो म्हणाला—“शिवदत्ता! सेनापतिपद द्रुष्ट नरवाहन मिश्राच्या हाती न जाऊ देण्यासाठी तुम्ही प्रयत्न केला

पाहिजे होता, तसा तुम्ही केला नाही का?”

ते ऐकून शिवदत्त हसून म्हणाला—“मंदरदेवा! त्या वेळच्या परिस्थितीत ते करणे सोपे नव्हते. मी स्वतःला सेनापतित्व मागून घेणे बरे दिसलं असतं का? तसं असूनही सेनापतिपद एखाद्या द्रुष्ट व्यक्तीच्या हातात जाऊ देणंही श्रेयस्कर नव्हतं. म्हणून दुसरा उपाय काय होऊ शकतो या

गोष्ठीचा विचार ■■■ लागलो. माझ्या मनात चाकू असलेले विचार जोळमूनच की काय समरसेन म्हणाला—“शिवदत्ता! काय रे विचार करतो आहेस? तबब सांगण्यासारखा काही विचार असेल तर निःसंकोच सांग.”

ती संधी मिळताच मी त्याला सुचविले :
“समरसेना! माझ्या मते आतांच्या परिस्थितीत कुन्हीच सेनापतीचे ■■■ घेणे मला योग्य वाटते. शत्रूंचे सैन्य ■ त्याने पाठविलेला निरोप पाहून शत्रूंचा विमोह सहजी होईलसे वाटत नाही. दुर्दैवाने आपल्या सैन्याला शत्रूंचा लहानसा तबाका बसला तर पुन्हा आपली काही शत्रू आपल्यावर चालून यायला उक्ताहाने पुढे

येतील. म्हणून तुम्हीच सेनापतिपद घ्यावे.” समरसेनाने क्षणभर विचार केला व होकारार्थी मान हळवून म्हणाला—“तरमग तसेच करतो!”

तितक्यात तेथे नरबाहन मिश्र भावत पळत ■■■.

त्याला पाहताच समरसेन म्हणाला—
“नरबाहना! तुझ्याकडेच निरोप पाठवावा, असा विचार करीत होतो, तू लगेच जा आणि सैन्याची जुळवाजुळव कर. एका तासाच्या ■■■ कमीत कमी दोन हजार सैनिक तरी युद्धाला सिद्ध करून आणले पाहिजेत! सूर्यास्तापूर्वी शत्रूंचा संहार ■■■ पाहिजे!”

नरबाहन मिश्र तिकडून निघते ■■■ माझ्याकडे पाहून थोडा हसला. ते विचारी

हसणे होते. परंतु त्या हसण्यात किती काळवेरं होतं हे त्यावेळी माझ्या लक्षात आले नाही.

समरसेन माझ्याकडे बळून हसून म्हणाला—“शिवदत्ता! तू सुद्धा आपल्या अनुयायांची जुळवाजुळव कर. आधीच सावधगिरी बाळगलेली बरी. निव्वान गंज लागलेल्या तसवारी पुन्हा उजळून निघतील.”

मी आपल्या अनुयायांपैकी तेजस्वी असा निवडक पंचवीस जणांची निवड केली. आणि ■■■ कोणत्याही परिस्थितीला तोंड देण्यासाठी तयार केले. सेनापती समरसेनाच्या हाताखाली जत्रूची युद्ध करून बरेच दिवस लोटले होते. आता पुन्हा ती संधी

त्या अवघड परिस्थितीत मिळत असल्या बद्दल मला मनस्वी आनंद झाला होता.

एक तास संपत आला. नरबाहन मिश्र सैन्याची जुळवा-जुळव करून ती वातमी देण्यासाठी पेईल या आंगणे मी ■■■ समरसेन दोघे ■■■ पहात होतो.

एका तासानंतर नरबाहन मिश्र आला सरा. परंतु त्याच्याकडे पाहून आम्ही दोघे ही आश्चर्यचकित झालो.

त्याच्या म्यानेत तलवार नव्हती. अंगा- ■■■ पांशाख फाटलेला होता. तोंडावर जागोजागी जखमा होत्या. त्याच्या चेहऱ्यावर भीतीची चिन्हे ■■■ दिसत होतो.

“काय रे नरबाहना! काय झाले तरी काय? कळवे तरी. ■■■ असा दिसतो आहेस,

"मी माझ्या राज्यातून स्वरक्षणासाठी कोठेतरी पळून जावे म्हणतोस? कुंडलिनी हीपावरची जंगुळ जंगुळ माझे रक्षण करीत आलेली आहे! तुला वेड तर लागले नाही?" समरसेनाने विचारले.

नरवाहन मिश्र आपादमस्तक बरघर कापत होता. समरसेन पुढे काही बोलणार इतक्यात बाघे किल्ल्याच्या सिंहदाराकडून भयंकर आरडा जोरडा ऐकू आला. तो ऐकून बीज मोठ मोठी आडे कापलात तशी आमची जंगे पसरली.

"कसला गलका?" समरसेनाने नरवाहन मिश्राकडे झोळे पहात कारक्या स्वरात विचारले.

"तीच भयंकर वातमी सांगावी म्हणून मी इकडे धावलो. सैनिक सर्वेच्या सर्व प्रजेला सामील झाले आहेत. आणि 'राजाला गादीवरून हुसकावून काढ!' असे म्हणत राजधानीत गल्लोगल्ली फिरत आहेत. मी सैन्याची जमवाजमव करण्याचा प्रयत्न करीत होतो. तेव्हा त्यांनी मला विलेली भेट आहे ही! स्वतःचा जोय मुठीत घेऊन तुम्हाला वाचविण्यासाठी मी येथवर धावत आलो, ही सुद्धा कुंडलिनीचीच कृपा!" नरवाहन मिश्र म्हणाला. ते ऐकून समरसेन होक्यावर बीज पडल्यासारखा जाग्याजागी थक

ले का?" या सवातात समरसेनाने नरवाहनाला थोड्याशा माई माईने विचारले.

नरवाहनाने बोलण्याचा यत्न केला, परंतु त्याच्या तोंडातून उमटणाऱ्या शेषटी तो कोप्या आवाजात म्हणाला— "परिस्थिती आपल्या हातातून निसटल्यासारखी विसते आहे. आपण स्वरक्षणासाठी कोठे तरी पळून जाणेच या प्रसंगी योग्य होईल!"

ते ऐकताच समरसेन शेषटीवर पाय विलेल्या सरपासारखा उमाळत ताठ उभा राहिला. त्याची ती कुड मुद्दा मी त्यापूर्वी कधीच पाहिली नव्हती. इतका त्याला राग आला होता.

होऊन पाय गारठल्यासारखा उभा राहिला. तर मग आपण कोणासाठी धन-हीपात एवढे कष्ट सहन केले. तीच प्रजा आपत्काली आपले नेतृत्व मृगारणार काय? समरसेन त्या विचाराने किर्ततव्य विमूढ होऊन जिवदसाकडे पहात राहिला त्या बिघान्याला मध्यंतरी पडलेल्या गोष्टी व त्यात नरवाहन मिश्राने जी कारस्थाने केली होती त्याची माहिती सुद्धा नव्हती.

जिवदत्त म्हणाला—"समरसेना! अशीर होऊन जाण्याचे नाही. सकटातून बाहेर निपण्याचा काय मार्ग आहे याचा विचार करू या."

समरसेन एक दीर्घस्वास सोडून म्हणाला—"जिवदत्ता, मी पावतलो आहे असे संमजू नकोस. प्रजा माझ्याची किली कुतघनपणे वागत आहे. याचा विचार करते वेळी माझ्या हृदयात जागीचा दीर्घ उडत आहे. जाणवतो काही नाही!" काय बोलून समजावून सांगायचे सुचना, नरवाहनाकडे मी पाहिले. तो जाणव्या जागी मुखस्तम्भासारखा उभा होता. त्याच क्षणाला किल्ल्याच्या सिंहदाराकडून भयंकर जयघोष ऐकू येत होता. इतक्यात एक द्वार पालक आम्ही होतो तेथे धावत येऊन उभा राहिला.

"काय रे भानगड आहे?" असे मी विचारण्याच्या वातच तो म्हणाला—

"सेनापती, भयंकर मोठा प्रसंग आहे. प्रजा किल्ल्याच्या सिंहदारावर आपात ते तोडण्याच्या प्रयत्नात आहे.

समरसेन एक क्षणभरच मान काली करून उभा राहिला. द्वारपालक जे म्हणाला ते त्याने ऐकले की नाही ही शंका मला वाटली. मी काही बोलणार इतक्यात त्यानेच मान वर करून माझ्याकडे पाहिले. त्याच्या दृष्टीतल्या भाव मला कळल्यासारखा वाटला.

"शिकारखान्याच्या अधिकार्याला असेल तसा इकडे बोलाविले आहे असे सांग।" अशी मी द्वारपालकाला आज्ञा केली. थोड्याच वेळाने शिकारखान्याचा अधिकारी

आला. तो येतांच मी आज्ञा केली—“तुझ्या अधिकारात जितकी शूर जबाबरे आहेत त्यांना विजरा उधडून सोड. पण तक्षात ठेव ती बाड्यासमोरच्या पटांगणात सिंह-द्वाराच्या जवळपासच राहतील याची काळजी बाळग. जरूर असेल तेव्हा त्यांना पुन्हा विजयात धावता यावे यासाठी आम्हाला खालच्या सर्व नोकरींना बजावून सिद्ध रहायला सांग.”

शिकारखान्याचा अधिकारी तो आज्ञा ऐकून गोंबळत्यासारख्या माझ्याकडे पाहून समरसेनाची काय आज्ञा आहे या हेतूने त्याच्याकडे पाहू लागला. समरसेन विचण्या मुद्देने म्हणाला—“शिवदत्ताची आज्ञा माझीच

आज्ञा असल्याने समरसेन त्याचे पालन कर.”

“परंतु सेनापती! जर आपण कुर जनावरांना विजयातून बाहेर काढल तर बाहेरच्या प्रजेवर...” अस काही शिकार-खान्याचा अधिकारी म्हणणार तितक्यात मी सतापून म्हटले—“त्या तबं गोष्टींची फिकीर नू करण्याचे कारण नाही. बाले कितल्याचे सिंहद्वार तोडले तर समोर काय वावून ठेवण आहे ते मोकांना कळले पाहिजे! तर नू ताबडतोब बाऊन मी सामिलले तसे कर!”

शिकारखान्याचा अधिकारी मगोब निघून गेला. मी नरबाहल मिथ्याकडे पाहिले तो बालाओठ चावीत माझ्याकडे निरप्या नवरने पहात असल्याचे मी ओळखले तर त्याच्या मनात काय होते? त्याचा बेल काय होता? बंडाळीत हात कोठवर होता? त्या प्रस्नांचे उत्तर त्याच्या चेहऱ्यावरून मिळाले नाही.

जेमतेम वर्धा ताम लोटला असेल, कानांचे पडदे काढून जानीम इतक्या कर्ण, कठोर सिंहगर्जना, हत्तींचे पीकार ऐकू यत्न लागले. कितल्याच सर्व मंदान प्रप्राण्यांच्या आवाजाने अमिनीपासून आकाशपर्यंत दुमदुमले.

समरसेन चढविशी उठून उभा राहिला आणि राजदास्याच्या समोरच्या उंच

तन्वीवर जाऊन उभा राहिला तेवून पाहिले तर वाड्याममोर उघडे मेंदान व त्याचबरोबर सिंहद्वार व त्याच्या पलीकडे उभे असलेली बडवोर प्रजा हाष्ट विसत होती.

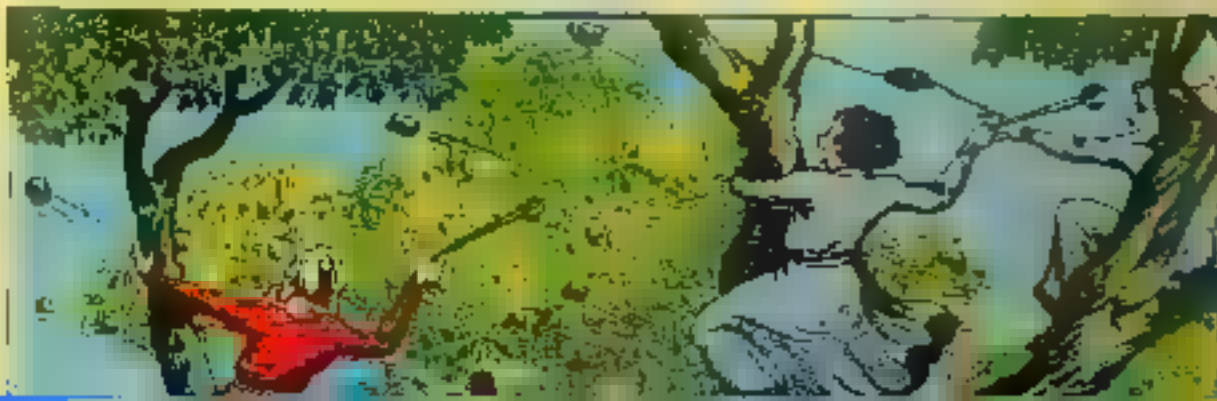
समरसेनाच्या पाठोपाठ मी गेलो व त्याच्या पाठीमागे जाऊन उभा राहिला. पिंजऱ्यातून बाहेर सोडलेले सिंह व इतर जनावरे मनाला वाटेल तिकडे हिचत फिरत होती. काही जनावरे सिंहद्वाराकडे जे लोव्हंडी जाई पत्र बसविलेले होते त्यांच्या भोकानून बाहेर पडून होती किवा आपले पत्र बाहेर काढून पत्रेना करीत होती.

"शिवदत्ता तू काय पण तमनीदार घुबती काढलीस रे!" म्हणत समरसेन मादयाकड पाहून हसला, या क्रूर प्राण्याच्या भीतीनेच सिंहद्वार कोरायला निघालेले या लोकांचे हात जाखझळ आहेत परंतु ह सर्वे आपल्याला काही वेळ स्वातंत्र्याच्या मिळावा एवढ्या पुरेचेच आहे, भले मला वाटते. ही बडवोरी करविण्याला

मूळ कारण कोण आहे? सर्व अनपेक्षितच वाटते आहे!" असे म्हणत समरसेनाने मार्ग बदलून पाहिले.

नरवाहन आमच्या सोडा मार्ग हात बांधून उभा होता तो आमच्या जवळ येऊन म्हणाला—"समरसेना, त्यांना राजाकडे पदचुन करावयाचे आहे, म्हणं तो हट्ट धरून बसले आहेत ते. त्यांचा पुढारी कोण आहे, हे मलाही माहीत नाही."

समरसेन काही वेळ गप्प राहिल्यावर म्हणाला—"देजाल इतके मोठे भराजक मार्जन आहे, याची मला सोडी देवोल कल्पना नव्हती. राजधानीच्या बाहेर राहून उभा ठाकला आहे आणि किल्ल्याच्या आत त्याने फितबलेकी प्रजा बंडाळी करावला उभा आहे. मला राजा सिंहासनावरून उतरला तर पुरे आहे; शत्रूला मात्र राज्यधिकारही पाहिजे आहे! मला वाटते, हीच परिस्थिती आहे शिवदत्ता-तुला मुळा ह्मण वाटते आहे ना?" समर, सेनाने मला विचारले. (कमशा)

अनमोल हिरा

विकसादित्याने आपला मुटू सोबला नाही.

तो सांडाजवळ गेला प्रेत खावावर काढले आणि तेव्हीप्रमाणे मीन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हा प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा, मध्यरात्र जळतून गेली आहे. अशा वेळी तू जी मेहनत करतो आहेस ती पाहून मला तुमी कीच येते. काही तरी मोठी संपदा किवा कीर्तीप्रतिष्ठा जाभावी या वाकने तू ही मेहनत करीत असशील कदाचित! मला ते माहीत नाही. परंतु कधी कधी अशा इच्छा जास्त कष्ट व नुकसान होण्यास कारणीभूत होतात. याचे उदाहरण म्हणून मी तुला एक राजा व लाकूडफोड्या यांची गोष्ट सांगतो." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

बळगिरी नावाच्या राज्याचा अधिपती रविवर्मा हा होता. त्या राज्याच्या एका

बंगलात दगडू नावाचा एक लाकूडफोड्या रहता असे. त्याच्या मुलाचे नाव गोपू. तो बहा वघाचा होता. बापाने त्याला चाळेत घातसे परंतु गोपू अंगलात भटके आणि लोळण्यात सर्व दिवस बरळतो. बापाच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष करी.

एके दिवशी गोपू एका ओढ्याच्या काठी बाळूत लोळत बसला असता विविध रंग फेंकणारा गारगोटीसारखा एक खडा दिसला. तो दगड घेऊन गोपू काही वेळ लोळत राहिला आणि घरी जाताना तो खडा घेऊन गेला. गोपूचा बाप लाकडाची मोळी घेऊन घरी परतला व तो दगड पाहून खूब आला.

गोपूचा गोविंद नावाचा एक बालमित्र होता. गोपूने तो खडा आपल्या मित्राला दाखविला. गोविंदला गोपूचा हेवा वाटू लागला. म्हणून त्याने तो दगड चोरायचे ठरविले. त्याने संध्याकाळपर्यंत गोपूकडेच राहून गोपूच्या दृष्टिआड तो खडा चोरला आणि घरी मिळून गेला.

गोविंदचा बाप दाऊदया होता. त्या दिवशी रात्री गोविंद झोपल्यावर त्याच्या बाप तो हिरा दाऊदया दुकानात घेऊन गेला. त्या दुकानात एक जव्हेन्याच्या दुकानात काम करणारा येत होता. त्याची नजर हिऱ्यावर पडली. त्याने मूल्यवान हिरा असल्याचे पाहताच ओळखले.

गोविंदचा बाप जव्हेन्याच्या भुडोत भसता त्याच्या नकळत जव्हेन्याच्या नोकराने तो चोरला आणि दुसऱ्या दिवशी शहरातल्या एका जव्हेन्याच्या दुकानात गेला.

जव्हेन्याने तो मूल्यवान हिरा असल्याचे ओळखले. परंतु त्याने त्याला ते कळले असल्याचे तोड्यावर उमटू दिले नाही. म्हणून त्याला आश्चर्य वाटत होते तरी ते न दर्शविता तोंड बांदून म्हणाला— “काय रे, तुला कोठे मिळाला हा दगड? हा तर साधा काचेचा तुकडा दिसतो आहे. चार पैसे सुद्धा मिळणार नाहीत. तरी नू एवढी मेहनत करून आशा लावून हा दगड

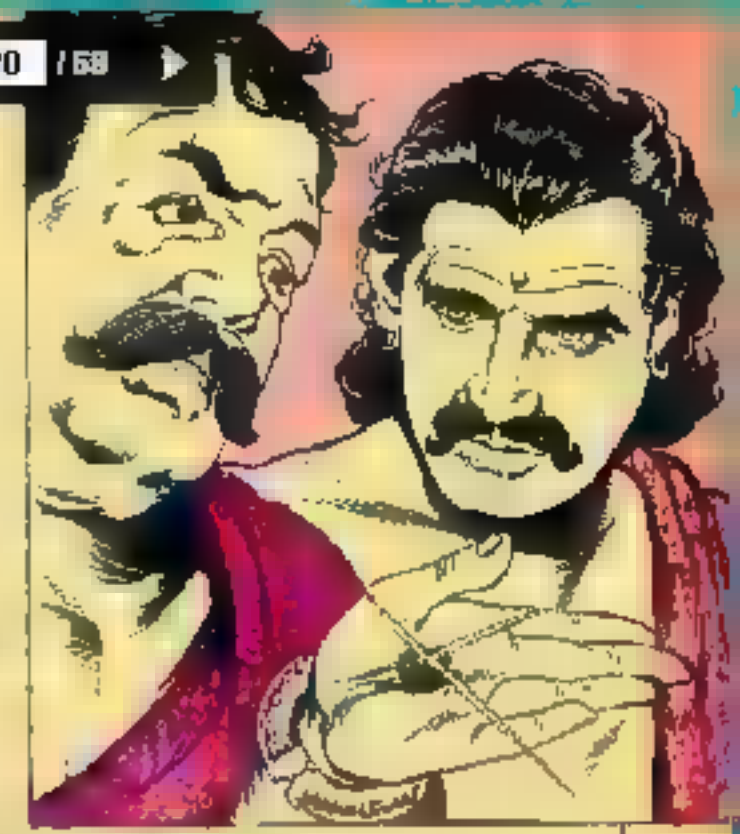
आणून दिला आहेस. म्हणून तुला मी चार रुपये देतो.” असे सांगून त्याने चार रुपये त्या नोकराला दिले.

त्या दिवशी रात्री जव्हेन्याने तो हिरा सह्याणेंवर घासून पुसून उजळवला आणि त्याची कांती त्याचे दोळे दिपून गेले. वज्रगिरीचा राजा रविवर्मा हा रत्न होता. हिऱ्याचे वेडच होतं. जव्हेन्याला तो गोष्ट माहीत होती. म्हणून त्याला नेऊन शासविमा तर हिऱ्याची चांगली किंमत मिळेल त्या जव्हेन्याला परमानंद झाला.

जव्हेरी राजाकडे गेला. हिरा पाहून राजा रविवर्मा खूप आला तो हिरा त्याच्या मुकुटात बांधण्यासारखा आहे असे वाटून राजाने थोडी किंमत देऊन जव्हेन्याकडून विकत घेतला.

दुसऱ्या दिवशी राजाने तो हिरा आपल्या मुकुटात बसवून मुकुट घातला आणि दरबारात पाऊल टाकले. राजसभेत सर्वच त्या हिऱ्यातून निघणारी विविध रंगाची किरणे पसरली. सर्व दरबारी थक्क होऊन हिऱ्याकडे पहात राहिले. अर्थातच राजाला त्याचा फार आनंद झाला.

त्या अतमोल हिऱ्याची कीर्ती शेजारचा राजा वीरसिंह याच्या कानापर्यंत पोचली. सैनिक क्षुब्ध व कंपति दोन्ही झुटोने तो

राजा रविवर्म्यापेक्षा काकणभर मोठाच होता. म्हणून त्याला हेवा वाटू लागला की आपल्याला तो हिरा मिळाला नाही. आपण तो आपल्या मुकुटात बसवायला हवा होता.

तो विचार मनात येताच वीरसिंहने रविवर्म्याकडे निरोप पाठविला की त्याने तो हिरा मुकुटात घाले इतावेरोबर पाठवून द्यावा, किंवा यद्धास तयार रहावे. वीरसिंहा सभोर आपल्याला पुरातन पराभवच सहन करावा लागेल. हे रविवर्माला चांगले ठाऊक होते. परंतु हिऱ्याचा मोह सोडवेना आणि स्वाभिमानाचा प्रबल ही होता. म्हणून रविवर्म्याने वीरसिंहाच्या इताला

नकारात्मक उत्तर देऊन परत पाठविला. अर्थात्च बीरसिंह बखगिरी राज्यावर बाल काऊन आला आणि त्याने रविवर्म्याचा पूर्ण पराभव केला. त्याने रविवर्म्याच्या मुकुटातील हिऱ्याबरोबर त्याचे राज्यही बळकावले. त्याने हिऱ्या मुकुटात बसविण्यासाठी कारागिरांस बोलविले. हिऱ्या एका सोन्याच्या तबकात ठेवून तो रायनगुहात गेला.

बीरसिंहाचा पांच वर्षांचा भूलगा हिऱ्या पाहून नाचू लागला आणि तो घेऊन राजोद्यानात गेला. त्यावेळी आकाशातल्या एका घारीने तो हिऱ्या काहीतरी खाद्यादार्थ अन्नावाभय संपादन होऊन नाहून उचकून

नेला. बीरसिंहना कळेना की हिऱ्या कोठे बसला नाहीसा झाला. दामदामीना विचारना त्या म्हणाल्या त्यांनी तो हिऱ्या पाहिलेला नाही. राजकुमार हिऱ्याची गोष्ट पार विमळून गेला.

घार घेऊन एका आनावर जाऊन नमस्की तो हिऱ्या साण्याचा प्रयत्न करू लागला. परंतु तो साण्याची वस्तु नाही हे मिला कळले. म्हणून तो हिऱ्या तसाच झाडावर टाकून घार निघून गेला.

एकदा गोपूचा दमड सारावर लाकडे लांछायला आला तो लाकडे तोडायला झाडावर नवला तेव्हा दोन काणाच्या सार्थीत त्याला तो हिऱ्या दिसला. दमडूला क्षणभर तो हिऱ्या पाहून फार आनंद झाला. हिऱ्या उचक्यायला त्याने हात पुड केला. परंतु तरक्षणा त्याने हात मार्गे घेतला आणि झाडावरून खाली आला. त्याने मार्गे घटूनही पाहिले नाही आणि आपल्या घरी गेलला.

मध्यवर गोष्ट सांगून घेताळ म्हणाला: "राजा, भक्ता बखगिरीच्या राजाच्या वेडेपणा इतकाच लाकूडतोड्या दमडूचाही वेडेपणा पाहून हेसू येते. त्या अनमोल हिऱ्याच्या पोहानेच तर रविवर्म्याने आगला पराभव आकल्यावर ओढून घेतला नाही तर आपल्याहून दमडू शक्तिशाली राजाची

त्याने घार का काळ असत? दारासद्धान मायतांच त्याने तो हिऱ्या देऊन टाकला असला तर निदान त्याचे राज्य बांचले असते. तसेच त्या लाकूड तोड्याने त्या हिऱ्याला हात का लावला नाही? तो हिऱ्या त्याने एखाद्या जळ्हेत्याला विकला असता तर त्याचे मात पिढ्यांचे दारिद्र्य पार नाहीसे झाले नमते का? या सार्कांचे समाधान कारक उत्तर माहीत असून तु विले नाहीस तर तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोंग्याची कभर घकस होऊन तुझ्याच पायावर लांछू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला: "राजा किंवा लाकूडतोड्याच्या बागण्यात विक्षिप्तपणा मला मुळीच दिसत नाही. प्रत्येकाची समाजाने एक विशिष्ट मानमर्यादा असते. मानव प्रकृतीनुसार एखाद्या अपूर्व वस्तूचा मोह होणे स्वाभाविक आहे. सजारण्या राजाने मागताच हिऱ्या देणे म्हणजे सत्समोर मान तुकविण्यामारक्षेच आहे. हा क्षत्रियोचित धर्म नाही. असला भितरेपणा

राश्याला पोभत नाही. म्हणून त्याने जे केले ते क्षत्रियधर्माचा अनुगमनच केले. आता पराभवाची गोष्ट. मुद्दात जय किंवा पराजय धर्म व नीति यांवर अवलंबून नसताना.

लाकूडतोड्याला कदाचित् कळले असावे की एका अनमोल हिऱ्यासाठी एक राजा स्वतःचे सिंहासनच घालवून बसला होता. म्हणून हिऱ्या हा संपत्ताशाला कारण होऊ शकतो, ही त्याची ठाम समजूत झाली. जेव्हा धनलोभ व मृत्युभय दोन्हीचा मानव-दुषयात प्रवेश होतो तेव्हा बुद्धिमान व्यक्ति स्वतःचा जीव वाचविण्याचा प्रथम प्रयत्न करतो. म्हणून लाकूडतोड्या स्वतःचा जीव वाचविण्यासाठी त्या हिऱ्याला शिवला मुद्दा नाही आणि आपल्या गावाच्या वित्ताने पळून गेला."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह नाहीसा झाला व झाडाच्या लोंकळू लागला. (कल्पित)

खेडेगावातली नोकरशाही

शिवपूरचे इनामदार त्यांना फुरसत मिळे तेव्हा आपल्या इनाम यांचाही पाहणी करायला जात व कुळांच्या मुखदुःखाची नक्कली करीत.

एकदा ते रामपूर नाराच्या गावी गेले असता प्रमुख मंडळी मोगेश्वराच्या देवळात जमली. जमण्याची व्यवस्था मध्याभ्यास होली. इनामदारमाहेडे व भावणा गादीस व्यास-मीठावर बसले होते. गावकरी एकेक करून येऊ लागले होते. परंतु येणारी मंडळी व्यास भीष्मपौराण्या चार खुर्च्या घोडून त्या मागच्याच जागी स्वतःला मावळून बसू लागले.

इनामदारमाहेडाना थोडे आश्चर्य वाटले व त्यांनी विचारले—“या खुर्च्या असा तुम्ही दिवाण्या का सोवण्यात? गावातल्या बहोमधाच्या प्रमुख मंडळींनी बसावे की!”

इनामदारांनी ते म्हणतानाचदेखर मधेल बसलेला एक जण उठून म्हणाला—“बलाढ्य मोगेश्वर, रावजी खोले, गावलीदाईचा घाकटा भाऊ मोगेश्वर आणि मावळार जनसेठ निघाले असतील, त्यांना पुर्णोच्चर बसायला सांगितले तर घर हाण्डार नाही.”

ते उभार येऊन इनामदारांना गावातली कारवायक रिचणी दाखवत आली. ते म्हणाले—“श्रीहो, म्हणजे गावातली नोकरशाही तुमचे मावळार तरकार भूपतिशारे असेच चालू आहेत तर!” ते वाट्यावर काढले. म्हणाले—“गादीस, तुम्हाला मी कमी करता आणि तसेच उच्च हिमेल करून निवेदनपत्रे खरी गाष्ट उच्चकीम आणणाऱ्या बघविले त्या पदावर नेमतो!”

ते ऐकून सभेत हुजूर असलेल्या गावकऱ्यांनी टाळपा वाजविले.

मुनीम

शिवपूरचे जमिनदार गोविंदराव यांच्याकडे गोपाळराव नावाचे एक मुनीम होते. ते एक प्रभाणिक स्वामिभक्त व्यक्ति म्हणून प्रसिद्ध होते. म्हणून जमिनदारीची त्यांच्याकडे फार मर्जी होती.

एकदा गोपाळराव भाजारी पडले. जमिनदाराने त्यास वैद्यवृंदाकरजी गोपाळरावांचा एक बर इलाज केला, परंतु गुण पडला नाही. तेव्हा वैद्यवृंदांना घाटले की मुनीमांच्या प्रकृतीत काही सुधार होणे शक्य नाही. त्यांनी तो गोष्ट गोपाळरावांच्या घरच्या लोकांना कळविली.

दिवसेंदिवस प्रकृती सालावतच गेलेली ओळखून गोपाळरावांनी जमिनदाराला विनंती केली—“भातक, मला एकुलता एक मुलगा आहे. पाय धरून विनंती करतो, माझ्या मुलाला अन्नाला लावा. आपण

कृपा केली नाहीत, तर माझी सर्व मुलंबाळ अन्नात करीत गेल्यावर पडतील.” गोपाळरावांचे डोळे पाण्याने.

गोविंदरावांनी आपल्या मुनीमांचा हात हातात घेऊन म्हटले—“गोपाळराव, काळजी नका. तुमच्या नंतर मी तुमच्या मुलालाच मुनीम नेमणार आहे!”

त्यानंतर तीनच दिवसांनी गोपाळरावांचे शोणोत्क्रमण झाले. एका पंचरवड्यानंतर जमिनदाराने गोपाळरावांच्या मुलाकडे तिरोप पाठविला व तो येऊन जमिनदार साहेबांना भेटला. त्याच वेळी शेजारच्या गावच्या एका व्यक्तीने येऊन जमिनदार साहेबांना एक चिट्ठी दिली. ती चिट्ठी शिवपूरच्या जमिनदाराने पाठविली होती. त्या चिट्ठीत चिट्ठी आणणारी व्यक्ती शिवपूरच्या जमिनदाराकडे सहा वर्षांपासून मुनीम म्हणून काम करीत होती. परंतु ती

व्यक्ती इस्लामपूरचीच राहणार असल्या-
कारणाने गोविंदरावांकडे मुनीम म्हणून काम
मिळालं तर सोयीचे होईल. यास्तव त्या
व्यक्तीची नेमणूक करावी, असे लिहिले होते.

ते पत्र वाचून गोपाळराव विचारात
पडले, ज्या व्यक्तीला मुनीम म्हणून काम
करण्याचा सहा वर्षांचा अनुभव आहे, त्याला
काय म्हणून सांगून नोकरी घावयाची
नाही? परंतु तसे झाले तर एका विश्वास
पात्र जुन्या नोकराला मरतेवेळी दिलेले
बचन मोडल्याचं पाप लागणार आणि त्या
गरिबाच्या कुटुंबाच्या पोटावर पाय येणार।
म्हणून काही वेळ विचार करून जमिनदार
त्या व्यक्तीला म्हणाला-“तुमच्या जमिनदार
साहेबांनी गतवर्षी माझ्या कडून एक हजार
रुपये उधार घेतले होते. परंतु ती रक्कम
फेबली नाही. तु सगेच जाऊन त्यांना ही
गोष्ट सांग व मला उद्या घेऊन भेट.”

तो भाणूस सगेच तिघून गेला आणि
पुतण्या दिवशी गोविंदरावांना येऊन
म्हणाला-“मालक, आमचे मालक म्हणाले,

त्यांनी आपल्याकडून कधीच कोणता रक्कम
उधार मागून घेतली नव्हती. त्याच्या
जमिनदारीच्या गावांऐकी भाणसी एक
छोटेंसे गाव शिवपूर नावाचे आहे. तेथल्या
कोण्या व्यक्तीने कदाचित आपणांकडून
कर्ज घेतले असावे.”

तेव्हा गोविंदराव हसून म्हणाले-
“गृहस्था! त्यांच्या कडे सहा वर्षांपासून
त्यांचा सर्व व्यवहार पाहतो आहेस आणि
तुला एवढे लक्षात राहू नये की त्या
साक्ष्याने तुज्या मालकाला कर्ज दिले
आहे की नाही? मी तुजो परीक्षा घेण्यासाठी
हे थोडेसे मागले होते. तू आपल्या
मालकाला विचारून आलो, म्हणतो
आहेस! म्हणजे तुला स्वतःला शिवपूरच्या
जमिनदार साहेबांच्या हिशोबाची मूळीच
माहिती नाही किंवा तुला काही आठवतही
नाही. भाशा माणसाला मी मुनीम नेमून
गोण्यात पडू म्हणतोस!”

त्यानंतर गोविंदरावांनी गोपाळरावांच्या
मुलालाच मुनीम पदावर नेमले.

स्वतःचाच फायदा

एका गावात सर्वोच्च नावाना एक तरुण रहात होता. तो खूप भाळणो होता. जोकांनी
कितीही हांकलने तो पुन्हा पुन्हा परोपरी जाऊन भीक मागत असे, आणि काही
मिष्टे ते वाटून-पिऊन कडेला असलेल्या देवीच्या देवळात जाऊन मजेल बोटत
पडत असे.

एका गावापाठ दोन दिवस त्याला कुठेही जायता मिळाले नाही तेव्हा भुवने तळफडत
पावपीट करीत तो देवीच्या देवळात पोहोचला, आणि मनातल्या मनात बडबडू लागला-
“आ गावात अन्नदानाचा महिमा जाणवारे कोणी पुण्यात्मा राहिलेले दिसत नाहीत.”

मदोखाची दहा पातून देवीला आम्ही, तिने प्रत्यक्ष दर्शन दिले आणि म्हणाली,
“ओ, मदोबा! तू चट्टाकटू आहेस, तर परिस्थितीत तू भीक कशांना मागतोस? तू
रोज वेहूनत मजुरी करून एक जग्या मला भाजून दिलास तर मी तुला दहा रुपये देईन.”

ने ऐकून तदांचा खूप आनंदित झाला. विनयपूर्वक हात जोडून म्हणाला-“देवी मी
रोज वेहूनत कमाला केतो पाहिजे? मला दहा रुपये देण्याचे दिले आहेस एक
तूच ठेवून दे. आणि बाकीचे माझे मला. ह्यात एक तुलाच
फायदा होईल.”

दफ्तरी रेडे

लक्ष्मीपूरचा जमिनदार सयाजी ह्याची काही शेती कुष्णापूरला पण होती त्या शेताची देखरेख करण्यासाठी त्याने व्यंकटेश नावाच्या शेतकऱ्याची नेमणूक केली. व्यंकटेश ईमानदार व निश्वासपात्र होता. त्यामुळे त्याच्यावर वेळरेख करण्यासाठी जमिनदाराला दुसऱ्या कोणाची गरज भागली नाही.

शेताच्या कामाकरिता जमिनदाराने दोन रेडे खरेदी केले व ते व्यंकटेशच्या हाती सोपविले. व्यंकटेश वेळच्यावेळी रेड्यांचे दाणा-पाणी करीत असे व दुपारच्या वेळेला त्यांना तळ्यावर घेवून जाऊन खवळ घेत असे. रेडे धाटपुष्ट व दणकट होते, त्यामुळे फिनोही भारी वजन ते सहजपणे वाहून नेत असत. गावातील माणसे सांगत फिगत की ह्या रेड्याची बरोबरी करणारे रेडे गोष्टून कुठे सापडणार नाहीत. व्यंकटेशने त्यांची

माथे प्रेमाने 'दफ्तरी रेडे' म्हणून ठेवले होते.

जमिनदाराच्या मेहुण्या रामदेव हा कुष्णापूरच्या शेतीचा गंधे जमाखर्च मिळून नेहमी पैसे मिळवून देण्याचा विचार करीत असे. परंतु व्यंकटेश ईमानदार होता. म्हणून त्याची डाळ तेथे मिळत नसे. कारणामुळे रामदेव व्यंकटेशवर जळफळा असे.

एके दिवशी थान्याने मरलेली कोणाची तरी गाडी जमिनदाराच्या शेताजवळच्या नाल्यात अडकली. जवळपासच्या शेतात काम करणाऱ्या मजूरानी येऊन गाडी बाहेर काढण्याचा प्रयत्न केला, परंतु विखलात रुतून बसलेल्या रेड्यांना गाडी बाहेर काढणे काही जमले नाही. तेव्हा त्यांच्यावर दया येऊन व्यंकटेशने आपल्या रेड्यांना गाडीला जपून ती गाडी विखलाच्या बाहेर काढून दिली.

ही बातमी समजताच रामदेव लक्ष्मीपूरला गेला आणि त्याने जमिनदाराजवळ गाऱ्याने सांगितले— "मालक, व्यंकटेश आपल्या रेड्यांना दुसऱ्याच्या कामाकरिता उपयोगात आणतो; आपण त्यांच्यावर किती खर्च करतो तो काय दुसऱ्याचे काम करायला का? आपल्या शेतात काम करायला म्हणूनच ना?

ते ऐकून जमिनदार हसला आणि मिशाना पोळ देत म्हणाला— "रामदेव, विखलात रुतून बसलेल्या गाडीला जर रेड्यांनी बाहेर काढले तर ह्या गोष्टीचा आपल्याला अभिमान वाटायला हवा. ही गोष्ट मी आधीच ऐकली आहे। त्यावर मी बक्षिसरूपे पंचवीस रुपये

व्यंकटेशकड पाठवूनही दिले आहेत." ते ऐकल्यावर रामदेवचा चेहरा एकदम खाली पडला. तो आपल्या मेहुण्याबरोबर गुपचुप जेवून कुष्णापूरला परत आला.

त्यानंतर एका सणाच्या दिवशी जमिनदाराने आनंदराव नावाच्या आपल्या एका मित्राला लक्ष्मीपूरला येण्याचे निमंत्रण पाठविले. आनंदराव जमिनदाराच्या घरी येऊन एक आठवडा भोटला. तेव्हा एके दिवशी एका माणसाला बरोबर घेऊन जमिनदाराची शेती बघून तो कुष्णापूरला परत आला.

नागराला जोडलेल्या रेड्यांना पाहून आनंदरावांनी व्यंकटेशला विचारले— "रेडे लहानपणापासून तुम्हीन पाळले आहेत

ना ? मी असे एकले आहे की, ह्या रेड्यांची बरोबरी दुसरे कोणतेही रेडे करू शकत नाहीत."

रेड्यांचो स्तुती ऐकताच व्यंकटेशला अत्यंत आनंद झाला. आणि म्हणाला— "सरकार हे तर पशु निचारे मुके आहेत ह्यांची काळजी वाजवीपेक्षा जास्त घ्यावी लागते. मला तर कचेरीत जावेच लागत नाही. ह्या रेड्यांनाच मी कचेरीचे स्थान देऊन माझ्या जिवापलीकडे मी त्यांना जपतो."

त्यावेळेला आनंदराव बरोबर रामदेवपण होता. त्याचे जखर ऐकून तो मनांतल्या मनांत जळफळला. स्थानंतर आनंदराव बरोबर जाऊन जमिनदाराकडे म्हणाला— "माऊक, आपला शेतकरी भजूर व्यंकटेश आपल्या कचेरीतून जे तोंडाला येईल ■ भरवततो आहे. त्याच्या नजरेला रेडे आणि कचेरी घात करूच नाही. तो रेड्यांनाच कचेरी समजली पाहिजे तर आपण आनंदरावांनाच विचारा।"

आनंदरावांनी व्यंकटेशबरोबर जे संभाषण केले होते, ते त्यांनी सर्वच्यासर्व जमिनदाराला सांगितले.

जमिनदार आनंदरावांच्या तोंडून ऐकलेले संभाषण ऐकून कुण जाणवित आला आणि म्हणाला— "व्यंकटेशने ह्या गोष्टी एकदाच नाही तर अनेकदा मला सांगितल्या आहेत. तो रेड्यांनाच आपली कचेरी समजून काळजीपूर्वक त्यांचे पालनपोषण करतो. त्यावरूनच तो किती विस्वासपाव आहे. ■ स्पष्ट समजते. आमच्या कचेरीमध्ये पैसांचा दुरुपयोग करून सोडा हिशोब लिहिणारे अनेक म्हसंपण आहेत ह्या म्हसंपणांचा मला खूप राग येतो. त्यांना थोडा फार वावरतो मुद्दा।"

स्थानंतर जमिनदार रामदेवला म्हणाला— "कृष्णापूरला पोहोचताच माझ्यातर्फे म्हणून व्यंकटेशला पंचवीस रुपये बक्षिस द्या."

रामदेवची लबाडी चालली नाही. उभट व्यंकटेशला परत पंचवीस रुपये बक्षिस मिळणार म्हणून त्याचे हृदय दहपून गेले.

गुरुची जबाबदारी

गुरुदत्त काशी येथे राज्य करीत असता बोधिसत्त्वांनी तक्षशिला नगरात एका प्रसिद्ध शिल्पकाराच्या रूपे जन्म घेतला. त्याच्याच शिल्पविद्या शिकण्यासाठी देशाच्या कालाक्रोम्यातून ■ राजकुमार येत असत

तक्षशिला नगरातील शिल्पाचार्यांचे ■ ऐकून काशीच्या राजाने आपल्या मुलाला त्याच्याकडे विद्याभ्यासासाठी पाठविण्याचे ठरविले. परंतु सोळा वर्षांच्या तरुण राजकुमाराला एकट्याला एवढ्या लांब तक्षशिला येथे पाठविणे मंत्र्याला ■ बरोबरी कोफाना काही आवडले नाही.

■ विचार करून सर्वांनी म्हटले— "महाराज शिल्पविद्या शिकविणारे कित्येक लोक आपल्या राज्यात मुद्दा आहेत, तेव्हा राजकुमाराला तक्षशिला येथेच पाठविण्याची गरजच काय ?"

राजाने कोणाचेही एकले नाही. आपल्या मुलाला राजधानीत शिरवकला आरम्भात करणे कठिण जाईल. असा विचार करून राजाने आपल्या मुलाच्या हातांत एक कडाबाचा ओढ ■ एक लाठपत्री छत्री घिली ■ म्हणाला— "तू तक्षशिला येथे जाऊन तेथील शिल्पाचार्यांकडे शिक्षण घे, शिक्षण संपताच परत ■. त्यांना गुरुदक्षिणेच्या ■ द्यायला एक हजार चांदीची नाणी आपल्याबरोबर घेऊन जा."

राजकुमार आपल्या बहिःकांची आज्ञा घेऊन तेथून निघाला. जातांना एक हजार चांदीच्या नाण्यांच्या भरलेल्या गाठीड्यांच्या बजनाने घेऊन जाऊन वाटेत ठिकठिकाणी विश्रांती करिता बांबत तो तक्षशिलेला येऊन पोहोचला.

राजकुमाराने गुरुचे दर्शन घेऊन आपल्या येण्याचे कारण सांगितले व एक हजार

बाबीच्या ताण्यांची पेली त्याने गुरूच्या हातात सोपवून विद्याभ्यासास आरंभ केला. राजकुमाराचा विद्याभ्यास चांगल्या तऱ्हेने सुरू झाला. त्याच्या प्रस्तर बुढीने गुरूबुढा प्रभावित झाले.

थोडे दिवस लोटले. गुरू आणि शिष्य रोज गावाच्या बाहेर वहात असलेल्या नदीत बांधोळ करून परत येत. एक दिवस ते दोघे स्नान करीत होते, त्या वेळी एक म्हातारी तेथे आली. हातातील तीळ झालेले पाहून राजकुमाराचा सूप राग आला.

राजकुमार तीळ पाहून झटपट आपली बांधोळ उरकून तेथे गेला व म्हातारीची

नजर चुकवून त्याने एक मूठभर तीळ घेतले व तीळात टाकले. ते म्हातारीने पाहिले, परंतु ती गप्प बसली.

दुसऱ्या दिवशीयण राजकुमाराने तसेच केले, म्हातारीने पाहून न पाहिलेसे केले. तिसऱ्या दिवशीयण राजकुमाराने मूठभर तीळ झाले. म्हातारीला चोकून तीळ झालेले पाहून राजकुमाराचा सूप राग आला.

जेव्हा शिल्पाचार्य स्नान करून तेव्हा म्हातारीने गुरूकडे तक्रार केली—“गुरूवर्य, तीन दिवस आपल्या शिष्य माझे तीळ चोकून आत भाहे. तीळ नाहीसे झाल्यावरून मला दुःख होत नाही. परंतु त्या तक्राराची जोरी करण्याची संकल्प पाहून मला दुःख होत आहे. ही गोष्ट आपल्या येदाला काळीस फासणारी आहे. कृपा करून त्याला नुम्ही शिक्षा असो करा की, पुन्हा तो जोरी करणार नाही.

परी परत गुरूंनी बाकीच्या शिष्यांना राजकुमाराचे झालेले वाक्य सांगितले व राजकुमाराच्या पाठीवर काठीने तीन वेळा मारले आणि म्हणाले—“तू वे चाईत काम केलेस त्याबद्दल ही शिक्षा तुला मिळाली आहे. पुन्हा असे काम करू नकोस.”

राजकुमाराला गुरूचा सूप राग आला. तो फक्त काशी राज्यापुरता राजकुमार

होता. यथे सर्वोच्या प्रमाणे तो सर्वसाधारण भाणूस होता. त्याला शिक्षा करण्याचे काम बुरूचेच होते.

राजकुमार कोधाने झाला. त्याने मागचा पुढचा विचार न करता म्हातारी—“मी राजा झाल्यावर ही दुष्टाला काहीतरी कारणाने काशी राज्यात बोलावून त्याचा प्राण घेईन.”

काही दिवसांनी राजकुमाराचे शिक्षण पूर्ण झाले. काशीला परत निघताना त्याने आपल्या गुरूला कळवून त्याचा आशीर्वाद घेतला.

राजकुमार आपल्या गुरूंना म्हणाला—“गुरूवर्य, मी राजा झाल्यानंतर आपण काशी राज्यात नक्की आले पाहिजे. त्या वेळेस मी आपला चांगल्या तऱ्हेने आदर सत्कार करावा म्हणतो.”

आपल्या शिष्याचे आमंत्रण ऐकून गुरूवर्यांना सूप मानंद झाला. त्यांनी येण्याचे आश्वासन दिले.

काशी राज्यात पोहोचताच थोड्या दिवसांनी राजकुमाराचा राज्याभिषेक झाला. एके दिवशी त्याला गुरूंची आठवण झाली. त्याने तावडतोड एका नोकराला बोलावून केले—“तू तयारिला येथे जाऊन तेथील शिल्पाचार्यांचे दसन घे आणि त्यांना माझे हे निमंत्रण-पत्र दे.”

शिल्पाचार्य निरोप मिळताच काशीला गेले नाहीत. त्यांनी विचार केला की, राजा गादीवर बसण्याच्या आनंदात असताना त्याला राज्यकारभाराचा अनुभव आल्यानंतर त्याला भेटायला जाणेच चांगले.

असा विचारकरून शिल्पाचार्य काही दिवसांनी काशी राजाला भेटायला काशी राज्यात आले व राजमहालात रहाणाऱ्या आपल्या शिष्याला भेटायला गेले. राजाचा गुरू म्हणून दरबारी लोकांनी त्यांची बडदास्त चांगल्या तऱ्हेने राखीवली आणि त्यांना आदरपूर्वक एका उंच आसनावर बसण्यास सांगितले.

गुरुना पाहतान राजाला त्यांचे पूर्वीचे वागणे वाठवले व राग वाढला. त्याने गुरूकडे प्रोधाने दुष्टिसेप केला व विचारले- "मूठभर तीळ खाणाऱ्या मला शिक्षा देणाऱ्याला असा हातात बालेला असताना सोडून देता येईल काय?"

राजाने विचार केला की, राजदरबारी लोकांना सर्व सांगून शिल्याचार्यांच्या मनात मरणाचे अम निर्माण करून त्याला वेळ साधून मारणेच जास्त सोपेस्कर होईल. परंतु राजाला वाटले तसे शिल्याचार्य पाबरले नाहीत. ते सौम्य शब्दात राजाला म्हणाले- "राजा, जेव्हा

शिव्य म्हणून होतास तेव्हा तुम्ही जबाबदारी माझ्यावर होती. तू कामकीप्रमाणे काम केले नाहीस. शिव्याला बार्ड मार्गवाहून परावृत्त करून मार्गी आवणे हे गुरूचे कर्तव्य आहे. परंतु त्यावेळेस मी तुला शिक्षा न करता तसेच सोडून दिले असते तर आज तू काशी नगराचा राजा न होला काशी राज्यातला

चोर लुटेरा झाला असतास. बुद्धिमान लोक जेव्हा काही अपराध करतात तेव्हा त्यांना शिक्षा देणाऱ्यावर नाराज होऊन बसत नाही. तर त्यांच्यावर जास्त प्रेम व माणुसकी वाटावयास पाहिजे."

त्यामुळे राजदरबारांसमोर सरो गोष्ट बाहेर माली. राजाचा अणमान झाला. राजा सिंहासनावरून उभा झाला. त्याने माली बांधून गुरूचे पाय धरले आणि म्हणाला- "गुरूदये, माझे मन एकदा बार्ड मार्गाने होते, परंतु परत आता चांगला मार्ग दाखविलास मी आपला ऋणी राहोम."

राजात झालेला बदल पाहून सर्व दरबारी लोकांना त्याच्या बरोबर शिल्याचार्याला वृप झाला.

त्यानंतर राजाच्या निवासस्थान काशीला आणि राजाच्या दरबारी जाणाऱ्यांच्या पदावर राजाला चांगले मार्गदर्शन देत राहिले.

पृथ्वीराज- संयोगिता-२

म्हणताना दांभीने कनोजला पोहोचताच प्रथम संयोगितेच्या सखींनी येथी केली. तिने दांभीना संयोगिते-कडे नेले. दांभीच्या मोठ बोलण्यावर व तिच्या मृणांवर संयोगिता भाविली.

संयोगितेच्या अवळ राहून तिची लेक-मुलगा करीत असतांना वेळ साधून दांभीने पृथ्वीराजावरून त्याच्या तोंड व पराक्रमाच्या गोष्टी हांकून संयोगितेच्या मनात त्याच्याबद्दल प्रेम मिळवि-करण्याचा प्रयत्न केला.

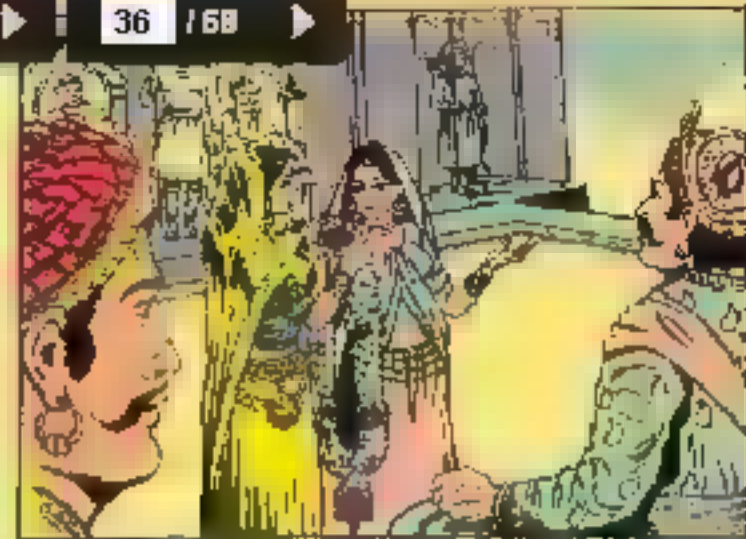

दांभीने कनोजला येतानाच पृथ्वी-राजाची एक तसवीर बरोबर आणली होती. संयोगितेने तेव्हा पृथ्वीराजाची तसवीर पाहिली त्यावेळी तिचा अजमेरना राजमहालात स्थाना पाहि-त्याचे वाठवले. तेव्हा तिने निश्चय केला की, पृथ्वीराजाजिनाम कोणाशीही वी नम करणार नाही.

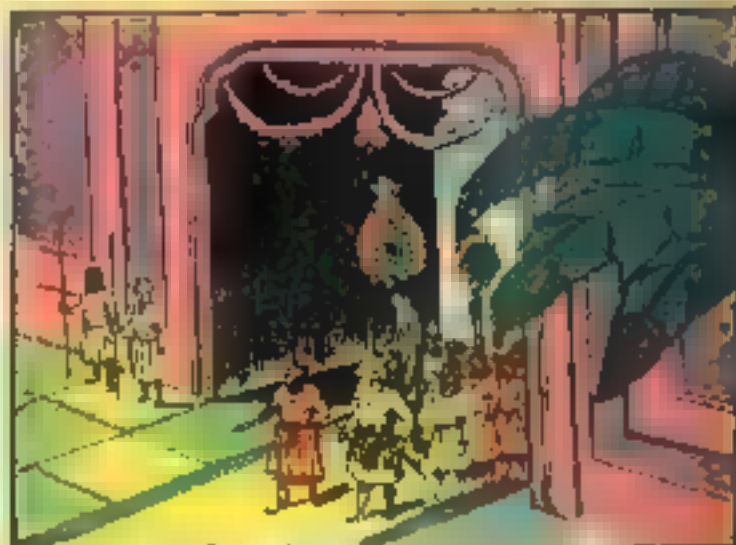

राजा जयचंद्रने आपल्या कुलाकरवी
जन्माचा योग्य भ्राता राजकुमारांकडे
संयोगितेच्या सल्ल्याने निवडण पाठवले.
कनोज नगरातील प्रजा मोठ्या उत्सा-
हाने संयोगितेच्या स्वयंवराची वाट
पहात होती.

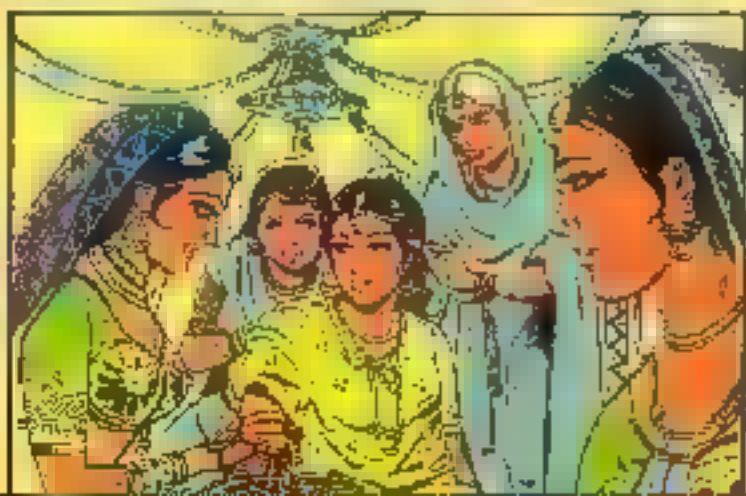
आसल्या सुखीच्या बरोबर सत्यमंडपात
वेत असतांना तिने दरवाज्याबळ
पृथ्वीराजाची एक भूत पाहिली. ती
दारावाजाच्या पोसाकाने नटवली होती.
संयोगिता सज्ज बसलेली होती, परंतु
एक निमेष कसल तो निघाली.

विवाह प्रसंगी पुष्कळ राजपूज चाले
होते. संयोगितेच्या सखीने संव्याकडून
माहिती मिळविली की, राज्याचे
निर्वाहण पृथ्वीराजाच्या तिनं गेले नाही.
ती माहिती सखीने देऊन संयोगितेला
सांगितली.

सुंदर सुंदर सुसोभित केलेल्या आसनां-
वर बसलेल्या राजकुमारांचा परिषद
सखीने संयोगितेला कसल दिला.
संयोगितेने फिकन भवे राजकुमारांच्या
समोच्चन बरमासा नेली. परंतु कोणा-
च्या बासली नाही.

संयोगितेच्या सखीने राजाकडे जाऊन
सांगितले की, संयोगितेने पृथ्वीराजाचा
पण निमलण देण्याविषयी कळविले
आहे. त्यावर जयचंद्र म्हणाला—“मी
पहिली तो कोणत्या रूपाने जन्मसंघात
हजर राहिली ने” संयोगितेला माहीत
होते की तिने पिता पृथ्वीराजाची
कपट भावने वागत होते. त्यामुळे ती
कळविली पाहली.

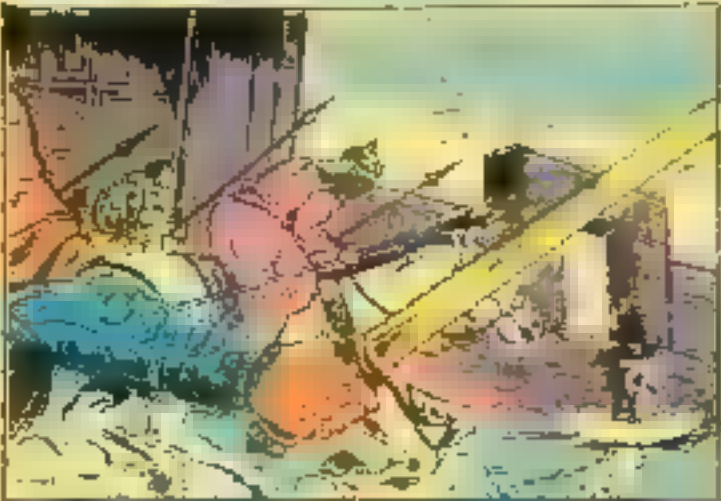
सत्यमंडपातून बाहेर जात बसलेल्या
संयोगितेला पाहून सर्वांना आश्चर्य
घडले. परंतु त्याचे काय कारण मला
कोणाच्याच तहात माते नाही.
तेवढ्यात संयोगितेने दारावर उभी
केलेल्या पृथ्वीराजाच्या प्रतिमेला हावा-
लीत बासली व प्रणाम केला.

दुसऱ्याच रात्री एक जासूसकारक घटना घडली. प्रेसकांच्या पाटीमाथून किंसेच्या एकीने एक घोडेस्वार सवांगि- ठेच्या जवळ त्याने निच्या कानात काहीतरी सांगितले. सवांगितेने सुडा मंदहास्य करून हसविली.

सर्वजण आश्चर्यचकित होऊन पहात राहिले. लेखकघात संयोगिता घोडेस्वार चवून वसली व त्याने घोडेराजा दिली ती वेधांवर चकन आलेला पृथ्वीराजच होता. सौकरमधे मोघळ उडाला. पृथ्वीराजाने पोवा चमत्कार सोडला व संयोगितेसह त्याने तो प्रवेश सोडला.

अपघटना वानिज्य कोव आला जाणि तो भोरवला- "त्या दोघांना पकडा." आपल्या राजाची आज्ञा किडताच सर्व घोडेस्वार पळून जाणाऱ्या पृथ्वीराजाच्या पाठमास कर लागले. तेथे सांघळ नम्राळा. संयोगितेचा भोटीने कापरेच बदले. (पुढील जंको संपाद)

Full screen

127

38

/ 68

जिवाची मीती

एके दिवशी महाराष्ट्रातून एक हिऱ्यांचा तोंडा नाहीसा झाला. तेव्हा अंतःपुरात तीन पाहरेकरी होते. दोघाबून राजाने दटावून भोटी दाखवून विचारले. परंतु तिघांनी हिऱ्यांच्या तोंडावरून काहीही माहिती नसल्याने सांगितले.

त्यावर राजा संतापला. त्याने मांगला बोलावून तिघांची बोकी छाटण्याची दिली. त्याचवेळी मुंडी तेथे आला. सर्व मृत झेळून येऊन म्हणाला- "महाराज, ह्या तिघांची एकच चोर आहे, तेव्हा त्या अपराधाकर्त्या बाकी दोघांचा मातूक बळी येई न्यायाला घेऊन होणार नाही. तेव्हा माहीत आहे की, हात चोर कोण आहे?"

"तरतूच त्याच चोराने बोके छाटून टाका." राजा म्हणाला. मंळ्याने पाहरेकरींना सांगितले- "हे पहा, मांगल्या तसेच तसेच पाहून भावकून पाऊ. त्याचेच बोके ज्याने हिऱ्यांचा तोंडा चोरला आहे. सुम्ही सर्वजण बाजी करून तेवढी देवाची मार्शना करा."

त्यावर तिघांनी आपली बोकी बाजी झुकवली परंतु न्यायाला गंगाराम भावाचा शिपाई तारके या याचारेकऱ्याकडे पहात होता. ज्याने त्याच्याकडे बोट दाखवून सांगितले- "राजा, बरा चोर आहे।"

राजाने आपल्या शिपायांकडील गंगारामच्या घराची भेवविण्यावर हिऱ्यांचा तोंडा सांपडला. राजाने मंळ्याची तारीफ केली व गंगारामला मिष्टा ठाटवली.

पूरुखपणाचे फल

काळीस वर्षाचा एक मध्यम वर्षाचा माणूस एका पांड्या शिपऱ्या कुठ्याला बरोबर घेऊन विजयनगरला चालला होता. रस्त्यात रामचंद्र नावाच्या माणसाची पत्नी.

गप्पा मारीत असताना रामचंद्राने आपण आपल्या मुलीच्या लग्नावरिता दागिने खरेदी करण्यास जात असल्याचे सांगितले. तेव्हा त्याने वाटसकला विचारले—“आपण त्या कुठ्याला गावात का घेऊन चालला आहात?”

“माझे नाव भैरव आहे. हा माझा पाळलेला कुत्रा आहे मी काही महत्वाच्या कामासाठी गावात जात आहे.” असे उत्तर कुठ्याच्या माझकाने दिले. सुंदर अशा त्या कुठ्याला पाहून रामचंद्रचे मन त्याच्यावर जडले आणि पुढचा मागचा विचार न करता त्याने भैरवला विचारले—“आपण

ह्या कुठ्याला विकणार आहात काय? त्याची काय किंमत होईल?”

तो एकून भैरवला सूप आश्चर्य वाटले त्याने रामचंद्रकडे पायांपासून डोक्या-गर्भत त्याहाऊन आणि म्हणाला—“ठीक आहे मी विकणारा तयार आहे. त्याची किंमत एक हजार रुपये आहे.”

“एक हजार रुपये! हव्याम बरोबर नाही. त्याची किंमत पाच महा रुपयांहून जास्त येणार नाही.” रामचंद्र रागाने म्हणाला.

“अरे, तु ह्याला फायदा समज नाहीतर गैर फायदा समज, माझा ह्याच्याशी काहीही संबंध नाही? माझ्या कुठ्याची किंमत एक हजार रुपये आहे!” भैरवने वरडावून सांगितले.

आपण जी किंमत सांगितली आहेत तेव्हा किंमत कोणी मूर्खच काय शतमुख-

सुद्धा देऊन खरेदी करणार नाही.” रामचंद्र त्याची धट्टा करीत म्हणाला.

“ठीक आहे, तर आपण पैज लावू या, तुझ्या होळ्यासमोर मी त्याला एक हजार रुपयांना विकून दाखवतो!” भैरवने पैज नावली.

“ठीक आहे, तु एक हजार रुपयांना जर कुत्रा विकलास तर मी तुला शंभर रुपये देईन आणि तू तो कुत्रा विकला नाहीस तर तू मला शंभर रुपये दिले पाहिजेस, समजले!” रामचंद्राने पैज लावली नंतर ते दोघे विजयनगरच्या सगळ्यात मोठ्या बाजारात गेले. एका दोघांनी भैरवला कुठ्याची किंमत विचारली. त्याने एक हजार रुपये सांगितले. त्यावर सर्वजण

त्याच्याकडे वेढातर नाही ना ह्या दृष्टीने पाहून पुढे जाऊ लागले.

“पहात आहात ना! कुत्रा विकला जाणे तर दूरच, परंतु सर्व लोक आपल्याला वेढा समजत आहेत!” रामचंद्र आनंदाने म्हणाला.

“वाई तकोस, मी माझ्या कुठ्याला एक हजार रुपयांना विकतो,” असे म्हणत भैरव गल्लीच्या कोपऱ्यावर पिजऱ्यात पोपट ठेवून विकण्यास बसलेल्या माणसा-जबछ आला.

“अरे बाहूबा! माझ्या कुठ्यासारखेच पोपटपण देव जातीचेच दिसत आहेत ऐ बाबा, एका पोपटाची काय किंमत आहे?” भैरवने विचारले.

“चार रुपये!” पोपटवाल्याने शटक्यात उत्तर दिले.

“अरे इतका स्वस्त! तू कोणी सोळा-
दिसठो आहेस मी एक पोपट
पाच रुपयाला विकत घेतो. विकण्या
तयार आहेस?” पिजऱ्यातल्या दोन पोपटांना
भैरवने आपल्या हातात काढून घेतले व
विचारले.

“काय म्हणालास? तू माझ्या
पोपटाला पाच रुपये देऊन खरेदी करतोस?
तुझे जोके तर साळ्यावर आहे ना?”

भैरव त्याच्या विचारण्याकडे दुर्लक्ष
करून आपल्या कुण्याला दाखवीत म्हणाला-
“ह्या कुण्याची किंमत एक हजार
रुपये आहे! रुपयांच्या बदल्यात तू हा
ठेवून घे.”

पोपटवाल्याने विचार केला की, दोन
पोपट विकले तर येऊन जाऊन माठ दहा
रुपये मिळतील, तर कुत्रा घेऊन तो विकला
तर तब्बवीच पोपटाच्या किमतीपेक्षा जास्त
किंमत आपल्याला मिळेल. असे मनांत म्हणत

मुकाट्याने पोपटांच्या बदल्यात त्याने कुत्रा
घेतला. त्यानंतर भैरव रामचंद्रकडे
म्हणाला-“पहाताय ना! तुमच्या सोळापा-
समोर मी एक हजार रुपयांना कुत्रा
विकला. आता शंभर रुपये.”

रामचंद्रने मन सट्टू झाले. त्याने गुपचुप
भैरवाला शंभर रुपये काढून दिले. भैरवने
पोपटांना सांगायला सोंडून दिले
जाणि रामचंद्राला म्हणाला-“आता सम-
जले का? जी वस्तू मी विकणार नव्हतो
त्या वस्तूचा सोम घेऊन तू तुझे कसे
नुकसान करून घेतलेस? तरी बरे, हे
नुकसान शंभर निभावले.
विचारपूर्वक काही गोष्टी केल्यास तर बरे,
बुद्धीने तुझे हजार रुपयांचे मुद्दा नुकसान
होऊ शकते.”

रामचंद्र मान लाली घालून निघून गेला
व भैरव पोपटवाल्याच्या हातात दहा रुपये
ठेऊन नव्वद रुपयांचा आपला फायदा
करून घेऊन आपल्या वाटेने परत आपल्या
गावी निघाला.

भुतांना देववलाशले

श्रीरंगपूर गावाच्या वेजीवरच्या एका
वडाच्या पुष्कळ भूत रहात
होती. एकदा एक नवीन भूत त्या साडा-
जवळ आले.

“हे साडा भक्कन गेले आहे, या
बाणखी कोणाला जागा उरली नाही. तू
आणखी कोठल्या तरी साडावर जाऊन
रहा.” एका भूताने नव्या भूताला सांगितले.

“मी कोठे जाऊं?” रडक्या आवाजात
नवे भूत म्हणाले.

“तरमग गावात वस्तीत जाऊन कां
नाही रहात?” एका भूताने त्याला विचारले.

“माणसांबरोबर रोज भांडणे कठीण
आहे. बुवा! ते भांडिकाळा बोलावून मला
त्याच्याकरवी इतका त्रास देतोय की रघा
यातना सहन करताना मला ‘नको जीव’
होईल. मी असाच तर पळून जलो आहे!
वडाच्या साडाशिवाय मला आता कोठेही

पाय ठेवायला जागा उरली नाही.”
नवे भूत म्हणाले.

त्या साडावर एक उधार मनाचे भूत
रहात होते. त्याला नव्या भूताची कीव
आली. ते म्हणाले-“ठीक, तर तू काही
दिवस या साडावर माझ्या जागी रहा. मी
गावात जाऊन राहातो.” असे सांगून ते
भूत गावात जाऊन एका घरात शिकन
बसले.

त्या घराचा मानक दांकरराव नावाचा
एक माणूस होता. त्यांना दोन मुले होती.
दोघांची लग्ने साली होती. सुना सासरी
नांदू लागल्या होत्या. मोठ्या मुलाला तीन
घर्षांचा एक मुलगाही होता.

भूताला त्या घरात रहात असताना
कोणत्याही तऱ्हेचा त्रास झाला नाही. ते
कोणच्या तऱ्हेस न पडता घरात सर्वत्र हिडत
फिरत असे. वडाच्या साडापेक्षा त्याला

त्या घरातच आराम वाटत होता. शंकर-रावांच्या नातवाच्या बाललीला पाहून भुताला आनंद होई. म्हणून त्या भुताने विचार केला की, हे घर सोडून पुन्हा वहाण्या साडावर जाण्याचा विचारमुळा मनात आणायचा नाही.

एक महिना आनंदात लोटला. एके दिवशी घरातल्या तिघी बायका बोलत बसल्या होत्या. चाकटी सून भासूची स्तुती करीत म्हणाली—“आणखी आपली शेजारीण पहा. दिवसभर सुनेला शिब्या देत असते, अगदी भुतासारखी वागविते. असं नशीब चांगलं म्हणून आपल्याला स्वभावाच्या मासवाई मिळाल्या.”

“तू आपल्या शेजारीणीची तुला भुताशी करतास न? भुते तर तिच्याहून चांगली असतात!” बोरली सून म्हणाली.

तेव्हा सासू हसत म्हणाली—“तुला माहीत आहेच वाटत, ती कशी असतात ती?”

“होय, म्हणून तर मी म्हटलं! आपण भुतांची स्तुती केली तर ती आपली कष्टाची कावे करून देतात. आपली शेजारीण किती कावे केली तरी आपल्या मुलांना शिब्या देत राहते.” मोठी सून म्हणाली.

“तू भुतांची एवढी स्तुती करते आहेस, तर सांग आता कुठ्या पाऊलीच होव भरण्याचं मुतं येऊन करणार आहेस का?” चाकट्या सुनेने विचारले.

“कदाचित तसा होव कोणीतरी भरेलही, कोणी सांगवें?” बोरली सून म्हणाली.

त्यानंतर सर्व जणी झोपल्या. भूत हे सर्व संशयण ऐकत होते. त्यांची स्तुती करणाऱ्या घोरल्या सुनेविषयी त्यांच्या मनात आदरभाव निर्माण झाला. त्या बाईच्या मनात भुतांविषयी जी महानुभूती आहे, ती सरी करून दाखविली पाहिजे, जसे मुताला वाटले. त्याप्रमाणे बोरली सून उठायच्या आधीच भुताने होव भरून ठेवला होता.

दुसऱ्या दिवशी बोरल्या सुनेने विहिरीवर जाऊन पाहिले तर एकच नाहीतर दोन्ही

होव तुळंब भरलेले होते. आश्चर्यचकित होऊन तिने सासूला चाकट्या सुनेला बोलावून विचारले—“काय हो. तुम्ही दोघींनी दोन्ही होव रात्री भरले वाटतं?”

दोघी म्हणाल्या—“नाही बाई!” चाकटी सून सणभर चुप राहल्यावर म्हणाली—“रात्री आपण बोलत होतो ना, ते घामजींनी ऐकलं असावं आणि आपली वट्टा उडविण्यासाठी दोन्ही होव भरून ठेवले असावेत.” परंतु शंकरराव व त्यांच्या दोघां मुलांनी त्यांना कोणी होव भरले हे माहीत नसल्याचे सांगितले.

“हे काय एखाद्या भुताचे तर नसेल?” चाकट्या सुनेने तका केला.

“भुतात असली उपकारबुद्धी नसते. थट्टेबातर आपल्या पैकीच कोणीतरी हे काम केले आहे!” असे शंकररावांना मनाच्या वेहेच्यावर उमटल्याप्रमाणं भासलं.

शंकररावांचा बोरला मुलगा थट्टेबातर म्हणाला—“जर भुतात एवढी उपकार बुद्धीच असेल तर त्याने एवढेसे काय मनाचे समाधान करून घेऊ नये. त्याने आपल्या घरावरची कां नाही पालटू? कवलं पालटून चार वर्षे तरी झाली असतील. पाऊस पडला की चणभर गळतं.”

भुताला बाबडल फार बाईट वाटले की त्याने सेवानुत्तीने केलेल्या कामाचं बीज मालं नाही. मंतर त्याने रात्रभरात घराचीची सर्व कवलं पालटून टाकली.

भूत उभाबल्यावर लोक काय म्हणतात, ■ ऐकायला उत्सुकतेने वाट पहात बसले होते. परंतु सोप मोडल्याबरोबर एक किकाळी कोवून शंकरराव बेमुद होऊन पडले. दोघे मुलगे घाबरले आणि डॉक्टरला बोलावून घेऊन गेले.

वेद्याने रोग्याला तपासून पाहिले ■ म्हणाला—“बांध्या पोटांत फोड साला आहे. ऑपरेशन करावे लागणार. मी भूल देऊन ऑपरेशन करतो. म्हुळीच कळणार नाही.”

रवानंतर डॉक्टर ऑपरेशन करून निघून गेला. मुत्ताने आप्तबैवक्तित्व होऊन ते सर्व दृश्य पाहिले. त्याला याबद्दल निराशा वाटली की शंकररावांची तब्येत सुधारल्या-

वरच त्या घरच्या लोकोना आपण केलेल्या उपकाराची गोष्ट कळणार. चार दिवस गेले. मधूनमधून शुद्ध वेई, परंतु भूल येणार औषध पाऊन घरातली मंडळी त्यांना सोपवोव असत. ■ कोणालाच घरा वरची कवळे पालटल्याची वानवाच नव्हती.

एके दिवशी रात्री एकाएकी मुठळघार वृण्टी झाली आणि गंमत अशी की नेमकी त्याच वेळी शंकररावांना शुद्ध बाली. ते आपल्या मुलांना बोलावून म्हणाले—“अरे बाबा, आणि कोठारात गळत असेल तर घाल्याच्या पोल्यावर लादपत्री टाका. सर्व ■ भिजून आईल व मोठे नुकसान होईल. सामसाय मिळणार नाही.”

सर्वांनी कोठाराची सोली पाहिली. कोठाराच्या सोलीत गळत नव्हतेच, आपली घरात कोठेही गळत नव्हते. सर्वांनी चकित होऊन बघिल्यांना सांगितले की घरात कोठेच गळत नव्हते. तेव्हा शंकरराव म्हणाले—“हे काम एकाद्या भुताचे तर नसेल?”

तेव्हा घरातल्या सर्वांना शंकररावांच्या मोठ्या बुलाने भुताविषयी जे सांगितले होते, ते जाठवले. पाऊस पांढल्यावर सर्वांनी घराचे छप्पर पाहिले. ते छान शाकारलेले होते. सर्व कवळे पालटलेली होती. म्हणून दोघी मुला घाबरून गेल्या. सामुबाईंनी तर सर्व घरच डोक्यावर घेतले.

ओरडू लागल्या—“घरात भूत शिरले आहे.”

ओरला मुलगा म्हणाला—“ओहो! मी भाता जाली आणि श्यामभट मांत्रिकाला बोलावून आणतो.”

भुताला कळेना की आपण या कुटुंबावर एवढे उपकार केले तरी हे लोक आपल्या नावाने ■ कां पांढतात? तो विचार मनात येताच ते बघाच्या सावाकडे घाबले.

एक भूत विडून म्हणाले—“कशांना परतलात रे? येथे कोणाला जाणा नाही, हे तुला माहीत होते की नाही?”

परंतु ■ घरातल्या जुन्या भुताला ओळखून शंकररावांच्या घरावून नुकतेच परतलेले भूत म्हणाले—“तूच मांत्रिकाला भिऊन पळून आला होतास नाही का रे?”

भूत म्हणाले—“ते मंत्र म्हणू लागतात तेव्हा आपलं अंघ बातल्या भात भाजून निघाल्यासारखं होतं. ती पीडा आपल्याला सहन करणे अशक्य आहे. म्हणून पळून जावे लागते.”

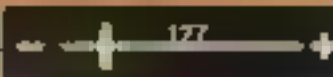
“बस, एवढंच ना?” असे म्हणत शंकररावांच्या घरातलं भूत परत शंकररावांच्या घरी गेले. वेद्यांनी शंकररावांना भूल येणार जे औषध दिलं होतं, त्या औषधाच्या वाटकीतलं औषध मिळून ते एका कोपऱ्यात जाऊन झिगून पडून राहिले.

रवानंतर थोड्या वेळाने श्यामभट मांत्रिक आला. तो मोठ मोठ्याने मंत्रोच्चार करीत ओरडत राहिला. परंतु त्याला भूत कोठे आहे हे कळलेच नाही. तरी त्याने शंकररावांना छोटे सांगितले की त्याने बिजेचा ■ लागावा असे मंत्र म्हटल्यामुळे मोठमोठी भूतेसुद्धा पळून गेली आहेत. नंतर मांत्रिक आपलं इनाम घेऊन निघून गेला.

घाकट्या मुनेने ओरलोला विचारले—“काय हो वहिनी, सरंच का ही भूत घर सोडून निघून गेलं?”

ओरली मून म्हणाली—“पळून गेलं नसेल तर ते आपल्या खोलीतलं सर्व भात कांडून तांदूळ सहून ठेवील.”

तोपमंत भुतावरचा भूल येणाऱ्या औषधाचा परिणाम कधी होता. थोरली सून म्हणाली ते त्याला ऐकू आले. त्याने राजभरात झोळीतले सर्व भात काढून तांदूळ सहून ठेवले.

दुसऱ्या दिवशी भात ठेवले होते त्या झोळीत पाहिले तर भात काढून तांदूळ सहून ठेवलेले दिसले. सर्व भावकन गेले. थोड्या वेळाने थोरली सून स्वतःला शाबकून म्हणाली—“ही सर्व कामे भूत करणे शक्य नाही. भूतच असतं तर ययामभटाच्या मंत्रांना भिऊन पळून गेलं असतं. कोणीतरी देव या घराचं रक्षण करीत असला पाहिजे. तो देव कधी आपलं नुकसान करणार नाही.

ते ऐकून सर्वांच्या मनाचे समाधान झाले व सर्वांना थोर आला.

शंकररावांच्या घरातलं भूत आढावून मंडाच्या भाडाजवळ गेलं. एका भुताने विचारले—“काय रे, ययामभटाने तुम्हा पळवून लावले की काय?”

“छे, नाही नुवा! तुम्हा नवीना माणसांच्या वस्तीत सुखाने कसे राहतां येईल हे सांगण्यासाठी आलो आहे.” असे सांगून शंकररावांच्या घरातल्या भुताने भूल येणाऱ्या औषधाची गोष्ट सांगितली.

काही भुत ते ऐकून ओरडू लागली—“ही तर चांगलीच युक्ती आहे! या पुढे आपल्याला भाडावर लोंककळत राहण्याची गरजच नाही!”

शंकररावांच्या घरातलं भूत त्यांना जात करून म्हणालं—“आजपर्यंत मला यादत होतं की सर्व भूत वाईट आहेत. आपण भूत असलो तरी चांगली कामे केली तर लोक देव म्हणू लागतील. आपण माणसांच्या वस्तीत आनंदाने राहण्याचं ठरविलं तर चांगली कामे त्यांच्याकडून देवत्व मिळविलं पाहिजे.”

त्या दिवसापासून चांगली कामे करणारी भुते देवत्व प्राप्त करू शकली आणि वाईट कामे करणारी भुतेच राहून गेली.

अंतर

चंद्रापीड कायम नवरचा राजा होता.

त्याच्याकडे धवलमुख नावाचा नोकर होता. दरबारातून घरी येत नव्हता. उलटल्यावर घरी परते.

धवलमुखचा बायकोने एके दिवशी आपल्या नवऱ्याला विचारलं—“काय हो, शरीरक नुम्होला कोण जेवायला वाडतो?”

धवलमुख हसून म्हणाला—“माझे दोन मित्र आहेत. दोघेही चांगले आहेत. एकाचे नाव आहे, मंगल. त्याच्याजवळ माणगाची खोटी, तो लगेच मला देतो. दुसऱ्याचे नाव आहे, भीम. तो माझा जीवश्चकंडूच मित्र आहे. तो माझ्यासाठी जीव मुझा चायला तयार होईल.”

ते ऐकून धवलमुखच्या बायकोला आनंद झाला. कारण असे मित्र असल्यावर आपली काय पाहिजे? वेळ पडल्यावर

जो मदत करतो तोच खरा मित्र! तरी तिने विचारलं—“तुम्ही कधी आपल्या मित्रांची ओळख करून द्याल का?”

“त्यात काय मोठेसे? माझ्या बरोबर, दोघां मित्रांच्या घरी जाऊन घेऊ.” धवलमुख म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी दोघं पहिल्याने मंगलच्या घरी गेली. त्याने दोघांना प्रेमपूर्वक बोलावून त्यांचं सर्व प्रकारे वादरातिथ्य केले.

त्यानंतर दोघं भीमच्या घरी गेली. त्यावेळी भीम कोणाबरोबर तरी बुद्धिबळे खेळत होता. त्याने धवलमुखकडे एकदा पाहिलं व म्हणाला—“मित्रा, आलास?” पुन्हा बुद्धिबळे खेळण्यात गेला.

थोडा वेळ नवराबायको गप्प बसून राहिली. नंतर म्हणाली—“बरं भीम, येतो आम्ही?”

भीमूने मानमुद्धा वर केली नाही व म्हणाला-“वरं ये!”

घरी परत येत असतां धवलमुखच्या बायकोने नवऱ्याला विचारले-“काय हो, तुम्ही भीमूला मंगलपेक्षा तो तुमचा माडा मित्र आहे, म्हणाला होतात. परंतु प्रत्यक्षात मी पाहिले की मंगलनेच किती प्रेमान आपलं आदरातिथ्य केले? तुम्हांला काय वाटतं?”

“दोघां मित्रांतील अंतर तुला पहायचं आहे वाटतं? तरमग तू एकटीच उद्यां दोघांकडे जाऊन ये, त्यांना जाऊन सांग की महाराज माझ्यावर रागावले आहेत!” धवलमुख आपल्या बायकोला म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी धवलमुखची बायको पकित्याने मंगलच्या घरी गेली आणि म्हणाली-“अहो, मी सुद्धा आले आहे. हे सांगायला की महाराज यांच्यावर फार रागावले आहेत. तुम्ही येऊन आपल्या मित्राला काही मदत करा का?” ते ऐकून मंगल थोडा घाबरात गेला

आणि म्हणाला-“वहिनो, मी आहे व्यापारी. मी महाराजांची वांकडे घेईल असे काही करणार नाही. तुम्ही दोघे देख सोडून कोठे तरी निघून जाणेच हिताचे होईल.”

त्यानंतर धवलमुखची बायको भीमूकडे गेली व तिने त्याला मुद्धा तेच सांगितले. ते कळतांच भीमू बाल तलवार घेऊन धवलमुखच्या बायकोबरोबर तिथ्या घरी गेला आणि आवेजाने म्हणाला-“मित्रा, मुझ्या विरुद्ध राजाचे काम मरणारा कोण दृष्ट आहे, सांग मला! मी आपल्या आतां जाऊन त्याचे मुद्दक उडवितो.”

तेव्हा धवलमुख हंमत म्हणाला-“मित्रा, शांतपणे बस पावरण्यानारख काही नाही. प्रचानाने मोड मोड झालून महाराजांना सर्व समजावून सांगितलं आहे व महाराजांची मेहर नवर माझ्यावर पुन्हा संपादन केली आहे.”

भीमू निघून गेल्यावर धवलमुख बायकोला म्हणाला-“पाहिलंस ना, माझ्या दोघां मित्रांतील अंतर किती आहे ते?”

गणेश पुराण

पांडवांनी नारदांच्या सांगण्याप्रमाणे गणेशाची आराधना करण्याच्या हेतूने धीम्य ऋषींना पुरोहित करून गणेशकृत केले आणि वेध घालून विराट राजाच्या दरबारात भगतवास पशस्वीरीत्या पुरा केला. श्रीकृष्णाच्या मदतीने पांडवांनी कौरवांचा युद्धात पराभव केला. हस्तिना-पूर येथे धर्मराज युधिष्ठिर याचा राज्याभिषेक झाला आणि व तो राज्य करू लागला. त्याने अश्वमेध यज्ञ करण्याचे ठरवून यज्ञाचा घोडा सोडला. घोड्याबरोबर अर्जुन समेन्य निघाला. त्यावेळी पांडवांचे पुरोहित धीम्य मुनीही त्यांच्याबरोबर होते.

यज्ञाचा घोडा अनेक राज्ये पादाक्रांत करीत निघाला. कित्येक राजांनी नम्रपणे

धर्मराजाचे अधिकृत मान्य केले. घोडा जात जात एका जागी थांबला व एक पाऊलही पुढे टाकेनासा झाला. अर्जुनाला त्या गोष्टीचे आश्चर्य वाटले व त्याने धीम्य ऋषींना त्याचे कारण काय असू शकेल असे विचारले. धीम्य 'सांगतो चक' असे म्हणत पुढे निघाले. अर्जुन समेन्य त्यांच्या पाठीमागून निघाला. काही अंतर चालून गेल्यावर एक मोठे नगर दिसले. त्या नगराच्या मध्यभागी एक विशाल गणपतीची मूर्त होती. एका मोठ्या खडकाला कोरूनच ती मूर्त तयार केली होती. ती भूत सुंदर मूर्त होती.

“अर्जुना, या गणेशमूर्तीची पूजा कर व या देवाला साष्टांग नमस्कार घाल. नंतर

मी बातापि गणपति या नामे प्रसिद्धी पावलेल्या या देवाची ■ मगराची कथा सांगतो" श्रीमच्छ्री म्हणाले.

अर्जुनाने श्रीमद्य मुनींच्या सांगण्याप्रमाणे पूजा केली आणि भक्तिपूर्वक बातापि गणपतीला साष्टांग प्रणाम केला. त्यानंतर श्रीमद्य मुनी बातापि मगराच्या विषयेने निघाले. त्यांच्या पाठोपाठ अर्जुनाने जाऊन बातापि नगर पाहिले. एके काळी ते नगर फार भरभराटीला पोचले होते, या गोष्टीची चिह्ने तेथे स्पष्ट दिसत होती, परंतु तेथे वस्ती नसल्या कारणाने आज ते एक ओसाड नगर झाले होते. काही मोठे लोकच त्या गावात रहात होते. अर्जुनाला

त्या नगरात आलेला पाहून त्यांनी आनंदाने त्याचे स्वागत केले आणि त्या नगरात राज्यव्यवस्था कायम करून त्या नगराचा पुनरुद्धार करण्यासाठी विनंती केली.

श्रीमद्य मुनी म्हणाले—“अर्जुना, बातापि नगर ते हेच, शहराच्या मध्यमी जी गणेशाची मूर्त आहे तिची स्थापना मगस्थ मुनींनी केली याचे शिल्प अद्भुतच आहे. हे बातापि गणपति क्षेत्र ■ नावे प्रसिद्ध आहे. याचे महत्त्व मी सांगतो :

“नगा नदी, कवेर नावाच्या राजर्षीच्या कर्मज्ञात अवतरली आणि कावेरी ■ नाव धारण ■ त्याच्या ■ लहानाची मोठी झाली. ■ मुनींनी त्या मुलीला पाहून तिच्याशी लग्न करण्याची इच्छा कवेर यांच्या समोर व्यक्त केली.

कवेरने आपली संमती दिली व म्हणाले—“अगस्त्य मुने! कावेरीची संमतीसुद्धा येथे बरोबर होईल नाही का?”

अगस्त्य मुनी, आश्चर्यात कावेरी बरोबर रहात असता ती त्यांना म्हणाली—“सद्याही पर्वतावर हिंडाव फिरावसं मला वाटत आहे.” अगस्त्य तिला सद्याही पर्वतावर अमण करायला घेऊन गेले.

वनविहार करीत असता एका लहानशा लडावात तिने कमळे उमललेली पाहिली व ती काढायला आकल तलावात गेली व

बळी को पाण्यात पाऊल पडताच ती पाणी होऊन वाहू लागली आणि वहात पूर्वेकडे समुद्रापर्यंत गेली. तिचा कावेरी नदी हे नाव पडाले.

अगस्त्य ऋषी कावेरीचाच घ्यास घेऊन कित्येक दिवस इहाचारी राहिले. त्यानंतर त्यांनी पोर तपश्चर्या केली व ऋषि श्रेष्ठ झाले. एके दिवशी बरण्यात त्यांनी घाडाला उलटे जोडत असलेल्या पितरांना पाहिले व विचारले—“तुम्ही कोण व असे का सांगता आहा?”

निःस्वाक्ष सोडीत पितर म्हणाले—“ ■ बंगळ अगस्त्य लग्न करून त्याला पुत्रसंतती लाभेपर्यंत असेच आम्हांला रहावे लागणार आहे!”

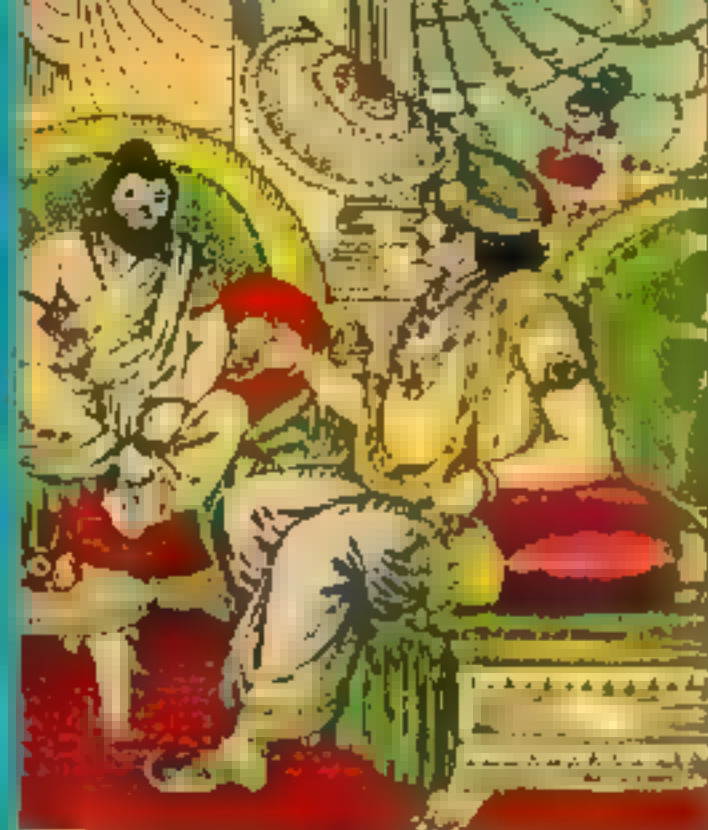
अगस्त्य ऋषींना दिव्य दृष्टीने विदमं देवतास्था राजाला कावेरीचा अण असलेली लोणामुद्रा तावाची विवाह योग्य कन्या असल्याचे दिसले. अगस्त्य ऋषी विदमं राजाकडे गेले व त्यांच्या कन्येशी विवाह करण्याची इच्छा असल्याचे त्यांनी सांगितले.

कदंबूतफळे लागल्या व वल्कल वस्त्रे धारण करणाऱ्या मुनीला आपल्या मुकुमार राजकन्येला कसे लावयाचे? नकार दिला तर मुनी श्राप देतील या भीतीने शंकाकुल झालेल्या राजाला लोणामुद्रा स्वतः घेऊन म्हणाली—“दावा, मी अगस्त्य मुनींशी विवाहाला तयार आहे.”

विवर्धराजाने लोणामुद्रेच्या इच्छेप्रमाणे व मुनींनी इच्छित्याप्रमाणे दोघांचे पाणिग्रहण करवून मुलीला मुनीबरोबर पाठविले. अगस्त्य मुनी लोणामुद्रे बरोबर भावल्या आश्चर्यात आल्यानंतर एके दिवशी तिला म्हणाले—“माझे पितर पुत्रास नरकात आहेत. त्यांचा उद्धार व्हायला तुझ्या पोटी मला पुत्रसंतती आली पाहिजे. याचसाठी मी तुझ्याशी विवाह केला आहे!”

तेव्हा तिने आपल्या अगावरच्या वल्कल वस्त्रांकडे पाहून उदास मुद्रने म्हटले—“तुम्हांला माहीतच आहे, मी एक राजकन्या म्हणूनच जन्माला येऊन वाढिले आहे. तेव्हा विवाह झाल्यानंतर का होईना, मला

वाढवा बोधव्य वस्त्राभूषणे वेण्याची तुम्ही स्मरणा करावला हवी होती, नाही का? तेव्हा त्यासाठी धन संपादन करणे आवश्यक आहे, बरे नाही का वाटत तुम्हांला?"

अगस्त्य मुनींनी ऐली जे म्हणाली त्याचा विचार केला आणि धन संपादनार्थ विचाले. ते अनेक राजांकडे गेले आणि राज्यकारभार मुरळित चालविण्यास आवश्यक तेवढे धन ठेवून घेऊन बाकी घेतातील योग्य तेवढे घाबरे अशी राजेरजवाड्यांना विनंती केली. परंतु एकही राजाने काही उरत बसल्याने सांगितले नाही. जलट म्हणाले—“जाम्हालाच धन पुरत नाही

तेव्हा वनसंपादनाचा काही मार्ग बरेच तर सांगावे.” अशी विनंती केली.

अगस्त्य ऋषी हताश होऊन जंगलात बसत एक मोठ्या शिलासंडाजवळ आले. तो शिलासंड गणपतीच्या आकारा-
वाटला. त्या शिलासंडासच विघ्ननाश गणाधीश मानून त्यांनी नमस्कार केला आणि प्रार्थना केली—“गणनायका! मला तपश्चर्या तेवढी कळते वनसंपाद-
नागवारी विद्या माहीत नाही. तरंग मला वनप्राप्तीचा काही मार्ग राजविलास तर तुम्ही होतील!”

“तरंग, काय हो, मुनिवर्य! तुम्ही हे विचारीत का?” गणनायकाने हसून देऊन विचारले.

अगस्त्य मुनींनी गुडगे टेकून नमस्कार केला आणि आपले दुःख निवेदन केले

विघ्नेश्वर म्हणाला—“अगस्त्य मुने! तुम्ही जेव्हा मायला पाहिले होत तेव्हा कासात की! काही वेळाने इतकेच तुम्हांला जेवायला बोलवायला येईल तेव्हा तुम्ही जा. इतकेच बरेच अन्न वन मजिण्यात कुनत पडले आहे. तुमच्या हातून होणा-
सारखे एक कार्य हो आहे!”

अगस्त्य मुनी म्हणाले—“विघ्नेश्वरा! मला या शिलासंडात तुम्ही रूप दिसले, म्हणून ही शिळा अपूर्व वनपति नावे

भोळवली जावी असे मला वाटते आहे. माझी ती इच्छाही पूर्ण व्हावी!"

विश्वेश्वर म्हणाला—"तथास्तु!" आणि अंतर्धान पावला.

अगस्त्य मुनी वसलेले होते. त्यांना भूकही फार लागली होती. म्हणून त्या शिलाखंडास टेकून ते बसले असता समोरून बरोबर काही पाहुण्यांना घेऊन येत असलेला इत्थल दिसला. अगस्त्य मुनींना लवकरच सवे गोष्टी कळल्या.

त्या अरण्यात वातापि व इत्थल नावाचे मोठे मापावी राक्षस ऋषींनर, प्रवासी वाटसरुंना व तीर्थयात्रा करणाऱ्यांस ठार करून त्यांचे धन लुटीत होते आणि एका

मोठ्या दगडी किल्ल्यात धनराशी जमा करीत होते. एका धर्मभीरू राजाचे रूप घेऊन इत्थल आपल्याकडे अतिथि स्वीकारायला आलेल्या पाहुण्यांना आदरपूर्वक बोलावून त्यांना कुशलप्रश्न वगैरे विचारत असतां वातापि हा एखाद्या बोकडासारखे भारण करतो. इत्थल त्या बोकडाला माकून त्याचे मोस शिजवून आपल्या पाहुण्यांना वाटतो.

अतिथी मांस भक्षण करून विश्वांती भेल पडले असतां मोठ्याने ओरडून "वातापि" म्हणून हाक मारतो. वातापि अतिथि अभ्यागतांची पोटे फाडून बाहेर येतो. अगस्त्य मुनींना ते सतापले.

इत्थल अगस्त्य मुनीजवळ आला व त्यांना पाहून त्याला वाटले की हे कोणी घोर मोठे मुनी आहेत. यांच्या सारखा कित्येकांना ठार केले तर फायदाच फायदा आहे. असा विचार करून इत्थलने अगस्त्यांना जेवायला बोलाविले.

अगस्त्यांनी त्यांना फार नुक लागवो असल्याचे दर्शवून म्हटले—"तुमच्या सारखे धर्मदाते या जगतात आहेत म्हणूनच ही पृथ्वी आकाशात अधांची स्थिर राहिली आहे. तरमग चला!" असे सांगून इत्थल बरोबर किल्ल्यात गेले व म्हणाले-

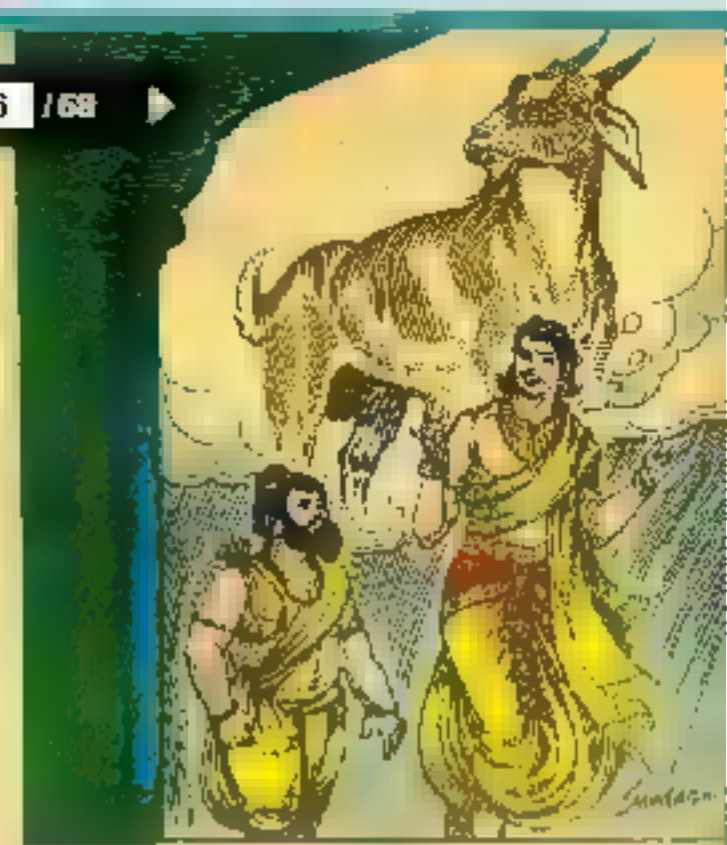
"अन्नदातः! मी कित्येक दिवसांपासून काही खाल्लो प्यालो नाही. सूप भूक लागली आहे. मी एक सहस्र यज्ञ केले असल्या कारणाने मला बोकडाच्या मांसा- शिवाम दुसरे कोणते हो पचत नाही." असे सांगून इत्थलच्या हाती वातापीचा वध करविला.

अगस्त्य बोकडाला पाहून म्हणाले-
"काय पण बोकड होता! मी एक सहस्र यज्ञ केले आहेत. परंतु वकन्याच्या मांसासारखे कधी मला सायला मिळालं नव्हतं! याचं हृदय वगैरे मांसाचे मुख्य मुख्य तुकडे कायला वाढ. नंतर तुकडे प्यायला वाढ. नंतर इतर तुकडे इतरांना वाढ. मी सांगून ठेवतो, गैर मानू नकोस, मी जितकं खाऊ शकेन तितके मला वाढले पाहिजे, बरे का!"

इत्थलने वकन्याला माजून काढले व मांस शिजवून अगस्त्यांना वाढले. किती वाढल तरी अगस्त्य गेले व सर्व बकरा त्यांनीच पचविला.

इत्थलला आश्चर्याबरोबर थोडी थोडी भीतीमुद्धा वाटू लागली म्हणाला-"मुनिवर्य, आपण घोर घनपाठी दिसता आहात!"

अगस्त्य स्मित करून म्हणाले-"घनपाठी म्हणून माझं नाव आहे रे

पंच कोशीत। तर मग थोडे मद्य मागव पाहू! एक मोठे सवकं भरून तरी लागेल!"

इत्थल आतां मात्र धक्कच झाला, म्हणाला-"भटकं भरून व ते सुद्धा मोठं भरून तुम्हाला पाहिजे म्हणतां?"

अगस्त्य म्हणाले-"जापलं पोट आहे ना, त्यात सप्त समुद्रसुद्धा जाऊन पुन्हां रिकामं राहील!"

इत्थल म्हणाला-"ठीक आहे, तर मग आपण आपल्याला हवं असेल तेवढे प्यावे. आमचा वातापि ते आणवून देईल! असे म्हणत त्याने मोठ्याने हाक मारली-"अरे वातापि!"

अगस्त्य हळूच म्हणाले—“आतां वातापि कोठे आहे? वातापि पुन्हा येणार नाही. जीर्ण झाला, पचला तुझा वातापि!” असे म्हणत त्यांनी पोटावर हात फिरविला व म्हणाले—“वातापि केव्हाच जीर्ण होऊन गेला!”

इतक्या प्राणमयाने घरघर कापू लागला आणि पळून गेला, कोठे गेला पत्ताच लागला नाही. अशा तऱ्हेने वातापि आणि इतक्या यांचे भयंकर हस्याकांशाचे नाटक कायमचे थांबले.

त्यानंतर अगस्त्यांनी इतर अतिथि अभ्यागतांना जे पडले ते थोडक्यात सांगितले आणि किल्ल्यात जो अस्थि-पंजरांचा व कब्र्यांचा झीग पडला होता तो नेऊन दाखविला. ते दृश्य पाहून सर्वांनी आपल्या भाग्याला धन्यवाद दिले की अगस्त्य मुनींच्या कृपेने त्यांना जीवदान मिळाले. त्यांनी अगस्त्यांचे आभार मानून त्यांना नमस्कार केला. त्या किल्ल्यात सुरक्षित स्थानी ठेवलेल्या किरकेंत घनराशी

अगस्त्यांनी जाऊन पाहिल्या. त्यांना हव होते तेवढे घेऊन बाकीचे घनसत्तं करून एक मोठे नगर वसविता येईल. म्हणून वधी नोकांचा उदरनिर्वाह चालू शकेल असे त्यांना वाटले.

सगळेच अगस्त्यांनी सर्वांना घन वाटण्यास सुरवात केली. बवंड्यासच्या राज्यातून सहस्रावधी गरीब लोक तिकडे आले व अगस्त्यांनी दिलेले घन घेऊन भाषावली घरे बांधून त्यांत मुत्ताने राहू लागले.

अगस्त्य मुनींना जो गणेशाकृतीचा शिलाखंड दिसला होता त्याच्या चारी बाजूला एक मोठे नगर निर्माण झाले. वातापि राक्षसाला जे जागी अगस्त्यांनी काढून जीर्ण केले होते. म्हणून त्याला वातापि नगर हे नाव प्राप्त झाले. अगस्त्यांनी आपल्या राज्याचे नियम शिलालेखांवर कोरून जागोजागी शिला-फलक लावून ठेवले. प्रजेचेच राज्य म्हणून एक आदर्श लोकतंत्र त्या नगरात स्थापन झाले.

गधर्व राजकुमारी

[६]

राणी जेव्हाच्या हुक्याप्रमाणे मसूर लगेच हुसनच्या घरी येता ■ घाराची कडी बाजवली.

हुसनच्या आईत दार ठपटले व मसूरला पाहून विचारले—“काय पाहिजे?”

“माझं नाव मसूर. मी सलीकांचा अंगरक्षक आहे या घरात राहणाऱ्या मुलीला घेऊन ये, असा आमच्या बेगम साहेबांचा हुकूम आहे!” मसूर म्हणाला.

हुसनची आई घाबरली. ती कायच्या जावाजात म्हणाली—“मसूर आम्ही या गावी नवे लोक आहो, माझा मुलगा दूर प्रवासाना जातो, म्हणून सांगून गेला आहे. जाणाऱ्या त्याने बजावून सांगितले आहे की त्याच्या नायकोल्या उंबरठा ओलांडून बाहेर जाऊ देतां कामा नये. ती घराबाहेर गेली तर आमच्या घरावर आकाशच कोसळेल

म्हणे. तिच्या जिवाला काही सालं तर माझा मुलगा जीव देईल!” भग मी तरी काय करू शकता?”

“घाबरण्याचं मुलीच कारण नाही, आई! आमच्या बेगमसाहेबांनी तुमच्या मुनवाईच्या सौंदर्याचं वर्णन ऐकलं तिला एकदा पहावं म्हणून बोलावले आहे, त्या मुलीवर कोणतीही आपत्ती येऊ नये हे पहायला मी नाही का बरोबर! मी तिला सुरक्षित पणे घेऊन जाऊन मुस्तरूप परत घरी पोचती करतो. मी असं कितीजणींना घेऊन गेलो आणि विती जणींना घरी पोचत केले म्हणून सांगू?” मसूर म्हणाला.

आता सुटका नाही असं वाटून ती विचारी घरात गेली सुतेला ■ नातवाला चांगले कपडे घाळायला दिले आणि स्वतः पोशाख करून दोघांना बरोबर घेऊन

मसूर दरोबर निघाली. सर्वेजण पाचली त्यावेळी बेगम जुबेदा सिंहासनावर बसलेली होती. तिच्या चारी बाजूला दाखी चप्प्या होत्या. त्यांच्यात तूफा सुडा होती. जुबेदा हसनच्या बायकोला म्हणाली—“वे मुली! इकडे कोणी पुढ्य संबळी नाहीत हो! नू तोंडावरचा बुरसा काढलास तरी चालेल!” असं म्हणत तिने तूफाकडे पाहिलं. तूफाने पुढे हसनच्या बायकोच्या तोंडावरचा बुरसा हळूच बाजूला सारला. गंधर्व कन्येचे तोंड काळ्या ढगाआडून बाहेर येणाऱ्या पोणिमेच्या चंद्रासारखं होतं. तिला पाहून जुबेदा व तिच्या दाखीचा स्वास काही क्षण

वरचा वर व सोडचा झाली राहिला. “काय पण तोंदयं आहे,” असं फुटफुटल्या. जुबेदा बेगम स्वतःला विसरून सिंहासनावरून उतरून आली. हसनच्या बायकोला तिने पोंटाशी बरले. नंतर तिला सिंहासनावर बसवून आपल्या गळघातला मोठ्याचा हार तिच्या गळघात घातला. तो हार जुबेदा बेगमचा सलोफांशी निव्हाइ झाला त्या दिवशी तिच्या गळघात होता, तो आजपर्यंत तिच्या गळघात होता. तो हसनच्या बायकोला एक प्रेमाची भेट म्हणून तिने दिला.

“मुली तुका नायला, कायनायला येते तुका नृत्य येते? तुझ्या सारखीला या कका येणार नाहीत. खक्यच नाही.” जुबेदारानी म्हणाली.

“सामान्य पणे मुलींना येतात त्या नृत्य, नायन आदि कला मला येत नाहीत. आज्ञावर्चकित सोडणारी एक कला मला येते. मी पक्ष्यांसारखी आकाशात उडू शकते.” हसनची बायको म्हणाली. “सरंच! आज्ञावर्चच आहे!” सर्व दाखी म्हणाल्या.

“पंक्षाशिवाय कसो उडतेस व? उडून दाखवितेस का?” जुबेदाने विचारलं.

जुबेदा म्हातारीला म्हणाली—“जम्मा! तुम्ही जाऊन तो पक्ष्यांचा पोशाख आजतां

का? तुमच्या सुनवाईना उडवतांना पाहून मनाला बरं वाटेल!”

हसनच्या आईच्या पोटात ‘—’ झाले. आता बापल्याला अल्फाने बांबविलं तरच आपण बांबणार असं तिला वाटलं व ती घोर करून जुबेदा बेगमला म्हणाली—“माणसं कसो पक्ष्यांचा पोशाख घाततात का हो? बेगमसाहेबांच्या समोर माझी मून काहीतरी अभिष्टासारखी बोलते आहे.”

परंतु हसनची बायको तासुला भध्येच बांबवून म्हणाली—“मी म्हटला तो पक्ष्यांचा पोशाख आमच्या घरातच कोठेतरी सुरक्षितपणे ठपवून ठेवलेला आहे.”

जुबेदा बेगम तिच्या हातातला एक जनमोल दागिना काढून म्हातारीला देत म्हणाली—“आजी, तो पोशाख तुम्ही घेऊन या. नाही तर माझी अपच! किती वेळ हो? चोटा वेळ गंमत पाहून तुम्हाला तो पोशाख परत देईन मी!” परंतु म्हातारी तिला तो पोशाख कसा आहे, कोठे आहे, मुळीच माहीत नसल्याचे सांगू लागली. तेव्हा जुबेदा बेगमला राग आला. तिने मसूरला बोलावून हसनच्या घराची झडती घेऊन पक्ष्यांचा पोशाख मिळेल तो घेऊन यायला हुकूम केला. घराच्या किल्ल्या म्हातारीच्या हातात होत्या त्या मसूरला देवविल्या.

मसूरने हसनच्या घराची झडती घेतली आणि त्याला बराच शोध केल्यावर शोधली पक्ष्यांचा तो पोशाख सांपडला. त्याने तो आणून जुबेदा बेगमला दिला. जुबेदाने तो लक्षपूर्वक पाहिला व त्यातली कलःकुसरी पाहून पकित झाली आणि तिने तो हसनच्या बायकोच्या हातात दिला. तिने त्याचा प्रत्येक पंख उघडून पाहिला व त्यात काही विचाड झालेला नाही. पाहून तिला फार आनंद झाला. तिने तो अंगात घातला व त्या मोठ्या दिवाणखान्यात इकडून तिकडे दोनदा तरंगत उडून दाखविले व जमिनीवर उतरली. नंतर तिने आपल्या दोघां मुलांना एकेका हाताने उचलून घेऊन सवात उंच

■ एक खिडकीत उडत जाऊन बसली व म्हणाली—"बरं तर मी येते मला निरोप घावा." हसनची आई ते ऐकून दिवाण-जाग्यातल्या गालिऱ्यावर पडून रडू लागली. तेव्हा तिची सून तिला म्हणाली—"सासु-बाई, मी तुम्हाला व तुमच्या चिरंजीवांना सोडून जाते आहे. तुम्हाला सोडून जाताना मला फार वाईट वाटते आहे. पण मी काय करू? उघण्याचा जो एक नशा किंवा मोह असतो त्यामुळे मी स्वतःला आवरू शकत नाही. तुमच्या मुलाला माझा शोष काढावासे वाटले तर 'वाक् वाक्' नावाच्या द्वीप समूहात त्याने माझ्या शोषार्थ यावे, असे सांगून ती आपल्या मुलांना घेऊन

खिडकीच्या वाटेने आकाशात उडत निघून गेली. हसनची आई नेशूद होऊन पडली होती. तिला जुनेदा बेगमने हाताने उठवून बसविले व म्हणाली—"आजी, हे माहीत नसल्याचं न दाखवितां परिणाम काय होणार आहे हे पूर्वीच मला सांगितले बसतेत तर मी हे सकट घेऊच दिले नसते. नकळत पडलेल्या माझ्या चुकी बद्दल माफी करावी."

"सर्व घूक माझीच आहे, बेगम साहेब! तुम्हाला मी काय माफ करणार? मी व माझ्या मुलगा ■ दुःसाने झुकून मरायचेच नशिवात लिहिलेले असल्यावर कोण काय करणार?" असं म्हणत हसनची आई रडत घरी निघून गेली. कदाचित घरात सून व नातवंडे दिसतील म्हणून घर तीन तीन-दां फिकक पाहिलं पण ती कशी दिसणार? त्यांची काळजी करीत रात्रदिवस रडत राहिली.

तिकडे सात राजकन्या बरीबर तीन महिने राहिल्या नंतर हसनला वाटू लागले की त्याची बायको व मुलं आणि त्याची वाट पहात असतील. म्हणून त्याने आपल्या सर्व बहिणींचा निरोप घेतला आणि डफ वाजवून त्याने उंटाला बोलविले. शीन, चांदी, रत्न बवाहीर पिशव्यात बसून उंटाने पाठावर टाकले आणि त्यांच्यावर असून जयदाद नगरी वेऊन पोचला.

त्याने घरात गाऊल टाकले, परंतु तो आपल्या आईला ओळखू शकला नाही. इतका तिच्यात बदल झाला होता. नंतर त्याने तिला विचारले—"माझी बायको ■ मुलं कोठे आहेत ग, आई?"

त्या घटनांचे उतर म्हणून त्याची आई मोठ मोठ्याने रडू लागली. हसनला वेढ लागल्यासारखे झाले. त्याने त्याची बायको घरात कोठे तरी असेल, या विचाराने सर्व घर सोपले व शेवटी तिचा पश्यांचा पोशाब त्याने लपवून ठेवला होता ती पेटी उघडून पाहिली, तर ती रिकामी होती. तीन नव्या कवरी पाहून ■ कपाळावर हात मारून अमिनोबर झाला.

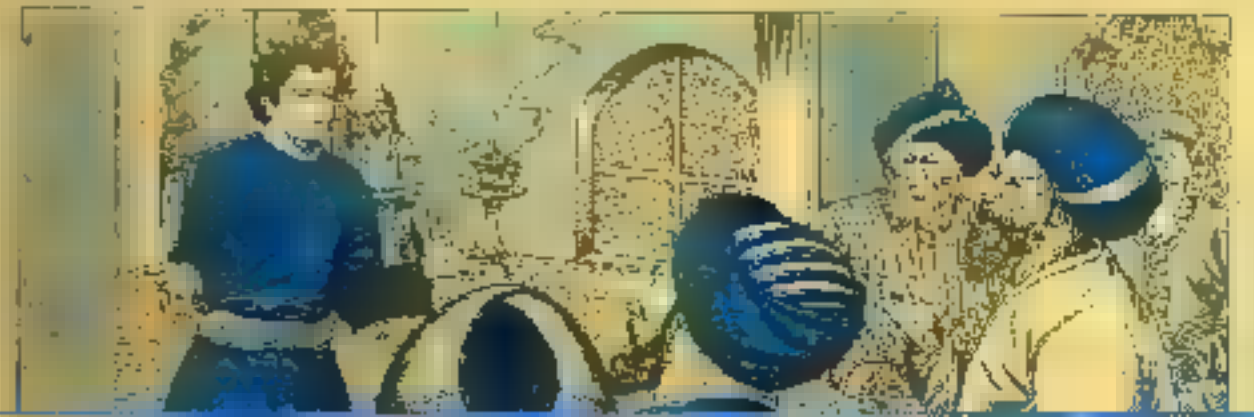
आईने अनेक प्रकारे उपचार केले. परंतु रात्र होईपर्यंत ही हसनला शुद्ध आली नाही. शुद्ध आल्यावर तो आपले कपडे फाडू लागला. सुरा छातीत भोसकून भ्यायचा स्थाने यत्न केला. परंतु आई आडवी पडली. लहान मुलांना कवटाळून घेतात तसे तिने मुलांना पोटाशी घसून त्यांचे सांत्वन कर-

ण्याचा प्रयत्न करू लागली. म्हणाली—"बाळा! निराश होताण होण्याच मुळीच कारण नाही. वाक् वाक् द्वीपसमूहात तू गेलास तर तुला तुझी बायको व मुलं भेटतील."

ते ऐकतांच हसनच्या जिवात जीव आल्यासारखे झाले. तो झट दिशी उठून उभा राहिला आणि म्हणाला—"आई, मी लगेच वाक् वाक् द्वीपाकडे जातो."

परंतु पश्यांच्या आवाजासारखा द्वीपसमूह कोठे रे असणार? कदाचित चीन देशात जावे लागेल! त्याला काहीच सुचिना.

तो सरळ खलीफांच्या दरबारात गेला व तेथल्या मोठमोठ्या मंडळींना त्याने विचारले—"वाक् वाक् द्वीपसमूह कोठे आहे?" परंतु एकालाही ते माहीत नव्हते. कोणी त्या नावाचे द्वीपसमूह असल्याचे ऐकलेही नव्हते. त्याच्या मनात जो आशेचा अंकुर रुजला होता, तो खंडला गेला. "तर मग मी जाण्यासारखे स्थान म्हणजे पितृ लोकच!" विचार करून हसन घरी गेला व पडून राहिला.

चांदोबा

जून १९८२

गैरसमज

त्याच्या कचेरीतला मित्र रवि आपणही त्याच्या म्हाणून अशोक हेमाला पहायला त्याच्याचरोबर गेला. त्यापूर्वी त्याने हेमाविषयी मित्राच्या तोंडून बरेच ऐकलं होतं. तिला आईवडील नव्हते. एक चोरला भाऊ मात्र होता. हेमा तशी आस्त शिकली सवरलेली नव्हती, परंतु घरातली सर्व कामे छान करी.

अशोक रवीचरोबर हेमाला पहायला गेला त्या दिवशी तिचा कामानिमित्त परगावी गेला होता. परंतु तिच्या बहिनीने तिला दासविण्याची सर्व व्यवस्था केली.

हेमा होतीच तशी सुंदर. रवीने दकडच्या तिकडच्या गप्पा झाल्यावर अशोकला विचारले—“कायरे, मग काय वाटतं तुला? हेमाशी लग्न होईल तो नशीबवान, असे नाही वाटतं तुला? एवढेच की हुंडाबिडा देण्याची त्यांची परिस्थिती नाही. धाकी स्पष्ट

बांगलं आहे.” “पैशाचं काय? पैसे देऊन सर्व मिळतेच असे तरी कोठे आहे? तेव्हा हुंड्याचा विचारच नाही.” अशोक म्हणाला.

“म्हणजे, तुला हेमा पसंत आहे तर! हेमाचे वडील लक्ष्मणराव असते तर किती आनंद झाला असता त्यांना!” रवि म्हणाला.

लक्ष्मणराव हे नाव उच्चारताच अशोक दबकला लक्ष्मणराव? ते काय करीत असत? कोठले राहणारे?” अशोकने विचारले.

“ते एक मोठे बंधू होते. आपल्या स्वतःच्या गावी रामपूरलाच नव्हे तर जवळपासच्या पंचक्रोशीत त्यांचं नाव ऐकलं नाही असा माणूस मिळणे कठीण.” रवि म्हणाला.

रवीचे बोलणे पुरे होण्याच्या आधीच गुड्ड मुद्देने अशोक उठून उभा राहिला व म्हणाला—“मला हे पूर्वीच कळले असते

तर मी घराच्या बांधला हो आला कसतो. त्या पार्श्व माणसाच्या मलीशी लग्न केले असते तर प्राविचलच करावं लागलं असतं.” अग म्हणजे त्याच गावचे शक्तीत बाहेर निघून गेला.

ते मंद पाहून रवि चकच झाला. हेमाचा चेहराच लाजेन लाल झाला. तिच्या डोळ्यातून दोन बब पडले. रवि काय बोलावे हे न मुचव्यामूले. बाहेर येऊन सरळ अशाकच्या घरी गेला. अशाकचा पारा अभाव उतरलेला नव्हता.

रवि काही गप्प राहिल्यावर म्हणाला—“अगदी गरीब. धर्मभीक आणि उदार म्हणून पंचक्रोशीत प्रसिद्ध असलेल्या लक्ष्मणरावावर तुला एवढा राग का? हे नाही कळलं भला!”

“सांगतो, पण या पुढे त्या गृहस्थाच्या नावाच्या उच्चारही याच्या समोर करू नकोम.” असे सांगून अशोक सांगू लागला.

अशोकचा रामू नावाचा एक बालमित्र होता. अशोक नोकरीला लागला त्याच दिवशी रामूचे लग्न झाले. त्यामुळे तो आपल्या मित्राच्या लग्नाला हजार राहू नाही. रामू सरकारी नोकर म्हणून रामपूरला रहात असे.

नोकरी लागल्यानंतर तीन महिन्यांनी अशोकला एकामागून एक दोन दिवसांची

सुट्टी लाभली. म्हणून तो मित्राला भेटायला म्हणून रामपूरला गेला. तो गावात पोचला तो पयले पायला काळोख झाला होता. तरी रामू राही त्या घराचा शोध काढणे नेवढे नासाचे झाले नाही.

अशोकने दारावर थाप देताच रामूच्या बायकोने येऊन दार उघडले. तिच्यावर कोणतातरी प्रसंग आल्या सारखे तिला पाहताच अशोकला वाटले.

“माझे नाव अशोक मी रामूचा बालमित्र आहे.” अशोक म्हणाला.

ते ऐकताच जानकीने पदराने वळं पुसले व म्हणाली—“दादा, तुम्ही कसे वेळे वर आलात. तुमच्या मित्राला बरे नाही.”

रामू काटेबर बेणुकावस्थेत पडलेला होता.

"तीन दिवस झाले. ओळखे मिटून पडलेले आहेत. मला आई, भितोष वाटते आहे." जानकी म्हणाली.

अशोकने रामूच्या कणाळाला हात लावून पाहिला व म्हणाला—"मिण्याचं कारण नाही, बहिनी, बेंचाला बोलावून आणतो."

"या गावात लक्ष्मणराव नावाचे एकटेच बंधू आहेत. दोनन तासां पूर्वी गांना बघून औषध घेऊन गेजारच्या गावी जातो असे सांगून गेले. ते परत आले की नाही कोण जाणे?" जानकी म्हणाली.

अशोक बेंशुडावस्थेत पडलेल्या रामूला त्याला माहीत असलेले औषधपाणी करीत काही वेळ बसला जानकीने अशोक आहे नवऱ्याबरोबर असे समजून जमिनीला जरा अंग टेकले आणि उत्क्षण झोपी गेली. रघु राज वलटण्याच्या सुमारास रामूची उभ्येत आणखी जास्तच बिघडली.

अशोकने पाहकून आऊन जानकीला उठविले व म्हणाला—"मी जाऊन लक्ष्मणरावांना बोलावून आणतो तुम्ही रामूच्या बरोबर जरा वेळ बसता का?" म्हणाला.

जानकीने लक्ष्मणरावांच्या पराध्या जाणाळुणा नीट समजावून सांगितल्या. कटुलिया समोरच्या लक्ष्मणरावांच्या घराची खूण ओळखून अशोक तेथे गेला आणि ओरओराने दार वाजविले. बाजूच्या छिडकीचे दार उघडले.

"लक्ष्मणराव तुम्हीच का हो? माझा मित्र रामू याची परिस्थिती..." असे अशोक म्हणतच होता इतक्यात आवाज आला—"होय, लक्ष्मणराव आमचे बडील. त्यांनीच्या वेळी दार काय हो बघविता?" असे रगाने कोणी म्हणाला.

"आजान्याची परिस्थिती गंभीर आहे. सांगता का वडिलांना." अशोक म्हणाला.

छिडकीतून बघणारा मागे वळून म्हणाला—"कोणो रामू नावाचा माणस

बाबा?"

"गरज बसली की लोक बघ्यां रात्री सुद्धा येऊन देतात. सोपेच सोबर झाल! तू ये झोप! तो उधा सकाळपर्यंत जिवंत राहिला तर येऊन पाहोम!" असा मातल्या ओलीतून आवाज आला.

त्या पाळोपाळ छिडकीचे दार बंद झाले. अशोक संतापला, तो आणि जानकीला घडले सांगितले. तो तरी करणार? म्हणाला—"त्या बेंचाला बघ म्हणजेच अपमान घेण्यासारखे आहे! शहरात रामूला येऊन आऊ. एखादी गाडी भाड्याने मिळेल का?" स्थाने विचारले.

जानकी पलीकडच्या मत्कीत गेली व एका ओळखीच्या गाडीवाल्याला बोलावून घेऊन आली. दोघांनी मिळून रामूला उचलून आणून गडदीत सोपविले. परंतु शहराच्या वाटेवरच रामूचे प्राणोत्क्रमण झाले.

अशोकच्या तोंडी ते सर्व वृत्त ऐकून रवि म्हणाला—"अस्सं! तर मग तू हेमाच्या घरात तू वागलास त्याबद्दल मी तुला दोष देणार नाही."

दुसऱ्या दिवशी संध्याकाळी अशोक घरात बसता बाहेरचं दार वाजले. उबऱ्याबाहेर

ठप्पी असलेल्या हेमाला पाहून अशोक चकितच झाला. "तू? कशात आलीस इकडे?"

"लग्नाच्या गोष्टी बिघडी बोलामला आले नाही." असे म्हणत हेमा भीतभीत मात येऊन बसली.

तिच्याकडे रगाने पहात असलेल्या अशोककडे पहात ती म्हणाली—"रवीने मला सर्व काही सांगितले. उजाडण्यापूर्वीच तुम्ही त्या गावाबाहेर निघून गेल्यामुळे रात्री आमच्यावर आलेला तुम्हांला कळला नाही. आमच्या बघिकाबिघयी तुमच्या मनात फार मोठा गैरसमज झाला आहे. बडलं असं.

"त्या रात्री माझा मोठा साऊ लग्ना-
साडी परगाची गेला होता. मी सैपाक
कसून वडिलांची वाट पहात बसले होते.
वाका भावघाची गाडी कसून परतले तर
दोन प्रहर रात्र उलटली होती. म्हणाले-
"बाळ, हे गाडीवाले दोघे भाऊ आहेत या!
उपाशी आहेत विचारे! त्यांना प्रथम वाढ.
नंतर आपण दोघे जेवू."

मी पुढल्या पडवीस दोन पन्नावळीवर त्या
दोघांना वाढले. दोघे जेवून विहिरीवरून
हात धुवून आले. मुरे शस्त्रबून त्यांनी आम्हा
दोघांना पलंगाच्या छरांना गांधून ठेवले व
तोळात दोळे पालून ठेवून घरातले सर्व मूल्य-
वान सामान गोळा करून गाडीस बांधू लागले.

त्याच वेळी "लक्ष्मणराव" अशी हाक
ऐकू आली व वारावर धाव पडली. दोघे
चोर गांधले. काही वेळ परस्परांची
पुसफुसले. नंतर एकाने खिडकी उघडून
आमच्या भावाचे सोंग केले.

रामूची तव्यंत बरी नसल्याचे बाहेरच्या
माणसाने सांगितल्यावर माझ्या बाबांनी

स्वतःला सोडवून घ्यायचा यत्न केला.
आतला चोर त्यांना सुराभोमकून निघून
गेला. मी तर वेसद्वच झाले. मी सुटीवर
आले तो पर्यंत बाबांचे अत्येष्टी सत्कारही
आटोपले होते."

सर्व ऐकल्यावर चकित झालेल्या असो-
कला हेमा म्हणाली-"तुमच्या मित्रासाठी
माझ्या बाबांनी स्वतःचा जीव दिला. तेच
तुम्हांला दुष्ट वाटले! माणस पहिलेले
ऐकलेले सर्व सरंच असं समजू नये.
चोराना दुसऱ्याच दिवशी शिपायांनी धरले
ते आता नुसता आहेत!"

लक्ष्मणरावांच्या त्यागाची गोष्ट ऐकून
असोकच्या डोळ्यांना पाणी आले. ती
हेमाला म्हणाली-"तू म्हणालीस त्या प्रमाणे
पाहिले ऐकले ते सरं मानू नये ही गोष्ट
मान खरी! परंतु मी तुझ्या गळ्यात गंगळ-
सुत्र बांधोन ते मान सर्व पाहतोलेच! त्यात
सरं नाही असं काहीच दिसणार नाही!"

ते ऐकून हेमा लाजली व हसत मान
खाली करून उभो राहिली.

[६]

[शिवदेवानाच्या सन्धाप्रमाणे समरसेनाने तेरापति होकाराचे संध्याची जमना-
जमन करणासाठी त्याने नरबाहुम निघाला पाठविने. सैनिक प्रजेच्या हातचा मार
करताना, त्या कडीच परित्यक्तीत मिळपास होऊन राजबाघाच्या रक्षणासाठी
सिकारबाग्याच्या भक्षिणाच्या गिज्यातून कुर जगावताना गोळ्या लागले. त्यानंतर-]

समरसेनाने विचारल्यासारखेच
शिवदेव सांगत असलेले ऐकून संदर-
देवाने स्मित केले. नंतर म्हणाला-
"सहाराच्या कोटाच्या चारी बाजूला वेढा
देऊन शत्रूला आणि सहारात
सुवळलेल्या प्रजेलासुद्धा राजाने गादी
सोडाची एवढेच पाहिजे होते ना! त्यानंतर
राज्याधिकार कोणाच्याही हातात गेला
तरी एकच नाही का?"

"होय!" असे म्हणत शिवदेवाने
होकाराची मान हुमवीत म्हटले-"तोपर्यंत
समरसेनाला इतका सोल विचार करायला
वेळच मिळाला नाही. कारण सर्व गोंधळच
उडून गेला होता. म्हणूनच मी त्याला
म्हणाली-"होय रे, समरसेना, तेच तर
प्रस्तुत परित्यक्तीत दिसत आहे! मला
विचारवतील तर राज्याधिकार इतर कोणाच्या
हातात जाण्याऐवजी, राजाला पदच्युत

करून पाच प्रजेच्या मदतीने शत्रूचा विमोह करणे ज्यास्त बरोबर होईल!"

समरसेन तत्क्षण म्हणाला—“तोच विचार मी सुद्धा करीत होतो! चित्रसेन महाराज बूढ झाले आहेत. त्यांना वारस मुळां कोणी नाही. ते स्वतःच गादी सोडायला तयार होतील असे वाटते. प्रजा थोडी शांत झाल्यावर तटाच्या बाहेरच्या शत्रूला फिरवून टाकणे तेवढे कठीण नाही!"

आम्ही हे बोलत होतो, त्याच वेळी चित्रसेन महाराज स्वतःच आले. त्यांना पाहताच प्रजेने “राजाला गादीवरून काढा, त्याची सत्ता नको!" घोष सुरू केला.

चित्रसेन राजा आम्ही होतो तेथे सरळ पोचताच म्हणाला—“समरसेना! तटाच्या

दुःखावरून पाहिले तर शत्रू तंबू ठोकून किल्लावर तुटून पडण्याची सर्व तयारी करीत असल्याचे दिसले. शत्रूसैन्य खेकडो-बर आहे. नंतर किल्ल्यातल्या प्रजेचा माझ्यावर जो राग आहे तो मला नाही, असेही आहे. आपल्या ऐश्वर्यामांस आणि मनोविनोद व करमणुकीच्या साधनात गुरफटलेल्या माझ्या सारखा राजपदास योग्य नाही. प्रजेच्या ह्मणेप्रमाणे मी सिंहासन तर सोडतोच, त्याहूनही मोठा त्याग करण्यास तयार आहे!" असे म्हणत राजा वर चढून आला.

चित्रसेन महाराजच असे बोलू लागल्या-वर मी समरसेन दोघही झालो. आपल्या दोघांच्या तोंडाचाट उभटेना

चित्रसेन महाराज स्वतःच प्रजेला संबोधत करून व हात जोडून म्हणाले—“कुंडलिनी द्वीपनिवासी प्रजाबंधु हो! तुमचा राग व तुमची न्याय्य मागणी मी ओळखतो. मी भोगविलासात निमग्न होऊन तुमच्यावर घेणाऱ्या संकटांची, दुःखांची पर्वा केली नाही. अशा पाश्चात्तापाच्या राजाला तुम्ही सिंहासन सोडून जा, म्हणून सांगणं बर्मास अनुसरूनच आहे. मी आपला राजमुकुटच नव्हे तर त्याहून मूल्यवान वस्तू सुद्धा सोडायला तयार झालो आहे. परंतु तुम्ही मात्र शुभचा सेनापती समरसेन पाण्या आज्ञेचे पालन पाहिजे!"

दुसऱ्याच दणाला प्रजेच्या जय कराने असमंत दुमदुमले. त्या पाठोपाठ

चित्रसेन राजाने समामंडपावरून झाली उडी मारली. हे सर्व एकदा पापणी कवायच्या आत घडलं. आम्ही दोघे यक्क होऊन झाली पाहू लागलो. चित्रसेन जमिनीवर निश्चेष्ट पडला होता. त्याचे प्राणोत्क्रमण झाले होते.

अकस्मात त्यांच्यामध्ये कोण प्राणी पडला हे न कळल्यामुळे घाबरून सर्व क्रूर जनाबरे तेथून पळून गेमी. सर्व प्रजा निश्चेष्ट होऊन आपल्या राजाच्या वेहाकडे पाहू लागली.

“संपले, सर्व नाटकच संपले!" असे म्हणत समरसेन स्वतः तेथल्या एका खांब्याच्या आधारे अर्धवट शुद्धीत टेवून उभा राहिला. त्याच्या बोलघातून पाण्याचे दोन थेंबे गळून

तितके बरे. एक दोन मिनिटांतच किल्ल्याची दारं मी उघडविणार आहे. त्याच्या आत महाराजांचा देह मेदानातून दूर नेऊन सुरक्षित जागेत नेऊन पोचविला पाहिजे." मी त्याला आज्ञाच केली.

समरसेन मी म्हणालो ते ऐकूनच होता. काही अंतरावर नरवाहन उभा होता. तो माझ्याकडे एकदा तिरप्या मजरेने पाहून सभामंडपावर चढून गेला.

थोडक्याच वेळात सर्व दूर जनाचरांना त्यांच्या पिजऱ्यात पोचविण्यात आले. चिन्तेन महाराजांचा देह बाजूला नेण्यात आला. मी व समरसेन राजवाड्याचा जिना उत्तम दाराकडे जाऊ लागलो.

आम्ही किल्ल्याच्या दाराजवळ पोचली त्यावेळी प्रजेची हालचाल सुरू झाली. एका-एकी समरसेनाचा जयजयकार प्रजेने केला. त्या जयजयकाराने जमिनीपासून आकाशा-पर्यंत सर्व अंतराळ दुमडुमळ.

किल्ल्याचे फाटक उघडले. समरसेन एक दोन पावले पुढे टाकून गरबला- "कुंडलिनी द्वीपवासि हो." त्याचा आवाज ऐकून सर्वत्र शांतता पसरली. म्हणाला- "आतां जे काही घडलं आहे त्या विषयी मी बोलत नाही. देशांत अराजक व बंडाळी माजली आहे, हे खरं आहे. याला कोण विनोती जबाबदार आहे, याचा विचार

करण्याची ही वेळ नव्हे! आज आपले महाराज नाहीत. म्हणून राजमक्तीचेही महत्त्व उरलं नाही. आतां प्रस्तुत परिस्थितीत प्रत्येक व्यक्तीच्या मनात देशमक्ती व ऐक्यभाव राहिला पाहिजे!"

"कुंडलिनी द्वीपाचा जयजयकार बघो!" प्रजेने जयजयकार केला.

सम-सेन पुन्हा गरबला- "महाराज्या तटाबाहेर आपल्या राजधानीवर चालून येण्यासाठी शत्रूने पडाव टाकला आहे. प्रथम राजधानीचे रक्षण करावयाचे, नंतर देशाचे रक्षण करावयाचे आहे! शस्त्र धारण करण्याची शक्ती असलेल्या प्रत्येक नागरिकाने तळहातावर जीव देऊन पुढे पाऊल टाकलं पाहिजे!"

प्रजेची हालचाल पुन्हा विसली. प्रत्येक जण पुढे येण्यासाठी खटपट करू लागला. "मला तळवार द्या, मला तळवार द्या, मला धनुष्यबाण व भाता द्या!" हाच आवाज ऐकू येऊ लागला.

समस्तेनाने मागे वळून पाहिले. जवळच उभा असलेला नरवाहन दिसला. "नरवाहना! आतां तुझे काम सोपं झाल्यासारखं दिसतं आहे. सैन्याची जमवा जमव कर!" असे म्हणत समरसेन मागे फिरला.

मी आणि समरसेन किल्ल्याच्या वरून जावर चढून गेलो. दूर गावचे असंख्य तंबू

ठोकलेले दिसले. मृग्यांसारखे शत्रू हिडत फिरत होते.

समरसेन म्हणाला- "विचरता, बाजूला मुद्द म्हणजे काय, व्यूहरचना कशी कराव-याची बगैरे गोष्टी कळत नसल्यासारखा तो नुसता ठोकळा दिसत नाही. त्यांचा शस्त्राभ्यास पाहून सैन्य शस्त्रास्त्र विधेत निष्णात असल्या सारखं दिसत आहे."

समरसेन म्हणाला त्यात सत्याचाच अंश आस्त होता. उघडधावर त्यांचा शस्त्राभ्यास पाहून व शत्रूसैनिकाकडे पाहून त्यांना शस्त्रास्त्राचे चांगले शिक्षण मिळाल्याचेच कळत होते. मी किल्ल्याला लागून असलेल्या संदकाकडे पाहिले. त्यात तितकेसे पाणी

पडले. मी प्रजेकडे वळून पाहिले. सगळीकडे स्मशानस्तब्धता पसरलेली होती. अकस्मात घडलेल्या या घटनेमुळे ती किकर्तव्य-विभूड झालेली होती. समरसेन तर हालत झुकतही नव्हता. नरवाहन मुद्दा निवचेष्ट झालेला होता.

इतक्यात त्याचाकडून शिकारकान्याचा अधिकारी धावत पळत आला. "आतां... आतां..." असे म्हणत तो पुढे काही बोलू शकला नाही.

मी त्याला जवळ धावता खूण केली व म्हणालो- "आतां तू सर्व जनाचरांना त्यांच्या त्यांच्या पिजऱ्यात ते जातोळ असे काही तरी कर. हे काम जितक्या जेवकर करशील

नव्हते. लगेच मी एका सैनिकाला बोलावून त्याला संदक भरेपर्यंत पाणी सोदायला सांगितले. तेन्हा समरसेन भाड्याकडे वळून म्हणाला.

“बिचरला, सेनापतिपद मी स्वतः घेणे जातां [redacted] वाटत आहे. परंतु किल्ल्याच्या रक्षणाची जबाबदारीमान मी तुझ्यावर टाकीत आहे. कारण प्रस्तुत परिस्थितीत मला दुसरा मार्गच दिसत नाही. काय, ठीक आहे ना?”

मी लगेच [redacted] प्रश्नाचे उत्तर देऊ शकलो नाही. किल्ल्याच्या रक्षणाची जबाबदारी येणे म्हणजे शत्रूवर चालून जाणाऱ्या सैन्याबरोबर मी रहावयाचे नाही असंच म्हणावयाचे. म्हणजे उपसेनापती म्हणून नरबाहनाला समरसेनाबरोबर जायला तशी भिळणार. म्हणून मी काहीच बोललो नाही. त्या कोड्यातून कशी ओडवणूक करून ध्यायची या विचारात मी असतां नरबाहून स्वतःच तेथे गेलो.

तो म्हणाला—“सेनापती! मी दोन हजार उत्तम अिकलेल्या सैनिकांचे सैन्य तयार ठेवले आहे. प्रजेत जे चट्टेकट्टे सैन्यात मर्तो होण्यालायक दिसले त्यांची निवड करून बाणखो चार हजारांना शस्त्रे वाटली आहेत. आतां पुढे काय करावयाचं, आज्ञा करावी.”

समरसेन भाड्याकडे वळून म्हणाला—
“राजधानीच्या रक्षणास दोन हजारांचे सैन्य पुरेक नाही ना?”

मी होकारार्थी मान हलविली.

“तरमग राजधानीच्या रक्षणाची सर्व जबाबदारी तुझी. मी दोन हजार सैनिकांना आणि आयुध धारण करू शकणाऱ्या आणखी दोन हजारांना बरोबर घेऊन जाऊन शत्रूवर चालून जातो. आम्ही बाहेर पडताच किल्ल्याचे पार सावधपणे बंद करून घे!”

सर्व सैन्य किल्ल्याच्या फाटकाबाहेर जातांच मी राजधानीच्या रक्षणाकरितां कायकाय करणे आवश्यक आहे, याची

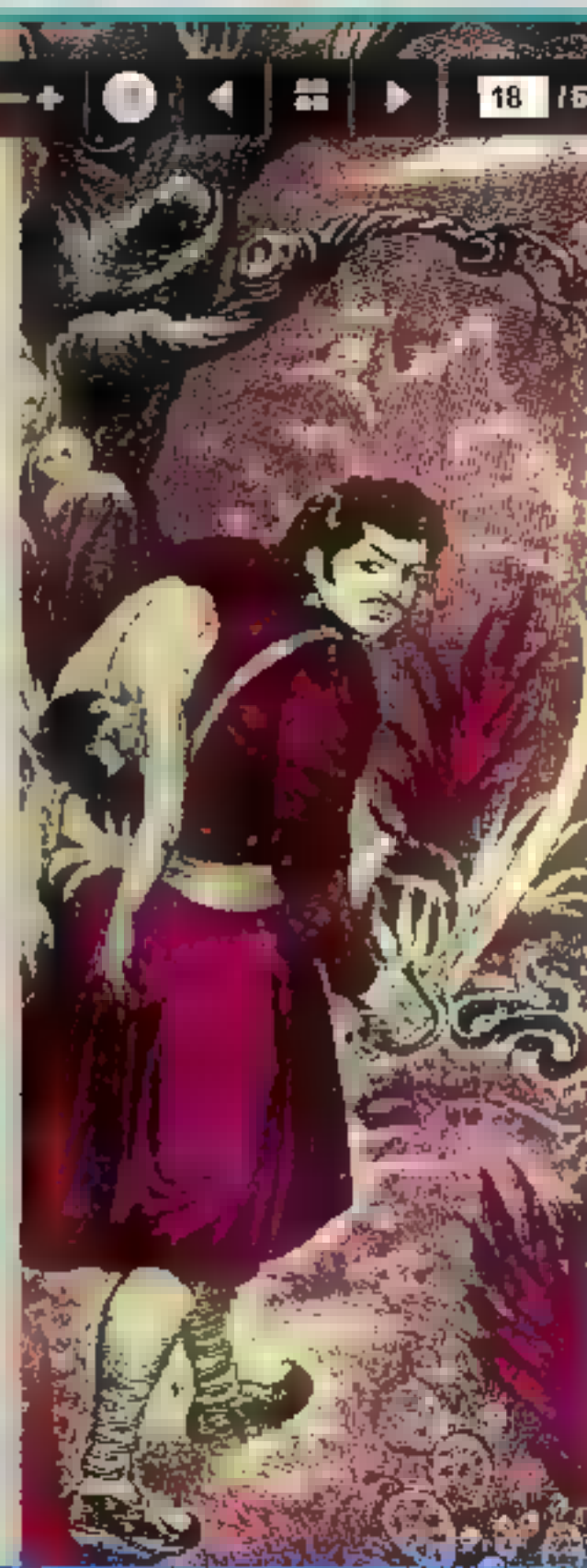
पाहणी करण्यासाठी मी निवडक पंचवीस जणांना बरोबर घेऊन निघालो. सगळ्याच घेऊन सज्ज असलेल्या प्रजेकडे पाहून मला संका आली. यांना या आयुधांचा कासा उपभोग करायना हे तरी माहीत असेल का ?

कारण शिस्तीने त्यांना उभे करणे देखील कष्टसाध्य वाटले. शिवाम त्यांच्या पैकी काही लोक निरनिराळे सोळया करून आपापसात काही तरी कारण काढून भांडत असल्या सारखे दिसले.

मी कित्याचे फाटक कडून कितल्याच्या कुज्यावर कडून उभा राहिलो. तेथून बाहेरचे दृश्य छान दिसत होते. ममरसेनाच्या लक्ष्मणावली कित्यातील सैन्य काही अंतर चालून गेल्यावर बाजू येण्यात पोटी हालचाल सुरू झाल्यासारखे दिसले. शत्रुसैनिक बाईबाईने सगळ्याच घेऊन पुढाच्या तयार होत असल्या सारखे दिसले. मोठेस्वार मोठमोठे भाले घेऊन

तयार झाले. पंदळ सैन्याच्या पुढे जाऊन उभे राहिले. काही लोक लहान लहान टोळ्या करून ममरसेनाच्या सैन्यावर चहूकडून हल्ला करण्याच्या तयारीने निघाले.

दोन्ही सैन्ये परस्परांची भिडली तर कोणाला जय मिळेल, हे लगेच सांगणे अशक्य आहे हे मी ओळखले. अचूक्या दहावारा मोठेस्वाराचे एक दिवावर उदार होऊन ममरसेनाच्या सैन्यावर तुटून पडण्यासाठी पुढे निघालेले मला दिसले. त्यांनी सकय झाले तितक्यांना ठार केले आणि लगेच दूर पळून गेले. विद्युत वेगाने आपल्या सैन्यावर हल्ले होतील आणि गनिमी सैन्य करील. माची कल्पना देखील ममरसेना त्याने आपल्या सैन्याला एका जागी उभे करून आपल्या मोठेस्वारांच्या दहा दहा वारावारांच्या टोळ्या केल्या. (क्रमशः)

नित्यानंदाचे पापकर्म

विक्रमादित्याने भाषणात हट्ट सोडला नाही.

तो परत आला, मंत सांखावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मीन होऊन स्वयामाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हा प्रेतात बसलेला वेताळ म्हणाला—“राजा, तू इतरांचे हित करून पुण्य संपादन करतो येईल न एक चोर महापुरुष म्हणून म्हणविता येईल या हेतूने इतके सहन करतो आहेस, अशी एक संका मनात येते. कोणी किती पुण्यात्मा झाला तरी परमेश्वराची इच्छा काय आहे ते त्याला कळणे शक्य नाही ! म्हणून पुण्यकार्य करायला कोणी निघाला असता त्याच्या हातून नकळत पापकर्म घडते. त्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला नित्यानंद नावाच्या एका परोपकारी व्यक्तीची गोष्ट सांगतो. लज देऊन ऐक.” असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

वेताळाच्या गोष्टी

नित्यानंद हा लहानपणापासूनच परोप-
कार करीत असे. दुःखीकष्टी कोठे भाहेत
याचा शोध काढून तो त्यांच्या मदतीला
धावे. इतरांना मदत करता यावी ■
साठीच तो व्यापारधंद्या करीत असे.
शालवर्ष करण्यात संसार जाड येऊ नये
म्हणून त्याने लग्न मुढा केले नाही. दान-
वर्म घेण्यास कोणी पात्र किंवा अशक्य
आहे की नाही याचाही त्याने कधी विचार
केला नाही.

नित्यानंद राही त्या गावाच्या शेजारच्या
गावी नारायण शेट नावाचा एक सावकार
रहात असे. तो कर्जाऊ पैसे देऊन व्याज
कसूल करीत असे. त्याच्याकडे कर्ज घेणारे

सर्व स्वतःचा नाश करून घेतात असेच लोक
म्हणत. कर्ज कसूल करण्याच्या जावतीत
नारायण शेट धर्माधर्माचा विचार करीत
नसे.

काही काळ नारायण शेट खूप बेमव
भोगीत राहिला. त्यानंतर त्याला वाईट
दिवस पहावे लागले. एके दिवशी त्याच्या
घरात बोर शिरले व त्याचे घर लुटून
लेले. एवढेच नव्हे तर माता ■ त्याची
घराला लागली ■. नारायण अंटीशी
गावात सर्वांचेच वाकडे, म्हणून कोणी
मदतीलाही घाबले नाही. म्हणून तो
दतका श्रीमंत भयानही त्याला भिकारी
म्हावे लागले.

त्यानंतर नारायणशेटला कोणी आपल्या
बापासा ■ राहू दिले नाही. उलट
त्याच्यावर आलेल्या संकटाबद्दल सर्वांना
आनंदच झाला. म्हणून ■ राहणंही
अशक्य झाल्यामुळे नारायणशेट मुलां बाळाना
■ दुसऱ्या एका गावी निघून गेला. तेथे
राहून तो स्वतः व बायको आणि मुलं मेहनत
मजुरी करून कमाई करू लागले. चार पैसे
जमा झाले की पुन्हा काही व्यापार करावा
असे नारायण शेटच्या मनात होते. परंतु
त्याच्या हातात कधी पैसे शिल्लकीतच पडत
नसत. कारण किमती मरमसाट ■
चालल्या होत्या आणि घरात कोणी तरी

नित्य आवारी ■ असे. मिळे तो पैसेच
पुरत नसे.

आपल्या पाठीशी कोणता प्रहू लागला
वाहे बुवा, या विचाराने नाकशेट नेहमी
दुःखी असे.

एके दिवशी त्या गावी एक साधू
आला. नाकशेट त्याच्या दर्शनाला गेला
आणि आपले दुःख त्याच्याबद्दल निवेदन
केले.

तो साधू त्याचे म्हणणे ऐकून घेतल्यावर
म्हणाला—“तू, कितीच कष्टांच्या तोंडचे
अन्न ओढून ■ दुःखी केले
आहेस, म्हणून तूमी ही ■ झाली आहे.
तेव्हा ■ दरिद्रनारायणाला अन्नदान कर.
तुझा पाप धुवून निघेल ■ पुन्हा घायले

दिवस येतील. पण त्यानंतर मात्र सद्गुण-
पणाने वाव.”

■ दिवसापासून नाकशेट जास्त
काळजीपूर्वक राहून चार पैसे मागे टाकू
लागला. परंतु एकाएकी कोणतातरी अन्न-
पेक्षित लक्ष होई आणि जमविलेले पैसे लक्ष
होऊन जात. आता आपल्याला पापमुक्ती
नाही, असे मनाला जावून घेऊन तो दुःखी
कष्टी झाला असता त्याला नित्यानंदाच्या
अधीकार्याविषयी ■.

नाकशेट लगेच बायकोपोरांना घेऊन
नित्यानंद राही त्या गावी निघाला.
गावाच्या वेळीवरच त्यांना एक माणूस
सेटला. नाकशेटने त्याला विचारून नित्या-
नंदाविषयी सर्व माहिती काढून घेतली.

तो म्हणाला—“नित्यानंद तुला नक्कीच मर्त करीन. तेव्हा तुझे काम सवकर व्हावे यासाठी तुला मी एक युक्ती सांगतो, ती ऐक. नित्यानंद हा थोर महात्मा आहे. तो परतीक देवळात पाऊल टाकतो ■ टाकतो तोंच कोणी दिवे लाकायची गरजच नसते, दिवे आपो-आप लागतातच व उजेड होतो. त्या थोर पुढ्याला बोळावून तू जेवायला वाढलंस की सहस्रावधी लोकांना भक्षण केव्हाच पुष्प लागेल !”

नाकशेट गावात गेला आणि नित्यानंदाला भेटून त्याने त्याला येण्याचे कारण निवेदन केले.

नित्यानंद त्याला म्हणाला—“तुला मर्त करायला मला सुळीच हरकत नाही. परंतु मला ■ नाही कळत की मी एकट्याने जेवलो तर एक हजार गरिबांची पोटे भरतील, हे कसे काय म्हणतोस तू ? मी एक सामान्य माणूस आहे. तेव्हा जसला अंधविश्वास घेऊन बसू नकोस.”

“आपण किती थोर पुण्यात्मे आहां हे देवळातले दिवेच ■ की, स्वतः आपोआप लागून ! तसेच या बद्दलही बसे काही ■ घडेल असे नाही म्हणता येणार !” नाकशेट म्हणाला.

नाकशेटच्या कुटुंबियांनी त्या ■ चार दिवस जूप धम करून चार पैसे मिळविले आणि ते पैसे जर्ज ■ नित्यानंदाला एक मोठी मेजवानी दिली. नित्यानंदाचे जेवण आत्मावर एक अत्यद्भुत चटना घडली. नाकशेटच्या ज्ञायकोने नित्यानंद ज्या पानावर जेवले होते ते पान उचलताच तेथे जाणखी एक पान विसले. जसा तऱ्हेने एका मागून एक पान ती उचलत गेली आणि अशी पाने एक हजार झाली.

हे पाहून स्वतः नित्यानंदांना सुद्धा आश्चर्य झाले. ते दृप्त होऊन तेथून परत निघून गेले. नाकशेटला सुद्धा वाटले की त्या दिवसापासून त्याची कष्टदशा

संपली आणि त्याला परमानंद झाला. परंतु त्या दिवशी संध्याकाळी जाणखी एक अद्भुत घोट घडली. नित्यानंद नित्याप्रमाणे देवालयाले ■. परंतु नेहमी-प्रमाणे दिवे आपोआप लागले नाहीत. गावात ■ गोष्टीची चहुकडे सारखेच चर्चा पण झाली. स्वतः नित्यानंद चिंतित झाले. आपल्या हातून काही चुक ■ घडली नाही ?

त्या दिवसापासून नित्यानंदांनी देवळात ■ ■ सायंकाळी कायमचे ■ झाले. ■ कमाविलेले सर्व पुष्प घालवून जसलो की काय असे त्यांना वाटू लागले. नाकशेटला आपण सहाय्य करायचे मान्य केले तेव्हापासूनच ■ चढू लागले आहे, हे नित्यानंदांनी थोळले.

एके दिवशी ते आपल्या घरी देवासमोर बसून देवाला म्हणाले—“देवा, माझ्या हातून जसा कोपता अपराध घडला ? आजपर्यंत मी चांगल्या लोकांना ■ बाईट लोकांनाही भेदभाव ■ मर्त करीत आलो. नाकशेटच्या जावतीत मी जशी कोपती चुक केली ? त्याने काही ■ पापकर्म करीत जोवित घालविले हे करे, ■ आता त्याला आपल्या चुकीची जाणीव झाली आहे ना ! त्याला मर्त करण्याचे चुकीचे झाले का ?”

देवाकडून काहीच उत्तर आले नाही. तरी नित्यानंद आपला ■ न सोडता देवा-समोरच बसून म्हणाले—“माझ्या हातून काय चुक घडली तू सांगेपर्यंत मी भक्ष-भक्षण करणार नाही की थोडभर पाणी ही पिणार नाही, येथेच बसून राहातो.”

ही गोष्ट कळल्यावर प्रमुख गावकरी मंडळींनी नाकशेटला बोलावून अस ■ घडले म्हणून विचारले. नाकशेटने घडले ते सांगितले. त्याच दिवशी गावातल्या प्रमुख मंडळींनी एक सहस्र भिकाऱ्यांना भक्षण करण्याचे ठरविले. परंतु नाकशेट त्यांना म्हणाला—“आतां तुम्ही हा जो सर्व करणार तो सर्व मी बेईन. मी तूतं गरीबच आहे.

परंतु मी मेहनत मजुरी करून तेवढी रक्कम उभी करतो. माझ्यावर दया करा.”

त्यांनी ते मान्य केले. एक सहस्र गोरगरिबांना अन्नदान करण्यात आले त्या दिवशी रात्री नित्यानंदामुळे पुन्हा आपोआप दिवे लागले. त्यानंतर नाकशेटची परिस्थिती सुद्धा सुधारली. तो न्यायनीती-पूर्वक व्यवहार धडा कळू लागला आणि सुवासमाधानाने राहू लागला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला— “राजा, इतका थोर पुण्यवान होता तो नित्यानंद, पण एक वेळ तो नाकशेटच्या घरी जेवला त्यामुळे त्याच्या सर्व पुण्याचा काय झाला? नाकशेटने केलेले पाप नित्यानंदाच्या माथी आले म्हणून का? की ‘माला भाणवी काही कारण होते? या शंकांचं समाधान करूक उत्तर माहीत असून मी दिले नाहीस, तर परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोंबू लागलील.”

उत्तर देत विकमादित्य म्हणाला—“या जगात थोर पुण्यांचे पुण्य मुद्दा किती थोर असते हे दर्शविण्यासाठी देवाने नित्यानंदाला काही अद्भुत शक्ती दिल्या होत्या. त्यावरून आपली पुण्यकार्य करायला प्रोत्साहन मिळाने हा हेतू देवाच्या मनात होता. नित्यानंदाने नाकशेटला मदत केली त्यात काही चूक नव्हतीच. परंतु कष्ट करून मिळविलेले ऐसे नष्ट करून एक हजार गरीबलोकांना अन्नदान करण्याचे नाकशेटने ठरविले होते. परंतु नित्यानंदाला एकट्याला मेजवानी दिल्याने तो हजार पोट अन्न, बिना उपासी राहिली ते पाप नकळत का होईना, नित्यानंदाच्या हातून पडल्याने त्याने देवळात टाकताच दिवे लागले नाहीत. पाहताच त्याला आपली चूक कळली.”

अशातचून राजाचे मोन भंग होताच वेताळ प्रेमानंद अदृश्य झाला आणि पुन्हा जाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

नुकसान भरपाई

शिबपुर नावाच्या गावी ज्ञानबा आणि लक्ष्मी नावाचे दोन संतकरी रहात होते. पुर्वला ज्ञानबाची अमराई होती आणि पश्चिमेला लक्ष्मीची. त्या दोघांमध्ये बंड होते.

उन्हाळ्याच्या सुरवातीला मोहोरापाडी-वारीक वारीक कन्या दिसू लागल्या, तेव्हा ज्ञानबाच्या मनात एक दुष्ट विचार आला. तो जिल्ह्याच्या गावी गेला व तेथून त्याने एक माकड पकडून आणले आणि त्या माकडाला रात्र पळत्यावर लक्ष्मीच्या आमराईत सोडले. माकड या साडावरून त्या साडावर उड्या मारू लागले. सर्व कन्या खाली पडल्या. सर्व आमराईची नासधूस झाली.

लक्ष्मीने माकडाला पकडण्यासाठी कानकन्याकरवी लूप प्रयत्न केला. परंतु पिंजरा, जाळे वगैरे सर्व निष्पयोनी ठरले.

वातकरी म्हणाला—“मालक, आपला लुकूम झाला तर मी एक तीर मारून भाकडाला ‘राम’ म्हणायला लावतो.

लक्ष्मी म्हणाला—“नको रे नाबा, तो रामाच्या सैन्यातला आहे. त्याला मारलं तर पाप लागेल. त्या जाम्याने आमराईत ते माकड आणून सोडले आहे. पाहतां मी, जसात तसे!” लक्ष्मी चिबून म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी लक्ष्मीने दुसरं एक माकड आणलं आणि ज्ञानबाच्या आमराईत सोडलं. माकडाने ज्ञानबाच्या आमराईची अक्षीक चाटिका करून सोडली. ज्ञानबाने माकडाला धरण्याचे सर्व उपाय केले. सर्व निष्फळ ठरले.

प्रत्येक जण दुसऱ्याचं किती नुकसान झालं हे तिसटमीठ लावून गावभर सांगत फिरत होता. एकूण दोघांच्या बागातल्या

अंध विश्वास

रंगनाथ जोडप्याला रागिणी नाचाची एकुलती एक मुलगी होती. त्यामुळे त्यांनी रागिणीला वाढविले. त्याचा असा विश्वास होता की, रागिणी खूप नशिबवान आहे. म्हणून जेव्हा केव्हा त्यांना वेळ मिळे ते रागिणीला म्हणत—“मुली, तू खूप भाग्यवान आहेस. तू ज्या घरात पाय ठेवशील त्या घराचे भाग्य उजळेल!”

हळूहळू रागिणीच्या मनात पण आई-वडिलांच्या म्हणण्यावर विश्वास बसू लागला. दुसऱ्यांच्या बरोबर गप्पा भारतांनामुद्धा ती आपल्या भाग्याचे गाणे गात असे. काही दिवसांनी तिचे लग्न आनंद नाचाच्या मुला बरोबर झाले. ती त्या गावात नोकरी करीत होता.

रागिणी सासरी आली. थोड्या दिवसांनी आनंदला पगार वाढ व बढती मिळाली त्याने धरी येऊन आपल्या बायकोला

सांगितले—“अग, एकलॅस का? मला बढती मिळून पगाराला झाली आहे. आता आपल्याला पूर्वी पेक्षा भजेत राहता येईल.”

“का रे का, तर झाला! बहुतेक आपल्याला माहीत नाही की, आपल्या बढतीचे कारण मी आहे!” रागिणीने हसत उत्तर दिले.

आनंदने आश्चर्याने विचारले—“माझ्या बढतीचे कारण घरात असून तू कशी काय होऊ शकतेस?”

काही नोंक जन्मतःच दारिद्र्य अडतात तसे काही जन्मतःच भाग्यवान झाले. त्यात मी दुसऱ्या नंबरची आहे. मी ज्या घरात पाय ठेवीन त्या घराचे उजळेल. आता समजले का?”

“तू आपली बडबड थांबव पाहू. माझ्या घरात तू ठेवलास म्हणून

माझी बढती झाली नाही तर मी जी आजपर्यंत नोकरी केली ती प्रामाणिकपणे व जबाबदारीने केली म्हणून माझ्यावर खूप होऊन माझ्या अधिकार्याने मला पगार वाढ दिली. नोकरीत बढती केली आहे.” आनंदने हसून खरे कारण काय ते सांगितले.

“तर त्याचा अर्थ असा होतो की, आजपर्यंत आपल्या अधिकारी लोकांनी आपले काम प्रामाणिकपणे ओळखला, नव्हता आणि मी आपल्या घरात पाय ठेवल्याबरोबर ओळखला, असेच ना?” रागिणीने आनंदची यष्टा उडविली.

आनंदने विचार केला की, त्या बाबतीत बायकोबरोबर वाद घालून काही कायदा

होणार नाही. म्हणून तो पुढे न बोलता गण बसला.

त्याच दिवशी मध्यरात्री माजघरांत झोपलेली त्याची आई किचाळून ओरडत उठली. आणि म्हणाली—“मुला, दागिन व जरीच्या साड्या ठेवलेली पहा पलंगावाळून काढून जोरांनी उचलून मंडी, बाप, त्या बदमाशांना भितीला केवढे मोठे भोक पाडले आहे.” असे म्हणत ती मोटमोठ्याने रडू लागली.

आनंद त्याच्या आईचे किचाळणे ऐकून बायकोबरोबर आईच्या खोलीत आला. तिला थोडी देत म्हणाला—“आई, जे उद्याचे होते ते होऊन गेले. आता रडण्यात काय अर्थ आहे? सोत हो.

परंतु आनंदची आई रागिणीकडे सता-
पाने पहात म्हणाली—“मला समजावून
सांगण्याची काही गरज नाही, आजपर्यंत
कधी घरात चोरी झाली होती का?
आपले नशीबच फुटक जेव्हा पासून तुझ्या
बायकोने घरात पाय ठेवला तेव्हा पासून
असेच काहीतरी घडते आहे.”

आई लू रागिणीला दोष कशाला देतेस?
तिने घरात पाय ठेवण्याचा आणि चोरी
होण्याचा काही एक संबंध नाही?”
आनंदने आईला दटावले.

आनंदची आई आपले डोळे पुसत
म्हणाली—“मला, कोणाकांणाचा पापगुणच
तया अमनी, त्यानेच हे फळ असू शकेल.”

मामूने बोलणे ऐकून रागिणीला क्षुण
दुःख आले तिने तावडतोच परसदार
उपश्ल आणि ही बिहीरीक्या दिशेने धावत
मुटली. आनंदने तिला अडविले ■ तिला
म्हणाला—“तुला वेडवीड तर नाही ना
लागले. हे तू काय करायला लागली
आहेस?” तुला काही कळते की नाही.

“आपल्या मोतीओच्या तोंडून असे
ऐकल्यावर ■ जडून तरी काय
उपयोग?” माझे नशिबच फुटके रागिणी
रडत रडत म्हणाली.

आनंदने आपल्या बायकोला समजावून
सांगितले—“तू आईच्या बोलण्याकडे लक्ष
देऊ नकोस. जसे तू म्हणालीस की तुझ्या
पेण्यामुळे आपल्याला बडती मिळाली, तसे
तिने पण विचार केला की, तुझ्या पेण्यामुळे
घरात चोरी झाली. तुम्ही दोघीही अध-
विश्वास ठेवण्यावर एकीपेक्षा एक मरम
आहात!”

मामूने बोलणे कठोर असेना ■ परंतु
सरोवर त्यामुळे माझे बोलं उघडले, आपले
म्हणणेच खरे आहे. ■ अन्विश्वासातून
मला भाव्यशाली समजून अनेकांची मने
दुखाविली आहेत. आता माझी अकल
ठिकाणावर आली.” असे म्हणत पश्चा-
तापान रागिणीने पदराने आपले डोळे
पुसले व ती आनंदाने आपल्या नवऱ्याकड
पाहू लागली.

धर्माचरण

महाराज काही वेळे राज्य करीत असता.

दोबित्तस्वामी धनंजय ■ कुठ
राजाच्या कपाने ■ येथे जन्म घेतला.
त्याच्या राज्यात वेळेवर पाऊस पडत असे,
दुष्काळ कधी पडत नसे. त्यामुळे सर्व
प्रजा सुखी होती. सान्या अंबुडोपात अशी
बातमी पसरली की, धर्माचरण आणि
■ करम्यात इंद्रप्रस्थचा राजा धनंजय
याची बरोबरी करणारा दुसरा कोणी नाही.

त्यावेळेस कलिंग देशाचा राजा कालिंग
हा दंतपूर ही आपली राजधानी करून
तेथे राज्य करीत होता. त्याच्या राज्यात
एकदा जयंकर दुष्काळ पडला लोक भूकेने
मरू लागले. काही मुले आपल्या बायांच्या
मांडीवरच भूकेने तडफडू लागली. प्रजेत
हाहाकार पाजला.

देशाची वाईट परिस्थिती पाहून राजा
कालिंगला राहवले नाही. त्याने आपल्या

बायकोला बोलावून विचारले—“ह्या वर्षी
■ देशात जयंकर दुष्काळ पडण्याचे
कारण काय असावे? ह्या वाईट अवस्थेतून
वाचण्यासाठी काही उपाय आहे काय?”

बायकोनी उत्तर दिले—“महाराज, देशात
जेव्हा बर्माची हानी होते, त्यावेळेस असा
उत्पात होतो. इंद्रप्रस्थचा राजा धनंजय हा
मोठ्या ईमानदारीने आपल्या धर्माचे पालन
करतो आहे! त्यामुळे त्याच्या देशात
महिण्यांतून तीनदा पाऊस पडतो. देशात
कधी दुष्काळ पडत नाही. प्रजा सुखी
आहे आणि देश समृद्ध आहे.”

“तर तुम्ही लोक एक काम करा.
■ इंद्रप्रस्थला जाऊन राजा धनंजयाचे
दर्शन घ्या, आणि एका सुवर्णपत्रावर
धर्माचे नियम लिहून घेऊन या. आपल्या-
लामुद्धा त्या नियमांचे पालन करून देशाला
सुखी व समृद्ध करता येईल.”

घनंजय नमस्कार करीत म्हणाला—“हे मंत्र्यांनो मला समा करा. ह्या कागदावर धर्मसूत्र लिहिण्याची माझी योग्यता नाही. कारण एकदा माझ्याकडून धर्माचे उल्लंघन झाले. आमच्या देशात तीन वर्णाने एकदा कातिक उत्सव होतो. त्यावेळेस राजाभर तलावाभ्या काठावर भजन करावा लागतो. व राजाच्या चारी बाजूला चार बाज सोडावे लागतात. एकदा मी चारही बाज चार दिशेने सोडले. तीम बाज बरोबर गेले, परंतु चौथा तलावात पडला. बाणाच्या आघाताने तळ्यातले भासे बेडूक मरून गेले. अशा प्रकारे माझ्या हातून अधर्माचरण झाले. जर का माझ्या राज्यात अत्याचार, अग्याय चास नसेल तर त्याचे कारण माझ्या पूर्वकाळीन शासन करणाऱ्यांची कोणीतरी असेल तेव्हा आपण कृपा करून त्याचा शोध काढावा.”

ही गोष्ट ऐकताच सर्व मंत्र्यांना आश्चर्य वाटले. त्यानंतर ते सर्व राजमाता माया-देवीच्यापाशी आले. सर्व गोष्ट तिच्या सांगून म्हणजे—“देवीजी, आपण कृपा करून आमच्या करिता धर्म निवम लिहून द्या.”

“मुळा, मी मुळा धर्माचे अतिक्रमण केले आहे. एकदा माझ्या मोठ्या मुलाने मला सोन्याची माळ घेत म्हणून दिली.

मी माझ्या मोठ्या मुनेला श्रीमंत घराण्या-तली समजून तिच्या ती न देता घाकट्या मुनेला देऊन टाकली, परंतु दुसऱ्याक्षणीच मी पक्षपात केला असे मला उमजले आणि जामेल्या गोष्टीचे मला रूप दुःख झाले. त्यामुळे दुसऱ्यांना धर्माचे सूत्र लिहून देण्याची माझी लायकी नाही. तरी तुम्ही कृपा कोणातरी योग्य बंधू माणसाला सोडा व त्याच्याकडे जा.”

त्यानंतर कलिंग देशाचे मंत्री राजाच्या बाळ मंद ह्याच्यापाशी गेले. त्याने मुळा एकदा धर्माचे उल्लंघन केले होते ती गोष्ट त्याने सांगण्यास सुरवात केली—“मी रोज मंत्र्याकाळी रवात बसून मंत्रपुरात जात होतो. केव्हा केव्हा तेथेच रात्रभर रहात होतो. जर मी माझा चाबूक रवात सोडला तर, त्याचा अर्थ मी रात्री मंत्रपुरात राहाणार नाही. तेव्हा तसा परिस्थितीत माझा सारखी माझी वाट पहात बसे. आणि मी चाबूक बरोबर घेऊन गेलो तर सारखी रव चातवीत घेऊन जात बसे, व दुसऱ्या दिवशी सकाळी रव घेऊन येत बसे. एकदा मी चाबूक सोडून मंत्रपुरात गेलो. त्या दिवशी माझा परतायचा विचार होता. परंतु सोडचा वेळाने पाऊस कोसळू लागला. तेव्हा राजाने म्हणजे माझ्या मोठ्या भावाने मला परत जावू दिले नाही

त्यामुळे मी रात्रभर मंत्रपुरातच राहिलो माझी वाट पहात माझा सारखी रात्रभर पावसात भिजत रवातच बसून राहिला. अशा प्रकारे त्याला शास झाला व मी धर्माचे अतिक्रमण केले.”

त्यानंतर कलिंग देशाचे मंत्री बंधू विचार करून राजपुरोहितकडे गेले की, कमीत कमी राजपुरोहित तरी त्याची इच्छा पूर्ण करतील. परंतु त्याने मुळा धर्माचे अतिक्रमण केल्याची गोष्ट सांगितली—“एने दिवशी मी राजमहालाकडे जात होतो. रस्त्यात मला एक रथ दिसला. त्या रवाला सोन्याचा मुलामा केलेला होता. तो बंधूचाच माझ्या मनात लोभ उत्पन्न

कलिंग देशाचे मंत्री सुवर्णपत्र घेऊन इंद्रप्रस्थला पोहोचले. आणि राजा घनंजयाचे दर्शन घेऊन म्हणाले—“महाराज, आम्ही कलिंग देशाचे रहिवासी आहोत. आमचा देश धर्मरुद्ध दुष्काळात सापडला आहे. आपण धर्माच्या वाटात, धर्माचे पालन करून प्रजेचा सांभाळ करीत आहात. त्यामुळे आपली प्रजा सुखी व संपन्न आहे. आमच्या राजाने ज्या धर्माचे पालन करावयास हवे ते आपण ह्या सुवर्णपत्रावर लिहून द्या. म्हणजे आमचा राजा त्या धर्मनियमांचे पालन करून दुष्काळापासून जनतेला वाचवील.” असे म्हणत कलिंग देशाच्या मंत्र्यांनी सुवर्णपत्र घनंजयच्या समोर आणून ठेवले.

आला. मी विचार केला की, जर राजाने हा रथ मला दान केला तर किती छान होईल! मी जेव्हा राजाच्याकडे पोहोचलो तेव्हा मला बघून राजा म्हणाला—"पुरोहितजी हा रथ मी आपल्याला भेट दिला आहे. तो आपण घेऊन जा. त्यावेळेला माझ्यात उत्पन्न झालेल्या लोभाची मला आठवण झाली आणि मी पचवातापाने तो रथ घेण्यास नकार दिला. अशा तऱ्हेने मी धर्माचे आचरण केले नाही तरी मी आपल्याला धर्मसुख लिहून देऊ शकत नाही."

कलिंग देशाच्या मंत्र्यांच्या सहाय्यात काहीच आले नाही. शेवटी ते ह्दयस्थान्या महामंत्र्याच्याकडे गेले. त्याने सुद्धा त्याला निराश केले. म्हणाला—"मी सुद्धा एका शेतकऱ्याच्या शेताचे माप घ्यायला गेलो होतो. माप घेऊन मला जेथे खुटी ठोक्याची होती तेथे एक मोठे बिल्ल होते. माझ्या मनात एक शंका आली की त्या बिल्लात कोणीतरी रहात असावे. परंतु थोडे अलिकडे खुटी ठोक्याची तर शेतकऱ्याचे

नुकसान होणार व थोडे पुढे ठोक्याचे तर राजाचे नुकसान होणार म्हणून त्याने त्या बिल्लातच खुटी ठोक्याची आज्ञा केली. खुटी ठोक्याच जातून एक मेकडा बाहेर आला आणि त्याच्या प्रहाराने मेल्या. तेव्हा मी सुद्धा धर्माचे अतिक्रमण केले आहे. तरी अशा अवस्थेत तुम्हाला कसे लिहून देऊ शकेन?"

त्यावर कलिंग देशाच्या मंत्र्यांनीच एक उपाय शोधून काढला त्यांनी सर्वांनी सांगितलेल्या गोष्टी त्या मुदगपत्रावर लिहून घेतल्या व त्या नेऊन राजाला दाखून दाखविल्या. राजा कालिगला समजले की, घरे करताना त्याच्यावर ईमानदारीने राहणेच सर्वात उत्तम कार्य आहे. त्याचप्रमाणे त्याने स्वतःच त्याचे पालन राज्यकारभार करण्यास सुरवात केली त्यानंतर थोड्या दिवसात पाऊस पडू लागला व देशातील दुष्काळ नाहीसा झाला. त्या दिवसापासून कलिंग देशाची प्रजा सुखाने व संपृष्टीने तडू लागली.

पृथ्वीराज- संयोगिता-३

पृथ्वीराजाचा मित्र आणि दरबारी कवी चंद्रशेखरदाई आपल्या राजाला भेटला. तेव्हा ते दोघे वेळ बसवून कनोजला परत आले. राजा जयचंदने श्रीवैद्यराजांना परकड्याची शिकवत केली. परंतु ते यशस्वी झाले नाहीत.

कनोज राज्याच्या छत्रहोवर पृथ्वीराजाचे काही कीर पोहोचले म्हणून होते. जेव्हा पृथ्वीराज संयोगिता जयचंद सोबत होनातून बाहेर पडले. तेव्हा शैबिकाजी त्यांनी लढाई करून त्यांचा पराभव लावले.

ह्या घटनेमुळे आपल्या आपसात झगट्यासारखे वाटले. त्याचा खूप दुःख झाले. त्यानंतर तो राक्षस पृथ्वीराजावर सूड उगवण्याची मनोराज्ये रचू लागला. द्रुहत्या देशाच्या राजपूत लोकांकडे त्याने दोनबाणेपणाने मदत मागितली परंतु त्याला करण्यास कोणीच तयार होईनात.

तथा परिस्थितो राजा जयचंद्राच्या
मनात दुर्बुद्धि निर्माण झाली. त्याने
मुहम्मद गोरोकडे एक सन्देश पाठविला
की जर तो पुष्पीराजाच्या राज्यावर
बाज करून असेल तर
मदत तयार आहोत.
त्यावर मुहम्मद गोराला खूप आनंद
झाला. त्याच्या मनात जयचंद्राची
वेळीत दिल्लीवर विजय मिळविण्याची
इच्छा उत्पन्न झाली.

सरहद्दीवर असलेल्या सैनिकांनी राजा-
चीन पुष्पीराजाकडे येऊन अतु सैन्याने
केलेल्या हत्यांचा समाचार दिला.
पुष्पीराजाने संधी नव्हती करिता
सैन्याची करू.

दिल्लीला पुष्पीराजाने दावी संयोजिते
करिता आता महाम योजना. ही दोघे
संयोजित भागवाने राहू लागले. आता
सवाईची भीती लपवली. त्याकरिता
पुष्पीराजाने प्रजेच्या कल्याणा करिता
सोयीच्या काही योजना बांधल्या.

राणी संयोजितेने स्वतःच्या हाताने
पुष्पीराजाच्या डोक्यावर फिरस्त्राण
बातले. पुष्पीराजाने राणीचा विरोध
केतना की सवाईला निघाला. तेव्हा
शत्रुसैन्य दिल्ली नगराच्या सरहद्दीवर
वेळीन पोहोचले होते.

परंतु मुहम्मद गोराला राजा जयचंद्राच्या
सैन्याची अमानक दिल्लीवर हल्ला
केला. त्याच्या सैन्याने काटेव असलेली
मावे आडून टाकली. राज्याची सोमरा
रक्षण करणारे मोठेफार सैनिक
गावातील प्रजा अज्ञानक झालेला
हल्ला पाहून आक्रमित करू लागले.

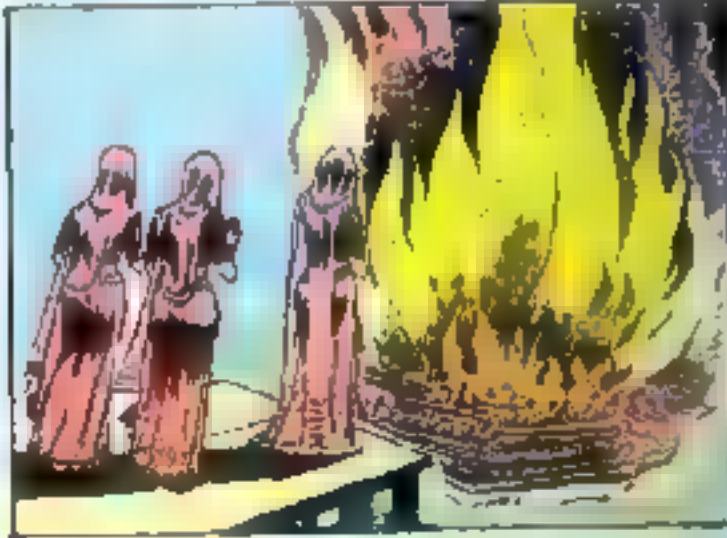
पुष्पीराजाला व प्रजेला कल्पनाही
नव्हती की, शत्रुसैन्य इतक्याबळकट
म्हणजे राजधानीपर्यंत येऊन पोहोचले
असेल तरीपण पुष्पीराजाने आपल्या
सैन्याला उत्तेजन दिले व शत्रूसैन्यावर
हिंमतीने हल्ला केला.

पुष्पोराजाच्या सैन्याने मोठ्या उत्साहाने व पटाक्याने सवुसैन्यावर हल्ला करून त्यांना सडो की पडो करून घावले. परंतु मुहम्मद मोरी व राजा जयचंद ह्यांचे सैन्य त्यांच्या सैन्याच्या मानाने कितीतरी पटीने मोठे होते तेव्हाही नव्वड भक्तांनाच पुष्पोराने जखमी काही वेळाने चरम पाहिला.

ही बातमी राजा संयोगितेला समजली. त्याने चित्तोद प्राधान्य करण्याकरिता अग्निकुंड तयार करायला सांगितले त्यानंतर पुष्पो-राजाच्या तशाचिरीला फुलांची पाळ घालून तिने अभिन्न उडी घेतली.

पुष्पोराजाच्या मृत्यु नंतर दिव्नीत हिडून जाऊन पडत नष्ट झाली. परंतु राजा जयचंदाला त्याचा विरुद्धावर गर्व करण्यास केवळ दिव्नीला नाही. पुसण्याच रवी मुहम्मदमोरीने कनोब-वर चान केनी व त्याच्या कुर सेनापती कुतुबुद्दीनने दुष्टपणे राजा जयचंदना मारून टाकले.

पत्नी भक्त

नारायण पत्नी भक्त होता. तो आपल्या बायकोला विचारल्या विषय कुठचेही करीत तो किंवा तिचे कुठलेही म्हणजे नाकारीत नसे. तो कुठेही गेला कोणालाही भेटला तरी त्याच्या तोंडावर कोणी काही म्हणत नसत, परंतु त्याच्या पाठीमागे त्याची पत्नीभक्त म्हणून टिगल करीत असत. थोड्या दिवसांनी लोक त्याच्या तोंडावरही त्याची टिगल लागले. नारायणला कळना की, हा प्रकार कसा थांबववा.

नारायणला एक मित्र दत्तोपंत नावाचा होता. एकदा त्याने आपल्या पुढील समस्या त्याला सांगितली. म्हणाला—“मित्रा, तुझ्यावर ही आपत्ती येण्यास कारण म्हणजे तू तुझ्या बायकोने सर्व म्हणजे गप्प बसून ऐकतोस तिला कधी विरोध करीत नाहीस. त्यामुळे तू असे कर की एकदा तुझ्या

बायकोने न ऐकता गप्प रहा. म्हणजे मग पहा होते ते?”

नारायण अगभर विचार करीत राहिला, जर आपण आपल्या बायकोने म्हणजे ऐकले नाही तर, ती असा काही कागदा करील की, सगळ्यांच्या समोर आपला अपमान होईल.

त्याने तो मित्राला सांगितले. दत्तोपंत म्हणाले—“आता समजले ना.? तू असा परिस्थितीत जाऊन पोहोचला आहेस की, तुझ्या बायकोने सांगितलेले नाकारणे तुला केव्हाही शक्य होणार नाही. म्हणून ती तुला असा एक उत्तम उपाय सांगतो.

नारायण परत विचार करू लागला. ही अट तर त्याला जास्तच कठिण वाटू लागली. कारण बायकोने न ऐकणे किंवा तिच्या बोलण्याकडे कानाडोळा करणे एकवेळ शक्य होईल. परंतु आपल्या मध्ये-

प्रमाणे तिचे मन बळविणे ही गोष्ट अशक्य आहे. तिच्या इच्छे-अनिच्छेवरच अवलंबून आहे.

नारायणला गहन विचारांत पडलेला पाहून दत्तोपंत हसत म्हणाले—“मिवा हे सत्य आहे की, मी जो सल्ला तुला दिला त्याची अंमलबजावणी करणे तुला जमणार नाही. अशा परिस्थितीत तुझ्याबद्दल गावात ज्या अफवा उठल्या आहेत त्या नाहिशा करणे कठीण आहे.”

नारायण उदास होत म्हणाला—“तर दुसरा काही उपाय नाही का?”

“एक काम करता येईल. माझ्या घरी काही मंगलकार्य आहे, असे सांगून मी

तुम्हां उभयतांना जेवणाचे आमंत्रण देईन. तेव्हा तुमच्या बायकोच्या स्वभावाचे मला निरोक्षणपण करता येईल.”

नारायणला ही गोष्ट आवडली दोन तीन दिवसानंतर दत्तोपंतांनी त्याच्या घरी जाऊन त्यांना जेवणाचे आमंत्रण दिले.

बारी गोष्ट अशी होती की, नारायणची बायको स्वभावाने मांडकुट्ट नव्हती परंतु तिच्या मनात अशी एक इच्छा होती की बायकांच्या मध्ये तिचे एक वैशिष्ट्य असावे. तिला सर्व म्हणत की तुमं भाग्य काय विचारावे. तुम्हा नवरा तुमं सर्व म्हणणं ऐकतो. तसे ऐकल्यावर तिला बरे वाटत असे.

नारायण बायकोला बरोबर घेऊन दत्तोपंतांच्या घरी पोहोचला. तेव्हा सर्व जम्यत तयारी झाली होती. दत्तोपंतांनी दोघांचेही हंसमुखाने स्वागत केले. आणि म्हणाला—“मी त्यादिवशी तुम्हांला सांगितले की माझ्या घरी मंगलकार्य आहे परंतु तसे काही नाही. आमच्या लग्नाचा दहावा वाढदिवस आहे. त्याकरिता तुम्हांला हे आमंत्रण दिले होते.

जेवतांना प्रत्येक गोष्टीत दत्तोपंत आपल्या बायकोवर आरडाओरड करीत होते. हा पहाय कितो खारट केलास माजीत तिसट कितो घातलेस. असे तसे

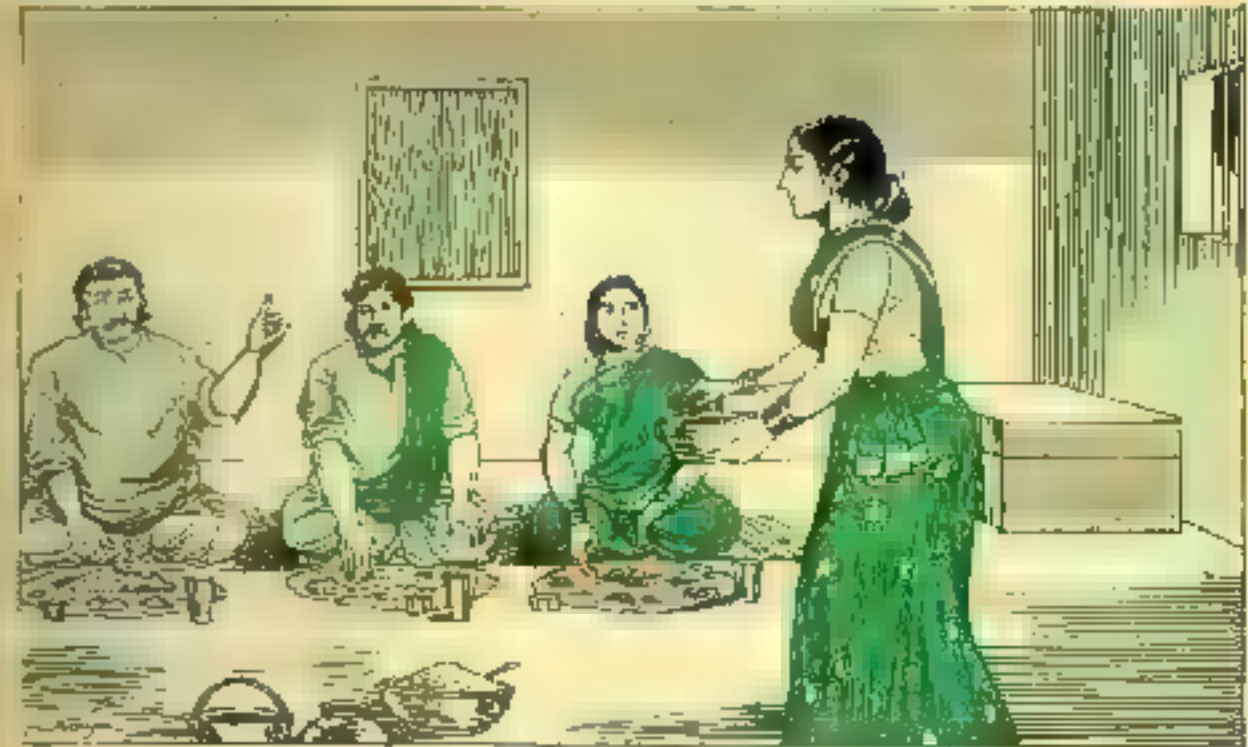
करून रागवित होते परंतु त्याची बायको काही एक न बोलता गप्प बसून ऐकत होती व चुकल्याबद्दल क्षमा मागत होती.

दत्तोपंतांचे हे बोलणे ऐकून व वागणे पाहून शांताबाईला सूप रान आला तिच्या अंगाची लाही झाली. तिच्या मताने दत्तोपंत म्हणजे एक अत्याचारी माणूस निघाला.

जेवण आटोपताच शांताबाईने दत्तोपंतांच्या बायकोला एकीकडे बोलावून घेतले आणि म्हणाली—“तुमं पती सांडघा छोट्या गोष्टीत दबल घेऊन तुझ्यावर सारकं ओरडत असतात आणि ते मुकाट्याने ऐकून घेत असतेस, ते काही बघले नाही. जर तुझ्या जागी मी असते तर...”

दत्तोपंतांची बायको हसत म्हणाली—“शांताबाई संसारात पती नेहमी पत्नीचे सुखदुःख निम्मे वाटून घेत असतो. तिला प्रत्येक गोष्टीत हातभार लावत तो. तेव्हा अशा पतीचा नेहमी आवर करणेच पत्नीचे कर्तव्य आहे. आपले म्हणणेच सरे करणे, कोणतीही गोष्ट न ऐकणे, अधिकार गाजविणे जेष्टा करणे हे अगदीच गैर आहे. खाल्लेस माझे पती भाड्यावर रागावले आहेत घोंड्यावेळाने त्यांनाच त्याबद्दल पचताप होईल. ही गोष्ट माझ्या अनुभवावरून तुला सांगते आहे.”

शांताबाई विचार काळ लागली. दत्तोपंतांच्या बायकोचे बोलणे तिला पटू लागले. नारायण घरी परत येताच गदगदलेल्या

स्वरात म्हणाला—“छे, छे, काय अत्याचार, मी कधीही विचार केला नव्हता की, दत्तोपंत असा मूर्ख आणि दुष्ट भाणूस असेल. बायकोवर प्रत्येक गोष्टीत जोरदत होता. जिवारी गरीब नाई आहे म्हणून मुकाट्याने सहन करीत गप्प बसते.”

माताबाई रागाने म्हणाली—“माझ्या एका प्रवचने उत्तर द्या. तुम्ही माझ्या प्रत्येक म्हणण्याला कां मान हलविता? तुम्हांला त्या दत्तोपंतासारखे पुढ्याप्रमाणे वागता येत नाही का?”

नारायण आपणवैचकित जाला आणि म्हणाला—“मला असे दुष्टासारखे वागणे पसंत नाही. मला लोक म्हणनात कां पत्नीभक्त. माझ्यात काय थोडीच त्याच्या म्हणण्याने भीज होणार आहे. माझे म्हणणे ऐकण्याची मी तुझ्यावर जबरदस्ती थोडीच करणार आहे.”

“ह्यापुढे असे कधीही होणार नाही. तुम्हांला सुद्धा दत्तोपंतासारखे नागायला हवे. मी काही दत्तोपंताच्या बायकोपेक्षा

आपली अबु सांभाळण्यात कमी नाही!” आपल्या बायकोत झालेला फरक पाहून नारायण आनंदित ■■■ परंतु जे लोक त्याची पत्नीभक्त म्हणून अवहेलना करीत होते. त्यांना कळायला हवे तर त्याचा काहितरी उपयोग म्हणून एका वाठवड्या-नंतर नारायणने त्याच्या वाढदिवसा निमित्ताने काही ओळखीच्या लोकांना आमंत्रण दिले. परंतु सर्वजण अशा हेतूनेच त्याच्याकडे आले की, शंकटपर्वत पाहण्या तरी नारायण आपल्या बायकोचे किती ऐकतो ते ?”

काहीवेळाने सवे लोक निराश झाले. कारण नारायण ओटचा छोटचा गोष्टीत बायकोवर भारदाओरड करीत होता ती ते निवृत्तपणे ऐकून गप्प बसत होती नगणगे सवे शंकटदाय सांभाळत होती.

नारायण एक दिवस दत्तोपंताला भेटायला गेला. आपल्या बायकोत झालेले परिवर्तन सर्व सांगून त्याने त्याचे कृतज्ञतापूर्वक आभार मानले.

प्रश्न करावा तर असा

एकी रात्री सर्वेराय नाथाने एक धोमंत गृहस्थ रड्यात बसत. ते बसल्या घुस्मघासामुळे आणि हुत्तारीमुळे पावलात फार प्रसिद्ध होते. कोणी कधी छोटे बोलला तर सर्वेराय त्याला एखाद्या मासिक प्रश्न टोकीत आणि ■■■ छोटेपणा ठपडकीत बांधीत.

सर्वेरायांना ■■■ वय झालेही एकुलती एक पुढारी होती. त्यांचा जमीनजुमना पाहून कित्येक मोकांभी ■■■ स्वतावर भवर ■■■ होती. प्रत्येक जण आपल्या जमीनीचे जर्जन पोटेसे सिध्दप्रीत पाहूनच करीत. परंतु सर्वेराय त्यांना एखाद्या सपान टाकीत आणि ■■■ पत्तर ■■■ ■■■ परिस्थिती कळे.

एकदा दूर बाबने बाजीराय नाथाचे गृहस्थ स्वजाण्या बळकडीकरिता आले आणि म्हणाले—“आला पुण्या सर्व तऱ्हेचे सुमण्या मुजीना योग्य घर आहे. आतां म्हणाल, तर ■■■ जमीनजुमना ? तुम्ही घेर ■■■ ■■■ घर बंद नाकतो. तुमच्यापुढे काय घर ■■■ आहे.”

सर्वेरायांनी संतपने विचारले—“मीही, तुम्ही घेर जमल नसाल तर एकच प्रश्न विचारला, म्हणतो ! तुमच्या घरात जमीन, मांजर आणि कुकी आहेत का हो ?”

बाजीरायांना राक आला आणि म्हणाले—“छे, छे, ■■■ ती सर्व नाहीत तुम्हा माझ्याकडे !”

“तरणग ■■■ पुसर ■■■ पहावे माणसार.” सर्वेराय एकजण म्हणाले. बाजीराय विवृण नेम्यावर सर्वेरायांच्या बाबसांने त्यांना विचारले—“तुमीच्या स्वजाणी बळकडी करावला जाईलआता बसला ■■■ विचारतात ?”

सर्वेराय स्मित ■■■ म्हणाले—“अव, येथे ■■■ असत ■■■ मांजर ■■■ येथे दूध कुपत असत ■■■ मांजर असतात, आणि ■■■ मोठा जमीनजुमना असतो तेथे राखण करावला कुकी पळतात. त्या मुद्दयाकडे तिन्ही पैकी काहीच नाही. तरणग त्यांच्याकडे जमीनजुमना तो काय ■■■ ?”

घमेंडखोर कालकेतू

कधी एका काळी काचनपुर येथे कालकेतू याचे राज्य होते. राजा कालकेतू हा भयंकर घमेंडखोर होता. त्याचा अहंकार इतका वाढत गेला की त्याला वाटू लागले की त्याच्यासमोर स्वतः सृष्टिकर्त्या ब्रह्मा-देवाचीही डाळ धाजणे शक्य नाही.

राजाचे हितेची आणि मंत्री त्याला सावध करून सांगत की, महाराज हे वैभव-संपत्ती शायबल नाही. त्याचा एकदा गर्व करणे शक्य नाही. परंतु अधिकारभद बढल्यामुळे राजाने त्याच्या सत्त्यांकडे दुर्लक्ष केले. राजा लहानपणी सर्वांची उभंठ पणाने बोलले व जागे व ति.संकोचपणे कोणा-चाही अपमान करी त्याला राज्यपदावरून कोणी काढू शकणार नाही. या गोष्टीची त्याला खात्री होती म्हणून तो कोणाची फिकीर करीत नसे. अशा तऱ्हेने त्याचा अहंकार वाढतच गेला.

काचनपुर राज्याच्या एका प्रमुख शहरात एक सुप्रसिद्ध देऊळ होते. त्या देवळात दरवर्षी अनेक उत्सव होत असत आणि मोठमोठ्या जेवणावळी ही होत.

गादीवर बसल्यानंतर एके दिवशी अकदी पत्तिन्याने कालकेतू आपल्या मंत्र्यांसमवेत लव्हाजम्यासह देवळातला उत्सव पाहण्यास गेला. राजा देवळात पोचला त्यावेळी पुरोहित पुराणप्रवचन करीत होते अनेक इलोकांच्या सदस्रांत एक इलोक त्यांनी म्हटला. त्याचा वर्ण थोडक्यात असा होता—“देवा, तू सर्व-शक्तिमान आहेस. तुझ्या मनात जालं तर तू राजाला रंक व रकाला राजा करू शकतोस.”

तो इलोक कानावर पडताच राजाच्या सर्वांगाची आग होळ लागली. तो मनात म्हणू लागला—“अस्स! देव इच्छीळ तर रंकाचा राजा आणि राजाचा रंक होईल

का? हा सर्व पंडित व पुरोहित मंडळी म्हणजे निरर्थक पांपटामारखे बडबडत आहेत.”

राजाच्या मनात ती गोष्ट आली मात्र, त्याला अचानक होळ्यातमोर अंधेरी आल्यासारखे झाले त्याने जाभया घेऊन डाळें बंद केले. काही वेळ बसदावस्थेत राहिल्यानंतर त्याने शुद्धीवर घताच होळें उघडून पाहिले तर त्याला चारही दिशांना काळांच पसरलेला दिसला. त्याच्याबरोबर झालेले मंत्री व सवधाजम्यारील लोक इतर त्याला दिसले नाहीत. जवळपास दिव्याची कुकळुगारी ज्वांतगुडा दिसली नाही त्याची स्थिती पासारकी झाली.

कालकेतू घाबरला, तो घामाधूस झाला. त्याचा कट कोरडा पडला. त्या काळोखात एखाद्या जायळ्यामारखा राजा पाचपत चालू लागला. मोठया कष्टाने तो कसा जता एका शाराजबळ आला. शार जोर जोराने ठोठावून तो जोरदू लायला—“कोण आहे मात? येथे आहे का कोणी? दार उघडा. मी या देशाचा राजा कालकेतू आहे. लवकर दार उघडा. नाही तर मी एकेकाला फांसी देईन.”

तो आवाज देवळाच्या आतून ऐकू येत होता. देवळाबाहेर पाहरेकरी उभे होते.

तो आवाज ऐकून ते परस्परांकडे पहात पुसट आवाजात परस्परांस म्हणत होते—“महाभाग, तर आतांच नाही का पुजा संपवून बाहेर गेले. त्यांना बाहेर घेतांना माम्ही स्वतःच्या होळ्यांनी पाहिले. हे काय विविध आहे! आतून कोणी तोतया स्वतःला राजा म्हणवून ओरडत आहे वाटत? कोणी दाखड्या, नाही तर कोणी वेडापोर असावा!”

असं परस्पराशी बोलत पाहारेकऱ्यांनी भीत भीत शार उघडले. तेव्हा त्यांना कोणी-तरी विद्युत वेगाने त्या काळोखात पळत जात असलेला दिसला. परंतु पाहारेकऱ्यांनी त्याला धरण्याचा प्रयत्नही केला नाही.

कालकेतू देवळातून निघाला तो सरळ राजवाड्यात आला आणि मोकरांचाकरांवर ओरडत म्हणाला—“कोण आहे येथे? मी देवळात शौचको होती. त्यावेळी माझ्या अनुजेसिवाय भंत्री वगैरे मला सोडून कोसे काय आले? माझ्याजवळ असला उर्भटपचा बाळविणारांना लगेच कैद करा.”

लगेच सेनापतीने हुकूम केला—“या वेड्याला बटक करा. हा वेडा राजवाड्यात पाऊल कसा काय टाकू शकला? तुम्ही सर्व शोणा काडीत होता की काय? करा कैद याला.”

मग कालकेतूला कैद करण्यात आले त्याच्या हातात हतकड्या पडल्या.

त्याला राजासमोर हजर करण्यात आले कालकेतू रूपे एक देवदूत सिंहासनावर बसला होता. त्याने समोर कालकेतूला पाहिले व स्मित करून विचारले—“कोण रे तू?”

“मि...मि...” झुजत कालकेतू सिंहासारखा मुरगूक झाला. नंतर क्षणभर काढून म्हणाला—“तुं ओळखत नाहीस मला? मी महाराज कालकेतू आहे.” शिपायांकडे बघून म्हणाला—“हा कोण तोतया, माझे सौम करून सिंहासनावर बसला आहे! करा याका कैद!”

राजाचे सौम करून सिंहासनावर बसलेल्या देवदूताला कालकेतूचा वाडता अभिमान व कोण पाहून हसू आले. तो म्हणाला—“हा कोणी तरी किंवा वेडा दिसतो आहे. तरी अर्धवट बरोबरच बोलतो आहे. हा आमच्या दरबारत विदूषक म्हणून राहण्या लायक आहे. याची भुंकी उतरेपर्यंत याला तुक्यात टाका.”

शिपायांनी राजाला धरून नेऊन नुस्वात टाकले. तरी कालकेतू ओरडतच होता—“मला नाही ओळखलेत मी कोण आहे? मीच कालकेतू महाराज आहे!” परंतु त्याच्या ओरडण्याकडे कोणी दिले नाही. वेड्याकडे पाहून जसे लोक हसतात तसे सर्व पाहरेकरी व कैदी हसू लागले व त्याची बद्दा करू लागले.

काही दिवसांनी त्या देवदूताने राजवाड्यात एक मोठी मेजवानी दिली. कित्येक देगाचे राजे व सामंत मेजवानीला हजर होते. राजवाडा खूबभेला होता.

त्या सर्वांबरोबर मग देवदूताने नुस्वातून कालकेतूला घेऊन यायला सांगितले. मोड्याच वेळाने कालकेतूला हजर करण्यात आले.

रंगविरंगे ठिण्ठ व कपड्यांसह कालकेतूला मागण्यात आले त्याच्या डोक्यावर मंकासुरासारखी लांब टोपी होती. हातात काडी आणि कांबावर ‘किच किच’ करणारी पाकडे होती.

देवदूताने सर्व राजांना संबोधन करून विचारले—“तुम्ही ओळखलेत का याला?”

ते ऐकून विडून जाऊन वात ओठ चाबीत कालकेतू म्हणाला—“तुम्ही पण नाही ओळखलेत? मीच तर देशाचा बरा राजा कालकेतू आहे. हा कोणी तरी तोतया माझे सौम करून हे सर्व नाटक करीत आहे!”

ऐकून राजे पाहून हसू लागले आणि कालकेतूची यद्दा करीत म्हणाले—“हा कोणी तरी धमंज्योर दिसतो आहे! तरी मजून याची बोडी अक्कल ठिकाणावर आहे. चांगलं सौम करतो आहे. चांगला विदूषक आहे!” ते ऐकून कालकेतू हुताश होऊन बसला.

एके विनवी देवदूताने कालकेतूला मंतःपुरात बोलावून आपबिसे आणि विचारले—

“खरे खरे सांग, तू कोण आहेस?” ते ऐकून कालकेतूचे उरलेले अवसान बुद्धा हरवले. तो जमिनीवर लोटू लागला. त्याला वाटू लागले की त्याला करोत्तरच वेड तर नाही लागले? त्याचे डोळे उघडले. आपण देवाचा अपमान केला. योरा मोठ्याचा अपमान केला. म्हणून आपली कानउघाडणी करण्यासाठीच देवाने हे सर्व केले असणार. त्याने स्वतःचे कान भरून देवाची क्षमा मागितली. त्याला पंचात्ताप झाला. पंचात्तापाच्या अधूनी त्याची सर्व पापे धुवून तिथाली.

योग्या वेळाने स्वतःला साबळून तो म्हणाला—“महाराज, मी वेडा आहे. मानव व देव सर्वांच्या जमनीचा धिक्कार करून घमेंडीत राहलो. मूर्ख झालो. आता मला कळू लागले आहे की देवाचा अनुग्रह नसल्यामुळे मला अधिकारी व प्रजाही ओळखत नाहीशी झाली आहे. माझे डोळे उघडले. आज्ञा सर्वे उतरला. मी एक दीन असहाय माणूस आहे. प्रजेचा

दासानुदास आहे.” असे म्हणत कालकेतू छाती बडवून व कपाळ आपटून ओक्सा बोक्ती रडू लागला.

तेव्हा देवदूताने प्रसन्न होऊन आपले दोन्ही हात उमलून काजीवांद दिला—“तुम्हातला बहुकार व अभिमान नष्ट झालेला आहे. आता तू करोत्तरच राजा झाला आहेस, तू कालकेतू आहेस.”

दुसऱ्या क्षणाला देवदूत भद्रपद झाला. राजाच्या अंगावरचे ठिगळ आवलेले कपडे भद्रपद होऊन त्या जांबी त्याच्या अंगावर राजवस्त्रे आली. डोव्यावरच्या संका-मुराच्या टोपीच्या जागी राजमुकुट आला.

काही दिवसांनी कालकेतूने देवळात सर्व उन्मव यथामांग अर्पित यामाही सर्व तजवीज केली. या वेळी विद्वान गुरोहि-तांच्या तांडी एकल्लंसे दलोक ऐकून राजाला परमानंद झाला व त्याच्या ओळघातून आनंदाधू आले. त्याने स्वतः देवाचा जय जयकार केला. त्या दिवसापासून तो प्रजा रंजन करणारा राजा म्हणून प्रसिद्ध झाला.

खजिनदार

कितीक नतके लोटली. बमरपुरचा विजयसेन हा स्वतःच सर्व खजिनदाराचे कामे पहात असे. राजा स्वतःच खजिनदाराचे काम पाहू लागला, तो गोष्ट विजयसेनाच्या बडिलांपासून सुरू झाली. तो प्रवात पटला त्याला एक कारण झाले. पगारी खजिनदाराने खजिन्यातले पैसे इतके खाल्ले की खजिनाच लुटला.

अर्थातच राजाची जबाबदारी राज्य कारभाराबरोबर वाढली, आणि ती वाढतच गेली. परंतु दोन्ही कामे संभाळणे कठीण होत असल्याचे पाहून खजिन-दाराच्या पदावर एक विश्वासपात्र माणसाला नेमायचे ठरविले.

एकदा राजा आपला मंत्री सुगुणगुप्त याच्याशी त्या विषयी म्हणाला—“माझ्या जबाबदाऱ्या दिवसेंदिवस वाढत चालल्या आहेत. म्हणून खजिन्याची कामे पुढल्या

दिवसावर पडू लागली आहेत. मी कोणा-तरी विश्वासपात्र योग्य आणि कार्यकुशल व्यक्तीला खजिनदाराचे पद द्यावे म्हणतो. तुमचा काय सल्ला आहे?”

राजाचा निर्णय ऐकून प्रधान खूब झाला. म्हणाला—“खजिन्याचा हिशोब उपा दिवसाचा त्या दिवशी करणाऱ्या माणसाला नेमणे योग्यच होईल. याबाबतीत आपल्या बडिलांनी घोरण ठेवले होते तेही लक्षात ठेवणे उचित होईल. म्हणून कोणत्यातरी प्रामाणिक माणसालाच हे पद देणे बरोबर होईल.”

“तुम्ही म्हणतां तसेच मलासुद्धा वाटते आहे. परंतु कोणा अनोळखी माणसाला हे काम देण्याऐवजी, तूर्त राजवाड्यात काम करणाऱ्या पैकी कोणातरी योग्य व्यक्तीला हे काम देणे जास्त बरे होईल.” राजा म्हणाला.

स्यानंतर मंत्र्याने खजिनदाराच्या पदा-
करिता माणसाची गरज असल्याची सूचना
संसार करून सर्व नोकरवर्गात ती वाटविली.
जवळ जवळ सर्वांनीच त्या पदासाठी अर्ज
पाठविले. मंत्री ती सर्व पत्रे घेऊन राजाच्या
दशनाथे गेले.

राजाने सर्व पत्रे पाहून पाहिली.
त्याच्या दुष्टीने अनुभवी व आस्त योग्य
असा अनंतशर्मा नावाचा माणूस होता.
राजा मंत्र्याला म्हणाला—“माझ्या मते
अनंत शर्मा सर्व दुष्टीने योग्य आहे.
तुम्हांला काम वाटतं?”

तेव्हा मंत्र्याने आपली सूचना निवेदन
केली. म्हणाला—“महाराज, मते
खजिनदाराच्या पदासाठी ज्यांनी ज्यांनी
अर्ज केले आहेत त्यांच्या पैकी एकालाही
त्या पदावर नेमणे बरोबर होणार नाही.
मला असे वाटते आहे की या सर्वांनी
स्वतःचा स्वार्थ सिद्ध करून मंत्र्याच्या हेतूने
हे अर्ज केले आहेत. राखवाड्यातल्या
नोकरांपैकी फक्त ज्ञानेश्वर एकट्यानेच

अर्ज केलेला नाही. मला वाटते, तोच
सर्वात वास्तु विश्वासपात्र आहे.”

मंत्र्याचा सल्ला ऐकून राजा चकित
झाला. त्याने विचारले—“मम अर्जवरीं
मागविल्याची तुम्हांला गरज वाटली
नाही?”

“महाराज, मी जी सूचना सर्वांकडे
वाटविली होती तीच ही गोष्ट स्पष्टपणे
नमूद केली होती की खजिनदाराचा पत्तार
ज्याची नेमणूक होईल त्याला यावेळी जी
पगार मिळती आहे, त्यापेक्षा कमीच मिळ-
णार आहे; तरी सुद्धा सर्व नोकरवर्गात
अर्ज केले आहेत. अर्ज होतो?
त्यांचा स्वार्थ सिद्ध करण्याला त्यांना हे
पद योग्य वाटते अर्ज स्वादयाचा.
फक्त ज्ञानेश्वरने अर्ज केला नाही.”
प्रधान म्हणाला.

राजाने प्रधानाच्या बाणासपणाची
स्तुती केली आणि दुसऱ्या दिवशीच
ज्ञानेश्वरला बोलावून त्याची त्या पदावर
नेमणूक केली.

गणेश पुराण

आतापिनगराच्या मध्यवर्ती जागी असलेली

विष्णुस्वरुपाचा भाकतीची शिला जगा-
तले एक अपूर्व शिल्पकलाकौतुक म्हणून
प्रसिद्धीस पावे. अशी एक अगस्ती
मुनींच्या मनात होती. लोपामुद्राही चित्र-
प्रवीण होती. ती त्या जागी आली
तिने ती शिला लक्षपूर्वक पाहिली. त्या
शिलेवर गणनायकाचे कसे असावे याची
कल्पना करून तिने त्याचे एक चित्र रेखाटले.

परंतु त्या चित्राप्रमाणे विष्णुस्वरुपाचे
शिलेवर कोरण म्हणजे सामान्य गोष्ट
बघूनी. कोणी शिल्पकार ते काम करायला
मिळाला नाही. अगस्त्य मुनी चिंतित
होऊन त्या शिलेसमोर असले व ते चित्र
आणि शिला बारंबार पहात राहले.

सर्व शिल्पकार चित्र पाहून म्हणाले—

“या चित्रात शिल्पविद्या प्रमाणे या
शिलेला गणपतीचे देणे विद्वज्जना
किंवा मयामुर या दोघां व्यतिरिक्त
कोणाला शक्य होईल से वाटत नाही.”

त्यावेळी शिल्पकारांची बायको, म्हणजे
विष्णूची मानस पुत्री विश्वकला रुसून
माहेरी निघून गेली होती. म्हणून विश्व-
कर्माची बुद्धी काम करीत राहूनी.
राक्षसाचा शिल्पी मयामुर याची बायको,
अप्सरा हेमाद्री परत देवलोकी गेली असल्या
कारणाने ती वेड लागल्या सारखा भटकत
फिरत होता.

अशा तऱ्हेने अगस्त्य मुनींना त्या महा-
शिलेला लोपामुद्राने चितारलेल्या गण-

नामकाचे रूप घेजे म्हणजे एक मोठा प्रदलक होऊन बसला. म्हणून त्या शिळेसमोर मुनी रात्रीदिवस दिवनेश्वराचे ध्यान लावून व आहार निद्रा विसरून बसून राहिले. ते विघ्नेश्वराचे स्मरण करून म्हणत होते— "गणेशा! या पुढची सर्व जन्मावारी तुझ्या वरध टाकीत आहे!" असे म्हणत प्रतीक्षा करीत मुनी बसून राहिले.

एके दिवशी संध्याकाळच्या सुमारास एक मोठे पोट असलेला गिड्डासा लहान मुलगा हुकत तेथे आला. त्याचे कुरळे लांब केस घुळीने माखलेले व अस्ताव्यस्त वाऱ्यावरील उडत रुपाळावर आणि डोळ्यावर येत होते. त्याच्या हातात छेनी-

सारखं काहीतरी होतं आणि विजेसारखं चकाकत होतं. त्याचे स्नायू पुष्ट व कणसूर होते, एखाद्या कारागिरासारखे.

अगस्त्य मुनींनी त्याच्या हातातली वस्तू जास्त वेळ पाहिली तर हत्तीच्या दाताचा टोकाचा तुकडा त्याने मूठीत घट्ट घरला असल्याचे कळले. मुनी मात्सर्य-वकित झाले.

तो तबक शिल्पकार अगस्त्य मुनींच्या जवळ येऊन म्हणाला— "काय हो मुनिवर्य, या महाशिळेसमोर काही तरी मंत्र म्हणत बसला आहे वाटतं! काही काम शिळेत म्हणून मी या बाजूला आलो आहे!"

"चिरंजीव बाळा! महाशिळेला गणनाथकाचे रूप देऊन गणेशाची मूर्त करता आली करवून घेतल तिचे दर्शन घ्यावे. या हेतूने कित्येक दिवसांपासून आट पहात बसलो आहे." असे म्हणत अगस्त्य मुनींनी त्याच्या जवळचे गणपतीचे रेखा-टलेले चित्र दाखवून विचारले— "बरं पण तू कोण हे नाही सांगितलेस? तू काय काम करतोस?"

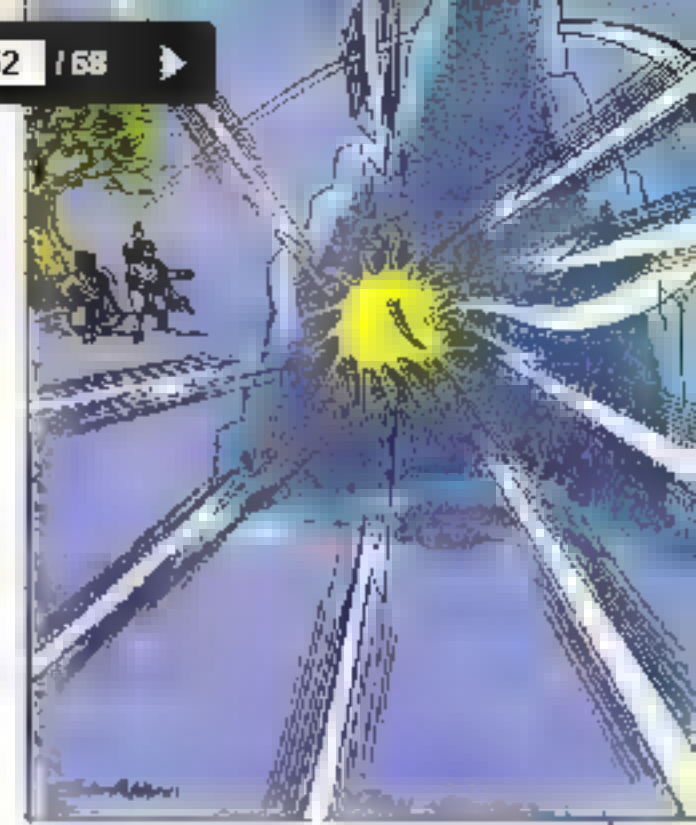
"मी जी काम करतो त्यातलं सर्वात पहिलं काम म्हणजे मी खूप खातो. नंतर दमड कोरण्याचे काम. मला शिल्पा-चार्य म्हणून हाक मारतात." तो छोटा शिल्पकार म्हणाला.

त्याचे ते बोट बोल ऐकून अगस्त्य मुनींना हसू आले. त्यांच्याकडे संदिग्ध दृष्टीने पहात म्हणाले— "या महाशिळेला रूप देऊ शकणाऱ्या एका महाशिल्पकाराची मी वाट पहात केव्हां पासून बसलो आहे. तू स्वतःला शिल्पकार म्हणतो आहेस, परंतु तू बालशिल्पकार आहेस. ही शिळा म्हणजे एक महाशिळाच आहे, ही खूप उंच आहे. तू तर गिड्डा आहेस, मग हे एवढे मोठे कसा काय करतोस, हीच एक शंका माझ्या मनात आहे!

तो बालशिल्पी हसू म्हणाला— "मी बालशिल्पी असलो म्हणून माझ्या हातून थोर शिल्पकलेचे काम होणार नाही, असे समजू नका! तुमचं 'महा' म्हटल्याने 'मोठ' होतं असं समजू नका. माझ्या छेनीला साम्य नाही, असे एकही शिल्प नाही." असं म्हणत त्याने आपली छेनी दाखविली. तो हिऱ्यासारखा चकाकत होती.

अगस्त्य मुनी पहातच राहिले व त्या शिल्पकाराने आपली छेनी त्या शिळे-वर फेकली. ती शिळेला लागताच विस्तृत प्रकाशापाठीपाठ रीज कडाडल्या सारखा बावाच झाला आणि त्या जागी शिळेला एक भोक पडले.

"ती बॅची आहे. मूर्त करायची म्हणजे त्यात बॅचीच मुख्य असते, म्हणून लंबो-

दराची ती नाभी आहे! लंबोदरापाठीपाठ शिल्प सुक होतं! असं तो बालशिल्पी म्हणत असता त्या शिळेतून "लंबोदर लक्ष्मीकरा" या आवाजापाठीपाठ माया-मालव गीत रागाचे स्वर अगस्त्य मुनींना ऐकू घेऊ लागले. "हा आहे काळवशी दगड, बऱ्यासारखा दणक आहे, म्हणून लोदकाम करीत असता विजेसारखी कांती व आवाज प्रगट होतात. म्हणून माझं लोदकाम पुरं होईपर्यंत जवळपास कोणी पशुपक्षी किंवा माणसाने राहतां कामा नये. मोठा कडकडट होईल. शहरात राहणारांनी तो ऐकून भयभीत होण्याचं कारण नाही. तेव्हा हे मुनिवर्य, तुम्ही दूर तिघून जाणं

बरोबर होईल. दूर निघून जाऊन निश्चित पणे शोषा कसे! उजाडतांच मांस कोडकाम पुरे होईल!" बालशिल्पी म्हणाला.

अगस्त्य ऋषी आश्चर्यचकित झाले. परंतु त्याहून जास्त काही करण्यासारखेही रवांना सुचले नाही. त्यांचा भेंदु त्यावेळी संद पडल्यासारखा झाला. काही वेळ थांबून अगस्त्य त्या बालशिल्पकाराला रेखाचित्र देऊ लागले तेव्हा तो म्हणाला—"तुम्ही आत्तांच तर शोडभा वेळा पूर्वीच दाखविलेत नाही का? एकदा पाहिले की पुरे. पुन्हा पुन्हा पहात बसलो तर मोठा शिल्पकार मी कसा म्हणवू शकेन? हे शिल्प म्हणजे मला खेळासारखे आहे. सर्व सात्त्विकानंतर चित्र

काढले त्याला येऊन पाहून ■ म्हणावे. सांबू दे त्यालाच ■ क्लिप्त बरोबर आहे की नाही ते! हे चित्र काढवून ध्यायला तू काय दिलेस कोणास ठाऊक? नू मला काय वेतोस ते मी पाहणार आहे!" शेवटचे वाक्य ऐकताच अगस्त्य मुनीमा कसंसा वाटले.

त्यांची परती लोपामुद्रेच्या. अंगा-कांठावर जे काही होते त्याशिवाय अगस्त्या-जवळ स्वतः जे असे काही हो नव्हते. होते ते सर्व त्यांनी बांदून टाकले होते. त्या शिल्पकाराला काहीतरी दिलं हे पाहिजे. ■. लोपामुद्रेला ■ सांगून विचारायचे? असा मनात विचार करीत अगस्त्य निघून गेल्यावर लोपामुद्रेच्या तोंडावर एक अस्मृत तेजस्वी कांती विलसू लागली. काय झालं न? या अर्धी मुनी लोपामुद्रेकडे पाहू लागले.

लोपामुद्रा उचंबळून आलेल्या आनंदाने म्हणाली—"अगस्त्य भूर्ध्वीनी मला क्षमा करावी! ऋषिपत्नीने ऋषिपत्नीसारखेच रहावे हो गोष्ट मला लहानपणापासूनच चावखी माहीत आहे. वस्त्राळंकार पाहिलेत म्हणून किंवा घन रोजत घेऊ नका असे मी का म्हटले माझे मलाच आश्चर्य वाटत आहे बाज. कोणते तरी महाकाय पूर्ण व्हावे यासाठी अनिर्वचनीय अशी कोणती तरी शक्ती माझ्या तोंडी ते कोळून गेली

असे वाटते आहे. मला कोणतेही दागदागिने नकोत. रेशमी जरीची वस्त्रे नकोत. ■ दोस्त नको. माझ्या डोक्यात त्या वेळे-पुरते फिरलेले अज्ञान बातां ■ निघून गेले."

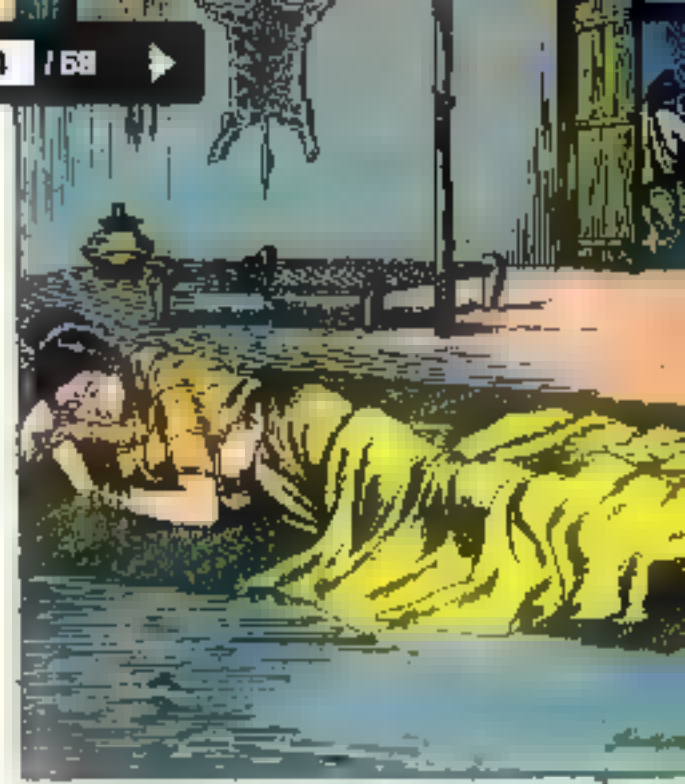
तो म्हणालो ते ऐकून अगस्त्य ऋषींना बरे वाटले

"शिल्पकार मिळाला व काम पुरे होईल. ते वाटते आहे. उजाडणाऱ्या सुमारास काम पुरे होईल असे म्हणतो आहे." ■ ऋषी म्हणाले.

"काय म्हणता? ■ त्या महाशिल्लेवरचे कोरीव ■ संपेल म्हणता? तो शिल्पकार मनुष्य आहे की देव?" लोपामुद्रेने चकित होऊन विचारले. "मानूसच आणि लहान पोरमाच आहे. त्याला योग्य मजुरी कशी द्यायची? किती सायची, काही सुचत नाही!" अगस्त्य म्हणाले.

"जाणसी उद्या भाद्रपद शुद्ध चतुर्थी नाही का? गणेश चतुर्थी ना! शिलाकलेचा अभ्यास घेऊन ससजात आणि विविध भास बुद्धा विसरलात वाटतं!" लोपामुद्रेने विचारले.

"काय म्हणालीस? उद्या गणेशचतुर्थी म्हणतेस! गणेशाची मुठ तयार होणार! सर्व विचित्रच दिसतं आहे!" असं अगस्त्य

मुनी आश्चर्याने म्हणू लागले तेव्हा लोपामुद्रा म्हणाली—"तो शिल्पकाराचा मुकणा नाही आणि नातब हो नाही।"

परती म्हणाली त्यात सत्याचा काही बंड असला पाहिजे असे अगस्त्यांना वाटले. बरोच रात्र लोटली होती. रवांना शोष येत नव्हती. फुतूहल वाडतच होते. काय होणार हे कळत नसल्यामुळे अगस्त्य धरा-बाहेर पडलेच.

■ महाशिल्लेजवळ पोचेपोचेली. त्यांना महाशिल्लेजवळ जे दृश्य दिसले, ते पाहून त्यांचे सर्वांग हादरले. जागण्या जागी ते जमिनीवर बेशुद्ध होऊन पडले. शेकडों छेती आपल्या आप कोरीव

काम करीत होत्या. विविध रंगाची विद्युत कांती लकाकत प्रकाश पाडत होती. 'अण लण' चा आवाज सतत वावू होता. सर्व छत्री हस्तिवंती होत्या आणि विजेसारख्या चकाकत होत्या. ते एक स्वप्न आहे की अरंज काही घडत आहे न कळल्यामुळे अम झाल्यासारखे वाटून अगस्त्य अर्थे बेधुंद्यावस्थेत तसेच पडून होते.

अर्धनिद्रावस्थेत पडून राहिलेल्या अगस्त्य ऋषींनी बोळे उघडून पाहिले तर तो शिल्पकार बालक त्यांना दिसला. पुर्वेकडे दिशा फाकू लागल्या होत्या.

"काय हो, महर्षी! जेवे छोपेत स्वप्ने घडत पडलां आहांत? तुम्ही योगविद्येत

पारंगत आणि तुम्हाला ही स्वप्ने आणि झोप कशी काय? माझे काम संपले! चित्रकाराला येऊन पाहून वा म्हणावं, चित्रात जे रूप आहे तसेच बाले आहे की नाही पहा म्हणावं!" असं बालक शिल्पकार म्हणत असतां तेचे ताटभर मोदक, पाणी, फुलं वगैरे येऊन लोणामुद्रा आली.

अगस्त्य ऋषी वचनं होऊन स्पष्टिकासारखी चकाकणाऱी ती वणेश मूर्त पड्यात असतां बालक शिल्पकार त्यांना म्हणाला—वरं तर माझी मजुरी? मला काय द्यायचं जसेल ते वा तर!"

मूनी म्हणाले—"महा शिल्पी! तुला काही कितोही दिलं तरी पुरणार नाही. तरी चंद्राला मुताचे वस्त्र वान करतात तसे थोडे वन नाजूक काढून ठेवले आहे, आनतो!"

बाल शिल्पकार म्हणाला—"वरं तर वचन, चित्र रेखाटलं काय दिलं हे सांगा पाहू! दगडावर सोदकाम करणे म्हणजे थोडे वासाचे असले तरी मोठी कला मध्ये. शिल्पकलेला मूळ म्हणजे चित्र रेखाटणे. चित्र काढणे मेधावी कलाकारालाच साध्य असते."

"अहो बालशिल्पाचार्य! चित्रकाराला निराळे काही देण्याची गरजच पडली नाही. ते चित्र माझ्या पत्नीनेच काढले आहे!"

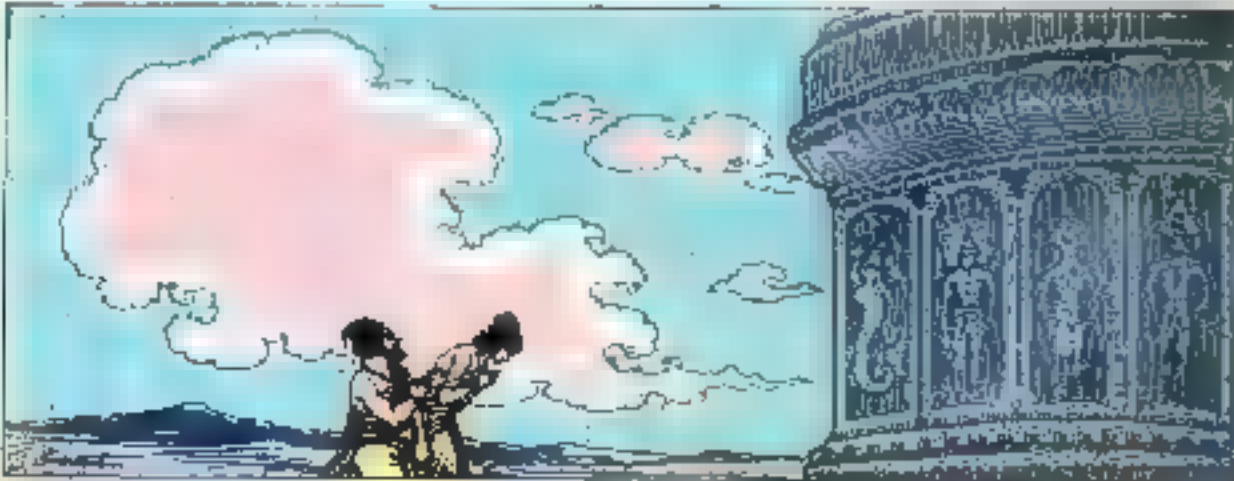

असे म्हणत अगस्त्यांनी सूचनाई लोपामुद्रे-
कडे पाहिले. लोपामुद्रा कीणात्याक्षरी विचा-
रात त्यावेळी गर्क झालेली होती.

“हे काय म्हणतां मुनिवर्य! मी म्हणाला,
तर एका शहराच्या निर्मितीला लागणारे
घन चित्रकाराला दिले असते. इतके उत्तम
रेखाचित्र आहे हे! ते घन यानाच मिळाले
पाहिजे!” बालक शिल्पकार म्हणाला.

अगस्त्य लगेच चुकून म्हणाले—“पर
तर ते घन मी तिच्याचसाठी काढून बाजूला
ठेवले आहे!”

बालक शिल्पकारचकित होऊन म्हणाला—
“म्हणजे! ■ सर्व स्त्रीघनच आहे तर!
तुम्ही सांगितलेत म्हणून बरे झाले. तुम्ही
दिले ■ मी घेतले तर किती मोठा अभ्यास
होणार होता? त्यातली मला कबडी देखील
नको!” असे म्हणत लोपामुद्रेकडे पहात
पुढे म्हणाला—“वाई! तुम्ही आपल्या
हाताने मला एक मोर्बक द्या, मला तोच
पुरे! जोदकाम केले त्यातली भाजी मजुरी
ब्रह्मदेवाने केव्हाच लिहून ठेवली आहे.”

ते ऐकतांच लोपामुद्रेने जोदकांचे ताटच
शिल्पकाराच्या समोर ठेवले आणि बाल
शिल्पकाराला साष्टांग नमस्कार घालून
त्याचे पाय धरले आणि म्हणाले—“विघ्नेश्वरा,
तुझ्या अनुग्रहाने आम्ही मुक्त झालो!” ती
असे म्हणत अततांच ती बाल शिल्पकार
अंतर्धान पावला.

अगस्त्य मुनींना झालेला अंम ■ माया
नाहीशी झाली. विघ्नेश्वराच्या कला
कौशल्यासमोर प्रणाम करून ते म्हणाले—
“विघ्नेश्वरा! मी स्वतःला किती मोर्बक
मिळोविला आणि तपस्वी म्हणून मानीत
झालो. परंतु तुझ्यासमोर अजोष ■
ठरलो. कोणी किती मोठा झाला तरी
तुसी माया ■ कळणे शक्यच नाही!”
असे म्हणत ते नमस्कार करीत, योवाहीत
भाकून गेले असता त्या शिल्पातल्या सर्व
वेडता गाणे रात असल्यासारख्या भासल्या
“वातापि गजपति भजे!” आणि त्या
स्वराबरोबर निरनिराळी वाद्यही वाक्
लावली.

गंधर्व राजकुमारी

[७]

निराश होऊन बरी पोबऱ्यावर हसनच्या
मनात तेवढ्यात एक अंकुर
फुटला. त्याला राजकुमारीचा आठवण साऱो.
त्याने पुन्हा साईबा निरोप घेतला आणि
उंटांला बोलवून तो त्यावर बसला आणि
आपल्या बहिणीकडे गेला. तो इतक्या
लवकर परत आलेला पाहून त्यांना तर
आश्चर्य झाला त्याने चडलेले सर्व वस्तू
सांगितले व पत्नीच्या विरह दुःखाने रडू
लागला. त्याच्या बहिणींनी त्याचे सांत्वन
केले.

ती त्यांना म्हणाला—“वाक् वाक् बंटावर
कस जायचं, त्याची वाट मला सांगा. तेंधे
गेल्यावर धवकशी केल्यास माझा पत्ता मिळू
शकेल असे माझ्या बायकोने माझ्या आईला
सांगितले होते.” हसनने ते सविस्तर
सांगितले.

सातही बहिणी परस्परांची तोंडे पाहून
मान त्यांनी करून बसल्या. काही वेळाने
म्हणाल्या—“हसन, हात बर करून
हाताने तुला स्वर्गाला स्वयं करणे कशाचित
शक्य होईल, परंतु वाक् वाक् द्वीपांवर
जाणे तुला ■ आहे.” हसन आशा
धरून होता, ती पण आता लयाला गेली.
पुन्हा दुःखाचा पगडा त्याच्यावर बसला.

प्रेमाने त्याची काळजी घेणाऱ्या राज-
कुमारीने त्याचे सांत्वन केले ■ म्हणाली—
“तुला तुशी बायको व मुले भेटण्याचा योग
असेच तर कोणता तरी मार्ग निघेलच हसन,
आम्ही आम्हांला शक्य होईल ते सर्व करू,
स्वयं मान बसणार नाही. तू मनाला फार
कावून घेऊ नकोस.” तिने त्याला धीर दिला.
त्या राजकुमारीचा अब्दुल खुद्दूस नावाचा
एक मामा होता. तो दरवर्षी एकदां आपल्या

भाण्यांना भेटायला येत असे. परिस्थितीत त्याला बोलवामचं म्हणजे एका तऱ्हेची राठ विस्तवात टाकावी लागे. ती राठ मोठ्या धक्काजवळ होती. ती थोडी वेळून विस्तवात टाकताच सोसाट्याचा वारा सुटला. त्याचा जोर ओसरल्याबरोबर एका पांढऱ्या हत्तीवर बसून अब्दुल खुद्दूस आला. "मी येऊन एक वर्ष झालं. उद्या निघावं, असा विचार करीतच होतो; तेवढ्यात तुम्हीच बोलाविलेत. काहीतरी विशेष गोष्ट असवी. बोला, कशाला बोलाविलेत?" त्याने आपल्या भाण्यांना विचारले.

"तसं काही नाही. आम्हांला तुमच्या मदतीची थोडी गरज आहे." राजकुमारी

म्हणाल्या. दिली, कोणती ती सांगू लागतां?" त्याने विचारले.

त्यांनी त्याला हसनची कथा सविस्तर सांगितली व म्हणाल्या—"आमचा हसन याला 'वाक् वाक्' डोपाचा मार्ग हू दाखव. तो कपाळावर हात ठेवून घराच वेळ मनासक्या मनात विचार केल्या नंतर म्हणाला—"काही उपयोग नाही. तुमच्या भावांने असाध्य असेच काम मनावर घेतले आहे. वाक् वाक् डोपात पोचणे शक्यच नाही."

"ही गोष्ट त्याला कळेल, असा सज्जात त्याला समजावून सांग. नंतर आपला सल्लापण काय तो हे!" राजकुमारी म्हणाल्या.

अब्दुल खुद्दूस हसनला म्हणाला—"बाबा रे, सधे नसजे, यह सुखा तुला वाक् वाक् डोपात येऊन जाणे नाही. त्या बेटांवर गंधर्वांचा चक्रवर्ती निश्चित होऊन निवास करतो. त्या डोपांचं रक्षण सैनिक कन्याच्या तुकड्या सतत करीत असतात. सप्तसमुद्र आणि सप्तपर्वत पार करून गेल्या जियाय तुला तेथे पोचतां येणार नाही. तेथे पोचजे थोडक्यात अशक्य आहे! म्हणून तो विचार मनातून काढून टाक आणि आपल्या बहिणीबरोबर सुखाने रहा! नाही नाहीत्या संकटांत उडी कां

घेतोस?" असा त्याने हिताच्या पार गोष्टी सांगितल्या.

■ ऐकून हसनने तोंड खाल झाले. मोठ्याने किकाळी फोडून जमिनीवर बेसुद्ध होऊन पडला. त्याला स्थितीत पाहून अब्दुल खुद्दूसला त्याची कीच आली. हसन कुठोवर आल्याबरोबर अब्दुस खुद्दूस त्याच्या साद्यावर ठेवून म्हणाला—"तुला या अवस्थेत सोडून निघून जाणे मना सुडा नाही. काही मार्ग आहे का, पाहातो, माझ्या बरोबर येतोस का?" त्याने विचारले.

हसनला पुन्हा विवात जीव आल्यासारख वाटल. एकदम उठून उडी मारली आणि त्या म्हातान्याबरोबर निघाला. दोघे पांढऱ्या हत्तीवर बसले. खुद्दूसने हत्तीच्या कानात काहीतरी सांगितले. जगेंच तो हत्ती आकाशात उडाला आणि विद्युत् वेगाने जाऊ लागला. ते नील पर्वतावर येऊन पोचले. नील पर्वतात एक गुहा होती व त्या गुहेला पोलादी दार होते. म्हातान्याने दार ठोठावताच निळ्या रंगाचा एक शीशो, एक निळ्या रंगाची तलवार व त्याच रंगाची डाळ धारण करून समोर आला. म्हातान्याने सगर्भात त्याची डाळ हिंसाकावूत घेतली आणि दूर फेंकून दिली. जगेंच त्या शीशोने पुन्हा ते दार पूर्वी सारखे बंद केले.

गुहेत दोघे एक वेळ दूर जाऊन गेल्यावर त्यांचा शीश दारवाजे विसले. दोन्हीना सोन्याची कुलूपे आविलेली होती. अब्दुल खुद्दूस एका दाराला धक्का देऊन आत शिरला. त्याच्या सांगण्याप्रमाणे हसन बाहेरच थांबला.

एका तासानंतर अब्दुल खुद्दूस एका थोड्याला घेऊन बाहेर आला. तो थोडा व त्याच्यावरच शीगीर वर्गरे निळंच होते. त्याने हसनला थोड्यावर बसून दुसरे दार उघडले. त्या दारापलीकडे निळ्या आकाशशिवाय काहीच दिसत नव्हते.

"बाबा रे, अगदी शेवटचा म्हणून विचार करून काय ते ठरव. तुला एका

भागून एक घोर धोक्यांना तोंड द्यावे लागणार आहे. भाहे ना तयारी? की आपल्या बहिणीकडे परत जातोस?" त्याने हसनला विचारले.

"हजारदां मरावे लागले तरी मी त्याला तयार आहे." हसन म्हणाला.

"तुला जन्म देणाऱ्या आईका विचार करून तरी तू मागे फिरणार नाहीस का?" म्हातान्याने विचारले.

"मी माझ्या बायको व मुलांनाबरोबर घेतल्या शिवाय आईकडे परतायला तयार नाही." हसन म्हणाला.

"तर मग ठीक आहे, हसन! हे पत्र घे. तू घोड्याला चालवायची गरज नाही.

त्याचा वाट माहीत आहे. तो तुला काळ्या पर्वतावर उतरवेल. काळ्या गुहेजवळ तू उतर आणि घोड्याला काळ्या गुहेत जाऊ दे. एक म्हातारा बाहेर येईल. तो काळाक-भिन्न आहे. परंतु त्याला गुड्यापर्यंत लोंबणारी पांढरी दाढी आहे. त्याला मलाम करून हे पत्र दे. तो पठ्यांचा राजा आहे. माझ्यातून मोठा आहे. त्याच्या मदतीशिवाय तुझे काम होणे अशक्यच समज. त्याची लुपी संगरादन कर." असे अब्दुल खुद्दूसने गुहेत विरला. निळा घोडा जोराने हिणहिणला आणि आकाशान उडू लागला.

अब्दुल खुद्दूसने दिलेल्या धोर्यावर हसन बसला होता. त्याने मलाम हातात धरलाच नाही. तो घोडा वाणासारखा सरळ व अतिवेगाने उडत वहा दिवसांनी दहा वर्षांत चालून जाण्याइतके अंतर कापून एक काळ्या पर्वताच्या रांगेपर्यंत पोचला. त्या पर्वताच्या रांगा पूर्वेपासून पश्चिमेपर्यंत पसरलेल्या होत्या. निळा घोडा जोराने हिणहिणला. पर्वतावर उतरताच कोठून तरी काळे घोडे अकस्मात आले आणि निळ्या घोड्याला वेढा देऊन तेथे राहिले. त्यांच्या मधून चालत चालत निळा घोडा एका काळ्या गुहेजवळ आला. गुहेच्या बाहेर हसनला उतरवून तो घोडा गेलेत गेला.

हसन गुहे बाहेर सुमार एक तासभर उभा राहिल्यावर गुहेतून एक वृद्ध बाहेर आला. त्याला पाहताच हसनला तो कोणी थोर पुरुष असावासे वाटले. तो अगदी काळा कभिन्न तर होताच, वर त्याने काळी वस्त्रे परिधान केली होती. कमरे खाल-पर्यंत लांबणारी त्याची दाढी मात्र पांढरी शुभ्र होती. तो साक्षात् मुलमानचा मुलगा अन्नी होता.

हसन नम्रपणे त्याच्यासमोर गुडगे टेकून उभा राहिला. नंतर त्याने अब्दुल खुद्दूसने दिलेले पत्र त्याला दिले. अन्नीने ते पत्र घेतले आणि काही बोलल्या शिवाय गुहेत गेला.

बराच वेळ गेला. हसन अगदी निराश होत होता. तितक्यात तो वृद्ध पांढरी शुभ्र वस्त्रे परिधान करून बाहेर आला. हसनला यायला त्याने क्षण केली. त्याने त्याला आपल्याबरोबर आत बोलावून एका मोठ्या दालनात नेले. दालन सवेंच्या सर्व रस्त्यावित्त होते.

चारदां वापऱ्यात गालिच्यावर चार थोर विद्वान मौलवी बसलेले होते. त्यांच्या चारही बाजूंना मोठ मोठे ग्रंथ पसरलेले होते. दालनाच्या मधोमध त्या वृद्धाचे सात शिष्य बसलेले होते. ते काहीतरी लिहीत होते व वाचीत होते.

अन्नीने पाऊल टाकताच सर्व उभे राहिले. तो मध्यस्थानी बसल्यावर सर्व त्याच्या घारी बाजूला बसले. तेव्हा हसनने त्या सर्वांना आपली कठण कहाणी सांगितली. नंतर त्या सर्वांनी बराच वेळ आपसात चर्चा करून त्याला मयतच घाबी असा सल्ला दिला.

त्यांचा सल्ला ऐकून तो वृद्ध म्हणाला— "सर्व सरे आहे, परंतु वाकू वाकू होपांत जाणें सोपे नाही. तिकडून परतणे त्यातून ही कठीण. घोड्याच्या मूलीकडून त्याला जो घाम होईल तो सांगायचीच गरज नाही. हा मुलगा आपल्या बायकोला कसा काय भेटणार, मला ही कळत नाही.

(कमशः)

थोर मनाचा मालक

विश्वास नाकाच्या एका व्यापाऱ्याच्या घरी लक्ष्मण नावाचा एक मुलगा काम करीत असे. कामाला जागल्या नंतर भोरणाच दिवसात त्याने आपल्या ~~काय~~ मनात तो प्रामाणिक मुलगा आहे, असा विश्वास उत्पन्न केला. व्यापाऱ्याला अधारी वसूल करण्याची ~~कामे~~ पुष्कळ असत. त्याने ~~ही~~ काम लक्ष्मणला करायला सांगितले आणि स्वतः इतर कामांत निविघतपणे लक्ष घालू लागला.

एकदा शेजारच्या गावच्या गोपूशेट नावाच्या व्यापाऱ्याकडून एक मोठी रकम वसूल करायचे काम होते. ते पैसे वसूल करण्याचे काम विश्वासने लक्ष्मणला सांगितले. लक्ष्मण ठरावितच घेऊन निघाला आणि दुपारच्या सुभारस त्या गावी पोचला. गोपूशेटला भेटतांच त्याने लक्ष्मणला पांच हजार रुपये द्यावयाचे होते ते दिले.

पैसे काळजीपूर्वक बांधून घेऊन लक्ष्मण परत आपल्या गावी निघाला.

त्या दीव्ही गावाच्या मध्ये एक लहानशी नदी होती. ~~ही~~ नदी पावसाळ्याशिवाय शबं वर्षभर कोरडीच असे. कधी कधी डोंगरात अकाली पाऊस पडला की त्या नदीला एकाएकी मोठा पूर येत असे.

गुरुवार पाण्यातून नदी पार करून लक्ष्मण पोलीकडच्या काठावर येऊन पोचला असेल त्याला डोंगराच्या बाजूने मोठा पावसाचा ~~आवाज~~ पुराचा आवाज ऐकू आला. त्याने त्या बाजूला वळून पाहिले आणि ~~तो~~ त्या बाजूने पुराचे पाणी मोठ्या नदरसरस धावत पुढे येत असलेले दिसले. लक्ष्मण धावत नदीच्या काठावरून दूर अंतरावर जाऊन उभा राहिला.

पाहतां पाहतां दूरवर पाणी एतरले आणि पुराच्या प्रवाहाबरोबर उपटून

निघालेली साडेसुपेही दिसली. दूर त्याला दोन माणसे पुरात गढंगळ्या जात पाहून जात असलेलीही दिसली. त्यांना पाहून मात्र लक्ष्मणला बास्तीच बसली.

मात्र ~~तो~~ येऊ लागले तेव्हा ~~तो~~ मनात एक निराळाच विचार आला, 'आपल्या जवळ यावेळी बरेच पैसे आहेत आपण योरेने खोटे बोललो तर सर्व ~~पैसे~~ आपले होऊ शकतील!'

लक्ष्मणने ~~आपल्या~~ एका तळघात पुढे मारली आणि त्या ओल्याचिच कपड्या-निशा सरळ दुकानावर गेला. त्याला पाहून व्यापाऱ्याने विचारले—'हे रे काय? मालं तरी काय? आणि हे आलेचिच कपडे?'

लक्ष्मणने बाबत्या आवाजात ~~आपल्या~~ आलेल्या प्रसंगाचे तिसटमोठ लावून वर्णन केले. म्हणाला—'मालक, मी नदी पार करून येत असतां एकाएकी पूर आला. त्यात सापडलो आणि बरेच अंतर वाहूनही गेलो. कसाचसा ~~आगमो~~ आगमो!'

'बापरे! नकोच बलकत्तर, म्हणून वाचलास!' विश्वास म्हणाला.

'परंतु मालक...' म्हणत तो रडते तोंड करून गप्प उभा राहिला.

~~कळना~~ कळना की काय झालं आणि नोकराकडे आदचर्याने पहात राहिला. 'मोठ्ठ नृकसान झालं, मालक! जीव

वाचवायच्या प्रयत्नात पांच हजारपैच बांधून ठेवलेले पुढचे हातातून तिसटले ~~आ~~ वाहून गेले!'

विश्वासाना स्वास आलेचा झाली व वरचा ~~आ~~ राहून गेला, पाच हजार, म्हणजे फार मोठी रक्कम! जिवावरचा प्रसंग असला की कोणालाही पैशाची फिकीर कशी असणार! म्हणाला—'जाऊ दे, ~~तो~~ ते झालं! धरो जाऊन कोले कपडे बदल. काळजी करू नकोस!'

लक्ष्मण धरी निघून गेला. चार दिवस लोटल्यावर ज्याने लक्ष्मणला पांच हजार दिले होते तो गोपूशेट विश्वासाच्या दुकानात आला आणि म्हणाला—'मिळाले ना पैसे?

तो निघाल्यावर गोपूशेट स्वतः ओढ्या पलीकडच्या गणेशपुरीला जाऊन पावे म्हणून पाडोपाठ निघाला होता. तो ओढ्या पलीकडे जाण्यासाठी ओढ्यात पाऊल टाकणार इतक्यात ओढ्याला पूर आला. पुर्वीच लक्ष्मण ओढ्यापलीकडे जाऊन काठावर उभा होता. ते पाहून गोपूशेटला ज्ञापने वाटले होते.

वस्तुस्थिति अशी असता लक्ष्मणने आपल्या मानकाला तिलाटमीठ लावून पणोपकल्पित गोष्ट मागितली तर विश्वासला त्याच्या नोकरांने कसे फसविले हे नुसते होवाने सांगून मोकले होण्याऐवजी त्याची सचाई उपडकीला आणून रेणे बरोबर होईल असा गोपूशेटने विचार केला.

त्यासाठी त्याने एक युक्ती करायचे ठरविले व विश्वासला म्हणाला—“विश्वास तू साक्षात् विश्वास आहेस. तुझ्या ऐवजी दुसरा कोणी असता तर मीच लक्ष्मणच्या हातात गंधार रुपये ठेवून त्याच्या तोंडी पांच हजार रुपये पचविले असते.”

विश्वास हसून म्हणाला—“हे पहा, माझा विश्वास माझ्या नोकरावर जितका आहे, तितका विश्वास लक्ष्मण स्नेही व्यापाऱ्यावर व तुझ्यावर ही आहे.”

“बस! तर मग मी तुझ्या नोकरापेक्षा जास्त प्रामाणिक व विश्वासपात्र आहे, हे

सिद्ध करवतां मी ठरविले आहे. तू आज रात्री सुमारे नऊ वाज्याच्या सुमारास तुमच्या गावच्या सावाच्या देवळातल्या जांभळाच्या झाडाखाली वग पाळटून येऊन उभा रहा. मी जामवदीच्या जुडपात लपून उभा राहतो काय होतं ते तू पहा!” गोपूशेट म्हणाला.

विश्वासने चाकित हाऊन विचारले—“हे हवं कदासाठी रे? तू काही करणार अस- पोस तर आधीच सांगून का नाही टाकोत?”

“तग मागितल तर लक्ष्मण नाही म्हणत! तू मावाच्या देवळात बसत ये मात्र, विमळ नकोस!” असे सांगून गोपूशेट निघून गेला.

त्या दिवशी रात्री काळीज धडू लागला तेव्हा तो लक्ष्मणच्या घरी गेला आणि त्याला हाक मारली. लक्ष्मणने दार उपडले व समोर गोपूशेटला पाहून दचकला.

गोपूशेट गोष्ट शब्दात न्याला म्हणाला—“काय रे, तुझ्यावर केवढा आला त्या दिवशी! मी दिवले सर्व पैसे पुरात वाटून गेले नाही का रे?”

लक्ष्मणच्या मनातली भीती पार नाहीशी झाली. त्याने त्याला फार चाईट वाटत असल्याचे सांगून म्हणले—“होय हो, शेटजी! झालकाचे पैसे, एवढे तेवढे नाहीत,

बरोबर पांच हजार रुपये! मला बंताचे पोहता येत होते पुराच्या पाण्यात थोडे हातपाय मारले आणि कसाबसा काढाळा लागला!”

गोपूशेट दोबघाशा पट्टेने हसत म्हणाले—“या सर्व गमजा माझ्याजवळ नाही चाला- वच्या, समजले! तुझी परीक्षा घ्यावी म्हणून मी हे बोललो होतो ओढ्याला पूर येण्या- पुर्वीच तू पलीकडच्या काठावर पोचलेला मी स्वतःच्या डोळ्यांनी तुला पाहिला, हवं असेल तर एका दोघाना साक्षीदार म्हणूनही आणू शकेन!”

लक्ष्मणला पायापासून मस्तकापर्यंत कापरं भरल्यासारखे झाले. गोपूशेट त्याच्या-

तसे मी ओढ्याच्या मुलाबरोबरच पाठविले होते म्हणा!”

त्यावेळी लक्ष्मण दुकानात तळता विष्वास गोपूशेटला लक्ष्मणच्या तोंडी त्याने जे काही ऐकले होते ते सांगून म्हणाला—“तो म्हणाला त्यात काही तरी लबाडी असली पाहिजे, असे मला वाटले होते, परंतु ते क्षणभरच, कारण त्यानंतर इतरांच्या तोंडी ओढ्याला पूर आला होता हे मला कळले. ते कळले नसते तर मी त्याला त्याची मानगूटी लक्ष्मण खरी गोष्ट काय ती काढून घेतली असती.”

ते ऐकून गोपूशेट दचकच झाला. लक्ष्मणला पांच हजार रुपये दिल्यानंतर

खांसावर हात ठेवून म्हणाले—“मी हे सर्व तुझ्या मालकांना सांगणार नाही. त्याबद्दल त्या पांच हजारतुली अर्धी रक्कम मला मिळाली पाहिजे, आहे काय?”

लक्ष्मणने होकारार्थी मान हलविली आणि पेस आणायला निघाला. तेव्हा गोपू-
शेट त्याला म्हणाले—“मी एका मित्राला भेटायला जातो आहे. पेशाच ओस नको. रात्री नवाण्या नुमारास सांबाळ्या देवळानजोकच्या आभळाच्या झाडाखाली मी तुम्ही वाट पाहतो लू तेव्हा येऊन पेस आणून दे।”

लक्ष्मण रात्री नऊ वाजता पेस घेऊन सांबाळ्या देवळात गेला. तेथे गोपूशेटने सांगितल्याप्रमाणे आभळाच्या झाडाखाली एक माणूस नभला होता. लक्ष्मण त्याच्या जथळ म्हणाला—“गोपूशेट, तुम्ही सांगितल्याप्रमाणे अडीच हजार आणून देतो आहे आ मी पंधरा दिव्या प्रमाण आला आहे. तुम्ही मुळा वचन दिल्याप्रमाणे माझ्या मालकांना ही गोष्ट कळू देवा कामा नये!”

ते एकव्यावर जाऊन बसल्या विस्वासचा स्वतःच्या कानावरच विस्वास बसेना. तो त्याला लक्ष्मणच्या थोडाहीत भक्ती जोगने दिली की त्याच्या डोळ्यासमोर कायवे साक्ष लागते नंतर विस्वास म्हणाला—“काय रे, तू इतका विस्वासापास करशील असे म्हणत वाटते. तूला आता अटक करविली असली, परंतु तू माझ्याकडे कित्येक वेळा येऊन येऊन म्हणून तुला क्षमा करतो माणुगे पुढान जावायच आ हमानको कमावची एवढेच काम तूच राहिल!”

इतका वेळ दुकून हे सर्व उभे असताने गोपूशेट आले व पेशाच दोनक विस्वासाच्या हातात देत म्हणाले—“उरलेल अडीच हजार मालकांना आणून दे! इतकी कमी शिक्षा तुला भोगावी लागेल असे म्हणत वाटत गेला. तुझ्या मालकांचे आदेश पाहून मी करो घमकच झालो!”

[७]

[शब्दाने विस्वास मोडाने बसा केला. चिखतेनाच्या पण्णाम राजवाड्याच्या मंडपादरम्य उभी मारून प्राणत्याग केला. प्रजेने समरसेनाच्या 'अपघोषकार' केला. समरसेने मरणाद्वयला बरोबर येऊन सर्वान्ध बाबूवर बाबून जाण्याच्याहेतूने निघाला. त्यानंतर—]

शिवदत्त मंदरदेवाला पुढे सांगत होता :

“नुमारे दोनतीनशे पायवळ सैन्याच्या पुढे वर्ष चंद्राकृतो काही घोडेस्वार निघाले शत्रूच्या घोडेस्वारांनी पायवळावर हल्ला चढवावयाचा तर त्यांना प्रथम समरसेनाच्या घोडेस्वारांबरोबर चार हात करावे लागणार होते नाही का?” “होय तर, म्हणजे समरसेनाने तसा व्यूहच रचला होता म्हणावयाचा.” मंदरदेव हसत म्हणाला.

“समरसेनाने टाकलेला हा पवित्र बाबूने रचलेले सैन्य विस्कटून पुरेसा होता. त्याचे सैन्य म्हळू म्हळू पुढे येत होते. शत्रूला अर्थातच त्याची दहशत बसली व त्याने मागे मागे सुरवात केली.

एकाएकी समरसेनाच्या विनीच्या तुकडीने शिंग फुकले आणि त्या पाठोपाठ जय-जयकार सुरू झाला. त्याच्या घोडेस्वारांनी वेगाने हल्ला चढविला. त्याला

शत्रूच्या घोडेस्वारांनी घेर्याने तोंड दिले. त्यावेळी माले व तळवारीचा परस्परगंवर झालेला हल्ला झुणजे सामान्य नव्हता. ती चकमक वर्णनातीस होती.

चारपाच मिनिटांतच शत्रूला पाय रोवून युद्ध करणे झाले व ते फुटेल तिकडे पळू लागले. वेळी सैन्य शत्रूवर तुटून पडले. विजयोत्साहाने समरसेनाचे घोडेस्वार भाल्यांनी शत्रूच्या पायदळ सैन्यावर हल्ला करायला सरसावले. कोठे पळायला सुद्धा जागा नाहीवी पाहून सैन्य जिवा-उदार होऊन लडू लागले.

विजयलक्ष्मी समरसेनाच्या गळघात हार घालणार असे मला वाटू लागले या मुद्द्या-

मुळे शत्रूचा विमोड होऊन राज्यात कायमची शांतता नांदू लागेल, असा विश्वास माझ्या मनात उत्पन्न होऊ लागला. तो शुभ दिवस ज्या दिवशी उगवेल त्या दिवसापासून नरवाहन मिश्राच्या कुटिल नीतीमुळे दुःखी झालेली प्रजा सुखी होईल. कुंवलिनी द्वीपात कोणालाही काट किंवा होणार नाही.

मी तसेच विचार करीत उभा असतां शत्रूसैन्य हाहाकार करीत वाट फुटेल तिकडे असलेले दिसले. पाठ दाखवून पळून जात असलेल्या त्या शत्रू-सैन्यावर आमचे घोडेस्वार भाल्यांचा दार करून पळवीत होते. त्याचवेळी होईल तितक्यांना करीत होते. इकडे आमच्या

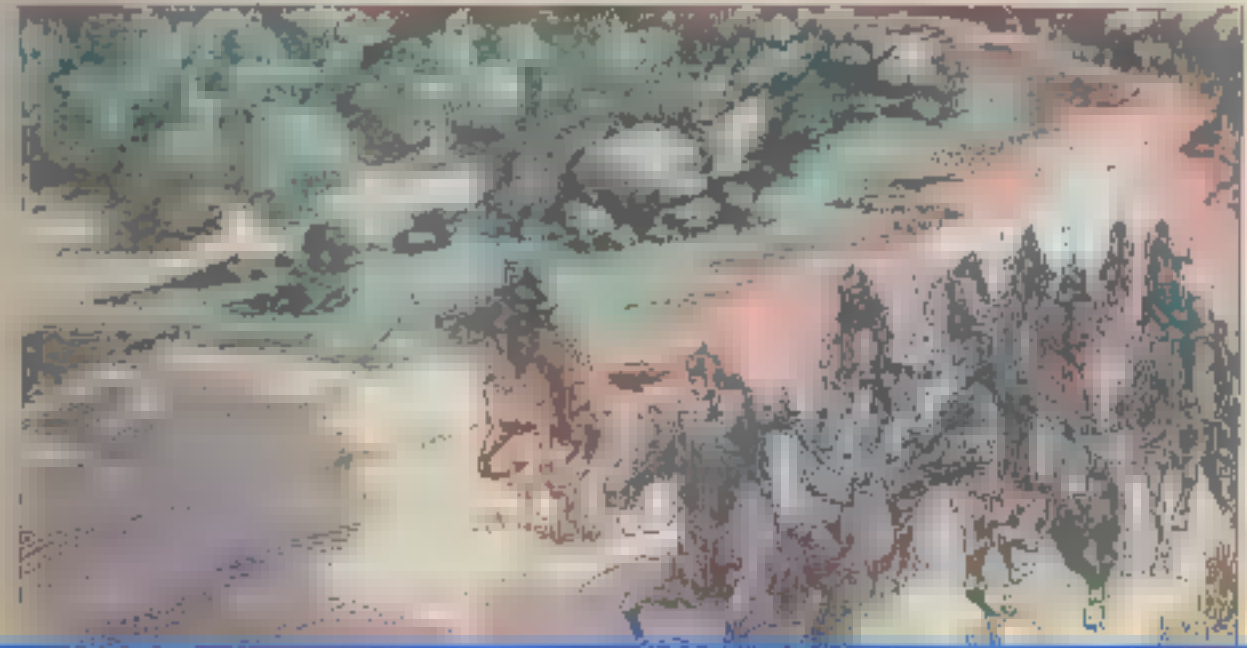
सैन्यातले जे घायाळ झाले होते त्यांना मलमपट्टी लावून त्यांचे सेवा शुध्द करव्यात आमचे सैनिक मदत करीत होते. काही सैनिक जवळच्या ओढ्यावर आपली तहान भागवीत होते.

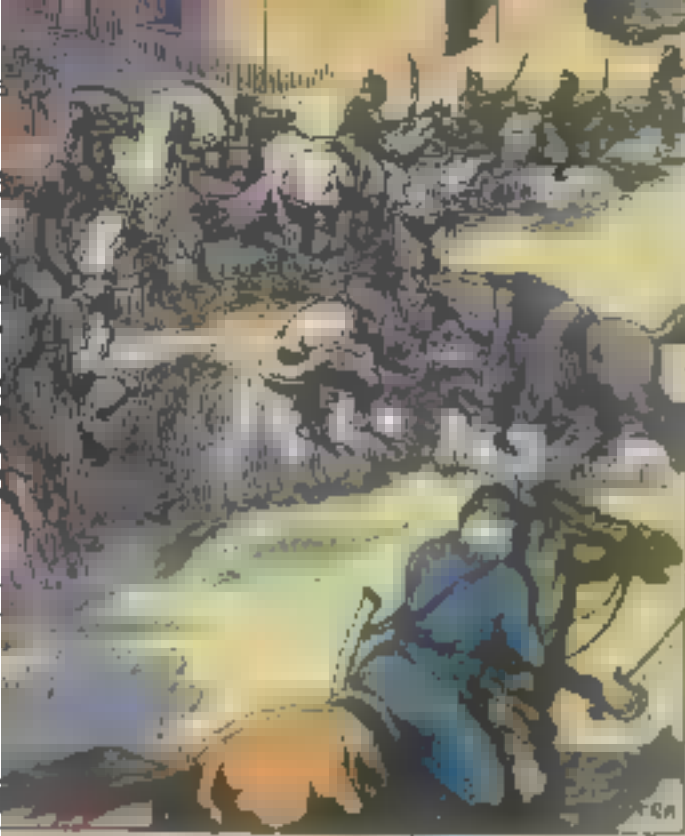
तेव्हा मी बुड्यावरून खाली उतरून राजधानीचे सिंहद्वार उघडण्याचा विचार केला. दिवसोत्सहाने परत येणाऱ्या समरसेनाचे व त्याच्या अनुयायांचे आनंदाने स्वागत करायचे असे मी ठरविले. परंतु मी बुड्यावरून जेव्हा खाली उतरलो असेच नसेच, सैन्यात अजय्यकार होण्याऐवजी हाहाकार ऐकू आला.

मी अणभय पक्क होऊन आगच्या आगी स्तब्ध राहलो. युद्धभूमीपासून

घोडयाशा उंच जागेवर चारी बाजूने सैनिक होऊ लागले. हे सर्व काय चाललं आहे या विचारात मी असतां दहा घोडेस्वार किल्ल्याच्या दिशेने भरघाव येत असलेले मला दिसले.

मी तर काळजीतच पडलो. वाटलं होते तसे नसून काही तरी प्रतिकूल घडले असावे असा माझ्या मनात आला. ते दहा घोडेस्वार किल्ल्याच्या दिशेने येत आहेत ते काही तरी विसंघ निरोप घेऊन येत असावेत असे वाटलं. मी घाईघाईने बुड्यावरून खाली उतरून आलो. घोड्या-बसून बरोबरच्या अनुयायांसह किल्ल्याचे दार उघडण्यासाठी धावलो. परंतु शिरतांब दहावे दहा घोडेस्वार

“नरवाहन मित्र की जय” असा जय-जयकार लागले.

मग काही तरी फितूरी झाली असली पाहिजे. मी मोठसले. “बंडखोरांवर हुल्ला करा, मरना मरना !” असे ओरडत मी बंडखोरांवर चालून गेली. दोघांना लोळविले. अनुयायांनी मुढा आपापल्या घोड्यांना प्रोत्साहन दिले आणि चावूवर तुटून पडले.

गत्तोगत्त्यांतून नेमलेले सैनिक आणि आयुध धारण असलेले नागरिक जागच्या जागी किकलून विमूढ स्थितीत उभे राहिले. त्याच वेळी सैनिकांपैकी काही जणांनी “नरवाहन महाराजांचा जय

असा. असा जयजयकार लागला. पुढे सरसावले.

जी प्रजा समस्त होती तिच्यात चळवळ उठाल्यासारखी दिसली. त्यातली काही मंडळी “समरसेन की जय” नय-शोध करीत बंडखोर सैन्यावर तुटून पडली.

सर्व गोष्टींसाठी युद्ध म्हणजे सभा वितक होणार नाही. आयुधधारी प्रत्येक तरुणाचा दुसरा सशस्त्र सैनिक किंवा प्रजा वाचू होता. कोणी जडगंधारी कोण्या सुनार-क्याची युद्ध जागला तर तो त्याच मित्र आहे की शत्रू. कळायलाही मागे नव्हता. काही जण समरसेनाचा तर काही जण नरवाहनाचा जयजयकार करीत होते. त्या गडबडीत कोणाच्या तोंडून कोणाचा जयजयकार येत होता हे स्पष्टपणे नव्हते. म्हणून शत्रू कोण. मित्र कोण हे कळणे होते.

मी युद्ध करीतच अनुयायांसह हळू हळू बालेकिल्ल्याच्या दारापर्यंत आलो, द्वारपालकांनी पाहताच दारे उघडली व मी आत पाऊल टाकताच दारे बंद पेटली. अशा तऱ्हेने मी त्या गोष्टी-लेल्या परिस्थितीतून बाहेर पडलो व बाले-किल्ल्यात आलो.

बाहेर गत्तोगत्त्यातून चकमकी अडतच होत्या. सैन्यातले काही लोक समरसेनाच्या

चावूचे होते. बरेचसे नरवाहनाच्या चावूचे. तरी युद्धात कोण विजयी होत आहे, हे प्रत्यक्ष आऊन पाहल्याशिवाय कळणे अशक्य होते. म्हणून माझ्या अनुयायांपैकी एकाला खोरवाटेने बाहेर पाठविले व युद्धभूमीवर काय होत आहे, पाहून यायला सांगितले. तर आतां यापुढे राजधानीतल्या नरवाहनाच्या अनुयायांचा पुढला कार्यक्रम काय आहे. पाहणे आवश्यक होते. ते त्यांना विरोध करणाऱ्याला ठार करून बालेकिल्ल्याकडे येऊन तो बळकावण्याच्या विचारात असल्याचे दिसले. मी मात्र आपली सवें सवती पनासा लावून आपल्या अनुयायांसह बालेकिल्ल्याचं रक्षण करायचे ठरविले. माझे पोजके अनुयायी आणि बालेकिल्ल्यातील चाळीस-पन्नास सैनिक मिळून बालेकिल्ल्याचं रक्षण करणे म्हणजे चट्टा नव्हती. अशा परिस्थितीत एकच मार्ग होता. पूर्वी हिसगणूंना शिकारखान्यातून मोकळे करून बाहेरच्या प्रजेवर सोडावे असे ठरविले होते तसे करणे.

एक नाम जमतेच लोटला. बाहेरच्या रस्त्याबोळांतून युद्ध चालूच होते. मी खोरवाटेने पाठविलेला अनुयायी परतला होता. त्याने आणलेली बातमी ऐकल्यावर मी ज्या हुदयाला धक्काच बसला.

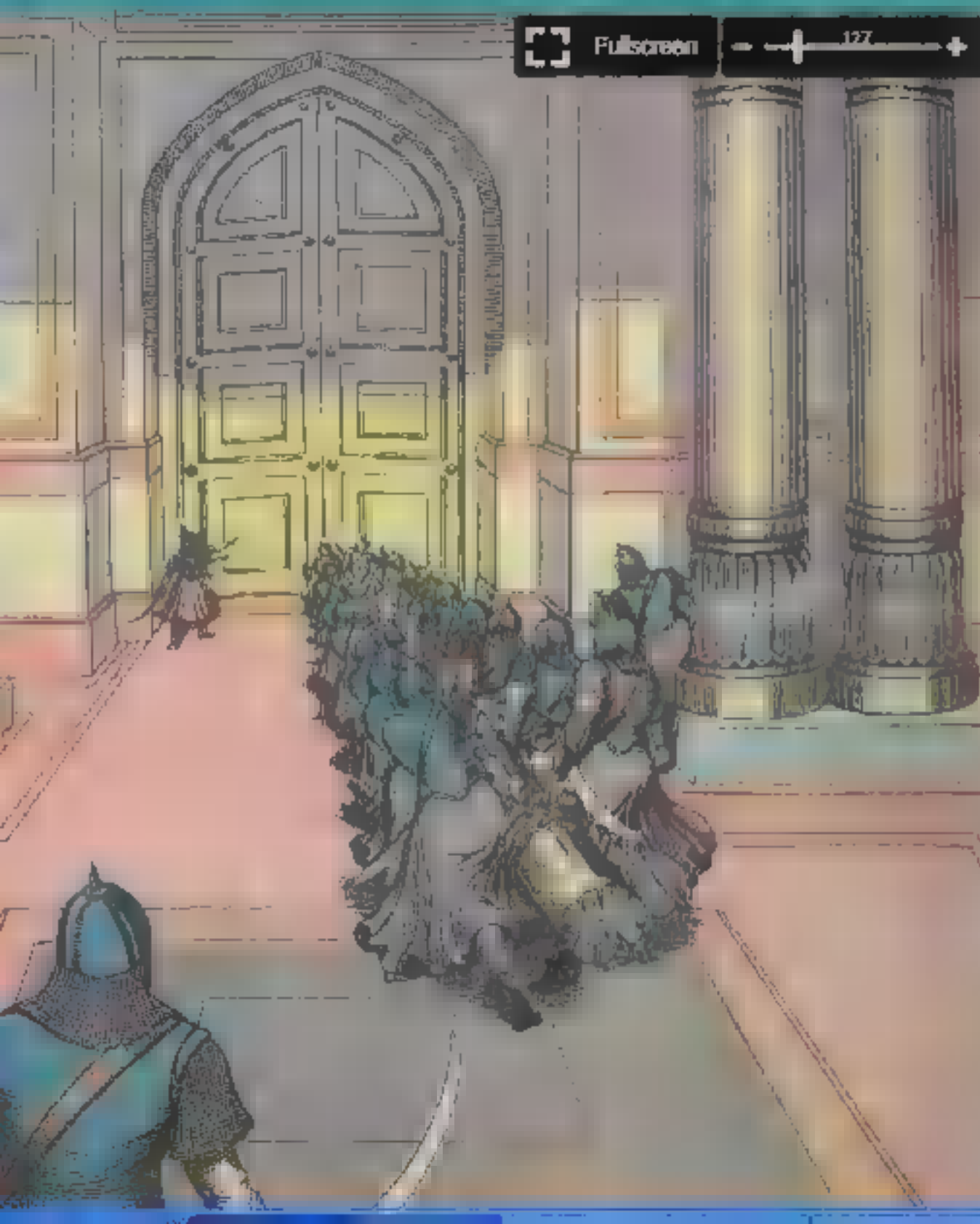

शत्रूची बाजू असलेल्या युद्धात समर-सेनाला बरेच लागले होते. नरवाहनाने सेनापतित्व आपल्या हाती घेऊन तोच कुडमिती हीपाचा राजा असल्याचे जाहीर केले होते.

ती बासमी जाहीर करण्यासाठी त्याचे काही अनुयायी राजधानीत फिरले होते.

“समरसेन कोठे आहे? तो खुडीवर आहे का, बोलण्याच्या स्थितीत आहे का?” मी बातमी आणणाऱ्या अनुयायाला विचारले.

“ते चांगले जखमी झाले आहेत. आतां आहेत की आणखी काही वेळाने नाहीत, अशी आहे त्यांची परिस्थिती. ते ओळखून नरवाहनाने स्वतःला प्रथम सेनापती व

नंतर कुंडलिनीचा लयात असल्याचे जाहीर केले. सन्यातले तुकड्यांचे नायक त्याच्याच बाजूने असल्याचे दिसले." शिवदत्ताचा अनुयायी म्हणाला.

तर परिस्थिती आपल्या हातातून निसटल्याचे स्पष्टपणे ओळखले. काही वेळाने नरवाहन स्वतः ससैन्य राजधानीवर पाहून देण्याची दस्ती कोणत्यात यावेळी तरी नाही. त्याचा केवळा होता व तो यासाठी करीत होता मला माहीत नव्हते असेही या सभे वृष्टीने निवार करून साध्य होईल तितक्या लवकर किल्ला सोडून घोरवाटेने आपल्या अनुयायांसह निघून जाणे बरोबर होईल असा भी विचार केला.

मी सभेच्या अनुयायांना एकच केले. त्यांना परिस्थिती समजावून सांगितली. मी मुखविलेला सर्वांना मान्य होता.

आता कोणत्याही प्रकारची चाकल न देता घोरवाटेने सर्वांनी बाहेर निसटणे एवढेच चाकी होते. किल्ल्यातून बाहेर पडून जायला घोरवाट आहे ही गोष्ट नरवाहनला माहीत नव्हती असे नाही. म्हणून आणखी वास्तव मावषगिरी बाळगणे आवश्यक होते.

अनुयायांना सावध करून भी त्यांना राजवाड्यात मण्यासाठी पुढे निघाली. मी जात गेलो असेन, बाहेरच्या दारातून आरडा ऐकू आला. मी नुसते बळून पाहिले तर नरवाहनाच्या बाजूने काही सैनिक दाराच्या आवलेले लोखंडी विल्ले मोठमोठ्या ओणक्यांनी ठोकित होते. दार तोडण्याच्या प्रयत्नात असल्याचे दिसले.

लगेच उपाय सुचला. पूर्वी केले होते तसेच करावयाचे. पिजऱ्यात कोडलेल्या कूर बाध सिंह वगैरे जनावरांना सोडायला मी शिकारखान्याच्या अधिकार्यांना आज्ञा केली. ती माझ्याकडे पाहून जात

म्हणाला—“शिवदत्ता! तुझे शत्रू कोण आहेत हे मला माहीत नाही, परंतु ते माझे तुम्हावरून जास्त दुशार आहेत एकडे सरे! एका तासापूर्वी जनावरांना व्यामला घातले आहे की नाही, याची पाहणी करायला पिंजऱ्यांच्याजवळ गेलो होतो. परंतु पिंजऱ्यात पाहून मी आश्चर्यावकित्तन झालो. त्यातली अर्धी-अधिक जनावरे मेलेली होती. काही जमिनीवर तरफळत होती.”

मी काही उत्तर न देता धावत पिंजऱ्याजवळ गेलो. शिकारकान्याच्या अधिकारी म्हणाला त्यात कोटे काहीच नव्हते. तर मग सिंहावाघांना घातले शिकारकान्याच्या याच अधिकार्याने तर नाही, की आणखी कोणी तरवाहनाच्या अनुयायाने घातले? सरेकोटे याची व्यवस्था करायला कोठे होती? कारण वेळ थोडाच उरला होता. म्हणून मी शिकारकान्याच्या अधिकार्याच्या घुसक्या बांधून

अंयस्कर असा विचार करून त्याचे दोन्ही हात पाठीमागे बळवून ते बांधून ठेवले व त्याला एका ओलीत कोडून ठेवून मी चोरवाटेच्या बाजूला धावलो.

ती चोरवाट चित्रसेन महाराजांच्या सोपायच्या ओलीतून होती तेथून एक बिचोळी भुयारातली वाट निघून किल्ल्याबाहेरच्या संदकाच्या बाहेरून जाऊन एका कोसावरच्या जंगलात एका मोठ्या माढाच्या ओलीतून बाहेर निघत होती.

मी आपल्या अनुयायांसह चित्रसेन महाराजांच्या सोपायच्या ओलीत आलो तेव्हा मला महाराजांच्या मौलिक देहाची आठवण झाली. म्हणून संस्कारही झाला व त्याच प्रेत कोणत्या तरी दावनात पडून होते. त्याची राज्यव्यवस्था आणि मृत्यू म्हणजे एक शोकांतिकाच होती.

मी चोरवाटेचे दार उघडून समोर पाहिले. काळोख, काळोखाशिवाय काही दिसत नव्हते. (क्रमशः)

हे वृत्त

विक्रमादित्याने आपला तह सोडला नाही.

तो आज्ञाजवळ गेला, प्रंत त्याचावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मोन होऊन स्वशानाच्या दिशेने धावू लागला. तेव्हा प्रेतात असलेला वेताळ त्याला म्हणाला—“राजा, तुला या मर्त्य रात्रीच्या वेळी इतके श्रम करीत असलेला पाहून अशा व्यक्तीचा स्वभाव देवकशात असत नाही असा असावा, असा शंकाय मनात येतो. हे जग म्हणजे हेका आणि द्वेष यांचे आगर आहे. मोन स्थितीत असलेल्या गोरगरिवांची ज्यांना कीव येते, त्यांचा गौरव आदर संस्कार कोणी करीत नाही. नागेमा नावाच्या अत्यंत सामान्य स्थितीतल्या माणसाला प्रथम सहाय्य करून पुढे त्याच्यानी हेवा लागलेल्या लोकांची कथा मी तुला सांगतो. लक्षा देऊन ऐक!” असे सांगून वेताळ मोष्ट सांगू लागला.

काही कोल लाटल्यावर त्या गावच्या रघुजी पाटल्याने नागेशचा स्वभाव वागणूक वगैरे पाहून विचार केला की त्याला आपला जावई करून घ्यावे. रघुजीकडे पंचवीस एकर पाण्यावालाची जमीन होती आणि इहा एकर जमिनीत फळ झाडांची लाग होती. त्याला एकुलती एक मुलगी होती. नागेशची दुसारी व कलंगगारी रघुजीने लवकर साहिली होती म्हणून त्यालाच जावई करून घ्यायचा विचार केला.

नागेशने त्या वास्तोत विठोबाचा मजला घेतला. हे सगळं नागेश आपल्याकडे जाले. घाबरून होईल असे वाटले ना. नागेशला परजावई होऊन विठोबा पुरुषाला लाजिरवाणे आहे, असे आपले मना वाटले म्हणून विचार कर, बाबा! मला तर हे ज्ञान मज्हीच आवडणार नाही!"

नागेशने तो मोठे नम्रपणे रघुजीला सांगितली. रघुजी जालपणे म्हणाला— "नागेश, माझी मज्गी लक्ष्मीच तुझ्याची लग्न करायचे म्हणाली. तू घरे जावई होऊन रहायचे कारणच नाही. मी आपली नवें इच्छा तुझ्या नावाची लिहून देतो. तू म्हणशील नसे आम्ही तवरा वायको तुझ्याभवेत आपले महाकारपण काढू!"

नागेश त्या मायट्यास कवूळ झाला त्याच नक्षत्री वाटसर्याने लसून झाले त्या

दिश्यापामून विठोवाने नागेशची बोलेण मोडले. नागेशला त्यावेळी फार वाईट वाटले व तो एक दिवशी विठोबाला भेटायला त्याच्या घरी गेला व म्हणाला— माझ्या हातून काही नुक झाली असेल तर मला क्षमा करा! मी आज लिवलीपर्यंत पोहाऊ शकलो याला कारण सर्वेच्छा तुम्हीच आहा! तुमचा हात पाठीवर नसेल तर मी एक क्षणभरही राहू शकू नाही!"

विठोबा नागेशला पाहून तरमले व म्हणाले— "तू उपकार विस्तरला नाहीस तर तुझी नित्य उन्नती होत राहो!" आशीर्वाद दिला.

त्या वेळेवर पाऊस पडल्यामुळे पिके नष्ट झाली. नागेशने वेळोवेळी काढले

घेऊन आवश्यक तजर्पोज केल्यामुळे त्याच्या शेतातली पिके चांगली निघाली. विठोबाची शेते नष्ट झाल्या कारणाने त्याला नागेशचा हुंचा वाट लागला.

नागेशला ते कळले व एके दिवशी विठोबाला भेटायला त्याच्या घरी गेला.

"नागेश, तुझे हे सर्व मला मुळीच आवडत नाही, वच! मी स्पष्टच सांगता! जंतोभातांत मोठी कलंगगारी दाखविशी आहेस. परंतु तू रयापी आहेस. जंतोभातांतली सर्व गुपिते मी तुला उघड समजावून सांगितली. मी माझ काहीच कळू दिले नाहीस!" विठोबा नागेशला म्हणाले.

नागेश नम्रपणे म्हणाला— "माझ्या बाबती पिके आली. त्यात माझ माळपण

सुमारे शीस थ्याला नागेश करून आगावरच्या कपड्यानिशी धोरपूर आला. त्याला विठोबा नावाच्या एका शेतकऱ्याने सुरवातीलाच आश्रय दिला. नागेशला नागेशला चार एकर जमीन लढाने दिली.

नागेश, आपल्या शेताच्या कामाबरोबर गावालाच्या लांकाना त्याला होईल तो सद्य करीत असे. सध्या जेव्हा वसति त्याने स्वतःच्या मालकीची शेते एकर जमीन करून घेतली. विठोवाने नागेशची पाठ पोपटली. विठोबाजवळ इहा एकर कोरडवाहू जमीन होती.

असे पाहूय नाही. ते सर्व तुमच्या आर्था-
वर्थाचं फल आहे. अद्भुत अनेकूत होते.
एवढंच म्हणावयाचे [”

ते उत्तर ऐकून विठोबाला बर वाटलं
व त्याचा सवें राग ओसरला. त्यानंतर ते
नागेशाजी पूर्वोत्तरखेच मोकळेपणे कोल
आगळे. तरी त्याला मनात वाटे की नागेशान
रात्रदिवस शंतीभातीचा विचार सोडून
दुभरं काही केल नाही तर काही दिवसांनी
नागेश मधे गावच विकत घेईल.

एकदा ते नागेशला म्हणाले—”नागेश
तु बरेच काही मिळविले आहेस. आतां
रात्रदिवस उत्की मेहनत कशाळा करतोस?
आपली दृष्टी या पुढे साहित्य व कला

याकडे वळविली पाहिजेस. तसा तू स्वतःच
हजार आहेस. थोडा प्रयत्न केलास
तर थोड्याच दिवसांत तुझ नाव देशभर
होईल.”

नागेशला काव्यकवितेची फार आवड
होती त्याने काही काळ काव्यपठनाकडे
व नंतर काव्य लेखनाकडे लावला त्याने
आपली कविता आपल्या गावकरी मंडळीला
म्हणून दाखविली व त्यांच्याकडून शाबारा-
कीही मिळविली. एका विज्ञानाने मान
त्यात पुष्कळ काव्यसौंदर्य असल्याचे दाखवून
त्याची यदाही उचविली गावकरी मंडळीही
हसली. परंतु नागेशला मनातल्या मनात
आनंदच आला कारण त्याला वाटले की
बकाची दुकस्ती केनी तर त्याही सोबात
त्याला मिळेल म्हणून तो त्या विज्ञाना-
कड गेला. म्हणाला—”हे बहा, तुम्ही
माझ्या कवितेची थंडा केली म्हणून मला
राग आला नाही मी तुम्हाला तुम्ही
मागाल तेवढे पैसे देतो, वृक्षा
दाखवा राजा भगा व काव्य मुधातून
आ.”

त्याने त्याला प्रोत्साहन देण्याऐवजी
त्याच्या मनावर विरजण घालण्याचा
प्रयत्न केला. म्हणाला—”काव्य हे उपगत
याचे लागते. पांडित्य संपादन केल्याने
काव्य येत नसते.”

नागेश निरुत्साहित न होता त्याच्याकडे
पुन्हा पुन्हा जाऊ लागला. त्याने भाषा
चांगली शिकून घेतली व मोठमोठ्या कवींची
काव्ये वाचून काव्यवेत्तापेक्षा शिकून घेतली.

वर्षभर व्यर्थ न घालविला त्याने एक
काव्य लिहून काढले व पंडिताला
नेऊन दाखविले. तो पंडित काव्य वाचून
म्हणाला—”आतां भाषेत कोठेही
शुद्ध नाही, तेवढ्याने हे होऊ शकणार
नाही.”

तेवढ्यावर मनाचे काव्य घेऊन
नागेशाने आपली कविता ग्रामस्थाला वाचून
दाखविली. तेव्हा एक विचित्र गोष्ट घडली.
वेध पालटून त्या देशाचा राजा त्या गावी
आला होता. त्याने ग्रामस्थाबरोबर ते
ऐकले. त्याला ते काव्य फार
आवडले आपली ओळख प्रगटपणे सांगून
राजा म्हणाला—”संस्कृत काव्यांचे भाषांतर
कलम काव्ये लिहिण्याचे कितीक
कवी करतात, परंतु एक नवा विषय घेऊन
काव्य रचना ही प्रथमच मी पाहातो आहे.
जर नागेश राजधानीत आला व मी
त्याचा योग्य तो सत्कार करीन.”

ते ऐकून पुष्कळ लोक चकित झाले.
परंतु त्या पंडिताने व विठोबाने मात्र
नागेशाशी बोलावचे सुडा सोडले. परंतु
नागेश त्यांच्या घरी जाऊन त्यांना म्हणाला—

”हे सर्व तुमच्या आशीर्वादांमुळेच तर
माध्य होऊ शकले.” तेव्हा मनाचे
समाधान झाले.

नागेश राजधानीत जावेवेळी आपल्या-
बरोबर त्या पंडिताला व विठोबाला घेऊन
गेल्या. नागेशाने त्या दोघांच्या आशीर्वा-
दानेच ते काव्य तो लिहू शकला असे
सांगितल्यावर राजाने त्यांचाही योग्य
सत्कार केला. नागेशामुळे त्यांचा सत्कार
राजदरवारी झाला याबद्दल दोघेही क्षुब्ध
झाले व त्या दिवसापासून नागेशाचे दीप
काढायचे त्यांनी सोडून दिले. त्यांच्या
मनातला हेवाही नाहीसा झाला व ते
नागेशाच्या सद्गुणांची मनःपूर्वक प्रशंसा करू

लागला परंतु एके दिवशी नागेश वायकोला म्हणाला—“आतां या गावात कार दिवस आपल्याला राहता येणे शक्य नाही. दुसऱ्या गावी गेलेच पाहिजे. मग इस्टट विकून टाकावी म्हणतो.”

त्याची वायको मास्चयेचकित जाली. तिच्या तोंडावाटे एकही उमटला नाही.

येथवर कथा सांगून वेताळ म्हणाला—“राजा, नागेशाचे हे वायणे तिचित्र आणि निरर्थक नाही का? त्याचा आदर गावात वाकला होता नाही का? त्याला गाव सोडायचेच होते तर लोक ठेवा करीत तेव्हा सोडायचे होते. आतां तो विचार त्याच्या मनात का आला? या शंकाचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून बू दिलं नाहीस तर तुझ्या डोव्याची शंभर शकलं हाऊन तुझ्याच पायावर लोंढू लागतील.”

विक्रमादित्य म्हणाला—“नागेशासारखी प्रतिभा व कर्तृत्व फार थोड्या व्यक्तीत असते. प्रवाहाच्या दिशेने पोहोत जाऊन

कोणी नदी पाहू नये असाही धोका असतो. तोंड देऊन जगात नाव मिळविण्यात नरे योरपण आहे. तसे विरोध किंवा मंथन रहित जीवन घालविण्यात त्याच्या प्रतिभावानाला आनंद वाटत नाही. विडोचा व पंडित दोघांनी त्याचे दोष दाखविले व हेवा केला, म्हणून नागेश उन्मादान आपलं वैशिष्ट्य दाखविण्यासाठी झटला. हेवा करणारे तमनाना दोष दाखविणारे तमनाना त्याला उघडी कुठल की काय, साहजिकच वाटतं त्याने हेवा करणाऱ्यांचेच उपकार अहल्याचे मागून त्यांची मर्जी संपादन केली. गावात त्याच्याशी नडाओढ झाली शकतील असे लोकही गव्हते. त्या शिवाय उघडी हाण वकल नाही असे त्याला वाटले असावे म्हणून त्याने इतर कोठे जाण्याचा विचार केला असावा.”

अशा तऱ्हेने राजाचे मोठे गंग होलाच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि पुन्हा झाडाला जाऊन लोंढकळू लागला.

(कल्पित)

साधूची चतुराई

एका गावो लखशेट व रघुशेट नावाचे दोघ व्यापारी रहात होते. पंधात दोघांमध्ये जी महज बडाओढ होई तिला परिणाम परस्परान्दी वर वावण्यात आला.

एकदा गावाच्या तळधाकाठच्या बडा-जाली एक साधू येऊन राहू लागला. गाव-कारी त्याच्या दर्शनास जाऊ लागल. लखशेट व रघुशेट निवेदन करून त्या साधूची सल्ला घेऊ लागले. साधू त्यांना मंथयकेनं भस्म, ताईत वगैरे देत असे. त्यामुळे त्यांचे लोंढाना कायदाच आला.

एके दिवशी संघ्याकाळच्या सुमारास लखशेट त्या साधूच्या दर्शनास गेला.

त्याला पाहून साधूने त्याला विचारलं—“कायरे बाबा, तुला कमला त्रास आहे? जारीरिक त्रास आहे की मानसिक?”

लखशेट म्हणाला—“स्वामी, मला तमला कोणताही त्रास नाही. एक दुष्ट माणूस

माझ्या राखीकी लागला आहे. माझी भूवा गहान उडाली आहे. मला शांतपणे शोषही लागत नाही. ती व्यक्ती म्हणजे माझ्याच माथला रघुशेट नावाचा व्यापारी आहे. दुष्ट अवयतीचे लुक्काने व्हाय अस काही केले. त्या ते गैर होईल, असे म्हणता येईल का?” लखशेटने विचारलं.

साधूला लखशेट म्हणाला त्याचा अर्थच वाळला नाही. “तुला जे काही सांगायचे आहे ते मरळ व स्पष्ट सांग! बाबारे, मी तुजे गुपित कधी बोलणार नाही!”

“या गावात रघुशेट नावाचा आणखी एक व्यापारी आहे. ती भयंकर दुष्ट आहे. त्याचा भव तऱ्हेने नाश होईल असा एवादा आहे या!” लखशेट म्हणाला.

सन्यासी क्षणभर स्तब्ध व अध्यास राहल्यावर म्हणाला—“तू कधी इच्छा करू नवे अशी एक इच्छा करीत आहेस.

शिब्या की शाप

एका गावात एक सावकार रहात होता. तो एक लुच्चा होता. त्यामुळे त्याला वेब दिसत नसत, परंतु भूते-जेते मात्र नेहमी दिसत असत. भुतांना पाहून चांगली पाणसे पावत, परंतु भूत लोक पावत नसत.

त्याच गावातील एका गरीब बाईला सावकाराने कर्ज दिले. त्या बाईला सहा मुले होती. तिचा मेला. बाईला कोणतीही मिळकत नव्हती. तिने सावकाराकडे दोन वर्षांपूर्वी तोंड रुपये देऊन जमले घर गहाण ठेवले होते. दुसऱ्या वर्षी तिचा आपले जुने कर्ज तर फेडता आलेच नाही, उलट आपली रुपये कर्ज काढावे लागले. सावकाराने त्या लघारीवर आज घेण्यास सुरुवात केली. व्याजाची रक्कम एकूण शंभर रुपयांच्या वर आली. त्या गरीब बाईच्या घराची

किंमत वग शंभर पेक्षा जास्त होती, तेव्हा त्या मनात एक दुष्ट विचार आला, त्या बाईला घर लाली करण्यास सांगून त्या घराचा ताबा घ्यावा. त्या वेळेला एक भूत सावकाराच्या समोरून जात होते. सावकाराने भुताला विचारले-“काय विचार आहे? गावातील कोणावर काही विपत्ती तर नाही ना आली?”

भूत हसत म्हणाले-“मला तुमच्या गावात येऊन बरेच दिवस झाले, म्हाण्याच्या आघोर्षात शोधत इकडे आलो. तुम्ही कोठे जात आहात?”

सावकाराने सांगितले की एका गरीब बाईच्या घराचा ताबा घेण्यास जात आहे तिने दोन वर्षांपूर्वी जे कर्ज घेतले होते त्याचे व्याज. वाढत वाढत शंभराच्याहुन अधिक झाले आहे.

“अरेरे! दोन वर्षे पूर्ण व्हायच्या आधीच मूळ किमतीपेक्षा जास्त होत चालले आहे वाढते? तुम्ही मनुष्यप्राणी नेहमीच ममच्याबद्दल तक्रार करीत असता, परंतु मला आता असे वाटू लागले आहे की, मागच्यापेक्षा जास्त रक्त पिपासू लोक मातबर आहेत.” भूत म्हणाले.

भुताने सांगितलेल्या गोष्टीवर नाराज तर झालाच नाही, परंतु उलट त्याला अभिमान वाटू लागला.

गम्या करीत करीत शेथे थोडे दूर गेले. तेव्हा एका सोंपडीतून एक आवाज त्यांनी ऐकला. बाई मुलाला सिध्या देत होती. “अरे, तुला भूत गिळून दाखीन. किती वेळा तुला सांगितले की,

दार चांगले घट्ट बंद कर म्हणून, बघ, आज मांदर सर्व ठोशी चाटून खाऊन गेले.”

“ये, तुला मिळाले. ती बाई तिच्या मुलाला गिळण्याकरिता तुझ्या हातात वेऊन गेली आहे.” सावकार भुताला म्हणाला.

भुताने हसत म्हटले-“ही तर त्या मुलाला भीती दाखविण्याकरिता म्हटलेली गोष्ट आहे! ती शिबी मत्ताफासून गेलेली नाही. आपल्या मुलाला करोखरी मला तयार नाही. मला गोष्टीचा भरपूर अनुभव आहे.”

घोडघा दूरवर गेल्यावर एक नवरा-बायको आपापसांत भाडताना रवाना विसली. नवरा म्हणत होता-“तुला भूत खाऊन

टाकील." त्यावर सावकार बोलला-"ऐक, ही चांगली संधी आहे. एकदम दोघांना सायला मिळेल."

"ह्या तर फक्त शिष्याच आहेत, आप नाहीत. जल आपण आपल्या वाटेने जाऊ." भुताने समजावले.

ते जाऊन पोहोचा दूर असलेल्या त्या गरीब बाईच्या घरी पोहोचले. सावकाराने दरवाजा खडखडावला. गरीब बाईने दरवाजा उघडून बाहेर पाहिले. सावकाराला समोर पाहून म्हणाली-"सांग मुला, कशा आलास?"

"काकू, तशी काही गोष्ट नाही. परंतु तुमचे कर्ज म्याज असे मिळून शंभर रुपयांहून जास्त झालेले आहे. तुम्ही घर मर्यादा गाथावर म्हाण ठेवले आहेत. दोन वर्षे तुम्ही मला एक पंसासुद्धा दिला नाहीत. हो, तुम्ही तरी कोठून आणाल? पराची किंमत कर्जाच्या बरोबरीची झाली आहे. त्यामुळे आजच्या गाज साड्या ताब्यात देऊन टाका. आणि कर्ज-

मुक्त व्हा. ही गोष्ट मी तुम्हांला सांगण्या- करिला झालो आहे." एका दमात सावकाराने त्या गरीब बाईला सांगितले.

सावकाराच्या तोंडून ती गोष्ट ऐकताच ती बाई संतप्त झाली. रागाने तिने साव- काराला आप देण्यास मुरवात केली-"तुम्ही पोट जळून जाऊ दे, तुला भूत मिळून डाकू दे. अरे पंचेचाळीस रुपये कर्ज देऊन हे मिळकत करायला बघतो आहेस काय?"

"तुला सांगला घडा शिकवते." असे म्हणत ती निघून गेली. गरीब बाईने परात पाठ बळवली नाही तोच भुताने सरकून सावकाराला मिळून टाकले. ते क्षणाक्षप आपल्या वाटेने निघून गेले.

गरीब बाई मारण्यासाठी हातात झाडू घेऊन बाहेर झाली. परंतु पहाते ती काय? बाहेर कोणीच दिमत नव्हते. एवढ्यात कुठे निघून गेला? असा विचार करीत त्या गरीब बाईने घराचे दार बंद केले.

घमंढीचा परिणाम

महादन संघे राज्य करीत असता बोधिसत्त्वानां गुणवंत नामे वीणा वादकाच्या जन्म लागले, वयात सान्या जंबुद्विपात त्याची बरोबरी शक्यता कोणी वीणावादक राहिला नाही. तेव्हा काशी राजाने आपल्या दरबारी त्याची नेमणूक केली.

स्थानंतर कित्येक वर्षांनी काशीचे काही व्यापारी व्यापार करण्याकरिता उज्जयिनी नगरात गुणवंतच्या वीणने काशी राज्यातील सर्व लोकामध्ये त्याच्या वीणची अभिरुची निर्माण झाली होती. त्यामुळे काशीच्या व्यापाऱ्यांनी उज्जयिनीच्या व्या- पाऱ्यांना सांगितले-"आम्हाला वीणावादन ऐकावयाचे आहे. ह्या नगरातील प्रसिद्ध श्रेष्ठ अशा वीणावादकरांना बोलावून त्यांचा कार्यक्रम आयोजित करावा. जो काही खर्च होईल तो सर्व खर्च आम्ही करू."

उज्जयिनीच्या कलाकारांमध्ये नावाचा प्रसिद्ध वीणावादक होता. काशीच्या व्यापाऱ्यांचे मनोरंजन करण्याकरिता वादनाचा कार्यक्रम आयोजित करण्यात आला. आपली वीणा घेऊन व्या- पाऱ्यांची राहटी होती तेथे आला. वीणच्या लावून घेऊन छबू लागला. रूप वेळ तो राहिला, परंतु काशीच्या व्यापाऱ्यांच्या चेहऱ्यावर काहीच दिसला नाही. त्याने काही गाणी वीणवर वाजविली परंतु त्या गाण्याचा परिणाम सुट्टा नाही.

शेवटी घतवतने हताश होऊन विचारले-"काय हो, मी इतका वेळ वीणावादन करीत राहिलो. परंतु आपल्या कोणाच्याच चेह- र्यावर आनंदाचे भाव झाले नाहीत. माझे वीणावादन पसंत पडले नाही का?" काशीच्या व्यापाऱ्यांना आश्चर्य वाटले.

त्यातील एकाने म्हटले—“अरे बा, आपण आतापर्यंत वीणा वाजवीत होतात का? आम्हांला वाटले की, आपण आपल्या वीणेच्या तारा जुळवीत आहात!”

दुसरा म्हणाला—“आम्हांला वाटले की, आपली वीणा बहुधा बिघडली असावी, तारा नोट जुळवता आल्याने आपण त्या प्रकाराने आसले असात? माफ करावे.”

त्या संभाषणाने धनवंतचा चेहरा विन्न आला. म्हणाला—“आपण माझ्यापेक्षा खूप मोठ्या कलाकाराचे वीणा वादन ऐकलेले असणार. त्यामुळे आपणाला माझे वीणा-वादन तितकेसे आवडले नाही. कृपा करून मला त्या कलाकाराचे नाव सांगावे.”

तील दरबारी गुणवंत वीणावादक याचे नाव ऐकले नाही का?” व्यापाऱ्यांनी विचारले.

“काय ते खूप मोठे विद्वान आहेत का?” धनवंतने विचारले.

“त्यांच्या वीणावादनाने पुढे आपण त्याच्या कोणत्याच रांगेत बसू शकत नाही.” व्यापाऱ्यांनी सांगितले.

“तरमग, आजपासून मी आता त्याच्या बरोबरीचा कलाकार म्हणून घेईपर्यंत विथांती नाही तोपर्यंत आपल्याला मी केलेल्या कार्यक्रमाचे पैसे देण्याची अजिबात नाही.” असे उत्तर देऊन धनवंत त्याच दिवशी घरातून बाहेर पडून काशी नगरात गला आणि बोधिसत्वाच्या घरी जाऊन पोहोचला.

बोधिसत्वाने विचारले—

“मुला, तू कोण कशा करिता आलास?”

“महात्मन, मी उज्जयिनी नगरीचा रहिवासी आहे. माझे नाव धनवंत. आपल्या कडून वीणावादन शिकायला आलो आहे. आपला माझ्यावर अनुराग आहे. आपल्या तोंडीचा कलाकार म्हणून मी जाईन.” धनवंताने त्याला उत्तर दिले.

बोधिसत्वाने त्याला वीणा शिकवायचे मान्य केले.

धनवंत रोज त्याच्या घरी वीणा शिकायला, तसाच बोधिसत्वाबरोबर राबदार-बारात वाऊ लागला.

खूप वर्षे लोटली. एके दिवशी बोधिसत्वाने धनवंतला म्हटले—“मी जे काही शिकलो आहे ते सर्वेच्या सर्वे मी तुला शिकवले आहे. आता तू आपल्या देशात परत जाऊ शकतोस.”

परंतु धनवंताने मनात उज्जयिनीला जाण्याचा विचार नव्हता. कारण तिथे त्याच्या विद्येचा आदर करणारा कोणोही नव्हता. वीणा जेव्हा तो निष्णात नव्हता, तेव्हा उज्जयिनीच्या रहिवाश्यांना तो दिपुन वाटत होता. तेव्हा कोणत्यातरी कारणाने काशी राज्यातल्या दरबारातील कलाकार म्हणून तेव्हाच त्याची प्रतिष्ठा होईल असे त्याला वाटले. आता बोधिसत्वाच्या बरोबरीने कला झाली आहे. बोधिसत्व म्हातारे होत आले आहेत. त्यामुळे काशीच्या दरबारात त्याचे स्थान उच्च मिळाले पाहिजे. असा विचार करून धनवंत बोधिसत्वाना म्हणाला—“मी उज्जयिनीला परत जाण्याचा विचार करीत नाही आप- माहितच आहे की आपल्या बरोबरीने मी ही कला प्राप्त केली आहे. तेव्हा आपणच मला राजदरबारातील वीणा वादकाची नोकरी देववावी.”

दुसऱ्याच दिवशी बोधिसत्वाने राजाकडे तो गोष्ट सांगितली. राजाने विचार करून सांगितले—“धनवंत, आपल्याकडे पुष्कळ वर्षे शिष्य म्हणून राहिला आहे, दरबारातील एक विद्वान म्हणून ठेवून घेऊ. परंतु आपल्याला जो पगार मिळतो त्यातील अर्धा पगार त्याला दिला जाईल. जर ह्या निर्णयाला तो सहमत असेल तर त्याने राजदरबारातील ह्या पदाचा स्वीकार करावा.”

बोधिसत्वाने तोंडून ते ऐकताच खूप न होता, धनवंतचे मन देवांमधील भडकले. तो विचार करू लागला. मी गुणवंतपेक्षा कोणत्या गोष्टीत कमी आहे? मला त्याच्या

इतकाच पगार न देणार जर्घा कां म्हणून देणार?"

धनवंत राजाकडे गेला आणि म्हणाला—
"महाराज, मी असे ऐकले की, आपण मला लष्करी पगारावर आपल्या दरबारा-रीस जागेवर नेमले आहात. मी माझ्या गुरूच्यापेक्षा कोणत्याच विद्येत नाही. तरी त्यांना जो पगार मिळतो तोच मला पण मिळाला पाहिजे."

राजा त्याच्या संताराने संतापला आणि म्हणाला—"मी तुला गुरूवंतच्या शिष्याच्या नावाकडे पहातो. त्याचीच तोंडीचा म्हणून नाही. तेव्हा प्रत्यक्षात ते बरेच तेव्हाच करून करीत."

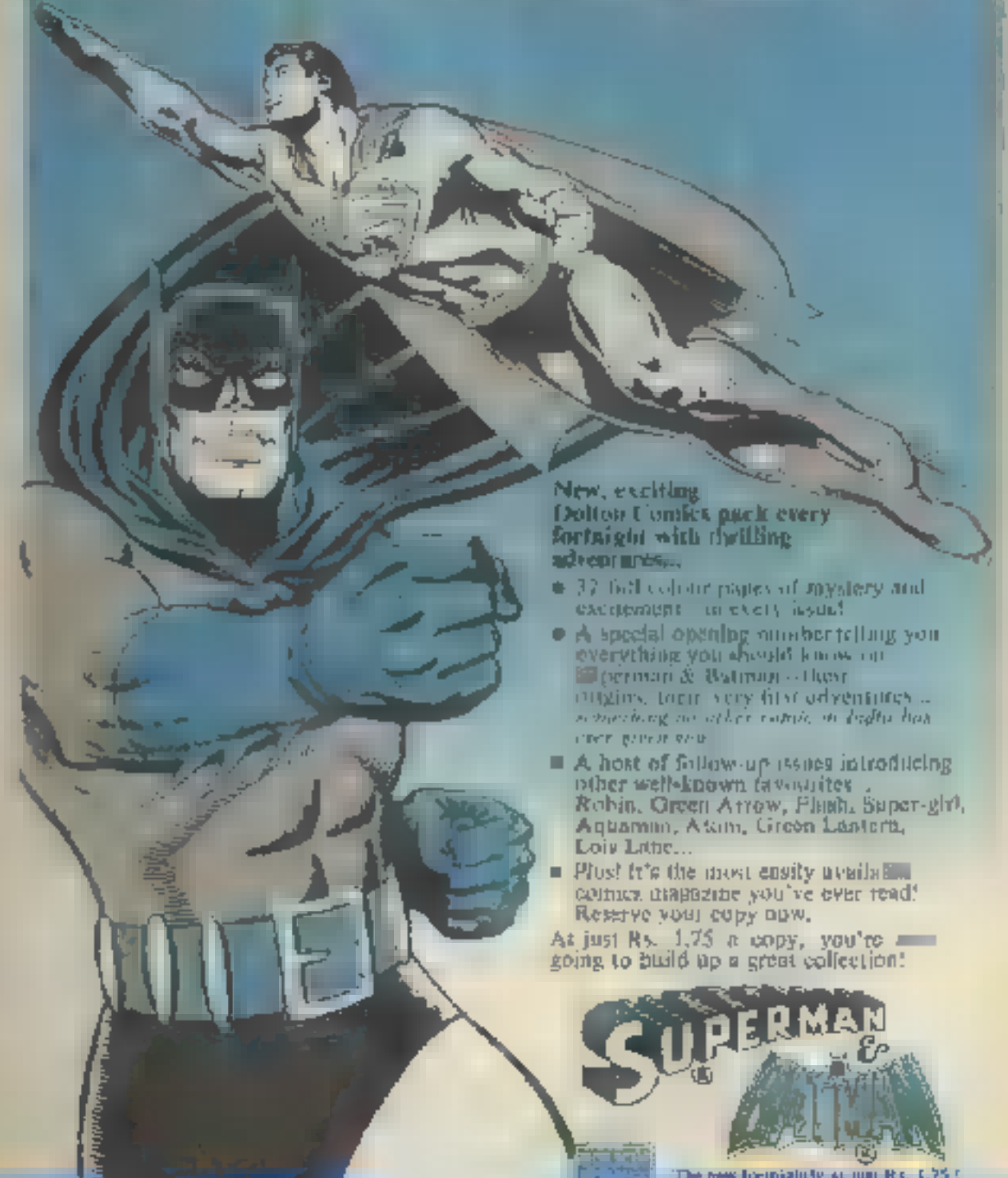
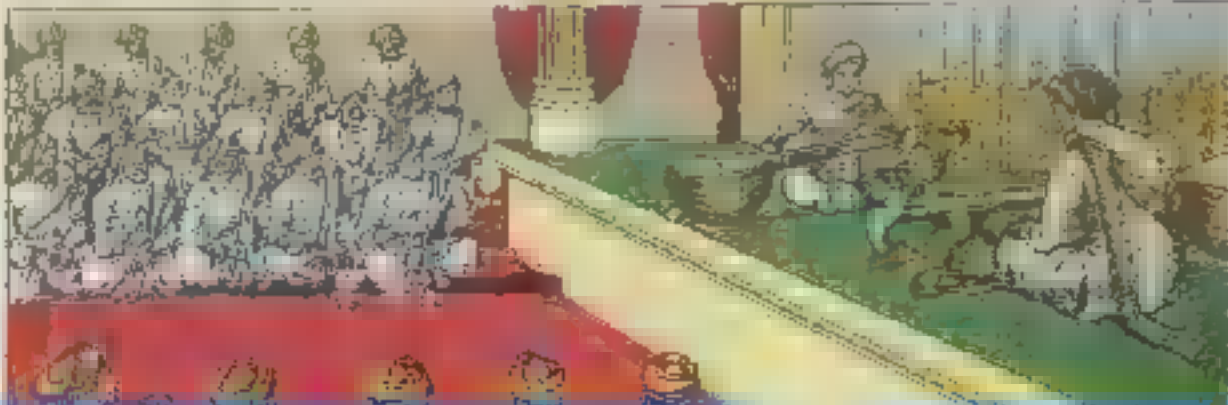
"आपणाला पाहिजे का माझी परीक्षा घेऊन पहावी." धनवंत राजाला म्हणाला.

"ठीक! आल्यावर तुमच्या दोघांच्यामध्ये जुगलबंदी ठेवतो. जर तुम्ही गुरूच्या तोंडीस तोंड निघाले तर मी तुला त्यांच्या एवढा पगार देववीन. नाही तर तुला राजदरबारातून काढून टाकीन.

तुला च्या छोटो मजूर आहेत का? राजाने विचारले. धनवंतने त्या अटी मान्य केल्या.

त्यानंतर गुरू व शिष्य दोघांत अटि-तटीचा सामना सुरू झाला. ते दोघे एक दुसऱ्याला जिंकण्याच्या इयने वीणा वाजवू लागले. त्यात बोधिसत्त्वाच्या वीणेची एक तुटली. परंतु ते इतर तारांच्या सहाय्याने वीणा वाजवू लागले. ते पाहून धनवंतने वीणेची एक तार जाणून घेऊन तोडली. बोधिसत्त्वाच्या वीणेची आणखी एक तार तुटली तेव्हा धनवंतने आपल्या वीणेची एक तोडली असे होत होत बोधिसत्त्वानी वीणेच्या सभे तारा तोडल्या. परंतु बोधिसत्त्वानी आपल्या भोवतण्या वीणेवर मुरवात केली. धनवंतला ते नाही. दरबारी लोकांनी मानदाने वाजवल्या.

धनवंतला अपमान सहन झाला नाही. दरबारानून बाहेर पडून निघून गेला. त्याच दिवशी तो उज्जयिनीला परत निघाला.

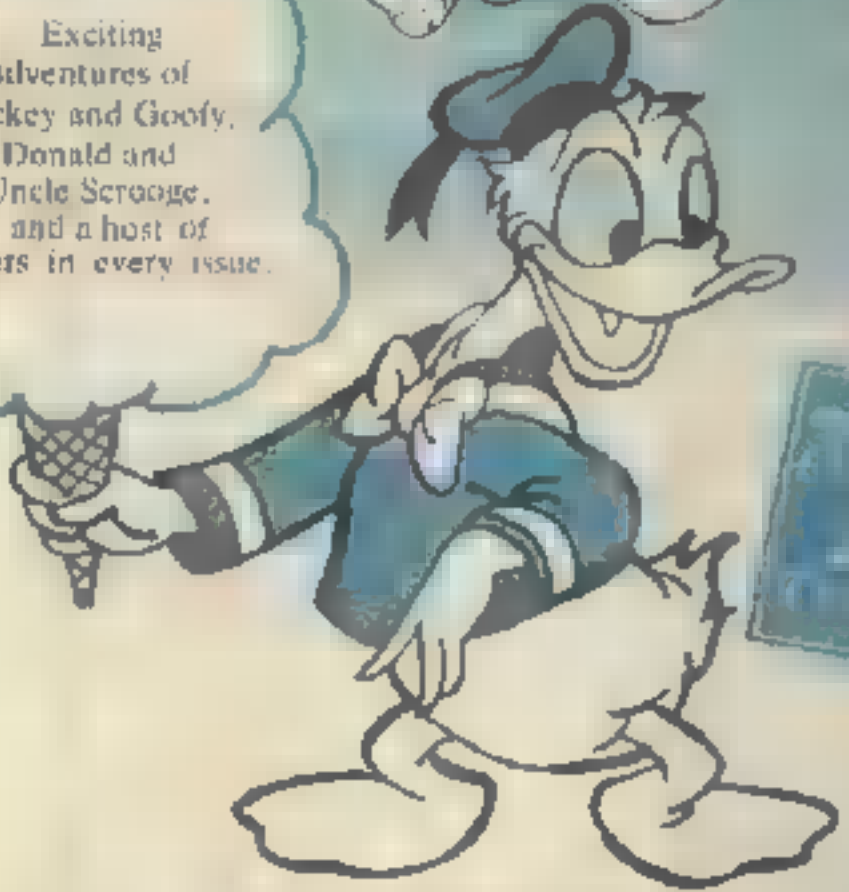

New, exciting
Dolton Comics pack every
fortnight with thrilling
adventures...

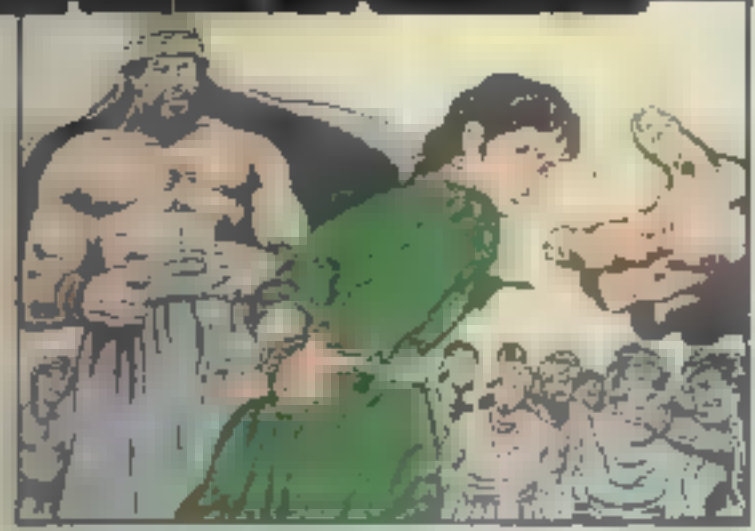
- 32 full colour pages of mystery and excitement in every issue!
 - A special opening number telling you everything you should know on Superman & Batman - their origins, their very first adventures... something no other comic in India has ever given you!
 - A host of follow-up issues introducing other well-known favourites: Robin, Green Arrow, Flash, Super-girl, Aquaman, Atom, Green Lantern, Lois Lane...
 - Plus! It's the most easily available comic magazine you've ever read! Reserve your copy now.
- At just Rs. 1.75 a copy, you're going to build up a great collection!

Exciting adventures of Mickey and Goofy, Donald and Uncle Scrooge, and a host of others in every issue.

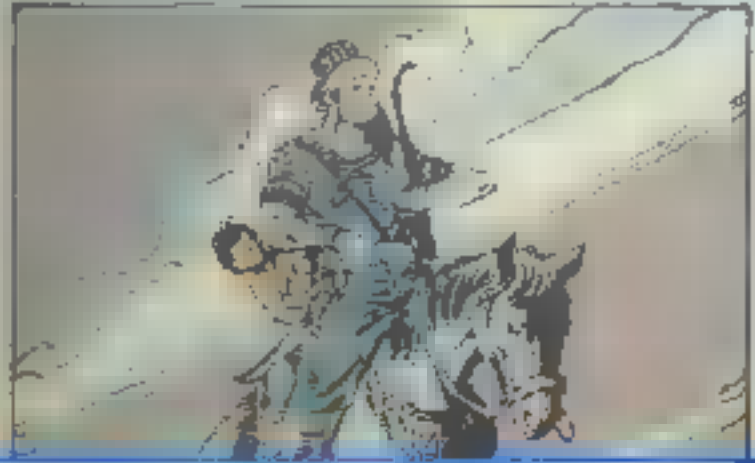
It is a great delight to read the magazine's fulfilled pages fortnight after fortnight. Available at all news and bookstalls.

सुलताना रजिया

तुर्कस्थानातील बोंगराळ प्रदेशात. एके ठिकाणी नऊ तरुण युवक जेळत होते. त्यातील एक मुलगा खूप लहान होता. त्याच वेळेला एके व्यापाऱ्याचा तांबा तेथून जात होता. बाकीच्या मुलांनी त्यातील ~~एक~~ मुलगा व्यापारी सोकाऱ्यातील एका ~~मुलाम~~ मुलाम म्हणून विकून टाकले.

बोराचा दिवसांनंतर त्या मुलावर दबा येऊन एका माणसाने त्याला विकत घेतले. तो दुसरा तिसरा कोणी म्हणून गोरी मुहब्बतचा खाल मुलाम होता. सोराच्या मुलगावर तो मुलाम दिग्दर्शकता पादोवर बसला. व तो कुपुडूडीत ऐकल्या गावात इतिहासात पवित्र भाषा

बशा तऱ्हेने दोन वेळेला गुलामाच्या रुपाने विकलेल्या मुलाचे नाव ~~मुलाम~~ होते. बोक त्याला गुलामांचा गुलाम म्हणूनच हाका ~~मुलाम~~ एकदा त्याने ~~मुलाम~~ भारेकऱ्यांपासून वाचविले. त्यामुळे ऐकल्या बऱ्यात ~~मुलाम~~ प्रेम निर्माण झाले. काही वर्षांनंतर अन्तमशाने ऐकल्या मुत्तीशीच सग्न वेले.

ऐकक्या मृत्युनंतर सर्व राज्यभर अवाजकना पसरली. अल्लमजाने गादी बळकावली. तेव्हा ताच्याशी सामना करण्यासाठी राजा राजदरबार आला. त्याला आपल्या सर्व बळानेही त्याने हरविले व इतर सर्व टोळ्यांना हारवून त्याने गादीवरचे आपले स्थान बळकावले.

परंतु अल्लमजाना हा जिनेस राज्यातील तेन्हाच्या नौकांना पसंत पटणारा नव्हता कारण थोड्या मोक व इतर प्रमुख मोक एक दाई मायली अधिकारी हे कोणत्याही परिस्थितीत सध्या नव्हते त्यामुळे तिचा पिता मरण पावताच सर्वांनी मिळून रक्षिण्या गादीवरून काढून टाकले.

४. सन. १२३२ च्या जयलपास अल्लमजाने दिल्लीतील कुतुबमीनारचे काम पूर्ण केले. जगातील सर्व लोकांना आश्चर्यचकित करून सोडणारा असा तो एक उंच मनोरा आहे. असे समजले जाते की अली शरीफ खानसुत रम्याला कुतुबमीनार बांधवा हा उंच मनोरा बांधला आहे.

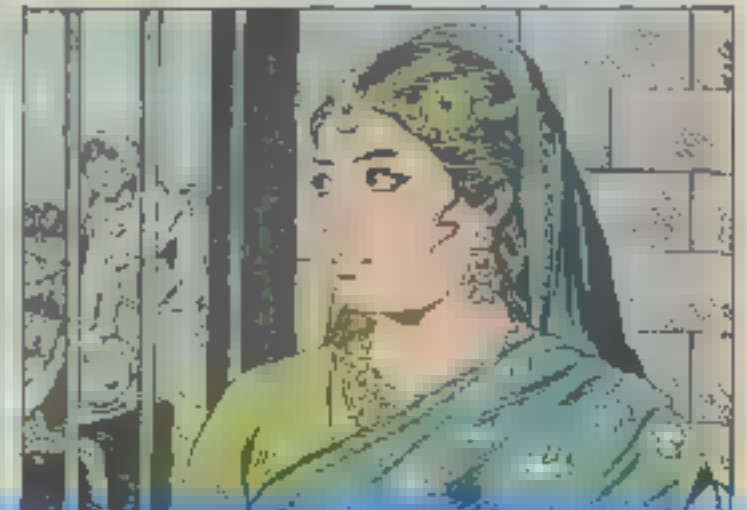

अली शरीफ खान रम्याला भावून भाऊ एपावडीत बांधवला होती. त्यांनी त्याला दिल्लीच्या गादीवर बसविले तो एक मुखे अली मरमदथा होता राजा अलीशहास त्याने त्या हरीवर बसून राज्यातील गळजोगली ठिबून सर्व जगतेला मूठ मूठ सोने चावी धारे बाहून टाकले.

अल्लमजाने आपले मरण चकट झाल्याचे समजून सर्वांना आश्चर्यचकित करून सोडणारा एक गोष्ट केले. तो म्हणजे आपल्या मुलाच्या ऐवजी आपली मुलगी रविमा हिला राणी केले. कारण त्याच्या दृष्टीने त्याचे सर्व मुलगे गादीवर बसण्याला लागलीचे नव्हते. रविमा ही हुशार, गूर व बुद्धिमान होती. राज्यकारभार तीटपणे

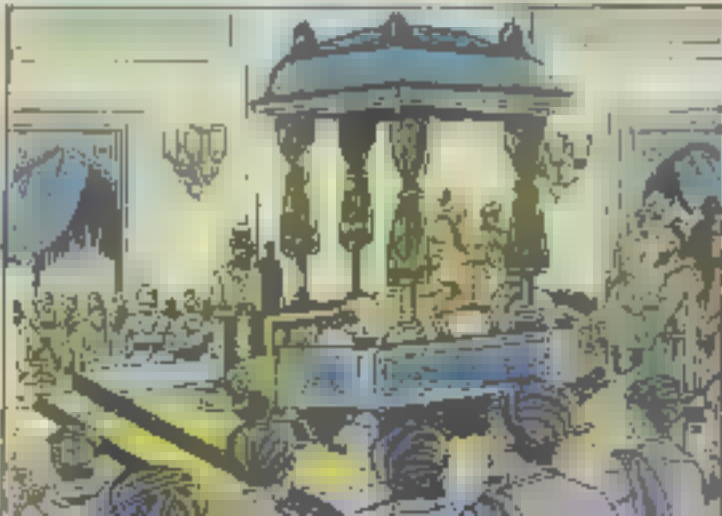
स्वतःचाली आई मादुकांत अल्लमजानाचा चालवण्याची एक होती ती अल्लम दृष्ट होती. तिचा मुलगा विजयलाल का होता ते पाहून सर्व राजाभिः कायभात गुरमूर आल्या हाता वतला. अल्लमजानाच्या राज्यकारभारी कोहीका टार केले बाहेरले फंदे पातले.

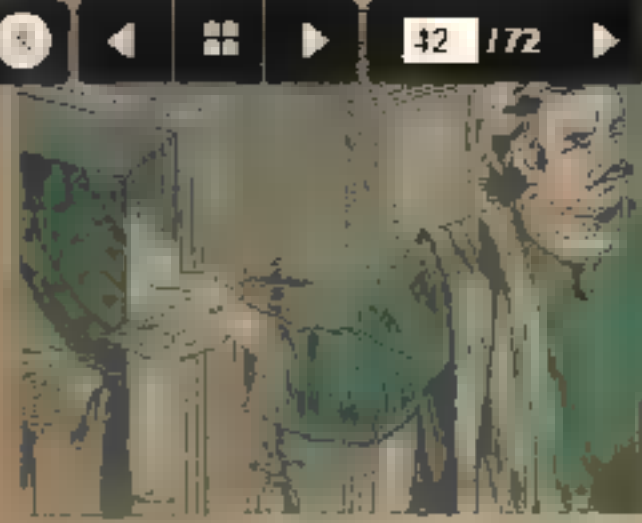

राजवंशात शातुर्कानिच्या एका स्वतःचा मुमगा रूप हुत्तार वरिणि मूर होत. त्याचे डोळे कोडून शातुर्कानिने त्यांना ठार मारले. त्यानंतर रजियाला ठार मारण्याचे वंत आणले. हे सर्व समजून मुद्दा रजियाला कळता की असा आवर काय उपायचोवना करायो.

शातुर्कानि व शकतहोतच्या अप्पाचार न ~~सह~~ सधे अनता ~~सह~~ शाही. शाहीच्यात एकच गोंदल ~~सह~~ त्यांना शांत मारणारे सरदार मुद्दा जगलेच्या सत्तावाला पावरून मग दसले. मग काय करणार! सधानी शिकून शातुर्कानिचा कैद कोले ~~सह~~ तिच्या मुलांना मातोनहन खाली उतरविले. मग त्यांना ठार मारले.

त्या परिस्थितीत अनतेसा अनुष्ट करणानी रजिया मिश्राम दुसरी कोणी प्रजेत नव्हती. सर्व अनता रजियाचा पिता अन्तमग विषयी जाणून होते. त्यामुळे सर्व जमनेने रजियाना गादीवर बसव्यास सांगितले. मग हुतार सरदातांना मुद्दा रजियाना राणी म्हणजे मान्य करावे लागले. असा तर्कने रजिया सुलताना दिल्ली राज्याची राणी बनली

पद्मास्वी शिडी

ताम्रपणि नावाचे शहर ~~सह~~ एक बंदरही होते. ~~सह~~ रामदास नावाचा एक व्यापारी रहात होता. ईमानदारीने व्यापार करून ~~सह~~ पंढारात लाखों ~~सह~~ मिळवले होते. त्याला अजय व विजय ~~सह~~ दोघे मुलगे होते. ते जेव्हा मोठे झाले तेव्हा रामदासला समुद्रपार व्यापार करण्याची इच्छा ~~सह~~ झाली. त्याच शहरातील काही व्यापारी लोक पुर्वकडील मागात आपल्या जहाजात माल भरून नेऊन तो विकून ~~सह~~ पैसा घेऊन परत आले होते.

समुद्रात बोटीतून माल नेऊन विकणे म्हणजे साधी गोष्ट नव्हती. रामदासने आपल्या दोघा मुलांपैकी एकाला दर्या-पारच्या व्यापार ~~सह~~ काम करण्यास सांगितले. परंतु नवीन प्रदेश हिंडून पहाण्याच्या आकांक्षेमुळे दोन्ही मुलांच्यात भांडण सुरू झाले. रामदासला कळेनासे झाले की,

~~सह~~ ही समस्या कसा तन्हेने सोडवायो. एके दिवशी रामदासने आपल्या दोघा मुलांना बोलावले व म्हणाला—'मुलांनो! समुद्रपार जायला अजून बरेच दिवस वाहते. ~~सह~~ तुम्हाला मागेच सांगितले होते की जंगलाच्या वाटेवर ~~सह~~ देऊल आम्ही त्याच्या ~~सह~~ एक ~~सह~~ बांधायचें आहे ~~सह~~ वराचे बांधकाम तुमच्या दोघांपैकी जो नीट काळजीपूर्वक करील त्याला ~~सह~~ समुद्रपार व्यापार करण्यास पाठवोन.'

चिट्ठी टाकून वधितल्यावर त्याची जबाबदारी अजयवर येऊन पडली. ~~सह~~ जंगलात येऊन पोहोचला. लवकरच विटा चुना ~~सह~~ गवंडी याची योजना झाली. त्याच परिसरातील काटे कुटे व झाडे-झुडूपे कापण्यासाठी ज नदीतून पाणी माणण्यासाठी मजुरांची जकर भासू लागली. जवळच्याच भिल्ल वस्तीतून मजुरांना माणण्याचा

अजयने मूप प्रपन्न केला. परंतु मिल्कांनी येण्यास नकार दिला.

अजय निराश झाला आणि राहणीत परत आला. त्यास मितायस्त पाहून कुशा नावाचा एक मिल्क त्याच्याजवळ येऊन म्हणाला—“मालक, आपल्याला काय मजुरांची गरज आहे? मिल्क वस्तीतून आपल्याला मजूर आणून देतो.”

अजयने आपचमंचकित होऊन विचारले—“काय! शंभर मजुरांना बोलावून आणू शकतोस का?” कुशा “हो” म्हणून म्हणाला—“मालक, मला दर महिना शंभर रुपये दिला पाहिजे. आपल्याला मजूर आहे का?”

अजयने ते मान्य केल्यावर कुशा मिल्काच्या वस्तीतून मजुरांना बोलावून येऊन आला. घर बांधण्याचे काम सुरू झाले.

एके दिवशी रामदास घर बांधकाम कोठवर आले, हे पहाण्याकरिता ते ये आला. त्याच वेळेला कुशा एका माडाच्या मावशीत उभा राहून कोणाजरीवर तरी बोलत होता. रामदासने आपल्या मुलाकरवी त्याची माहिती काढून घेतली की, त्याला महिन्याला पगार किती देतोस वगैरे, तेव्हा त्याला सर्व कळले.

सावलीत यथा छाटणाऱ्या माणसाला इतका पगार देतोस? त्याला दरमहिनाला दहा रुपये देत जा. त्यावेळा जास्त देत नकोस.” रामदास मुत्तला म्हणाला.

त्याच दिवशी संध्याकाळी बघीळ जाताना अजयने कुशाचा बोलावले म्हणाला—“ऐक, आजपासून तुला दरमहा फक्त दहा रुपयेच देताना मिळेल. माझ्या वडिलांचा आदेश आहे.”

दुसऱ्या दिवशी एकहुंदा मजूर कामाच्या आला नाही. अजयने स्वतः बोलावले. परंतु सर्वांनी येण्यास नकार दिला. घर बांधण्याच्या गर्वदंड्याने सांगितले की, पावसाचे दिवस जवळ आले आहेत त्याच्या आत घर बांधणे पूर्ण जाले नाही तर तुमचेच पुष्कळ नुकसान होईल. त्यावर

अजय परत मिल्क वस्तीत गेला. पूर्वी प्रमाणेच कुशाचा पगार देण्याचे त्याने जवळ केले. मग परत दुसऱ्याच दिवशी सारे मजूर कामावर हजर झाले.

हा घटनेनंतर दोन आठवड्यांनी पुन्हा रामदास घर बांधकाम कोठवर आले हे पाहण्याकरिता आला. अजयने झालेली सर्व हुकीकत वडिलांना सांगितली. म्हणाला—“अशा तऱ्हेने मजुरी जास्त देत नाही तर घर बांधण्याचा खर्च व्यर्थ होत जाईल अशा परिस्थितीत तुम्ही किंमत काय सहिली?”

त्यानंतर अजयने पुन्हा एकदा कुशाला बोलावणे पाडले व सांगितले, तुला दहा रुपयांहून अधिक देताना मिळणार नाही.

दुसऱ्या दिवसांपासून परत मजूरवर्ग कामावर आला नाही गर्वदंड्यांनी तगादा लावायला सुरुवात केली. त्याचे बरी येळाने सर्वे गोष्ट आपल्या वडिलांना सांगितली त्याला जमणार नाही असे पण सांगितले. त्यानंतर रामदासने काम आपला पाकटा मुलगा विजय टाकले.

विजयने कुशाला बोलावून स्पष्ट सांगितले—“तुला दर महिना दहा रुपयांच्या पेक्षा जास्त मजुरी मिळणार नाही. हा माझ्या वडिलांचा निरोप आहे. आता राहिले माझे काम, तुझ्यावर जबाबदारी म्हणजे मजुरांची वेळरेख करण्याच्या कामी मी तुला त्याने वेगळे असे दिवसाचे तीन रुपये देईन. सर्व कामगार लोकांना बोलावून

बैठून ये नाहीतर उद्या वहरात मजूर कामगारांना बोलावून घेऊन येतो. कुशा एक दोन मिनिटे विचार करीत राहिला. नंतर हसत म्हणाला-“मालक, बरं आहे, तसेच करावे आमच्यावर कृपा असू या.”

जेव्हा घराचे काम पूर्ण होत आले तेव्हा रामदास पुन्हा घराची पहाणी करण्या करिता तेथे आला. ठाऊक होते की, आपला चाकटा मुलगा विजय कुशाला दहा रुपये महिना पगार देत आहे, तेव्हा आनंदाने त्याने मुलाला विचारले-“मुळा, कुशा मोठा काय जे काम करतला नाही. काम साध्य करून दाखविलेस. तू ने काम करे साध्य केलेस हे मी विचारीत नाही. ज्या गावची भाषा आपण समजू नाही गावाबरोबर व्यापार करणे म्हणजे साधी गोष्ट नाही. कठीण काय आहे. परंतु व्यवस्थित पार पाडून दाखवलेस. ह्यामुळे मी तुला समुद्रपार व्यापारा करिता पाठविण्याचे मनात येजले आहे...!”

ही बातमी कळताच अजयला आपल्याच वाटले तो आपल्या चाकटाचा भावाकडे आला. त्याला म्हणाला-“भाऊ, तू कुशाला दर महिना दहा रुपयांवर कसे मान्य करविलेस?”

“दादा, काही तरी करून असेच व्यवहार करावे लागतात. ह्या कानाची गोष्ट त्या कानाला कळना उपयोगी नाही. माप मारावा काठी तुटत! तसे! सो कुशाला दरमहा दहा रुपये महिना पगार ठरविला. परंतु येगळे विवसाचे तीन रुपये त्याला भत्ता ठरवून टाकला. यहीच काही पैसे मला पॅकेट मध्ये म्हणून घर्बाळा देत होते. त्यामुळे ही कठिण साधेपणाने सोडवली गेली” विजयने त्याला समितले.

ही साधीशी गोष्ट पण माझ्या डोक्यात आली नाही. परिस्थितीत मी समुद्रपार व्यापार कसा करणार? तूच ह्या कामाला लायक आहेस.” असे म्हणत अजयने आपल्या चाकटाचा भावाची पाठ पोपटली.

ज्ञानोदय ?

व्यंकरणेचे. मागाची मृत्तुगी पद्यातलीही लग्न ठरले आईवडिलांनी मागेन मूढकून ग्याल्या. कडून या लग्नासाठी हाकार घेतला परंतु त्याची मित्रमंडळी न मानवाडे. नमने-“अहो त्या पयल्या काही रूप रंग ? आण वर ती भादकुवळ ! अशा पुत्रांशी त्यक-टेक लग्नाना तयार आला ती मागाची इष्टत वाहूनच का नाही !”

वास्तविक व्यंकरणेला लग्न करापनेच तयारी रनेही मंडळीच्या घानक्याने का विस्तारल्यानक्या सावा आणि तेथेन पत्राम एक गेलावरण्या गदानंद स्वामीच्या आश्रमात आऊन त्याच्या शिष्याबरोबर राहू लागला.

येथेच सदा गाईत लाटले आश्रमातले निघन न तथान त्याच्या पिण्याचा इतका वाद आला ता आश्रमातून पाळून गेले आणि पद्यातलींही लग्नाला तयार असल्याने त्याने आईवडिलांचा मागितले. एका आयययययया लग्नपत्रास उरकण अ व्यंकरणे पद्यातलींही गगार मुक्त आला. त्याची मित्र मंडळी त्याला धडा पत्रात लावली-“सगार करणे जयपार नाही म्हणून बैराग्य जाग्यान साधुतयांसो हाथार जेवक अण पाहिले मुक्त, परंतु तुम्हा मारत्या निराळया तनेने धायपारा काणो कवी पाहिला नाही.”

व्यंकरणे त्याने देत म्हणे-“त्यात आश्रमं करणयाकांय काय आहे ? गहा महिने साधुभन्यांवायरावर काडल्यावर पद्यावती बराबर करण्यास रूपं मुक्त मुक्त आहे हे कळते.”

मध्वाह्नाच्या सुमारास सागर घळन निघाला तो अन्धीवागच्या सगळींवर पोचला. लोंपयंत मध्यरात्र उलटून गेली होती. ग्याथेकी पडगार वारा सुटला होता. गावात सर्वत्र गजगज होता त्याने गावात पाऊळ टाकून ग्याथेकी रम्यावर कोणी माणूस दिसत नव्हता कोठे कोठे टकायला थोडो जागर मिळते का पहात सागर पुढे चालत होता. तेव्हा त्याला एका कचऱ्यात वगत दिवा अळत असलेला दिसला.

सागर त्या घराच्या दिशेने निघाला उघडठ्यात एक मुलगी उभी असलेली सागरला दिसली. त्या मध्यरात्रीच्या वेळी ती अंधी कां उभी? हे त्याला थोडे वाश्चर्यच वाटल. तरी चर झालं विचारून तर पाहू. असा विचार करून तो थोडा पुढे गेला व त्याने विचारलं—'मी परगावा-

हून एक वाटमर धावलो आहे. रात्रभर भोंसरीत पडून राहू याला का जरा ठाणे टकायला?'

त्या मुलीने लगेच काही उतर दिले नाही व सागरकड गमने लक्षपूर्वक पाहिले. तिच्या मनात काही तरी मशय थोडी असावी असे सागरला वाटल.

परंतु आश्चर्य, तिनेच विचारले—'तला तुम्ही थोडी मदत करू शकाल का?'

ती प्रश्न ऐकून सागर आश्चर्यात झालला पाहून ती म्हणाली—'आज पहाटे माझे बाबा जंगलात गेले. अद्याप परतले नाहीत. मला भीती वाटते आहे त्यांना शोधायला जंगलात माझ्याबरोबर याला का?' तिने आपले दुःख कसेकसे आवरीत विचारले.

सागरला तिची कीव आली. तो सकाळ-पासून चालत होता. म्हणून खूप दमला

होता. तरी म्हणाला—'हो, येईन का! अवश्य येईन! चला!'

तिने चटईशी दाराला कुलूप लावले आणि कंदील घेऊन निघाली. वाटेत तिने सागरला आपल्या विषयी सर्व सांडवयात सांगितले.

तिचे नाव मंगल होते वडिलांशिवाय तिला कोणी नातेवाईक नव्हते वडील पूर्वी जंगलानून लाकडे तोडून आणीत असत. परंतु वय वाढल्यामुळे त्यांना ते काम जेपत नाहीसे झाले. काही दिवसा पासून जंगलानून रीठे किंवा अमंथ काही गोळा करून आणून गावात विकत असत. सामान्यपणे पहाटेच जंगलात निघून येत पंध्याकाळी घरी परत येत आजच मध्यरात्र झाली तरी परतले नाहीत, म्हणून काळजी वाटू लागली.

नंतर ती म्हणाली—'मदतीला घावणारे शेजार पाजारचे भाग्यवानांनाच मिळतात! किती विनवण्या केल्या, परंतु कोणो या मध्यरात्रीच्या वेळी थडीत जंगलात यायला तयारच होईना.'

ती तशी तीनचारदां वडिलांबरोबर जंगलात जाऊन आली होती. ते जंगलात कोठे फिरतात हे तिला माहीत होते. बाजूला जाऊन तिने तीन चारदां मोठ्याने हाका मारल्या—'बाबा, अहो बाबा!'

मंगलच्या वडिलांनी लगेच धोंडिया होते. ते कळल्यावर सागरने सुद्धा दोनतीतदां हाका मारून पाहिल्या. त्या आवाजामुळे सांडावरच्या पंध्याचा कलकलाट रोवता एक आलस, धोंडिजाचा आवाज मुलीच ऐकू आला नाही. दोघे जंगलात पुष्कळ फिरले व शेवटी निराश होऊन जगाडण्याच्या सुमारास परी परतले.

मंगलला दुःखावेश आवरला नाही व ती रडू लागली. सागर तिला धीर देत म्हणाला—'तुमचे बाबा कामानिमित्त तेथून आणली कोठेतरी गेले असतील. येतील परत, नकोस! संध्याकाळपर्यंत वाट पाहू!'

तिच्या नोडवर विपडले व तिचा जीपघो-
पचार करीत तेथेच बसून राहिला. प्रहर
रात्र उलटून गेल्यावर त्याचा डोळा चांगला
त्यावेळी बाहेर रात्रसमोर काहीतरी
आवाज आला आणि त्याची सोप मोडली.
खाटेवर मंगल मळती. गागर घाईघाईने
बाहेर गेला मंगलचे केस पिझारलेले होते
व ती विहिरीकडे थांबत आत होती.

सागरन थावत पुढे जाऊन तिचा हात
घरला. "हे काय करत आहोस, चल घरात
गाहू!" ती रागाने ओरडून म्हणाला.

"जमून काय करू? माहे कोण भावा
अधाच्याकड पाहून जमू?" असे म्हणत
मंगल जीराने रडू लागली.

सागर तिचे सांत्वन करीत म्हणाला-
"मी आहे ना! मी आईवडिलांना सांगून
तुझ्याशी लग्न करतो, झाले!"

मंगल घरात आली व पुन्हा पहिल्या-
सारखी खाटेवर घेऊन पडली. उभा-
इण्याच्या सुमारास विलाची एक गाडी
पकन उभी राहिली. मंगलने घाबरून जाऊन
दार उघडले, तर गाडीतून उतरत असलेल्या
वडिलांना पाहून अनावर आश्चर्य बाबत
झाला असल्याने ती मोठ्याने ओरडली-
"बाबा!" घोंडिबा अगदी थकलेला होता.
त्याला आधार देऊन एक तरुण त्याला
घरात घेऊन आला. खाटावरच्या उपर-

प्याने डोळे पुसित घोंडिबाने घडलेले सर्व
वृत्त सांगितले म्हणाला.

"मी गळून पडलेले बरेचसे रोठे गोळा
करीत होतो, तेव्हा एका कादीला रूप रोठे
लागलेले दिसले. झाडावर चढून ते सर्व
सहज काढला. येतील असे समजून घाईघाईने
झाडावरून गेलो आणि झाडाच्या वृथात
एका वाळ्यावर पाय पडला. त्या सारखी
एक झाला भुस करून वाळ्यातून बाहेर
आला व चाकला व मरपटत निघून गेला.

"मी सापाला पाहिले होते. मी तेथल्या
तेथे जमिनीवर आदळलो.

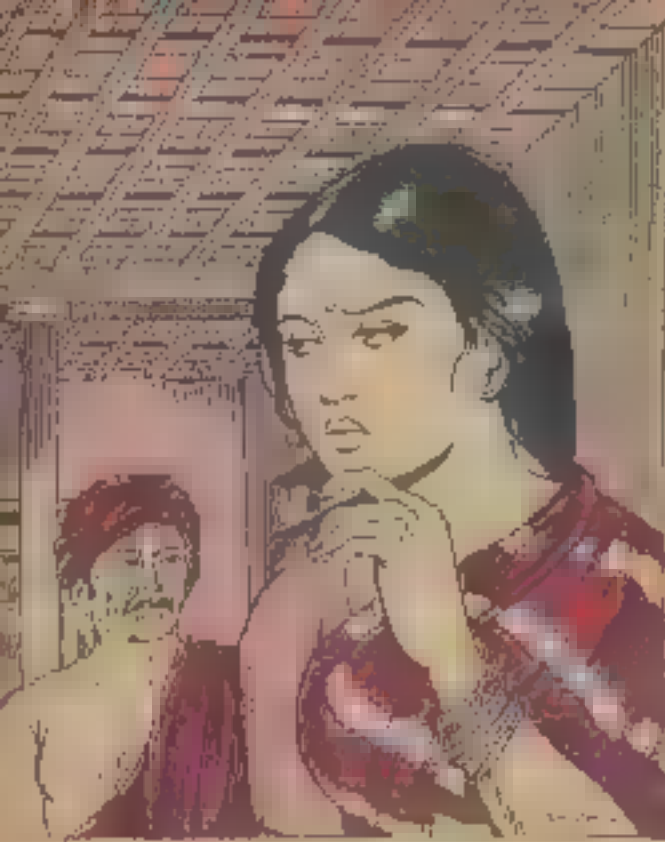
"त्यानंतर काय झाले ते घोंडिबाने माहित
नाही, मी सांगतो!" म्हणत घोंडिबाला
घेऊन घेणारा तरुण पुढे सांगू लागला.

"माझे नाव राजाराम. लहानपणीच
माझे आई व बाबा मारले. मी एक पोरका
आहे. आमच्या गावात कोणी माझी विचार-
पूस करणाराही नाही, परवा आमच्या
गावात ग्रामदेवतेची जत्रा होती. माणसाची
व गुराहोराची गदीच गदी होती. मी ती
सर्प पाहून घाबस्तव ऐलो आणि जंगलात
पळत गेलो. तेथे तुमचे बाबा एका झाडा-
खाली पडलेले होते व त्यांच्या तोंडातून
कम झाला होता. त्यांना माग चाकला भसावा
असे धाडून त्यांना खाद्यावर उभारून
घेऊन घाबाराच्या गावातल्या येद्याकडे घेऊन
गेलो. मृदुवामे येद्यच्या घरात होते व
त्यांनी दिलेले औषध लागू पडले व तुमचे
बाबा आज परत तुम्हाला भेटले."

सायंकाळ होत आली तेव्हा सुमारे पन्नास
वर्षे वयाचा एक माणूस येऊन मंगलला
हाक मारू लागला. जंगलातली लाकडे
तोडून त्याची मोठी गावात विकणारा सोम
होता. तो रीठपांनी अर्धेमुर्धे मरलेले एक
पोले घेऊन आला होता. ते तो मंगलला
देत म्हणाला-"हे जंगलात मिळाले, तेथून
काही अंतरावर या वहाणा सापडल्या.
त्या तुझ्या बाबांच्याच की नाही म? मला
आहे थोडी आशा, समज. तरीत्या माणानून
क्याच्याला वाघ तड्कता का उखलून घेऊन
गेला मागे?" असे म्हणत निघून गेला.

ते ऐकून मंगलला घेरी आली व ती तत्क्षण
जमिनीवर पडली. सागरने पाणी आणून

"तुमचे हे उपकार जन्मोजन्मी मी विसरणार नाही तुम्ही माझ्या बाबांना वाचविले. ते माझे प्राणदाते!" असे म्हणत मंगलने सागरचा परिषय दोघांना करून दिला व घटलेले वृत्त सांगितले.

बापाळा ॥ मुलीला वाचविणारे राजाराम ॥ दोघेही परस्परांचे आप्तमित्र झाले. दोघे त्या दिवशी संध्याकाळी नदी काठी फिरायला गेले असता धोंडिबा मुलीला म्हणाला—"आजपासून राजाराम हा पोरका राहिला नाही आपल्यासबरोबरच राहील. मी तुम्हा दोघांचे लग्न करून देणार आहे."

मंगल दचकून म्हणाली—"सागरमाझ्याशी लग्न करीत म्हणाला होता, बाबा!"

धोंडिबा म्हणाला—"राजारामाने माझा जीव वाचविला, नाही का? त्याच्याशीच तुझे लग्न करून देतो, तू आमच्या बरोबरच रहा, असे सांगून त्याला मी आपल्याबरोबर घेऊन आलो आहे!"

"तर मग सागर माझा प्राणदाता नाही का, बाबा?" मंगलने विचारले.

धोंडिबा काही वेळ विचारात पडल्यावर म्हणाला—"तर मी सर्व मुस्यावरच सोडून देतो. तुझ लग्न कोणाशीही झाल तरी ते मला मान्य!"

॥ ॥ कोडे कसे सोडतामने, कळेना ती घर मुक्कवारी देवीच्या देवळात ॥ असे बघील मुक्कवय घरी परत आले, म्हणून त्या दिवशी मुक्कवार नव्हता तरी तिने देवळात गायब ठरविले.

देवीचा पुजारी मिरय नियमितपणे देवीच्या दर्जनाला येणाऱ्या मंगलला पहात होता म्हणून तो तिला स्वतःच्या मुलीसारखा मानित असे. तिने देवीच्या पाया पडून देवीचे आभार मानल्यावर पुजारी होता तेथे जाऊन सर्व गोष्टी तद्विस्तर पुजान्यांना सांगितल्या.

पुजारी ने सर्व ऐकून म्हणाला—"मुली ही सर्व तुझ्या भावी जीवनाशी संबंध असलेली आहे. म्हणून तुव आपल्या चुडील शायथ्यसंदर्ची काचले ठरवायचे आहे!"

"मी ठरवायचे जाहे हे खरे! परंतु ते बरोबर आहे की नाही, हे तुम्हां सांगितले पाहिजे! तुम्ही मला गुरुनृत्य आहा! म्हणून तुमच्या कडे आले राजारामाने माझ्या बाबांना वाचविले. सागरने मला वाचविले यापेकी कोणाशीही लग्नला मी तयार आहे पुक्कळ विचार केल्यावर मी राजारामाशी लग्न करायचे ठरविले आहे!" मंगल म्हणाली.

"म्हणजे, तुला तुझ्या जिवापेक्षा तुझ्या बापाचे प्राण मोलाचे वाटतल, असेच ना?" पुजान्याने विचारले.

"मी कोणाचा जीव किती मोलाचा माफी तुलना करीत नाही. आम्ही दोघांचे जन्मोजन्मी श्वणीच राहू. मला माझे बाबा माहीत असे फळल्याबरोबर जगला बोट आम्हा. माझ मन तुझ मात म्हणून लहानपणापासून कोणाचे न मिळाले असल्याने राजारामाने किती दुःखात आयुष्य काढले असेल याची ॥ ॥ आहे शिवाय माझ्या बाबांनी त्याला म्हट-

ले की ॥ माझ्या मुलीशी लग्न करून घेऊन आमच्या बरोबरच रहा. ॥ बाबांनी राजारामाला आग्रह केला होता. सागरने मला कष्टदर्शित पाहून माझ्यावर दया घेऊन माझ्याशी तो लग्न करायला तयार असल्याचे सांगितले होते. मी माव, मी त्याच्याशी श्वन करीन असे वचन दिले नव्हते. म्हणून राजा रामाशी लग्न करणेच योग्य होईल असे मला वाटते" मंगल म्हणाली.

पुजारी मान डोलवीत स्मित करून गप्प राहिला.

मग्न घरी आली व ती आपला निर्णय बदिल्यांना सांगणार, इतक्यात राजाराम व सागर नदीवरून परतले सर्व ऐकण्यावर मदहास्य करीत सागर म्हणाला—"मंगल, तुझा निर्णय अगदी बरोबर आहे! राजारामासारखे आगवान फार थोडे असतील."

धोंडिबा आणि राजाराम दोघांना मंगलच्या निर्णयापेक्षा सागर ज म्हणाला ने ऐकून जास्त आनंद आला

विनायकाची चतुराई

विनायकाच्या घरघो वीळीकडे आठव्यामाळी शिंदीवर चढविल्या मुनाते घसकून पडून मोडून घेतला. तेव्हा तो शिंदी मांडावर घेऊन लगेच पाटलाकडे गेला व त्याने फिर्दा केली का विनायकाचे दिलेल्या कुमक्या मिर्दोवकून घसकून पाण्याने त्याचा पाय मोडला. रागाच्या ओघापाण्याच्या घर्चासाठी व कुकमान भरपाई घेऊन विनायकाकडून गेले. देववाले

पौर्वाय पाटलाचे विनायकाचा वातावरण आज विचारला

विनायक विचारला तो न पोरनी म्हाणाला- "हा मुलगा मिर्दोवक्यामुळे पातो घसकून पडला, शिंदी मांडावर घेतली. असे सांगून त्याने शेजारच्या साठाला टेकून शिंदी वगैरे घेऊन विन्हा पर घाईघाईने घेऊनही द्यायकिये परंतु विनायक भोळा नमुकक्या कारणाने शिंदी घेतली.

"आता काय करणं आहे?" पौर्वाय पाटलाचे विनायकाचा विचारले

"माक्या घारखा नद घाणस म्हाणुत मोडली." हा मुलगा मोडली नाही! असा परिस्थितीत ही कुमकट शिंदी करी हाणार हो? म्हाणुत हाहा! विनायक म्हाणाला

पौर्वाय पाटलाचे मुनसान भरपाई रणवाची गरज राहो असे सांगून त्या मुलाचा त्याचाच दोष असल्याने सांगून घरी पाठविले.

गणेश पुराण

वातापि गणपतीच्या मूर्तीत कोरलेल्या निरनिराळ्या देवतांचे गायन ऐकून अगस्त्य त्यात तन्मय झाले व म्हणाले- "हे वातापि गणपती! तूच स्वतःच्या मूर्तीतले शिल्प कोरून काढलेस! इतक सुंदर शिल्प आणखी कोणाला होईल?"

तेव्हा मूर्तीतून गणनायक म्हणाला- "अगस्त्य महर्षी! मी स्वतःसाठी हे शिल्प-कलेचे काम केले नाही. तुझ्या मताचे समाधान व्हाय, तुझी इच्छा पूर्ण व्हावी यासाठी केले. यात मला कोणत्याही आहो हे काही काळच राहिल. त्यानंतर ते अदृश्य होईल. द्यापर युगात धर्मराज युधिष्ठिर अश्वमेध करील त्या वेळी याच जागी आणखी एका विशाल

मूर्तीची स्थापना होईल." असे सांगून धीम्य ऋषी अर्जुनाला म्हणाले- "अर्जुना! तेंच शिल्प आज पहात आहो!" असे सांगून धीम्य ऋषी वादले.

अर्जुनाचे त्या मूर्तीला प्रदक्षिणा घालण्या व अश्विपूर्वक ती मूर्त लज देऊन पाहिली. म्हा शिल्प गणेशाचेच होते. त्या गणनायकाच्या बरोबरच महादेव, विष्णू, ब्रह्मेश या त्रिमूर्ती, जगदंबा, लक्ष्मी, पार्वती, सरस्वती आणि नवसहांपासून इतर सर्व देवीदेवता कोरलेल्या होत्या. गणेश मूर्तीच्या दोन्ही विघ्न बांधलेले होते. मूषकराजाची शेंपटी मूर्तीच्या चारी बाजूला वलयासारखी होती. त्या गणेशाची शोभा पाहून तिचे आकलन

सहलावधी वीळेमुढा वपुरे पडतील
होते. सर्व बाजूंनी पाहून
आल्यावर अर्जुन धौम्य ऋषींना म्हणाला-
"मुनीश्वरा! अशा सुंदर गंगेन मूर्तीच्या
जारी मावूला एक मोठे नगर वसले आणि
त्याची भरभराट झाली. पण अशी दहा
जाती व्हावी? वातापि नगराची गाथा
ऐकावी, कुतूहल मनात आहे!"

धौम्य मुनी वातापि नगराची
सांगू लागले:

अगस्त्य ऋषींनी लोपामुद्रेच्या इच्छे-
प्रमाणे काही एक वांचविण्याचा विचार
मनात आणू न देतां जवळ वसलेले सर्व धन
वांटून टाकले आणि लोकसत्ताक

राज्याची स्थापना केली. नंतर नागरिक
कर्तव्यकर्मांचे पालन करीत रहा असे
नागरिकांना सांगून अगावरच्या वस्त्राविष्टी
ते लोपामुद्रेला इरोवर घेऊन आपल्या
परतले.

गणतंत्र्याचे कलाकौशल्य हे प्रजेला
प्रेरणा राहिले. त्या मूर्तीची श्रद्धा
मरितपूर्वेक भारावता करीत चिरकाल
त्या नगरात मुक्तासमाधानाने राहिली.
कित्येक पिढ्या परिस्थितीत राहिल्या.
जातापि नगर आदर्श राज्य म्हणून
राज्याला मार्गदर्शन करीत
राहिले. देशभर या महाराजा प्रसिद्धी
मिळाली.

अगस्त्य मुनी आपला करतोस या
भीतीने इतकळ विन्ध्य पर्वतात पळून गेला
होता आणि नाही कित्या
संशयही येणार नाही कानाकोपऱ्या-
तऱ्या जागी स्वतःचा जीव मुडीत घेऊन
होता त्याने वातापि नगराची भर-
भराट झाल्याने ऐकले व तेथे अगस्त्य
ऋषी रहात नाही या गोष्टीची काही
कळत घेतल्यावर पुन्हा आपला वडा सुरू
करावयाचे ठरवून परमार्थ सारपुरुषाचे श्रौंग
वातापि नगरात
येऊन राहू लागला. त्यावेळची नगरातील
परिस्थिति इतकळता अनुकूल अशीच होती.

हळू हळू काल लोटत गेला तम तमी
वातापि नगरातील प्रजेच्या स्वायंवरुद्धी
उत्पन्न होऊन वादू लागली. प्रजेचे परस्परा-
मधील मतभेद वाढत गेले. स्वाधी हुषार
नागरिक भोळ्याभावदया प्रजेला फसवून
मूढाहू लागले.

अशा तऱ्हेने वातापि नगर पतनावस्थे-
कडे अपाटमाने जाऊ इतकळ
एक प्रजेचा नेता म्हणून लागला
इतकळ कळत ती एक महापुरुष असल्या-
सारखा नाग व मनावर
त्याचा ताबा कायम झाला.

नगराच्या मध्यभागी गणपतीची सुंदर
मूर्त असेपर्यंत अगस्त्य मुनींनी घालून
दिलेल्या कर्तव्यबुद्धीचा प्रजेच्या
दगडा असेपर्यंत प्रजा अगस्त्याने घालून
दिलेले नीतिधर्माचे नियम मोडणार नाही,
हे इतकळने ओळखले म्हणून त्याने
तांत्रिक विद्या मद्यपान आदि गोष्टींची
चटक प्रजेला लावली. लोकसत्ताक राज्याला
मावणक अशा नीतिनियमांचे फलक अगस्त्य
ऋषींनी जागेजागी लावले होते. ते
इतकळने काढून टाकले व नवे नियम घालून
दिले. चोरी, लबाडी इत्यादीत मिळणारा
आनंद प्रजेच्या उत्पन्न होईल या
दृष्टीने करावयाचे ते सर्व त्याने केले.
जातपणे एका जागी वसून राहणे मनुष्य

नसल्याचे प्रजेच्या विनविले.
मुलप्राप्ती, भोगविलास वैन मानव
जीवनाचे ध्येय असल्याचे कोरले
जाऊ लागले. नंतर काही राजस वेध
पाळटून गावात राहू लागले.
इतकळता मदत लागले. प्रजालेवकाचे
सौंग घेऊन प्रजेचा पुढारी म्हणून इतकळ
प्रसिद्ध झाला. प्रजेची आपत्तात भावणे
मारामाच्या सुरू झाल्या. वातापि नगरात
याववीच माजली. नीतिवान निरुपद्रवी
प्रजा वातापि नगर सोडून जाऊ लागली.

इतकळ वातापि नगराच्या मध्यभागी
गणपतीची मूर्त होती ती जमिनदोस्त
करण्याच्या प्रयत्नाला लागला. त्याने शतधनी

बारी बाजूला गणपतीच्या रोजाने उभ्या केल्या. शिल्पाच्या खाली बुडाजवळ स्फोट होणारा दाहगोळा घालला. फक्त अग्नी लावायचा उरला होता. अशा वेळी अनपेक्षितपणे घडले ते असे. छिन्नगी न मागताच असा बार उडाला की त्याच्या बकक्याने शतघ्नी इकडच्या तिकडे व तिकडच्या इकडे सात्या आणि उलटे गोळे आपोआप उडू लागले. त्यामुळे जितके दुष्ट होते ते सर्व जागच्या जागी टार झाले. कित्येक विकलांग झाले. त्यांत इस्वत्सुद्धा एक होता. त्याचा एक पाय व एक हात गेला. तो रक्तबंबाळ होऊन लोळत असता त्याला मूर्तीतून हे शब्द ऐकू आले.

“अरे इस्वला! या विकलांग स्थितीत म्हातारपणी कुजत राहत कुशत विरकाल जग! होय तुला योग्य शिक्षा आहे!”

गणपतीने या शब्दात त्याला शाप दिला.

वातापि नगराचे सर्व वैभव नष्ट झाले. अद्यापि काही लोक राहतात. परंतु हे नगर एक ओसाड पडलेले पडके व बुनाट शहर राहून गेले आहे.” धौम्य मुनींनी या शब्दात वातापि नगराचे पूर्ववृत्त सांगितले. अर्जुन आश्चर्यचकित होऊन गप्प राहिला. त्याला गणपतीचे ते अपूर्व कलाकौशल्य दिसले नाही.

“अर्जुना! यात आश्चर्य करण्यासारखे काहीच नाही। ते कलाकौशल्य नष्ट झाले हे धी पूर्वीच सांगितले नाही का?” असे धौम्य ऋषी म्हणत असता जवळच्याच एका काटेरी झुडपात एक विकृत रूप असलेला म्हातारा एका हाताने व एका पांयाने शरीर फरफटत ओढीत येत मोठ्याने जोरडला. ते अपूर्व कलाकौशल्य होते त्या बाजूला हात करून नमस्कार करीत तो तडफडत तत्काल मरण पावला.

अर्जुनाने त्याच्याकडे पाहून विचारले—

“गुरुदेव! तोच नाही का हो इस्वला?”

धौम्य म्हणाले—“होय, दुष्ट क्रूर मानसाचा असाच शेवट होतो.”

अर्जुनाचे दूत पाठवून वातापि नगरास येण्याविषयी धर्मराजाकडे निरोप पाठविण्या.

हस्तिनापुराहून धर्मराज, भीम, नकुल, सहदेव यांच्या सह वातापि नगरी आला.

त्या दिवशी रात्री धर्मराज, गणपतीचे कलाकौशल्य अंतर्धान पावले त्या दिवशी तोड करून वसला आणि म्हणाला—“देवा, माझ्या धाकट्या भावाने तुझे अपूर्व रूप पाहिले, मला ते भाग्य मिळणार नाही का? तुझा महाशिल्प खाणकी कोणाला सावणार? लवकरच तुझ्या मूर्तीची प्रतिष्ठा करण्याचे भाग्य मला लाभेल असे का!” असे म्हणत होळे मिटून गणपतीचे ध्यान घेऊन धर्मराजाने प्रार्थना केली.

तेव्हा त्याच्या कानावर हे शब्द पडले—

“धर्मपुत्रा! देवाचा शिल्पकार विश्वकर्मा व दानवाचा शिल्पकार यमासुर दोघे मिळून ही मूर्त कोरलीच. मूर्तीची प्रतिष्ठा झाल्यावरच तुझा यज्ञाचा घोडा जागचा हालेल आणि पुढे जाईल तुझा अश्वमेध यज्ञ पूर्ण होईल. वातापि नगराचा पुनरुद्धार कर! तुझ्या पांडवकुलात जन्मास आलेले वंशज चंद्रवंश नामे या नगरी राज्य करतील.”

धर्मराजाने होळे उघडताच त्याला यमोर गणपतीचे अपूर्व कलाकौशल्य दृष्टीस पडले व तत्क्षण अंतर्धान पावले.

दुसऱ्या दिवशी उजवाडनाच एक गोरी-वान व एक काळी कुटू व्यक्ती त्या

जवळच्या झराझुडपात एका स्फटिक शिल्ल्या लज्जापूर्वक पहात असलेल्या दिसल्या. ते कोण हे धर्मराजाने ओळखले व त्यांना नमस्कार करून त्यांचा यथोचित सरकार केला.

ती शिल्ल्या जमिनीतून खणून काढीत असता एक अपूर्व साठा सापडला. तो इस्वलने खाणून पुरून ठेवलेला सोन्याचा साठा होता. त्याच दगडाजवळ तो भरण समयी झिरपत पडला होना. ते सर्व धन स्वघे करून धर्मराजाने वातापि नगराचा पुनरुद्धार केला.

त्या दोघां महाशिल्पकारांच्या हस्ते गणपतीची मूर्त, महाशिल्प अद्वय झाले.

धर्मराजाने वातापि नगरात अगस्त्य मुनींनी स्थापिलेली लोकसत्ताक राज्यवट सुरू करून दी कायम छ विथर राहिल वणी व्यवस्था केली आणि नकुल छ सहदेव यांच्या सह हस्तिनापुराला गेला.

लोकसत्तेचे अयसूचक पर्यायवाचक नाम म्हणून व तेथील विशिष्ट छ म्हणून त्या राजव्यवस्थेला अगस्त्य राज्य, नगराला छ नगर छ काही वाळ चालू राहिले. परंतु पुढे वातापि याने नावाने त्या नगराची स्थापती झाली.

अर्जुनाने दिग्विजय समाप्त केला व हस्तिनापुरास परतला. अश्वमेध यज्ञ छ धर्मराजाने यज्ञभाग विशेषकरून विद्वत्-कर्म्यांना व यथाभूतला अर्पण केला. शिल्पकारांचा छ त्यांच्या शिल्पाचा यथा-योग्य गौरव केला.

धर्मराजानंतर परीक्षिताने व त्याच्या नंतर जनमेजयाने राज्य केले. जनमेजय व त्याने वारस वातापि नगराची यथाप्रकारे पहात राहिले.

वातापि नगरावर राज्य करणाऱ्या चंद्रवंशीय राजांपैकी धर्मराज हा साम्राज्य स्थापनेची महत्वाकांक्षा छ एक राजा होता. त्याने वातापि आपली राजधानी करून एक विनाल साम्राज्याची स्थापना केली त्याने प्रजेवर कराचा बोझ

होते त्याच जागी एक विशाल देवालय आणि एक मोठा समामन्य तयार झाला. निष्ककर्मी व यथाभूत दोघांनी मिळून जो अद्भुत शिल्पाचा प्रारंभ केला छ पुढे नवीन शिल्पकलेचा संप्रदाय म्हणून प्रसिद्ध झाला. भरतवंशीयांकडून या शिल्प-कलेचे भरणपोषण होत राहल्याने त्याला भारतीय शिल्प हे नाव प्राप्त झाले आणि प्रख्याती पिलवली. काम पुढे ह्वांच दोघे शिल्पकार जसे झाले तसे अंतर्धान पावले.

देवालयात नगणातीनी प्राणप्रतिष्ठा धर्मराजाच्या हातून सप्ताच घोडा हलला व जोराने पळू लागला. अर्जुन छ भीम संध्यानिशी त्याच्या पाठीपाठ निघाले.

वाजविला आपल्या निरंकुश राजवटीमुळे लोक दुसरा इतकळ जन्मला असे म्हणू लागले.

त्याच्या मुलांपैकी पोटवटा चळुक वर्मा हा होता. तो फार गूणी होता. जगस्थानी घालून दिलेले लोकसत्ताक राज्याचे नियम मान्य तो गणपतींनी भक्तिपूर्वक करी. विद्या आणि कलेची त्याला होती. जगस्थानीचा अंश आहे असे प्रजेला वाटे इतका तो करी.

साम्राज्यविस्तार करण्याच्या हेतूने त्याने आपल्या मुलांना बोलावून त्यांच्यावर काही जबाबदाऱ्या टाकल्या. चळुक आपल्या वज्रिलाना म्हणाला- "परसीडन आणि हिंसा भिडविलेला साम्राज्य विस्तार कसाईबुत्तीपेक्षा कसा मोठा होऊ शकेल?" असे सांगून त्याने भावांची मने साम्राज्य विस्तार-विकड वळविली व स्वाध्या करायला आप्याचे लाकारले.

शत्रुजय संतापला. म्हणाला- "काय? सिहान्या पोटी उंदिर जन्मावा तसा तू राजवटात चुकून जन्मलास! तुला योग्य शिक्षा मिळेल!" त्याने एक उंदिर त्याचे नाव चळुका असे ठेवले व त्याच्याशी चळुक वर्माचे होणार असल्याचे जाहीर केले.

चळुका उंदराचे सरे कल्याण किकिणी वसे होते. इद्राच्या पापाने तो अप्सरा उंदीर होऊन जन्मली. बोहोल्यावर चळुकांतर पाटावर राजकुमाराला व मधु स्वानी उंदराला पाहून पाहून मंडळी हसतील त्यामुळे चळुकवर्माची मान होईल विचाराने शत्रुजयने तो विविध विवाह-अमारंभ मांडला होता परंतु चळुक वर्मा हसत म्हणाला- "महाराजाची भूत करण्याची विघ्नेश्वरात आहे. उंदराला एक सुंदर तकती करण्याची शक्तीही त्याच्यात आहे, असे प्री म्हटले तर तुम्हा सर्वांना वाटणार नाही. तरी माझा विश्वास आहे!"

गंधर्व राजकुमारी

म्हातारा म्हणाला ऐकून हसनला आश्चर्य वाईट त्याच्यावे पाय घरणे म्हा- माझी वायको मुलं या हे दान मागतो आहे मी!"

"स्वतःच स्वतःचा जीव टाकून हीणारा तुझ्या सारखा मी आपल्या आयुष्यात कधी पाहिला नाही तू जे करायला निघाला आहेस ते कितो धोऱ्याचे आहे, याची तुला सुद्धा नाहीसे दिसते आहे मना! तरी सुद्धा माझ्याकडून तुला जी मदत करणे शक्य आहे, ती करतो." असे म्हणत म्हाताऱ्याने आपल्या दाढीतले काही पिकलेले केस वगटले हसनला देत म्हणाला- "तुझ्यावर आलेल्या सकटा-तुन बाहेर निघणे तुला अगदी अशक्य झाले की यापैकी एक केस पेटव, मी तत्क्षण

तेव्हा हजार होईत तुला मदत करीन." नंतर त्याने वर मान करून टाळी वाजविली. जगंज एक भूत समोर उभे राहिले. म्हातारा हसनला म्हणाला- "तू याच्या पाठीवर बसून जा. हा तुला कर्पूर द्वीपावर पोचवेल. कर्पूर द्वीपाच्या पलीकडच्या किनाऱ्याला तू गेल्या की 'नाक वाक' द्वीप ज्या समुद्राला आहे, त्या समुद्राच्या थलीकडच्या तीरावर पोचलास असे समज."

हसनने म्हाताऱ्याला नमस्कार केला आणि भुताच्या पाठीवर बसला. भुताने हसनला कर्पूर द्वीपावर आणून पोचविले आणि निघून गेले. शुभ्र पांढऱ्या रंगाच्या त्या कर्पूर द्वीपाच्या मैदानात चालत असता हसनला वास येत होता. काही अंतर चालून गेल्यावर त्याला घुमटीसारखे काही तरी दिसले. खेतामधून

तो त्या पुढेही पडत गेला. परंतु पायाला काहीतरी लागले व तो जाली पडला.

हसन तेंव लावून पडला तेथे एका राक्षसाचा देह होता आणि त्याला पुढेही सारखं दिसलं तो त्या राक्षसाचा कान होता. तो राक्षस त्या गर्वतात पडून झोपला होता. हसन त्याच्या अंगावर पडल्यामुळे त्याची सोप मोडली व तो जांभई घेत उभा राहिला. त्याचा तो देह एखाद्या उंच ताडामुळाएवढा होता. त्याने हसनला आपल्या मुठीत धरून उचलले. हसनला कापरेच भरले. तो ओरडला—“माफ कर! जीवदान दे!”

“हा पक्षी किती गोड बोलतो आहे! मी आपल्या महाराजांना एक भेट म्हणून

नेऊन देतां.” तो राक्षस घेतात म्हणता. कर्णर द्वीपाचा राजा एका खडकावर बसलेला होता. तो सुद्धा हसनकडे घुमडा पक्षी म्हणता असे समजून पहात राहिला हसन म्हणाला—“माफ करा! जीवदान द्या!” त्या राक्षस राजाला हसनचे बोलणे पक्षाच्या ओरडण्यासारखे वाटले. त्याने एक पित्रा मागवून हसनला त्याने ठेवले. त्याच्या पायाला काही तरी त्रास प्यायला पाणी देवून पित्रा आपल्या घरात नेऊन दाखून ठेवला.

कित्येक दिवस वाटले. हसनला नकोजीव जाले. त्या स्थितीत त्याला म्हणताना दिलेले दाहीचे केस आठवले. राक्षस राजकन्या त्याला पित्राचा बाहेर काढून काढवी. अशाच एका प्रसंगी तिची नजर चुकवून तो दूर गेला. त्याने एक केस पेटविला.

म्हातारा समोर उभा राहिला व विचार लावला—“काय पाहिजे हसन?”

“मला येथून आणखी कोठे तरी पोचते करा! आणखी एक दिवस येथे काढायचा माला तर जीव राहिलेले वाटत नाही.” हसन म्हणाला.

“मी तुला सांगितलं नव्हते का? तू येथेच हेतास म्हणून मला केस पेटवून बोलावू शकलास. त्या 'वाक् वाक्' द्वीपावर

कोणताही मज किंवा नय उपयोगी पडत नाही! तेथे तुला पन्मेद्वारच करील तर करील. मी आपला हा प्रयत्न पूर्वीच सोडून द्यायला द्या होतास!” म्हातारा म्हणाला.

“मला प्रयत्नात मरण आले तरी चालेल, त्याला मी तयारच आहे. मरण झिडून ठेवले असेल तेव्हाच येणार, आपल्या शायकीचा शोध कसा काय सोडू?” हसन म्हणाला.

म्हातारा हसनचा हात आपल्या हातात घेऊन म्हणाला—“आपले बोलले एवढ्याच मिटून पुन्हा उभे.” त्या प्रमाणे हसनने एकदाच बोलले मिटून उभेले तो एका समुद्राच्या किनाऱ्यावर उभा होता. म्हातारा अदृश्य झाला होता. तो उभा होता त्या किनाऱ्यावर अनेक द्विरेमाणके वगैरे रत्ने होती. सर्व निरनितळपणे रंगाची.

त्याने एकदां बहुजीर नजर फिरविली मात्र समुद्र किनाऱ्यावरच्या द्वीपराळ प्रदेशात विचित्र रंगाचे व चिन्नलण जाकतीचे पक्षी दिसले. ते 'वाक् वाक्' असे ओरडत एकदम उडू लागले.

म्हणजे मी 'वाक् वाक्' द्वीपावर पोचलो आहे तर! असे हसनला वाटले. ते पक्षी पंऊन आपल्याला समुद्रात उकलण्याच्या वात आपण कोठे तरी लपले

पाहिजे, असा विचार त्याच्या घेतात आला आणि त्याला त्याच वेळी झोपडीसारखे काही तरी दिसले तो अपाक्षप पाय उचलून त्या झोपडीत गेला. बसला असेल तसेल तेवढ्यात सर्व अमीन हावरली. दूर धुळीचे लोट दिसले. त्या धुळीच्या आड त्याला एकापक्षी मान्याची चकाकणारी टोके, शिरच्छाणे, कावचे दिसली. त्या कोणी शूर कन्या होत्या.

त्या मोठमोठ्या घोड्यावर बसलेल्या होत्या. त्याच्या हातात तलवारी होत्या. वायुवेगाने येऊन त्या हसन होता त्या झोपडीच्या तळीक येऊन उभ्या राहिल्या. त्याची नजर चुकवून पडून जायला

वाटही नव्हती. तो ओपडीच्या दारात येऊन उभा राहिला. त्याला पाहणांच सर्व ओंबे जागच्या जागी थांबले त्या वीरांगनांपैकी एक आपल्या थोड्याला, हसन होता त्या वाजूला आली. तिच्या तोंडावर शिरस्त्राण व कवच असल्या कारणाने हसन तिचे तोंड पाहू शकला नाही. ती जवळ येऊन काही म्हणण्याच्या आत हसन गुढ्या देऊन तिच्या समोर उभा राहिला व म्हणाला-“देवी, मी दैवयोगाने या द्वीपावर आलो आहे. मी तुझ्या पायांजवळ शरण मागतो आहे. बायको व पुत्र यांच्या शोधार्थ मटकण्याच्या या दुर्देवी माणसावर दया कर व अभयदान दे!”

तो पांडव वसन उतरला. एका हाताने तिने आपल्या दासदासींना परत पाठविले आणि जास्त लक्ष देऊन हसनकडे पाहिले. तिने आपल्या तोंडावर जे कवच होते ते काढले. तिला पाहून धावण्या आवाजात तो जोराने ओरडला. त्याची कल्पना होती की वीरांगना फार सुंदर परंतु ही चाई तर कुरूप व म्हातारी होती व तिचे रूप तर होते.

आपल्याला पाहून हसनने होले पट्टे बंद केले ते भीतीने हे न कळल्यामुळे ती म्हातारी म्हणाली-“मुला, काय जाऊ दे, का ओरडलास? मी तुला हवी ती करीन परंतु तुला कोणी पाहू नये यासाठी तुला वीरांगनांचा पोशाख देते. ती अंगात घातल्यानंतर तुम्ही सर्व कथा भो शायण्ये वसून एकेन

असे सांगून ती गेली व मोठ्याच वेळात वीरांगना घातल्यात ती पोशाख, कवच, किरीट व शस्त्रास्त्रांसह परत आली. ती पोशाख वगैरे धारण केल्यावर हसन त्या वीरांगनांसारखाच दिसू लागला त्याला कोणते ओळखणेच शक्य नव्हते. म्हातारीने त्याला तसूद्ध किनाऱ्यावरच्या एका दगडावर असविले आणि त्याची कथा ऐकू लागली. सर्व ऐकल्यावर तिने त्याच्या बायकोचे व मुलांची नावे विचारून घेतली. ती

माहीत नाही.”

म्हातारीला हसन स्वतःच्या मुलासारखा व वात्सल्य भावाने ती त्याला म्हणाली-“हसन, एक आई साठी जे काही करू शकते ते सर्व मी करीन. तुमचे शत्रूकडे या वारांगनांपैकीच एक असली पाहिजे उद्या त्या सर्व भाऊला येतील तेव्हा त्याच्यापैकी आपल्या दाम्नीला ओळखू शकल्यास तर पुढले काम सोपे होईल!”

दुसऱ्या दिवशी तिने सांगितल्या प्रमाणे सर्व वीरांगनांना पोशाख, शिरस्त्राण, कवच, वगैरे काढून ठेवून समुद्रावर स्नानाला आल्या हसन वीरांगनांच्याच पोशाखात होता. त्याने त्या सर्वांना पाहिले, परंतु त्यांच्यात त्याची बायको नव्हतीच.

त्या स्नान करीत असता हसनने मोठे म्हातारीला सांगितली. ती ऐकून म्हातारी धावतून म्हणाली-“जाता उरल्या ती आमच्या महाराजाच्या मुलीच की!

त्यांच्या पैकी कोणी तुम्ही बायको असेल तर ती पोही आशा सोडून देणेच भाग आहे! तू मोघायाला आला आहेस ती तुम्ही बायको नाही, तुझा मृत्यू! तेव्हा तू आपणच सोडून दे!”

“आजी मी इनका दूर आलो तो परत जाण्यासाठीच? तुमच्या मदतीची मला फार गरज आहे! याबेळी मी अवशस्वी होणार असे मनात आणले तर तुमच्या शक्तीवर माझा विश्वास नाही मलाच अर्थ ठरणार! सात बेटे तुमच्या ताब्यात रुखणार्थ असता तुम्हांला भाववय असे काही असू शकते ना?” हसन म्हणाला.

“मला जी अधिकार आहे तो या बेटावर पदारा देणाऱ्या वीरांगनांपुरताच आहे. त्यांच्या पैकी तुम्हा जी हवी असेल तिचा गागून घे. तिला घेऊन आणि सुखाने संसार कर! ते तुला नसेल तर आपणा दोघावर प्राणालिक संकट ओढयलेच समज!” म्हातारी म्हणाली. (अवकाश)

अजिंक्यपणाचे गुपित

राजा चंद्रसेन याच्या दरबारात सर्वमित्र म्हणून एक विद्वधक होता. त्याला कोणी वाक्चातुर्यात जिंकू शकत नव्हता. राजा त्याला तोंडचे चमत्कारपूर्ण वाक्-प्रयोग ऐकून स्वतःची करमणूक घेई. सर्वमित्राकून वाक्चातुर्यात कोणी झुंजार आहे का पहावे, असे राजाने सर्वमित्रालाच विचारले.

सर्वमित्र म्हणाला—“प्रभो! ते काम ही तसें मोठे कठीण नाही! मला झोळण्यात जो जिवीत त्याला शंभर इनाम दिले जातील असे जाहीर झाले. इनामाच्या आशेत जे कंठील त्यांनी स्पर्धेला न येता जे हार मानतील त्यांना एक हजार बराह देई. बाकी लागेल. कोणाच्या इतके पैसे देणे शक्य होणार नाही, तेव्हा अशांना देहा फटके दिले जातील असे जाहीर

करावे, असे शाळे, असं मला वाटतं राजाला ही नियम आवडला. त्याने तो नियम घेऊन जाहीरही केला. तो दख्खी ऐकून पुण्याळ जोर राजधानीत धावून आले. पहिल्या दिवशी, आजल्याची संस्थाच संभरणपंत पोषली.

नियम कसेच असूनही इतके लोक आले की त्यात गाहीजण तर झुंजार झाले. फार पतुर असले पाहिजेत. रात्रीचे बरेच आशनेच मुखसिरखे आले असले पाहिजेत असे वाटले.

असेच असून सर्वमित्राने राजाला देहा दिवसाचा अवधी कावा, अशी चिंतनी केली. राजाने अवधी दिला. रोज देहा दिवसास सर्वमित्र वेग घालून साना जाऊन एकेक करून भेटला व त्याच्याशी बोलला. त्याने स्वतःच सर्वमित्राच्या

चातुर्याचे असे वर्णन केले की सर्व राजा-गेलें आणि सर्वांनी एकेक राज-धानीसुत काढला.

त्या स्पर्धेला आजल्यापंकी गुणशील नावाची व्यक्ती सर्वमित्राला झुंजार मांडलेली झाल्यात वढा-चित्त जिंकू नाही असेही सर्व-मित्राला वाटू लागले. आपण एकदा जरी झुंजार तरी आपल तोंडही पाहणार नाही, असे वाटले.

सर्वमित्राने त्याला आपली ओळख सांगितली. म्हणाला—“जर त्या स्पर्धेत भाग घेतला नाहीतर तर देईन!” गुणशील तरीच झाला. विचार केला की नाही जाणे? पदरात दोनशे बराह पडले ते परतला उरलेल्यांना सर्वमित्राने सहजी जिंकले. राजाकडून मोठे इनाम मिळविले.

काही महिने लोटल्यावर राजाने पुन्हा स्पर्धा जाहीर केली. वा देळीही गुणशील आला. सर्वमित्र दोनशे देऊ लागला, तेव्हा ते पुरणार नाहीत असे सांगितले शेवटी पाचशे बराह घेऊन गुणशील परतला. इतर सर्वांना जिंकून सर्वमित्राने राजाकडून पुन्हा मोठे इनाम मिळविले.

तिसऱ्या वेळी पुन्हा स्पर्धा व्हायचे ठरले. गुणशील उत्साहाने निघाला. तेव्हा त्याचे

त्याला म्हणाले—“तू दोनदा जाऊन येत मिळवून घेता, पण मंगालून रहा. व्यवहार आहे, भोका शकतो!”

“आबा, आजपर्यंत स्पर्धेत घेतला असेल तर ना!” असे सांगून गुण-शीलने झुंजार घेतले. थोडक्यात सांगितले

आपघर्षयंत्रित होऊन म्हणाला—“वेड्या! वाक्पांडित्यात तू चातुर्य दाखवितोस. तुला व्यवहारात दाखवितां आले नाही. सर्वमित्र वाक्चातुर्याला मिळत तुला आला जाहे. आपेस तू स्पर्धेसाठी जाव. सर्वमित्र देईल त्या पंशावर माळून जाऊ

तकीम. स्पर्धेत भाग घेऊन राजाकडेन साबासकी मिळव !

धा खेपेस सर्वेसिद्धाने गुणशीलला एक हजार वराह देऊ केले. गुणशीलने घेतले नाहीत. त्याच्यागुळ आपली मान खाली होणार. सर्वेसिद्धाने आळखले आणि रात्रीच्या रात्री काही गडाना पाठवून गुणशीलच्या मुसक्या बांधून त्याला घोर जंगलात नऊन टाकविले. गुणशील तिकडून राजधानीत पाचपयेंत स्पर्धा संपल्या होत्या.

त्यानंतर गुणशीलाने अनेक यत्ने करून पाहिले, परंतु सर्वेसिद्धाने त्याला एकादाही स्पर्धेत सामील नव्हते दिला नाही. दिवसेंदिवस गुणशीलाने प्रयत्न करून गेल्या. हा वेळ पाहून नाई आणि सर्वेसिद्धाने सोंग

करून बोलेही. परंतु सर्वेसिद्धाने त्याला ओळखून गेला पर्यंत पांचू देत नसे.

तोंपयेंत दहावेळा स्पर्धा झाल्या होत्या. अकराव्या वेळी स्पर्धा झाली तेव्हा गुणशीलने पत्ता ही सर्वेसिद्धाने लागला नाही. त्याने न्यधच्या इतर स्पर्धकाबरोबर आलेला पाहून सर्वेसिद्धाने साता नाणं.

सुरवातीला स्पर्धकांमध्ये परस्पर स्पर्धा सुरू झाली. गुणशील त्या सुरुवाटे तिरप्या पहात म्हणाला— "एकदा मी या स्पर्धेत असता एक वाघ वाघ सहा उभा असलेला दिसला.

"काय करच ?" गावही स्पर्धकांनी आश्चर्यचकित होऊन विचारले.

"पण तुम्ही विचारायला तो प्रश्न हा नव्हे ! तुम्ही विचारायला हव होत. तुम्ही कसे स्वतःला वाचविलेत ? नाही ?" गुणशील म्हणाला.

नंतर गुणशीलने सर्वेसिद्धाने दावांचे सुरु झाली समारंभ. माणसाने हाणता प्रश्न विचारायला, मी माव. सांगितलेस धर, म्हणजे तुला कसा प्रश्न विचारायला हे माहीत जाई. सर्वेसिद्धाने गुणशीलला विचारले.

"तुम्हाला गोष्ट नकार सांगतो. आताच एक गोष्ट सांगतो. काय प्रश्न विचारायला हव. तेच तुला जाणायला एकदा सांगितले आणि विचारायला हव तर त्याचा धातुर्माने

तू काही सांगू शकशील का ?" गुणशीलने विचारले.

"सांगून पहा, तुलाच कळेल." सर्वेसिद्धाने त्याची थट्टा करीत म्हणाला.

"मी दाट अरण्यात फिरत असतां समोर पांच पावलांवर असलेला वाघ दिसला." गुणशील म्हणाला.

"तेव्हा तू काय वाचवून कसा बाहेर पडलास ?" सर्वेसिद्धाने विचारले.

"तो गामात्य झुडू असलेल्या माणसाने विचारायलाचा प्रश्न सारख्यांनी विचारायलाचाच आला तर प्रश्न विचारायला हवा होता की तू त्या जंगलात कायलास ?" गुणशील म्हणाला.

राजा कौतुकाने ते एकत होता. गुणशीलने संगितल्यासारखेच सर्वमित्राने विचारले.

"कसाला म्हणून विचारतोस? या स्वर्गात माग ध्यायला मी येऊ नये म्हणून एकजण आडवा येत होता. म्हणून कोणाला माहीत नसलेली नवी वाट काढावी लागली." गुणशील म्हणाला.

सर्वमित्राची जणू काही वस्तीशीच दसली. गुणशील बाबुगाने जाणवू शिग वाहेर काढीत आहे. तर आपण त्याला तसेच प्रत्युत्तर देऊन खाला निरुत्तर केले पाहिजे! त्याला वाटले.

"तू अशी उत्तरे देशील, मला माहीत होते. गुला इकड यायला आडवा येणारा सर्वमित्रच व्हाता असेही म्हणायला तू मागे पुढे पाहणार नाहीस. तुझी ही वटवट खेपे चालणार नाही कोणी विश्वासच करणार नाही. तर तू असा उद्यत्तून स्वतःच रक्षण कस करून घेत-लस, हे तर सांगशील!" सर्वमित्र म्हणाला.

"वाघाची दोन हात जिवंत परत यायला मी काही तमा सूरवीर योंढा नाही! पुढे पेऊ लागला तेवढ्यात तुझा मुळगा दोघे मुड नोकर मी इकडे न येवि, पासाळी मला आणखी एकदा मुसक्या बांधून नेण्यासाठी झुडपांतून वाहेर बाले. वाघाने सोडले व त्यांच्यावर उडी मारली. मी ती संपी साधून पळालो आणि सरळ इकडे बालो." गुणशील म्हणाला.

मुळावर वाघाने उडी मारली हे एकदाच सर्वमित्र ओरडला व वेगुद्ध होऊन जमिनीवर पडला. राजाघदीवर तेचे चे कोणी होते म्हणजे. राजाने विचारल्यावर गुणशीलने सर्वमित्राची सर्व कारस्थाने उघड सांगून टाकली.

राजाने बरखास्त केला आणि पूर्वी स्वयं-साठी आलेल्या काही उमेदवारां-च्या चवकशी केली तेव्हा गुणशील म्हणाला. अमल्याचे कळले. राजाने सर्वमित्राला नुर्यात आणि गुणशीलला विद्वयकाच्या पदावर नेमले.

[८]

[दरबाहन व मरगोन दोघे तरीय शत्रुवर बाधून वीरमानात पुढे समसोनाथा होता. तो फार शापा होता वरबाहुमाने स्वतःचा राजा म्हणून जाहीर शिवदत्ताचे जाणव्या अनुयायासह त्या दरबाह्याने जाणव ठरविणे पुढे-]

भयंकर देश शिवदत्त म्हणाला मी ऐकून चकित व त्याने विचारले-"त्या चोर दरबाह्याने तुम्ही कोणी पूर्वी कधी म्हणता का?"

शिवदत्त निरुत्तराहून हाऊन खाली मान करून म्हणाला-"तमा प्रमग मोठ्यावर त्यापूर्वी कधीच नाही परंतु त्या चोर दरबाह्याने जाणवें माल तर मला माकून पडेल-" शिवदत्त सरवार! शिवा दिवटीच्या मदतीशिवाय जाता विल्ल्याचे दार आहे

'वाहीरा'

आत शिरला आहे. त्यांना तो म्हणजे मेलो आहे, पहा!"

"वरं बघा चोर वाटेचे बघा बघा आधी। नरवाहन येईपर्यंत त्यांना या चोर परदाज्याची गाण्ट कळणारच नाही. त्या अवधीत आपण सुरक्षितपणे बाहेर निघून जाऊ काही म्यायचे कारण नाही!"

त्या काळोख्या चोरवाटेने काही अंतर चालून गेल्यावर आमच्या वाटेवर एक लोखंडी साखळी लोखंडी अवलंखी दिसली. मान वर करून पाहिले. तेथे भुयाराच्या वरच्या बाजूला एक दार सहजी दिसणार नाही असे लावून ठेवल्यासारखे दिसले. साखळी थोडीशी ओढून पाहिली तर आत

फवाल्यासारखे पाणी जालं तेव्हा तेथे ते दार झाकून का ठेवलेले होते हे माझ्या लगेच लक्षात आले. कोण्या घाबरे ओळखले की चोरवाटेने कोणी पळून गेला म्हणजे त्याला पकडण्यासाठी पाठभाग सुरू केला तर सधूला पुढे येऊ न देण्यासाठी ती साखळी ओढून सर्व चोरवाट पाण्याने झाडता दाबो. पासाठी ती झाडता ठेवली होती. उपाय मान फारच छान होता. तस काही करण्याची गरज आहे का असा विचार मी भुयारात मागे पळून, दिसले तितके दूरवर पाहिले. माझा बरोबर बरोबर निघाला. काही दिवट्या हालताना त्या बाजूला दिसल्या. म्हणजे शत्रूला आपण इकडून जात असल्याचे फळले म्हणावयाचे। तेव्हा नास्त विचार करावयाचेच नव्हता. मी ती साखळी अंगातून बळ एकवटून जोराने ओढली. लगेच ते दार खाली आदळले आणि त्या पाठोपाठ पाण्याचा मोठा धबधबाच भुयारात कोसळलेला ऐकू आला.

आता मापुळे तितक्या लवकर होऊ शकेल तितक्या लवकर भुयारातून बाहेर निघून जाणे आवश्यक होते. कारण नरवाहन मैदानात निघणाऱ्या चोरवाटेच्या दारावर आपलं सैनिक आणून उभे करील हेही तितकेच नक्की होते तसे आमं तर

मी व माझे सर्व अनुयायी यांची दशा पिनच्यात सांगडलेल्या उंदरांसारखी होण्याची शक्यता होती.

मोठ्याच वेळाने आम्ही भुयाराच्या दुसऱ्या टोकाला येऊन पोचलो. तेथे भुयाराच्या पायथ्यापासून दारापर्यंत जायला पायच्या केलेल्या होत्या. आम्ही आपली बाहूत दिल्याविनाय मांजराच्या पावलांनी पायच्या चढून गेलो आणि दाराला कान लावून बाहेरून काही ऐकू येतो का पाहिले.

काही काहीच ऐकू नव्हते. तेव्हा ते दार उघडून बाहेर ठरविले. बाहेर सत्रुचे भय नसल्याची खात्री झाली. म्हणून मी अंगातलं एकवटून दार उघडण्याचा प्रयत्न करणार इतक्यात, पतीकडून चोटघाचा हिण-हिणण्याचा आवाज ऐकू आला.

एक म्हणाला-"सर्व सामसूमच दिसत आहे. बुघाजवळचे तर वांगल बंदक दिसत आहे!"

"अस्स! तर मग ते सर्व बंदखोर भुयारातल्या पाण्यात उंदरासारखं तडफडत बुडून मरण पावले असवेत" माणखी एक जण म्हणाला. नंतर काही वेळ कोणीच काही बोलल्याचे

ऐकू आले नाही. आता असा विचार करीत मी तसा असतां करुंश भावाजात अधिकारवाणीने कोणीतरी गरजला-"इतका वेळ गप्पा मारीत उभे राहण्यात काय अर्थ आहे? ते बंदखोर बुडून मरण पावले की आपण येण्याआधी बारातून बाहेर येऊन निसटून जंगलात पळून गेलं हे आपल्याला माहीत नाही. नंतर तो शिववत्त मेला की जिवंत राहिला तरी त्याचे आणून देण्याच्या एक सामत राज्य देईन असे नरवाहन याने वचन दिले आहे."

"वरं पण, आतां काय करावे, म्हणतां?" दोघांनी एकदम विचारले.

"जाऊन त्या भाडाच्या बुघात जो चोर आहे, तो उचकून पहा. दारा-पयेंतची चोरवाट पाण्याने भरून गेली असेल तर त्याच प्रेत मुढा आतां मिळणार नाही. तसं नसेल..."

बोलणं संपण्यापूर्वीच दाराजवळूनच भयंकर सिंहगर्जना ऐकू आली. पाठी-माणखी काही लहानमोठ्या गर्जना झाल्या. तेथे झोळत असलेले नरवाहनाचे सैनिक मागे फिरल्याची सूचना त्यांच्या हिणहिणणाऱ्या भोसणाऱ्या आवाजावरून कळत होती. मागे जाण्यासाठी सैनिकांच्या आरोळ्यासुद्धा ऐकू पेट होत्या.

"त्या भाडाच्या बुघाजवळ कोणते तरी सिंह आहेत. जिवाला घोका आहे,

मागे फिरा!" एक ऋण जोरडला. त्या पाठीपाठ त्यांचा सरदार ओरडला-

"फक्त सिंहच काम, हत्ती, अस्वले असली तरी कामे पुरी झाल्याशिवाय मागे फिरतां नये! भितरे भागूवाई असतील त्यांची जोकी ठेवूनीस. सरदार! बजावून ठेवतो."

सिंहानो त्याच्यावर हुल्ला केल्यासारख्या गर्जना आणि लोकांच्या किकाळ्या, घोड्यांच्या आवाज सर्व गोंधळ उडून गेल्याच्या सूचना वाहेरून येऊ लागल्या. मी अनुयायांसह निसटून जायला जाहून आस्त चांगली संधी कोठून मिळणार? मला वाटू लागले.

नरवाहनाचे सैनिक सिंह वगैरे हिंस जनावरांना ठार केल्यानंतर लगेच भुयाराच्या दाराजवळ येऊन उभे राहतील व मग आमची कत्तल होईल मला कळत होते.

मी आपल्या सैनिकांना जवळ बोलावून त्यांना सर्व परिस्थिती समजावून सांगितली व आपल्यापैकी काही जण जरी जिवंत बाहेर निसटून सकल तो बरे, असे समजावून सांगितले. नरवाहनाचे सैनिक हिंस पक्ष्यासून आत्मसंरक्षण करण्यात गुंतले असता त्यांना हीट देऊन पळून जावे लागले तरी किदा त्यांपो चुकवून जाण्याचे शक्य तरी वाटून जास्त चांगली मिळण नाहो, हे पटले.

त्यावेळी नायक म्हणून माझ्यावर फार मोठी जबाबदाऱ्य होती. म्हणून मी थोडा कचरतही होतो. आतां मी अनुयायांना ज्या सूचना देईन किंवा करीन त्यांवरच आम्हां सर्वांचे भविष्य अवलंबून होते. माझ्या बरोबर माझ्या अनुयायांच्या जीवन मरणाचा तो होता. तीच एक तशी अनुकूल संधी होती पळून जायला. काही मिनिटांतच आमचे भविष्य होते.

मी आणखी थोडा देखील वेळ न घालवितां तो चोर दरवाजा उघडला. गंज खालवला तो दरवाजा 'कर' 'कर' असा कर्णकठोर आला. मी बाहेर पाहिले मात्र, तेथे उडून गेलेला

सोपळ वणेंनातीतच होता सर्वच भयंकर होते

सिंह एक किंवा दोन नव्हते. महा तरी होते आणि थोडेस्वरावर एकदम तुटून पडले होते. ते सैनिक सुमारे दोस-जण असावेत. ते माटोत सापडले होते आणि सिंहांच्या स्वतःची सुटका- आणि त्यांना कडील होते ते आपले भाले सिंहांवर फेकूही नव्हते आणि सिंहांच्या इल्ल्यासमार टिकाव घेऊन उभे राहून त्यांना जात होते.

थोड्याच अंतरावर थोड्यावर बसलेला त्यांचा हातसली तलवार गरगर फिरवीत ओरडत होता-“घाबक नका! वार करा! ठार त्यांना!” परंतु तो मात्र सिंहांच्या शान्तालाही जात नव्हता. एवढेच नव्हे तर काय काढायचा याचाच विचार करीत होता. आपल्या थोड्याला मागे होता, त्यावरून ते होते.

मी, अनुयायांसह भुयाराच्या दारातून बाहेर पडलो, ही गोष्ट नरवाह- नाथा त्या सैनिकांपैकी एकानेही पाहिली नाही की त्यांच्या नायकाच्याही लक्षात आले नाही. त्यांचे लक्ष स्वतःच्या रक्षणा- साठीच एकदमलेलं होतं. मी नाम्या अनु-

माझाशुद्धाच्या आडून पाय काढीत एकेक पुढे टाकीत काही वेळाने नरवाहनाच्या सैनिकांच्या मागच्या बाजूला पोचलो. एका बाजूने त्यांच्यावर सिंहांचा हल्ला होत होता दुसऱ्या बाजूने आपण अकस्मात् तुल्ला संहार माझ्या मनात.

माझा विचार मी आपल्या अनुयायांना कळविताच त्यांना पटले. परंतु कपाचि नरवाहनाच्या सैनिकांना सोडून सिंह आपल्यावरच तुटून पडणार नाहीत अशी एक कका मनाला चाटून गेली. “परंतु मरायलाच तयार झाल्यावर मरण शत्रूच्या हातून काय किंवा सिंहांच्या

तोही आले काय, दोन्ही एकच." असे म्हणाली.

झुडपाआव उभा राहून मी जयघोष केला—"समस्तेन को जय!" आणि पाठीमागून नरबाहुनच्या सैनिकांवर तुटून पडलो. माझे अनुयायीही तितक्याच उत्साहाने शत्रूवर तुटून पडले.

सर्वात प्रथम त्यांच्या नायकाने डोके उडाले आणि दूर एका झुडपात जाऊन पडले. माझ्या अनुयायांनी शत्रूला आपटल्या तसा जागच्या जागी कापून काढला त्या गडमडीत तिहांची गोष्ट कोणाच्याही लक्षात आली नाही. शिवाय दोन तीन मिह नरबाहुनच्या सैनिकांचे भाले धाकून दूर उडलेले होते. उरलेले आमच्या जयघोषावर व दाण्यात उत्साह पाहून पावसून पळून जाऊ लागले.

पाचसहाच मिनिटात नरबाहुनाने सर्व सैनिक आमच्या तलवारीचे धाकून मारून झाले. आपल्यावर एकाएकी करणारे कोण कळण्यापूर्वीच बरेच जणांचे

प्राणोत्क्रमण होते. तरी उरलेले वहा-आरा जण झाले. त्यांच्यापैकी एक-कंठघोष होईल इतक्या जोराने ओरडला—"तो पहा शिवदत्त, बंडखोर! करा त्याची! त्याचं डोके एक राज्य मिळवून देईल!" ओरडत तो देहभाग विसरून चालून गेला.

त्या सैनिकाने दाखविलेले घेय व साहस पाहून त्यांच्या अनुयायात गुढा पंथ माहुर झाले! मग एकजूटने माझ्यावर व अनुयायांवर तुटून पडले. ते पाहून शिवमगवने निविपत झालेल्या माझ्या अनुयायांपैकी काही शत्रूतनोर टिकाव न शकल्यामुळे जमिनीवर आदळले. तितक्यात मी शत्रूच्या त्या गूर धोड्याच्या मानेत तलवार सुपसली. त्या तरणी तो धोडा मागच्या पायावर राहिला आणि धोडेंस्वार तोंड जमिनीवर आदळला. धोडा किकाळत पडला. पडामरिशी पडला. (शमशः)

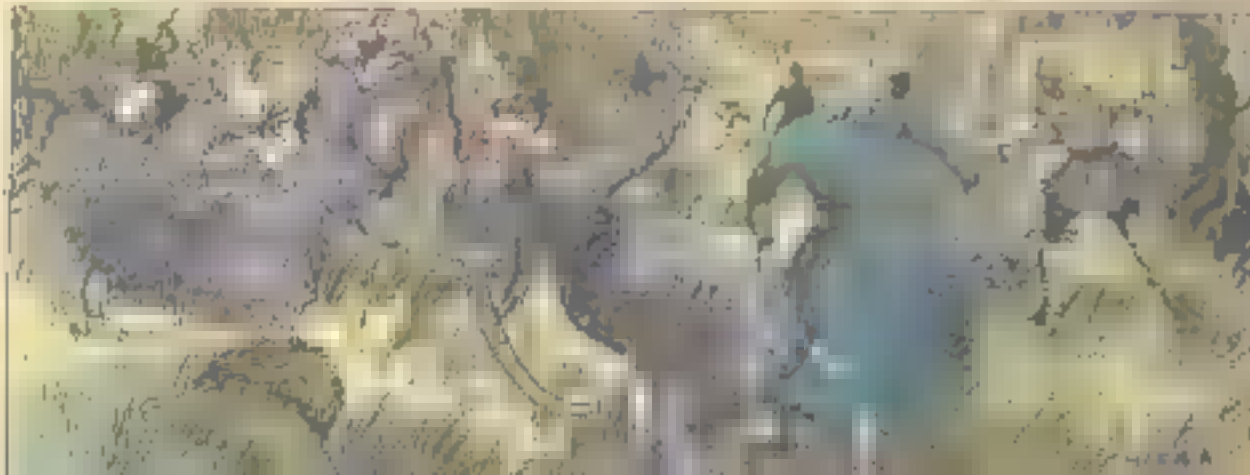
न्याय निवाडा

विद्वानांच्या प्राप्तीला साक्षी नाही.

ज्या जवळ गेला त्याच्यावर राज्य पडते आणि नेहमीप्रमाणे सौत होऊन स्वभावाच्या दिशेने वास्तु व्यवस्था ठेवता. त्याच्या बसकला त्याला म्हणतात.

राजा, न मध्यरात्रीच्या कोणासाठी एवढी अवजल करीत आहेस? हे तु कोणा मागून म्हणतास? कदाचित तो राजा मागल्यासाठी. मरणाचे नाही निश्चय. एवढे प्रयत्न कल्याण मज्जन किंवा दुर्जन मज्जन न करता कोणालाही अपूर्व शक्ती मज्जा करून घेता येते. परंतु त्या शक्तीचा प्रयोग आठ दहा जणांवर केल्यास त्यांतील न्यायान्यायाचा निवाडा कसा करावयाचा? त्यात एक उदाहरण म्हणून मुला शंभू व मंगल या दोघा मित्रांची गाण्ट सांगता. म्हणून एक." असे सांगून वताळ गाण्ट मग लागला.

वेताळाच्या गोष्टी

विजयपुर राज्यातल्या एका लहानशा गावी शम्भू या गांव नावाचे दोघ मित्र जन्म ते दाच मीलमजुरी करून आपला उदरनिर्वाह चालवीत. त्या दोघांपैकी शम्भू हा अगदी भाला गावच होता. तसातो हुशार होता. गाव याडा खोल, चमुर न यांबा स्वाधीही होता.

एकदा गाव शम्भूला म्हणाला- गा अतिशित जीवनाचा कटाळा घऊ लागला आहे, कुवा! आपण आपल गाव सोडून येतात निरतिराले प्रात पाहून येऊ या कोठे तरी आपल सर्व दारिद्र्य कामघच नाहीसे करणा सायन काही तरी काम नक्कीच मिळेल.

शम्भू या मित्राचा विचार पसत पडला नाही म्हणाला- लाभ हा माघमाला

नहमाच पतनाकडे ओढीत नेतो. कोठे गेल उरी आपल्याला मोल मजुरी केकनच पोड मराव लागणा की नाही! असा परिस्थितीत पावा जपलो व वादलो ते मान साहून जाण्यात काम गहाणपण आहे?"

गावूला ते पटल नाही तो दुसऱ्याच दिवशी आपल गाव सोडून निघाला आणि काही दिवसांनी फिरत फिरत जंगलात एक माणूस तपस्व्या करीत जमला होता तेथे आला.

तपस्व्या करणारे मुनी त्यांच्याजवळ काही मागितलं तर देतात असे त्याने ऐकले होते म्हणून तपस्वी मुनीला नमस्कार त्यान आपल्या दारिद्र्याची गोष्ट त्याच्यासमोर निवेदन केली आणि योमंत शोण्याचा काही मार्ग असेल तर दाखविण्यान विनंती केली.

मुनी त्यान बोलणे ऐकून स्मित करून म्हणाले- "बाबा रे कष्ट केल्याशिवाय काहीही फुकट लाभत नाही." तरी मू एकाग्रचित्त हाऊन एक जागी कष्ट न मानता जसायला जंगल जमशोल उर तुला एक मध देतो मू त्या मधाचा वा करेन नाही काय तपस्व्या केवळ लक्ष्मी तुझ्यावर प्रसन्न होईल."

गोपू त्या गोष्टीस कबूल झाला. मुनीने त्याला संन्यासदेण केला.

जंगलात एका बाजूला एक मोठा डोंगर होता. गोपू त्या डोंगरावर जागी बसून तपस्व्या करू लागला. डोंगरावर शृंगी नावाचे एक भयंकर भूत रहात होते. त्याचे पूर्वांचे निवासस्थान विन्ध्य पर्वतावर होते. तेथे एका मुनीने वीर तपस्व्या करू केली. त्याच्या तपस्व्यांचो भीती वाटून शृंगी विन्ध्य पर्वत सोडून डोंगरावर येऊन राहू लागला होते.

गोपूने तपस्व्या करू करताच शृंगीला भीती वाटू लागली. त्याला काही तरी उपाय हाकलून लावायचे ठरवून ते मुत गोपूजवळ म्हणाले- "काय रे, मू या लहान तपस्व्या करू लागलास! तसे काय?"

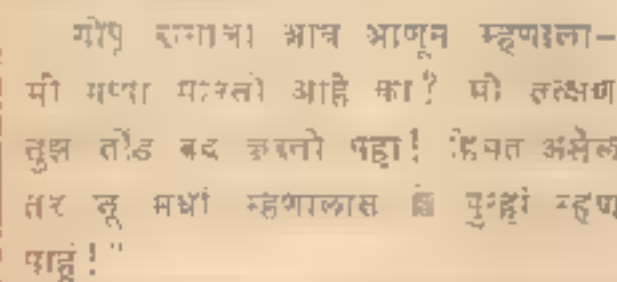
लक्ष्मीला प्रसन्न करून धनसंपादन करण्याच्या विचाराने तपस्व्या आरंभिली असल्याचे बापून सांगितलं.

भूत स्मित करून म्हणाले- "वासाळी तपस्व्या करायला हवी का? तुला ह्या त्या अवभूत शक्ती मी देऊ शकेन त्या शक्तीचा प्रयोग करून तुला वाटल तितके संपादन करता येईल. त्यानंतर मात्र या डोंगराच्या बाजूला सुद्धा येऊ नवीस!"

गोपू त्या गोष्टीस कबूल झाला. भूताने त्याला धुद्र मध देऊन अवभूत शक्तीवर अधिकार होईल असे केले.

अशा तऱ्हेने धुद्र शक्ती प्राप्त करून गोपू लगच आपल्या ची आला आणि

शम्भु ते सर्वं शान्तये ऐकत राहिला.
नतर त्याने गोपूला जेवायला वाडले आणि
त्यांत पोडे विप कालविले ते खाल्ल्यावर
शम्भु जमिनीवर पडवत लाहून गेला.
नतर उठून वेड्यासारखा रस्त्यावर धावत
राहिला तो ओरडू लागला—“शंभूने धावला

वेताळ येथवर ~~ह्या~~ सागून म्हणाला-
 "राजा तुला वसंतसेनाची जी वागणूक
 विलक्षणपणाची वाटत नाही का? ती न्याय-
 विरुद्ध नाही का? कोणी घून ~~ह्या~~ अंगाक
 तर त्याला फाशीची ~~ह्या~~ करण्याचा
 कायदा नाही जसा देश मितलपार नाही
 मग ती विद्या न करणारा राजा शिरास-
 नाकर ~~ह्या~~ अपायक नाही का? या
 शंकाचे समाधान करूक उत्तर माझे त
 असून तु दिसे नाहीस ~~ह्या~~ डाक्याची

अशा तऱ्हेन राजाच मीन भग्न होताच
 प्रवासह नाहोमा माला आणि पुन्हा
 माराला नाऊन लावकळ लागला

स्वार्थोपणाबद्दल शिक्षा

मांगिक्यपुरी राज्यास मंथर नावाचा पाहारेकऱ्यांचा एक प्रमुख होता. त्याच्या हाताखाली निरनिराळ्या ठिकाणी पाहारा देणारे पाहारेकरी होते. काही हेरही हेरगिरीसाठी नेमलेले होते. राज्यात अनेक नांगी चोऱ्या पंगरे होऊ लागल्या होत्या. देशाच्या राज्यातले काही हेरही हेरगिरी करण्यासाठी राजधानीत येत.

मंथर फार स्वार्थी होता. हाताखालच्या लोकांशी निर्दयपणाने वाग. त्याच्यावेळी कोणी आपली कामगिरी उत्तम प्रकारे बजावली तर त्याचे श्रेय त्यांना मिळू न देता स्वतःच ते घेई व त्याबद्दल राजाकडून इनामही मिळवी. परंतु त्याच्या हातून कधी काही चुक घडल्याने राज्याचे नुकसान झाले तर ती चुक हाताखालच्या लोकांवर ठकली आणि त्यांच्या विरुद्ध राजाकडे तक्रार करी.

एकदा राजधानीच्या पूर्वोदरील दाराजवळ नेमलेल्या पाहारेकऱ्यांपैकी एकाने शत्रूच्या हेराळा पकडले आणि आपल्या प्रमुख मंथर याच्यामोर त्याला मजरे नेले. मंथरने त्या पाहारेकऱ्याची वर वर स्तुती करून त्याला गावासुकी दिली व राजाकडे म्हणाला—“महाराज, मी देशी पूर्वोदऱ्या महादाराजवळ वर पाळटून आन शिरलेल्या एका हेराळा पकडले. माझ्या हाताखालचे पाहारेकरी आपल्या कर्तव्याचे पालन करण्यात चुकारण्या करतात.”

“ते तर मलाही दिसतच आहे. तू इतके प्रमुख आदेश आणि नुसतच हे करायलागलं म्हणजे पाहारेकरी करताहेत तरी काय? फुकटाचा पगार खाल आहेत! त्या बेली तेथे जो पाहान्यावर होता त्याला एक आठवडाभर कामावर येऊ नकोस म्हणजे

सांग. त्याचा एक आठवडाभराचा पगार कापून टाक आणि त्याला बांगली तवी दे!”

नंतर राजाने मंथर कामात कर्तव्यनिष्ठ असल्याबद्दल त्याची पाठ पोष्टली आणि दरवारात त्या मोष्टीक उल्लेख करून त्याचा तत्पारही वेळा संपल्या हेराळा पकडून देणाऱ्या पाहारेकऱ्याच्या भनाला नी मोष्ट फार लागली. राजाचा प्रधान म्हणजे असेभोक व त्याच्यापरमून घातक होता. राज्याचे अधिकारी किंवा प्रजा आपले कष्टगुल निवेदन करावया घेऊ प्रजानाकरे निर्भयपणे आत येत. तो पाहारेकरी प्रधानाकडे गेला व त्याने त्याच्यावर आज्ञेच्या अन्यायाचे मान्हाणे निवेदन केले.

प्रधानाच्या कानावर, मंथरच्या या रसाभेदुडीविषय अनेक काथाळ्या त्या पूर्वीच आल्या होत्या. परंतु प्रत्यक्ष कोणी येऊन किर्ताद करून न्याय मागितला नव्हता. म्हणून प्रधानांना काहीच शक्य नव्हते त्याने कंसेस पडलेल्या शत्रूच्या हेराकडे आपल्या नोकऱ्याला पाठविले वास्तविक काय पडले हे विचारून याबला मागितले.

नंतर तो पाहारेकऱ्याला म्हणाला—“तु आज्ञा फोळजी करण्याचे कारण नाही न्यायोचित जे करणे योग्य होईल तेच करीत. तू एका आठवड्यानंतर कामावर

ठगून दी. म्हणजे आज्ञावर मी सांगतो तसे कर.” असे पाहारेकऱ्याला सांगून काय करावया न समजावून सांगितले.

आठवडा लोटल्यावर पाहारेकरी कागा-पर ३७ झाला व त्याने गाणाली एका हेराळा आणि मंथरला त्याला घेऊन गेला. मंथरला फार आनंद झाला. पगार कापल्यामुळे पूर्वी जे नुकसान झाले होते त्याची भरपाई करून देतो असेही त्याने मागितले.

राजा दरबारात बसला असता मंथर त्या शत्रूच्या हेराळा घेऊन राजाकडे गेला आणि म्हणाला—“महाराज, एक आठवडा जमतेच लोटला असेल, शत्रूचा आज्ञा

एक हेर वध पालटून राजधानीत शिरला आहे. दारावरचे पाहारेकरी आपली कामे जबाबदारीने पार पाडीत नाहीत. रात्री पूर्वेकडील दारावरचे पाहारेकरी मावध आहेत की नाही, याची पाहणी करण्यासाठी मी गेला. त्यांनी, हा मावचा हेर राजधानीचे दार पार करून आत शिरला हे पाहिलेही नाही म्हणून मीच पकडून पाचपा मुसक्या बांधल्या."

यावेळी राजाजवळचे प्रधान मदनग वसलेला होता. त्यान त्या हेराला विचारला- "शत्रूच्या नागरिकाचा वेग धारण करून तू आमच्या देशातली मृपिते काढून घ्यायला आलास हा तुझा केवळा मुख्यपणा आहे, की तुला फळल नाहीसे मिळते आहे! म्हणून सहवा दुःसापडलेला, हाय ना?"

तो हेर पाहून स्थित करून म्हणाला- "प्रधानांती क्षमा करावी! मी या देशाचा नागरिक आहे. मी दाराच्या नागरिकाचा वेग करून मी राजाच्या राज्यात येतो. कळत परत आला आहे! या कारण हे पुढे

मदनग दारावरचा पाहारेकरी आहे.

ने पिकून कूट मृदेने मयस्कडे पहात म्हणाला- "ह मी काम एकतो आहे?"

मधर प्राचलून जाऊन यथर कापू लागला आणि मान खाली करून गप्प उभा राहिला. प्रधान मदनग त्याला म्हणाला- "मागे एका हेराला स्वतः धरून आणले आहेस असं खोटे सांगत म्हाराबाकडून तू इनाम मिळविलेस. परंतु त्याला पकडून होते एका पाहारेकऱ्याने. तू आपल्या स्वायंबुद्धीने त्याच्यावर खोटा आरोप लावलास आणि त्याला आठवडाभर कामाथर तुरुंग होऊ दिले नाहीस. तुझ ते वेग बाहेर काढण्यासाठी हा पाट वाळावा लागला होता."

मधरत वर केली नाही. राजाने त्याला ताकडलाच कामाथरून काढून टाकले. हे हेराला पकडण्याच्या पूर्वेकडील दारावरच्या पाहारेकऱ्याला दन प्रमुखाच्या मदतीवर नसले.

बरोबर इलाज

दारावर जसवेच्या एका गावातून एक वेंच विजयनगरात येऊन पोहोचला, त्याने आजूबाजूला कोणती रेंच नाही अशा ठिकाणी आपला दवाखाना ठेवला. त्याने हा गोष्टीची सूचना आजूबाजूच्या लोकांना जाऊन सांगितली.

एक आठवडा लोटला परंतु एकाही रोगी त्याच्याकडे इलाज करायला आला नाही त्या गोष्टीचे ऐकता घून आग्रह वाटते. त्याच गोष्टीचा विचार करीत बसतांना एक दिवशी तो दगात उभा राहिला. गिरनिराळ्या रोगात वस्त झालेले लोक त्याचा दवाखान्याच्या रायीत आलेले दिसले. परंतु ते बाहेरच्या बाहेर उभे राहून परत जाऊ लागले.

वेचाने त्या लोकांना आलाभून आणत व विचारले- "तुम्ही लोक दवाखान्यापर्यंत येऊन स्वतःवर इलाज केव्हागिपायच का आज मागता आहात?"

त्यातल्या एका आजारी माणसाने कुसाच्या ताटव्याकडे दाखीत म्हटले- "कुसाचे हाटवे आणि न पातल्यामुळे फुलत आहेत. पेशे देऊन विषात पोतलेली रेंवे उभे नाहीत अशा कामची जशी कोणती काळजी घेणार बशी मला उत्पन्न झाली त्यामुळे आम्ही सांगतो.

आणून शरीरात त्या विषवापायून तो फुलहावाही. पूर्वापणे काळजी घेऊ लागला, पाणी पायु लावला दोन हाटवण्यांनी कुसाची हाटे हिरमोडार दिसू लागली. आजारी म्हणून एक एक करून दवाखान्यात उभाराकरता येऊ लागला.

खरा पाहुणचार

नित्यानंद नावाचा एक संन्यासी आपल्या शिष्यांबरोबर देशाटन करीत करीत एके दिवशी शिवपूर नावाच्या गावाजवळ वजन पोहोचला. तोपर्यंत रात्र होऊन गेली होती. त्याच गरीबर जादळाची लक्षणे दिवू लागली होती. थिळा चमकू लागल्या होत्या. देगांचा गडगडाट होऊ लागला. नित्यानंद व त्याच शिष्य धावत धावत एका घर्मशालेत यत्न पोहोचले.

नित्यानंदाला प्रथमच माहित होत की, शिवपूर एक सपन्न गाव आहे. दहा वर्षांपूर्वी जेव्हा तो दक्षिण यात्रा करावयास निघाला तेव्हा तो ह्या गावात आला होता. त्यावेळेस त्याचा तेथील लोकांनी उत्तम पाहुणचार ठेवला होता. त्यामुळे त्याला स्नायी होती की, इतक्या रात्री मुद्दा त्याची व त्याच्या शिष्यांची चांगल्या तऱ्हेने वाढवा पिण्याची रहाण्याची बद्ददास्त ठेवली

जाईल. त्याच विचाराने त्याने आपल्या लोख निघांना आपला सभाचार देण्याकरिता पाठवले.

तोपर्यंत अर्धो रात्र उलटली होती. ओरदार पाऊस पडू लागला होता. अशा परिस्थितीत त्यांना कायला देण्याकरिता कोणीत सघार आला नाही.

शिष्यांनी गावातून परत येऊन नित्यानंदाला ती गोष्ट सांगितली. त्यावर त्याने म्हणाला, ओरदने—“काय हे! हे गाव इतके विचडले आहे तर? रात्रसर उपास करावा जायणार आपल्याला.”

त्याच वेळी एक माणूस पावसात भिजत धावत घर्मशालेत आला. नित्यानंदाचे बोलणे ऐकून त्यांना नपस्कार करून आपला परिचय देत म्हणाला—“महाराज, माझे नाव रामदास आहे. मी शेजार गावातून परत जात असताना पावसात भिजल्यामुळे थोडा वेळ

निवारा म्हणून ह्या घर्मशालेत आला आहे. मी ह्या गावाचा महापात्र आहे.”

त्यावर नित्यानंद संतापून म्हणाला—“हे काय गाव आहे? तुम्ही रात्र गवडा साधुसंतांचा आदर गवकार करायला कव्हें? शिकणार?”

“महाराज मी एक साधारण माणूस आहे अशा वेळेला आपल्या सारखे साधु महाराज आले तर त्यांचा गटाण्याची धाण्या-शिण्याची गाव करणाऱ्यांच्या आमच्या गावच्या सदचा लोकांचा एकमेव लायक जमे माझा सारखे लोकांना याने दान मिळणे मुद्दा आहे आज अशा ओरदार पावसात काय कायाने म्हणायचे मी आलाच घरी व आपल्या सवें लोकांकरिता साध्याची सांय करतो.” रामदास म्हणाला.

नित्यानंदाने रामदासला आनंदाने स्विकारले. पहाट पहाटे नित्यानंदाचा कुल्ले की, जेवण तयार आहे हे आपल्या शिष्यांबरोबर रामदासच्या घरी येऊन पोहोचले. तेथे एका छोट्या लोपडीत साध्या जेवणाची तयारी पाहून नित्यानंदाचा राग आला व ते म्हणाला—“काय हे, हे साधे जेवण तयार करायला तुम्हाला इतका वेळ लागला? जाता लवकर वाढायला सांग. सवेजण भुकेले आहेत.

रामदास मोठ्या अक्षीने हळू आया-आया म्हणाला—“स्वामी, पावसाभुल सवे वस्तू जमवून स्वयंपाक करावया थोडा उशीर लागला. कृपया जाग्याला माफ करा.”

त्यानंतर जेवण वाडण्यास आले. नित्यानंदाच्या एका शिष्याने जोराने ओरडून विचारले—“हे काय वरण आहे का? हात मीड कुठेय?”

दुसरा शिष्य रागावून म्हणाला—“भाजीत तर तिखटाचा पत्ताच नाही?”

तिसरा चेष्टेने म्हणाला—“आजच नव्या सपजले की, खीर नावाचा प्रकार शरतात हे.”

अशा तऱ्हेने काहीना काही दोष काढून सन्यासी व त्याच्या शिष्यांनी कसेवसे आपले जेवण उरकले. तेव्हा नित्यानंद आपल्या शिष्यांसमवेत धर्मशाळेत निघाले. तेव्हा रामदासन नित्यानंदांना हात जोडून विनंती केली, "स्वामी, आपण मला व माझ्या कुटुंबाला ~~काही~~ करा. माझ्या बायकोला आपल्या अज्ञानामुळे स्वयंपाक करण्यास जशीर केला. सामान्य भाणशाच्या सवें दुष्टता वासनाचा त्याग करून राहणारे माधू मध्यासो भूक तहान धोडाबेल तरी सहन करू शकत असतील. सन्यासी लोक लाण्या-पिण्याच्या यावतील चविष्ट पदार्थांची अमि-लापा भरत गमतील, असा भ्रमास ती होती."

नित्यानंदांनी रामदासला काही उत्तर दिले नाही. गुपचूप तेथून निघून गेले.

चार महिन्यांनंतर नित्यानंद दक्षिणे-कडची यात्रा संपवून परत येत असताना दिव्यपूरच्या त्याच धर्मशाळेत उतरले. आपल्या दोन शिष्यांना रामदासच्या परी पाठवून जेवणास येत असल्याचे कळविण्यास

४ जेवण तयार ठेवण्यास विनंती करायला सांगितले.

रामदास नित्यानंदांच्याकडे जाऊन म्हणाला: "स्वामी, ह्याच्या आधी मला जो अनुभव मिळाला तो पाहून माझी चांगली खाची जाली की आपल्या नारच्या परत लाकाचा आदर-भक्ताई करण्याची आपली कामकी नाही त्यामुळे आपला पाहुणचार चांगल्या तऱ्हेने करू शकणार नाही, तेव्हा माफ करावे."

त्यावर नित्यानंद हसून म्हणाले: "रामदास, ह्या आधी मला जो अनुभव आला त्याच्या जोरावर मी एक मदत सत्य आलेखू शकलो की नाधारण ~~नाही~~ काढून ~~आदिभय~~ माधू सन्याशांना मिळते. काही लग्नकार्याचा आभयणासारखे औपचारिक नसून मनापासून असते."

माधूच्या तोंडून ती गोष्ट ऐकून रामदास खूप आनंदित झाला. नित्यानंदांना व त्याच्या सर्व शिष्यांना आपल्या घरी आणून त्याचा चांगला पाहुणचार करविला.

ब्रह्मदत्त काशी येथे राज्य करीत असता बोधिसत्वांनी विजयगुप्त नांवाच्या एका बाह्याण कुटुंबात जन्म घेतला. त्याचे वडील खूप गरीब होते. आपल्या एक एकर जमिनीत शेतीभाती करून कातीवशी सपजीविका चालवीत असत.

विजयगुप्त जेव्हा मोठा झाला तेव्हा त्याने आपल्या आईवडिलांना मुंबी ठेवण्याचे ठरविले. त्याने कोशत्याही परिस्थितीत शिक्षण संपादन करून राजदरबारात नोकरी मिळवायचा निश्चय केला. त्या परिस्थितीत बुद्धा तो आपल्या वडिलांना शेतात मदन करी. परंतु एक एकर जमिनीत कितीसे ~~कित्या~~ मिळणार, हा सर्व विचार करून विजयगुप्त आपल्या वडिलांना म्हणाला: "बाबा, मी तक्षशिला येथे जाऊन काही विद्या संपादन करावी म्हणतो." वडिलांनी त्याला परवानगी दिली.

विजयगुप्त तक्षशिला येथे येऊन पोहो-जला. तेथे ह्या गुरूची सेवा-सुश्रूषा त्याने विद्या संपादन केली. आपल्या मावी परत आला. तेव्हा त्याचे वडील दोन पैसांना सहाळपासून संध्याकालपर्यंत शेतात रायत असलेले त्याला दिसले. ते पाहून विजयगुप्तने विचार केला की आता ~~काही~~ सणभर सुद्धा बेल वाया ~~आऊ~~ घेता बुसत्या दिवशीच काशीला निघाला. तेथे राजदरबारात नोकरी मिळविली.

त्यानंतर थोड्या दिवसांनी विजय-गुप्ताच्या वडिलांच्या दोन बैलांपैकी एक बैल मेला. कित्येक वर्षे तो बैल त्याच्या कुटुंबाची सेवा करीत आला होता. त्यामुळे विजयगुप्ताच्या वडिलांना आपला एक हातच तुटला असे वाटले. त्या परिस्थितीत त्यांनी विचार केला की मुलगा राजदरबारात नोकरी करीत आहे. राजाला सांगून तो

आपल्याला एक बेल देवकीला ते काशीला गेले व आपल्या मुलाला भेटले.

सर्व गोष्टी ऐकून घेऊन विजयगुप्त आपल्या वडिलांना म्हणाला— "बाबा, तुम्हें व आई आता म्हातारें झाला आहात. कशाला वास करून घेता? तुम्ही दोघा माझ्याजवळ येऊन रहा व आराम करून आपले विवस घालवा.

परंतु त्याच्या वडिलांना ते मान्य झाले नाही. ते वृद्ध करून म्हणाले— "मला जन्मभूमीला सोडून जाणे नाही. माझे भरण आपल्या जन्मभूमीतच झाल पाहिजे. तू एक बेल मिळवून देऊ शकतास तर शेतीभाती करून मी माझ आयुष्य मज्जेत घालवू शकेन. तेथे जे

स्वास्व मिळते ते मला इथे मिळू शकणार नाही!"

विजयगुप्त योद्ध्याच दिवसांपासून राजदरबारात नोकरीला लागला होता. तेव्हा त्याच्याकडे बेल खरेदी करण्याइतके पन नव्हते. त्याचबरोबर राजाकडे मागणे मुद्धा बरोबर दिसणार नव्हते कारण राजाला मागणे मुद्धा बरोबर दिसणार नव्हते. कारण राजाला मनावून वाटले की नुकताच काही दिवसांपूर्वी हा नोकरीला लागला आहे आणि लगेच आपल्या समोर हात पसरून मागतो आहे. हा दिचार करून विजयगुप्त आपल्या वडिलांना म्हणाला— "बाबा, जर मी राजाकडे एक बेल मागितला तर मला बेल मिळेल पाहिजे? आणि दुसरे

मी राजदरबारात नोकरी ~~लागला~~ राजाकडे मागणे चांगले दिसणार नाही. तेव्हा आपणच जाऊन त्यांना विनंती करा की आपल्याला एक बेल त्यांनी द्यावा माझी खात्री आहे की ते आपल्याला एक बेल देतील."

परंतु विजयगुप्तच्या वडिलांना तो गोष्ट काही भावडली नाही. तो आपल्या मुलाला अधिकार द्यावोने म्हणाला— "मुला, मी एक शेतकरी आहे, शेंगर सोडून शेतरे काही मला माहित नाही. कुठे राजा? आणि कुठला दरबार? आणि कुठे मी? दरबारात उंचून माझ्या तोंडून शब्द बाहेर पडणार नाहीत. राजाबरोबर कशा तऱ्हेने बोलावे. कशा तऱ्हेने वागावे सर्व मला माहीत

नाही. तेव्हा तूच माझे ~~कसे~~ कसे तरी करून दे."

"तर मग मी एक उपाय सांगतो: मी एक श्लोक लिहून देतो तो एक दोन दिवसांत पाठ करून राजदरबारात जाऊन वापण तो राजाला ऐकवा. तेव्हा तुमचे काम नक्की होईल! असे सांगून विजयगुप्तने आपल्या वडिलांच्यात घेयं आणले. त्यानंतर त्याने श्लोक लिहून देऊन तो आपल्या वडिलांच्याकडून पाठ करवून घेतला.

हे मं गोणा, महाराज,
येहि जेतं कसामसे;
तंसु एको मत्तोदेव,
दुखियं देहि जसिय ॥

धावा अर्थ असा आहे-“महाराज माझ्या-
जवळ दोन बैल होते. त्यांच्या मदतीने मी
माझी शेतीची कामे चालवीत होतो.
प्रभो, त्यातील एक बैल मेला. तेव्हा
महाराज, दुसरा बैल द्यावा.”

म्ह्ताऱ्या दयाने मोठ्या कष्टाने तो
श्लोक पाठ केला. एके दिवशी विजयगुप्त
आपल्या वडिलांना घेऊन राजदरबारात
आला. आपल्या मुलाने सांगितल्या प्रमाणे
म्ह्ताऱ्याने राजा व भक्तांना
केला व हात जोडून विनयपूर्वक सभा
राहिला.

“तू कोण आहेस? काय वाहिजे आहे?”
राजाने विचारले. म्ह्ताऱ्याने तबडतोड
पाठ केलेला श्लोक म्हणून दाखविला.
परंतु धावरीच्यामुळे त्या श्लोकात थोडासा
फेरबदल झाला.

॥ गोणा, महाराज,
येहि खंत फसामसे;
तेसु एकी मतोदेव,
वुत्तिथं गण्ह सतिग !”

हा श्लोक ऐकून सर्व दरबारी लोक हसू
लागले. विजयगुप्तने लाजेने आपली मान
झाली घातली कारण त्याच्या वडिलांनी
धावकून जाऊन दुसरा बैल देवना
सांगण्याऐवजी असे सांगितले-“माझा
दुसऱ्या बैलाला, घेऊन टाका.”

ह्मावर राजाने हसून विचारले-“तुम्ही
बैलांना मला देण्याकरिता का
आपल्या घरातून एवढे दूरवर आलात?”

“महाराज, पाहिजे त्या बैलाला घेऊन
एवढा मारा गोष्टी निर्माण आहे.”
सांगून म्ह्ताऱ्याने गोष्टी ऐकविली
विजयगुप्तच्या सांगण्यामागी
स्तुती करीत राजा सुख झाला. कारण
ज लोक होते सर्व
जहानसहान गोष्टी घेऊन राजाकडे येऊन
याचना करणारे होते, परंतु विजयगुप्त असा
नव्हता. सुख होऊन राजाने आठ
बैलांच्या बोट्यांना क्षुप सजवून
विजयगुप्तच्या वडिलांना दान केल्या.

सुलताना रजिया

दिल्लीची राणी सुलताना रजिया ही
शौर्य, पराक्रम व त्यानं देशभक्तपणापूर्ण
होती. ती स्वतःच्या भविष्याच्या बाब-
तीत दुसऱ्या सोप्यापणाची जाकाची पक्की
बत्तारी नव्हती. ती पूर्वी गोष्टी
मानत असे. पांढऱ्यारी तर दिला
प्रमाणे होती.

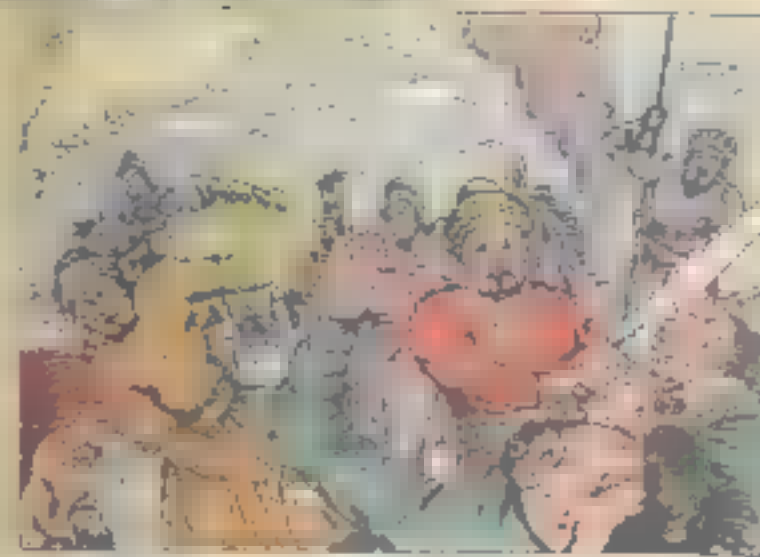
रजिया एकदा थोड्याचत असून जेव
असल्यातचका एकदा मोठ्या मोठ्या
व त्याने त्याची मनाची मनाची
पुढी मनाच्या आदरी पाहिली रजिया
दयावान काळाने त्याच्या रजिया
रजिया रजिया रजिया रजिया
माझी सगळी मनाची मनाची

हळू हळू रजियाचे पांढऱ्याचे मंग नसू
भाळते. ती तीव्र नेहमी राजमहालात व
वर्तमानत भेटत असत. त्याच्या भोटी-
गती दरबारातील काही सरदारांना
पसून नसल्या त्यामुळे सरदारांना तिचा
क्षुप मंग घेऊ नयेत.

रजियाच्या दारबारात जे लुकी सरदार होते. ते शान्तेत जमून बसले. व दरबारात अधिकार प्राप्त करणारे जसे होते. ते जराबो धाड्यातून मनासमून देव काढून घेतले त्या आचार्यांच्या विवेकी, रजियाला दिव्याच्या राज्यावरून काढून लावून देता. म्हणजे या राज्यास बसवणे की त्याच्या इफारा मधील बाबला वाहून

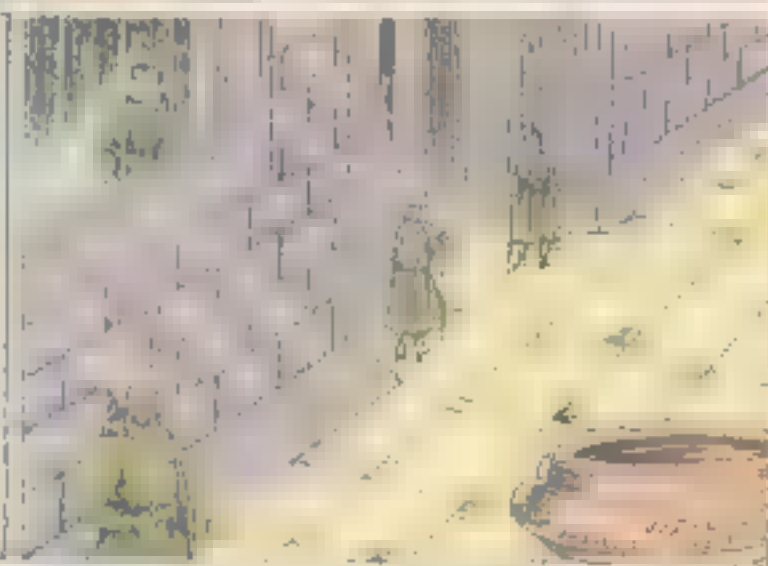

एक दिवस अचानक लुकी सरदारांनी याखुताच्या पराला वेडा पाहला. याखुताने आपली तलवार उभसून आत्मरक्षणाकरिता त्यांच्यावर हल्ला केला. परंतु सरदारांनी एकजुटीने त्यांच्यावर हल्ला करून त्याला ठार केले. ह्या तऱ्हेने रजियाचा प्रेमी तिढोपी असून थुडा पारला गेला.

सरदारांच्या गुप्त कटाचा शोध काढून रजियाच्या घरातील रजियाला हावे मागितले. तिने कोणतेही अयोग्य वर्तन केलेले नाही. त्यामुळे त्या सरदारांना शिवाय नाही.

रजियाच्या दारबारात जे लुकी सरदार होते. ते शान्तेत जमून बसले. व दरबारात अधिकार प्राप्त करणारे जसे होते. ते जराबो धाड्यातून मनासमून देव काढून घेतले त्या आचार्यांच्या विवेकी, रजियाला दिव्याच्या राज्यावरून काढून लावून देता. म्हणजे या राज्यास बसवणे की त्याच्या इफारा मधील बाबला वाहून

रजिया गुप्त बसवारी नव्हती. तिने सर्व सरदारांना बोलवून घेतले व म्हणाली - "दिव्याच्या राज्या हाऊन मी माझी जबाबदारी जाणवते. मला कोणती येवी. जराबो व कोणाची वेव करवले हे मुझे समजावली गरज नाही." परंतु दिव्याच्या राज्याच्या सरदारांना रजिया म्हणाली हे आश्चर्ये नाही.

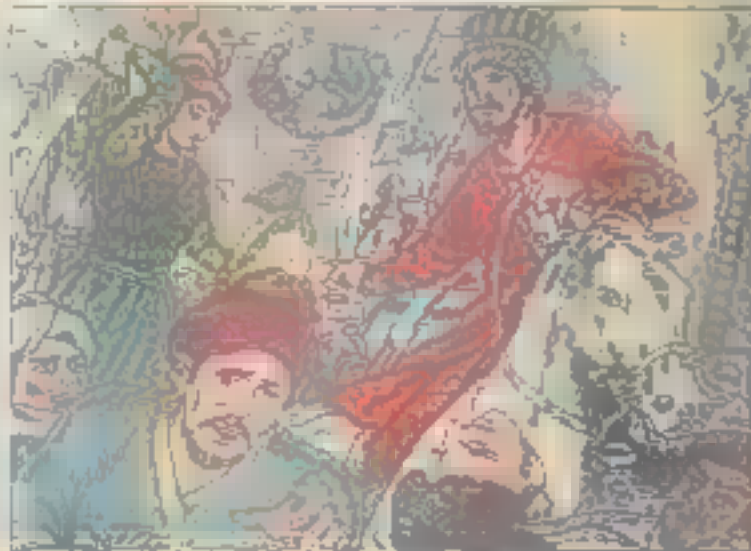
रजियाने केवळ अत्ताता लुकी सरदार अल्तुनिया माता एक चिद्दी पाठविली व अल्तुनियाना गुप्त रूपाने घेत घेतली. त्यावेळी रजियाच्या शेंदर्यावर बाळून अल्तुनियाने आपले प्राण गेले तरी चालतील पण रजियाला केवळून सोकळे करण्याची अमच घेवली.

स्वामंत्र अल्लुमियाने एका छोड्या सैन्यानिशी रजिमाच्या खोल्यात घाल केली व तिच्यावर धारा देणाऱ्या सधे शस्त्रांका फलधून लावले. ह्यामुळे रजिमाने अल्लुमियाणी नष्ट केले. गध्यंतरी रजिमाच्या सावत भाताने दिल्लीची सत्ता पळकावणी होती.

अल्लुमियाने पुन्हा रजिमाचा दिल्लीचा राणा करवाचा निष्पक्ष सेवा तो रजिमाचा खोला येवतातिली दिल्लीपर करवाचा निष्पक्ष. ही शक्ती मिळताच तुर्की सरदारांनी मोठ्या हिमतीने मोठे सेने पोला केले.

थोड्या दिवसांनी शेणामध्ये मधकर लढाई होती. रजिमाने व अल्लुमियाने गदाईत आपले साहस व शौर्य दाखविले. परंतु रजिमानेची आज्ञा विजय झाला. तुर्की सरदारांनी रजिमा व अल्लुमियाना आपले बंदी केले व दोघांना दार केले. अजून तसेही जगाच्या इतिहासातील सुप्रसिद्ध रजिमा युद्धाताने आयुष्य तंतुबद्ध झाले.

घाडसाची गुप्तता

गंगापुरात चार निज रहत होते त्यातील गदाशिव छुप भितरा होता. रात्रीच्या वेळी पराकुल बाहेर पडण्यास ससे.

एके दिवशी सदाशिवचे हवे त्याची टिचल कळ लागले- "तुम्हा साखा भितरा नांगुळ जगत दुसरा कोणी नसेल जर का तुम्हा हिमतीची कोणी परीक्षा घ्यायची डरविशी तर घाड साख भितरेपणा बाहेर येईल."

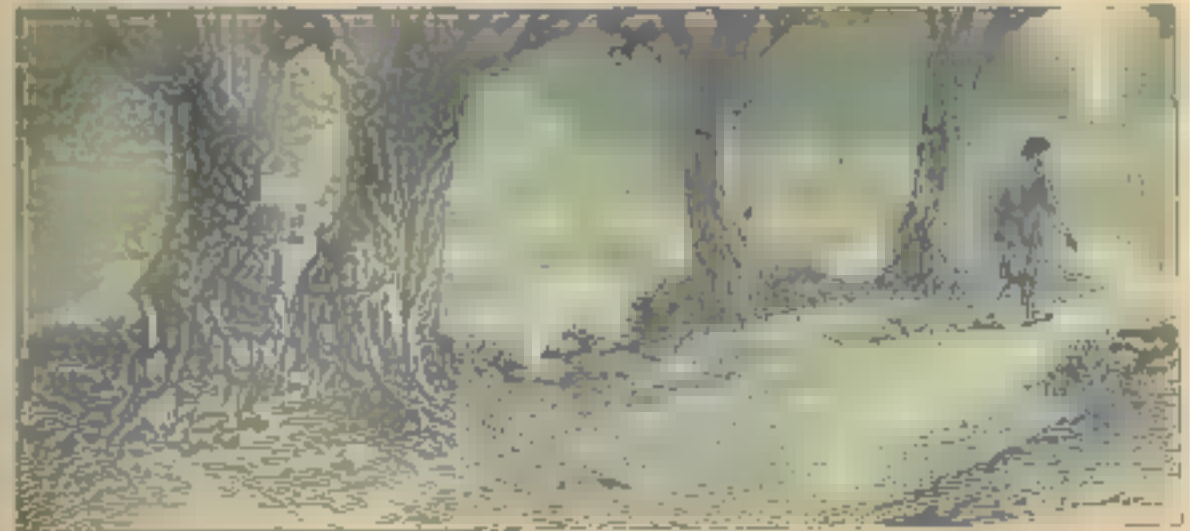
"जर का मयापुत्राचे माझ्यावर दार टाकलात तर मी काही करणार नाही वण जर चांगल्या रकमेने टाकलात तर मी माझ्या हिमतीचे प्रदर्शन करवी इच्छा दाखवीन गदाशिवने अट घातली."

"असं? तर मग माझी मर्यादा गमर करवाच. पैज लावतो रात्रीच्या वेळी जर तुम्हाच मयापुत्रात जाऊन झालात तर माझा गुला गमर इच्छे देऊ रात्रीपर माझ्याला गमर लये दिणे पाहिजेच." भितरांनी पैज लावली.

सदाशिवने ती पैज मान्य केली. अजून रात्री ती समझनात जाऊन पडत गेली आणि मधर लये देण्याची मिळाले दे केली.

भितरांनी गमर मय सदाशिवच्या हातात द्या विचारले- माझ्याला क्षमा का परवादेर न पडणारा भितरा. मया मध्यरात्र एवढा समझनात जाऊन कसा आणाय."

"हो पैज पाह द्या रकमा नाही पागळी पूर्ण समझण्याची आहे मया सदाशिवाने मयात होते की, माझा पुराणा पहाण्याकरिता मी समझनात जाऊन पडत गेलो का नाही हे बघायला तुम्ही नियेक्षण तक्तीच बांध्या वेळाने माझ्या पाडापरत लय घाल." सदाशिवने उत्तर दिले.

दोन कवी

गोपाळशास्त्री एक प्रसिद्ध कवी होता.

त्याने आपल्या कवितेच्या संदर्भात अनेक पारितोषिक मिळविली. त्यामुळे त्याचा गर्व पण हळूहळू वाढू लागला.

सोमशास्त्रीपण एक चांगला कवी होता. परंतु परिस्थितीमुळे त्याला तेवढी प्राशिक्षी मिळाली नाही. तसेच दोघेही एकाच गावात रहाणारे होते.

गोपाळशास्त्री नेहमी सोमशास्त्रीला सांगत असे—“तुझ्या कवितेमध्ये काहीतरी कमी आहे, जर तू त्यात सुधारणा करू शकलास तर माझ्यासारखा लोकप्रिय कवी होऊ शकशील.”

सोमशास्त्रीला गोपाळशास्त्रीचे बोलणे आवडत नव्हते. त्याला वाटे की परिस्थिती त्याला अनुकूल नाही. म्हणून आपल्या कवितेला लोकप्रियता मिळत नाही, तसे आपणही कोणत्याही कामेतील गोपाळशास्त्री-

पेक्षा कमी नाही. एकदा विष्णुपुरच्या जमिनदाराने वसरा उत्सवात एक छोटे कवि संमेलन घेऊन विचार केला. व गोपाळशास्त्रींना त्याचे अध्यक्ष होण्याची विनंती केली.

गोष्ट कळताच कितीतरी जमान मोठे कवी पारितोषिक मिळविण्याच्या आशेने गोपाळशास्त्रींच्या आपल्याला येऊन राहिले. सोमशास्त्री त्याला भेटण्यासही आला नाही त्याला विश्वास होत नाही की गोपाळशास्त्रींनी मंद न घेता मुळात तो कवि संमेलनाला जरूर देईल.

परंतु गोपाळशास्त्रीने सोमशास्त्रीला निमंत्रण पाठवले नाही या उलट ह्याने जे सोमशास्त्रीच्या अध्यक्षतावाला जाऊन राहिले होते, त्यांना मुळात निमंत्रण पाठवले. त्यामुळे सोमशास्त्रीला राग आला.

गोपाळशास्त्रीने कवि संमेलनातून परत येऊन सोमशास्त्रीला नेहमीच सर्व वृत्तांत

सांगितला. विष्णुपुरच्या जमिनदाराच्या हातून अनेक लहानमोठ्या कवींना लहान मोठी पारितोषिक मिळाली. अर्क गोपाळशास्त्रींना एक हजार रुपये रोख इनाम मिळाले. त्याचबरोबर त्यांच्या कवितेविषयी स्तुतीपर मोठे भाषणपण देण्यात आले.

जेवढी गोपाळशास्त्री आपलीच स्तुती करीत म्हणाले—“माझ्या आयुष्यात जशी गोष्ट घडली आहे ती, ती कधीही विसरता येणार नाही.” कोणत्याही कवी, ह्यातून आस्त कशाची अपेक्षा करणार.

प्रथमच सोमशास्त्रींना लक्षात आले की गोपाळशास्त्रींनी त्यांच्या कवितेची स्तुती करून कोणत्याही पाषाण चोळलील तर ती पाषाण फरीन की तुम्ही न वाडविता सोमशास्त्री म्हणाला—“तुम्ही

कवी तरी अमरपुरीच्या जमिनदाराच्या भेटला आहात का?”

“नाही. पण हे शास्त्री कोणत्यात असे कोणते विशेष गुण आहेत?” गोपाळशास्त्रीने विचारले.

“असे ऐकले आहे की, कवितेची वैशिष्ट्ये जाणून त्यांचे प्रोजेक्शन ते करतात. कितीतरी कवींच्या कविता वाचून जर आनंद मिळविता येतील. त्यांना शतकातुद्धा केला येईल. परंतु आजपर्यंत त्यांना कोणत्याही कवीची स्तुती कधीही केलेली नाही. लक्षात आले की, तुम्हाला कवितेची स्तुती करून कोणत्याही पाषाण चोळलील तर ती पाषाण फरीन की तुम्ही एखाद्या एका श्रष्ट कवी आहात.”

सोमशास्त्रीने पैज लावली. गोपाळशास्त्री रागाने म्हणाले-“असे वाटते आहे की, तुम्ही माझ्या विरुद्ध जरूर कोणता तरी कट रचून आला आहात?”

“तुम्ही पैज लावण्याची तयारी केली म्हणून मीही तुमच्याबरोबर पैज लावतो, अमरपुरीच्या जमिनदाराने तुमची कविता ऐकून तुमची स्तुती करीत काही म्हटले तर मी तुम्हांला एक हजार रुपये देईन आणि जर बोलले नाहीत तर तुम्ही भला हजार रुपये दिले पाहिजेत. सोमशास्त्री म्हणाले.

“आजपर्यंत मी ~~काही~~ आयुष्यात ‘पराजय’ हा शब्द कधी धावला नाही मी, उद्याच सवाळी अमरपुरीला निघून जाईन.” गोपाळशास्त्री संतापाने म्हणाला.

“ठीक आहे, ही गोष्ट सुद्धा तुमच्या आयुष्यात कधीही विसरली जाणार नाही मी नक्की होईल.” सोमशास्त्री म्हणाला.

दोन दिवसांनंतर गोपाळशास्त्री सोमशास्त्रींना भेटायला ~~आले~~. म्हणाले-“अरे,

वध तरी, मी एक हजार रुपये विकले. अमरपुरीच्या जमिनदाराने माझ्या कवितेची स्तुती करीत बापल्या हाताने हे प्रशस्ति ~~पत्र~~ मला लिहून दिले आहे.” असे म्हणत गोपाळशास्त्रींनी सोमशास्त्रीच्या हातस एक कागद दिला.

“मी हे त्यांचे हस्ताक्षर नाही असे म्हणत नाही माझी पैज एवढीच होती की, जमीनदाराने स्वतःच्या तोंडाने तुझ्या कवितेची स्तुती करावी, परंतु असे झाले नाही ना? त्यामुळे तू हारलास आता एक हजार रुपये मला दे.”

गोपाळशास्त्री उदास होत म्हणाले-“जर ~~मला~~ मला पूर्वीच साहित्य असते की जमीनदार मुके जाईत तर मी ही पैज लावलीच नसती. झाले ते झाले, पैजेची रक्कम मी उद्या मागवून तुला देतो.”

सोमशास्त्री भावले हसणे दाबून धरीत म्हणाले-“पाहिलेस ना? तू एक महिनापण झाला नाही, तीच आयुष्यात विसर पदणार नाही, ~~आता~~ दोन गोष्टी पाहिल्यास.”

भुतें वडावरची विहिरीतली

सासरी गेलेली मुलगी ~~आठवडा~~ आठवडा लांड-ण्याच्या भातच परतलेली पाहून अन्नुताईंनी भावय्यंनकित होऊन मुलीला विचारले-“हे ~~राधा~~ राधा! ~~काही~~ निरोप नाही आणि अशी अवेली एकाएका कशी काय परत आलीस?”

राधा भाड्याच्या गाडीतून उतरला उतरताच ओवसाओवसा रडत म्हणाली-“मला लगेच एक हजार रुपये पाहिजेत नवा पतंग, खुर्ची, टेबल विकत घेऊन त्या रुक्मिणीच्या पोटात गोळा उभा राहील बसे करावयाचे आहे!”

अन्नुताईंना डोक्यावर बोट पडल्या-सारखे झाले. एका आठवड्यापूर्वीच तर लंडनला जावई व मुलगी पळत सगळे कडव गेले होती. रेंदाची तरीचो पोतर जोडी व पैठणी देऊन पाठविण होते त्यांना! ~~आता~~ पुन्हा एक हजार

रुपये पाहिजे ~~आहेत~~ आहेत, तर भाणायचे कीडून?

मनात उडाकली अलवळ मनातच दाबून त्या म्हणाल्या-“ये, पहिल्याने हात-पाय खुलवून घेऊन ये, नंतर सावकाश सर्व झाले!”

~~आता~~ घाईघाईने सासरहून परत ~~आले~~ सासरहून एक ~~रुपये~~ रुपय भागा-पला गेली त्याला ~~कारण~~ कारण झाले राधा राही त्या पराका लायूनच्या विच्छादात ‘अप सुंदर’ म्हणून चार बोचो शजार-णीच्या तोंडून एकलेली रुक्मिणी नावाची एक मुहिणी रहात होती ती गोरी पाल होती घरात पतंग, खुर्ची, डोक्या वगैरे सामान हात आणि ~~काही~~ घराही कसे स्वच्छ आरशासारखे ठेवी

परंतु राधा माहेकून सासरी गेली त्याच्या बांधी काही दिवसांपूर्वीच रुक्मिणीने

गदगदावरींवर सांगणात पाऊल टाकल होत. पोरीपान तर होलीच तिने काळभोर काळ सावसदक होणे. तिने माहेरून आणलले सर्व जेज्या दय्यक वगैरे नेने कोरे होत. खजारपाजारभ्या वागका रुक्मिणीचे सौंदर्य व तिच्या घरची टागटीय वर्णन करून राधाच्या सांगत त्या दय्यक म्हणत करल्या तरी त्याच्या बोलण्याच्या पद्धतीवरून रुक्मिणीचे सौंदर्य सूर्योसारखं तर राधा एखाद्या दिवटी सारखी होती.

राधाच्या मनात रुक्मिणी विरुद्ध मना राखी भडकला रुक्मिणी तिच्याशी एक-दोनदा बोलायला गेली तर तिला ते न आवडल्यासारखा आविर्भाव करून राधा

पाठ फिरवून निघून गेली. तिने कवीन पळंग, डेडिंग टबल वगैरे पेण्याची इच्छा प्रतीजवत व्यक्त केव्हां त्याने आपल्या-कडे आहे ते पुरे नाही का, म्हणून ही गोष्ट दाखली. मनायल्या मनात जळफळली आणि त्या रागात माहेरी निघून गेली.

अनुताईनी मुलीला जेवायला वाढत असता सर्व गोष्टी विचारून घेतल्या आणि तिची समजून घालण्याच्या हेतूने म्हणाल्या- "मुली वापाला पाहून त्याचं सोंग करणाऱ्या काळ्यासारखे वा आपण करायची? तिच्याशी ही कडाओड आणि कडाला?"

"मी काळ्या नाही उर का! ना सम-काळ गोष्टीचीं गरज नाही. मी घला एक हजार रुपय ३ मी आपल्या वाटेने निघून येईन! राधा उद्धटपणाने म्हणाली.

आपल्या परमान बदामाच भाड आहे. पैसे लागतात काही? मी काय समजून आलीस माझ्याकडे पैसे मागायला? भाडवाजवळ एक कुटकी कचडी ही नाही; मी घेऊन येईन घरी नाहीत असले तरी मी मागायल्यावरच पैसे काढून देतायला त्याच्यात तरी एवढी शक्ती कोठे आहे?" अनुताईने कठोरपणे शब्दात आपली वाज मांडली.

राधा तशीच पानावरून उठली आणि हात धुवून सागरी जायला निघाली.

मुर्खाने व्हायला फा वेळ लागणार नाही आणि मी जाते आहेस त्या वाटेवर जंगल आहे. मी आपल्या गावी पोचो पर्यंत वर्षी राव उठून जाईल म्हणून मी सकाळी उठून जाई. वा शब्दान अनुताईने मुलीला समजावून सांगण्याचा खूप प्रयत्न करून पाहिला.

परंतु राधाने आईच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केले आणि भाडपाची गाडी ठरवून तिघाली काळीस पडू लागला त्यावेळी जंगलाची वाठ मुरू झाली होती. काही अंतर गेल्यावर राधा धावत गेली आणि गाडीच्या काळीसाकडे जंगलाकडे पहात गाडी-मागास म्हणाली- "जंगलाल कोठे जला पडकी विहीर आणि काही आहे.

म्हण तेथे भूत दिवसामुडा धिंगाणा पालीत असतात, म्हणे! मी जरा गाडी जोराने चालवतोस का?"

गाडीवान म्हणाला- "नाई, ती भूत जंगलासारख्या भाळ्या माण-वाटेस मुळी जात नाहीत. लोभी, चिमक आणि मधसर मनात असणाऱ्या माणसाना मात्र सोडीत नाहीत तुम्ही टाळ मिटून गाडीत स्वस्थ नोपा करा! तुम्ही उठून नेव्हा गाडी पुढच्या घरागभोर उभी सांखली तुम्हाला दिसेल."

राधाने जंगल उशाशी घेतले आणि दोळे मिटून गाडीत सोईची जागा काढून झोपली. गाडी वेळाने गाडीला जोराचा हिसका असला व गाडी थांबली

राधा देनाकृत ठहुरन यसरी ~~अ~~ काजडा
लिकडा भालत होला आणि स्याच्या
दुन फरा यल होला। ता एकदम जाल्ले
पयले

पाकीय हात फिरवून पाकि...
 "या" या घोंड्याला एकाएकी...
 हात... हाती लुप्पी हळहळ...
 केमा, ... प्रजारच्या ...
 जाऊन घेयाला बालाचल आणता

राधा भीतभीतच निघाली ती वांग
अंतर मोठ्या गळी अला तिला मळ माठ
बढाने जात दिसल. स्वयंभवा मळारी मळ
विहीर दिशली आडाख्या फाडोवण मळ

एक भूत होने दोघाके मोठमोठपाने भड्डण
होने

"मी उचावर राहतां. किलविल करीत
पक्षे दरच धमतात ॥ उडतात. यदगार
वारावरच तर आम्हाला मिळतो. म्हणून
मीच नोंटा ! आडावरच भूत म्हणाले.

"ચી રમિનીલા ઘરુન બસતો. મોઠ-
મોઠધા ગાઢાનામુદા રમિનીલાય તર
આધાર બસતો ત્યમિા બ્રહ્મણી લાગત
તે રમિનીનુનય તર મિલત મહાનુ મીઠ
મોઢા. " વિહિરોતીઝં નહ મહાનુ.

"येन धर्मव्याप्त्या करणं नश्ये नागतं !"

विहारीच भग्न मन्थान्
 आतेत ! मन्थिनीवरम तस्य
 विभ्राता मिलते !” विहारीच भूत

इतिवधाति प्राप्ता 'प्राप्ति'
 यापार रामार जन मृणुत वाजत
 धन रम्यलो ना दिसती.

न पद्मा कोणी तरी मुलगी। येते काहं
यात कोण माठा, आपण तिना विचार
असा। विचार करून दोषां भूतानी
मरणाचा हाच भारती

निम्नतम जायला वाटच तव्हेंती, म्हणून
काहों फायद्याचें असलें पहावे, असो
विचार राधा गेली

महोदय स्वयं भाटन जमा गोष्टी
करिता फाळलं होत ते सागून तिला
विचारले—“भावां मूख सांग, तानच्या पैकी
सरोखरी मोठ कोण ?”

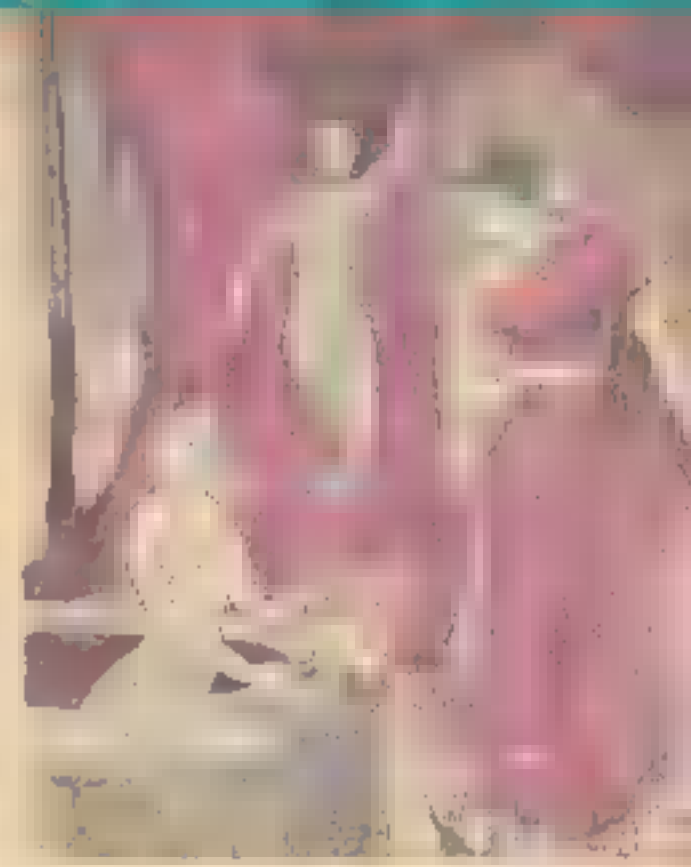
राधाजी भुतांगसुन कहाँ ~~सुख~~
होनार कहाँ, याची छात्री होताच तां
मृणाली—“मोक्षपण हैं कोण कोठें राहत
यावर जवळून नमत. ~~मध्यम~~ मध्यम
अनसंवत्त असत,—मृणाल, ~~सोळा~~ कितों पै
क भक्तो, यावरून करत ।”

प्राडावरच्या गुताने फांशा हलविल्या
 'खण' 'खण' करून सोन्याची नाणी खाली
 पडली. विहिरीतील सोन्याची नाणी वर
 केली. तिने दोघांनी विलेकी नाणी आपल्या
 पिढ्याची अस्त गोळा केली. नंतर म्हणाली-
 'सोन्याची नाणी ~~खाली~~ करण्यात तुम्ही
 खूप समसमान आहो! म्हणून आपणही ~~खाली~~
 परीक्षा घेणे आवश्यक आहे. आजच्या
 परासगारी एक खोडप राहात आहे.
 नवरा, बायकोला ~~खाली~~ बायको
 आहे. ती गोरीपान आहे व तिची वेणी
 लांब काळीघोर आहे. पुरुषांना बायको
 काळी आणि केस पांढरे असले तरच ~~खाली~~
 म्हणून तिचा रंग सोन्या रंगही काळा आणि
 केस काळे करोण त्यावरून लहान कोण
 आणि मोठा कोण हे ठरवायला तोपे
 जाईल! इविमणीचे ते विवृत रूप पहायला

मिळाले तर तिची मान होईल, ती
हनु गंधाच्या मनात होती.

दोन्ही भुते मृणाली-“हत् तिच्या ! हे
नाम आम्ही एका क्षणार्धात करून
दाखविले।”

परन्तु राधा निधून ~~संन्यास~~ त्यांच्या मनात एक शका आली की ती ~~संन्यास~~ संन्यासणीविषयी म्हणाली करो, एव ने जातर कोणत्या बाजूचे? उगव्या बाजूच की डाव्या, हे तिने सांगितलंच नाही तेव्हा त्यांच्याशी इतकी प्रेमाने जो बोललो तिचंच हित का करू नये असा विचार करून त्यांनी विला काळी केली व तिचे केस पांढरे केले.

मध्यरात्री कोणीतरी दार ठोठावत म्हणून राधाच्या नवऱ्याने दार उघडले आणि तिला पाहून घाबरून ओरडला.

तिने विचारले- 'अहो! असे घाबरलात का? मी राधा!'

"तु राधा आहेस की? भूत? वालीकुट्ट आणि सर्व केस पांढरे सृष्ट...!" म्हणत नवरा दार बंद करू लागला.

रुक्मिणीदेवजी भुतांगी आपल्याला कुकुरपिणी केले वाटत, ओळखून राधा माठवान ओरवून तेशुद्ध होऊन जमिनीवर पडली.

"काही वाई अशा ओरडलात? वाईत स्वप्न पडला का?" म्हणत कोणीतरी लांबाळा हात लावला तेव्हा राधाने डाल उचलून पाहिले.

त्यावेळी भाऊभाची गाडी जंगलातली काट ओलांडून गावात पोचली होती. तिला याचा हलवून विचारणारा तो गाडीवानच होता. आपल्याकडे आवश्यकता होऊन पाहणाऱ्या त्या गाडीवानाला पाहून राधाने

विचार केला, म्हणजे आतापर्यंत झडल ते सर्व स्वप्नच होते तर! असा स्वप्न पडण्याचे कारण राधाच्या मनात रुक्मिणी विषयी मंडकलला मत्सररुचीच होता, हे तिने आळखा.

तिने घरी पोचताच जंगारच्या चिन्हाडी गेली. अमान रुक्मिणीला हाक मारून म्हणाली- आजपर्यंत मी सांगितले नाही, पण अचका तू जरोमरच फार सुंदर आहेस बघ! मला मोठी वहीण नाही, तुझ्या मुळ ती उणीव उरली नाही, मोठी वहीण मिळाली!"

मागे आपल्याकडे पाहून तोंड फिरवून राधाच्या गंगारणीने इतक्या प्रेमाने सांगेली आपल्याला अस्वता!" म्हणून हाक मारता, मागून रुक्मिणीला फार आनंद झाला. म्हणाली-"तुला अचका नसल्याची उणीव माझ्यामुळे नाहीशी झाली तर मला लहान वहीण नसल्याची उणीव तुझ्यामुळे भासत नाहीशी झाली मी संपाक शरीर उरकून तुझ्याकडे येते हे!"

गुणवती

का पूर्वी कांचीपुरम् पेंदे शक्तिसार मावाणा एक वैद्य तरुण मुचक रहात असे दाहवदिलांगामून चालत त्याच्या घंटा करून त्याने लक्षावधी रुपय मिळविले. वीस वर्षे त्याने त्यात करून घ्यायला विचार केला.

वायकोच्या सद्गुणावरच ससारमुख त्याने भगले असे योरामो त्याच्या त्याने ऐकले होते. म्हणून सद्गुणी मुलीला शोधून तिच्याशी लग्न करायला गेले ठरविले. सध्याच चांगल्या मुलीची गरज करायचे ठरवून तो देशाटनाला निघाला.

हस्तशानुदिक चांगले होते. म्हणून त्या निमित्ताने मुलीचे हात पाहिले त्याला जी चांगली म्हणून वाट तिची तो एक परीक्षा घेत असे.

प्रवासात ती नेहमी आपल्यादरोबर दोन दोर भात म्हणजे साळी ठेवीत असे ते भात तो त्याला जी मुलीशी पसत पण तिला देऊन मागे-"मला हे भात पऊन मला एक वेळ संपाक वाढतील का?" ने ऐकून काही मुली त्याच्याकडे तो वेडा तर नाही तन्हेने पहात व पधराळाड ठेवून हसत व विवारीत-"हे हो कदा जमेल?" परंतु एकांतेही त्याने सांगितल्याप्रमाणे त्याला संपाक करून वाढायला कबूल केले नाही.

तन्हेने मुली पहात जात असतां एक दिवशी कावेरी नदीच्या काठावर एका ओपडीत त्याला गुणवती नांवाची मुली व तिची आजो भेटल्या. त्या जगदी गरीब होत.

शक्तिसारने गुणवतीचा हात पाहिला व तिच्यात चांगले गुण असल्याने पाहून घऊन

रंगबून काढल्या. रातांनी माता-
वरची टरफले सोळून स्वच्छ तांदूळ
दिले.

गणेश चतुर्थीच्या दिवशी
चलुकवर्मा सर्व धहिनी सोऱ्याच्या घागरी
घेऊन नदीवरून पाणी घेऊन
त्यांना पाहून चलुकला स्वतःची नायको
पाणी आपण शकणार नाही पाबडल वाईट
वाटले.

चलुका जगेच एका घागरीत शिबली व
ती धर्णगळत वरीकाळा पर्यंतघेऊन गेली.
नंतर बाहेर येऊन तिने नदीकडे पाहिले,
होंगरा एवढ्या घागरी भरभरून जणूकाही
ती ओतीत बहाव होती. तिला निराशा

वाटली. म्हणाली-“मो घागर
तर भेऊन माते, परंतु ती पाण्यात कशी
बुडवणार? आणि ती उचलून कशी घेऊन
जाणार? मो किती अविदेकी आहे?
किती निष्पयोगी! जीवन? नको हा
जीव! जगायचे?” असे
म्हणत शेजारच्या एका दगादार कपाळ
आपटू लायली, तेव्हा विघ्नहर्ता
प्रगट होऊन तिच्या पाठीवर हलुधारणजे
हात फिरवू जायला. लगेच पापमुक्त होऊन
तिने मूपक गेलं व देवकन्या कल्याण
किकणीचे रूप तिला प्राप्त झाले. ती
गणपतीच्या पाया पडली व अनेक प्रकारे
त्याचे स्तवन केले. गणपतीने तिला
आशीर्वाद आणि अंतर्धान पावला.

कल्याण घागर बोक्यावर घेऊन
चालू लागली तर रसावावरचे लोक चिन्ता-
सारले उभे राहून तिच्याकडे पाहू लागले-
“ही कोण स्वर्गसुंदरी बुवा? कोणाच्या
घरी चालली आहे!”

चलुकवर्माच्या सर्व धहिनींनी कल्याण-
किकणीला सर्वात धाकट्या
दिराच्या जाहीना पाहिले. परस्प-
रांकडे अकित मुद्देने लागल्या.

शत्रुजय आज्ञानामुळे स्वतःच
लायला व चलुकवर्माला त्याच्या नायको-
बरोबर राजवाड्यात घेऊन आला.

चलुकवर्माचे सर्व मोठे भाऊ आपल्या
वडिलांना पुनः पुन्हा विचारू लागले-
“आमचे लग्न एका उंदराशी का
नाही करून दिलेत, बाबा? आम्हालाही
अप्यरांना लाजविणार सौंदर्य असलेली
नायको नेमती का मिळाली?”

अशा मूर्ख मुलांसोठीच का मो एवढ मोठे
साम्राज्य संपादन केले? अशी एक विरक्ती
शत्रुजयच्या आली. तो
राज्यकारभार सोडून तपस्वर्मा करण्या-
साठी जंगलात निघून गेला.

चलुकवर्माचे सर्व मोठे भाऊ परस्परांचा
दुष्ट करून व परस्परांशी युद्ध करून मरण
पावले. चलुकवर्मा 'नको' म्हणत
असला त्यालाच प्रजेने केले.

चलुकवर्माचे आपली राणी कल्याण
किकणीच्या नावे कल्याणी नावाचे
नगर निविले. त्याला कल्याण किकणीच्या
पोटी चार मुलगे झाले. पुढे चालुक्य
या नावे प्रसिद्ध झाले. अशा तऱ्हेने चालुक्य
राजवंशाची स्थापना करणाऱ्या चलुकवर्मा
माच्या कारकीर्दीत आतापि नगर
देवळचे असलेले, मोठमोठे प्राकार तट
असलेले सुंदर महार म्हणून प्रसिद्ध
विविध कलांचे केंद्रस्थान म्हणून विद्वान व
पंडित लोकांचे मोठे निवासस्थान आणि
पृथ्वीवरची इंदुपुरी म्हणून प्रसिद्धीस पाव

ठरले. नगराची अधिपेक्षा म्हणून गणपतीची
पूजा होत राहली. येथील उत्कृष्ट शिल्पकला
आणि सुंदर सभामंडप पहायला दूर दूरचे राजे
रजवाडे आणि सामान्य प्रजा येऊ लागली.

चालुक्य वशीयांनी चारी विशांना आपले
राज्य वाढविले आणि त्यांच्या राज्यात
प्रजा सुखी झाली. चालुक्य बंधीय यांच्या
उपशाखा पसरल्या आणि
चारी विशांना त्यांचे राज्य विस्तीर्ण होत
गेलं. आतापि नगरात राज्य करणारे
आतापि चालुक्य या नावे, कल्याणी नगरात
राज्य करणारे कल्याणीचे चालुक्य नावे,
वंगी येथे राज्य करणारे वंगीचे चालुक्य
नामे, पूर्वीचे चालुक्य, पश्चिमेकडील चालुक्य

नामे, श्रीराष्ट्र बालक्य नामे प्रसिद्ध झाले. काही काळ लोहयावर आतांगि नगराला बसामी हे नावही प्राप्त झाले.

विष्णुहर्त्याच्या गोड गोष्टी

आतांगि गणपति या नावे गणपती, सोन म्हणून आतांगि नगर देशभर प्रसिद्ध झाले, त्या काळची ही गोष्ट आहे. पावन निश्च नावाचे एक विद्वान पंडित आतांगि गणपतीच्या देवालयानेच्या मंडपात गुरुवृत्ता गणपतीच्या कथा निश्च सांगत असत. लहानपणी मला मंडळी त्या कथा ऐकून आनंदाने रहात असत.

यभा मंडपाच्या भोवतीवर गणपतीच्या चरित्रातील उत्तमोत्तम गाथांवर आधारित

चित्रे काढलेली होती. त्या चित्रांपैकी एक निश्च दाखवून एका मुलाने गुरुवर्याला त्या चित्राची कथा सांगायला विनंती केली.

तेव्हा पावन निश्चाने ती कथा सांगायला गुरुवात केली.

एका गावी सत्यशर्मा व लोभगुप्त नावाचे दोघेजण शेजारी रहात असत. लोभगुप्ताने सर नाव लाभगुप्त असे होते. परंतु तो स्वभावाने इतका लोभी होता की गाव-कऱ्यांनी त्याला लोभगुप्त या नावानेच हाक मारायला सुरुवात केली.

सत्यशर्मा व लोभगुप्त दोघे दररोज संकराच्या देवळात वसंताना जात असत. सत्यशर्मा गर्भगृहात जाण्याच्या वाटेवर गर्भेशमुर्तीला नमस्कार करून गणपति स्तोत्र म्हणे आणि नंतर सांबाचे दर्शन घेऊन परतत.

लोभगुप्त गर्भगृहात प्रवेश करताना शकराला मांकडे घाली, कोटी रुपयांचा लाभ करून दे.

एकदा सत्यशर्मा दर्शन करून परत जात असता आणि लोभगुप्त येत असता नंदी गणपतीला म्हणाला-“विष्णुहर्त्या! तुम्हा भक्त सत्यशर्मा याला पुष्कळ पैशाची गरज आहे. त्याला काही देण द्याय होईल!”

“होय रे नंदी! आज संध्याकाळी त्याच्या कडे एक हजार बराह पोचते करतो.” विष्णुहर्ता गणनायक म्हणाला.

इश्टाच्या भूती परस्परशी बोलत अस-तेच्या ऐकून चकित होऊन लोभगुप्त लगेच उठला आणि सत्यशर्माच्या घरी जाऊन म्हणाला-“शर्मा, तुला पैशाची फार गरज आहे. म्हणे! पाचशे बराह देतो, घे.” असे मागून पाचशे रुपये देऊ लागला.

सत्यशर्मा त्याला म्हणाला-“महो साव-कार! काळज तुम्ही नाही का म्हणालात की व्यावसायिक तुम्ही दिलेले काम फेडले नाही तर मी घर तिकाच करून तुम्हाला मिळ पाहिजे म्हणून? मग आणखी हे पाचशे बरे काय करावे?”

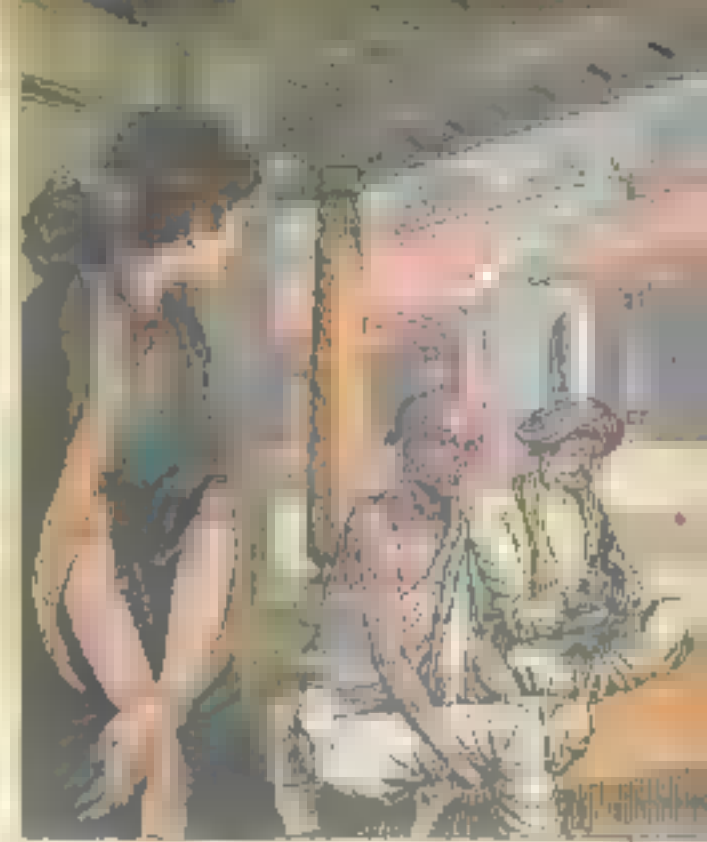
लोभगुप्त म्हणाला-“तुम्हा मनात ती शंका आहे का? मी हे पाचशे प आणि आज संध्याकाळी तुला मी रक्कम मिळेल ती सर्व मला दे म्हणजे माझे!”

सत्यशर्मा काय उत्तर द्याय म्हणून पुढ मळत असता त्याची बायको म्हणाली-“पहिल्याने ती रक्कम तर द्या! तिका होणारी त्याही मंडळी बराच वेळ झाली वाट पहात बसली आहेत.

सत्यशर्माच्या मुलाने लगेच तुकतेच ठरव होते. नवरदेवाच्या आईवडिलांनी पाचशे बराह किमतीचे दागिने मुलीच्या अंगावर घातले पाहिजेत असा हुद्द घरला होता.

सत्यशर्मा लोभगुप्ताला म्हणाला-“बाय-काळी मला जी रक्कम मिळेल ती घ्यावला

बांदोघा

मला कोणत्याही प्रकारे हरकत नाही. परंतु मिळण्याची किंहे मुलीच नाहीत...” असे म्हणत माने पुढे करीत असाय लोभगुप्त म्हणाला-“ते सर्व शोध! प्रायण शेजारी, मी आता देतो आहे, तू नंतर घे! एकड्यामाळी इतके आहवे घेण्याची गरज नाही.” असे म्हणत त्याने पाचशे बराहाच बोचक सत्यशर्माच्या हातात देवले.

सत्यशर्मा सत्यप्रतिज्ञ असल्याची लोभ-शर्माला आशी होती.

संध्याकाळ व्हायची वेळ झाली, परंतु सत्यशर्मा कोठून व कसे किती बराह मिळणार आहेत याची कल्पनाही नव्हती. लोभगुप्त पावकून देवळात गेला आणि

गणपतीची संतुष्टी म्हणाला-
"कामरे विघ्नहर्त्या! सत्यशर्मांना
हजार वराह ॥ की जाऊन!"
म्हणत असताना त्याचा हात सांठ्या सांठ्यात
आणि काढण्याचा यत्न केला तरी
निघेना, दलट जास्तच घट्ट अडकला.

हात दुर्बल लागल्यामुळे लोभगुप्त कणू
लागल्यावर विघ्नहर्त्याची मूर्त म्हणाली-
"तू सत्यशर्मांना एक हजार वराह जितक्या
लवकर देवविशील तितक्या लवकर तुम्ही
सुटका होईल."

लोभगुप्त दुसऱ्या हाताने कपाळ फोडत
ओरडला-"देवा! हा अन्याय आहे! पांचशे
मी पहिल्यानेच दिले आहेत ना!"

"असं! म्हणजे पाचशे देऊन एक
हजार काढण्याचा तुम्हा विचार होता तर!
फुकटात पांचशे वराह मिळविण्यासाठी,
होय ना? ना पाचाचं प्रायश्चित्त म्हणून तू
॥ पांचशे वराहाव्यतिरिक्त सत्यशर्मांना
पाचशे वराह ॥ आणि त्यांच्या मुलीचे
लग्न ॥ स्वतःच्या घरचे समजून
॥ सर्व दे!" असा तमोर
स्वर मूर्तीतून 'लोभगुप्ताला ऐकू आला.

लोभगुप्ताने आपल्या घरच्या जोकांना
बोलाविले आणि सत्यशर्मांना बाकीचे पांचशे
वराह देवविले. नंतर कर्ज फिटल्याचे
सांगून सत्यशर्मांच्या मुलीचे लग्न
देण्याचे ठरविले. त्याचा
हात सुटला.

जोमी चांगली शिक्षा झाली,
म्हणून गाव चर्चा

लोभगुप्ताने सत्यशर्मांच्या मुलीचे लग्न
स्वतःच्या मुलीच्या लग्नासारखे पाटा-
भाटाने करून दिले. तेव्हापासून लोभ-
गुप्ताने आपली लोभोद्वृत्ती सोवली आणि
अन्यायाने संपादिलेली मिळकत धर्मकार्या-
साठी खर्च केली. तो विघ्नहर्त्या गणपतीचा
कृपापात्र झाला आणि भदाचारो म्हणून
प्रसिद्ध झाला.

ही गोष्ट सांगून पावन मिश्रने गण-
पतीचा प्रसाद आणून सर्व मुलांना वाटला.

मुलांनी प्रसाद तोंडात टाकला आणि हसत खेळत मरी निघून गेली.

आणखी एकेदिवशी सायंकाळी एका मुलीने आणखी एक चित्र दाखवून त्याची गोष्ट सांगायला विनंती केली. पावन मित्र गोष्ट सांगू लागले.

कल्याणी नगरी कलहकंठीनांबाची एक श्रीमंत बाई रहात असे. सुनेने माहेरून सोन्याचे पुष्कळ दागिने आणले नाहीत, म्हणून सुनेला वेळीअवेळी टोचून बोलणे आणि शेवटी तिला निवयपणे माहेरी पाठवून दिले.

कलहकंठी ने तिला नाच मिळाले असूनही श्रीमंत कलहकंठी सांगुपी सून सोदामिनी वृक्षाचा झोंगर होवयावर येऊन आपल्या माहेरी निघाली, परंतु वाट चुकून ती एका जंगलात गेली. भुकेने तिचा जीव कासावीस आणि येवढा होऊन एका मावाकाली पडली.

यापण माहेरी गेली तरी फायदा नाही. कारण तिच्या लग्नासाठीच तिच्या वडि-

लांनी फार मोठे कर्ब करून ठेवले होते. मग आणखी दागिने कोठून आणणार? म्हणून त्या अरण्यातच परण आलेले पत्करले. असा विचार तो मनात करीत बसतां माडावरून एक गळून पडले आणि गणगळतली पवली होती तेथेपर्यंत तिचा हात पोचेल जागी येऊन पावले. सोदामिनी उठून बसली असतां जमीन हादरली आणि एक हत्ती मंगावर पावून पेट असलेला दिसला.

सोदामिनीच्या लहानपणापासूनच गणपतीवर फार भक्ती होती. गणपतीचे स्मरण करून हत्तीच्या पायाखाली स्वतःला देऊन आश्वमेधाचा ती तयार झाली. हत्तीला सामोरी गेली, परंतु एकदम जागी पावला.

हत्तीने सोदामिनीच्या हातातले कवठ लोंबने घेतले. तोंडात घालून आशीर्वाद देत असल्यासारखी संई होवयावर उठून तिचा हात तिला सरळ एका मोठ्या गुहेत घेऊन गेला.

गंधर्व राजकुमारी

[९]

वीरगंगापो अधिकारिणी म्हातारी होती ती म्हणाली ते एकदा हसन मंडमोठघाने रड लागला त्याचा दुःखी तारा पाहून म्हातारी कळवळून म्हणाली- "मग मी तरी काय करू? तुला या वटा-वर उतरून दिले पावडण्ण माझ्या सिजा ओढल्या जातील तू भागशील तेवढे धन देते, घेऊन जा ते तुला आयुष्य भर पुरेल, चादशाहासास्सा सुखोपभोग भोगेत आनंदाने आयुष्य घालव."

हसन तिचे पाय धरून म्हणाला- "माझे प्रयत्न यशस्वी पाहिजेत नदीव माझ्या पांजेस आहे म्हणून सहन करावे लागले तरी मी येथवर पोहोचू शकतो प्रयत्न सोडून देणार नाही."

हसन आपला हात काढण्यात नव्हता. म्हातारीने ओळखले. म्हणाली- "जे व्हायच

असेल ते होईल. तुझ्यावरोबर मी थापला नीचही द्यायला आहे. 'वाकू वाकू' बंद एकूण सात आहेत. गंधर्व चक्रवर्तीच्या कन्याच्या हातात ती एकेक आहेत. आपण माहीत ने बंद थोरल्या राजकुमारीच आहे तिचे नाव गुरठल हुवा असे आहे तिला तुझ्या विषयी सर्व सांगून तिच्या तुझ्यासाठी काही करणा होईल असे मरून मी येते." असे सांगून म्हातारी निघून गेली.

नूकल हुवाने म्हातारीला पाहून आसना-वरून उठली व तिला आवरपुर्वेक एक आसन दाखवून विचारले- "काही विणव चांगली वातमी आणली आहेस वाटत? किंवा काही मानायला आली आहेस?"

"माझे आई, महाराणी! आज एक विचित्र गोष्ट घडली. एक तरुण मुलगा कसा आला देव जाणे, आपल्या वेटाच्या

पेऊन मी त्याला. त्याने आपल्या बेटावर उतरून ते अपवित्र केले आहे."

ती म्हातारी नोंडातल्या तोंडात बडबडली—"हा पोरगा माझाच जीव घ्यायला निघाला की!" आणि आपण होता नेच आली आणि म्हणाली—"जिथेत प्रेता! नीच लवकर! आमच्या राणीसरकार तुला शहणार आहेत म्हणे!" हसन त्या म्हातारीबरोबर निघाला.

दोघ आली तेव्ही नूरुल हुदाने तोंडावर बुरखा घेतला होता. हसनने तिला लपून गेल्या नंतर त्याने तिची खुली काही कविता म्हटल्या. गंधर्व भक्ततीक्ष्णी कन्या सर्व ऐकून पंतल्यावर म्हातारीला "विचार त्याला" या बघी करीत बसल्यासारखी दिसली. म्हातारी हसनबाबे वळून म्हणाली—"महाराणी नरनगर तुला नाच, तुझ्या बायकोचे नाच व तुझ्या गुलाबी नाचे विचारीत आहेत!"

हसन गंधर्व चक्रवर्तीच्या कन्येकडे वळून म्हणाला—"महाराणी, मी हसन नावाचा फुटक्या नशिवाचा एक आहे. मी इराक देशातील बगदाद नहराचा राहणारा आहे. मला माझ्या बायकोचे माहीत नाही. आम्ही आमच्या मुलीची नाचे अनुकमे नासिर व मन्सूर अशी ठेवली होती."

"तुम्ही बायको तुला का सोडून गेली?" विचारता हसनने त्याला ते माहीत नसल्याचे सांगितले व म्हणाला—"परंतु तिने स्वच्छंदने मला मोडले बसेल असे माझे मला वाटत नाही. ती निघाली ती बगदाद येथील क्षत्रीकांच्या राजवाड्यातून आणि उडून जाण्यासाठी तिने पदयाची वस्त्रे वापरली होती. निघताना माझ्या आईला तिने ती याकू बाक होणार सोधून सापडेल," असेही सांगितल्याचे हसनने गंधर्व चक्रवर्तीच्या राजकन्येला सांगितले.

इतका रात्रिलेली नूरुल हुदा म्हणाली—तुझ्या बायकोचे तुझ्यावर प्रेम मसले तर तिनेही राहिले ती आता सांगितली नसली तुझ्यावर तिचे प्रेम असेल तर ती तुला सोडून गेली नसली."

त्याच्या बायकोचे त्याच्यावर किती प्रेम होते याची देऊन, तिच्या मनात उदण्याची नीज होती व ती मोह ती मोह न शकल्यामुळे ती उडून गेली असे अनेक देऊन हसनने सांगितले.

म्हातागेन सुद्धा थोडेसे साहस करून गंधर्व राजकन्येचे पाय घरले म्हणाली—"राजकन्ये, मी तुला अगान्नांदावर खेळवून लहनाची मोठी केले. म्हणून मी सांगते तिकडे जरा लक्ष दे. या विद्याच्या दुर्देवी

जिजा करण्याच्या विचार मनातून काढून ती अनेक हासअपेष्टा सहन करून देवाच्या कुपेनेच गंधर्व पौत्रीनू शकला जाहे. आपण याला आपला एक पाहुणा मानजेच योग्य होईल. गाने ज्या पोंड्या चुका केल्या असतील त्या सर्व बायकोवरच्या प्रभापोटीच केल्या आहेत. त्याबद्दल त्याला क्षमा कर. हा उत्तम आशुक्ती आहे. तू तोंडावरचा बुरखा बाजूला सार. पहा तर तुझे पाहून ती किती सुंदर कविता करतो त्या!"

हसन कथा कविता करतो हे ऐकण्याचं नूरुल हुदाने आपल्या तोंडावरचा बुरखा बाजूला सारला. हसनने

तिचे तोंक पाहिले मात्र तो 'ओ हो हो!' असे म्हणत वक्षुड होऊन जमिनीवर पडलेला पाहल्यावर म्हातारीने त्याचा औषधोपचार करून शुद्धीवर येताच कारण विचारले. हुसैन स्वतःच्या आवक न शकल्याने दुःखी स्वरात म्हणाला—'ही राजकन्या हुबेहुब माझ्या मायकोसारखी आहे. परंतु माझी मायको मात्र ही नव्हे।' ते ऐवून गंधर्व राजकन्या मोठ्याने हसली व म्हणाली—'तुझ्या म्हणण्याप्रमाणे तुझी मायको आणि मी दोघांच्या वरेच आहे. फरकही आहेच. तर साम्य काय आणि फरक काय? आणि तों कशात?'

"म्हाशणो, तुमच्यात माझ्या मायकोच्यात कोणत्याही अवयवांत मुळीच फरक नाही. तरी दोघांत फरक मात्र आहे. ते मी ओळखू शकतो, वर्णन करून सांगू शकत नाही." हुसैन म्हणाला, "गंधर्व राजकन्येला जोन गोष्टी स्पष्ट कळल्या—त्या पुरुषाच मन आपल्यावर आकर्षित होणं नक्य नाही आणि त्याची मायको आपल्या सहा बहिणींपैकी एकजण असली पाहिजे. तिला हुसैनचा भयंकर राग आला आणि त्याची मायको समजोठ्या तिच्या बहिणीचा फार हेवा वाटला. आपल्या सहा बहिणींपैकी यायको कोण हे कळल्या नंतर तिला आणि याला काहीतरी कठीर करण्याचंही नगात ठरविले.

म्हातारीकडे बघून म्हणाली—'तु आता येथून जा आणि माझ्या सहा ही बहिणींना बोलावून घेऊन ये. मी त्यांचा भेटायला बोलाविले आहे म्हणून राग आणि दरोवर बोलतून घेऊन ये. या तरुणा-विषयी बोलून नकोस, समजलं!'

त्या म्हातारीला तिच्या मालकीणीच्या मनातल्या हेतू काय आहे, कळत नव्हते म्हणून ती पार्श्वार्थने एकेका बेटावर गेली आणि एकेका गंधर्व राजकन्येला बरोबर घेऊन शेवटी गंधर्व राजाच्या सर्वात धाकट्या राजकन्येकडे गेली. ही राजकन्याच हुसैनची

मायको होती. तिच्यावर गंधर्व राजाचे अपार प्रेम होते. म्हणून तो तिच्याकडेच रहात असे. आपल्या सर्वात धाकट्या मुलीला ती जखल लागली तेव्हा त्याने नकार दिला. त्याला काहीतरी अपशकून झाल्याचे सांगून तो आपल्या धाकट्या मुलीला 'तकी आठव' म्हणाला.

अककाने मला सेवकांनीसाठी बोलावून सर्व तयारी केली असता गेले नाही काय हो, बाबा? मी भेटून दोन वर्षे माली माहेत. आता मी 'ताही' म्हटलं तर तिला राग नाही का येणार? मला कसली भीती न्हि. भय? एकदा मी कित्याक दिवस नव्हते नाही म्हणून तुम्ही काळजीत नसावा. एव मी परत आले नाही का? तयारी मी मी येण्याही नको नईन. तिच्याची मी मी मी मी नाही. आपल्या बेटांपैकी एकावर जात आहे ना! हुसैनची मायको बघिलांना म्हणाली.

आपल्या जवळपास काही दिवस राहून परत येण्याचे दित्यावर तिला

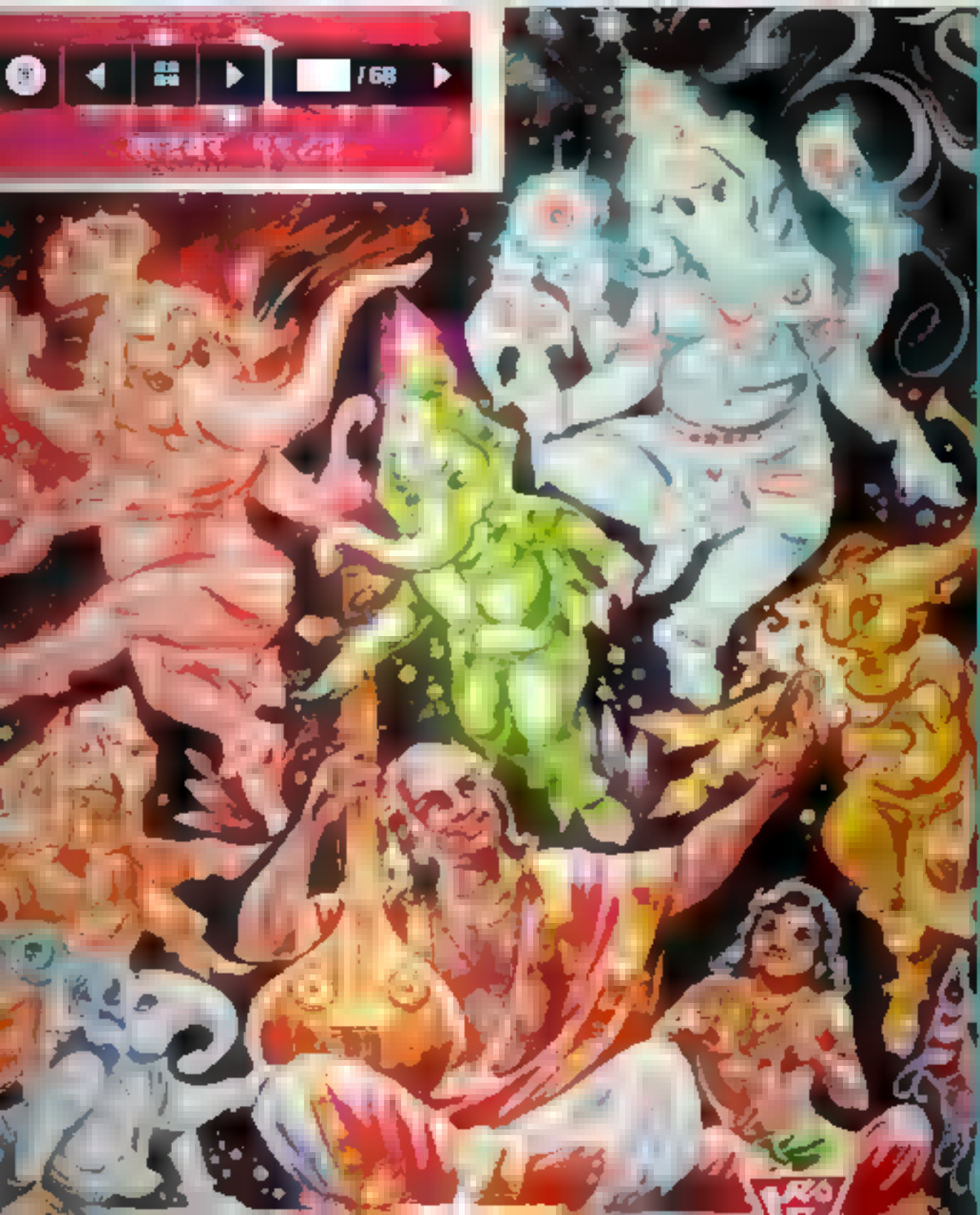
तिच्या वापसाने परवानगी दिली. म्हातारी सहा बहिणींना बरोबर घेऊन नूकल हुदाकडे आण्यासाठी निघाली. बहिणी यायच्या आधी नूकल हुदाने ठेवणीतले कपडे काढून नटून दागिते वगैरे घातले. तयार झाली व सिंहासनावर असून राहिली. तिच्या समोर दोन बघनाने उभा होता. चारी बाजूला वीरांगना तलयाची उपसून तयार उभ्या होत्या.

म्हातारीने पुढे येऊन नूकलहुदाला तिच्या बहिणी आल्या असल्याचं सांगितल्यावर तिने एकेकीला बोलावून घेऊन यायला म्हातारीला सांगितलं. त्यातली थोरली आली. नूकलहुदाने तिला हाक मारून प्रेमाने तिला जमविले आणि हुसैनला विचारलं—'मानवा, ही आहे का रे तुझी मायको?'

हुसैन म्हणाला—'ही एक अपरूप सुंदरी आहे. तरी हिच्यात माझ्या मायकोस वरेच अंतर आहे. मी ते शब्दात वर्णन करून सांगू शकणार नाही.

(पुढील जागात संपूर्ण)

उत्तम श्रोता

अमरगिरीचा राजा केशववर्मा हा संगीतारचा मर्मज्ञ चाहाता होता. दरवर्षी नवरात्रीच्या उत्सव प्रसंगी तो मोठमोठ्या गवैयांना बोलावून त्यांच्या बैठकी ठेवीत असे. त्या बैठकीत जो सर्वोत्तम गवैया ठरे त्याचा मोठा सत्कार करून त्याला मोठे पारितोषिक ही राजा घेत असे. हे किरकोळकधी-पासून चालू होते.

एका वर्षी नारायणभारती नावाचे एक गायक परवेगावून नवरात्री उत्सवात भाग घ्यायला आले, राजा केशववर्मा याला त्या वर्षी आलेल्या सर्व विद्वान संगीताचार्यांमध्ये नारायणभारतीचेच जास्त आदरले. त्याने त्यांना वनमोल पारितोषिक देऊन म्हटले—“तुम्ही फार चांगले गाईलात, तुमचे गायन ऐकत असतां मी तर देहमानच विसरून गेलो होतो. मी तसे म्हटले तर तुम्हांला खरे वाटणार नाही!”

नारायण भारती राजाने आभार मानून म्हणाला—“महाराज, मा राजसभेत इतके लोक आहेत, परंतु गाणे म्हणत असतां सर्वे वेळ एक माझ्या मनात कारका घेत होती.”

“कोणती शंका ती?” राजाने विचारले. “माझे गाण चालू असतां आपण देहमान विसरलो, म्हणालात. परंतु ओल्या-पैकी आपणशिवाय एकालाही माझे गाण आवडत असे आढळले नाही मला. मी गात आहे ही गोष्ट तर काही लोकांच्या ध्यानीमनीही नव्हती. ते जाणमात कुज-कुरीत होते, हे मला दिसले.” नारायण भारती म्हणाले.

राजाला चांगले माहीत होतं की त्याच्या प्रजेत व दरबारात त्याच्या शिवाय कोणाला ही गाण्याची एवढी आवड नाही. हे चांगले माहीत होतं. त्यामुळे त्याचा

उत्साह भरही फार होई. आतां नारायण भारती म्हणाले ते ऐकून त्याला फार वाईट वाटले.

रुलित कलांत, विशेष करून संगीतकले विषयी प्रजेच्या मनांत भावड कशी उत्पन्न करावयाची? विषयी राजाने बराच विचार करून दुसऱ्या वर्षी नवरात्रीच्या उत्सव प्रसंगी काही वेळ आधी राजाने एक दवंडी पिटविली की पैत्या नवरात्री उत्सवांत गाण्याच्या ज्या बैठकी होतील त्यात गाण्याची सर्वांत उत्तम असलेल्या सर्वोत्तम श्रोत्यास एक हजार रुपये बक्षीस दिव्हे जाईल.

संगीत कलेची तेवढी आवड नसेल असे समजून राजाने प्रधानाचा सल्ला घेतल्या शिवायच ती दवंडी पिटविली होती.

प्रधानाला दवंडीची गोष्ट त्याच्या नोकटाकडून कळली. त्यानंतर राजाला तो भेटायला गेला. म्हणाला—“महाराज, आपण सर्वोत्तम श्रोत्याला जाहीर केलेल्या बक्षिसांची गोष्ट मी आतां आतांच ऐकली. एक हजार रुपये म्हणजे तेवढी मोठी रक्कम नाही. शिवाय सहस्रान्वधी लोक गाण्याच्या बैठकीला येणार. त्यांच्यातून सर्वोत्तम श्रोत्याची निवड करणे तेवढे सोपे नाही.” असे मला वाटते.

“किती कष्टसाध्य असले तरी हुरकत नाही. या बक्षिसाच्या लोभाने आपल्या प्रजेच्या मनांत संगीताची भावड तरी उत्पन्न होईल. तेवढे झाले तरी पुरे!” राजाने आपले दिले.

उत्सवाचा दिवस उज्राडला. या वर्षी नारायण भारती आले नाहीत, परंतु त्यांच्या बरोबरीचे अनेक गायक आले होते.

राजासमोर एक प्रसिद्ध गायकाची बैठक असल्याचे ऐकून राजवाड्याच्या कलाभवनासमोरच्या पटांगणात श्रोत्यांची फार मोठी गर्दी झाली. गायकाने गायत सुरू केल्यानंतर एकदोन मिनिटांनी हजार असलेल्या प्रत्येकाने मान डोकवायला

सुरुवात केली आणि टाळ्या वाजवून गाणे फार आवडल्याचे प्रदर्शन केले.

ते राहून राजाला प्रथम आश्चर्य व त्यानंतर अत्यंत गग आला. त्याने जाहीर केलेल्या एक हजार रुपयांच्या परितोषिकाच्या लोभाने प्रत्येकजण उत्तमश्रोता असल्याचे नाटक करतो आहे तर त्याला वाटले. हे असेच चालू राहिले तर रसाभास होईल.

राजाने शेजारीच बसलेल्या प्रधानाला त्या परिस्थितीत काम करणे उचित होईल या गोष्टीचा सल्ला विचारला. प्रधान त्याला तो कसा सोडवावयाचा त्याला माहीत असल्याचे सांगून हजार असलेल्या सर्व श्रोत्यांना संशोधन करून म्हणाला— "महाराजांना दरवर्षी उत्तम गायकाची कधी निवड करावयाची हे चांगले माहीत आहेच. उत्तम श्रोत्याची कधी निवड करा- करावयाची हंही चांगले माहीत आहे. म्हणून गायकांची बैठक चालू असे पर्यंत कोणी श्रोत्याने हर्षध्वनी करणे किंवा मान

डोलावणे असले काही कष्ट नये. त्या शिवाय इतरच तऱ्हेने जे वागतील त्यांची होकी उडविली जातील."

त्यानंतर गायकाच्या गाण्याला साद देण्यासाठी श्रोत्यांनी मान डोलावणे पार बंदच केले. परंतु त्या पैकी फक्त एकचजण मान डोलावीत राहिला.

प्रधानाने त्याच्याकडे रागाने वहात विचारले— "तुला तुझ्या मानेवर राहिलेले का ?"

तेव्हा जरामुढा न भितां म्हणाला— गोष्ट संगीत ऐकत असता होऊन गेल्यावर मान डोलली नाही ती रासिली काय किंवा छोट्या गेली काय एकच."

प्रधान राजाकडे वळून म्हणाला— "महाराज, या वर्षी संगीताची आवड करा उत्तम श्रोता मिळाला आहे!"

राजाच्या बरोबर गायकाने मुढां त्या श्रोत्याकडे पाहिलं आणि स्मित कफन आपला आनंद व्यक्त केला.

वसूलव्हायचे कर्ज

गणूशेट सावकारीचा पंचा करीत असे. त्याच्या एकुलत्या एका मुलाचे नाव होतं हरिशेट. त्याला पंचवीसावे वर्षे सावकारीचा टाकावा असा गणूशेटने विचार केला.

एके दिवशी त्याने ज्या लोकांना कर्ज दिली होती त्यांची त्यांना दिलेल्या कर्जाच्या रकमा मुजाला दाखविल्या व कोणी किती पैसे फेडले आणि आणखी किती येणं आहे सर्व गोष्टी सविस्तर सांगितल्या— "अरे, होय, हे बघ आपण लगेच चंद्रपूरला गेले पाहिजे."

इतक्या चाईघाईने बाबा चंद्रपूरला का? निघत आहेत हरिशेटला कळना. त्याने तसे वटिलांना विचारलेही. तेव्हा गणूशेट म्हणाले— "अरे चंद्रपूरलाच नव्हे आपण रामपूरला सुद्धा गेलं पाहिजे. आपण परत गावी येईपर्यंत कां जात आहो, तेव्हा मी काय होईल."

तेव्हा मी काय होईल विचारी तू मध्ये काही विचार नकोस. मला राग येईल."

दोघे चंद्रपूरला पोचल्या बरोबर गणूशेट रामजी नाकाच्या एका शेतकऱ्याच्या घरी गेले. रामजीने त्यांना विचारले— "कस काय शेटजी! भसे एकदम कसे येणं झालं?"

"तसं काही विशेष नाही रामजी! मी रामपूरला होतो, वाटेत हकडे आलो. जातच होतो तर वाटेत तुम्हाला भेटून तुमची केव्हा किती पैसां विचारून जावं, आत्तापर्यंत तुम्ही दर महिन्याला हप्ते मरामचे कबूल केलेली रक्कम चार हजार रुपयांची रक्कम सोडून तुमच्यावर आणखी पांच हजारांचे कर्ज आहे. बाकीची रक्कम सुद्धा लवकर फेडणं बरं होईल!"

गणूशेट म्हणाले ते ऐकून रामजी संतापून म्हणाले— "शेटजी, तुमचं वय वाढलेलं आहे

त्या बरोबर तुमचं डोकं सुद्धा मंद पडत चालल्यासारखं दिसतं आहे! मी आजपर्यंत कबूल केल्याप्रमाणे दर महिन्याला हजार प्रमाणे चार हजार फेडले आहेत. आता मासालावर उरलेले कर्ज फक्त तीन हजारच आहे. बाणली कोणाचं कर्ज माझ्या डोक्यावर टाकण्याचा विचार आहे की काय?"

"बरोबर म्हणालात!" असं म्हणत चुटकी पाजवून गणूशेट पुढे म्हणाले-"अरे हो, ते दगडूला दिलेले कर्ज! मी चुकून तुमच्यावरचं कर्ज म्हणालो!"

त्यानंतर बाप ■ मुलगा रामपूरला गेले. व भीमराव नावाच्या शेतकऱ्याला भेटून म्हणाले-"भीमराव, तुम्ही आतांपर्यंत फेडलेली रक्कम फक्त दोन हजार रुपयेच. चार हजारची रक्कम केव्हां देणार म्हणतां?"

भीमराव थोडासा भीतभीतच म्हणाला-"शेटजी, मी फेडलेली रक्कम दोन हजार नाही. तीन हजार! आतां तुम्हांला मी श्याजासकट द्यायची रक्कम आहे ■ हजार पांचशे रुपये! या महिन्यात सर्व

रक्कम एकदम द्यायची म्हणतो आहे मा! लगेच गणूशेट म्हणाला-"भीमराव मी चुकून गणोजीकडून यावयाची रक्कम तुम्हांला सांगितली. तुमचा हिशोब तर तुम्ही म्हणालात ■ आहे हो!" जसे सांगून माझ्या बरोबर घरी ■

हरिशेटने वडिलांना विचारले-"आपल्याला कोणाकडून किती ■ यायची आहे हिशोबाच्या बहीत पाहल्याशिवाय एकचुटकी ■ सांगणारे तुम्ही एकाकडून वसूल श्यायची रक्कम दुसऱ्यावर कशी काय पातलीत, आणि हा गोंधळ कां केलात?"

गणूशेट ■ म्हणाला-"■ सांगू का, त्या रामजीकडून आणि भीमरावाकडून आपल्याला मिळावयाची रक्कम किती आहे त्याचे कजंरोसे व हिशोब कोठे गेले नकळे. म्हणून त्यांच्या तोंडून त्यांनी फेडलेली ■ आणि त्यांच्या कडून आपल्याला परत द्यायची रक्कम मी बदलून घेतलो? म्हणून तु मजकूर एका नव्या बहीत त्या ■ लिहून ठेव."

[१]

[निवदत भुवाराच्या चोरवाटेने ■ नावला तेव्हा त्या वाटेच्या दुसऱ्या टोकाला सरवाहनच्या ■ त्याचा घेतले. त्या ■ निवदताने काही अनुयायी प्रस्थान मुकले. परंतु निवदताने ■ सरदाराची इंदुगुळ करून त्याला ठार केले. शत्रुसैनिक धावतून ■ कोठे वाट आहे का, पाहू लागले पुढे...]

मंदारदेव शिवदत्तला मध्येच पांजवून आम्हांला अडविण्यासाठी उभे म्हणाला-"शिवदत्त, दुरवातीपासूनच राहिले असतील. परंतु नशिबाने जेव्हां शत्रूच्या सरदाराचा बळी माझ्या तलवारीने घेतला, तेव्हां धावतून गेलेल्या शत्रूच्या सैनिकांचा फडशा उडवायला सला फार वेळ लागला नाही. तरी दोघेतिघे सामची नजर चुकवून झाडीच्या आडून निसटून गेल्याची गोष्ट मला नंतर कळली. इतके सैनिक चोरवाटेच्या दुसऱ्या टोकाला एक जखमी झालेला मोठा जमिनीवर

म्हणाला- "समरसेन चार आसा-
पूर्वीच निकराचे मुद्द करून पावले.
आतां वेटाचे राजे नरवाहन मिश्र
माहेत."

"तरमग मी असे मानू का समरसेन
या लढाईन मुद्द करतां-करतां बायाळ
होऊन धारातोषी पडले?" विचारले.
"होय ते माहे!" असे म्हणत
असताच त्याने वेटाचा स्वास घेऊन
बोळे मिटले.

"म्हणजे मुख्य सेनापती समरसेन
आतां या नाहीत तर!" या
कल्पनेने माझा भीर जावल्यासारखे आले.
"एक शूर सेनापती व त्यांना
वीरगती मिळावी. "सर्वसहितमान परमे-
श्वर आंती देवो!"
मी परमेश्वरा जवळ प्रार्थना.

कुडसिली देवीच्या कृपेने मी बांचलो.
आता पुढे मी करावचे? माझ्या
अनुयायांपैकी सहाजण चकमकोत
मुकले होते. तेव्हां मी आस्त
वेळ न घालवितां आपल्या अनुयायांसह
निसटून गेलो नाही, तर नरवाहन
मिश्राचे बाणखी सैनिक येथ्याची शक्यता
होती.

मी आपल्या सर्व अनुयायांना एकत्र
करून त्यांना साऱ्या परिस्थितीची कल्पना

करून दिली. सर्वजण मी म्हणालो त्या
गोष्टीस जाले. नाही
पुन्हां केव्हां तरी ते सोडून आम्हांला
जावेच याविषयी सर्वांचे एक
मतच होते. कारण समरसेनांतर त्या
वेटावर नरवाहन मिश्राची दोन हात
करणारा दुसरा कोणी तरनाच नव्हता.

असा सर्व विचार करून मी
सर्व भूत अनुयायांना मूठमाती दिली व
उरलेल्या अनुयायां आंगला-
दिसोने निघालो. एक कोस
निघून गेल्यावर आम्हांला भिल्लांची एक
बस्ती दिसली, पोसाक व
स्वें पाहून ते होऊन
धावून आले आणि आम्हां सर्वांना चारी
बाजूने घेरा घालून उभे राहिले.

"आम्ही तुमचे शत्रू नाही. बस्तीतील तुमचा पुवारी कोण, मला
प्रथम सांगा. त्याच्याशी मला बोडे बोलावचे
माहे!" मी विचारले.

पांचवहा मिनिटांनी एक वृद्ध भिल्ल
आमच्या जवळ आला. "कोण तुम्ही
आणि इकडे येथ्याचे काय कारण?"
त्याने आम्हांला विचारले.

मी आपल्या अनुयायांकडे बोटाने संकेत
करून म्हटले- "आम्ही तुमचे शत्रू नाही,
आम्ही कोण काय हे सवडीने सविस्तर

सांगतो. तरी आमी मी म्हणतो
शांतपणे ऐकून घ्या. आम्ही सर्व तहानेलेले
आहो. कानपासून आम्ही बाही आलेलेही
नाही. तुम्ही आमच्या सर्वांच्या जाण्या-
पिण्याची काही व्यवस्था नकाल काय?"

म्हाताच्या भिल्लाने मी म्हटलेसे ऐकताच
इतर भिल्लांकडे पाहिले. दुसऱ्या क्षणाला
एकेक भिल्ल अनुयायांपैकी एकेकाला
बरोबर घेऊन गेला. मी त्या
जंगली लोकांच्या अतिथि सत्काराला पाहून
चकक झालो. तो वृद्ध भिल्ल माझ्याकडे
पाहून हसत म्हणाला- "तुम्ही माझ्या
घरी जला. तुमच्या जाण्या-पिण्याची सर्व
व्यवस्था मी करतो."

तडकडत पडला होता. एक सैनिक
पोड्याच्या पायांसाठी वेळून
बायाळ झाला होता. मी त्याला काळून
माहेर काढले. तो आपले
क्षणच मोजत होता. त्याला शशी
आणवून पावले. समरसेनच्या संबंधी
आस्त सविस्तर माहिती मला त्याच्या
कडूनच मिळणं होतं.

तहाने भागवल्यावर शत्रुसैनिक केव्हां
थोडा शुध्दीवर आला तेव्हां त्याला
मी समरसेनाविषयी विचारले- "समरसेन
जिवंत आहे की नाही?"

वेदना सहन करीत असतां त्या
सैनिकाने करून मुद्देने माझ्याकडे पाहिले.

"मी म्हाताच्या करोबर स्पर्षा बरी गेली. जेव्हा तासात मला जेवायला वाढले." माझे जेवणलाग होईपर्यंत तो बुद्ध माझ्याशी काहीच बोलला नाही, परंतु माझी कुडी सतत त्याच्या डोळ्यांवर होती. त्याची रुडक नजर माझ्या प्रत्येक हाल चालीवर होती. तो बारीक आवाजात म्हणाला—"आम्ही भिल्ल जातीचे. हे भरणेच आमचे सार वैभव आहे. आमच्या पूर्वजांनी व माझ्या पिढीच्या लोकांनी कोणत्याही राजासमोर आजपर्यंत दुकविली नाही."

मी भीनपणे मान हलविली. त्या म्हाताऱ्याला जे काही सांगायलाचे होते ते त्याने सांगितले पण मला कळले नाही.

तरी तो रोमतव होता—"देवात आज जो बर्षाकर फेरबदल होत आहे त्याच्या वार्ता आमच्या कानावर निव्वयेतच आहेत. तुमच्या पैकी काही जणांनी आमच्या जातीच्या तरुणांना मोठे दाखवून आपल्या बाजूला ओढून घ्यायचा प्रयत्न मुळा केला आहे. भिल्लांचा सरदार या भिल्लांमोठे प्रयत्न निष्कळ करीत आला. आतां मला हे मांभा की सैनिक पोषाग्न चारण करून तुम्ही आमच्या या प्रदेशात येण्याचे कारण काय?"

भिल्लांचा बुद्ध सरदार आमच्यावर संशयित नजर कां ठेवून होता तेव्हा कोडे मला. मी विचार केला की त्याला सर्व राजकीय परिस्थिती नीट समजावून वांगणे जास्त योग्य होईल.

त्यानंतर मी भिल्लांच्या सरदाराला सर्व गोष्टी नीट समजावून सांगितल्या आणि बंजरीपात समरसेनाची कधी मोठस सली आणि त्यानंतर कुंडलिनी द्वीपात रुसे कसे फेरबदल होत राहिले आणि शेवटी तरवाहन मिथने आमच्याकडे विश्वासघात केला, सविस्तर सांगितले. ते सर्व ऐकून भिल्लांचा सरदार भिल्लांच्या दोळ्यात आपली खोल नजर म्हाताऱ्याला—"बाबा सर्व जाला देवावर ज्याचा अधिकार आहे त्याचे तुम्ही बघू माहा!"

मी "हो!" म्हणाली.

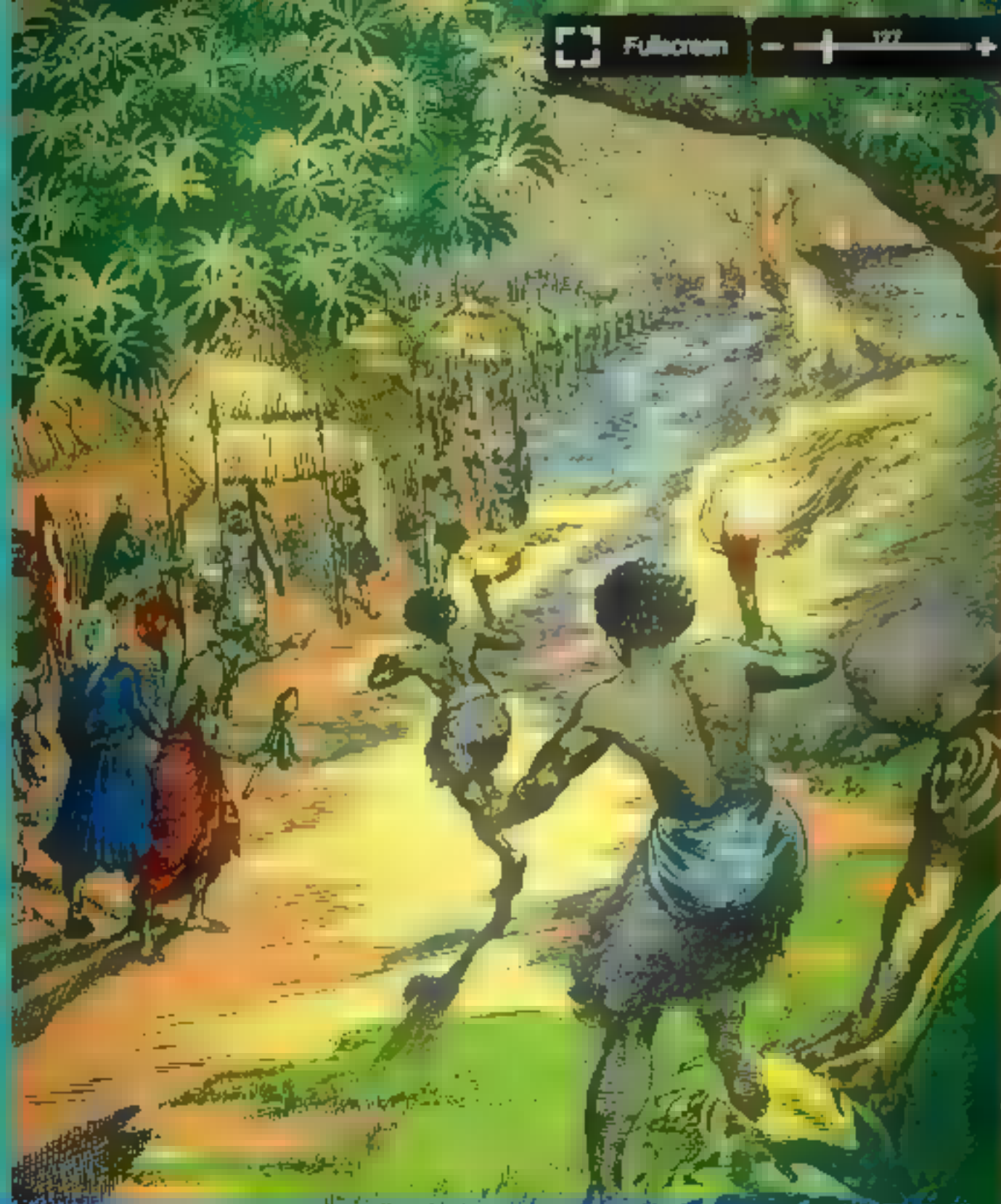
बुद्ध सरदार जाली मान विचार केलावर म्हणाला—"म्हणजे तुम्ही या

राहुन संघी साधून तरवाहनगी गनिमी काव्याने मुद्ध करीत राहणार?"

"तो विचार आमच्या मनात बुळीच नाही!" मी जमोच उतरलो.

माझे उत्तर ऐकून भिल्ल सरदाराला बरे वाटले असावे. तो उठून माझ्या हातात बंडन म्हाताऱ्याला—"मी काही तुमचे मन दुस्रविणे असेन तर मला माफ करा. तुम्हाला हे बेट सोडून कोठे पावलाचे असेल तर आम्ही तुम्हाला सर्व भयत देऊ. मला तुम्हां सर्वांना एक बिनती करावयाची आहे की हा प्रदेश बिलकुल जात आहे. म्हणून तुम्ही कृपा करून आमच्या या जात बाता-

करणात बावळ जायत्याचा प्रयत्न करू नका. तुम्ही त्या जंगलात राहून चालू सरकारच्या विरुद्ध बांडाळी करून ते उकटून पाडावचा प्रयत्न केल्यास त्या-बुळे हा जंगली प्रदेश बावळात साबडून नष्टग्रस्त होईल."

मी त्या दिवशी रात्री मापल्या सर्व वनवासांना एकत्र करून त्यांना वस्तुस्थिती समजावून सांगितली. सर्वांनी ही मोठ माव्य [] की काही [] नरबाहून मिथल्या नदरेत [] पडला त्या जंगलात रहावयाचे व संधी पाहून [] बेट पोहून निघून जायचे, परंतु त्या दिवशीच रात्री एक अनपेक्षित घटना घडली.

मिस्त्रांच्या वस्तीच्या बाहेर साडाळाळी की [] माझे वनवासी सोपल्याच्या तयारीत होते. आम्ही होला तेथून थोड्याच अंतरावर काही मिस्त्र तरुण रानटी जनावरांपासून आमचा रक्षण करण्या हेतूने मोठा जाळ [] त्याच्या चारी बाजूला ओपले. ठीक मध्यरात्रीच्या सुमारास वडांचा जागाज आणि एका बाकी बंगलाला जाग लागल्याचा [] दिसला.

आम्हांला आश्चर्य देणारी मिस्त्रांची वस्ती जागी झाली. वस्तीच्या बुद्ध सरदाराने आपल्या अनुयायांना आज्ञा

केली की दालतरवार येऊन सर्वांनी वस्तीच्या चारी बाजूला पाहारा घाबा. काही तरुणांच्या हातात मधाल वेऊन बुद्ध सरदाराने वडांचा आवाज येत होता [] दिवलेल्या त्यांना पाठविले.

"ही काय भातगळ आहे?" मी बुद्ध सरदाराला विचारले.

"बुद्ध सरदार काही वेळ मात लासली करून गप्प बसून राहल्यावर गंभीर स्वरात म्हणाला-" काहीही असू शकेल. कदाचित हत्तींचा कळप वस्तीवर पडलून येऊन तो सर्व उधळून लावणार असेल. किंवा कोणती तरी दुसरी रानटी जात मावल्यावर चालून येऊन आमची गळे व इतर संपत्ती

कुटण्याच्या दिवारात असेल. परंतु मला स्वतःला हे सर्व आश्चर्यच वाटत आहे. "असे म्हणत वृद्ध सरदाराने जळत असलेल्या जंगलाकडे बोट दाखविले.

"हा सर्व आमच्या शोधाचे नरवाहन मिश्रने पाठविलेल्या लोकांचा प्रयत्न तर नाही?" कीज समकाची तला एक विचार माझ्या मनाला चाटून गेला.

इतक्यात कारणाच भिन्न तर्कण आम्ही होतो त्या बाजूला धावत पळत आले. तेथे आपल्या सरदाराला पाहून म्हणाले- "सरदार, आपल्या मस्तीवर सैनिकांनी हल्ला केला आहे व जाळपोळ सुरू केली आहे. त्यांच्याच पैकी काहीजण बिना कारण जंगलाच्या आग लागीत आहेत."

"असं पूर्वी कधी घडलं नव्हतं. त्यांना हवं तरी काय आहे?" भिन्न सरदाराने विचारले.

इतक्यात नरवाहन मिश्राच्या एका सैनिकाच्या मुसक्या बांधून दोन भिन्न तर्कण आम्ही होतो तेथे आले.

"सरदार, याचा विचारा काय हे! हा सर्व मायेले तुम्हांला. हा म्हणतो की जंगलाचा हा प्रदेश त्याचा पृष्ठारो सुचवू याचा आहे." असे म्हणत दोघा तरुणांनी त्यांच्या काठ्यांची टोके त्यासैनिकांच्या अगला लावून त्याला इकलले.

भिन्नांच्या सरदाराने पाहण्याकडे एकदा पाहिले व त्या बंदी सैनिकाच्या विचारले- "माझे अनुयायी म्हणतात की जरे माझे का रे? मला हे माग. तुम्हा सरदार कोणी मुबाह त्याला जंगलाचा हा मुकदा कोणी दिला, कळू मे तरी?"

"आमच्या सरदाराने बुद्धात नरवाहन महाराजांना [] [] [] होतो. त्यावरून महाराजांनी हे जंगल [] म्हणून आमच्या सरदाराला दिले आहे. [] जंगलात राहणारे सर्व पक्षपक्षी आणि भाजलाच्या दस्त्या आमच्या सरदाराच्या आहेत. आमच्या सरदाराच्या आज्ञेने हा [] हाती ककन घेण्यासाठी आम्ही येथे आलो आहो." सैनिक म्हणाला. (क्रमशः)

रोगाचे निदान

विक्रमादित्याने आपला [] सोडला नाही.

तो साडाजवळ गेला प्रेत लोकांचा कापून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे यौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने निघाला. तेव्हा प्रेतास बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला- "राजा, तुझ्यासारखे निधनघडी था जगात फार थोडे आहेत असे मला वाटते. स्वतःचा स्वार्थ असेल तर तो सिद्ध [] घ्यायला जेवढा उत्साह असतो, तेवढाच इतरांना मरत करण्यातही असला पाहिजे. परंतु ज्यांचं हित करावं ते फार विवशत ते आठवतातच आणि उपकारकर्त्यांचा आदर करतोलच असेही नाही. अशाच एका परोपकारी व्यक्तीच्या मनची कुचबणा झाली होती. त्याची गोष्ट मी तुला सांगलो. लक्ष घेऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

सोमेश्वर नावाच्या एका मोठ्या [] हनुमंतराव नावाचे गृहस्थ रहात. त्यांना

वारसाहक्कांते फार मोठी इस्टेट मिळाली होती. त्यांना तीन मुले होती. सुलाचा संसार होता. स्वतःच्या संसाराची जबाबदारी संभाळून चारवीयां गरीब गरजूंना मदत करण्याची हनुमंतरावांना संकल्प घेऊन गेली होती.

तसे हनुमंतरावांना काम काहीच नसे. पोलीसातीची इतर कामे पहायला गडी होते. वरातली संपाकाची वगैरे सर्व कामे पायकी पहात असे. त्यांना नेहमी काही न काही तरी आजार असल्या कारणाने बाहेरच्या ओट्यावर बसून रस्त्यावरून येणाऱ्या आणान्यांची घटकशी करीत. हनुमंतरावांचे घर गावाच्या मध्य गावातच

होतं. म्हणून रस्त्यावर नेहमीच बसलेले असे. ओट्यावर आरामसुची टाकून ते बसत आणि रस्त्यावरून जाणाऱ्या येणाऱ्यांची दोन गोष्टी शोचल्यानिवाय त्यांना पुढे जाऊ देत नसत. ज्यांना फुरसत असे ते ओट्यावर बसून बोलत काही रस्त्यावर उभे राहूनच आलेले व काही जाता जाता उत्तर देऊन निघून जात.

एके दिवशी हनुमंतरावांनी चडूला हाक मारली. ती कांठ तरी पाईपाईने जात होता. म्हणून हनुमंतरावांनी त्याला हाक मारली. एक आली नाही. त्याने हनुमंतरावांकडून मागे पंचबोस रुपये कर्जाक घेतले होते. सहा महिने लांडले होते. परंतु त्याने एक रुपयाही परत केला नव्हता. कधी भेटला तर नम्रपणे नमस्कार मात्र करी. परंतु त्या दिवशी तो हाक मारूनही एक शब्द बोलला नाही.

“माणसं कुतश्च! केलेले उपकार असेच विसरतात.” हनुमंतराव मनातल्या मनात म्हणाले.

त्यानंतर काही वेळाने रस्त्याच्या अगदी टोकाला एक घोड्याची गाडी उभी राहिली. हनुमंतरावांना ती दिसली. गाडीतून उतरणाऱ्यांना हनुमंतरावांनी दुरूनही ओळखले. ती मंडळी म्हणजे लक्ष्मी आणि तिचा नवरा नारायण दोघं होती.

लक्ष्मी व नारायणांचे लग्न जमवून आणले ते हनुमंतरावांनीच. नारायणाच्या आईवडिलांनी हुंडा आणली जास्त हवा असे म्हटले तेव्हा हनुमंतरावांनी मध्यस्थी करून लक्ष्मीच्या गुणांचे वर्णन करून ते स्थळ हातचं वाऊ दिले नव्हते.

लक्ष्मी सासरी जाऊ लागली तेव्हा हनुमंतरावांकडे येऊन म्हणाली होती— “काका, तुमचे उपकार मी जन्मांजल्मी विसरणार नाही.”

रस्ता बळण घेऊन आई त्या बळणावरच त्यांचे घर होते. नवरावायकी बोलत समोहन लागले तेव्हा हनुमंतराव त्यांना हाक मारून म्हणाले— “काय ग, लक्ष्मी, गावाहून आलात वाटतं?”

लक्ष्मीने हनुमंतरावांना पाहिले नव्हते त्यांनी हाक मारली तीही तिला ऐकू आली नव्हती. नवऱ्याबरोबर पुढे निघून गेली. म्हणून हनुमंतरावांना ते बोलले. “मदत केलेली माणसं विसरतात, हेच खरं!” हनुमंतराव मनात म्हणाले.

बाणखी काही वेळाने रस्त्याने शाळेतले मास्तर जातांना विसले. मास्तरांना हनुमंतरावांमुळेच त्या गावात रहायला व मास्तरकी करायला जागा मिळाली. कामरेच्या पोतरागिरी मास्तर त्या गावी आले होते. हनुमंतरावांनी त्यांना बाणखी घरीच उतरवून घेतले होते आणि एक लहानशी ओटीवरची शाळा त्यांना काढून दिली होती. जातां मास्तरांचे स्वतःच

शेजारच्या गावी दिवाळ तिघाल्यावर रघुशेट या गावी आले होते. हनुमंतरावांनी त्यांना द्रव्यसहाय्य केले आणि रघुशेटचा व्यापार मुक्त झाला. भाग्य सामोरे आले आणि दुकान छान चालू लागले.

"बस रे, रघुशेट! गावाची काय खबर-बात?" हनुमंतरावांनी विचारले.

"बसून राहणं तुमच्यासारख्या भाग्य-वाली माणसांनाच आहे हो! काम केल्याशिवाय शेट चालायचं? दिसणार, म्हणून चककणी केली, एवढेच!" रघुशेटने काडला.

"माझे हजे आहेत, दोन मिनिटे बसून बोलायला वेळ नाही!" हनुमंतराव म्हणाले.

अशा तऱ्हेने येणारे जाणारे त्यांना पाहूनही निसटून जात. ती गोष्ट हनुमंतराव फार लायून घेत आणि त्याच विचाराने ते दिवसेंदिवस खंगत चालले. वेळाने वेळून प्रकृती तपासून पाहिली व काही आजार नसल्याचे सांगितले.

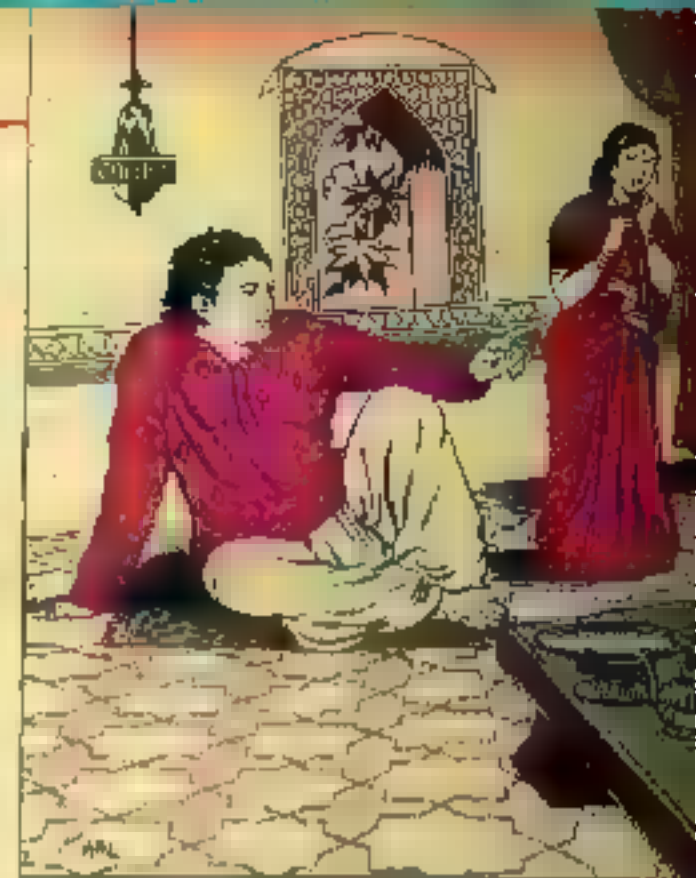
बायकोने किलीदा विचारले, परंतु हनुमंतराव असे थकल्यासारखे झाले हे त्यांनी तिला सांगितले नाही व तिलाही कळले नाही. तिने शेजारच्या गावी विचारला भाऊ नारायणराव रूग्ण होता त्याला कळविले. तो चकक्याला धावला.

"दादा, पाहिलंस का रे, काही दिवसांचा मूत्र हे कसे थकल्यासारखे झाले आहेत. आजार काय आहे, वंचाला सुद्धा कळला नाही." या हनुमंतरावांच्या आपल्या दादाला मनातलं दुःख सांगून मन थोडे हलकं करून घेतले.

नारायणराव एक दुपार माणूस होता त्याने मेहुण्याला अनेक प्रश्न विचारून पाहिले. परंतु आजाराचे कारण उमगले नाही. त्याने हनुमंतरावांची विनवर्षी सधे विचारून घेतली. हनुमंतराव रस्त्या-लगतच्या भोट्यावर बसून राहल्यामुळेच असे खंगत चालले असावेत असे त्याला काटले.

दुसऱ्या दिवशी नारायणराव भोट्यावर हनुमंतरावांबरोबर बसून गप्पा मारीत बसला. हनुमंतराव रस्त्यावरून जाणाऱ्या येणाऱ्याविषयी मेहुण्याला सांगून कोणा-कोणाला त्यांनी किती कशी कशी मदत केली व तो आता त्यांच्याकडे सुद्धा देत नाही, हे सविस्तर सांगू लागले. त्या दोघीच त्यांना वाईट वाटत असल्याचं ही नारायणरावांनी ओळखले.

नारायणराव सर्व शांतपणे ऐकून घेऊन म्हणाला—"तथा, तुम्ही म्हणालात ते सर्व सधे आहे हो! तुमच्याकडे इतर लक्ष देत नाहीत, याचे कारण तुम्हांला माहीत आहे

का? या जगात आजारी आळशी माण-साला कोणी विचारीत नाही. तुम्ही, इत-रांना जी पैशाची मदत केलीत ते पैसे तुम्ही स्वतःच्या मेहनतीने मिळविलेले नव्हते. वारसाहक्काने ते तुम्हांला मिळाले होते. तुम्हांला पैशाची किंमत वाटत नाही. म्हणून तुम्ही सगळ्या हातांनी इतरांना मदत करता आहां, असं वाटणारे सुद्धा किशेक-जण असतील. म्हणून थोडे काम करायची संकय करा, मला वाटतं!" नारायणराव म्हणाला.

हनुमंतरावांना मेहुण्याचा सल्ला आव-डला असावा. त्या दिवसापासून ते आपली कामे इतरांवर न टाकता स्वतः करू लागले.

धररोज शेतावर जाऊ लागले. सकाळी उठल्यापासून रात्री सोपायची वेळ होई-पर्यंत कामात गुंतलेले असत.

काही काळ लोटल्यावर हनुमंतरावांची तथ्येच चांगली सुधारली. गावात त्यांचा आश्वर असल्याचेही त्यांच्या दृष्टी-स्थितीस आले.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला-
“राजा, हनुमंतरावांकडून सहाय्य घेतलेल्या लोकांविषयी माझ्या मनात दोनएक शंका आहेत. त्यांच्या आळशीपण विषयी त्या लोकांना इतका तिडकारा वाटावा? हनुमंतरावांच्या चांगुलपणाला आठवून त्यांनी त्यांचा आश्वर केला असता तर त्या लोकांचे काय बिचडत होत? या शंकांचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून तु दिवले नाहीस तर तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोडू लागतील.

विक्रमावित्त्य म्हणाला-“हनुमंतरावां-विषयी ग्रामस्थांच्या मनात सर्वदा एकच

भावना होती. त्यांचा चांगुलपण, दान-शौकता याविषयी त्यांच्या मनान आदर भाजव होता. ती गोष्ट ते हनुमंतराव, त्यांना हाक मारून बोलत तेव्हा व्यक्तही करीत. परंतु हनुमंतराव पारावरच्या माहतीसारखे सर्वकाळ ओटघाबर असून वसव्यावसव्या काहीनरो विचार करून मानसिक रोगाने आजारी पडले अगदी रिकामटेकडेपणाने वसव्याच्या माणसाचे मन आजारी पडले तर त्यात आवश्यक करण्याची गरज नाही. रिकाम्या मनाला मित्रगुडा वाडू वाटतात. ती गोष्ट माहीत असल्यामुळेच त्यांच्या मेहुण्याने त्यांचे ओटघाबरचे आसन हलविले आणि त्यांना इतर कामात गुंतविले. अशा तऱ्हेने हनुमंतराव स्वतःच स्वतःवर ओढून घेतलेल्या मानसिक आजारातून मुक्त झाले.”

अशा तऱ्हेने राजाचे मीन भंग होताच वेताळ शेताचरीवर नाहीसा झाला आणि गावावर जाऊन पुन्हा लोंबकळू लागला. (कल्पित)

परोपदेशी पांडित्य

राम ■ श्यामू शेजारी शेजारी राहणारे शेतेकरी होते. शेतीच्या कामातच नव्हे तर इतर सर्व महान मोठ्या कामांही ते परस्परांना मदत करीत. त्यांची मैत्री इतर ग्रामस्थांना एक उदाहरणच होते.

एके दिवशी अकस्मात दोघे परस्परांना शिब्या लागले आणि परस्परांच्या शेंड्या घळून मारामारी करू लागले. पाहून गावकऱ्यांना आश्चर्यच झाले. गमत पहा-यला आलेल्या सर्वांनी त्या दोघांना शांत करण्यासाठी कितो प्रयत्न करून वाहिले. परंतु राम ■ श्यामूची शिबीगळ बांबली नाही. तेथे जमलेल्या गावकऱ्यांना करावे, सुचेना. इतक्यात शिबी बांबलेला शांत गंभीर चेहऱ्याचा एक वृद्ध माणूस तेथे आला.

त्या वृद्ध माणसाला पाहताच राम ■ श्याम शांत झाले आणि त्या म्हातान्याला

त्यांनी नम्रपणे नमस्कार केला. त्यावेळी तो वृद्धमाणूस काकडे अर्धवट उघड्या शेंड्यांनी पहात होता. दोघांनी त्यांच्या भांडणाचे कारण सांगितले.

त्या वृद्ध माणसाने खुणेने दोघांना गप्प रहायला सांगितले. नंतर राम ■ श्यामूलाच नव्हे तर इतर लोकांना उद्देशून तो म्हणाला-
“माणसाने मुळात परस्परांवर शंकावशेष मोठी चूक । भांडणात परस्परांची शिबीगळ करणे त्याहून जास्त भयंकर चूक ! भांडणाचं कारण कोणी मला सांगण्याची गरजच नाही. कोणत्याही परिस्थितीत कोणी कितरी राग आला तरी तो प्रगट करणे मुळात मानव-रक्षण होत नाही !”

वृद्ध माणसाला तोंडून ते ऐकून राम ■ श्यामूच नव्हे तर इतर सर्व लोक आश्चर्यचकित झाले. चार पांच मिनिटे तेथे स्तब्धता होती. इतक्यात गदीतून एक

तरुण पुढे येऊन त्या वृद्ध माणसासमोर उभा राहून म्हणाला—“अहो आजोबा, माणसाला राग न येणे कधीच नाही.

तो वृद्ध खदखदा हसला आणि आपल्या लांब दाढीवर हात फिरवीत म्हणाला—“कां नाही? मी आपलीच गोष्ट सांगतो. कोणीही कधी मला राग आणू शकणार नाही. मानवच काय, देव किंवा दानव कोणीही!”

त्या वृद्ध माणसाची उर्मटपणे बोलणान्यावर धोळे बटाळून पाहून एकेक जण त्या वृद्ध व्यक्तीला तसंस्कार करून तेथून निघून गेला. तो तरुण वृद्ध व्यक्तीजवळ येऊन म्हणाला—“आजोबा!”

“काय रे बाबा?” वृद्ध माणसाने विस्मित करून विचारले.

“आजोबा!” तो तरुण तेवढेच म्हणून थांबला.

“बोल बाळा, हवं म्हणो!” वृद्ध माणसाने थोड्या गंभीर स्वरात विचारले.

“आजोबा!” एवढेच म्हणून तो थांबला.

“बोल ना, तुला काय म्हणावयाचे असेल ते!” वृद्ध माणूस नजर थोडी कुठ म्हणाला.

“आजोबा!” तो तरुण थोडादेखील विचलित न होता म्हणाला.

“काय रे मूर्ख! तुला वेढबीड तर लागले नाही!” वृद्ध माणसाने संतापून विचारले.

“आजोबा!” तरुणाने पुन्हा शांत म्हटले.

“नामट पोरा! मी तुम्ही चामची लोळवीन!” असे म्हणत तो वृद्ध त्या तरुणाला मारायला बाबला.

तरुण हसत म्हणाला—“कोणत्याही परिस्थितीत माणसाने वेळ देता कामा नये!”

वृद्ध मान काली घालून काही एक बोलण्याशिवाय तेथून निघून गेला.

धरापेक्षा डेऊळच बरं!

नारायणच्या आईवडिलांनी फार लाडलात वाढविले आणि तो ब्यात आल्यावर त्याचे छान करून दिले. त्याची बायको तो म्हणेल ते त्याच्या इच्छेप्रमाणे करी. त्याला तीन मुलगे झाले. तिचेही गोरेमोमटे आणि होतकरू होते. परंतु घरातली सर्व माणस एका गोष्टीमुळे नासूच होती. नारायण कधी देवळात देव दर्शनाला नसे.

नारायण लोंढामे कधी म्हणाला नाही की देव नाही! म्हणजे देवाच्या अस्तित्वाविषयी त्याने कधी संका व्यक्त केली नाही. परंतु देवळात दर्शनाला किंवा पुजेला तो कधी गेला नाही. त्याच्या आई-वडिलांनी मुळां अनेकदा त्याला समजावून सांगण्याचा प्रयत्न करून पाहिला. ते म्हणत—“बाळ, रिकामा वेळ असेल तेव्हा देवदर्शनाला जाऊन यावे!” परंतु नारा-

यण ते या कानाने ऐकून त्या कानाने सोडून. बायकोने मुळा निरतिराळपा लगेने समजावून सांगितले, पण व्यर्थ! मुलांभी मुळा आपण केला, परंतु नारायणने त्याचे ही ऐकलं नाही. एकादा सणाच्या दिवशी घरातली सर्व मंडळी वेचवर्शनाला जात, पण नारायण एकटा घराची राखण करायला म्हणून सांगून बरीच राही.

एकदा नारायणच्या मुलगा आजारी पडला. औषधोपचार करूनही गुण पडला नाही. तेव्हा नारायणच्या बायकोने देवाला सांगून घालून नवस केला की तो बरा झाला तर सर्व कुटुंबीय येऊन अभिषेक करतील आणि संमत अशी की त्याच दिवशी रात्री मुलाची प्रकृती सुधारू लागली. मुलगा चांगला बरा झाल्यावर नारायणच्या बायकोने नवम्याला, तिने केलेल्या नवसाची श्रेष्ठ सांगितली.

नारायणने कोरडे उत्तर दिले—“तुम्ही सर्व देवळात जा. मी घराची राखण करायला घरी राहातो.”

त्याची बायको त्याला विनवण्या करीत रहक्या स्वराने म्हणाली—“यावेळी तरी मास एका. देव रागावेल. मी नवस केला आहे की घराची सर्व लहानघोर मंडळी अभियेकाला हुंजर राहतील.

“उत्तर देऊन व देवळाच्या जाजू-वज्जूची जागा पाहूनच चौड येते.” नारायण विडक्या स्वरात म्हणाला.

सर्वांनी समजावून पाहिले, परंतु निरुप-योग. शेवटी नारायणचे दडील मुनेला म्हणाले—“सूनवाई! राहू दे, तो कोणाचे

ऐकणार नाही. परंतु अशा माणसाला देव-ळात कसं आणावयाचं हे त्या देवाला चांगलं कळतं.”

त्यानंतर नारायणला घरी एकटा सोडून सर्व मंडळी देवळात गेली. त्यानंतर चोडघा वेळाने सीताराम नावाचा एक माणूस घरी एकट्या नारायणला पाहून नारायणला म्हणाला—“सर्व मंडळी कोठे गेली आहेत? तू एकटाच घराला आहेस?”

नारायणने सभंजण देवळात गेले अस-ल्याचे सांगितले. तेव्हा सीतारामने विचा-रले—“मग तू काही गंलास बाबा?”

नारायण त्याचे देणार म्हणाला—“करं ते सोड! याहून एक मोठे गुप्यकार्य मी तुला सुचवितो.” असे सांगून सीताराम जमिनीवर अंवरलेल्या चटईवर बसला. आपल्या पिढ्यातून एक ग्रंथ काढून बांधू लागला. म्हणाला—“हे पुस्तक म्हणजे भगवद्‌गीता आहे! यात अठरा अध्याय आहेत. मी पुस्तक पाहल्या शिवाय म्हणत जातो. तू पुस्तकात पहात रहा.” नाइलाजाने नारायणने सोला उच-डली. ती गोता म्हणजे सटोक होती. मोठे जाडजूठ पुस्तक होते. त्यात सीताराम प्रत्येक श्लोक सुस्वर आळवून आळवून म्हणत होता. सीताराम असाच वाचत राहला, तर पुस्तक मपायना दोन दिवसही

पुरणार नाहीत, असे नारायणला वाटले. चोडघा वेळाने सीतारामाने नारायण नुसती पाने उलटीत असल्याचे आणि तो म्हणत असलेल्या श्लोकाकडे नारायणाचे लक्ष नसल्याचे ओळखले. तेव्हा नारायणला दटावून म्हणाला—“तुमं पुस्तकाकडे लक्षच नाहीसे दिसते आहे! तुमं लक्ष आहे की नाही हे ग्राहण्यासाठी मी जाणून वचून बूक केली होती, तरी मला मासो बूक दाखविनी नाहीस.”

“मामा, [redacted] चोळे दुकत आहेत. मला भक्षर चांगली दिसतही नाहीत!” नारायणने बतावणी केली.

“अस्स! मग तू ते पाहिल्यानेच का नाही सांगितलेस? मला [redacted] आजाराचे चांगली पार्श्विती आहे. मी औषध घालतो.” असे म्हणत सीताराम नारायणला घेऊन परसात गेला. दोनतीन निरतिराळघा आडांचा पाला काढून दळ-हातांवर चोळून त्यांचा रस काढला म्हणाला—“तू अणभर हलत्याहुलत्या-जिवाय एका जागेवर बसून रहा. मी हा रस तुझ्या डोळ्यात घालतो.”

नारायण घाबरला की तो रस पिळ-ल्याने डोळे कायमच जाणार तर नाहीत! म्हणून उषड म्हणाला—“मामा, आजच सकाळी गावातल्या वंजवुबांनी एक औषध

[redacted] डोळ्यात घातले आहे. म्हणून आणखी एक औषध घातल्याचा दुष्परिणाम तर काही होणार नाही ना? मला भीती वाटते!”

अरे बाबा, मग ते तू मला आधीच का नाही सांगितलेस! तू अगवीच विसरभोठा दिसतो आहेस की! या लहान वयात हे बरं नाही, विसरभोळेपणा आयला माझ्या कडे एक रामबाण औषध आहे! मी काढतो हुडकून ते घाट!” म्हणत सीताराम आणखी एका शाळाच्या शोधार्थ परसात हिडू लागला.

ते पाहून नारायणाची छाती चडचड करू लागली. त्याने प्रसंग बदलण्याच्या हेतून

म्हटले—“मामा, देवासंबंधी तुम्हाला काय वाटतं?”

“मला म्हणशील तर देवाच्या अस्तित्वावर माझा बूड विश्वास आहे. परंतु काही लोकांना वाटतं की देव फक्त देवळात असतो. माझ्या मते तो सर्वव्यापी आहे! म्हणून मी देवाची पूजा कोठेही करतो, देवळात नाही!” सीताराम म्हणाला.

तेव्हा नारायण आस्त जिज्ञासापूर्वक विचारू लागला—“मग मामा, तुम्ही देवळात कधी पाऊल टाकीत नाही का?”

“मी लुकूनमुळा देवळात जात नाही.” सीताराम म्हणाला.

तेव्हा नारायण एका श्वासात बायकोने केलेल्या नवसाची गोष्ट सांगून म्हणाला—

“मामा, देवळात आमची चरबी सर्व पडेली माझी पहात बसली असतील! आम्ही सर्व परत मेईपर्यंत तुम्ही चरात राहाल तर मी तुमचा आयुष्यभर कृणी होईन!” असे सांगून सीतारामाच्या

उत्तराची वाट पहायनाही न घेता नारायण देवळाकडे पळाला.

नारायण देवळात पोचला तोपर्यंत अश्विनेकाला सुरवातही झाली नव्हती. नाही कारणामुळे पुजाऱ्याला देवळात थायला उशीर झाला होता. म्हणून नारायणला थालेला पाहून सर्वांना आश्चर्याबरोबर आनंदही झाला.

“मी तरी काय करू? मला आजतरी चरापेक्षा देऊळच बरं वाटतं.” असे सांगून नारायणने सर्व बूत सांगितले.

त्यानंतर मोठ्या थंडा व भक्तिपूर्वक मापल्या कुटुंबियांसह अश्विनेकाला देवळात चरी परतल्यावर नारायणने वहील सीतारामाला म्हणाले—“सीताराम, तु यापुढं दर सणासुदीला आयच्याकडे येत जा. तुझ्यामुळे माझ्या मुलाला देवदर्शन तरी घेेल!”

सीतारामाला ते कोडे उलगडले नाही, म्हणून तो आश्चर्यचकित होऊन नारायण व त्याच्या बडिलांकडे पहात वभा राहिला.

चहाडखोर

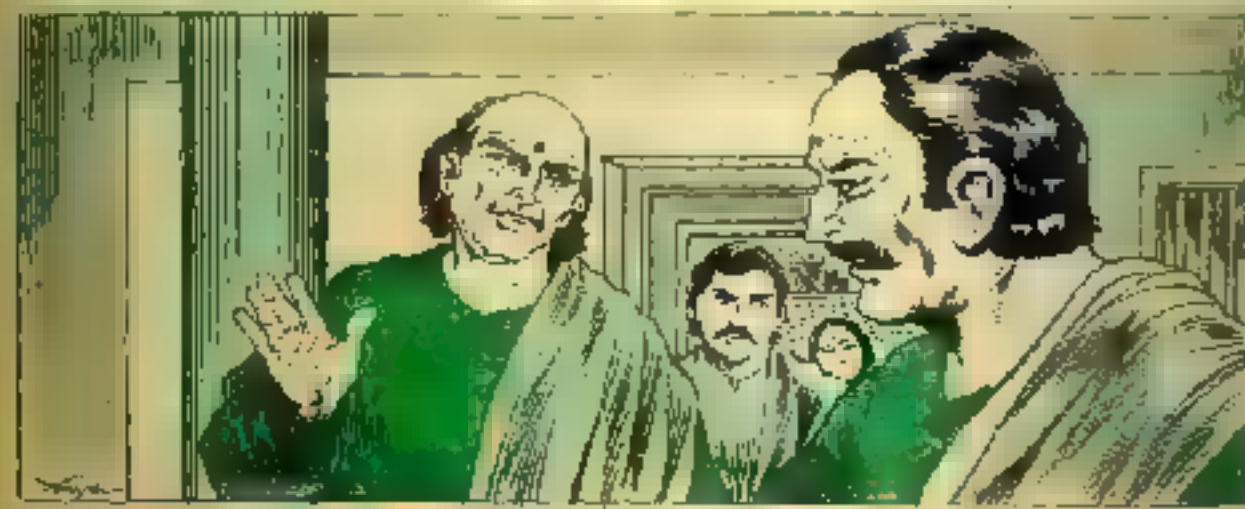
काणी मेवे राज्य करीत बोधिमत्त्वाने एका गावात माध नामे एका क्षत्रिय कुटुंबात धारण केला. खेडेगावातील उता-हाल्यासंबंधी विचार विनिमय करण्यासाठी सुमारे पन्नास प्रमुख गावकरी दररोज एकत्र जमत असत. वास्तविक त्या गावातील बरेचसे लोक बरं वाईटाचा विचारच करीत नसत. म्हणून ते नेहमी चोरी चरोडे आणि वाटमारी करण्यातच भ्रूषण घालीत असत. कोणी त्यांना तर पाटलाला लांच देऊन आपली सुटका करून घेत.

पारावरची जागा हल्ली नव्हतीच, मागेरडीच जास्त होती. नेहमी कुवरा पाचोळा पडलेला असे. ते पाहून माघने स्वतःला असण्यासाठी थोडोशी जागा धरून घेऊन स्वच्छ केन्ही, परंतु त्या जागेवर एक

गावकरी येऊन बसला. म्हणून माघने भागजी थोडी जागा आपल्यापुढती साफ घेतली. ती जागाही भागजी एकाने बळकावली.

होता होता माघने थोडी थोडी कज्जल सर्व धारच स्वच्छ करून टाकला. ती कोणावर रागावला नाही की चिडला नाही. त्यानंतर त्याने त्या जागी एक मांडवही टाकला. त्यामुळे सर्व गावकऱ्यांना तेथे बसायला सोयीच झाले.

थोड्याच दिवसात गावातल्या सर्व गावकऱ्यांचे लक्ष माघकडे गेले व त्यांच्या मनावर माघच्या सोअऱ्याची छाप बसली. सर्व माघच्या मागेदर्शनासाठी गावातली सर्व लोकोपयोगी कामे करू लागले. सर्वांनी मिळून गावातल्या उरमवासाठी एक मोठा मांडव घातला. पिण्यासाठी थंड पाण्याची तजवीजही त्यांनी केली.

जातक कथा

कडून त्याला चांगली मिळकत होती. कोणते गोंडीगुलाबीने पैसे दिले नाहीत तर त्यांना कोणत्या तरी गुन्ह्यात अडकवून त्यांच्यावर दंड लावी. परंतु माघच्या हाती गावाचे नेतृत्व आले तेव्हापासून पाटीलबुवांची आपली कधी साली.

म्हणून गावाच्या पाटलाने राजाकडे निवेदन केले—“महाराज, आपल्या गावात सर्वत्र अराजक पसरल आहे. माघ नावाच्या तरुणाने गावातल्या सर्व तरुणांना काही काही सांगून त्यांच्या हातात लाठ्या कुऱ्हाडी, कुदळी आणि प्हारी देऊन गावात गस्त घालायला सुरुवात आहे. जिकडे जावे तिकडे हेच लोक दिसतात. गावकऱ्यांना स्वतःच्या जिवाची धास्ती बसली आहे. आपल्या कानावर ही गोष्ट घालणे आपले कर्तव्य समजून मी हे केले आहे. गाउपर आपली मर्जी!”

राजाने त्या गावाची परिस्थिती पाहून जबर बंडखोरांना घेऊन आजण्यासाठी पाटलाच्या बरोबर काही शिपायांना पाठविले. शिपाई गावाच्या वेळीजवळ पोचले असतील त्यावेळी त्यांना माघ आपल्या अनुयायांसह दिसला. सर्वांच्या हातात पाहारी, फावडो, कुदळी, कुऱ्हाडी, बिले-कोयले वगैरे हत्यारे होती.

शिपायांनी चवकशी वगैरे करण्याच्या मानगडीत न पडतां सर्वांना अटक केली आणि राजासमोर नेऊन उभे केले. राजाने प्रत्येकाच्या हातात एक न एक हत्यार पाहिले. सर्व हत्यारे शोतीच्या कामाला लागणारीच होती. तरी राजाला वाटले की या हत्यारांचा वापर लोक गावातल्या लोकांना इश्यात बसवी म्हणून करीत असणार. त्यावेळी तक्रार केली ती खरी असे राजाला वाटले, म्हणून राजाने काही चवकशी वगैरे केल्याशिवायच हुकूम सोडला की “या सर्वांना हत्तीच्या पायांखाली देऊन मृत्युदंड द्यावा.”

माघ व त्याच्या सर्व अनुयायांना हत्तीच्या पायांखाली तुडविण्यासाठी उभे करण्यात आले व एका मस्तवाळ हत्तीला त्यांच्या अंगावर सोडण्यात आले, परंतु तो हत्ती त्यांच्या अंगावर गेलाच नाही. काही अंतर चालून गेल्यावर जाग्या जागी यबकला. त्यानंतर आज्ञेची एक हत्ती आजण्यात आली. ती हत्ती व त्याच्या अनुयायांना पाहून घळूनच गेला.

तो गोष्ट राजाला कळविण्यात आली. परंतु राजाला वाटले की माघ व त्याच्या अनुयायांच्या गळ्यात किंवा हातांत मंत्र-वलेले ताबीज गंडे बांधलेले असावेत.

म्हणून राजाने सर्वांची प्रयत्नी घेऊन त्यांचे गंडे ताबीज वगैरे काढून टाकण्यास व त्यानंतर हत्तीला त्यांच्या अंगावर सोडण्यास सांगितले.

सर्वांची मजती घेण्यात आली. परंतु त्यांच्या अंगावर गंडे ताबीज यांपैकी काहीच नसल्याचे कळले. तेव्हा राजाने त्यां सर्व तरुणांना आपल्या समोर हजर करण्यास सांगितले.

राजाने माघ व त्याच्या अनुयायांना विचारले—“हत्ती तुमच्या अंगावर थापला का भितो आहे? तुम्ही कोणत्या मंत्राचा जप करीत होता? तुम्हांला मनातऱ्याची माहिती आहे का?”

माघ पुढे येऊन म्हणाला—"महाराज, आपण विचारलेले बरोबर आहे. आम्हांला एक मंत्र चांगला माहीत आहे. त्याहून मोठा मंत्र जगात दुसरा नाही."

"तो मंत्र कोणता?" राजाने विचारले. आमच्यापैकी एकही व्यक्ती हिंसा करीत नाही. दुसऱ्याकडून बळजबरीने आम्ही एकही वस्तू घेत नाही. आम्ही सोटे सोलत नाही. प्राण्यांवर आम्ही दया करतो. दान देतो. रस्ते व तलाव बांधतो. धर्मशाळा बांधतो, विहिरी खणतो. अहिंसा व सेवा हाच आमचा मंत्र आहे. तीच आमची शक्ती पण आहे." माघ म्हणाला.

ते उत्तर ऐकून राजा चकित झाला. तो म्हणाला—"पण मी ऐकतो की तुम्ही वाटमारी करता. प्रजेला धमकावून त्यांच्या कडून पैसे उकळता. सर्व आहे का?"

"महाराज, आपण कोणाच्या तरी तोंडी जोटी तक्रार ऐकून विश्वास केलात व सन्या गोष्टीची चवकशी केली नाही.

म्हणून आपला जसा गैरसमज झाला." माघ म्हणाला.

"तुम्हा हातात हत्यारे पाहून आम्हांला चवकशी करण्याची गरज भासली नाही." राजा म्हणाला.

"महाराज, या हत्यारांचा उपयोग वाटेत येणारी झाडेझुडवे तोडण्यासाठी होतो. तलाव खणण्यासाठी, धर्मशाळा बांधण्यासाठी इतर हत्यारांचा उपयोग होतो." माघ म्हणाला.

त्यानंतर राजाने चवकशी करविकी आणि सारी परिस्थिती जाणून घेतली. शेवटी पाटलाने लावलेला आरोप सोटा आहे. चतुर्विंशोरपणा व लाचसारूपणा उचडकीला. राजाने पाटलाने बसविलेले पैसे सरकारी खजिन्यात जमा करविले व ती रक्कम माघला देऊन गावाची व्यवस्था पाहण्याचे कामही व त्याच्या अनुयायांना सोंपविले. सिबाय राजाने आपले ते दोन्ही हत्ती माघला त्याच्या कामासाठी दिले.

गुलामाचे भाग्य

इ. स. १२१०-१२३९ या काळात दिल्लीवर मुलतान बलमश यांचे राज्य होते. एकदा एका सोदागराने मुलतानाचा शहर मुनाम आणून दाखविले. मुलतानाने नव्यापणाव गुलामांना विकत घेतले व उलूगखान याच्या गुलामांना नकार दिला.

बरीच गुलामांचे मुलतानाने पाप धकवून विचारले—"बहापनाह आपण या सर्वांना कोणासाठी विकत घेतले?" मुलतान म्हणाला—"माझ्यासाठी!" त्यावर उलूगखान म्हणाला—"तरमन मला अन्नाच्या काढावर विकत घ्या." मुलतानाने स्थित कळत त्यालाही विकत घेतले.

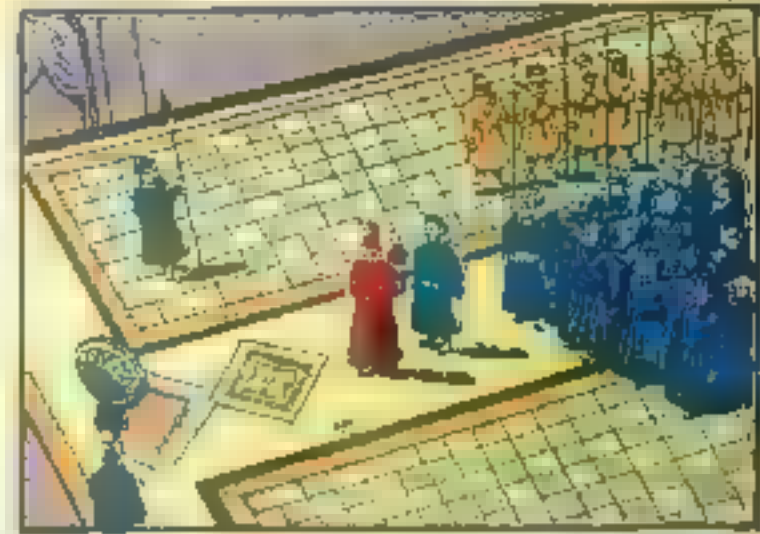

एकदा मुलतानाच्या भेटीला एक व्योतिषी आला. त्याने मुलतानाच्या हस्तरेखा पाहून भविष्य वर्णविले की त्याच्या मंतर दिल्लीच्या गादीवर एक गुलाम येईल. ते ऐकून अहमदश मुस्लीम चकित झाला नाही. म्हणाला—"ठीक! नाम्ना मुद्रापैकी एकही या गादीच्या लावकीत नाही. गुलामाहून ज्यास्त हुशारही नाही. मी तरी काय काळजी गुलामच होतो!"

तसा सुलतानाचा त्या ज्योतिष्याच्या
भविष्यावर विज्ञान नव्हताच. परंतु
त्याच्या वेगवेगळ्या पानाने बघून
गेली. कारण इत्येकीना विचार नसला
सुलतानाचा कारस म्हणून गादीवर
गाया असे दाटे म्हणून मने उमेदवारी
मिळून मुलतान होण्यापासून कोण
गुमराय आहे. वाचो वाहिनी कावून
त्याचा काटा काढण्याचे ठरविले.

काही वर्षे लोटली. उलूगखान आपली
जबाबदारी उत्तम प्रकारे इमाने इतबारे
बजावी आणि त्याने मुलतान अस्त-
मज्जेची मज्जी संघटन केली. सुलतानाने
त्याला आपला एक सरदार म्हणून
नेमले. अशा तऱ्हेने अस्तमज्जेचा चाळीस
सरदारांची उलूगखान एक माना.

अस्तमज्जेच्या वेगवेगळी सुलतानाच्या
पाठीस आगून पुन्हा एकादा त्या ज्यो-
तिष्याला बोलावून घेतले. सुलतानाने
जापल्या सर्व गुलामांना बोलावून
त्यांच्या हस्तरेखा पहावया ज्योतिष्याला
सांगितले. गुलाम पुढकळ झोले. अज
सर्वांच्या हस्तरेखा पहावया त्यानि-
श्चाला बराच वेळ जायना.

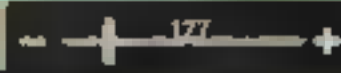
अस्तमज्जेने आपल्या मृत्युसमयी आपली
मुलगी राजिदा हिचा आपला कारस
हिला परंतु राजिदा सुलतानाच्या
हस्तरेखा लुप्त झाली. तेव्हा राजिदाचा
भाऊ नासिरउद्दीन याने रात्री बलात्का-
राला परंतु तो नाशिरउद्दीन होता. तरी
उलूगखानाने आपली मुलगी वेळान
त्याला आपला जावई करून घेतले.
त्याच्या शासन मूळे आपल्या हातात
करून घेतली.

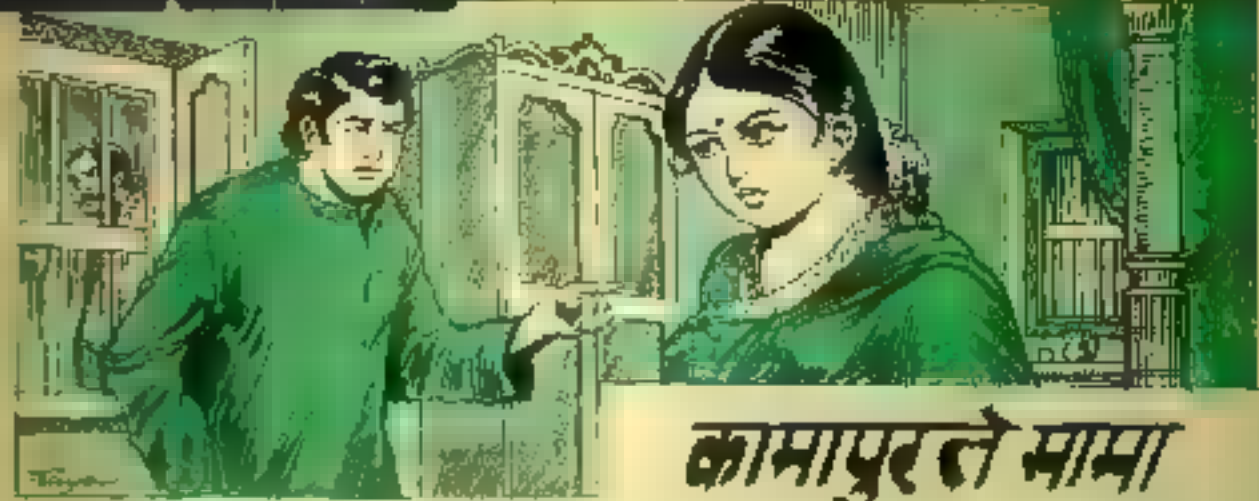
सर्व गुलामांबरोबर उभा असलेल्या
उलूगखानाने उद्धान नमाली. तो
कीर्तना करून देता सर्वांची नजर
चकवून मुरचूप निवून गेला. परंतु
तो उद्धान भोगवून परतला तोपर्यंत
ज्योतिषी न मुलतान आपली कामे
आटोपून निघून गेले होते. दुसरे दिवस
गोनी उलूगखानाची सहा केले की
तोच मुलतान होणार.

त्यानंतर नासिरउद्दीन एकाएकी
आजारी पडून वारला. त्याला भुलवाळ
नव्हते. तेव्हा उलूगखान भ्यामुद्दीन
नामचे दिल्लीचा सुलतान आला.
जसा तऱ्हेने ज्योतिष्याने भविष्य बरे
ठरले.

बल्बने एक शॉन्क गागक होता. प्रजा त्याचा काळजी करी. मुलतानाने मृत व भयंकर असा वादमान्याचा पाळतान ककन त्यांना नयनमंड केला. वगलनचा मुघेवार तुगरिम काळ्या याने बंद केले. तेव्हा बल्बने त्याच्यावर स्फारी ककन काळ्या ठार केले

कामापुरले मामा

बल्बनेचा भोरला मुलगा मुहम्मदखान मुलतानाचा सुभेधार होता. तो राठवा- न्या सयह्दीने रक्षण करीत असे. क. स. १२७९ सुप्रसिद्ध मंगोव जातीचा गुहारी बंगोजभाताने जेव्हा स्वारी केली तेव्हा मुहम्मदखानाने त्याचा पराभव केला. १२८५ मध्ये बंगोज- भाताने पुन्हा स्वारी केली त्या गुहारी मुहम्मदखान मारला गेला.

आपल्या भोरल्या मुलाचा बळ आपल्याचे बल्बनेला अपार दुःख झाले. त्याच दुःखात ज्याच्या ८० वर्षा १२८७ मध्ये बल्बने मरण पावले त्याच्या नंतर गादीमाळी केंचुनरो व केंकोबाद यांचे भांडण झाले. बल्बने यांच्यावर बळ केला. बल्बनेने मुलामदखानाचा कार- कीर्त संपली

सुजाताचे सासरे रघुनाथराव स्वभावाने थोडे उदारच. साजातला कोणीही माघूस त्यांच्याकडे मदतीसाठी काही रिवाज्या हाताने कधीही परतला नाही.

सासऱ्याचे ॥ श्रीधर्य सुजाताला मुलीच नसे. ती सुधाकरला म्हणाली- "मामंजी ओ कोणी हात पसरील त्याला उधार देतात. हे असंच चालू राहिलं तर चार महा महिन्यात दिवाळं निघेल"

"कामचे नावा सरोसरोच गरजू त्यालाच पांच-पांचवीस देतात. माणसात एवढी दया किंवा कीर्त गरिबावर असलीच पाहिजे!" सुधाकरने वडिलांच्या तर्फे वकिली केली.

"दयेच्या नावावर स्वतःचे कुटुंब नष्ट झालं तर त्याला मी सुजातपा म्हणणार नाही. त्यापेक्षा मामंजीना आपला बांटा देऊन टाकायला सांगावं! मग स्वतःच्या

मिळकतीतलं वाटेक ॥ त्यांना देऊ देत."

सुजाताचे सांगून टाकलं. सुधाकरने बायकोला सर्व समजावून सांगण्याचा प्रयत्न करून पाहिला. परंतु ती आपला हट्ट सोडीना आणि बरांत नेहमी विलंबवाच चालू राहिला.

रघुनाथरावांच्या नजरेआड ती गोष्ट राहिली नाही. काहीतरी कारणावर मुलाच व मुनेच भांडण चालू असल्याचं त्यांनी ओळखलं. एके दिवशी त्यांनी सुधाकरला बोलावून भांडणार्थ कारण विचारलं. सुधाकरने घडलं ते सांगितलं.

रघुनाथराव रागावले नाहीत. त्यांनी आपल्या दहा एकर जमिनीतली अर्धी सुधा- करच्या नावे लिहून दिली आणि नवरा- निराळी राहू लागली.

एका महिन्याने सुधाकरचा शेकर नावाचा एक मित्र आला आणि म्हणाला-

"सुधाकर, पाहिलेच, तुम्हे बाबा तुझ्यामुळे कसे बदलून गेले आहेत ते! मला फार गरज होती, म्हणून मी त्यांच्याकडे बहाच रुपये मगानेला गेलो होतो. मला त्यांनी साफ नकार देत सांगून टाकले की दहा लाख एकही रुपया देणे शक्य नाही! त्याच बरोबर कोळ्यात पाणी आणून म्हणाले. त्यांच्यात दया म्हणून जी थोडी होती ती मुलांमुळे नाहीशी झाली.

ते ऐकून सुधाकरला फार वाईट वाटले. जगेंच मुजाता त्याला घरात बोलावून घेऊन म्हणाली—"तुमच्या बडिलांचे इतक्या दिवसांनी होळे उघडले! तुमचे हे मित्र तुमच्याजवळ यागतीक, त्यांना सांगून टाका,

तुमच्या जवळ एक फुटकी कपडी देखील नाही. — असे कर ठागलो तर हातात करकंटी येईल!"

"वा वयात बडिलांचे होळे उघडविण्याचे सर्व श्रेय तुलाच आहे. तुझ्या गहाकपणाचे कौतुक कराच तेवढे थोडेच आहे!" सुधाकर नेष्टेने म्हणाला. त्यानंतर शंकर काही एक बोलता निघून गेला.

दुसऱ्याच दिवशी मुजाताचे कडील गंगाधरराव मुलीला भेटायला आले. बोलता बोलता म्हणाले—"मुली, आपल्या कपडे-प्रमाणे तुझ्या चाकट्या बहिणीने नग्न होईलसे विसत नाही. हुंरपाळा होम हजारोंची तूट आहे! मी पुष्कळ प्रयत्न करून पाहिला, पण कोणी करू शकला तयार नाही."

मुजाता आपल्या बडिलांना धोर देत म्हणाली—"मी तुमच्या जाक्यांकडून दोन हजार घेऊन उद्यां येते, माईला भेटायला? बहिणीला भेटायची इच्छा आहे."

त्या दिवशी रात्री मुजाता सर्व वस्त्र नवऱ्याला सांगून "दोन हजार रुपयांची काहीतरी तबवीच करा." म्हणाली. तेव्हा सुधाकर रागाने म्हणाला—"तब-कर तुझ्यात हा बदल? तूच नाही का मला शिकविलेस की पेशाबडक्याच्या नाबतीत नाडोगोती पहायची नसतात.

तुझ्या म्हणण्याप्रमाणे नावांपासून भांडून निराळं बिऱ्हाड केले. तुझ्या बडिलांसाठी दोन हजार तर मला राहूच दे, दोन रुपयेमुद्दा काढून देणे, शक्य नाही."

नवरा हुट्टाला पेटला असल्याचे ओळखून दुसऱ्याच दिवशी ती माहेरी निघून गेली व बडिलांना सुरवातीपासून सर्व सांगून टाकले. म्हणाले—"गंगाधरराव, हं! तरमग आहे तर! मुला नवरासुद्धा तुझ्या सासऱ्याचाच मुलगा!"

बाप म्हणाला त्याचा खरा — कळल्यामुळे मुजाता आश्चर्याचकित होऊन बडिलांकडे पाहू लागली.

तेव्हा गंगाधरराव म्हणाले—"तुला राग येव्वाच कारण नाही की मी तुझ्या

काही नावे ठेवली. तुम्हे सासरे वाटे होण्या पूर्वी किती उदार होते! त्यावेळी मी त्यांच्याजवळ तुझ्या बहिणीसंबंधी बोलून म्हटले होते की लग्नाच्या वेळी मला काही पैशांची गरज पडेल. तेव्हा ते म्हणाले होते—"त्यात काय हो! हवे तेव्हा घेऊन मागून घेऊन जा. परंतु आता..." असे म्हणत गंगाधरराव गप्प राहिले. मुजाता काही तरी सुचल्यासारखे त्यांच्याकडे पहात त्यांना म्हणाली—"बाबा, मामंजीकडून मागितले तर चालेल ना?"

"पोरी, मी तेंच तुला सांगणार होतो. एका महिन्यापूर्वी मी तुमच्या गांवी आलो होतो तेव्हा मी पैशांची गोष्ट काढली होती. तेव्हा ते रागावून म्हणाले होते—

"रुपये आणि पैसे, आतां माझ्याकडे नाहीत. तुझे सासरे इतके उदार व दयाळू आणि असे कसे बदलले मलाच कळत नाही. काही तरी मूर्खपणा करून तुझ्याच नवऱ्याने काही म्हटलं असावं म्हणून त्यांचे हृदय दयाळाचं झालं आहे!" गंगाधरराव म्हणाले.

तेव्हा सुजाता पयचासाग करून म्हणाली—
"बाबा, ती माझीच चूक होती. ती मी ओकून टाकली तर मी मन थोडं हलकं होईल. मला त्यावेळी असे वाटू लागलं होतं की मामंजीच हे औदार्य लोक धन-हाराबिरुद्ध आहे. मीच हट्ट करून वाटे करून ध्यायला सांगितलं. त्यावेळी आपलं असं नुकसान होईल असं नव्हतं वाटलं मला."

ते ऐकून गंगाधरराव संतापले ■ म्हणाले—
"घोराघोठ्यांनी सांगून ठेवलं आहे ते उगीच नाही. माणूस स्वार्थी आहे. स्वतःच्या स्वायत्तिप्रीतीसाठी ती नातीगोती लावीत मुटतो. त्याला कामापुरता मामा हवा असतो. एकच व्यक्ती काही लोकां-

बरोबर तर मोठ्या औदार्याने वागतो व काही जणांबरोबर कठोरपणाने, असं तुला कां वाटलं? वास्तविक तुलाच जमाचा अनुभव नाही ■ लोकव्यवहार काय हे तुला माहीत नाही. मी व तुझ्या सासऱ्याने मिळून परस्पर सत्का करूनच सुधारकर-कडे त्याचा भिन्न संस्कार ■ पाठविले होते, संस्कार म्हणाला ते ऐकून ■ सुत झाली होतीस. नाही का? परंतु कर्ज न मिळाल्यामुळे तुझ्या बहिणीचं ■ होत नसल्याचं कळल्यावर तुला वाईट वाटले तुझ्या सासऱ्याने मला मी मागितलं तेवढे पैसे पूर्वीच दिले आहेत. निदान यापुढे तरी असा मूर्खपणा करायचा सोडून दे!"

सुजाता हांछपात पाणी आणून म्हणाली—
"बाबा, माझ ■ आतांच ठिकाणावर आलं आहे. घरी गेल्याबरोबर मी मामंजीचे पाय धरून त्यांची भाफी भागते आणि पुन्हा एकत्र रहायला ■ मन बळवून घेते."

"मुली, ■ कसं उहाव्यासारखं बोल-लीस." गंगाधररावांना आनंद झाला होता.

साधना

विजयनगर येथे एक जव्हरी होता. त्याचा चित्रगुप्त नावाचा एक मुलगी होता. मुलगा ■ आल्यावर जव्हरीने त्याचे लग्न करून घ्यायचे ठरविले. त्याचे गावातल्या व बाहेरच्या स्वळांची चवकची सुरू केली आणि तीन स्वळे निवडली. तिन्ही भुषी मसलासारख्या होत्या.

चित्रगुप्ताने बहिणीबरोबर पाऊल सुसी पाहिल्या. तिची सुंदर होत्या. परंतु चित्र-गुप्ताची ■ तिचीपैकी एकीच्या वाकट्या बहिणीवर पडली. तिचे ■ भानुमती होले. भानुमती बोलत्या बहिणी इतकी सुंदर नव्हती. परंतु ती बीणाबाबलात निपुण होती. कविताही करी ■ वैद्यकशिक्षित करण्यातही तिने प्राविण्य ■ केले होते.

चित्रगुप्ताने भानुमतीबरोबर बिकाह करण्याची ■ असल्याचे बहिणांना सांगितले. जव्हरीने बकित होऊन त्याचा विचारले—
"मुला, भानुमती ■ बिकामय बेताचीच आहे, नाही का?"

चित्रगुप्त ■ संकोच करून बोलला नाही, बोलला ■ म्हणाला—
"बाबा, पुन्हाला ■ येथार गेल्या सांगतो, ■ माणसाला उभयत प्राप्त होते. त्यासाठी बुद्धिमत्ता ■ साधना बघीची ■. परंतु भानुमतीने साधना करून बीणाबाबन ■ वैद्यकज्ञास्त्र जिकून घेतले आहे. ■ कविता सुद्धा करते. बघा बघेवर सौंदर्य कमी होतं. परंतु ■ व कला वाडतात."

मुलगा म्हणाला ते जव्हरीला पटलं आणि त्याने मुलाचे लग्न भानुमतीशी करून दिले.

माळ्यावर जायची मिडी

आपल्या रहात्या गावीच चांगले स्थळ मिळाले आणि लग्न सभारंभ उरकला, म्हणून रघूला अपार आनंद झाला. फुकटचा जर्ज वाचला व लग्न उरकले. त्याच्याच ऑफिसात काम करणारा एक माणूस होता, त्याच सासुरवाड गावापासून बरंच दूर होतं. म्हणून सणावारी सासुरवाडी जाऊन पायला बराच जर्ज होई आणि वेळही फार लागे. म्हणून त्याचा चेहरा नेहमी अस-माभाकी दिसे. जणुकाही कर्जाच्या ओझ्याखाली त्याची कंबर मोडली होती. त्याचे गणपती होते.

रघूच्या बायकोचे नाव अनुराधा. रघूने जेव्हाच बिन्हाड भाड्याने घेतले होते. त्याला कधी सासुरवाडी जावे लागले की आठ आणे गाडीभाडे देऊन जाऊन येई

एकदा शेजारी गणपती व रघूची वाटेत भेट झाली. गणपती रघूला म्हणाला—“मी

तुमचा शेजारी आहे. मी तुमच्या घरी येऊन भेटायला हवं होतं. कामच तसं पडलं, म्हणून भेटलो. मला तुमच्या जवळ काही पैसे मागावे लागत आहेत. दोन-चार रुपयांची गरज आहे!”

“अण्णा, तुम्हांला माहीतच आहे की मी नुकतंच बिन्हाड भाडून संसारात पाऊल टाकलं आहे. जर्ज फार होतो. मी इतके पैसे कोठून आणू?” रघू म्हणाला. त्याला या गोष्टीचे आश्चर्य वाटत होते की आतां आतां कोठे ओळख झाली आणि कर्ज कसा काय मागतो? तसा गणपतीचा पगार रघूपेक्षा फार आस्त्य होता. निवाय तो राहतो ते त्याचे घर होते. त्याला मूल-बाळही नव्हते. मग या गृहस्थाला कोणाकडे कर्ज मागण्याची गरजच भासावी?

रघूने तसे गणपतीला विचारलेही. तेव्हा गणपती लांब निश्वास सोडून म्हणाला—

“मित्रा, खरं सांगू? कोणी सहाय्याने गावातल्या मुलीशी लग्न करू नये. माझी बायको मीठ ससात्यापासून तर सासरतुपापर्यंत माहेरी देते. तुमचं सासुरवाड याच गावात आहे, म्हणे! थोडे सावचच रहा!”

ते ऐकून रघूला ओझ्यावर बीज पडल्यासारखं वाटलं. आजपर्यंत वाटत होतं की नवाच संसार भाडला आहे, म्हणून थोडा आस्त्य तर्ज होणार. त्याची बायको दररोज काहीतरी माहेरी पाठविते, हे कधी त्याला आले नाही.

तोच विचार मनात पोळत होता आणि रघू घरी पोचला. त्यावेळी त्याची नारळाची चटणी वाटीत होती. थोडा वेळाने बायको काही कामा निमित्त पेरसात गेली. ती तर्ज साखून रघूने चटणीच्या वाड्यावरच काढून पाहिलं. त्यात एका नारळाची चटणी नव्हती. दुसऱ्या दिवशी त्याने एक सुरण जाणून दिला. परंतु माझी सुरणाचा कांदा होता त्या मानाने फारच थोडी होती. त्या घटकेपासून रघूच्या मनात बायको काय काय कारस्थाने करते याविषयी उत्पन्न झाली संशय पायला जाणवली एक कारणही तसेच झाले. त्याचा मेहुणा दिवसातून दोनतीनदां येऊन बहिणीला भेटून असलेला जाळझला. याचा धर्ज

अनुराधा आपल्या भावाच्या हाती मनाला येईल माहेरी पाठविते. तो संशय मनात बायको पाठविते बारीक नजर ठेवून पाह्यावे, असे त्याने मनाशी ठरविलं. बायकोची वेळ प्रसंग पाहून चांगली उपायगणी करायचे त्याने ठरविले.

एके दिवशी रघूने बायकोला, त्याला पग-गावी जायचं असल्याचं सांगितलं. अनुराधा संपाक करायला गेली.

“बरं मी निघालो हं! तू दार आतून बंद करून घे!” असे सांगून रघू भज-घराच्या माळ्यावर चढून बसला. तेथे छोणच्याच्या बरब्या ठेवलेल्या होत्या. अनुराधाने विचार केला की नवरा बाहेर

निघून गेला असावा तिने बाहेरच्या बाराला आतून कडी लावून घेतली आणि सेंपाक-परात कामाला निघून गेली. त्या आईत माळघाला लावून ठेवलेल्या शिडीला शिवा पाय लागला व ती ॥ ॥ वांचली. तिने शिडीला शिवा हासडल्या आणि शिडी काढून बाजूला ठेवून दिली.

थोड्या वेळाने दारावर कोणीतरी पाप दिल्याचा आवाज आला. रघूला वाटले, मेहुणा काहीतरी घेऊन आयला आला असावा. अनुरावाने शर उघडले आणि म्हणाली—“तू आजून माळघाची गाडी घेऊन ये!” नंतर पुन्हा सेंपाकघरात निघून गेली. चुलीवरून भाताचे भांडे उतरले, पेटीतून

पैसे काढून घेतले व कनवडीला खोकून बाहेर येऊन दाराला कडी लावून कुलूप लावून घेतले आणि निघून गेली.

“बरोबर! ॥ ॥ शंका होती ती खरी ठरली! वाकटा ॥ ॥ येतांच पैसे काढून घेऊन पसार!” असे मनांतल्या मनात म्हणत रघू माळघावर ॥ ॥ असल्या दांत बोळ चाबू ॥ ॥.

॥ ॥ वेळाने मुंग्यांनी रघूवर स्वारीच केली. त्याला अमदी असल्याच झाले तेव्हा त्याने माळघावरून जाली उडी मारण्याचेच ठरविले. परंतु माळा फार उंचावर होता म्हणून उडी मारली तर हातपाय मोडण्याची ॥ ॥ होती.

आतां काय करायचे याच विचारात तो असतां बाहेरचा दरवाजा उघडल्याचा आवाज आला. त्याला विचारात जीव आल्या सारखे झाले. परंतु भात शिरणारा कोणी चोर होता. ॥ ॥ सकली किल्लीने कुलूप काढून भात शिरला. ॥ ॥ आल्यावर त्याने दिवा लावला आणि पेंताअडका कोळे आवे, पाहू लागला.

तिकडे रघू माळघावर उकिडवा ॥ ॥ होता व त्याचं डोकं घाब्याला लागत असल्या कारणाने त्याची ॥ ॥ दुसृत होती. शिवाय मुंग्याही चाबत होत्या. त्या परि-स्वर्तत त्याला चोरच सत्तामित्र वाटला.

त्याने घाबस करून विचारले—“महो बाबा, पलोकडे मितीला टेंकून ठेवलेली शिडी माळघाला लावता का? येथे माझा जीव गुंथमरून गेला आहे.”

चोर दचकला. परंतु सगंच त्याला वाटले की माळघावर बसलेली अक्षतीपण चोरच असावी. नंतर माळघाकडे पहात म्हणाला—“अरे पोरा, तुझ्यासारखे अर्धेमुर्चे चोरच आपल्यासारख्या अट्टल चोरांना सकटात डकलतात. तुला लपयला या माळघाशिवाय दुसरी जागा सापडली नाही का? ये, ॥ ॥ जाली!” असे ॥ ॥ रघूला ॥ ॥ वेत चोराने ॥ ॥ शिडी लावली.

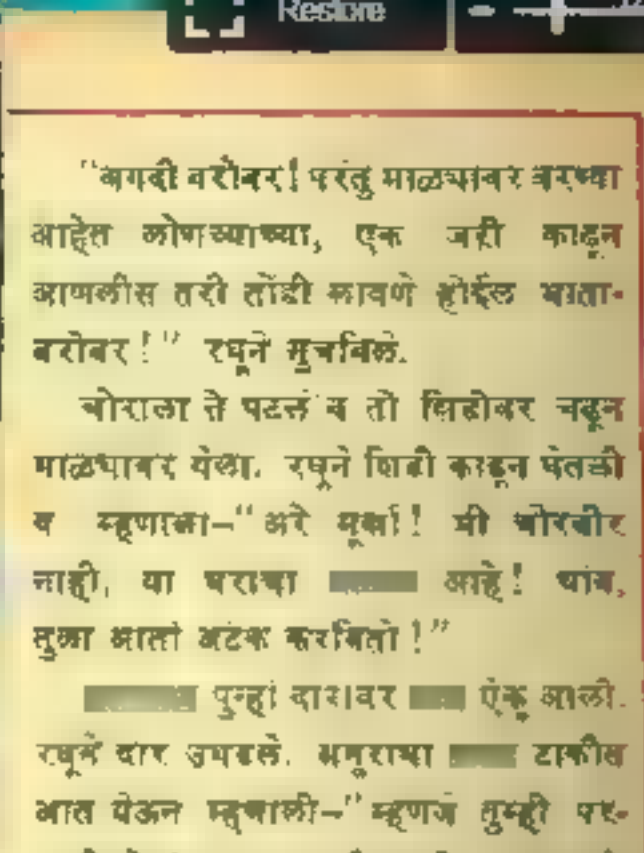
रघू ॥ ॥ विचार करून जाली आला की जीव ॥ ॥, ‘मिर सत्तामत ॥ ॥

पसडी पचास!’ चोर जवळ येऊन त्याला समजावून सांगण्याच्या स्वराने म्हणाला—“तू आपला कांटा माझू लायलास तर तुझे हातपाय तोडून टाकीन. मी तुला माळघा- ॥ ॥ उतरायला मदत केली त्याबद्दल तू या घरातील मात बांधायला मला मदत कर.”

सर्वे घर काढून पाहिले, परंतु चोराच्या हाती एक छदाम लागला नाही. तो रागाने म्हणाला—“आज कोणाचं तोंड उजाडताच पाहिलं, सकळे! ॥ ॥ दरिद्र माणसाच्या घरात पायला बुडी झाली!”

ते ऐकून रघू मनातल्या मनात जळफळला. सरी त्याला एका गोष्टीचा आला की त्याच्या बायकोने

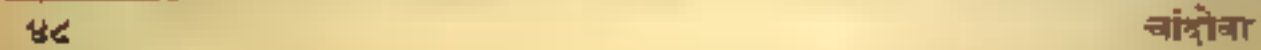

रघूला काहीच उमयलं नाही. अनुराधा म्हणाली— "अपण गेल्यावर थोड्या वेळाने कोणो येऊन सांगितलं की तुम्ही ज्या गाडीतून गेला होतां ती उलटली आणि तुम्हांला ~~क्या~~ लागलं आहे! म्हणून बरेचसे रुपये घेऊन भाड्याची गाडी ~~लागली~~ निघाले. गाडीचाला आणि हा चोर दोघे भागीदार ~~बनले~~ हो! ~~बघते~~ त्याने मला मुरी दाखवून सर्व रुपये हिसकावून घेतले. बरं झाल की माझ्या माहेरची सर्व मंडळी लग्नासाठी गेली होती. जाताना माझी धाकटी बहीण माझे खवं दागितं घालून गेली होती. नाहीतर

“हाल भाजीशिवाय हे लोक नुसता मात कसा काय जातात?” असं म्हणत चोर चिडून पुन्हा बडबडला—“या घरात कुलूपशिवाय कामाची दुसरी एकही वस्तु दिसत नाही. कुलूपच धेऊन जाईल.”

होता. क्याला राहुवल नाही. तो म्हणाला—
"ताई, अशा लहान सहान संवयी मनावर
लावा ठेवून सोडणे बरे असते. जगाचा

त्यानंतर रकून माळ्याला देऊन शिबी
उभी वेलीं म म्हणाला—“मित्रा, माझे
मोठे आवडते. पोर असलास तरी
आमच्या पाहुणा आहेस। म्हणून आमच्या
पंक्तीला बसून काऊन्सिलर जा. लोणच्याची
वरणी एक काढून आण.”

साधूचा सौदा

एका शीतरात्र काही साधूबैराग्यांचा मठ होता. त्या बाजूला एक तरुण मुलगा आहे विकायला गेला. त्याचा बाटले की बैरागी कदाचित् माझे घेईल. म्हणून तो शीत रात्रून गेला आणि एका तरुण साधूला त्याने जखळ जाऊन विचारले—“साधूबुवा, माझे बाटले आहेत विकायला. सर्वातून एकाचाच आहे मिळतात. मग घेता का काही आहे ?”

तो तरुण साधू पयान् होता, बरोबर बोळाभाबडाही होता. माझे विकण्याच्या तरुणाकडे सहानुभूतीने पाहत म्हणाला—“रे, बाज नकोस !”

तरुण निराश होऊन शीतरात्रकन काही उत्तकन. तेव्हा त्या तरुण साधूने त्या तरुणाला टेकडीवरून हाक मारून वर पावला सांगितले.

माझे विकण्याच्याचा बाटले की साधूला आहे साहेब बाटले ! तो टाकतो टेकडीवर चढून गेला.

त्या साधूने पहिल्यापेक्षा जास्त सहानुभूती व प्रेमा भक्त आणून घेतले—“सर माझे नकोस, उद्यां मुझां आम्हां कोणाचा नकोस. एडक्यासाठी साधून ठेवतो आहे की उद्यां व विनाकारण शीत रात्रून येण्याची भक्ता !”

गणेश पुराण

गुहेच्या मोठा शयन सोडने एकाद्या उचलून बाजूला टाकला, आणि गुहेत शिरला. त्यानंतर बोडघाब वेळाने रत्नाभूषणाची गाठोडी सोडने उचलून घेऊन आला. ती रत्नाभूषणे सोदामिनी समोर टाकली. चंद्राहार व आणि माळा तिच्या गळ्यात घातल्या. नंतर आपली सोड तिच्या पाठीवर, बाप मुलीच्या पाठीवर प्रेमाने हात फिरविली तशी फिरविली. सर्व दागिने घालून बाकी उरलेले दागिने घरी घेऊन आदला हत्तीने सोदामिनीला सुचविले. सोदामिनी दागिने घालून तयार झाल्यावर हत्तीने तिच्या जंगलापलीकडे

कल्याणी नगराजवळ पोचविले. सोदामिनी दागिण्यांनी मटलेल्या आपल्या मुनेला पाहून कलहकंठी बकित झाली. नंतर स्वतःला तिने दागिने कसे मिळाले हे सोदामिनीच्या तोंडी काढून घेऊन मनातल्या मनान गुणगुणली—“अहं! म्हणजे हत्तीला कवठाचे फळ इतकं आवडतं का ?” मग ती लगेच बाजारात गेली व एक पिशवी कवठे विकत घेऊन आली.

दागिने भरून आणायला कलहकंठी एक पिशवी बरोबर खांद्यावर घेऊन निघाली. तिच्या एका हातात कवठे भरलेली पिशवी होती. जंगलात पाऊल टाकल्यावर तिने सर्व प्रवेश चालून काडला. परंतु तिच्या कोठही कवठाचे आढळले नाही. शेवटी

एका चिचेच्या भावाकाली ती बसली. तिने पिशवीतून कायला एक काढले. ते हातात घेऊन ती आपला कंठ थोकळा करून घेऊन भजन म्हणू लागली.

येरे हत्ती, इकडे ये,
ककठ आणिले, लाऊन ये,
आण दागिने, सोन्याचे,
पुरवि लाड, मरमनाचे,
येरे हत्ती, इकडे ये,
मुक्कणभूषणे, मजला दे ॥

कलहकंठी बराच वेळ आळवून आळवून गात राहिली, परंतु हत्ती आला नाही. एक आवाज ऐकू आला. आकाश दुमदुमू लागले कलहकंठीला वाटले की तो हत्तीचान

धीकार बसावा. तिने मान वर करून उभी राहून दूरवर पाहिले, एक वाघ उड्या मारीत येत होता.

आपल्या खांद्यावरची पिशवी न फेंकता ती बावरून पळू लागली आणि साली पडली. ती पडली ती गुहेसमोरच पडली. नथिबाचे आभार मानून आनंदाने तिने गुहेत प्रवेश केला. गुहेत दागिन्यांचे झोडप्या ठीग पडलेले पाहून ती वेड्यासारखी दागिने घालीत गेली. दागिन्यांनी पिशवी भरून घेतली. ती उचलून गुहेच्या दारापर्यंत कधी बसली आली. परंतु तिच्या दुर्दैवाने गुहेचे दार बंद झाले होते. समोर तिला एक बघा राक्षसोण लागू झाले. उभी असलेली दिसली. ती हसत होती. ते हसणे भयंकरच होते.

ती राक्षसोण मोठ्याने ओरडली—“ए कलहकंठी, तू आपल्या मुनेला त्राम देणारी सासू आहेस तर मी सामूला गिळकृत करणारी सुन आहे. मी सांगते ते ऐक!” असे म्हणत त्या बहाराक्षसिणीने आपला जन्म वृत्तांत सांगायला सुरवात केली.

“मी पूर्वी एक फार सुंदर स्त्री होते. आईवडिलांनी माझे नाव कलहंसी ठेविले. परंतु सासरी गेल्यावर मी आपल्या वावाळ झुळे त्या वेळी कलहंसीची म्हणून प्रसिद्ध झाले.

कलहकंठी तू जितकी कूर आहेस, तितकीच माझी सासू साधू स्वभावाची आहे. कलहकंठी व कलहंसीची गोष्ट :

“मी सासरी गेल्यानंतर एका वर्षाच्या आत माझे पत्रमान घर सोडून देशाटनाला निघाले. मी दागिन्यांवर जीव देई. सोन्यासारखी पिक काढणारी झेने घिकून मी सोन्याचे दागिने करविले. माझ्या सासूने मला नाकातल्या मुकल्यापासून कंदरापट्ट्यापर्यंत सर्व दागिने दिले.

अशा चांगल्या साधू स्वभावाच्या सामूला मी एक वेळ सुखाने दिलं नाही. कामाला लावून मी तिच्याकडून बरातली सर्व मोठी कामे करवून घेत लागले.

जेवटी माझे सासूकान्तरे अशा वागण्याला कंटाळून गेले. जातापि मगरी आऊन त्यांनी गणपतीचे दर्शन घेतल्यावर तेथेच आपला देह ठेवायचाही ठरविले. सासूच्या हातात एक लहानसे पाठीडे पाहून मी ते हिसकावून घेतले. त्या घक्क्याने माझी सासू जमिनीवर पडली आणि तिने कायमचे डोळे मिटले.

माझे सासरे सोब्रीक स्वभावाचे त्यांनी ते स्वतःच्या झोळ्यांनी पाहिले असूनही एक प्रकार काढला नाही. तरी त्या दिवशी संध्याकाळी अत्यंत दुःखाने संतापून

■ म्हणाल—“ पापिष्ठी! तू माझी सुन आहेस, नाहीतर मी तुला तत्काळ घाप दिला असता. आम्ही दोघं असा विचार सर्व वाढ सहन करीत आलो की आमचा एकुलता एक मुलगा कधी तरी परत येईलच आणि तू त्याच्याचरोबर सुखाने संसार करशील. आता माझे तुझ्या जवळ एकच मागेण आहे की पुढे कधी काळी माझा मुलगा परतला तर निदान त्याला तरी सुखी ठेव.” असे सांगून माझ्या सासून्याने अत्यंत दुःखावेगाने शेवटचा स्वास घेतला आणि आपल्या साध्वी स्त्री बरोबर जणूकाही सहगमनच केले. ते थोर निष्ठावान व तपस्वी पुरुष होते.

स्वाध वेळी तेच एक मन्थाना आला त्या भाड्या लागू लागल्याच्या देहावर पडून रडू लागला त्या संघारवाने माझ्याकडे लक्ष न घेते पाहिले व म्हणाला— "तू एक कडाराक्षसी होऊनच जन्माला आसला पाहिले होतील" त्यानंतर त्या वृद्ध ओड्याचा अश्वेष्टी बिंबी उडवून तो संघाराली तेथून निघून गेला तो संघाराली पुसरा तिसरा कोणी नव्हता माझ्या कपावर बाळून भाड्याशी लाग करवारा माझा पतीच होता." मला तऱ्हेने जाणती अश्वकथा आसून ती राक्षसी घोडा वेळ पावली. मला पुढील कथा सांगू लागली— "दागिण्यांचा मोह आणि लोभ असल्या कारणाने जी आणखी एक पाऊन पुढे

टाकून काही बायला व मुट्यांना बांधव दिना जी दरोडेखोरांची राणी म्हणून ओळख जाऊ लागले पाच बरेच दरोडेखार दागिने भाजून मया करील. त्या सर्व बायलींची मातकी पिडाची मामाळी जी सर्व दरोडेखोरांना विण घालून मय बांदत मण्यापुर्वी मूव कप्याच्या हेतून त्यांनी या मुहेतच ठरव आणि मुहेच्या दागावर एक मोठी धाड भाजून ठेवली

कलहकंठी जी पाच मुहेत हे दागिने व बरेच पद्दात उराची व तहातली राहून कवटी तडकडून घेले आणि आता एक लाल राक्षसीन होऊन येथे राहते आहे. मुहेत प्रवेश करणाऱ्या हत्तीने दागितले की तुम उघडल्यावर जी या पिताचिनीच्या जीवितानुम मुक्त होईल

हत्तीने तुम्हा मुनेला ये दागिने दिले होते ते सर्व काऱ्या मोन्वाचे होते. परंतु तू जे जगावर चालले आहेत ते काऱ्या-लोन्वाचे आहेत की नकली, जरा नीट पाहून घे." बहाराक्षसीन म्हणाली.

मध्यंतरी पिडाचीचे तोंड उघडले व तिच्यातून लापाबिबू बाहेर येऊन मुहेत चालू लागले भाड्याचा मयावर लाल व बिबू चालत असलेले पाहून कलहकंठी किकाळी फोडून जोरतू लावली. बहारा-

तेव्हा कलहकंठीने आपले कान धरले. राक्षसिणीच्या पायां पडून म्हणाली—“माझे लोके ठिकाणावर आहे. मी मुनेबरोबर नीट वागेन. मला मुक्त करून या जंगलापलीकडे पोचती कर!”

ब्रह्मराक्षसिणीने कलहकंठीला जंगलापलीकडे कल्याणो नगराच्या वेशीवर पोचविले आणि तिला बजावून सांगितले—“एक! तू दिसलेसे बघन भंग केलेस तर तुम्ही माझ्यासारखी ब्रह्मराक्षसीण होऊन या गुहेत येऊन कायमची राहशील. जबर-दार, बजावून ठेवते!” असे सांगून ती जागच्या जागी कळून गेली.

कलहकंठी घाबरा घरी गेली आणि सौदामिनीसमोर गुडगे टेकून म्हणाली—“मुली सौदामिनी! तू मला भाक कर, मुलाला व मुनेला पोपट व येनेसारखी सुजातं रहात असलेली पाहून जो आनंद होतो, त्याच्यासमोर जगातले सर्व वैभव फुकट!”

सौदामिनीला वाटले की गणपतीच्या रूपेनेच सासूच्या स्वभावात हा बदल झाला. तिला अत्यंत आनंद झाला.

त्यानंतर पुढे कलहकंठी पुन्हा कलहकंठी या नावेच ओळखू जाऊ लागली.

गावनमिश्राने आपली गोष्ट येथवर संपवून विचारले—“मुलांनो, तो हत्ती कोण

होता वरं?” तेव्हा मुलं च नव्हेत तर मोठी माणसंही उत्साहाने म्हणाली—“गणपती, आपला कातापि गणपती!” वसे म्हणत व प्रसाद घेऊन सर्व आपापल्या घरी निघून गेली.

पावनमिश्र वररोज देवळाच्या भितीवर काढलेली किंवा कोरलेली चित्र दाखवून त्यांची आख्याने असे. अशातूनने आढाळवृद्धांच्या मनात गणपतीवरची श्रद्धा व भक्ती वाढू लागली.

एके दिवशी एका संगीतप्रेमी व्यक्तीने एका भितीवरचे चित्र दाखविले. त्या चित्रात एक मायक तंबूरा घेऊन गाणे म्हणत होता आणि गणपती निरनिराळे हावभाव करून नृत्य करीत होता. त्या संगीतप्रेमीव्यक्तीने त्या चित्राची कथा सांगायचास विनंती केली.

पावनमिश्र कथा सांगू लागले—“वतापि नगर सर्व कलांचे बाबत होते. येथे कवी, पंडित, गायक आणि कलाप्रवीण लोक रहात असत.

गजानन पंडित हा त्या नगरातला सर्वोच्च पंडित होता. त्याला विविध कलांची पण चांगली माहिती होती. त्याचा कंठफार गोड होता व त्यात एका तऱ्हेची भुलवून सोडणारी शक्ती होती. तो वतापि गणपतीची स्तुती करून अनेक भक्तिगीते

लिहून म्हणे. त्याचा नाम बाल गणेश भट झोळत ताल देई.

गजानन पंडित गोड आवाजात ‘धिमि-किट धिमिकिट तडिब नृत्य करी गजानन’ नावाचे गीत निरनिराळ्या रागात गुकून म्हणे. तेव्हा नृत्य गणपती इंद्रधनुष्याच्या सातही रंगात आपले रूप बदलून नाचे आणि श्रोता व दर्शकांना भुष्य करी.

गणपती हुंसवजी रागात पांडव्या शुभ राजहंसासारखा मामामालव रागात (मैरव रागात) प्रातःकाळच्या रविबिंबा-सारखा मैरवी रागात, लाल कमळासारखा हिंदोळ रागात, निळ्या आकाशासारखा नीळोवरी रागात निळ्या कुमुदासारखा

आनंद घेरवी रागात, पांढऱ्या कुमुदावर चकाकणाऱ्या पांढऱ्या पांढऱ्यासारखा दिसत होता.

तसा गजानन पंडितांना मानमरातब सत्कार करवून घेण्याचा नाद नव्हता. तरी त्यांना घरवर्षी गणेशाची मुवर्णमूर्ति देऊन त्यांचा सत्कार करण्यास येई. त्या मूर्तींनी त्यांचे सर्व घर भरून गेले होते.

देशातले थोर पंडित व विद्वान गजानन पंडितांचा आदर करीत आणि त्याला गुरू मानून त्यांचा मान घेत. परंतु वातापि नगराचे काही विद्वान गजानन पंडितांचा हेना क लागले. त्यांचा नायक स्वरकेसरी होता. स्वरकेसरी सर्वदा आपल्या विद्वत्तेचे प्रदर्शन करण्यासाठी हावरटधारा करीत असे. तो गाऊ लागे त्या घरावर सिंहगर्जन झाल्यासारखे किंवा जाधाने वरकाळी फोडल्यासारखे वाटे. तो गाऊ आगला की मूहूर्ण भाजवणारा घाबकून जाई. परंतु गजानन पंडितांच्या मनात विद्वत्तेचे प्रदर्शन करण्याची इच्छा कधी उपजली नाही.

तो गणपतीवरच्या घड्या व भक्तीमुळेच जाई. तो तन्मय होऊन गात असे आणि गातां गातां त्याचा कंठावरोध होई. अशा वेळी गजानन पंडितांची घट्टा उडवायला स्वरकेसरी व इतर पंडितांना खूप फाके.

ते म्हणत की गजानन पंडिताला शास्त्राचे ज्ञान थोडे दिसून नाही. त्याचे संगीत म्हणजे तयोजाने संगीत म्हणजे जाऊ लागले आहे. अशा शब्दात ते मनाचे समाधान करून घेत. परंतु गजाननाला त्या गोष्टीची कधी फिकीर नसे. आपल्या हृदयात दमवलेल्या गणेशाच्या मूर्तीचे स्मरण करून तन्मय होऊन एकांतात बसून इष्ट देवताशी बोलेली. त्याच्या गाण्यात एक तऱ्हेची अवर्णनीय अशी शक्ती होती. तिच्या मूळे थोडा मंत्रमुग्ध झाल्यासारखे स्वर्गीय सुखाचा अनुभव करीत.

त्या वर्षी कोणत्याही परिस्थिती स्वर्ण मूर्त गजानन पंडितांच्या घरी पोहोचता कामा नसे असा विचार स्वरकेसरीने एक हाव टाकला.

गंधर्व राजकुमारी

[१०]

नूरुलहुदाचे पाचप्रमाणे आपल्या बहिणींना एकेक भात बोलावून हसनला वाचविले व विचारले—“हीच का तुम्ही मायको?” असा पाच बघी झाल्या. सर्वांविषयी हसनने पहिल्यासारखीच उत्तरे दिली. मातां फक्त हसनची बायको तेवढीच उरली होती. तिला घेऊन मायला नूरुलहुदाने म्हातारीला आवा केली. गंधर्व राजाची सर्वांत धाकटी मुलगी भात आली. तिला पाहताच हसन एकदा मोठ्याने ओरडला आणि बेगुन होऊन पडला. तिने मुद्दा त्याला मोठ्ठखले व घोरत्या बहिणीच्या सिंहासनासमोर बेगुन होऊन पडली.

नूरुलहुदा आतां मात्र आपला हेवा व ईर्ष्या थांबक शकली नाही. ओरडली—“त्या माणसाला उचलून नेऊन घराबाहेर फेका!” अशी तिने वीरांगनांना आज्ञा

केली. त्यांची हसनला उचलून समुद्रकिनाऱ्यावर फेकले नूरुलहुदा तिला म्हणाली—“मिलेज, बेशरभ! पापिण्टी! त्या मरणसायी तुझा काय ग संबंध? बाबींमा कळत्याशिवाय तू त्याची मायको होऊन त्यानंतर त्याला सोडून देऊन इकडे आलीस आणि दुसरे पाप केलेस. तू आपल्या कुट्टाळा लावलेला हा कलंक तुज्या स्वताचेच मातला जाईल.” असे म्हणत ती दासींना म्हणाली या पापिणीला एका लांबाला बांधा तिला रक्तवाहू लागेपर्यंत फोडून काढा!” नंतर तिने आपल्या बडिलांना एक पत्र लिहिले. त्यात तिने त्यांच्या मुलीने केलेल्या अपराधाचे सविस्तर वर्णन लिहून तिला यावयाची शिक्षा लिहून कळवायलाही लिहिले. ते पत्र देऊन तिने बडिलांकडे एडा मृताला पाठविले.

ते पत्र वाचताच गंधर्व राजाच्या बोलण्या-समोर अंधेरी आल्यासारखे झाले. तरी त्या पत्राचे उत्तर लिहिले ते असे—“तुझ्या धाकट्या महिषीने जे पाप केले आहे त्याला योग्य शिक्षा किंवा बंद जो द्यावा तो थोडाच आहे. तिला मृत्यु दंड कसा द्यावयाचा हे तूच ठरव.”

हसनला शाब्द आनी तेव्हां तो समुद्र किनाऱ्यावर पडलेला होता. त्याला आता आशा उरलीच नव्हती. तो वेदचासारखा उठून बाट फुटेल तिकडे चालू लागला.

तो तशा स्थितीत चालत असता त्याला एका जागी दोन मुल्लो सुमारे बारा वर्षे वयाच्या दिसल्या. त्या एका टोपीसाठी

भांडत होत्या. ती कातरण्याची टोपी होती. तिच्यावर काहीवरी लिहिलेले होते आणि काहीतरी चित्रकोरलेले होते. त्याने त्या मुल्लोजवळ जाऊन विचारले—“मुल्लो, कशासाठी भांडतां आहां ग?”

ह्यासाठी त्या भांडत होत्या. एक म्हणत होती मला मिळाली आणि दुसरी म्हणत होती मला मिळाली. “मी तुमचं भांडण मिटविलो. मी एक दगड फेंकलो. तुमच्या पैकी जी कोणी पळत जाऊन तो दगड आणील त्याची ती टोपी आहे कळेल?” त्याने विचारले. त्या गोष्टीस दोघी कबूल झाल्या.

हसनने एक दगड उचलला व तो जोराने फेंकला. दोघी मुल्लो तो आणायला पाहिल्या. त्या परत येईपर्यंत हसनने डोक्याला जी टोपी घालून तेथेच उभा राहिला. लोकरव दोघी मुल्लो परत आल्या. एकीच्या हाकात दगड होता. “हा पहा, मी जिंकले. कोठे आहेस?” ती मुल्लो म्हणाली. दोघी त्याला घोषता आहेस, हे पाहून हसनला आवचये वाटले. त्या आंधळ्या तर नाहीतच. मग त्या अशा काय शोधतां आहेत? मी इथेच तर आहे, नाही का?” हसनला वाटलं न तो त्यांना म्हणाला—“हा काय, मी इथेच तर आहे!” आवाज ऐकू आल्या त्या दिशेला मुल्लोनी पाहिले. परंतु त्यांना

काहीच दिसलं नाही, तेव्हां त्या घाबरल्या व रडू लागल्या. हसन त्यांचा हात धरून म्हणाला—“अशा रडतां का?” ते ऐकून तर त्या जास्तच घाबरल्या व पळून गेल्या.

“ओ हो, हो हो! ही मंत्रवलेली टोपी दिसते आहे तर! ही डोक्याला घातली तर घालणारा अदृश्य होतो वाटतं!” हसनला वाटलं मग गुप्तपणे आपल्या बायकोला भेटतां येईल. त्याला इतका आनंद झाला की तो नाचूच लागला. तो लगेच गावात जायला निघाला आणि गावात त्या म्हातारीला शोधू लागला. एका सोलीत मुसक्या लेल्या परित्खितीत पडलेली होती. ती अदृश्य आहे की नाही त्याची मात्री घेण्यासाठी त्याने त्या सोलीत ठेवलेल्या बरग्यांपैकी एक उचलली आणि मोठा आवाज होईल इतक्या जोराने जमिनीवर जावळली. म्हातारीने इकडे तिकडे पाहिले व कोणी दिसलं नाही तेव्हां मोठयानं ओरडली—“बापरे भूत, कोण तू?”

“मी भूत नाही, मी हसन! तुला सोडविण्यासाठी आलो आहे!” असे म्हणत त्याने डोक्यावरची टोपी काढली.

“ओ हो! हसन का तू? तू किती दुर्दैवी आहेस रे? आमची राणी तुला जिवंत सोडल्याबद्दल पश्चात्ताप करते आहे.

तिने तुला धकडून आणायला शिपायांना पाठविले आहे! म्हणून तू येथे व्यर्थ न दबडतां पळून जा कसा!” म्हातारी म्हणाली. तिने त्याच्या बायकोला जी शिक्षा मिळणार होती तिचे वर्णन करून हो त्याला सांगितले.

ही टोपी पहा, ही मंत्रवलेली टोपी आहे. ही डोक्याला असली की मी कोठे ही जाऊ शकेन. मी कोणालाही दिसणार नाही.”

ते ऐकून म्हातारीला अत्यानंद झाला. “तर मग मला सोडव. तुझ्या बायकोला कैद करून ठेवणं आहे ती जागा दाखविते. ती म्हणाली. हसनने तिला बंधन मुक्त

केले. टोपी डोक्याला घालून तिचा हात बरला. ती सुद्धा बराबर अदृश्य झाली. ती त्याला एका भंभार कोठडीबबळ घेऊन गेली. रथाच खोलीत हसनच्या बायकोला बांधून ठेवले होते. आता आपला छळ होऊन आपला वध होणार या भीतीने ती विव्हळत पडली होती. आपण तिला अकरमात दिसलो तर ती घाबरून जाऊ नये असा विचार करून ही, तिला त्या रथ स्थितीत पाहून हसन स्वतःला आवक धाकला नाही. त्याने डोक्यावरची टोपी काढली आणि तिला घट्ट मिठी मारली. तिने नवऱ्याला ओळखले व ती एकदम बेशुद्ध झाली.

हसनने तिची बंधने तोडली आणि म्हातारीच्या मदतीने तिला जुद्धीवर आणायचा प्रयत्न सुरू केला. तिने हळू हळू डोळे उघडले व म्हणाली-“तु आकाशातून उतरलास, की जमिनीतून वर आलास, मला माहीत नाही. मला माझा योग भोगायला सोडून देऊन तू लोकर निघून जा येथून! प्रारब्ध जसेच त्यातून कोणी सुटतो का? माझी अवका माझा वध करणार आहे. ते तुला पाहण्यासार नाही!”

“अग वेढे, तुला भी बगदादला घेऊन जायला आलो आहे!” हसन म्हणाला.

तिचा विश्वासच बसेना. “मा वेढे पनासही तुला काबडीपणा सुटला नाही!” ती म्हणाली.

“तुला आणि मा म्हातारीला या परांत सोडून मी जाणार नाही. ही टोपी पहा!” असे सांगून त्या भंभवलेल्या टोपीतली भंभ शक्ती त्याने तिला दाखविली. हसनची बायको आनंदातिरेकाने व पश्चात्तापाने विव्हळ होऊन रडत म्हणाली-“तुझ्या या सर्व कष्टांचे मूळ कारण भी बगदाद सोडून निघाले हेच तर आहे. मी जी चूक केली ती माझी मलाच माहीत आहे. म्हणून मला आता दोष देऊ नकोस. मी आपली चूक कबूल करते.”

“नाही, तुम्ही चूक नव्हतीच. मी तुला एकटीला सोडून बगदादहून निघालो ही

माझीच चूक. आता असली चूक माझ्या हातून कधी पडणार नाही.” हसन म्हणाला.

त्याने ती टोपी घातली व एका हाताने बायकोला व दुसऱ्या हाताने त्या म्हातारीला घरल्याबरोबर तिचेही अदृश्य झाली. अशा तऱ्हेने ती तिचे कोणाच्याही नजरेस पडल्या शिवाय राजधानीच्या बाहेर पडून हसनच्या बायकोने आपल्या मुलीला बंधे लपवून ठेवले होते त्या आगी आली. नासिर व मन्सूर दोघांना पाहताच हसनचं हृदय उचंबळून आलं.

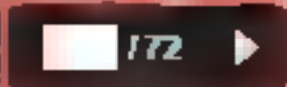
म्हातारीने दोघां मुलींना आपल्या कांठावर उचलून घेतले. नंतर हसनची बायको पंजवाळ पक्ष्यांचे पोशाक नोकून घेऊन आली. तिचा मोठ्यांनी ते पोशाक धारण केले आणि तिचे त्या भयंकर बेटावरून कायमची निघून गेली.

ती सर्वे एकत्र बगदाद बाहिरातल्या हसनच्या घराच्या बाक्यावर उतरली. तेथून जिना उतरून सर्वे हसनची आई होती

तिचे आली. ती एकतर फार म्हातारीच होती. त्यात रडूनरडून तिचे डोळे दुखू लागले होते. तिला त्यामुळे कमी दिसत होते. बिचारी ती म्हातारी अगदी शेवटच्या दशेला येऊन पोचली होती. हसनने तिच्या खोलीच्या वाराची कडी दाखविली व म्हणाला-“अम्मा! दार उघड, थोड बातमी आणली आहे!” मुलाचा आवाज ऐकून त्या कष्ट दशेतही ती उभी मारल्यासारखी उठली व तिने दार उघडले. तिने प्रथम मुलीला, नंतर मुनेला आणि नातींना व शेवटी म्हातारीला पाहून आनंदातिकाने ती बेशुद्ध होऊन पडली.

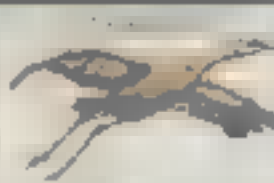
हसनने आपल्या आईचा सर्व औषधोपचार केला व तिला जुद्धीवर आणले. त्याच्या बायकोने, तिने केलेल्या चुकीबद्दल माफी मागितली. हसनने त्याच्यावर आलेल्या सर्व प्रसंगांचे वर्णन करून सांगितले. त्यानंतर मुलाने त्याचे सर्वांचे दिवस जाऊ सांगले. (संपूर्ण)

Introduction

1. 1990-1991 2000-2001
 2. 1991-1992 2001-2002
 3. 1992-1993 2002-2003
 4. 1993-1994 2003-2004
 5. 1994-1995 2004-2005
 6. 1995-1996 2005-2006
 7. 1996-1997 2006-2007
 8. 1997-1998 2007-2008
 9. 1998-1999 2008-2009
 10. 1999-2000 2009-2010
 11. 2000-2001 2010-2011
 12. 2001-2002 2011-2012
 13. 2002-2003 2012-2013
 14. 2003-2004 2013-2014
 15. 2004-2005 2014-2015
 16. 2005-2006 2015-2016
 17. 2006-2007 2016-2017
 18. 2007-2008 2017-2018
 19. 2008-2009 2018-2019
 20. 2009-2010 2019-2020
 21. 2010-2011 2020-2021
 22. 2011-2012 2021-2022
 23. 2012-2013 2022-2023
 24. 2013-2014 2023-2024
 25. 2014-2015 2024-2025
 26. 2015-2016 2025-2026
 27. 2016-2017 2026-2027
 28. 2017-2018 2027-2028
 29. 2018-2019 2028-2029
 30. 2019-2020 2029-2030
 31. 2020-2021 2030-2031
 32. 2021-2022 2031-2032
 33. 2022-2023 2032-2033
 34. 2023-2024 2033-2034
 35. 2024-2025 2034-2035
 36. 2025-2026 2035-2036
 37. 2026-2027 2036-2037
 38. 2027-2028 2037-2038
 39. 2028-2029 2038-2039
 40. 2029-2030 2039-2040
 41. 2030-2031 2040-2041
 42. 2031-2032 2041-2042
 43. 2032-2033 2042-2043
 44. 2033-2034 2043-2044
 45. 2034-2035 2044-2045
 46. 2035-2036 2045-2046
 47. 2036-2037 2046-2047
 48. 2037-2038 2047-2048
 49. 2038-2039 2048-2049
 50. 2039-2040 2049-2050
 51. 2040-2041 2050-2051
 52. 2041-2042 2051-2052
 53. 2042-2043 2052-2053
 54. 2043-2044 2053-2054
 55. 2044-2045 2054-2055
 56. 2045-2046 2055-2056
 57. 2046-2047 2056-2057
 58. 2047-2048 2057-2058
 59. 2048-2049 2058-2059
 60. 2049-2050 2059-2060
 61. 2050-2051 2060-2061
 62. 2051-2052 2061-2062
 63. 2052-2053 2062-2063
 64. 2053-2054 2063-2064
 65. 2054-2055 2064-2065
 66. 2055-2056 2065-2066
 67. 2056-2057 2066-2067
 68. 2057-2058 2067-2068
 69. 2058-2059 2068-2069
 70. 2059-2060 2069-2070
 71. 2060-2061 2070-2071
 72. 2061-2062 2071-2072
 73. 2062-2063 2072-2073
 74. 2063-2064 2073-2074
 75. 2064-2065 2074-2075
 76. 2065-2066 2075-2076
 77. 2066-2067 2076-2077
 78. 2067-2068 2077-2078
 79. 2068-2069 2078-2079
 80. 2069-2070 2079-2080
 81. 2070-2071 2080-2081
 82. 2071-2072 2081-2082
 83. 2072-2073 2082-2083
 84. 2073-2074 2083-2084
 85. 2074-2075 2084-2085
 86. 2075-2076 2085-2086
 87. 2076-2077 2086-2087
 88. 2077-2078 2087-2088
 89. 2078-2079 2088-2089
 90. 2079-2080 2089-2090
 91. 2080-2081 2090-2091
 92. 2081-2082 2091-2092
 93. 2082-2083 2092-2093
 94. 2083-2084 2093-2094
 95. 2084-2085 2094-2095
 96. 2085-2086 2095-2096
 97. 2086-2087 2096-2097
 98. 2087-2088 2097-2098
 99. 2088-2089 2098-2099
 100. 2089-2090 2099-2100
 101. 2090-2091 2100-2101
 102. 2091-2092 2101-2102
 103. 2092-2093 2102-2103
 104. 2093-2094 2103-2104
 105. 2094-2095 2104-2105
 106. 2095-2096 2105-2106
 107. 2096-2097 2106-2107
 108. 2097-2098 2107-2108
 109. 2098-2099 2108-2109
 110. 2099-2100 2109-2110
 111. 2100-2101 2110-2111
 112. 2101-2102 2111-2112
 113. 2102-2103 2112-2113
 114. 2103-2104 2113-2114
 115. 2104-2105 2114-2115
 116. 2105-2106 2115-2116
 117. 2106-2107 2116-2117
 118. 2107-2108 2117-2118
 119. 2108-2109 2118-2119
 120. 2109-2110 2119-2120
 121. 2110-2111 2120-2121
 122. 2111-2112 2121-2122
 123. 2112-2113 2122-2123
 124. 2113-2114 2123-2124
 125. 2114-2115 2124-2125
 126. 2115-2116 2125-2126
 127. 2116-2117 2126-2127
 128. 2117-2118 2127-2128
 129. 2118-2119 2128-2129
 130. 2119-2120 2129-2130
 131. 2120-2121 2130-2131
 132. 2121-2122 2131-2132
 133. 2122-2123 2132-2133
 134. 2123-2124 2133-2134
 135. 2124-2125 2134-2135
 136. 2125-2126 2135-2136
 137. 2126-2127 2136-2137
 138. 2127-2128 2137-2138
 139. 2128-2129 2138-2139
 140. 2129-2130 2139-2140
 141. 2130-2131 2140-2141
 142. 2131-2132 2141-2142
 143. 2132-2133 2142-2143
 144. 2133-2134 2143-2144
 145. 2134-2135 2144-214

[illegible]

1. प्रश्न : क्या कोई व्यक्ति अपने
 2. उत्तर : नहीं, क्योंकि यह एक
 3. प्रश्न : क्या कोई व्यक्ति अपने
 4. उत्तर : नहीं, क्योंकि यह एक

1. *Chlorophyll a* (Chl *a*)
 2. *Chlorophyll b* (Chl *b*)
 3. *Carotenoids* (Carotenes and Xanthophylls)
 4. *Phycobilins* (Phycocyanin and Allophycocyanin)
 5. *Phaeophytin* (Phaeo)
 6. *Phaeopigments* (Phaeo and Phaeopigments)
 7. *Phaeopigments* (Phaeo and Phaeopigments)
 8. *Phaeopigments* (Phaeo and Phaeopigments)
 9. *Phaeopigments* (Phaeo and Phaeopigments)
 10. *Phaeopigments* (Phaeo and Phaeopigments)

[illegible]

1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 26

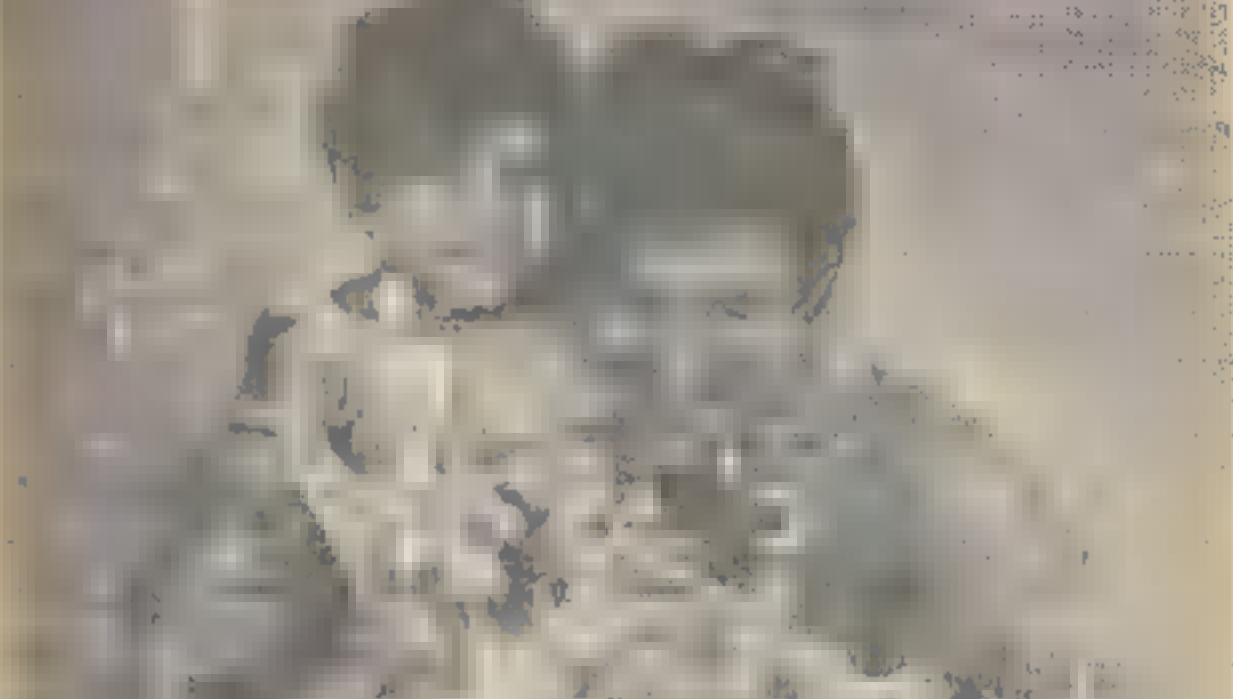
[illegible]

आयुर्विमा हा कुटुंबाचे रक्षण
करण्याचा सुरक्षित ■ स्वातंत्र्याचा
मार्ग आहे

भारतीय

आशाविना मर्यादित

કુલ્ય નીચેનાની પ્રસંગે ઉપમારે
અલોચને સિંહ દેવચર

पल्लडा
दुध पैक

परमेश्वर सदाशिव . हाथी नरनाथ .

१. १९५५-५६ में १०० करोड़ रुपये
 २. १९५६-५७ में १०० करोड़ रुपये
 ३. १९५७-५८ में १०० करोड़ रुपये
 ४. १९५८-५९ में १०० करोड़ रुपये
 ५. १९५९-६० में १०० करोड़ रुपये
 ६. १९६०-६१ में १०० करोड़ रुपये
 ७. १९६१-६२ में १०० करोड़ रुपये
 ८. १९६२-६३ में १०० करोड़ रुपये
 ९. १९६३-६४ में १०० करोड़ रुपये
 १०. १९६४-६५ में १०० करोड़ रुपये

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
 ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
 ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
 ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
 ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
 ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
 श्रीगणेशाय नमः ॥
 श्रीगणेशाय नमः ॥
 श्रीगणेशाय नमः ॥

होकार चोर

एक दिवशी रात्री तीन चोर त्यांनी त्या दिवशी साधातून जाऊन आपल्याच घन-पैसे दागिने वगैरे घेऊन गमलात. एका जुन्या पदपदा देवळासकल आले आणि त्यांनी त्या देवळासकल मूर्तीच्या माग ते गोरीचा ताल लपवून ठेवला. नंतर निश्चित हाऊन तिथे सभासकाल भवून भाषा मारू लागले.

बोलता बोलता त्या तिघांपैकी माठ्या चांगल्या मनात एक विचित्र विचार आला. तो इतर दोघांना म्हणाला—“मी सांगतो ने दक्षपूर्वक एका, वरं का! आला आपण जो माल चोरून आणला आहे तो आपसात वाटून घेऊन तर आपल्या पैकी एकाचही दारिद्र्य आणार नाही. तसे करून आपल्यापैकी एकानेच सर्व धन घेऊन तर त्यांना ही भयकर बोक्साची दुली काढायची सोडून नुसता आयुष्य पाळवता राईक.”

तो गोष्ट दोघांनाही पटली. दोघांनीही होकाराची मलबिल्या.

परंतु बाकून आणकले सर्व धन कोणी व्यायच ठरविण मोठी समस्याच समार आली.

माठ्या चोराने काही वेळ विचार करून म्हटले—“ही समस्या साड्यायला मला एक उपाय सुचला आहे. उद्या मकाली उजाड्या-पूर्वी ज्याला स्वप्नात ना घेताच्या तहाच्याने तो कोटघाघीस जाऊनच दिवेल त्याला हे सर्व धन देऊन टाकायचं.”

दुसऱ्या दोघांनी त्या गोष्टीसही होकार दिला. त्यानंतर तिघे सायायला म्हणून जमिनीवर आडव जाले. परंतु काणालाच आप लागला काही मोठ्या चोराने सकाळी उठल्यावर त्याला करा स्वप्न पडले. सारायचे सोडून निश्चितपणे झोपला. दुसरा चोरमुढा स्वप्न पडले, हे

जुलून बोल मितून पडला तिसरा चोर निराळ्याच विचार लागला, इतर चांगलं देऊ लागल्या-वर त्याने मुतीच्या माग देऊन दागिने वगैरेने ओचके आणि एका वडाच्या झाडाच्या डोलात घेऊन घेऊन झोपला.

उजाडल्यावर तिघे चोर उठले. माकटचा दोघांनी विचारल्यावर माठ्या त्याला पडलेलं स्वप्न रंगवून या शब्दाने सांगितले. म्हणाला—“मी आपण सर्वांनी मिळून चोरून आणलेले पैसे मी पूर्वी कधी न पाहिलेल्या राज्यात गेलं आहे. फार आमी होती. मुकाल होता परंतु गवकशी केल्यावर मला कळले की राज्यात चोरांचा सुळसुळाट फार जास्त होता म्हणून मी सर्व एका सुरक्षित जागी ठेवून देऊन व्यापार करून उदरनिर्वाह करण्याने ठरविले. परंतु माझ्या दुर्दैवाने त्याच दिवशी रात्री सर्व धन चोरीला गेले.

मला अपार दुःख झाले मी आजून त्या देशाच्या राजाकडे फिर्याद दाखली. राजा फार काळजीत पडला म्हणाला—“बादारे, तु कोणी परदेशी दिसतो वाहेन. आमच्या राज्यात एकहीत एक अड्डा चोर आहेत. त्या चोराना घेऊन

देणाम्याला आपली मलसी देऊन त्याला अर्थ राज्य सुद्धा देईन जसे पणडी पिटून जाहीर आहे. परंतु आजपर्यंत कोणी चोराना घेऊन देण्यात यशस्वी झाला नाही.”

“राजकुमारी लग्न आणि अर्थ राज्य मिळण्याची गोष्ट एकच मला द्विगुणित उत्साह पडला मी राजाला म्हणाला—“महाराज, तुम्ही दुःखी होण्याचे कारण नाही. मी त्या सर्व अड्डा चोराना घेऊन अटक करून तुमच्या समोर हजर करतो.”

“चोराना धरायचं काम चोरानेच करावं! पण मी तसं म्हटलं नाही वरं का?

हो, सांगायची गोष्ट म्हणजे मी जेव्हाच विवसात मर्च घोराना धरून राजासमोर हजर केले. त्याने कचन दिल्याप्रमाणे मला राजकन्येशी करून दिली मला आणले अर्धे राज्य ही दिले. म्हणून आपण लपवून ठेवलेल्या धनाच्या आधारे मी कोटचाधीशच काय, एका देशाचा राजाच झालो."

दुसरा नगर म्हणाला—"हरकत नाही, तुला एक चांगलेच स्वप्न पडले म्हणावयाचे." असे सांगून त्याने त्याला पडलेले स्वप्न सांगायला सुरवात केली

"मी पैसे व दागिने घेऊन पुर्वेच्या दिशेने व्यापार करण्यासाठी जहाजात वसून

निघालो परंतु वाटेत एक मोठे वादळ आले आणि आमचे जहाज एका लडकावर आदळून फुटले. परंतु मी आपल्या पैशांचे व दागिन्यांचे दोघमे घेऊन पोहोत कसा धना नागलोकान पोचलो. तेथे हिने व माणिक्य पाहून माझे दिपूनच गेले. परंतु आश्चर्य असे की नागलोकान्या लोकांनी जवळच्या दागिन्याची कलाकुमरी पाहिली व आश्चर्य व्यक्त झाले. नागलोकाची धराणी नागदेवी हिने माझ्या मर्च दागिने मागितले.

त्यावेळी होवयात 'चरं' असे झाले कारण मी काही दागिने नागदेवीला न देता तिच्या भेजिणींना म्हणून दिले होते. नागदेवीने आपल्या भेजिणींना तिच्याहून चांगले चांगले दागिने घातलेले पाहिले व तिच्या हेवा यादून ती मला घेऊन म्हणाली—"तू मागशील ते की देईन, नुसत्याकरचे उरलेले मर्च दागिने मला देऊन जा."

मी त्या वाक्याचोच वाट पहात होतो. तिच्या नोंदवून नेवडे वरिचे बाहेर पडतांच मी म्हणालो—"नागदेवी, मी जन्मलो वाढलो ती मानवभूमी सोडून, इतके काळ म्हणू करून आलो तो नुसत्याशी विवाह करण्याच्या हेतूने. तर मला मर्च दागिने कुठेच आहेत!" म्हणत मी मर्च दागिने दिला देऊन

होकर, म्हटल्याप्रमाणे नागदेवीने मला पाहिले व म्हणाली "तुम्हाला काय वेल परंतु आमचा भाड्याशी विवाह करून घेतल. मला वाटते आपण लपवून ठेवलेल्या धनाच्या आधारे मी नागदेशाच्या यवगणांशी विवाह करू आणि नागदेवाचा राजा झाला

पहिल्या दाचा नगराना त्यांना म्हणाला "स्वप्ने निघत मोठे लोखन मागितली ती तिच्या बापास उरल्यावर मला ती हर करून त्याला पाहिले आणि म्हणाला "तुम्हाला- हे पहा तुमच्या दाघाना केल्या स्वप्नाशी केल्याम मला स्वप्नच पडले नाही अस म्हणायला हरकत नाही! लपवून ठेवलेले धन व दागिने घेऊन मी व्यापार करून कोटचाधीश झालाच विवाह आणक्या एका काट्या-

पाहिले व म्हणाली "तुम्हाला काय वेल परंतु आमचा भाड्याशी विवाह करून घेतल. मला वाटते आपण लपवून ठेवलेल्या धनाच्या आधारे मी नागदेशाच्या यवगणांशी विवाह करू आणि नागदेवाचा राजा झाला

काथा चाधजण ताडावर बसवा घेऊन आपण मला माग लपवून ठेवलेले धन उचलून घेऊन वेवळाबाहेर जाऊ लागले. हे लोख मागला दाघाना हलवून आला "चाच नारी" परंतु माला दाघा घेतले न म्हणाला- "माह्या राज्यात धार! त्याला मा फेवहाच परगामी पाठविन आश. असे म्हणत कुडी बडलून पुन्हा पाहिले नागला

नगर मी पाकट्या दाघाना ठाविले आणि परिस्थिती समजावून मागितली

त्याने डोळ्यांचे उघडले नाहीत व म्हणाला -
"नागदेवी, मी राजा असला आहे नागलो-
कान चोर घेतोयच तसे? अहाहा!"
मध्यंतरी ते वृक्षशाला चोर असल्यात पळ
लागले होते."

ते एकदांच दोघे मोठे चोर घावल्या-
धावल्या उठून मुर्ती माग जाऊन धनाचे
गोचक तयार आले की नाही पाहू लागले
पण ते तेथे नव्हते.

ते परत येऊन तिच्या चोराला दख्खा-
वून म्हणाले - "परं काय ते गोल चोर
आले, तु आम्हाला उठवायचा प्रयत्न
केलास, हे सर्व सपशेल पाह !"

तिमरा चोर थोडा देखील आश्चर्य न
हाऊन म्हणाला - "यात कोट काय आहे?
आपले बुद्ध अस की हो चोर आज तेव्हा
तुम्ही दोघे राज्यकारभार करण्यात मुर-
फटला होतात !"

ते उलट एकून दोघे मोठे चोर सनापले
व म्हणाले - "अरे तर सांगतो, आम्ही तसे
काही स्वप्न पाहिलेच नव्हते शोषावच्या

आधी स्वप्नाची जगात जगली वलात त्याने
होते. आता नवे स्वप्न काढले पण ते तेथेच
दागिने कोठे लपवून ठेवले आहेस?"

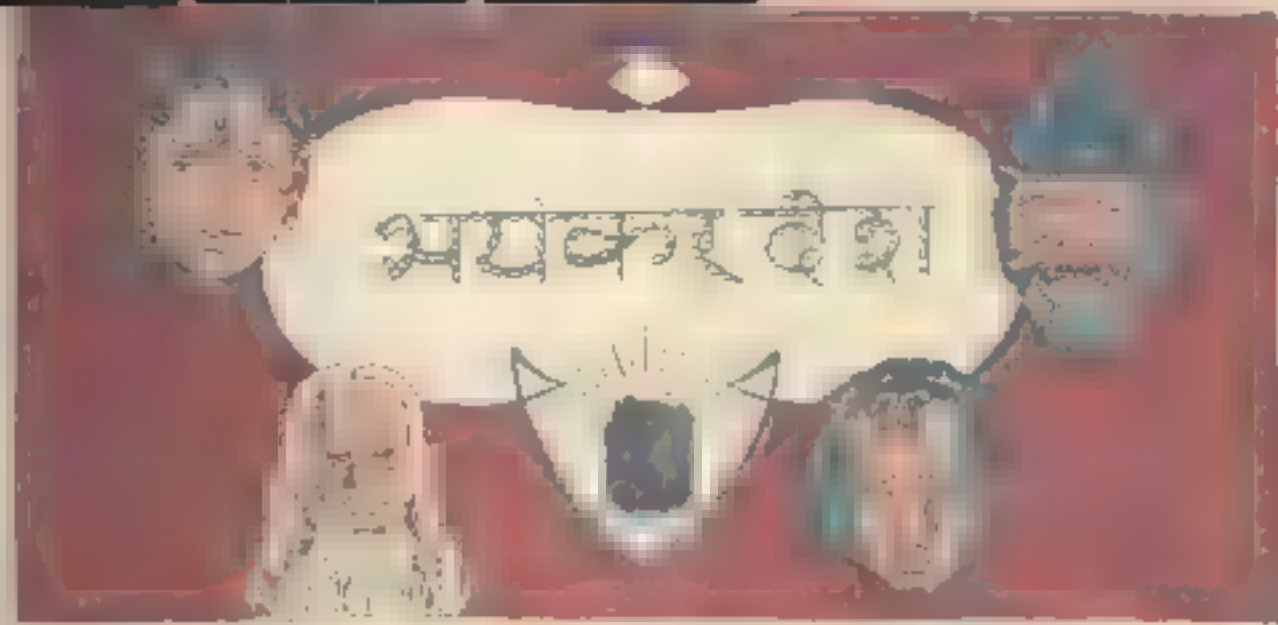
आता मात्र तिमरा चोर मोठ्याने हसून
म्हणाला - "म्हणजे तुम्हाला कोणतही
स्वप्न पडले नव्हते तर! धर शाल! तर
मग आपण विचार केला होता तसे स्वप्न
मी एकट्यानेच पाहिले व ते मोठे होते.
म्हणून मग घन मलाच मिळाले पाहिजे!"

असे म्हणून त्याने वडाच्या डोळीत ठेवलेले
बोचक आणि त्याच्या तपोर ठेवले

दोघे मोठे चोर धाकट्या तिच्या
चारांनी हुशारी पाहून थक्क झाले.

म्हणजे मोठे हाता तरी धाकट्या चोराला
कमवायचा असे केला हाता त्यांनी सर्व
धाकट्या चोराला देऊ दिले व म्हणाले -

"अरे लोटे, तु आज पासून चोरी करायची
मोडून व आणि काडे तरी जाऊन मा
धनाच्या भांडवलावर मोठा व्यापार कर.
एखाद्या चांगल्याशा मलीकी लग्न करून
मुक्तात पुढील आश्रय घालाव."

[१०]

[युद्धात पायलट होऊन मरण पावलेल्या शिवाजी महाराजांच्या वंशजावर शिवदत्त आपल्या
अनुयायांसह पळून गेला. तेथे त्याला एका जंगली वृक्षभाषकाचे दिवा,
ज्या शिवाजी राजा त्या राजाची वस्तीवर सैन्याने हुकूम केला. त्याच्यापैकी सैनिकांना
त्यांनी कैद केल्यावर मुखात तावाच्या सैनिकाने शिवाजी महाराजांच्या सांगितल्या पुढे-]

मंदरदेवा! त्या शत्रूच्या सैनिकाने जे

काही सांगितले ते ऐकून मला व

राजटी लोकांच्या वृद्ध नायकाला दोघा-

नाही आश्चर्यचकित झाले. मोडले.

परिस्थिती काही तरी निराळेच रूप

घेत आहे असे मला वाटले." शिवदत्त

म्हणाला.

मंदरदेव भान डोळवीत म्हणाला - "ही

जकी परिस्थिती निमित्याचे ऐकून मला

मुळा आश्चर्यचकित आहे. पुढे काय
सांगा."

"माझ्या बरोबर त्या भिल्ल नायकाला

मुळा पुढील प्रसंगाची कल्पना आली

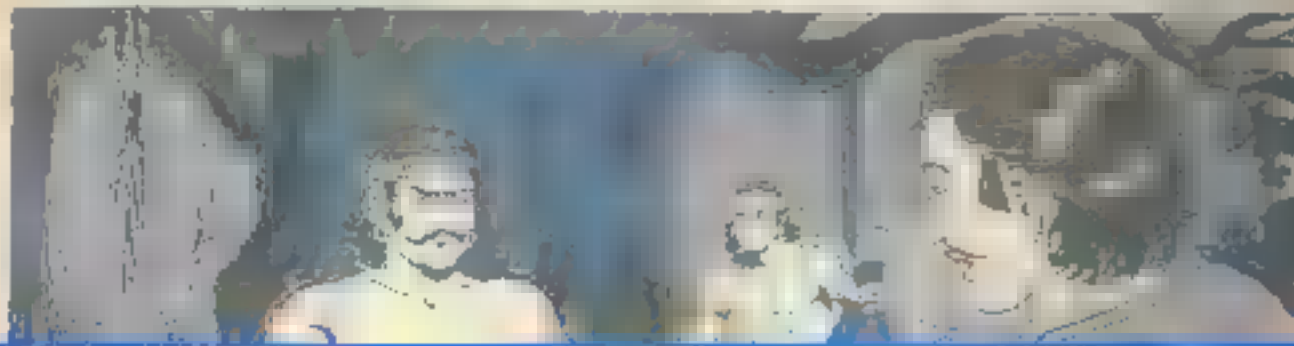
असावी असे मला वाटले. तो माझ्याकडे

वळून म्हणाला - "या जंगलात आमचा

कोणाशीही काही संबंध नसूनही, आम्ही

आपले आयुष्य घालवीत असतां,

आमच्या या वस्तीपर्यंत तुमच्या राज्या-

तऱ्या भांगरी आणि भांगरी येऊन पोचली आहेत म्हणावयाची. हा सैनिक म्हणतो आहे त्या सुवाहने तुमच्या त्या नरवाहनाला कितीही मदत केली असल, परंतु आम्हाला या वस्तीवर आपला अधिकार सांगायची काय गरज? त्याने दात जोड चावून म्हटले.

"चावारे, हल्लीच्या काळात बळी तो कान गिल्ली अशी स्थिती आहे! तुम्हा भिल्लां मध्ये ऐक्य असेल तर काही उपयोग होईल. त्यासाठी भांगरीकडून तुम्हाला हवी असेल ती मदत घायला मी तयार आहे." शिवदत्त म्हणाला. सोडल्याच वेळात त्या वस्तीत सस्व घारण करण्याची शक्ती असणारे सर्व पुरुष

आपल्या आपल्या आज्ञांमधील न्याय माले आणि जलवाजा आणि नद्यांचा प्रकार ज्या वाजून चालू होता त्या वाज्या निघाले मी मुद्दा अन्यायासह त्यांच्या पाठीपाठ निघालो त्यांच्या स्वतःच्या रक्षणासाठी हे कसा पराक्रम दाखवितात त्याच कथे शकतात ॥ पहायला मिळेल व यांच्या मदतीने आपण नरवाहनच्या विरुद्ध लढू शकतो का याचा अंदाज होऊ शकेल हा विचार होतो.

आम्ही काही अंतर चालून गेल्यावर आम्हाला सज्जारी व कटभारी असलेले नरवाहनचे काही सैनिक एका भिल्ल वस्तीवर चालून आलेले आम्हाला दिगळे ते हाताला लागेल ती वस्तू गळ करीत होते आणि त्या भिल्लांना घट्ट त्याचे हात बांधेत होते. ते त्यांना घट्ट घट्ट ही जात होते. बहुतेक त्यांना आपले मुलाम करून घेऊन त्यांच्याकडून वाटेस ती कामे करवून घेण्याचा त्यांचा हेतू असावा किंवा त्यांना विकून ते मिळविण्याचा हेतू असावा.

इतक्यात भिल्ल नायकाच्या आज्ञेने नम्रोध करीत सर्व भिल्ल नरवाहन मिश्रच्या सैनिकावर एकाएकी तुटून पडले. आपल्याशी युद्ध करायला कोणी इच्छे नसणार असे समजून आलेले सैनिक अक-

स्माह् झालेल्या भर हल्ल्याकडून पावरले भिल्लांनी जो सापडेल त्या सैनिकांना आपल्या भांग्याने मोमकले आणि पकडून घेऊन जात असलेल्या भिल्लांना सोडवून जयजयकार करू लागले.

या चकमकीत मला माझ्या अनुयायांसह भांगऱ्याला संधीच मिळाली नाही त्याची गरजच भांगली नाही. भिल्लांचे भय व साहस पाहून तर मी आश्चर्यचकितच झालो. योद्धे सैनिक शिस्त व पिशा यांची माहिती दिली त्या यांच्या मदतीने नरवाहनने बळकावलेल्या कुंडलिनी बेटाला मुक्ती मिळू शकेल असे मला वाटले.

"तो असलेला प्रदेश असाच सोडून टाकण्याचा का? तो भांग पसरत या वाज्याला मुद्दा येऊ शकेल नाही का?" मी ब्रह्म भिल्ल नायकाला म्हटले.

त्याने जलत असलेल्या भांगीकडे पाहिले व म्हणाला—"ती भांग आपल्या मानवजातीस नाही. भांग लावणे भांग फार सोपे आहे तर एक गोष्ट विचारतो, तुमचा तो नरवाहन राजा आमचे ॥ जंगल वाटेस त्याला देऊन टाकतो आहे का स्वतः बळकावणार आहे. ॥ कसे काय हो सभानायक? आम्ही सर्व रानटी जातीच्या लोकांनी एक होऊन गोष्टीस विरोध केला तर? तो सर्वांचा

जाहीरा

सर्वनाश करण्याचा प्रयत्न करील का?"

मी भिल्लनायकाच्या मांडी तशा प्रश्नाची अपेक्षा करीत होतो. मी त्याला नरवाहन मिश्राची कुंडली आणि त्याला मदत करणारे भांगरी काही दोही यांची सर्व माहिती सांगितली त्याला मदत करणाऱ्याच्या समोर पाटायला काही फौकले नाही व त्यांना लूट केलं नाही तर तेच त्यांच्याविरुद्ध उलटून त्यांचा सर्वनाश नाही करणार? म्हणून असं काही केल्या- शिवाय त्याचे काम चालणारच नाही तुम्हाला या संकटानून सुटका करून घ्यायची असेल तर तुम्ही सर्वांनी एकजूतीने

त्याचा विरोध केला पाहिजे आणि दुसरा उपायच नाही."

मी म्हटलं ते सर्व ऐकून भिल्लांचा तो नायक काहीवेळ विचार करीत राहिला आणि नेथे जमलेल्या भिल्लांकडे वळून म्हणाला—"तुम्ही सर्वांनी जाऊन निरोप जंगलातील सर्व वस्त्यात पोचता केला पाहिजे. उद्या बरोबर दुपारी सूर्य डोक्यावर येईल त्या वेळी लांडग्यांच्या वस्तीत सर्व वस्तीच्या प्रमुखांनी एकत्र जमावणाच आहे. त्यांनी आपापल्या अनुयायांना बरोबर घेऊन येणे बरोबर होईल."

फार वेळ दबदब देता, आयुध धारण करण्याची शक्ती असलेला प्रत्येक भिल्ल. निरनिराळ्या दिशांना ओरडत

मी भिल्लनायकाच्या बरोबर लांडग्यांची वस्ती मांवाच्या आगेकडे निघालो.

आम्ही वस्तीत येऊन पोचलो तोंपर्यंत चांगले उहाडले होते. जवळपास इतक्या वस्त्या असता त्या भिल्ल नायकाने भिल्ल प्रमुखाच्या सभेसाठी इतक्या दूरच्या वस्तीचीच निवड का केली हे मला त्या वस्तीत चांगले कळले.

ही लांडग्यांची वस्ती भिल्लांच्या इतर वस्त्यासारखी नव्हती त्या वस्तीच्या घारी बाजूला मातीची उब भित होती आणि जागोजागी कुजही होते. त्या वस्तीतल्या उब माडावर मांवी बायलेली होती. बाण सोडता येत होते. वस्तीच्या मधोमध एक उब सामवानाचे

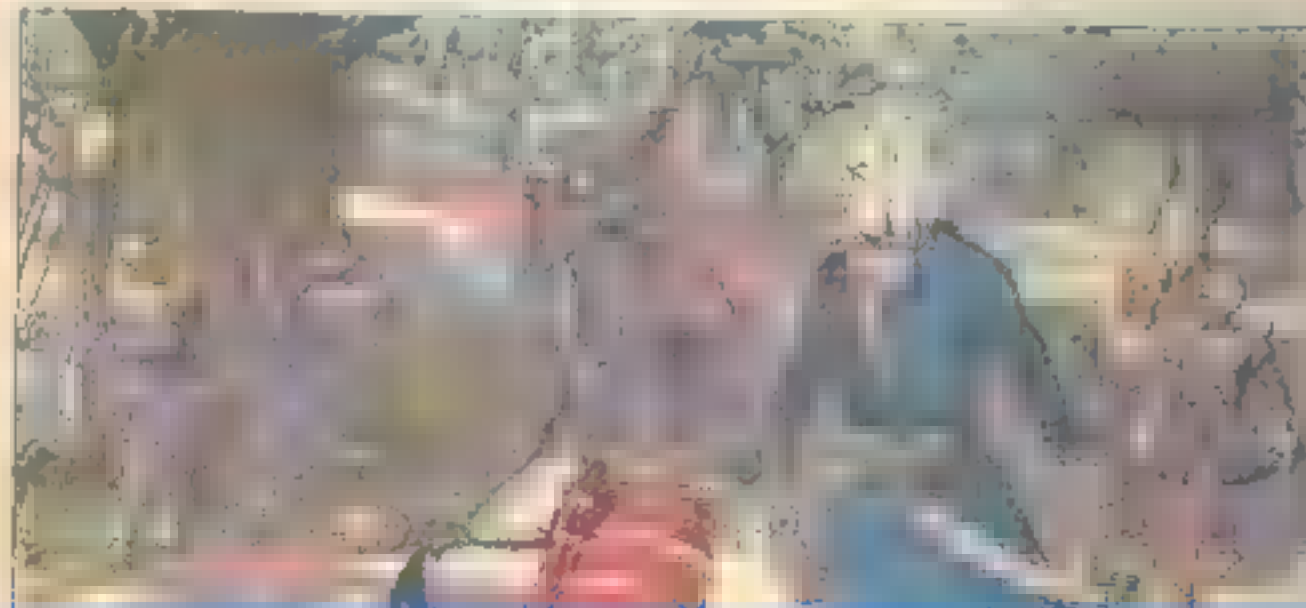
माड होते, त्यावर चढल्यास चारही बाजूचा सुमारे तीन चार कोलाचा प्रदेश छान दिसत होता. हे त्या वस्तीचे विशेष होते. शत्रू येत असल्याचे दिसल्यास आगाऊ सूचना मिळे व शत्रूला तोंड द्यायला सर्व तयारी करणे शक्य होई.

दिवस वाढत गेला तसतसे निरनिराळ्या रानटी वस्त्यांतील प्रमुख आपल्या अनुयायांसह जपू लागले त्या प्रमुखात काही फारच कुड होते तर काही चांगले तरुणच होते. सर्वांच्या तोंडावर भय आणि कुतूहल स्पष्ट दिसत होते.

डोक दुपारी सूर्य डोक्यावर आला सभा सुरू व्हायची सूचना म्हणून मोठमोठी रण-वाजं वाजू लागली. एका मोठ्या वडाच्या

शाखाखाला वाघाची व तुरणाची कातडी अंपरण्यात आली. त्यावर भिल्ल प्रमुख एकेक करून येऊन बसू लागले. मी ज्या भिल्लनायका बरोबर आलो होतो. त्याला वडाच्या पारावरचे आसन देण्यात आले. मला माझ्या अनुयायांसह बसायला सांगण्यात आले.

निरनिराळी फळफळावळे, मांस ताडी-माडी तिथे जमलेल्या सर्वांना वाढण्यात आली सर्वांचे पोटभर खाणेपिणे आदो-भिल्लनायक उच्च स्वराने सर्वांना बोलावण्याचे कारण सांगू लागला. म्हणाला—"परिस्थिती पार अवलून गेल्यासारखी दिसत आहे. या कुंभसिनी द्वीपात आजपर्यंत नित्येक राजवटी बदलल्या, परंतु या

जंगलात राहणाऱ्या आपल्या लोकांना कोणत्याही प्रकारचा त्रास नाही. पिढ्यान् पिढ्या या जंगलात राहत आले आणि ही वनराज्या आपण उपभोगित आले. त्यावर अवलंबून स्वच्छदपणे निर्मपणे आपण राहत आले परंतु आज बदलेल्या राजवटीत आपणांवर आले आहे काल रात्री घडलेला प्रकार. तुम्ही सर्वांनी ऐकलाच असेल." असे म्हणत वृद्ध भिल्ल नायक पांबला.

त्यानंतर जंगलेच्या प्रमुखांनी उठून आपापले अनुभव वर्णन करून सांगितले. ते म्हणाले तरवाहनाने त्याला अनुकूल असलेल्या सरदारांना बघीस म्हणून

जंगलातला सर्व प्रश्न वाटत होता. मग पुढे काय करायचे? हा प्रश्न सर्वांच्याच समोर राससभारता उभा होता. काहीतरी केले पाहिजे हे प्रत्येकाला होते, परंतु करायला हवे, हे कोणा-लाही सुचले नव्हते. "हे जंगल आमचे आहे!" उपभांगव्याचा हा भासचाच आहे!" असे सर्वांचेच म्हणणे होते.

पर्व ते गातपणे ऐकून गंतल्या- वृद्ध भिल्ल नायक म्हणाला-"पण तो हक्क राहिला यासाठी काय करायचे? त्यान स्पष्ट नव्हते सर्वांना विचारले.

प्रमुख परस्परांच्या तोंडा- कडे अर्धी पाहू लागले की 'पुढे काय करायचे?' काहीवेळ सवे राहिल्यावर एक भिल्ल म्हणाला-

"स्थानी एतएतो हत्ता करून बलबेबरीने जंगल आपल्या ताब्यात करून व्यायचे ठरविले आहे. तेव्हा आपणही सर्व जक्तीनिशी त्यांचा विरोध करून त्यांचा पराभव केला पाहिजे."

ऐकून तेथे जमलेल्या सनेतून सर्व दिशांना "होय, होय!" असा आवाज त्याचा प्रतिध्वनी ऐकू आला. त्या प्रति- सावाची अपेक्षा करीत बसलेला वृद्ध भिल्ल आनंदाने मान डोलवून म्हणाला-

"सर्व प्रमुखांनी अनुयायांना या

कायामाठी तावडतोव एकत्र करायला लागले पाहिजे. अशू एकत्र मागून एक वस्ती बळकावण्याचा प्रयत्न करील. त्यांना नशी सवी मिळता कामा नये सर्वांनी एक जुटीने अनुया तोंड हा प्रश्न तडीस लावला पाहिजे. यिळो किवा पराभव होवो. हा निश्चय कायम आहे!"

त्या सभेला हजर असलेल्या सर्वांना तो म्हणाला ते पसंत होकाराची सर्वांनी वाजविल्या. तेव्हा वृद्ध नायक म्हणाला-"परंतु तुमच्या सर्वांच्या अनुयायांनी पुढील काम करावेच लागेल आहे आता कुंडलिनी त्यांच्या पर- वाहन नावाच्या एका राजाने आपला कल्ल घेतले आहे. त्याने जंगलावर आपला अधिकार गाळून आपल्या सरदारांना ते वाटून दिले आहे. त्याच्या नाही हे भी त्याला रुळविणार आहे. त्याचे काम उत्तर देता हे आपण पाहू या!"

तो प्रयत्न करून पहायला सर्वांनी होकाराची आपली मान डोलविली आणि तो सभा संपली. दुसऱ्या दिवशी सायंकाळ व्हायच्या आधी सर्व प्रमुखांनी आपापल्या अनुयायांसह लोंढ्याच्या वस्तीत जमावच ठरले. जंगलाच्या हद्दीनवळच्या नागातल्या वस्त्या रिकऱ्या करून जायकारांना लोल जख्यातल्या भागात पोचते करावे असेही

ठरले. सर्व लोक निघून येण्यावर वृद्ध भिल्ल नायकाने मला जवळ बोलावन घेतले विचारले- तुम्हाला काय वाटते? सर्व वस्त्यांचे प्रमुख बाले होते त्यांना तुम्ही पाहिलेच आहे. हे लोक त्या सैनिकांच्या समोर टिकाव धरून उभे राहू शकतील का?"

आता नाही सांगता येणार. नरवाहनाचे सैनिक शस्त्रविद्येत चांगले निष्णात आहेत. खिवाय त्यांना मदतीला घाईस्वार आहेत. ते अकस्मात हत्ता करून दुसऱ्या क्षणाला नाहीसे होऊ शकतील आता तुमचे लोक पहा. ते तर सर्व पायदळ सैन्यासारखेच आहेत. वृद्ध जिकायच म्हणजे दबत घेरां व साहस पुरेसे नसते. तेव्हा

तुम्ही लहानसे घोडेस्वारांचे एक दल उभे करू शकाल का?" मी विचारले.

भिल्ल नायकाने तकाराची ओठ हलविले व म्हणाला—"ते इतक्या लोकर साध्य होणार नाही. आमच्यापैकी काही तरुण मंडळी रानटी घोड्यांना धरून त्यांच्या पाठीवर काही घालता गमतीसाठी स्वारी करतात जोगीर लगाम बगेरे करण्याची माहिती असणारे कारागीर आमच्यात नाहीत. तरी तरीच गरज पडली तर लहानसे अश्वदल करू शकता येईल."

"तरुण तो घोडेस्वारांचे उभे कराच. त्याची फार आवड आहे!" असा मी त्याला दिला त्यानवर वृद्ध भिल्लनायकाने एका तरुणाला बोलावून हुरणाच्या एका कातड्यावर एका धारदार सुरीने काही लिहिले व म्हणाला—"हे नरकाहन महाराजाना नेऊन दे! तू निर्भयपणे या जंगलातून मैदानात जा. कोणत्याही सैनिकांना दाखविलेस की तू तुला आपल्या महाराजांकडे घेऊन जाईल आणि तू मात्र

हातात एकहा शस्त्र बाण व पाहिजेस!" त्याने त्याला आज्ञाव केली.

त्या वृद्ध नायकाने पाठविलेल्या एका कितपत उपयोग होतो हे पाहण्याची उत्सुकता भाड्या घेऊन होती. एक गोष्ट मात्र भाड्या लक्षात आली. त्या एकाच तमा मोठा उपयोग होईल, या गोष्टीची वृद्ध नायकाला मुद्दा विशेष आशा असल्याचे मला दिसले नाही.

त्या दिवशीची रात्र आम्ही सर्व साडे-धाच्या वस्तीतून काढली. जंगल जळत असल्याने कळल. चांगल उजाडल्यावर आम्ही उठलो त्याच्या म्हासारा भिल्ल नायक व त्याचे अनुयायी उठून गागवानाचे जे मोठे माट होते त्याच्या माले होते. आम्ही पोचलो तेव्हा माडावर चढलेला एक तरुण मैदानात दूरवर पाहून मोठ्याने ओरडून सांगत होता, ती पहा, आपण माणूस घेतो आहे. परंतु हे काय? मादवावर असलेला आहे!" असे आश्चर्याने म्हणाला. (कमरा)

माधीदार

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही.

ता आज्ञावळ गेली प्रेत खाणावर भाडून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे पौन होऊन स्वशासनाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हा

बसल्या वेताळ त्याला म्हणाला— "राजा, तुझी आरुषा आणि प्रेम पाहून तुझी वाखाणणी केल्याशिवाय मला माहवत नाही परंतु एकदम्यान कोणतेही कार्य करावयाचे झाले तर त्यात यशप्राप्ती होत नाही. स्वताचे गुण अपुर पडतात काही कामे असोही असताना की ती पुरी व्हायला माधीदारांची गरज येते. उदाहरणार्थ लवंग देशाच्या महाभार नामक एका वेताची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन एक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

लवंग देशात मूलिकावन नावाचे एक मोठे जंगल होते. त्यात नाना प्रकारची ओषधी वनस्पती व कदमुळे फळे मिळत

त्या जंगलाच्या वनस्पतीमुळेच तो देश सुखी व संपन्न होता. लोक म्हणत. परंतु एक वर्षी त्या देशात दुष्काळ पडल्यामुळे मूलिकावन वाळून जाऊ लागले. अंध्यातून राहणारे लोक कापून लाकूडफाटा घेऊन जात. त्यामुळे जंगल विरळ होऊ लागले. आधी तसल्यामुळे पाऊसही कमी पडू लागला.

तज्ज्ञांनी सांगितल्यावरून राजाने एक कायदा केला. त्या कायद्यान्वये राजाच्या परवानगीशिवाय कोणालाही जंगलात पाऊल टाकायला परवानगी नव्हती.

राजधानीत महासार नांवाचा एक वैद्य होता. लहान वयातच त्याने शरीरशास्त्र

व चिकित्सा शास्त्राचा उत्तम वैद्य म्हणून नावलौकिक संपादन केला. परंतु त्यामुळेच गावातील इतर वैद्य त्याचा नागले. या वैद्याचा कोटा कसा वाडूना सारता येईल या गोष्टीचा ते सर्व विचार करीत होते. त्याच सुमारास राजांजने जंगलात पाऊल टाकणे कायदाविरुद्ध होते व त्यावरून मोठी शिक्षा होण्याची शक्यता होती. महासारचे सर्व वैद्यशास्त्र जंगलातील वनस्पतीवरच तर चाले. निरनिराळ्या रोगांवर रामबाण औषध म्हणून त्याने अनेक वनस्पतींचा गांधी होता.

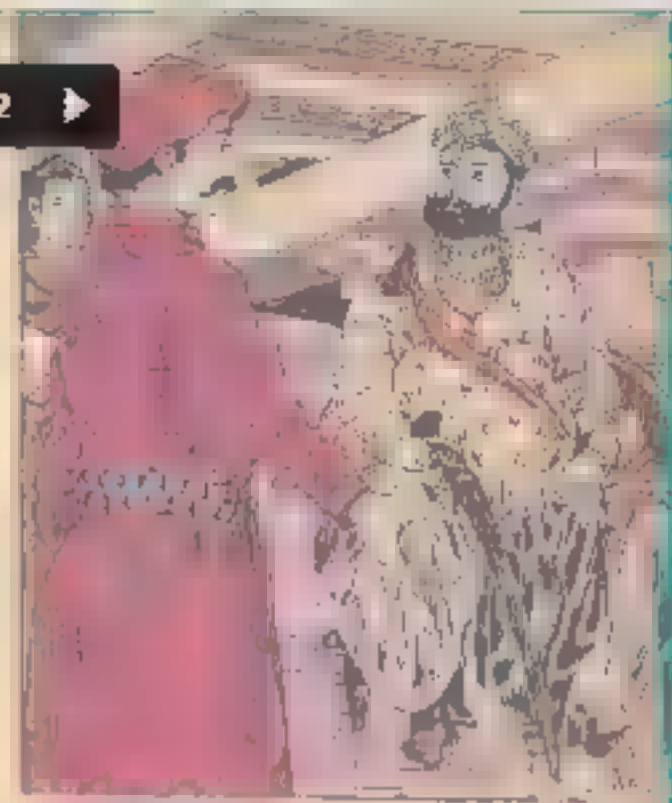
महासार सर्व वैद्यांना नेटला आणि परिस्थिती समजावून सांगितली. त्याने सुचविले की महाराजांना भेटून औषधी वनस्पती पुरती राजाकडून परवानगी घ्यावी. परंतु कोणताही वैद्य गोष्टीस नवून झाला नाही.

शेवटी महासारने स्वतःच महाराजांना भेटायचे ठरविले. परंतु त्याच्या वडिलांनी त्याला समजावून सांगितले की कायेंचिद्धो हवीं असेल तर कधी एकदमने कामाला लागू नये. योग्य सायीदार बरोबर असेल तर कायेंचिद्धो अवश्य होवे. अशा योग्य व्यक्तीची निवड करण्यातच तुझी योग्यता सिद्ध होईल."

आहां, ते मीही मान्य करतो. परंतु योग्य व्यक्तीची निवड घेता येणार नाही. आपणच योग्य व्यक्तीचे सुचवावे मी त्याला बरोबर घेऊन महाराजांना भेटेन."

तेव्हा महासारच्या वडिलांनी कुशकचे नाव सुचविले. कुशक हा जवळ देशाच्या राजाचा होता तो स्वभावात दुष्ट आणि क्रूर होता. मात्र आई जिघत्सू होती. म्हणून राजपराण्याची प्रतिष्ठा कायम रहावी यासाठी राजा कुशकच्या दुवतेंनाकडे दुर्लक्ष करीत. ही गोष्ट सर्वांना माहीत होती. कुशकला एका भयंकर आजाराला लागून झाले होते. म्हणून राजा कुशकला सांगितले तर मनाचीच गज मिळेल.

महासार कुशकला बरोबर जाऊन राजाला भेटला. मात्र मावाला पाहताच राजाच्या कपाळाला आठधा पडल्या. कुशकने महाराजांना महासारची ओळख निवेदन केले. "महाराज, हा एक फार मोठा वैद्य आहे. औषधी वनस्पतींची चांगली माहिती आहे. म्हणून याचा औषधी वनस्पती पुत्ती मूलिकावसात प्रवेश करण्याची परवानगी देण्याची कृपा करावी. राजाने लगेच महासारला पत्र लिहून दिले. महासारने बरी आल्यावर

वडिलांनी उत्तम सल्ला दिल्यावरून त्यांनी हाकाणणी केली. ती बातमी कळल्यावर राजधानीतल्या वैद्यांना अत्यंत आश्चर्य वाटले. त्यांनी महासारचा कोटा कायमचा काढून टाकण्यासाठी कारस्थान रचले. त्यांनी एक विनाची छोटे पत्र राजाकडे पाठविले. राज्याच्या सरहद्दीवर एका गावी संसारान्वय असा भयंकर रोग पसरत आहे. त्याचा इलाज करण्याची शक्ती एकट्या महासारच्या अंगात आहे. म्हणून तेथे तत्काळ सांगण्यात यावे. राजाने विशेष चपकशी वगैरे न करता महासारला तेथे जाण्यास आज्ञापत्र पाठविले.

महासारने वडिलांच्या सत्त्याप्रमाणे केले. विद्वक राजाला म्हणाला- "महाराज, आपल्या आज्ञेप्रमाणे महासार त्या सरहद्दीवरच्या गावी जात आहे. त्याच्या बरोबर मी व राजधानीतील काही प्रमुख नागरिकही जात आहो. त्याच्या बरोबर जाण्याची अनुज्ञा देण्याची कृपा करावी.

महासार बरोबर त्या गावी निघालेल्या नागरिकांची नावे ऐकून राजा चकित झाला. त्याने विद्वकाला तिकडे सर्वांनी जाण्याने कारण विचारले. विद्वक म्हणाला- "महाराज ते सर्व आशारी आहेत आणि महासारच त्यांचा ~~आजारा~~ करीत आहे. ते ऐकून राजाने आपले आज्ञापत्र मागे घेविले आणि दुसऱ्या एका नामधरे वंशाला त्या गावी पाठविण्यास राजघेऱ्यास मागितले.

एकदा राजधानीत सत्यसार नावाचा एक मोठा वंश आला. त्याला वंशकशास्त्र चांगले माहीत असल्याची प्रसिद्धी होती. तो आपल्या पट्टशिष्यांना व वंशका शास्त्रीला काही गृहिते सांगतो असेही ऐकिले होते, तो वंश भयंकर तापट होता. तो जर का कोणावर रागावला तर त्याला जवळ घेऊ देत नसे. शिष्य करून घेणे तर अशक्यच.

गावातील कित्येक वंश त्या रागीट वंशाला भेटायला गेले आणि त्याच्या शिष्या झाले. परंतु, या वंशी महासारच्या

वडिलांनी महासारला चित्रलेखा नावाच्या राजनर्तकीला बरोबर नेण्यास सांगितले. एकदा राजनर्तकीच्या पायाला गळू आले होते. तेव्हा राजघेऱ्यांनी तिचा पाय मडका असल्याचे सांगून तो कापून टाकावा लागला असे सांगितले होते. पायच कापून टाकल्या तर ती नृत्य काय करणार? तिचा पदा कसा चालणार असा विचार करून राजनर्तकी महासारचा सत्त्या घ्यायला आली. महासारने रात्रनिविस्ते शिवायच राजनर्तकीचा पाय बरा करून दिला.

त्या गोष्टीची राजनर्तकीला आठवण करून देऊन महासारने सत्यसारचे शिष्यास म्हणू करण्यासाठी मदत करण्यास विनंती केली. तिने होकर दिला. सोदण पाहून सत्यसार भारघ ~~आला~~.

राजनर्तकी सत्यसाराना प्रणाम करून म्हणाली- "वंशराज आपण ~~आ~~ पुढातील घनवंतरी असल्याचे मी ऐकले. आपल्या हाताला गुण चांगले आहे. ~~आ~~ वंशका शास्त्र घुदंवर वाहा! परंतु आपले सौंदर्य देवांना मुळां लावविणार आहे त्याची मला कल्पनाही नव्हती. मी आपणांसमोर नृत्य करून आपली करमणूक करता येईल या आशेने आले आहे.

नंतर महासारची ओळख करून देत ती म्हणाली- "आपल्या वंशकशास्त्रातील

नेपुण्या बरोबर आपल्या शाल स्वभावा- विषयी पण मी फार एकल गाहे पाहणा ~~आ~~ मित्राला आपण एक शिष्य म्हणून स्वीकाराल ही एक माही विनंती आहे."

तेव्हा सत्यसारने अत्यंत आनंदाने महासारला आपले शिष्य म्हणून मान्य केले. तीन चार दिवसातच वंशकशास्त्राची सर्व गृहिते त्याला सांगून टाकली.

तो आपल्या वडिलांना म्हणाला- "बाबा, तुम्ही अनेकदा मला लग्न करून घेण्या- विषयी आग्रह केला होता. पण मी टाळीत आलो. परंतु आता माय मी स्वतःच लग्नाला तयार असल्याचे आपणाला सांगत आहे."

वेताळ शेवट गोष्ट मागून म्हणाला-
"राजा. महासारच्या वडिलांनी आपल्या
मुलाला वेळोवेळी जो नुस्खा दिला तो
विचित्र. अदूरदर्शीपणाचा होता, नाही
का? एकदा त्यांनी राजाच्या सावत्र
भावाला बरोबर घेऊन राजाला भेटायला
सांगितले. राजाला तर त्या भावाच्या
तिटकारा होता दुसऱ्यावेळी
विदूषकाला बरोबर घेऊन जायला सांगि-
तले. या तिन्ही वेळी उलटाच परिणाम
होण्याची शक्यता होती. बाल नाहीं
ही गोष्ट निराळी. या पाठीमागे महासारचे
नशीब होतं की आपली काही होतं? या
पांकाच समाधानकारक उत्तर माहीत असून
दिलं नाहीस तर तुला परिणाम माही-
तच आहे. तुझ्या डोक्याची शंभर शकल
होऊन तुझ्याच पायांवर लोटू लागतील."

विक्रमादिश्या उत्तर देत म्हणाला-"महा-
सारच्या वडिलांना लौकिकज्ञान आगल
होते. म्हणून त्यांना निरनिराळ्या पातळीवर
म्हणायच्या लोकांच्या स्वभावाची चांगली

माहिती होती. राजा ज्या सावत्रभावाचे
तोंड पुन्हा पाहायला ही तयार नव्हता त्याचा
बरोबर त्याचच सत्ता देऊन राजाकडून
महासारला पाहिजे ह्याने तसे अनुमती पत्र
मिळवितां. विदूषकाच्या वायतीत ही
तोच गोष्ट घडली. राज्य व्यवस्थेच्या कामात
सतत गुस्फटून राहणाऱ्या राजाला हेम-
विष्णाने काम एक विदूषकच करीत असे
तोच त्याचा खरा मित्र असतो सत्त्वसार
सांगण्या. माणसाना वळवून
चित्रलेखीला बरोबर नुष्याचा सत्ता देण्यात
महासारच्या वडिलांनी आपल्या लौकिक
उपयोग केला होभा या सर्व अनु-
भवांच्या आधारे महासारला काटू लागले
की आयुष्यात नेहमी यश मिळवायचं असेल
तर एव साधीदार असला पाहिजे स्वतःच्या
बापकां अतिशयित साधीदार आपली
कोण होऊ शकेल?"

अशा तऱ्हेने राजाचे मीन होताच
वेताळ प्रतापह अदृश्य माला आणि मांडाला
जोडकळू लागला. (कल्पित)

विक्षिप्तपणाबद्दल शिक्षा

एक यात्रेकरू जंगलाच्या वाटेने जात
असतां काळोख पडू लागला.
जाणं नव्हते परंतु सुदैवाने
त्याला एक झोपडे दिसलं. तो
झोपडीत शिरला. एक मध्यम
वयाचा माणूस सेपाक करीत होता.
कोपऱ्यात एक माजर पगत वसलं होते.
त्या यात्रेकरून न्या माणसाचा विचारून-
"मी एक यात्रेकरू आहे. आजची
येथे आपल्या झोपडीत काढायला काही
हरकत आहे का? आपलं उपकार मी
आयुष्यावर विसरणार नाही."

"तुला आजची रात्र काढायला
मुळीच हरकत नाही. मी नेवायला ही
वाढीने. परंतु माझा एक प्रघात आहे.
माझ्या घरी जो कोणी पाहुणा म्हणून येतो
त्याला मी तीनचार प्रश्न विचारतो. त्याच
उत्तर पाहण्याने घ्याचे असते ते प्रश्न

बरोबर नसले तर मी एक थोबाडीत देतो."
तो गृहस्थ म्हणाला.

त्याची ती अतः मान्य केली.
"वर मग दार बांदून आणि चूलीजवळ
घेऊन बस. बाईचा डेल्लामे
सेपाक तयार होईल." तो गृहस्थ म्हणाला.

सेपाक त्याने दोघांना बांधून
घेतले पोटावर जेवून घेतले. मजणखीण
झोपल्यावर दोघे बोलत वसले. त्या गृह-
स्थाने माजराकड बाट दाखवून यात्रेकरूला
विचारलं-"तिला काय म्हणतात?"

हा गृहस्थ विक्षिप्तासारखा हा काय
प्रश्न विचारतो आहे विचार करून
तो यात्रेकरू मनातल्या मनात थोडा हसला.
म्हणाला-"ती भाटी आहे!"

"नाही, ती नवच्छता आहे! सपजलं!"
असे म्हणत त्या गृहस्थाने आपल्या पाहु-
ण्याच्या थोबाडीत एक भडकावली त्या

गृहस्थाच्या त्या शिक्षणपणावरून यात्र-
करला आश्चर्य वाटले.

त्या गृहस्थाने त्यानंतर पाणी भरलेल्या
मडक्याकडे ओट दाखवून विचारले- "त्यांत
काय आहे?"

"का, पाणी!" यात्रकर म्हणाला.

"नाही, पात चांगुलपणा आहे!"
असे म्हणत त्या गृहस्थाने आपल्या पाहु-
ण्याच्या पोवाडोत पुन्हा एक भद्रकावली
थाड्या वेळाने त्या गृहस्थाने आपल्या पाहु-
ण्याला विचारले- "त्या चुलीत काय आहे?"

"चिंतव!" यात्रकर म्हणाला.

"नाही, मुक्त आहे!" असे म्हणत त्या
गृहस्थाने गालफडात तिसरी भद्रकावली
अगदी शेवटी त्या गृहस्थाने छप्परफक्त
दाखवून विचारले- "त्या काय
म्हणतात?"

"छप्पर!" यात्रकरने उत्तर दिले.

"नाही, त्याला उंची म्हणतात!" असे
म्हणत त्या गृहस्थाने आपल्या पाहुण्याच्या
तोंडात शेवटची भद्रकावली.

याउघे वेळाने यात्रकर उठून उभा
राहिले आणि म्हणाला- "मन्दा आत उक-
डत आहे नवड्या देवत की पोवा वेळ
जातो" असे सांगून तो बाहेर गेला.

त्याच वेळी भाबर मुद्दा बाहेर गेले
यात्रकरने पांजराला बसून त्याच्या शेंद-
टीला एक विघी धाडून ती पेटविली आणि
पांजराला हत्तावर नाडिल, नंतर शेपटीत
जाऊन गृहस्थाच्या म्हणाला- "अहो,
तुमची ती म्हायती मुझामह उंचीवर गेली
आहे चांगुलपणात तिला."

त्या गृहस्थाच्या त्याचा अर्थ कळला नाही
तो चिडून म्हणाला- "हे सर्व निरर्थक काय
बोळतो आहेस?"

"अरे म्हाण्या! तुझ्या शेपटीला आग
लागली आहे पाणी दाखून विचार! तुझा
पाहुणचार चांगला भागला! मी यतो-
तर!" असे सांगून त्या यात्रकरने त्या
गृहस्थास पोवाड फोडले आणि ध्यानामकट
सर्व काजें धसूल आपल्या वाटेने
निघून गेला.

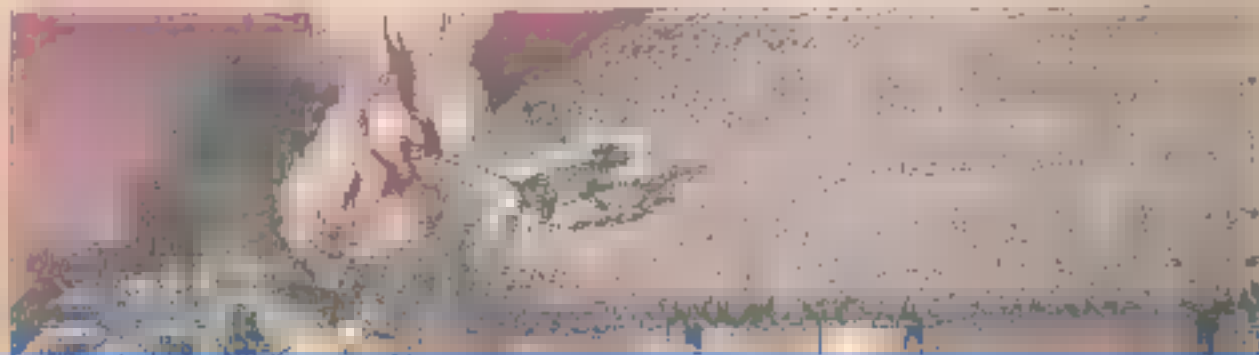
खरी पत

उत्कल राज्यात राहणारा उमाकांत
नावाचा एक व्यापारी राज्य सोडून
बिजमपूर संस्थानातील सीतापूर या गावी
फार दिवसांपासून रेशमी व्यापार
करीत असे.

त्या गावात राजेश्वर आणि रंगनाथ
नावाचे दोन शेतकरी रहात होते. आपल्या
गावात आपणच मोठे आहो हे म्हणविण्या-
साठी ते गावकऱ्यांची आपसात भांडण
लावीत. म्हणून त्यांना वेष्टाच्या
गात्रकऱ्यांचे दोन गट झाले. उमाकांत एक
तर परकीय होता आणि व्यापारासाठी
गावी येऊन राहिला होता. म्हणून तो
कोणत्याही गटात जात नसे व तटस्थपणे
रहात असे. म्हणून दोन्ही गटातील माणस
परस्परांशी द्वेष करीत अचली तरी त्यांच्या-
समोर काही उपस्थित झाला की ते
उमाकांतचा मल्ला घ्यायला.

गावात एक फार जुने पक्के सांबाचे
देऊळ होते संस्थानिक जमिनदार वारल्या-
च्या त्याचा मुलगा जमिनदार आला.
त्या देवळाचा जीर्णोद्धार त्या
देवळाच्या सर्वांसाठी थोडी जमीन लिपून
सांबाचे ठरविले.

जमिनदाराने सीतापूरच्या गाव-
कऱ्यांना आपला मानस कळविला आणि
देवळाचा चिखस्त म्हणून कोणत्या योग्य
व्यक्तीला नेमावे माविषयी त्याचा विचार
कळवायला विनंती केली. राजेश्वर व
दोघांच्या गटांतील लोकांनी पुष्कळ
विचार केला व या बाबतीत गटवाजी न
करता एका योग्य व्यक्तीची निवड करण्याचा
धराच उद्घापोह केला. परंतु त्यांच्यापैकी
कोणाला चिखस्त नेमावे हे ठरवू शकले
नाहीत. एक महिना लोटला तरी जमिनदारा-
कडे सीतापूरहून काही उत्तर आले नाही.

त्याने आपल्या अधिकाऱ्याकडची गावातील परिस्थितीची चर्चा करवून घेतली. या चर्चेत त्याने आपल्या दिवाणाबाब गाठविले. त्याने जमिनदारांच्या निरोप म्हणून ग्रामस्थांना जे सांगितले ते असे होते.

"तुमच्या गावां रद्दात असलेला उमाकांत नावाचा परकीय व्यापारी हा सर्वांचा मित्र असल्याचे आम्हाला कळले आहे. म्हणून देवळाचा विश्वस्त म्हणून तो राहिला तर कोणाचीही काही हरकत नसावी असे वाटून त्यालाच विश्वस्त म्हणून नेमले आहे."

ते ऐकून गावकऱ्यांनी होकारही दिला नाही किंवा नकारही दिला नाही. सर्व मौन राहिले.

बाता उमाकान्तला— तो दिवाण साहेबांना म्हणाला— माळक, मी ~~आपल्या~~ चिन्मयपूर्वक निवेदन करित आहे. ते जमिनदार साहेबांना माझ्या वतीने माफा मागून पोचते. करण्याची कृपा करावी. देवळाच्या विश्वस्ता सारख्या पदाला मी योग्य नाही."

दिवाणसाहेब निपून गेले, पती परो परतण्यापूर्वी संवाऱ्यांकडून सर्व माहिती मिळाली असल्यामुळे उमाकांतची बायको त्याला घरात पाऊल टाकताच म्हणाली— "तुम्ही जे केलेत ते कदापि लोकांसारखे केलेत असे वाटते. तुम्हांला? तुम्हांला गावात जो मान आहे तो कळल्यावरच नाही. जमिनदाराने तुम्हांला ते पद देऊ केले? परदेशातले राहणा? असून मिळालेला मान तुम्ही स्वतःच्या हाताने वाजूला लादलात आणि भोकळे झाला?"

उमाकांत शांतपणे म्हणाला— अग वेटे! माझा माराभारी करण्यात जाऊन वृद्ध नवेल्या गावकऱ्यांमध्ये तटस्थ राहणाऱ्या माझ्या एक निराळी स्थान म्हणजे लाभते. परंतु त्यामुळे आपण मोठे झालो हे मानणे मुद्दा चुकच! मला चुरो-खरी मोठपण असते तर जमिनदाराने विद्वान्ताची निवड करून आपला कळ

केलो नसतो का? राजेश्वर हा रमनाथ दोषांची इच्छा. पद मिळावे म्हणून होतो. म्हणून ते काणताच निर्णय उत्तर देऊ शकले नाहीत. त्यांना प्रत्येकाला ते पद आरुण्याला मिळावे असे वाटत होते.

त्यानंतर दोन महिन्यात देवळाची दुरुस्ती होऊन जीर्णोद्धाराचे काम संपले. औपचारिक प्रवेशाचा समारंभ एका शुभदिनी ठरून त्वष्टा जमिनदार सीतापूरला आला. गावकऱ्यांना एकत्र जमिनदार म्हणाला— "गावात मोठा यासाठी तुमचे आपसांत भाडण. चढावाच चालू असल्याच मी मध्यंतरी ऐकून देवळाचा विश्वस्त म्हणजे गावातला मोठा माणूस नव्हे, तो देवाचा प्रथम सेवक होतो. अशी कोणी व्यक्ती तुम्ही एकमताने निवडणे तुम्हांला नाही का?"

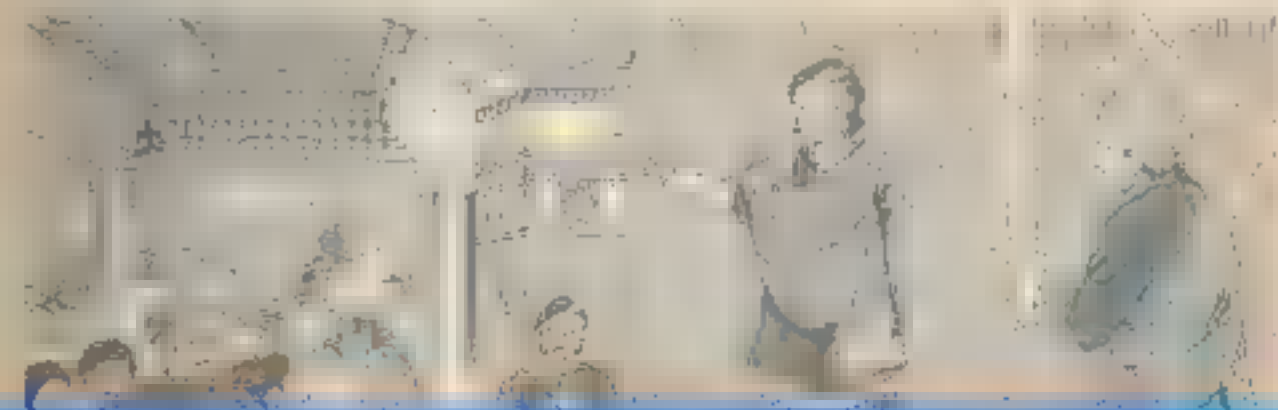
ते ऐकून राजेश्वर हा रमनाथ दोषांची खात्री झाली की देवळाचा विश्वस्त होईल

ना. गावातला मोठा पुढारी होत नाही. लग्न दोष परंपरांचे वर विमरून जमिनदारांना म्हणाले— "आमची पत्त व मोठपणा गावातल्या अध्या अध्या ग्रामस्थांपर्यंतच आहे. परंतु उमाकान्तला सर्वच गावकरी देतात तेव्हा त्याला देवळाचा विश्वस्त नेमाव, त्याला आमचे सर्वांचे अनुमोदन आहे."

जमिनदाराने लग्न उमाकान्तला देवळाचा विश्वस्त म्हणून नेमल्याचे आहीर

ते कळल्यावर उमाकान्तची बायको ती घरी पंतांध म्हणाली— "त्या दिवशी तुम्ही जमिनदाराच्या इच्छेविरुद्ध नकार विलास आज कसे काय तुम्ही मान्य केलेत?"

उमाकान्त म्हणाला— "त्या दिवशी जमिनदार साहेबांनी मला विश्वस्त नेमले. परंतु आज हाडवेरी राजेश्वर आणि रमनाथ दोषांनी मलाच विश्वस्त नेमण्यास सांगितले. हीच खरी पत्त व मान."

“जा करिता आम्हाला काय करावे
जामेल ?” राजाने विगळला विचारले
ने दार प्रथम पाहून टाकावे लागेल.
त्यानंतर चांगले शभ अने लाकड आणून एक

दार बनवावे लागेल. राज्यातील एका ब्राह्मणाचा बळी ठरून शम मुहूर्तावर तशीच कायदे पंगळने सुचविले.

राजाने पंगळच्या सुचनेला मान्यता दिली. राजाची आज्ञा घेऊन पंगळने दक्षिणेकडचे दार काढून दाफविले व जागी धसवायला तशीच दार तयार करावयास आले.

त्यानंतर पंगळने राजाकड मला जाणि वित्तपूर्वक म्हणाला- "महाराज, तशीच दार तयार झाले आहे. त्याच्या मुहूर्तासाठी नाही. दुसऱ्या दिवस उत्तम आहे. तेव्हा मान्यता प्राप्त करून घ्यावी. त्या दार स्वयंभूत करून घ्यावी. अनुपम वाई."

बळी देण्याकरिता कोणकोणत्या गोष्टीची जल्मी आहे? काय करावे लागेल?" राजाने विचारले.

"महाराज, पंगळ रंग डोक्याला टक्कल सर्व दार पडलल्या अशा ब्राह्मणाचा बळी द्यावा लागेल. ब्राह्मणे रक्षण करणाऱ्या शक्तीच्या मनाची कृती न्हावी यासाठी अशा तऱ्हेच्या ब्राह्मणाचे व मास अर्पण व आचरण आहे. नंतर तेथेच द्या ब्राह्मणाचा पडले त्याच्यावर ते दार पाडिले." पंगळ म्हणाला.

ठीक आहे! ब्राह्मणाचा शोध काढून त्याला मागून घेऊन ते दार उभे करून घ्या. समती दिली.

व पंगळने पंगळला स्वर्ग द्या द्या द्या सांगत ब्रह्मणाच्या मान्यता-करिता राजाने आपल्याला चांगली संधी दिली आहे. त्याला धर्माचा मान द्या. त्या दारी वरून आपल्या चायकोला म्हणाला-

"आज मला मागवे आयुष्य मंगलले असले. वधत आहे. उद्या एका तशीच दाराच्या मारणाऱ्या आहे. तेथे एक बळी देणार आहे असे म्हणत त्याने पंगळला दारवाट सुचविले.

"महाराज, भावाचाच बळी का म्हणून द्यायला? राजा कसा करून घ्यायला? पंगळच्या चायकोने विचारले.

"मी राजाला तसे यादव सांगितले? मी अमुक एक माणसाचा बळी देणार आहे म्हणून सांगितले नाही. मी पंगळने सांगितले की पंगळ रंगाचा बळी देणारा दोंडाचा ब्राह्मण पाहिले म्हणून ते राजाने मान्य केले. मी राजाला मागलो की बळी द्यायला हाच पंगळ पोष्य माझ्या म्हणण्याला तयार देईल?" पंगळ म्हणाला.

त्यानंतर पंगळच्या त्याच्या चायकोने पातळ नाही. मुद्दापण जाऊन आपल्या भावाला सांगत सांगितला. व प्राय दाखविण्याकरिता मकाळी उठून सोडायला सांगितले.

जेव्हा पंगळच्या सधुण्याला आपल्याला मारण्याकरिता दोंडाळी पुढती सगळी तेव्हा त्याने गावातील त्याच्या दिसणाऱ्या भाणघी दापांना घेऊन पंगळने दार घेतले.

दुसऱ्या दिवशी मकाळी पंगळने राजाकडे जाऊन सांगितले- "महाराज, बळी दाखव्यास लागणारा एक ब्राह्मण अशा अशा ठिकाणी आहे. त्याला आपण घ्यावे."

राजाने पंगळने सांगितलेल्या माणसाचा भाणण्याकरिता शिपाई पाठवले. परंतु शिपायांनी घेऊन ठरा प्रकारचा कोणीही माणूस तेथे नसल्याचे राजाला सांगितले.

तऱ्हेचा माणूस नाही. गाव सोडून गावाचे सांगितले.

नाकरांकडून ते पंगळच्यापर राजास विचारले- "आता काय करावयाचे? अशा तऱ्हेचा काढून तरी साधून आणला पाहिजे.

त्यावर पंगळने आपली योजना सांगितली. महाराज ही मोठी कठीण वाच नाही? आपल्या पुरोहितात तशा तऱ्हेची सारी लक्षणे आहेत. त्याचाच बळी द्यावा.

"तसेच करता येईल परंतु त्याच्यानंतर मला पुरोहित म्हणून कोणी घाय असो माणूस पाहिले ना? तसा योग्यतेचा कोणी माणूस आहे का? ही गोष्ट सुद्धा पुरो-

हिताला बळी द्यावयाच्या आधी पोचली पाहिले!" राजाने आपला विचार सांगितला.

आपल्या पुरोहितापाशी तबकारिय नावाचा एक नातूण विषय आहे. तो आपल्या गुरुपेक्षा सुद्धा हुशार व चतुर आहे. त्याला आपण आपल्या पुरोहिताच्या जागी नेमावे" संत्र्याने आपली सूचना राजाला निवेदन केली.

दुसऱ्या क्षणीच राजाने तबकारियाला बोलावण पाठवले आणि म्हणाला—"तुला आजपासून माझा पुरोहित म्हणून नेमले आहे. तू मला पिगळचा भास्वशुद्ध तन्त्रेने बळी देऊन त्याला तेथे पुराने व त्याच्या वाड्यावर ते प्रवेशद्वार उभे करावे."

त्यानंतर तबकारिय दक्षिण दिशेला गेला. तेथे पिगळलाच जमला. देण्याच्या पद्धतीप्रमाणे सजवून बांधून आणले होते. त्याला दक्षिण दाराकडे खडा खणला होता. तेथे नेण्यात आले तेथे गुरू व विषय दोघेही पोहोचले. त्यावेळेस

पिगळ हाती बडवून घेत रडत रडत आपल्या शिष्याला म्हणाला—जरे, कोण्या दुसऱ्याकरिता खणलेल्या खड्यात मलाच पुरविलेले घेत आहे!"

"गुरूदेव, जो अनन्य वाईट नेहमी चिंतितो त्याला वेढ्या तरी असेच स्वतः खड्यात मरावे लागते. तेव्हा आपण काळजी करू नये. मी राजाकडे असे सांगून येईन की, मध्यरात्री पर्यंत कोणताही चांगला मुद्दत नाही. त्यानंतर तुमचे प्राण कोणती युक्ती करून वाचवीन तबकारियने गुरूला सांगितले.

त्याने सांगितल्या प्रमाणे बळी देण्याकरिता अर्ध्यारात्रीनंतरचा मुद्दत ठेवला आणि त्याच रात्री पिगळला देश सोडून दूर निघून नाण्यासाठी सांगितले. त्याचप्रमाणे पिगळ देश सोडून अर्ध्यारात्री निघून गेला. त्याच्या जागी एका मेलेल्या बकारोला पुरून टाकले. सकाळ व्हायच्या वेळी तेथे नवीन दाराची करण्यात आली.

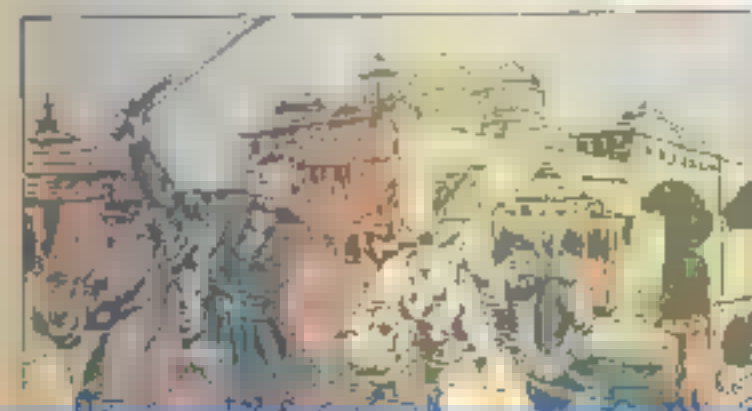
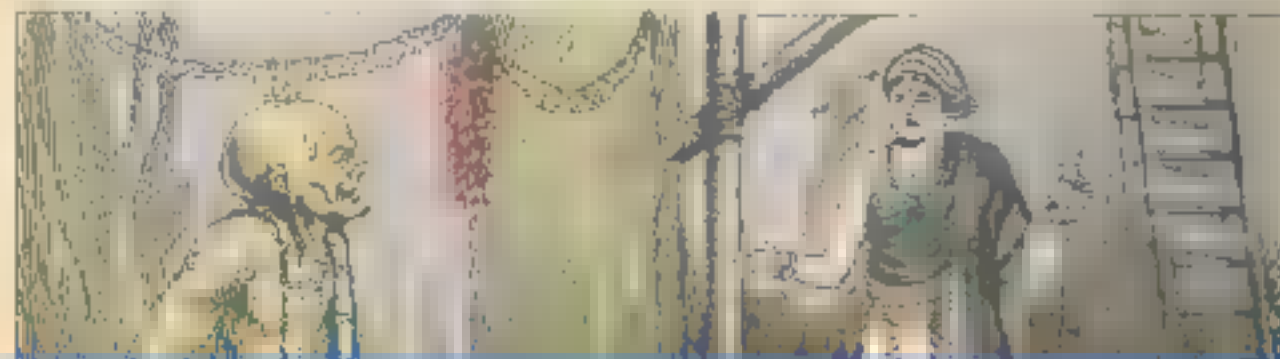

त्याला दोन मुलगे होते. तरी त्याचे त्याचा भावा जलामुद्दीन आश्रयकर रूप घेत होते. त्याने आपल्या मुलगे बरोबर आपल्या विवाह सभेने दिला. व त्याला आपला बघई घेत. त्याला आपल्या काका प्रदेसाचा एक भायक म्हणून मुद्दतान पळवत नेवले. जलामुद्दीन मुलतानाच्यावर खूप प्रेम व खंडा बसल्याने नाटक करीत भये.

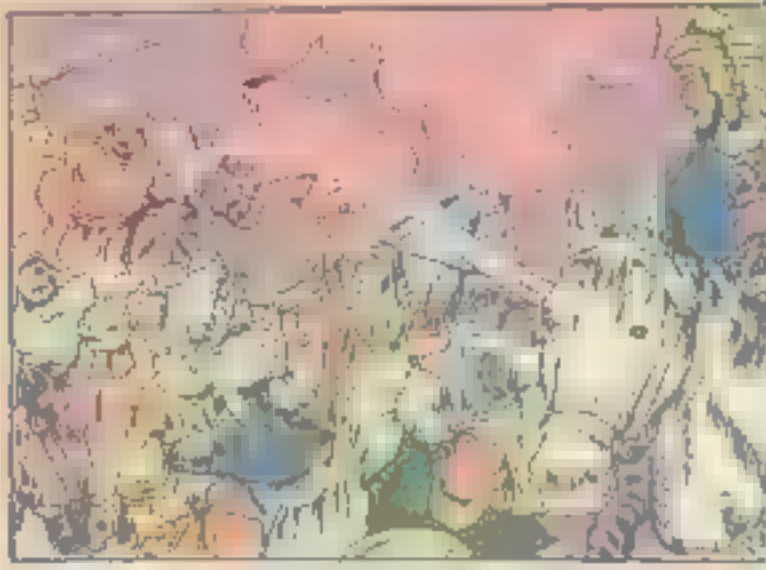

राज्याची हाव

जलामुद्दीन खिन्नजी नावाच्या येनापतीने दिल्लीची गादी बळकावली त्याच सुमारास मुलाम गंधाण्या मुलतानाची कारकीर्द पण संपली. तेव्हा जलामुद्दीन यत्नर वर्षांचा होता. ही भक्तीची अपवा आहे की, यत्नरचा नातु कैकोबाद हाचा मृत हातेच करविता होता जलामुद्दीन १२९० साली गादीवर बसला

अल्लाउद्दीनला राज्याची मूण हाव होती त्याने मुलतान जलामुद्दीनला विचारल्याशिवायच संपन्न असलेल्या देवगिरी राज्यावर चाल केली. (त्यानंतर हा किल्ला दोलताबाद नावाने ओळखला जाऊ लागला.) देवगिरीचा राजा रामदेव ह्याने आपला पराजय मान्य करून यल्लाउद्दीनला धूप तोणे सोळाकर घांती व यत्न देऊन त्याच

मन्त्राणां व त्याच्या विषय निवृत्तीला एक
एक कालांतर आहे. आता १९५६
मध्ये दिल्लीच्या शाहीनवाज बसना. तत्र
आपल्या देशावर अक्रमण करावयास
जे प्रयत्नित आहे त्याने तत्काल
नाहिले व त्याच्या तत्काल विचार
काळात आहे. तत्काल विचार
महान् मुक्तीला राखण करून देणे
त्यात अन्नाउद्दीन सारखा बलवान
कोणी नव्हता.

अस्त्राद्धौन आपन्ना सर्वं दूरवारी
 लोकापद शंका करीत नसे. एकादा जो
 आपन्ना सल्लागारां समवेत दक्ष पीत
 नसता होता अर्धरात्रि उगडसो एका
 प्रसूत अस्त्रिकाच्याने भुजविषे ही आता
 पंचे आसलेल अश्विणे दृष्ट होजार
 नाही. येथून गेल्याने करे अस्त्राद्धौन
 विचार केला की, ह्यापाठीमागे काही-
 तरी भुषीत जाहे त्याने अधिकाऱ्यासकट
 सर्व संशयाना मान्य टाकले.

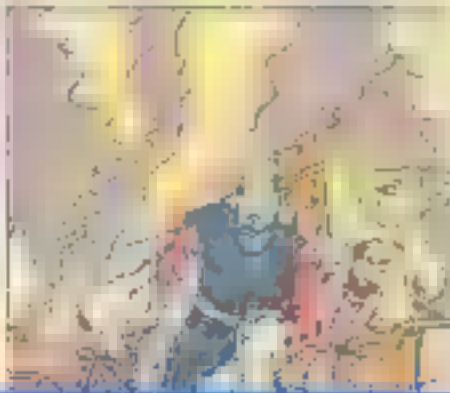
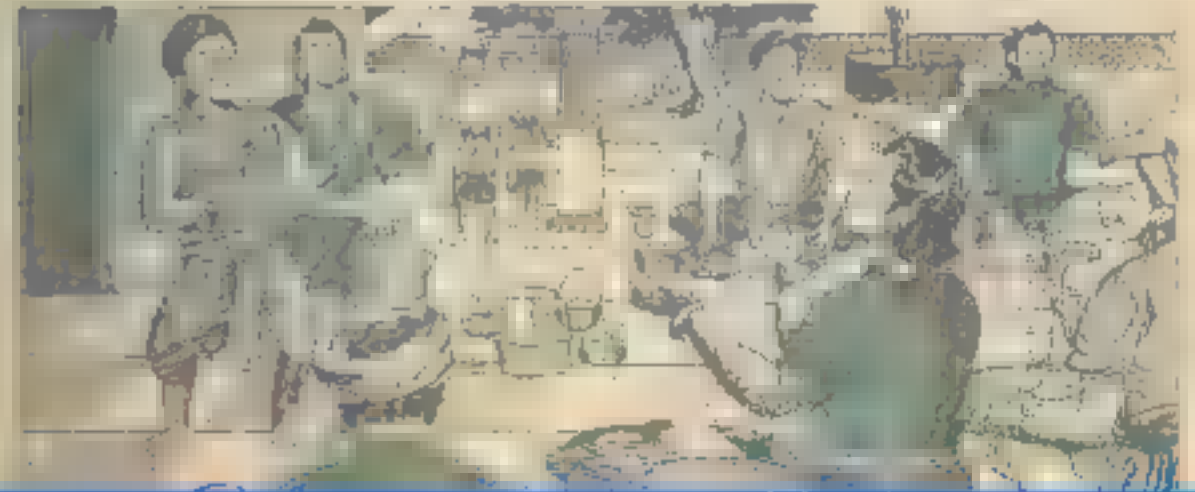

दुसरा दिवस आठों जेहा बाबो
जिहा तुमको मेहा आता रूप बाई
वाटके बाबो चुक लक्ष्मण अगो
ह्मातर बाबो नके बाबो नके उद
कलत बाबो नके त बाबो नके बाबो
कलो मेहाबाबो नके बाबो नके बाबो
ह्मातर बाबो नके बाबो नके बाबो

भोजन भट्ट

एक लाख रुपये की आग का आर्षण था। गुनदी एक लाख तलेपण कराये ठर्राये और गुनदी निरक्षरों को भरोसा देखा। हजार रुपये लाख प्रमाणे निकलने हो चुकते।

बाइपाँ जेवायना बाइतेन ~~बाइपाँ~~ तय बाइका चेतन जमिन्दा ~~बाइपाँ~~ नांकर आर्थे बाणि
महम्मद—“रतेणी पातावः बाइतेनना पदाये गुल्मी जेवा ~~बाइपाँ~~ महम्मद कामी नसे, तय बांणी
मागेल त्याना प्रत्येकी बीस ~~बाइपाँ~~ ~~बाइपाँ~~ कर्ना जमिन्दा साईबाबा बाजा आह.”

[illegible][illegible][illegible]

नशीब बलवत्तर

रामपूर नावाच्या गावाच्या वैशीवर एक फार जुनाट व पडके अंकिनेचे देऊळ होते. देवीच्या देवळात कितीक वर्षे कोणो पुजेला किंवा दर्शनाला मुद्दा गेल्या नमन्याने देवळाच्या गर्भगृहातला भाग फेरकचन्याने व कोळिष्टकांनी घाण झाला होता. देवीच्या मूर्तीवर भितीवर आणि फर्शीवर भुल सांयकी होती. देवळाच्या छत्रावर श्वेत रानही झाले उगवली होती. जवळपासचा माग निर्मनुष्य होता.

महादेव भटजी त्या गावात रहात त्या गावकऱ्यांशी निव्व भांडण होत, म्हणून आपला गाव सोडून वायको व दोघा लहान मुलांबरोबर उज्जीविकेच्या शोधार्थ महादेव भटजी रामपूरच्या वैशीवर आले. त्यांना अंकिनेच जुनाट व पडके देऊळ दिसले.

ते देऊळ पाहतांच महादेव भटजीच्या मनात एक कल्पना आली. ते वायकोला

म्हणाले—“पाहिलेस का ग, कोणत्यातरा देवीला वाळीस टाकून दिल्यासारखे दिसते आहे, या गावांतले लोक इकडे फिरकत मुद्दा नाहीत. आपण हे देऊळ स्वच्छ झाडून काढू या आणि या देवळातच कायम राहू या. देवीचा अनुग्रह आपल्यावर जाल्याशिवाय राहणार नाही.”

महादेव भटजीच्या वायकोने त्या गोष्टीस आनंदाने होकार दिला. महादेव भटजींनी वायको व मुलांची मदत घेऊन एक भाट-वडाभर विथाती घेतल्याशिवाय देऊळ स्वच्छ झाडून पुसून काढले. नंतर देवीला नवी वस्त्रे परिधान करविली व अमळी तेवढी आभूषणे घालून तिला सजविले. नंतर एके दिवशी मंजून गेलेली घंटा घासून पुसून खूप जोराने थराच वेळ काढविली.

अंकिनेच्या देवळात एक पुजारीही होता. राहू लागला आहे व देऊळ स्वच्छ झाले

आहे हे कळल्यावर गावकरी व भक्तमंडळी देवीच्या दर्शनाला येऊ लागली. देवीसमोर नाच व फळफळावळ आणि तांदूळ वर्गरे आणून ठेवू लागली काही लोक पैतेसुद्धा देवीसमोर ठवीत. महादेव भटजींची उज्जीविका घामूळे चांगली चालू लागली.

चारपाच महिने लोटले मुरवातीला नाचिच म्हणून येऊ लागलेल्या भक्तांची संख्या वर्षा होऊ लागली. महादेवभटजींची पुला उपासमार होऊ लागली ते एके दिवशी रात्री वायकोला म्हणाले—“आपण रामपूर सोडून दुसऱ्या एखाद्या गावी जाऊ या का?” नंतर रात्री बोलता बोलता नवरायायकी झोपी गेली

रात्री महादेवभटजींना देवीने स्वप्नात दर्शन दिले भटजी पुढे टफून देवीला नमस्कार करून म्हणाले—माते! माझ्या हातात काही अपराध पडला असेल तर क्षमा कर! मी आपल्या पोटा पाण्यासाठीच का होईना, मी तुझ्या या पडक्या देवळाचा मत्त करतो आम्हा तेवढा जोणोदार केला परंतु आता पुन्हा आम्हाची उपास मार होऊ लागली आहे. म्हणून हे गाव सोडून रामपूरचा विचाराने आम्हा आहो! तुला ते मान्य नसेल तर मी यदन करीन.

ते एडून देवी महादेवभटजींना म्हणाली—“तु माझ्या देवळाचा इतका चांगला मत्त

आणून दिलेस याचहात मला किती आनंद होत आहे मी तुझ्यावर अनुग्रह करण्यासाठीच तर बाळे आहे. देऊळ स्वच्छ सूर्योदयाच्या मुनारास दास्यून माली पडेल. तू जसेच माझ्या मूर्तीच्या पाया-छात्री वणून पहा, देवालय भागवथा स्थितीत असतांना माझ्या अंगावर जे दागदागिने होते ते पुरून ठेवलेले आहेत, ते घेऊन तू आणखी शोडेवरी निघून जा आणि मुळाने पुढील आयुष्य घालव.” असे सांगून देवी अंतर्धान पावली.

महादेव भटजींची झोप मोडली. त्यांनी वायकोला उठवून त्यांना पडलेले स्वप्न वायकोला सांगितले. दोघांनी मूर्तीच्या

पायांखाली खणून पाहिले तेव्हा अंबिका भातेचे सांगितल्याप्रमाणे पुन्हा दागदागिने सापडले त्यांनी त्यांचे एक बाचके छान बाधून घेतले. दोघां मुलानावरवर घेऊन बाहेर पडले. त्याच वेळी सूर्योदय होत होता.

इतक्यात तेथे तीन बोर समोरून येतांना त्यांना दिसले. त्यांनी महादेव भटजींना सुरा दाखविला. म्हणाले—“तुझ्या हातासले ते बाचक व इतर मांडीकुंडी मुकाट्याने मला दे!”

किली दिवसांनी देवीचा अनुग्रह झाला आणि देवीने दिलेली भेट शेवटी चोरांच्या हातात जात असलेली पाहून महादेव भटजींना फार वाईट वाटले. आपल्या नशिवात लुप्त नाही असे मनाचे सांवरून कक्षन धऊन दागिन्यांचे गाठोडे ते चोरांना देऊ लागले. तेवढ्यात त्यांच्या नायकीने ते बाचके ओढून घेतले व देवळात फेकून दिले. त्या सरणी बाचके मुटल व फाटले

व सर्व दागिने जमिनीवर पसरले. खाली पसरलेले मोठे चकाकत होते.

ते दागिने पाहून चोरांचे डोळे आनंदाने व्याधून विळले. एका ठडीत ते देवळात गेले. त्या वेळीच घुमाची किरणे देवळावर पडू लागली होती. दुसऱ्या सगळ्या देऊळ मोठा आवाज झळझळ कोसळले. तिथे बोर दगडाखाली चेंगळून गेले.

महादेव भटजी अंबिका नातेचा तो महिमा पाहून आश्चर्यचकित झाले. त्यांनी म्हणाले—“तुला सारले आणि देवीचे सर्व दागिने एका फडक्यात बाधून वापकोच्या हातात देत म्हणाले—“त्या देवीच्या प्ररण्यात तुला ते दागिने देवळात फेकून शायची मुद्दी झाली? नाहीतर देवीची ही देणगी पुन्हा प्राप्त वसती झाली.”

नंतर महादेव भटजींनी व त्यांच्या बापकोने अंबिकेला भक्तिपूर्वक समस्कार केला व दोघे मुलांना घेऊन दुसऱ्या गावी निघून गेले.

धुलीचा लंगडान

जंगलाला लागून जंगल नकाचे एक छोटेसे लखुजी हा नियाळा राहणारा एक शेतकरी होता. एके काळी लखुजीचे पूर्वज चांगले श्रीमंत होते परंतु शेतकीत जात प्राप्त झाली अस पाहून लखुजीच्या वटिलानी अपावार यत्ती घेतली. परंतु त्यातही पुन्हा नुकसान नसावे लागल्याने मरण समयी मुलांचा माग करत एक एकर जमीन तेवढी मिळाली.

वडील वारत्यावर धोड्यात दिवसांनी त्याची आईमुळा निवर्मली. तेव्हा लखुजीचा सर्व भार त्याच्या आजोने स्वतःवर घेतला. आजोने शेतात चांगली मेहनत केल्यास चांगले पीक निघेल सांगितले परंतु लखुजी तिकडे लक्ष्य दिले नाही. उलट तो उडाणटप्पण्याच जारत करू लागला.

त्याच्या आजोला वाटले की या मुलाचे लग्न करून द्यावे, म्हणजे हा सरळ

मार्गावर पडेल. म्हणून ती योग्य स्थळाची चवकाशी करू लागली. ते लखुजीच्या डोक्यात एक विचार आला.

लखुजीच्या घरा शजारी रामजी पाटील नांवाचा एक शेतकरी रहात अस. त्याची पत्नी जानकी लखुजीबरोबर शिक्षित अस तिची आई वारली होती. म्हणून घरकामाची जबाबदारी जानकीवरच येऊन पडली होती ती घरकामात फार हुशार निपाती लखुजीत, लग्न करायचे तर तिच्याशीच असे मनाशी ठरविले.

नंतर लखुजी रामजी पाटीलाकडे गेला त्यान रामजीच्या मुलीला मामणी घालली तेव्हा रामजी त्याच्यावर गप्पावला. म्हणाला—“तुझ्यासारख्या आळशी उडाणटप्पूला आपली मलगी कोण घेईल रे? बापाचे जी जमीन मागे तुझ्यासाठी ठवली आहे, ती साभाळ म्हणजे पुरे!”

सैपाकमगन काम करताना बाप लख-
जीला म्हणाला ते जानकीने सर्व ऐकले.
लखुजी घरी आला, पण त्याला बाप आली
नाही त्याला आयुष्याचा बोट आला
आणि जंगलात जाऊन कोणत्यातरी हिम
प्राण्याच्या तोंडी स्वतःला देऊन त्याने
आत्महत्या करण्याचे ठरविले. तो धरून
निघाला तो सरळ जंगलात गेला.

काळोखात तो बुराच खोल जंगलाने
गंला. परंतु त्याला कोठे बाध, सिंह, लाडगा
किंवा साधा कोल्हासुद्धा दिसला नाही.
परंतु एका झाडीत कोणीतरी लपड्या
खेळत असल्यासारखे दिसले. लखुजीचे
पायच गारडले. तरी धीर करून तो एका
झाडाबाजू जाऊन उभा राहिला.

एक भयंकर आकृतीची भूत त्याला भेटली.
भूत मूलाचे डोळे बंद करून मोठ्याने
ओरडली "भुड्या!" भुतिणीने आपल्या
मुलाच्या डोळ्यावरचे हात काढून घेतले व
तो इतर मलांना हुडकू लागला.

तो झाडाबाजू लपत मुलांना शोधत
लखुजी उभा होता तेथे आला. लखुजीला
पाहून तो ओरडला.

लगच लपलेली भुताची गिरे पावत
आली आणि त्याची लखुजीला घेऊन
लखुजी इतका धावला की बेशुद्ध होऊन
आपण पडतो की काय असे त्याला वाटत.

भुतिणीने लखुजीला आश्चर्याचकित
होऊन पाहिले आणि मुलांना दूर जाऊन
धळायला सांगितले. नंतर लखुजीला

म्हणाली-"ही रात्रीची वेळ असा वेळी
जंगलात पाऊल टाकायची हिमंत तुला
कशी काय आली? तू खरे काय ते बोल-
लास तर मी तुला सोडीन, खोटे बोललास
तर आयुष्यभर माझी मूल गाढवासारखी
तुला वागवितील

भुतिणी म्हणाली ते ऐकून लखुजीची
हिमंत वाडली. त्याने तिच्या तोंडी गरीब
आहे हे सांगितले आणि हेसुद्धा सांगितले
की जानकीला तो मागणी देऊन त्या तिच्या
बापाकडे गेला तेव्हा तिच्या बापाने त्याचा
अपमान कसा केला, पुढे आपली गरीबीमुळे
कशी कुचंबणा होते हे सांगून म्हणाली-
"जर मी श्रीमंत असतो तर रामनाथने
माझा अपमान करण्याचे धाडस केले असते

का? जानकीजी माझ लग्न होणे शक्यच
नसेल तर मी जंगलां काय आणि मैलां
काय, एकच! मी जिवाची आशा सोडूनच
जमनात धावलो आहे!"

"अस्स! अस आहे होय? तू कोणाच्या
तोंडी सांगून पाठविले असतेस तर मी
तुझ्याकडे हव भरभरून सोन नेसते का
पाठविले?" असे म्हणत भुतिणीने एका
माडाच्या दोळीतून एक जामवयाची पिशवी
काढली त्या पिशवीत मुठी भरभरून
मोहरा भरल्या आणि ती पिशवी लखुजीला
हातात देत ती म्हणाली-"तू खरे बोलत
आहेस असे मी मानते तू हे सोन घेऊन
जाऊन तुला पडलेल्या मुलीची जखमा
उभे करून दे!"

लखुजीने बायल भुतिणीला केला आणि आपल्या घराच्या वाटेने निघाला. ती आपल्या मावी पाचला तेव्हा चांगल ठजायले होते.

लखुजी भरत रामजीच्या घरी गला आणि चामड्याची पिशवी त्याला दाखवून म्हणाला- "तुम्ही माझ्या आळशीपणाची चेण्टा केली होतीत. हे ध्या, पिशवी भरून सोने घेऊन आलो आहे. तुम्ही पिशवी उघडून पाहिलीत तर डोळे दिपून जातील मला वाटने की जानकीबरोबर माझ लग्न करून घायला दुम्हाला हरकत नसावी."

रामजीने थक्क होऊन चामड्याची पिशवी उघडून पाहिली. त्या पाठीपाठ

'मुस्त असा आवाज करून पिशवीतोल हवा बाहेर निघून गेली आणि पिशवी रिकामी झाली.

पाहिलेस या पिशवीत वाऱ्याशिवाय काही नाही.' असे म्हणत रामजीने पिशवी दूर फेकून दिली.

लखुजी आश्चर्याचकित झाला त्याने पिशवीत हात घालून पाहिले. आत सोन्याची ताणी नव्हती. हो माझाच दिवस आहे या पिशवीत त्या भुतिणीने मोहरा भरलेल्या मो स्वतः दोन्घांनी पाहिल्या होत्या. असे तो रडण्या आवाजात म्हणाला.

"अरे, शहाण्या! लोटच दोन्याचं झाल तरी ते विदवास करण्यालायक तरी हव. म्हणजे हो, मला पुष्कळ कामे आहेत." रामजी रामान म्हणाला.

जानकी घराच्या आड उभी राहून राबं गहात एकल होती. लखुजी डोके काजवीत म्हणाला- "भुतीण झाली म्हणून बशी कमवेगिरी! आजच रात्री जातो तिच्या समाचार घ्यायला. तिच्या जिज्या घरून तिला बंदडून काढतो." असे म्हणत तो आपल्या घरी निघून गेला.

दिवशी रात्री लखुजीने जगलात जाऊन पाहिले भुते काळच्यासारखी लपटाव नळत होती. लखुजी भुतिणीजवळ गेला व दरड्यावून तिला म्हणाला- "तू तर एकदा

ज्यावे आहिम कीं ग! सोने सांगून पिशवीत वारा भरून दिल्या होतास का?

भुतीण आपल हसू आवडून म्हणाली- "तुला लपटावाचा खेळ येतो का? एकाचे डोळे बंद करून ते उघडण्यापूर्वी इतरांनी समोरून माहीसे व्हायचे असते. मी तुझ्याशी लपटाव खेळले होते. तू निराश होऊन आत्महत्या करायला निघाला होतास. तुला तो उतराह कमी करण्यासाठी मी तुला हे लुटपुटूचं सोने दिलं. हात माणस आत्महत्या करून स्वतःच आयुष्य पाळवून बसतो. आमच्या सारखी भुत होऊन राहण्याशिवाय त्याला काही साध्य ज्ञान नाही. आता घरी जाऊन अल्पशा जमिनीत मेहनत करून पीक काढ. थोडी जमीन खडाने कर. शेतीच्या घशात फायदाच फायदा असतो. कोणतीही स्त्री नवऱ्याला फुकटचा पुढ्या झोडू देत नाही. मेहनत करण्याच्या नवऱ्या जहलच तिच्या मनात आदर भरतो. आळशी नवरा असेल तर त्याला बायको करून कधीच मान मिळणार नाही.

भुतिणीने जणू त्याच्या थोवडीतून मारल्यासारखे लखुजीला वाटले. त्याला त्याच्या आळशीपणाबद्दल उघाणटपूपणाबद्दल लाज वाटली. त्याच्या मनात ज्ञानोदय करणाऱ्या भुतिणीला तो नमस्कार करायला निघाला. पण ती तेथे होती कोठे?

लखुजी तेंपून घरी आला तेव्हा जानकीने दार उघडून त्याला विचारले- "ओहो, तू पैशांची भीक मागायला या मध्य रात्रीच्या वेळी भुताकड गेला होतास का?"

लखुजी दचकला. म्हणाला- "हे सर्व भाक्या पूर्व आयुष्यात होत होते. आजपासून मी मेहनत करून शेतातून पीक काढायचे ठरविले आहे."

जानकी काही म्हणणार, त्याच वेळी रामजी पाटील घरातून बाहेर आला आणि म्हणाला- "अरे बेट्या, तुला ही अवकल या पूर्वीच आली असती तर मी स्वतःच तुझ्या आजोला भेटून माझ्या मुलीला पदगाल घ्यायला विनंती केली नसती का?"

रामजी म्हणाला ते ऐकून लखुजीबरोबर जानकीलासुद्धा फार आनंद झाला.

बिलव्याजो कर्ज

धर्मपूर येथे सोनूशेट नावाचा मावकार होता. तो गरजूना कर्ज देऊन त्याच्या- गाळून बसूळ करी. त्याला आम- धामच्या पाच पंचवीस गावातील लोक ओळखत. त्या ज्या जरा जारणच घेई कर्जाद्वाराला पिलून काही म्हणून कुटूंब धुळीला मिलाजी

एकदा लोकनाथ नावाचा एक माणूस सोनूशेटकडे कर्ज पायायला आला. त्याला त्याच्या मुलीच्या लग्नासाठी एक हजार रुपय कर्जाऊ हवे होते. लोकनाथ धर्मपूर- चाच राहणारा होता म्हणून सोनूशेटला त्याच्या जमीनजमल्याविषयी चांगली माहिती होती.

सोनूशेट म्हणाला-“लोकनाथ, तुझ्या जवळ तू राहतास त्या झोपडीशिवाय काय आहे रे? तू एक हजार मागता आहेस. मूळ तर सोडूनच दे, व्याजमुद्धा फेडायची तुझ्या

अंगात नाही. तुझ्या झोपटाची किंमत दोनशेच्या जवळ पणार नाही. म्हणून तू माझ्याकडे कधीतरी येऊ नकोस.” कर्ज तर दिलेच नाही, सोनूशेटने आपल्या झोपडीचा ठराव करून आपला प्रयत्न केलेल्याहून फार वाईट वाटल. तो बरी परत जाल असता वाहेत गावचे पाटील मरल.

लोकनाथने पाटीलसाहेबांना त्याच्यावर प्रमाण आणि सोनूशेटने दिलेले उत्तर गाणितले पाटील स्वभावाने चांगला होता राधिकच्यांना काही मदत करता आली नव्हतीत असे त्याने आप विचार लोकनाथला एक उपाय सुचविला आणि म्हणाला-“जर का माझा प्रयत्न यशस्वी झाला तर अनेकांचा फायदाच होईल. नुकसान कोणाचेच होणार नाही. सोनूशेट सायकाराला मुद्धा चांगला पडेल.”

एका आठवड्यानंतर लोकनाथला पुन्हा आलेला पाहून सोनूशेट कपाळाला आठचा पडलेली स्थितीत काही बोलणार इतक्यात लोकनाथ म्हणाला-“मी तुमच्या लग्नाविषयी तुमच्यासाठी बोलायला गेला त्या करिता कर्ज मागला आला नाही. पाटील साहेब मला तुमच्या की दरबारात त्याचा कोणो मित्र आहे, त्याला दोन हजार रुपये दिले तर तो तुमच्या सरकाराची नोकरी मिळवून देईल हा चांगला महाशे रुपये पगार मिळेल तुम्ही मागाल ते मागू शकता आहात. तेवढे दोन हजार रुपये दिलेत मोठी कृपा होईल. सोनूशेट आश्चर्यचकित होऊन दोन मिनिटे काहीच बोलला नाही. नंतर लोकनाथला पुन्हा

चार दिव्या हासहून माधारी पाटीलसे ज्ञातसाभरात पाटीलकडे स्वतःच पाटील- साहेबांना भेटायला गेली. म्हणाला-“पाटीलसाहेब, मला नुकतेच कळले की दरबारात तुमचा कोणो मित्र मोठ्या हुद्यावर आहे. तुम्हाला माहीतच आहे की मायकारीच्या घनात बरीच देवघेव होते. म्हणून वाटले की दरबाराच्या नोकरीत आपला कोणो असला तर ही दोन हजार रुपये देतो ही रंगपत्र वक्षित समजा माझ्या मुलाला चिकटवून कोडे तरी!” असे म्हणत सोनूशेटनी दोन हजार रुपयांची धेळी समोर ठेवली

पाटलानी ऐदीत मान हलवीत धेळी उचलली व म्हणाल-“ठीक, पाहातो प्रयत्न

करून, परंतु काम होईल की नाही ते उरा-
यला चारसहा माहेने, वर्षभूदा लागेल!"

"ते मो तुमच्यावर सादतों" असे
सांगून सोनूशेट घरी निघून गेले.

पाटलांनी दुसऱ्याच दिवशी लोकनाथला
एक हजार रुपये दिले. उरलेले एक हजार
आणखी एका शतकन्याला कर्ज व्हाजाने
दिले त्याला बेलजोडी प्यागला नी
रक्कम हवी होती.

त्यानंतर सोनूशेट अनेकदा पाटलाच्या
घरी आणि दरबेपेस पाटलाला आडवण
करून को त्याच्या मुलाला नोकरीवर
लावून द्यावे. प्रत्येक पाटील सोनू-
शेटकर सांगत की त्याचा मित्र
करीत आहे व प्रयत्नांला यश मिळायची
शक्यता आहे थोडा वेळ लागणार.

एके वर्ष लोटले पाटलाकडून शत-
कन्याने एक हजाराने कर्ज मागून नसले होते,
त्याने कर्ज फेड करीत म्हटले-"पाटील
साहेब, समयी तुम्ही मदत केलीत व
ऐन वेळेला बेल विकत पैसे मला

जाले या वेळेला चांगले पैसे मिळाले. कुठून
जे हजार रुपये दिलेले त्याने व्याज व थोडे
पैसे जास्त जाडून मोठे हजार पैसे
करत आहे."

त्यानंतर दुसऱ्याच दिवशी पाटलांनी
सोनूशेटला बलावून दोन हजार रुपये परत
दिले. म्हणाले-"माझ्या मित्राने सग-
ले प्रयत्न केले परंतु होऊ शकले नाही.
हे पैसे परत आणून दिले."

सोनूशेटला पाटलावर आला. या
या गृहस्थाने दोन हजार रुपये बिन व्याजी
आणि कोणाला कर्जाकडे देऊन
व्याज फुकटाच घ्याल तर नाही?

सोनूशेटला घरच्या बाटेवर लोकांचा
भेटना त्याला सोनूशेट म्हणाले-"मो
भाजपयंत पाटलाला एक थोर उदार माणूस
मानत आला. पण वर्षभर त्या गृहस्थाने
दोन हजार रुपये कोणाला तरी
देऊन फुकटाच व्याज घ्याल की!"

लोकनाथ काही न देता नुसते
स्मित करून पुढे निघून गेला.

गणेश पुराण

गजानन पंडिताच्या घरी कामधेनुसारखी
एक दुर्भतो गाय होती. नंद नावाचा
एक माणूस त्या गाईला चारा पाणी घालून
तिचे दूध काढी व पंडिताला
निर्मळ द्राष्ट दुध आणून देई. स्वरकेसरीने
नंदला लोभ देऊन त्याने करावयाचे
ते चांगले पडवून ठेवले.

गणपतीचतुर्थी पासून अनंतचतुर्दशी
पर्यंतचा गणेशोत्सव सुरू झाला. त्या
उत्सवाला मुलगी, जांयई नमूगणेश भट्ट
सर्वांना घेऊन जवळच्या कल्याणी नगरी
घेऊन यायला गजाननाची बायको गेली
होती त्याला बायला तशीर झाला.

गजानन पंडितांचे गायन ऐकण्यासाठी व
भक्तिरस पान कटण्यासाठी दूरदुर्लभ रसिक

थोडे वातापी नगरी येऊ लागले होते.
दिवशीच उत्सव प्रारंभ होणार होतार.
गजानन पंडितांचे गायन गणपती चतुर्थीला
सुरू होणार होते.

नंदने स्वरकेसरीने सांगितल्याप्रमाणे
पेल्यातल्या ताजे आणलेले दूध
ओतून तो गजानन पंडिताला दिला.

पंडिताने पेल्यातले पाणी
मिसळलेले दूध पाहिले व आश्चर्यचकित
होऊन विचारले-"नंदा, हे काय रे? आज
पर्यंत तू दुधात कधी पाणी घातले नाहीस."
गजानन पंडिताने विचारताच नंद ओरटून
म्हणाला-"तो गणपती साक्षी आहे. मो
दुधात पाणी घालून आणले नाही. मो
शपथ घेऊन सांगतो."

गजानन पंडिताशी तळपणे बोलणारा वागणारा मंद त्या दिवशी असा निर्भंगपणे ओरडत असलेला पाहून त्या वाटेने जाणारे लोक आश्चर्य होऊन आगच्या जागी धडकले. त्याच वाटेने स्वरकेसरी जात होता तो थोडा दूर उभा राहिला आणि मनात गुदगुल्या पाहू लागला.

गजानन पंडिताने घोड्याचा रामानेच बोले वटारून नंदाच्या विचारले- "शपथ घ्यायलाही तयार झालास काय? ये तरी कोणाची शपथ घेतोस ते? पाहू रे तरी!"

शपथच घ्यावी लागणार हे कळताच नंदा मागेपुढे करू लागलेला पाहून गजानन पंडिताने दरडावून विचारले- "असं काय

घडतों असेस? शपथ का नाही घेत?" नंदा धावरल्यासारखा झाला.

दूर उभा असलेला स्वरकेसरी शिष्टा-सारखा पुढे येऊन म्हणाला- "तोंडातून निघाल्या बरोबर एवढा राग काढतां का त्याच्यावर? ये रे शपथ सांगितलेले मरळ बोल, समोरचा दिवा विझवून ये शपथ। भिषाच कारण काय?" असे म्हणत त्याची समजूत घालीत असल्याचे त्याने सोंग केले.

स्वतःला भावरण्याचा अर्धांमूर्धा प्रयत्न करीत घोर करून समोरच्या खोलीत गोन्याच्या गणेशमूर्तीसमोर असलेल्या दिव्या समोर जाऊन उभा राहिला कापण्या आयाजात म्हणाला- "मी जर दुधात पाणी घालून असेल तर माझे दोन्ही हात पडू देत, नाही तर तसं म्हटलं असेल तर माझा गळा पडू दे!" असे म्हणत त्याने दिवा विश्रुवित्त आणि दोळे घट्ट बंद करून घेतले.

गजानन पंडित पाक होऊन पहिल राहला. त्याचा कंठावरोध झाला. त्याच्या तोंडावाटे गळदच फुटूननात.

"आ हो, पणवर गोष्ट बाली होनी वाटतं!" असं चार माणस बोलत असतां स्वरकेसरी म्हणाला- "शपथ घे म्हणून म्हणायच म्हणजे घड्या का हो?" नंदाने स्वरकेसरीचा आवाज ओळखून दोळे उघडले

आणि आपले हात जागच्या जागी असल्याचे पाहून घाईघाईने स्वरकेसरी होते तिकडे धावला.

त्याच वेळी बालगणेश मट्ट म्हणत तेथे आला व म्हणाला- "आजोबा, मी माझीतून उतरून धावत पुढे मात्तो. बाकी बगैरे माझीतून घेत आहेत" असे म्हणत त्याने आजोबांकडे पाहिले व निश्चेष्ट उभा राहिला. तेथे जमलल्या लोकांनी सांगितलेले ऐकल्यावर पट्ट दावून आणि कथारेवर दोन्ही हात ठेवून उभा राहून म्हणाला- "नंदा, यांचे"

स्वरकेसरी बरोबर निघालेला नंदा गंजगुण झाल्यासारखा जागच्या जागी पांढऱ्या आणि खोलीत दिवा अजून तसाच ठेवत असलेला पाहून धावरला.

बाल गणेशमट्ट म्हणाला- "तु दिवा चांगला मालवलेला नव्हतास अस वाटत. म्हणून पुन्हा शपथ घे पाहू!"

"काही श्वायचे कारण नाही आ पुन्हा शपथ घे रे," नंदाच्या पाठीला मूण करून स्वरकेसरीने जायला सांगितले.

बाल गणेशमट्ट त्याच्या म्हणाला- "नंदा, मी म्हणतो ने कदावर एक तू असे म्हण. 'मी जर पाण्यात डूब घालून दिलं असेल तर माझे दोन्ही हात पडू देत!' असे म्हणून दिवा मालव"

नंदाच्या त्याच्या डोव्यावर धावरणार पाणी ओतल्यासारखं तो थरथर कापत जाण्या आवाजात म्हणाला- "दादा, मी नाही गंत! या स्वरकेसरींनी मला सांगितल्या सारख मी पाण्यात डूब घालून आणत होते. दुधात पाणी घालून आणत नव्हत अशी मी शपथ घेतली होती. कर, मी चुकलो!" असे म्हणत घाईघाईने जाऊन चांगल्या दुधाचा तांब्या घेऊन आला व तो बाल गणेशमट्टच्या समोर ठेवून गुळमे देऊन उभा राहिला.

तेथे जमलेले सर्व लोक हसू लागलेले पाहून स्वरकेसरी सवीची नजर चुकवून तेथून निसटला. कितोच जण त्याच्या जोधापे धावले.

तेव्हा गणेशभट्ट लोकांकडे पाहून म्हणाला- "पाहिलान्त! शरणा घेणारे आणि घेवणारे सर्व आहेत! शब्द बघून सत्यावर पांथकण जालणारे लबाड आहेत. भाळणाभाळणा लोकांता फसविणारे फसवे लोक आहेत।"

"होय रे बाबा! तू लहान आहेस, परंतु तू म्हणालास ते बरोबर आहे. सर्वांचे डोळे उघडले!" या शब्दात मुलाची प्रशंसा करीत आणि गजानन पंडिताचा अवरोधलेला कंठ मोकळा झाल्या बद्दल आनंद मातीत सर्वे लोक तेथून निघून गेले.

गणेशभट्ट म्हणाला- "आजोबा! तुम्ही इतके मोठे आणि विद्वान आहात; तरी

मोक्या लोकांसारखे या आनाना-पयावर कसा काय हो विश्वास करता? आश्चर्यच आहे नुस!

पंडिताने गणेशभट्टला पोटाची भट्ट आवळून घेतले व म्हणाले- "होय, बाबा गणेश! असे म्हणत असता रस्त्यावर पाठी येऊन थांबली.

गजानन पंडिताने डोळे उघडून पाहिले, पण बाल गणेश दगड्या, त्याच वेळी बाल गणेश गाठीतून उठो मारून बाहेर येत असलेला दिसला.

पंडिताच्या नेहऱ्यावर आनंदानरोबर गेली घटकली. "गणेशा!" असे म्हणत आनंदाने आनंदभैरवीचे काठीत असल्यासारखे ओरडले.

गंष्ट रावकीत पावन मिश्र म्हणाले- "मुलांनो, तर सांगा प्रथम बाल गणेश भट्ट म्हणून आला होता तो कोण रे? सांगा पाहू!" असे त्यांनी म्हणतांच मुले म्हणाली- "आणत्ती कोण? आपला गणपतीच, बातापो गणपतीच!" त्यांच्या स्वरांत मोठ्यांनी ही आपला स्वर मिळविला. पावन मिश्र पुन्हा मागू लागले-

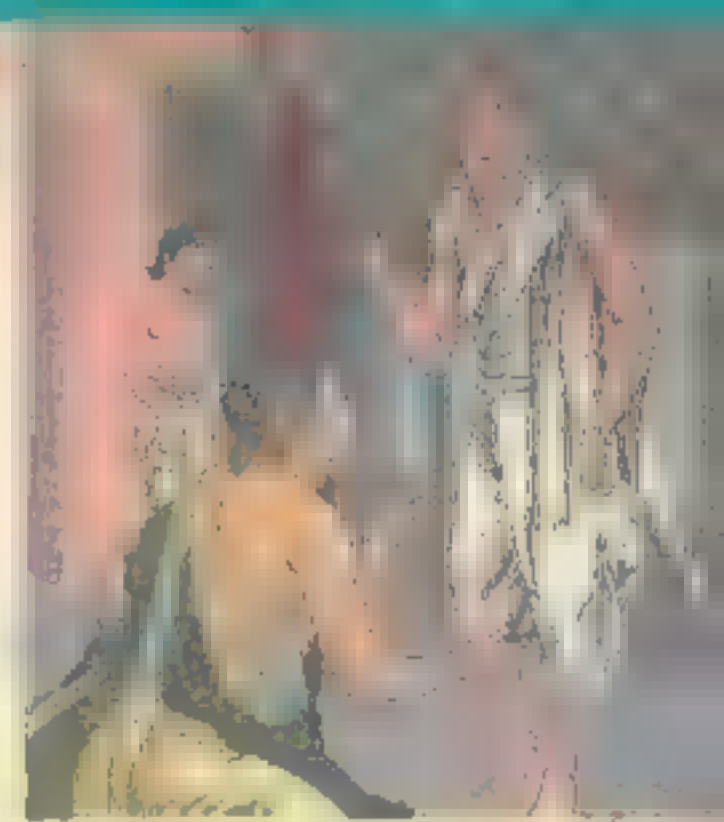
"आजोबा!" असे म्हणत गणेश भट्ट हात पुडे करून येत असता- "गणेशा!" म्हणत गजानन भट्टने मातकाला उचलून घेतले. मातकाला म्हणाले- "गणेशा!

गणपतीने कामग्यावर अनुग्रह करून तुझे रूप घेऊन आला आणि आपले घर पवित्र केले. हे गजाननचे देऊळ आहे!" असे म्हणत साठी जळटलेल्या म्हाताऱ्याने लहान भूतारच्या उड्या सुरवात केली आणि "नृत्य करीत गजानन विभक्तिट..." म्हणत आनंदभैरवी रान म्हणायला सुरवात केली. त्या गायनाचा प्रतिध्वनी घटेना होतो तसा सर्व गावभर दुमदुमला.

गावभर पसरलेल्या त्या आनंदभैरवाच्या स्वरान मग्न होऊन स्वरकेसरी येऊन गजानन पंडिताचे पाय धरून म्हणाला- "गुरुदेव! आपण शमा घेती असे म्हणे पर्यंत पाय साडणार नाही."

गजानन पंडिताने चटुदिवी खाली वाकून स्वरकेसरीला दोन्ही हात धरून ठेवले व म्हणाले- "स्वरकेसरी! आपण निमित्त मात्र असतो सर्व त्या गणपतीची लीला आहे! तुम्ही संगीत शास्त्राचे केलेले आहे. मी भक्ति व प्रेम यांना महत्त्व देऊन अवितरसात मिमन होऊन गाणे म्हटल तरच तुम्ही उच्च दर्जाची पांचले अस मानतो, एवढेच आता या पुढे माग्याच्या गणेशमूर्ती सर्व तुज्याच हे नवे सत्कार मला नकोसे वाटू लागले आहेत. या पुढे मी संगीत सम्राटून कधी गाणे म्हणणार नाही."

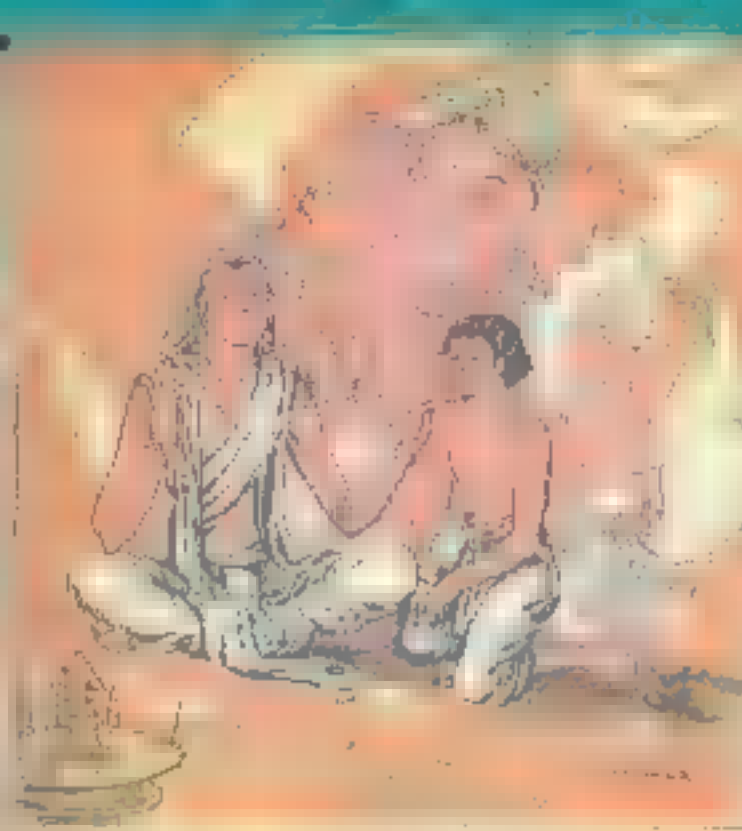
चांदोबा

असे म्हणतांच बाल गणेश भट्ट म्हणाला- "आजोबा! तुम्ही परमा बसून स्वतःच्या होशेसातर गाऊ लागलात तर नाही घालणार.

गजानन पंडिताने हात ओढून गणपतीचे नमन केल व म्हणाले- "हे विघ्नहर्त्या गणनामका! तू पाह्या तोंडी जो उपदेश केलास आश्चर्यसं भी तुझ्या प्रमाणच गायन करीत राहला वापुस तुझ स्तवन करण्यासाठीच गायन करीत. एक-याच्याच्या हृदयात तू कर. सत्कार समारंभापासून मात्र मला वांचव."

तेव्हा स्वरकेसरी म्हणाला- "गुरुदेव! आपण रचिलेली शक्ति मीसे आपण म्हणता

त्या पद्धतीने गाणान्या व्यक्तीसच सुवर्ण मूर्ती लावले. अशा तऱ्हेने तरी आमच्या भूषणात तुमच्या सारखीच भक्ति भावना उत्पन्न होवो असा आशीर्वाद द्यावा!" असा भूषण स्वरफेसरीने ओजले पुढ केली.

गजानन पंडिताची पध्दयाव्दी पूर्ती आली. त्या संदर्भात ते नकोनको म्हणत असताही त्या दिवशी संध्याकाळी वातापि गणपतीच्या समोरच्या पटागणात एक मोठी सभा झाली पुष्पमालानी सजविलेल्या सभा पीठावर पण्डितपूती उत्सव समारंभ थाटा-माटाने पडला.

गजानन पंडित हात जोडून म्हणाले- "कित्येक घोर कुख्याती संगीत जाणि-

कविता भक्तीलाच अर्पण केली आणि तोच सन्मार्ग म्हणून मानले. त्या सर्वांना मी नमन करतो. भाषाही तपाच विश्वास आहे. त्याहून जास्त माझ्यात स्वतःच विशेष असे काही नाही." असे मागून अनेक राग गृफून रागगुच्छ गणपतीचे फोनिगान करीत गजानन पंडिताने प्रस्तुत केले. ते गायन एकत्र असतां उत्पन्न गण-ज श्रोत्यांच्या अंतर्गटकावर अकित झाले ते सर्वकाळ राहून गेले.

वातापि नगराच्या इतिहासात गजानन पंडिताचे वरिष्ठ सुवर्णक्षरंती लिहिने गेले आहे, असे मागून पावन मिथाने गजानन पंडिताची कथा संपविली

एने दिवशी यरोचकी मुलं ह त्यांच्या पाठीमागे गर्दीकळत उभे राहलेले मोठे लोक एका चित्रकाराला नक्षपूर्वक पहात होते व ते चित्र असावे या दिवशी परस्परांना विचारत होते. त्या चित्रात एक विचित्र हरिणाचे चित्र होते. ते हरिणाने भूत असावेसे भासे. त्याच चेळी पावन मिथ्यांनी सभा मंदयात पाऊल टाकले ह मुल उत्सुकतेने व कुतुहलाने हरिणाचे चित्र पहात असल्याचे ओळखले व म्हणाले- "मलानी! या कथा, ती कथा मी सांगतो एका!" असे मागून गोष्ट संपू लागले :

इंद्राने सगर चक्रवर्ती राजाच्या यज्ञासाठी म्हणून सोडलेला घोडा धरला आणि बांधून ठेवला. वृद्ध राजाचा यज्ञ निविघ्न पार पडला नाही. इंद्राने घोडा चोरून नेला.

वृद्ध महाराजाचा मुलगा असलेल्या अभिनंदन नावाच्या मुलाने इंद्राला त्याचा भाग न देता यज्ञाचा आरंभ केला. इंद्राला भयंकर राग आला व त्याने कालाळा पोटभर वायला प्यायला घालून अभिनंदनाचा ~~...~~ कर अशी विनंती केली.

~~...~~ वेळेचा अधिपती. प्राणि-मायाच्या जीवना मरणाचे मूल कारण कालाळा धर्म धर्मराज असे ही म्हणतात.

कालाने सशंपुण्याचे आवाहन केले. अभिनंदनाच्या यज्ञाच्या होमकुंडातून एक महाभयंकर असे प्राणिरूप मृत निर्माण केले. सगळे भूत पूर्वी कधीकोणी पाहिले किंवा ऐकले ही नव्हते की त्याच्या विषयी काही माहीत ही नव्हते. म्हणून ऋत्विज अश्वर्य

वगैरे सर्व त्याला पाहून घाबरून पळाले यज्ञवेदिका नष्ट झाली.

अभिनंदन हा गणेशभक्त होता. त्याचे गुरु वशिष्ठ म्हणाले—“राजा, मध्ये बसे विघ्न येईल असे समजूनच होमकुंडा समोर मोठे स्वस्तिका पोठ तयार करविले होते. स्वस्तिक हे गणेशाचे चिह्न आहे. यणपतीचे प्रतिरूप म्हणून दृढहीची एक गोळी करून स्वस्तिकाच्या केंद्रस्थानी ठेव च तिला नमस्कार कर! ते स्वस्तिक हे विघ्न दूर करील राजाच तसे केले

रांगोळीने काढलेल्या त्या स्वस्तिक केंद्रातून एका अत्यद्भुत नाशके कणन बाहेर आले अ त्या महाभयंकर भूताला जणू काही गिळून ~~...~~ रांगोळीचे कण मोठ्या ~~...~~ कदमले, कित्येक राक्षसी युग्मा त्या भूताच्या सर्वांगावर चढल्या आणि त्याचा चावा पडू लागल्या. भयंकर भूत इमिनीवर गडबडा लोळू लागले आणि क्षणार्धात अदृश्य झाले

भितरा युवराज

फार प्राचीन काळातील गोष्ट आहे. इराण देशात एक युवराज होता तो सर्व लक्ष्मेने योग्य होता, परंतु चंद्रावर दाग असतो तसा भितरेपणा त्याच्यात होता. युवराजाला विसावे वर्ष लागून गेल्यावर त्याचे वडील दारुले म्हणून ~~...~~ राखवा-भिषेकाची तयारी सुरू आली

त्या देशात एक प्रणाल होती जी कोणी युवराज गादीला वारस ~~...~~ त्याला मित्राणी हुद्द युद्ध करावे लागत असे युवराजाशी हुद्द युद्ध करण्यासाठी सज्जाने एक मित्र ~~...~~ करून ठेवला त्या मित्राचा विचार मनात येताच युवराजाचे हातपाय गारडले म्हणून उच्चांच राज्याभिषेक असल्याचे ऐक-याचा युवराज आपल्या शेंड्यावर बसून मध्यरात उलटण्यावर निघाला आणि देश सोडून निघून गेला. युवराज तीन दिवस सतत घोड्या-वरून जात आणखी एका देशात यऊन पावला.

त्या देशाचे सृष्टिसौंदर्य अद्भुत होते. गनगचंदी वृक्ष वनस्पती, नद्या आणि पर्वत धामुळ तो प्रदेश फारच रमणीय दिसत होता एका जागी मंदार वन अमलेंली दिसत होती जवळच एक शहराचा मुलगा एका वांगुरीवर आनंदाने गाणे वाजवीत होता.

युवराजाने त्याच्या हाक मारली व त्याची आठख पकड घेतली मग तो धनगर युवराजाला आपल्या धन्याकडे बोलावून पवून गेला. तेथे म.लकान युवराजाला जवायला वाढल व विचारले—“आपण कोण? कोठले राहणारे?”

“अहो, मी एका देशाचा युवराज आहे. मी आपले नाव नाही मानणार परिस्थिति अनुकूल नसल्याकरणाने मी देशभ्रमण करता आहे तूने मी कोठे एकाच जागी

फार दिवस रहातही नाही." युवराज फार दुःखाने म्हणाला.

"तशे मग आपण आमच्याच घरी रहा की! कुठ्ठाळा कोणत्याही वस्तूची उर्जीच मासू इशार नाही. केव्हातरी चांगल दिवस येतोळजे!" ती अंतकरी म्हणाला.

युवराजाने त्या जेसकन्याचे आतिथ्य स्वीकारले. ती दररोज घनगराच्या मुला-घरांवर मंकरे चरायला कोठेचरी जंगलान किंवा धवधव्याजवळ जात असे.

एकादा युवराज सेंदरीघरावर डोंगराच्या टोकापर्यंत गेला. तेथे पुष्कळ पेंढराचे कळप व धनगरांची गॅरे होती. त्याच वेळी दुरून "मिह! मिह!" असा ओरडा ऐकू आला.

धनगरांचीं मवं मुल हाकान जा दगड वळि आली ती घकून ओरडा ऐकू आली. त्या दिशेला धावू लागला.

युवराज ज्या धनगराच्या मुलाघरावर आला होता. मुलगा युवराजाला म्हणाला - "तुला जंगल मी दिशेला दूर कर मा!" परंतु युवराज तर जेव्हा पारठला जायला दळला देखील नाही नाडावाट अख्खी उभरला नाही. तो मुला घणभर घांढला. युवराजाने त्या धावला मिहाना मारायला धावला.

पावघा वेळाने थोर करून युवराज स्वतःचा जीव वाचविण्यासाठी जंगल भटून घानाच्या लपून दमला व ही वेळाने धनगरांची घॅरे दिशेलाकवाने दळला परतली त्यांनी मारलेल्या मिहाना जंगल भूत बरोबर आणले होते.

युवराजाने ते सर्व पाहिले व त्याच्या मुलासमोर धावला मुला लाज वाटला. त्या घनगराच्या घॅरात जेवडे धारस पाव तेवढे देखील आपल्यात नाही या उद्देशाने फारच शर्मिंदा झाला. तेव्हा त्याला पाहून त्याचे पाय भरथर कापत होते. धनगरांची मुल विचून सत्पणान युवराज आडावकन उभरून साली आला आणि त्या गावात पुन्हां पाऊल न टाकताच दुसऱ्याच दिशेने निघून गेला.

तीन दिवस केव्हाच युवराज एका वाळवंटाच्या प्रदेशात आला. तेथे एका सैन्याचा पक्ष पडलेला होता. त्याने तबू वगैरे दिमत होते. त्या सैन्याच्या समवेत युवराजाला प्रेमाने बोलावून त्याच्या जेवणाखाण्याची व्यवस्था केली. शेतकऱ्याच्या त्याने सांगितले होते तसे तो त्या अरण करीत असल्याने सांगितले व युवराजाला युवराज असल्याचे सांगितले.

आपण आपल्या सैन्यात एक सैनिक म्हणून राहावे आपल्याला कोणतीही उर्जीच मासू नये याची आम्ही काळजी आहे. पांगले दिवस कधी तरी पत्तोळजे." येनापती म्हणाला. युवराजाने त्या बोष्टीस टाकार दिला.

तेथे त्याला कोणत्याही तबूचा काळजी नाही. परंतु एके दिवशी मवं सैनिक युवराजाने वसून निघाले. युवराजाला युवराज निघायला सांगितले. त्याने विचारले - "तुम्ही कोठे निघायला?"

येनापती डोंगरात मिह आंहेत त्याची निवार करायला निघाला आहे. किंवा दिवस बंद करायला आल्यामुळे माहेत व जीव दाखीत जोधरायला येऊ लागला आहे. ती जंगलामाती निवार हो एके उभर मावला आहे. सैनिक बुद्धी-मात्र दखीत राहिले.

युवराजाला मुठकाय नव्हती आता जाण भागल होती परंतु त्याची छाती घडघडत होती. आभारक्षणासाठी मुला सिद्धाची अज सायला, राहणा न करणाऱ्या युवराजाला, मिहाना जोधत मिघामेल्या लोकांना पाहून ते सर्व खरोखर राहसी व शूर असले पाहिजेत असे वाटले.

सैनिक डोंगरात धारल्या उरावर युवराजाने आपल्या घोड्याला दुसऱ्याच दिशेने वळविले. काही दिवस प्रवास केव्हाच तो एका मोठ्या शहरात येऊन पोहोचला. हेरांच्याकडून त्या देशाच्या राजाच्या कळले की हा कोणी देशभक्त झालेला युवराज आहे. तेव्हा राजाने युवराजाला

आपल्या धाड्यात बोलताच पत्तल राजाला जा मानभरासच मिळायला द्या, ती सर्व त्याला दिला. चांगले दिवस येई पर्यंत त्याने त्याच्याचकड रहावे, असे त्या नगराच्या राजाने सुचविले.

त्या राजाला एकलती एकच मुलगी होती. ती सुंदर होती व हुशारही होती. या देशभ्रष्ट राजाला कोणत्याही प्रकारे दुःख होऊ नये यासाठी ती त्याच्या बरी-बरीच बोलण्यास व त्याची करमणूक करण्यास त्याच्याकड येऊ लागली.

युवराज त्या गावी आला. त्या दिवशी संध्याकाळी जेवणवाण झाल्यावर युवराज व राजकन्या शालनात बोलत असले असता

त्या शालनाच्या बाहेर भयंकर आवाज आला. घडघडत्या छातीने युवराजाने राजकन्याला विचारले- "हा कसला आवाज?"

ती म्हणाली- "काही नाही आमच्या नोकराची आंगई आहे!"

युवराजाला वाटले की काळा नोकर म्हणजे कोणी नियो किंवा हत्यारी असावा. परंतु माणसाला आंगई आली तर इतका मोठा आवाज होतो? कस काय आणि काय आवाज करणाऱ्या नोकराला राजकन्या काय म्हणते? नाही, मागे युवराजाला आश्चर्ये वाटले.

माणशी काही बोलत राहिल्यावर राजकन्या म्हणाली- "सोपायची वेळ, सोपा आया, स्वस्थ आणि तिनं दार उघडले, त्यावरवीर युवराजाच्या गोटात 'धस्स' झाले. दाराबाहेर काळा सिंह होता

काळा! भ्यालात तर रानटी जनावरे मिथान्यावरच तुटून पडतात, माहीत आहे ना! हा तर काळा पाळलेला मित्र आहे! मोठे त्याची देखरेख करते नहमी ना माझ्या बरावरच हिश्टी-फिरती." असे सांगून राजकन्याने सिंहाच्या आयाळीवर कुरवाळीत हात फिरविला.

युवराज काही वेळ निश्चेष्ट पडून राहिला. त्यानंतर राजकन्या सिंहालाबरोबर घेऊन निघून गेली.

त्या दिवशी रात्री युवराजाला झोपच लागली नाही. आपल्याला झोप न येण्याचे कारण नये आहे, सिंह नाही, हे त्याच्या चांगले लक्षात आले. घनगराच्या पोरांनी सिंहाला छार केले, सैनिकांनी सिंहाची तिकार केली. राजकन्याने सिंहाला माणसावढे, त्यांना भय नाही, पाला वाटले आहे.

हे कळल्यावर युवराज उजावायच्या जातच घोड्यावर बसून कोणाला काही सांगितल्याशिवाय स्वदेशीकडे निघाला. युवराजाला आलेला पाहून ममी मातेवाईक दरबारी गर्वांना अत्यानंद आला.

"मी सिंहाची तयार आहे, माझ्याकडे सर्व तयारी करा." युवराज म्हणाला. दुसऱ्याच दिवशी युवराज व सिंह त्यांच्या हुंदासाठी तयारी करण्यात आली.

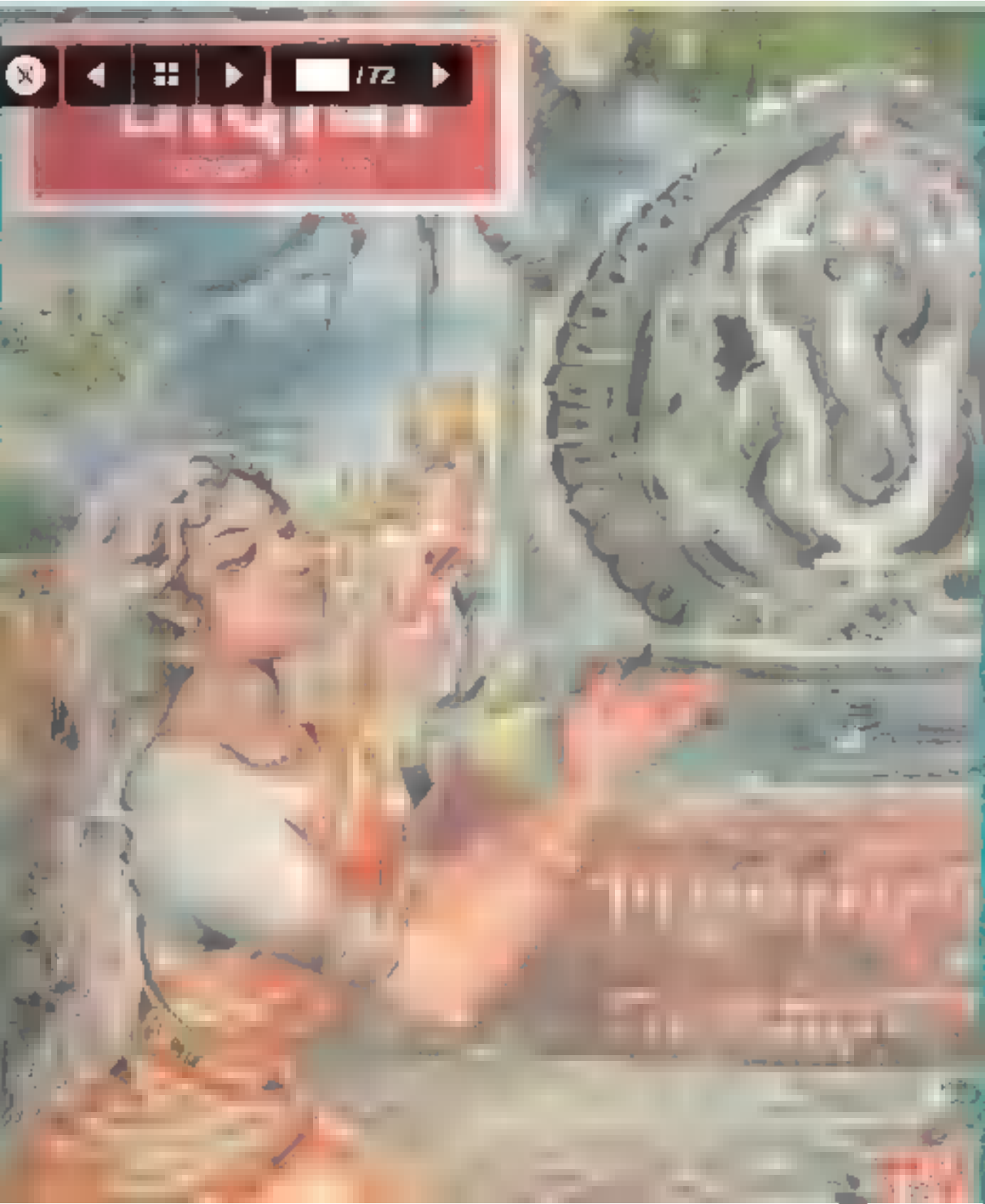
युवराज एक काठी घेऊन मैदानात येऊन उभा राहिला. तेथे सिंहाचा पिजरा आपल्यात आला आणि सिंहाला बाहेर सोडण्यात आले.

पिजरा उघडताच एक डरकाली फोडून सिंह बाहेर उडी मारून मैदानात आला. युवराज हलला नाही. सिंह त्याच्या मारीचाजूला धरतच घालून त्याच्याजवळ येऊन बसला व युवराजाचे हात चाटू लागला. तो पाळलेला सिंह होता. ती गोंष्ट मंथ्यांनी युवराजाला प्रथम सांगितली नव्हती. युवराजाचे धैर्य व साहस सिद्ध झाले.

लगेच राज्याभिवेकाची निमंत्रणे राजे राजवाड्यांकडे पाठविण्यात आली. घेतकन्या-कडे, घनगराच्या मुलाकडे, आळमंडातल्या सेनापतीकडे, सैनिकांकडे, राजांकडे व मुलीकडे मुद्रा निमंत्रणे पोचली झाली, सर्वलोक आले.

राज्याभिविक्त युवराजाला अहोर करण्यात आला, त्यावेळी राजा म्हणाला- "मी काही अहोर आपलेला नाही. मी मुलीलाच घेऊन आलो आहे तिचा स्वीकार कर." युवराजाने राजाकन्याशी विवाह केला आणि दीर्घकाळ भुवने राज्य केले.

भुतांना न भिणार

नागराजने आईवडाला तो लहान असता-
निवतले. बस वर्षे बघावा
होईपर्यंत तो गावातल्या कोणत्या तरी
पोत्याच्याकडे नोकरी आपला उदर-
निर्वाह चालवीत असे. तो तसा हुशारही
भसत्याकारणाने शेतीच्या कामात निष्णात
म्हणून ही त्याला गावात लोक विचारत
नागराज आता लग्न करून भावे व
संसार बाढावा या विचारात होता. परंतु
त्याला कोणी मुलगी द्यायला नकार होईना.
"यऊन जाऊन तू धरगडी, दिवसभर
व कधी कधी रात्रभर तू आपल्या भाव-
काच्या घरी काम करणार. तुला मुलगी
दिलीच तर तुझी व तिची भेट दिवसा
किवा रात्री होईल की नाही, शंकाच
तुला मान वर करायला तरी फुरसत मिळेल
का? तू धरगड्याचं काम सोडून कोणाचं
शेत खंडाने घेऊन करणार असशील तर

आम्ही विचार करू मुला मुलगी द्यायला."
एक शोध म्हणाले.
स्थाने मोठ्या शेतकऱ्यांकडून सडाने
करतो म्हणून विचारून पाहिले,
परंतु कोणी त्याला कसून झाला नाही.
म्हणून त्याच्या मनात ही त्या गावात
अन्मसा, त्या बोट आला.
या गावात राहून उपयोग काय?
नागराज एके दिवशी सकाळी आपले
गाय सोडून निघाला आणि तीन दिवस
एका जंगलातून जात जात चवथ्या दिवशी
एका गावी येऊन पोचला.
त्या गावाच्या चारही बाजूला हिरवी
गार शेते होती. परंतु नागराज त्या गावात
फिरत असता त्याला एका जागी चांगलं
पीक निघायच्या भितीत असलेल्या शेतांच्या
मध्यभागी एक पडीत जमीन व एक जमीनी
पडकी विहार दिसली.

नागराजने मोठी धासा लावून त्या
जमिनीकडे पाहिले व विचार त्या
की या जमिनीच्या मालकाने मला हे मी
खंडाने दिलं तर मी याने मी पिकवीन
असा विचार करून त्याने रस्त्याने
एकाका बांधवून ते शेत कोणाचे म्हणून
विचारले त्याने गावातल्या एका उंच-
बट्याकडे बोट दाखवून म्हटले-"त्या
किल्ल्यात राहणाऱ्या जमिनदाराच आहे!"
आणि पुढे निघून गेले
नागराज त्या जमिनदाराकडे गेला व
आपली सोलख म्हणाला-"मालक,
आपण तो जमीन पडीत सोडून दिलीच
आहे. ती मला खंडाने दिलीत तर मी
तुमचे उपकार मानून आपला उदर निर्वाह
चालवीन म्हणतो!"
तो जमिनदार हसून म्हणाला-"बाबा रे,
त्या जमिनीत मृत आहेत ही या
पंचक्रोशीतल्या सर्व गावकऱ्यांना माहीत
आहे. त्या जमिनीत भयंकर भूते येऊन
रहात आहेत. त्या जमिनीत कोणी पीक
काढणार असेल तर जमिनीतली भूमी
जमीन फुकट देतो अशी मी दंडोसुद्धा
पिटविली होती. स्वतःला हिमकी मानणारे
रात्री नेणे गेले आणि जिवंत परतले नाहीत.
म्हणून त्या जमिनीच्या शान्याला मृदा जाऊ
नकोस!"

मुलांची जीती मूलीच
तसे त्या जमिनीतून भूतांना पिटाळून
लावत तर अर्धी जमीन आपली होईल या
आशेने त्याला उत्साह. तो त्या
दिवशी जमिनदाराच्या घरीच जेवला आणि
कळोस पळताच एक जाडजूड काठी घेऊन
त्या पडिन जमिनीवर गेला आणि एका
झाडाना टेकून बसला.
एक प्रहर रात्र लोटली असेल नागराजा-
समोर दोन भयंकर भूते येऊन उभी राहिली.
नागराजने हातातली काठी घट्ट घरली
आणि त्या भूतांकडे डोळे बटारून पाहू
नसला-"पाह्या तरी तो काय कर-
तात ते!"

“ह्या पंडित जमिनीवर आम्हा दोघा
पैकी कोणत्याचा हक्काचा सर्व आहे.

नागराजन दुसऱ्या भुताच्या कंवरेला
फांदीचे ठोक लावून म्हटले—"दुसऱ्या बरोबरा
बघा मलात घरा बांधले की लग्न ॥ त्याच्या-
चाही बाजूच्या अस्वाराळा भिन ॥ आणि
आत माजोधी साह आणि कुलझाद कोव

तुला भाता दलदलप्याय काय
नाडी दलदलप्याय काय
कनाप्याय ज गं दलदलप्याय
यहिले नून दलदलप्याय काय

नाम रत्न ... वाजापणी कला
य विष्णो ... राजन त्रिपार अम
नाम रत्न ... परतु ... दुसर अल भाष्य

विशद भडकेल त्याला काय ?" दुसऱ्या भुताला भिण्याचे कारण नाही असे सांगून नागराजला जमिनीच्या दुसऱ्या टोकाले नेले व जमिनीवर पसरणारा एक वेळ दाखवून म्हणाले— "पाच मुळ हाताला बांध ते भूत तुझ्याजवळ आल्यावरवर याची पाने विस्तवारीत त्याच्या घुराने ते मरेल. त्याला घेई व ते तडफडून मरेल."

नागराजने त्या झाडाचे मुळ व पान घेतली आणि पहिल्या भुताला सांगितले तसेच सांगून दुसऱ्या दिवशी रात्री पायला सांगितले.

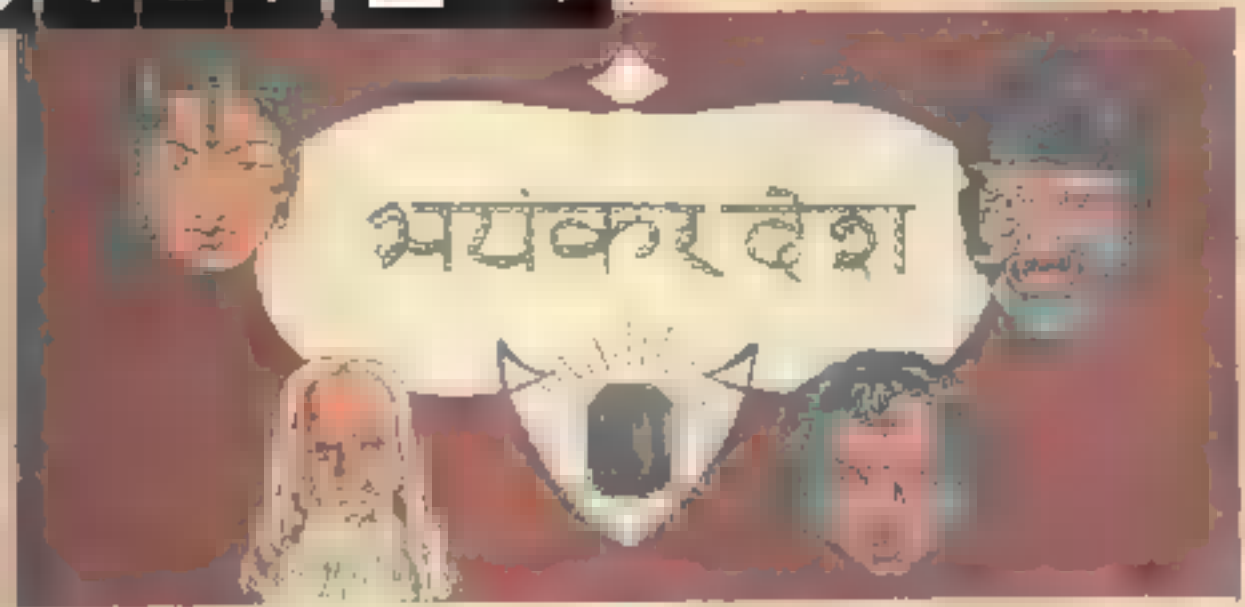
तसे नागराजने जमिनीदाराकडे घडलेले वृक्ष सांगितले. नागराज भुतांच्या पडीत जमिनीतून जिवंत परत आला हीच गोष्ट जमिनीदाराला आश्चर्याची व आनंदाची वाटली.

नागराजने दुसऱ्या दिवशी भुतांनी नांगितल्या झाडाच्या मुळाचा काढून बांधून घेतल्या आणि काळीख पडल्यावरवर एक

संगडी घडून राजा भुतांच्या पडीत जमिनीवर पेटवून शक घेत बसला. एक प्रहर रात्र आल्यावर दोन्ही मुले विचारीत होती की काय कुसा निर्णय आहे ?

त्याने भुतांना आणखी जवळ पायला सांगितले व म्हणाला— "मी विवसभर त्याच शास्त्रावरचे आहे. त्याला हाता ही पटीत गसोन आपल्या तिघां पैकी जो जास्त जवळपास असल त्याची असा निर्णय आहे. मीच जास्त आहे!" असे म्हणत भुतांनी सांगितलेल्या काटक्या व पाने संगडीत टाकली. त्यांचे घुराभा सोट बाहेर आल्या शेवटी मुले 'किचकिच' करीत नातीशी जाली.

जमिनीदाराने नागराजाच्या धीटपणाबद्दल त्याची पाठ मीटली आणि त्या पडीत जमिनीतली अर्धी त्याला इनाम म्हणून दिली. नागराज भुतांनी बांधून दिलेल्या घरात राहून संतो लागला. काही दिवसांनी एका योग्य मुलीशी लग्न करून त्याने आपला मसार साटला.

[११]

भिल्ल तो नरवाहन आपल्या अनुयायांना वाटून दिल्याचे सर्व भिल्ल नायक संतापने ते बरतीत जमले आणि त्यांनी नरवाहन पिशाचा तोंड धापडे उरविले. भिल्ल त्या पूर्वी गुप्त बांधविता तर प्रयत्न नरवाहनाकडे एक पत्र पाठविले. पुढे—]

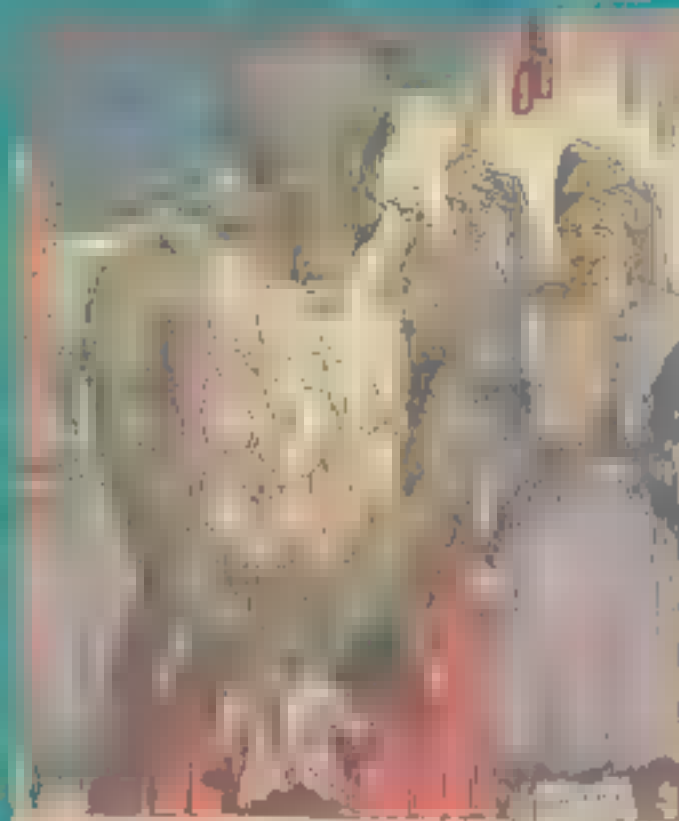
लांडग्यांच्या वस्तीत सर्व भिल्लनायक जमल्यानंतर घडकला वृत्तांत शिवदत्त पुढे सांगू मंदरदेव लल देऊन ऐकत होता.

"मला ज्याचे भय वाटत होते, तेच झाले." शिवदत्त म्हणाला. दूतच्या गाढवावर बसून येत असल्याचे ज्या दोघां तरुणांनी पाहिले होते ते मैदानाच्या दिशेने धावले आणि काही वेळाने त्याला घेऊन

परतले. कशा तऱ्हेने व यातना सहन करायच्या असतील त्यांची कल्पना होती.

दूताने त्याला जे कष्ट सहन करावे लागले होते, सर्व सविस्तर सांगितले. सैनिक त्याला घेऊन नरवाहनकडे येऊन गेले. नरवाहनाने भिल्लनायकाने पाठविलेले पत्र वाचले व संतापला. त्याने दूताला पत्रास फटके देवविले. त्याचे डोळे गाढराविले.

त्याच्या ताडाला काळ कासल आणि माद-
वावर गांधाल सर्वत्र त्याची धिप काढविन्ही
'नेतर लुड्या त्या भिल्ल नायकाळा भाश न'
अस म्हणत दुताच्या पाठोला उक्तायाच
कातड बांधल त्यावर एका भिल्लाला
नरवाहनाच्या एक सैनिक लावलेदडान
बाधुन परफटत ओढल नेत असल्याचे पित्त
नाहलेल होते.

त्या निघातला गाव ओळखून भिल्ल-
'आम्हाला गुलामीत तरी दिवस काढावे
लागणार किता मरण पत्करावे लागणार
या शिवाय दुसरा उपाय नाही जी
भरण पत्करायला तयार आहो' त्या

ती परिस्थिती मला अनुकूल नसून हो
तिचा परिणाम नरवाहनच्या विरुद्ध होणार
हे मी ओळखले. समरसेन स्वर्गवासी
आल्यानंतर कुंडलिनी वीपात आपल्याला
विरोध करणारा उरला नाही या
गर्वाने फुलून गेल्या नरवाहनाला हे भिल्ल
बायला देऊ पावतील, असे
मना

शिवदत्ता या नरवाहनराजाने
आपल्या प्रदर्शन केले आहे ते मू
पाहिलेस ना? अस म्हणत भिल्ल नाय-
दुष्टीने पाहिले

तुम्ही पडाला आहात
तर? मी त्याच्या विचारले

तो एक शराभरच आली
कळून विचार माझ्याकडे पहात
म्हणाला- शिवाय मला दुसरा मार्गच
दिलत नाही. तुम्ही म्हणालात तसे
त्याच्या आगल्या मुनिक्षित सैनिकांशी
समारासमार पुढ घोक्याचे आहे. म्हणून
गनिमी काव्याने लपून उभून बूट करीत त्याला
'नफोजीव' करण जास्त बरे. नाही का?

"परंतु पडतोने मिळेलच असं
मात्र नाही. कधी तुम्हाला राज-
धानीवर, किंवा राजादखल काळून
बावे पडले. मी म्हणाला

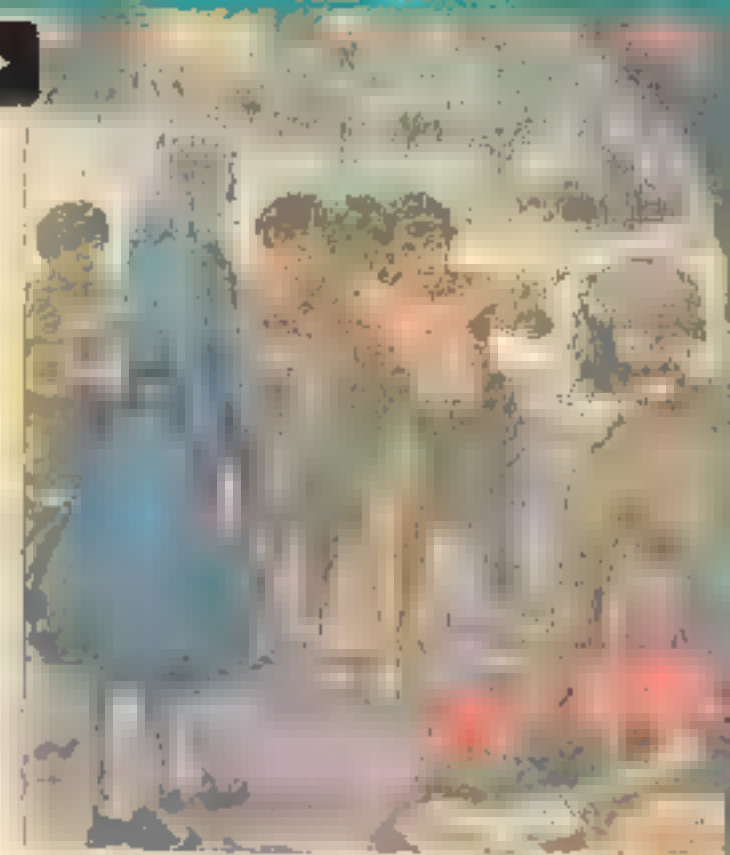
त्या वृद्धनायकान होकाराची
विलो इत्क्यात तीन चार भिल्ल नऊन
घावत ओरडत आम्ही दोघ दोतो,
निकडे आले वृद्ध नायकाला नमस्कार
करून म्हणाले- 'नायक, मनु संन्य
बंधन आमच्यावर बांधून पळ पळ-
पळ, घोडेस्वार शिवाय काही जण
हत्तीवर पडूनही पळ. हजारो नाव
असावेत आता आम्हाला काय हुकूम
आहे?'

"आपण त्या मोठ्या संन्यासी हमारा
समोर बस नाही" वृद्धनायक
त्याच्या संन्याला या जगलात
वाटेने निकडे अशाळ. परंतु मधी
मिळेल तेव्हा गनिमी काव्याने
हुल्ले करून त्याला हजार सोडावयाचे
आहे!"

"आपण पळलेल्या बाधासिंहाचा उप-
योग पावेळी करती येईल का? एका
भिल्ल तरुणाने विचारले.

"होय तर, निःशंक!" वृद्धनायक
म्हणाला. विपारी बाण सोडा विपारी
साप सोडा, चाही करून दहशत
इसेल असे काही तरु केले पाहिजे."

नायकाची ती आज्ञा एकून भिल्ल
निघून गेले. सधुवर, पळलेल्या बाधा-
सिंहाना इमे ते सोडणार मला कळता

विपारी बाणाची माहिती मलासुझा होती.
जगलात राहणाच्या अनेक आदिम जातीचे
लोक विपारी बाण सोडून त्याचा
सहार करत ते बाण धाडून त्याच्या
लागले की त्या बाणाच्या टोकाभा
विप अंगात शिरून धाडूचे हात-
हाल करी आणि शेवटी जखमी मनु तडफडून
मरतोच

शिवदत्ता, मी तुला एका अत्यंत गुप्त
स्थानात आत आले तुझे वनप्रायी
बुद्धा निर्भयपणे तेथे जाऊन राहू शकतील."
वृद्ध भिल्ल नायक म्हणाला.

ती गुप्त जागा कोडे आहे व तेथे आम्ही
जाऊन उभून राहण्याचे निश्चय काय?

कलेना माझ्या मनांतली ही शका
आंळखून वृद्ध नायक स्मित करून म्हणाला-
"शत्रूपासून स्वतःची रक्षण करण्यासाठी
तुमच्यासारखेच आमच्याकडे सुद्धा लहान
लहान किल्ले, खंदक व इतर गोष्टी आहेत.
मी म्हणालो ते गुप्त स्थान आमच्या भिल्ला-
पैकी मोजक्या लोकांनाच माहीत आहे
सर्वाना माहीत नाही. ~~आपल्या~~ वर्षापूर्वी
एक शायरी किल्ला वाघच्या गमा ~~आतां~~
आतां जगाट व पडका आहे. नरपाहनाशी
आम्ही सुरू झाल्या मुद्दाचे मनाकन उभून
होईल."

मी आपल्या भगवायारास निघालो ~~वृद्ध~~
नायकाबरोबर काही तरुण भिल्लही होते
आम्ही सर्व मिळून वाट माहीच्या ~~दिवस~~

निघालो. आम्ही जात होता त्या वाटेवर
भिल्लांच्या अनेक दस्त्या होत्या. तय्यार
वस्तीत मुद्दाची तयारी चालू होती हे
तेथून येणाऱ्या आवाजावरून स्पष्ट दिसत
होते.

एक वस्तीत काही तरुण भिल्ल चार
पाच निघणाऱ्या ~~आपल्या~~ दारबंद राखून
लवचक ~~आपल्या~~ सापड्यातून त्यांना बाहेर
शकून ~~आपल्या~~ दिसले कित्येक
दिवसांपासून पाळलेले ~~आपल्या~~
कुण्याभारत ~~आपल्या~~ भिल्लांच्या बराबर मुका-
बलात येत होते.

"नायकता धानाचे आनंद ~~आपल्या~~ बरे
~~आपल्या~~ साडणार आहेत.
~~आपल्या~~ माहेरला एक बाघ राखर

सैनिकां इतका घुमाकूट माजवू ~~आपल्या~~ ही
गोष्ट ~~आपल्या~~ तुला दिसून येईल. नर-
वाहनाच्या हत्तीच्या सैन्याला पळवून
लावायला एक सिंह पुरे. वायदा सैन्याला
पळवून लावायला ~~आपल्या~~ जवळ भरपूर
शस्त्रास्त्र ठामुची आहे." ~~आपल्या~~ आपल्या
सैन्याबळाची शिवदलाला कल्पना यावी
यासाठी हे सर्व वर्णन केले.

मी तेव्हा भिल्ल युवकाच्या पाहली-
पणाशी श्रृंग प्रसन्न केली. ~~आपल्या~~ वृद्ध नायकाला
जय मिळणार ~~आपल्या~~ आत्मविश्वास होता
तो पाहून मी तर आश्चर्यचकितच झालो
वाघांसिंहाना सोडल्यावर सैन्याची ~~आपल्या~~
झाली व विघारी ~~आपल्या~~ तागल्याने सुशिक्षित
सैन्यातले काही लोक तडफडून ~~आपल्या~~ तरी

पुढे विकणे कठीण या गोष्टीनी ~~आपल्या~~ भिल्ल
~~आपल्या~~ नव्हती.

तो खूप विचारमग्न होऊन पुढे पुढे
सपासप चालत होता. वाटेत सावसळगे
तुडवीत ~~आपल्या~~ ओढे पार करून आम्ही दाट
~~आपल्या~~ प्रदेशातून पुढे जात होतो. एका
जागी दहा भिल्ल ~~आपल्या~~ लहान लहान
टोपल्यात असलेल्या मुळ्या एका मोठ्या
टोपल्यात एकत्र करीत होते. त्या
टाकताना ते तरुण जी सावधगिरी
बाळगात होते ती पाहून मी तर चकितच
~~आपल्या~~ त्या मोठ्या टोपल्यात ते ~~आपल्या~~
आहेत ~~आपल्या~~ काय?" मी ~~आपल्या~~ वृद्ध ~~आपल्या~~
विचारले.

"साप!" असे वृद्ध म्हणाला.

"पात्र पहन गेला आहे असं म्हणतां
येनाह नाहीं, परंतु तो जुना व पहका

वृद्ध ~~महाराज~~ म्हणाला सं ऐकून मला
फार भावद झाला. शेवटी विजय वल्लभाजी
नरवाहुताचा झाला तरी त्याच्या सैन्याचं

स्वामीमुळे आपण प्रार्थिते व्हावे की सांगून साकारव्यास असा प्रश्न निर्माण होतो. प्रभाकर नावाच्या महाकवीने केले असेल त्याची गोष्ट मी तुम्हाला श्रमपरिहार होईल" असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

प्रवालदेशाची राजवाडी प्रकाशपुर येथे नावाचा कवी राहात होता. मिळविणे तेवढे सोपे नसते, तरी राजदरबारात स्थान मिळविण्यासाठी त्याने अनेक प्रयत्न केले. परंतु तेथे जाधीपासूनच ठाण पावून वसकल्या स्वाधीन न परतरी पविताच्या मुळे त्याला तिथे प्रवेश मिळू

नकल नाही. प्रभाकराचे वत जेवून एक-वीस ही तो एक विधावित तरुण होता. उपजीविकेचे साधन नसे प्राप्त करावे या विवचनेत तो अमनालाच त्याची बायको मरण तिच्या अर्थी पवित्र पत्नीनेही साखण्यासाठी तो जा अशाच काशीम नकल ना तुम्हाला पुराण नसे

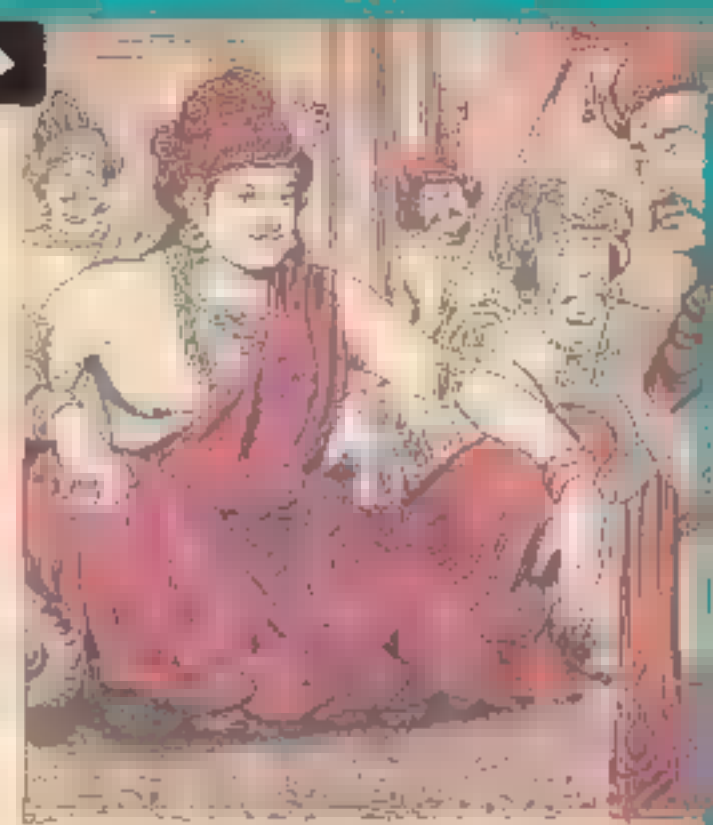
त्यानेच वन्याय वगैरे पुराण प्रकाश असाच त्याला साहित्याची प्रतिशय आवड होती. पवित्र तसच विद्वानाचा तो आदर करील तो ना तुम्हाला मुनी किवा भाजपना लिहिलेली पुराण व साहित्य असे एकदा प्रभाकराने लिहिलेले एक भुत काव्य त्याच्या वाचण्यात आले ते प्रथम महाराजांना प्रतिशय

प्रकारे एकदा महाराजांना कवीची पदस्थानावर तो गोष्ट कोकामध्य पसरव्यास किती वेळ लागणार? पोड्या दिवसतच तो सर्व राज्यत प्रसिद्ध माना राज्यातील सर्व पंडित व विद्वान प्रभाकराने महाकवी मानू लागले व त्याच्या रचनेत महाकाव्य मानू लागले. त्याच्या विविध काव्यसुष्टीची लोक स्तुती करू लागले महाराज प्रथेने

त्या साहित्यिक प्रभाव लूप होते. प्रवाल-देशाची राजकवी म्हणून प्रभाकरास समान मिळाला. दरवर्षी प्रभाकराची आठवण म्हणून एव केला जात असे त्यात देशादेशाचे रुची पंडित विद्वान भाग घेत असत.

एकदा अशाच एका प्रसंगी पंडितवर्ग विद्वानांत महकवी तुम्हाला चालवी होती. प्रभाकराचे काव्यातील अक्षरवर्णने वाचून काव्य विद्वान त्याला कुर्जान म्हणत असे वहील मारेच विद्वान असतील म्हणून विद्वता वशपरंपरागत महकवी विद्वान म्हणत होते तर एक हाही विद्वान अस म्हणत होते की त्याच्या काव्याचे कोण-त्याही दृष्टिकोनातून पाहणी केली त्यात चुक नाही, ते कवी आहेत काही पंडित म्हणत होते की महाकवी प्रभाकराची वाचकी प्रतिशय सुंदर असावी आघारेच त्याने मूर्धन्यवर्णने इतकी सुंदर केळी असावीत.

काही लोक स्वतःची कीर्ती पसरवी या-साठी हुषापलेले असतात त्यासाठी लांच लुचपत करण्यासही तयार 'येन केन प्रकारेण प्रसिद्ध पुरुषोभवेत्' ही म्हण प्रसिद्धच आहे. परंतु या विरुद्ध आणखी

काही पंडित विद्वान प्रसिद्धी परागभूत असतात तेच वास्तविकपणे पंडित होते. मोठा म्हणता तो जगात कधीत हात नाही परंतु ज्याला इतर लोक मोठा म्हणतात तोच शौर होय! हिऱ्याचे तेज कधी लपत नाही ते नद्री प्रगट होते. परंतु हिऱ्याची गारक असायला हवी नाही तर दगड म्हणून कोणी अजाण त्याला फेंकून देईल महाराज प्रसेन हे असेच एव. रत्नपारखी होते.

वेळी त्या सभेतील एक यथोवृद्ध कवी उठून उभा राहिला. राजासह सर्वजण त्याच्याकडे होऊन पाहू लागले. तो वृद्ध पंडित हळू व नम्र आवाजात बोलू

प्रसंगावधान

फुलपूर नावाच्या गावात अविनाश नावाचा एक विद्वान मनूष्य राहात होता. वेद, शास्त्र पुराण साध्यांचा त्याने अभ्यास होता होता. त्याला कीर्तन करण्याची साठकाम काम करण्याची शीस होती.

अविनाशाचा आवाज गीत सांगण्यासारखा होता तो गाऊ लागला. तो त्याचा आवाज गावातल्या कातावीरपुत्रात एक वेई त्याने गाण एकल्यानंतर त्याची हसूती न करणारे लोकच नव्हते. आसपासच्या पक्षीगोपीत फोडही कार्यक्रमासाठी जाण्याचे प्रसंग्यास, तो घोड्यावर बसून प्रवास करीत असे कारण तो प्रवेश डोंगराट होते.

एकदा अमाच तो एका राजाच्या गावात कीर्तन वीरे कार्यक्रमानंतर कुळ-पुरास परत येत होता. रस्त्यात घोडा कमान नरी अदरला व अविनाशला न जुमानता वाटेत नसा चौखूर उधळू लागला

व अशाच एके ठिकाणी दोन चोर आरीतून आले व त्यांनी घोड्यात धरले.

अविनाशने ओळखले की आता आपण या चोरांच्या हावडीत सापडलो. आता काय करावे या विचारात असतानाच त्या दोन चोरांपैकी एक जण मुरा दाखवून म्हणाला—'अहो कीर्तनकार महाराज! कृपा होऊन घोड्यावरून सांजी उतरा व तुमच्या समवेत येत येत मपली मुकाट्याने आम्हाला दऊन टाका.'

अविनाशजवळ पैसे होतेच परंतु त्या शिवाय त्याच्या अभिनयावर मूक होऊन लोकांनी दिलेले काही सोन्याचादीच्या भटवन्तूही होत्या असे असत्य घन ज्ञाता चोरांना आयने मिळणार, आपण त्याला मूवणार त्याला अतिशय वाईट वाटते.

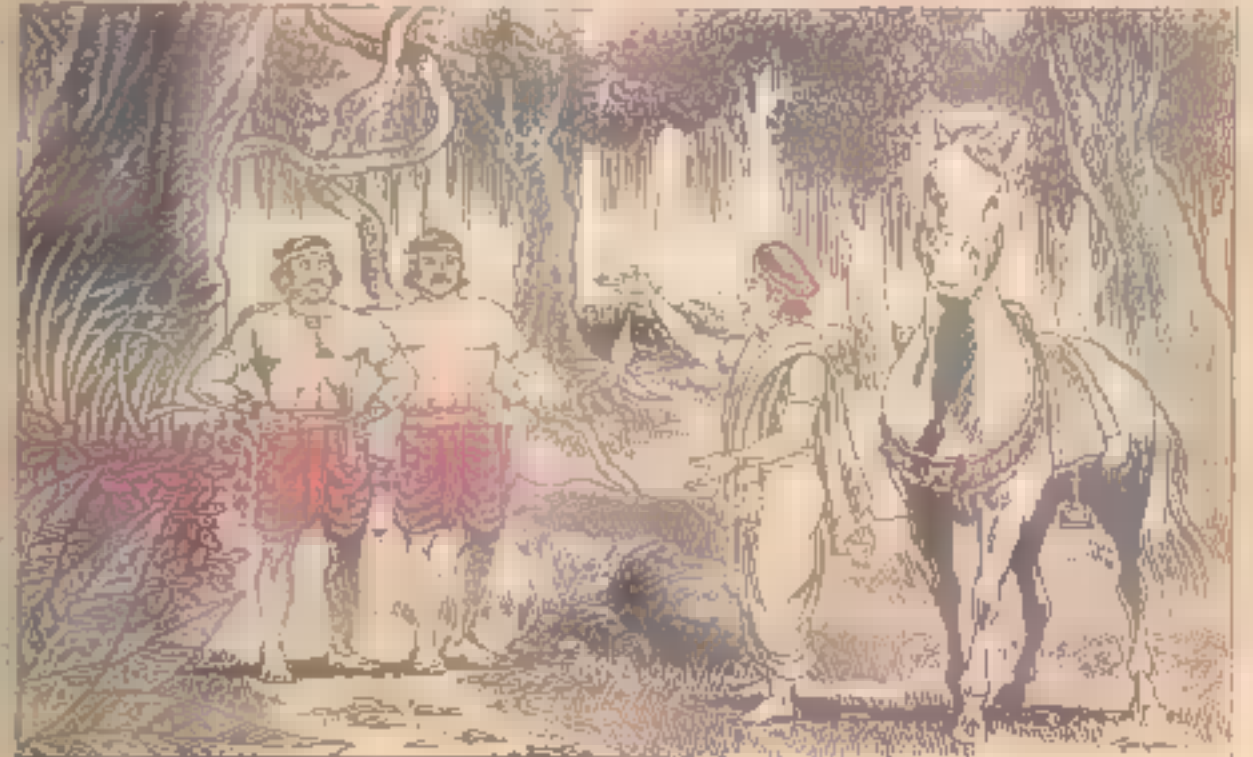
तरीनुद्धा चोर धडन तो घोड्यावरून उतरला. पैजांची पैनी त्या चोरात

दिली व पुढे म्हणाला—'राज्याजवळचे सर्व घन मी तुम्हाला देतो, माझे एक म्हणणं तुम्ही ऐका. जंगलात या चोके राज घोड्याने भाज रस्ता चुकविला आगच्या राखी माज. दुधमाव येथे कार्यक्रम होता आता तर मला तेथे जाऊन कार्यक्रम करून येणार नाही तेथे म्हणण्यासाठी मी दिवस नेहूतून करून गाणी पाठ केले आहेत. परंतु या दुष्ट घोड्याने उधळून जाऊन माझी वाट चुकविली आहे. आता मला साठकाम काम करण्या येणार नाही आता निदान तुमच्या नेमारे तरी म्हणून दाखविता. तुम्हाला ती गाणी आयदनी तर तुम्ही मला माझ्या गावचा रस्ता दाखवा, चालेल ना?'

चोरांनी त्याने दिलेली पैनी घेतली व ते म्हणाले—'होका आहे. गाणी म्हणून दाखव. गाणी आयदनी तरी न आवडली तरी आम्ही तुला वाट दाखवू.

अविनाशाने स्वऱ्या व चढ्या मुरात एक छान गाण म्हटले. ते ऐकून चोरांना आश्चर्य वाटले म्हणाले—'अरेच्या! तू तर फारच छान म्हणतास गाणे. अजून एक गाण गाऊन पाहू.'

यानंतर अविनाशाने पहिल्यापेक्षाही चढ्या मुरात शरीर म्हणण्यास सुरवात केली त्याच्या सुरेल आवाजातील श्लोक व गीते ऐकून चोर आपण देहभान विनकव गेले. अविनाशने रगभूमीवर म्हटल्यासारखा चढ्या मुरात आपण मागून घ्याल ठेयले.

गोपाळ त्या गावी वहा दिवस राहून
निघून गेला त्यानंतर शेजारच्या गावी
कोणी मोठे वैद्यक नाही आहेत, असे
जानकारांकडून त्या वैद्यकाकडे जाऊन

त्यांचे औषध घ्याय असा जानकीबाईने अभ्यर्थ केली.

त्या गाथात रामरावांचे दूरचे एक नातेवाईक रहाम असत, बायको पाठीशीच लागली तेव्हा नाहलाजाने रामराव बायकोला घऊन त्या गावी गेले आणि त्या नातेवाईकाकडे उतरले.

"काही नाही हो, मला नेहमी अर्जीण होते. बायकोने पाठीस लावून औषधपार्श्व करायला येणे आणले!" रामराव आपल्या नातेवाईकाला म्हणाले.

जानकीबाई मध्येच म्हणाल्या—"दादा, आता तुम्हीच सांगा, आजाराचं नाव सांगून ते चार घाम तरी खातील तर शपथ!

कोणी ~~ही~~ पाहणा आला तो याच्याकडे पाहून अध्यपिटी पानावरून उठून जातो! तिदाने त्यांच्यासाठी तरी मागीं पोटभर जवायला नको का?"

ते ऐकून तो नातेवाईक हुंसत म्हणाला—"हे पहा वहिनी? आता मी तुमचा झालेमतपणा म्हणू का ह्याला? नाहीतर आजकाल मकाच करणारे नातेवाईक कोठे आहेत हो? मात्र म्हणाल तर मी जेवतो ते मलाही पवत नाही तरी आयच्या घरी मणारे नातेवाईक विचाकून सांगून एक न एक पक्काय वाकूनच आतात आणि आपल्या हिच म्हणाल, तर गवतमुळा चांगल्या मसालेशर भाजीसारखे पचदार होत."

त्या दिवशी रात्री रामराव पोटभर, मागून मागून वाळवून जेवले जानकीबाईने सुखा संगक फार चाचला जाला असल्याचं ~~म्हणत~~ पाहिल. परंतु कधी चार घात न खाणारा पती त्याच्या घरी भुरके मारून ओरपून ~~आहे~~ आहे, हे पाहून तिला आश्चर्यचरीवर वाईट वाटले.

"या गावी येतांच मीना कोठून एवढी भूक लागली, त्या परमेश्वरालाच माहीत! कधी असे जेवलेलं मी पाहिलं नाही!" नवऱ्याकडे डोळे वटाळून पहात जानकीबाई आपल्या नातेवाईकाला म्हणाल्या.

"ह पहा, हे सर्व आमच्या हिच्या हातच कसब आहे! मध्यंतरी गावाळ नवाचा एकजण आला होता, तो तसाच! दारोज हो काहीतरी पक्काय करायला सांगायचा." रामरावांचा नातेवाईक म्हणाला.

"कोण हो गावाळ म्हणता?" जानकीबाईंनी आश्चर्यचकित होऊन विचारलं.

नातेवाईकाने गोपाळविषयीची माहिती मागितली जावचून त्याच्या ~~हो~~ ~~हो~~ गावाळच माझ्या घरी गऊन काही दिवस राहिला आणि आप्यापिण्याच्या वाचतील त्यात कोणत्याही प्रकारचा मकाच दाखविला नाही, ह नातेवाईकींनी झालेवने.

तो नातेवाईक काही ~~ही~~ पावून जानकीबाईंना म्हणाला—"धर्मीशांचा आजार मागून औषधाणी करणामाठी तुम्ही वा माकी आयास, ही ~~ही~~ पडवामने तुमची फारच मोठी चुक झाली मी कायमचा रोगी होतो किती औषधे केली परंतु आमच्या सोभाग्यवताने केलेल्या स्वकम पक्कायला मुळे मला चांगले ~~हो~~ ~~हो~~ येथेच राहिलं तर रामरावांनासुद्धा ~~हो~~ पथ्य लाभल."

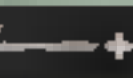
ते सर्व ऐकल्यावर जानकीबाईंना त्यांचा उपमानच झाल्यासारखे वाटले त्या दिवशी रात्री त्या आपल्या पतीला

म्हणाल्या—"तुमचे नातेवाईक आपल्या बायकोची एवढी वाखाणणी करीत आहेत आणि तुम्ही माझ्याविषयी एका ~~ही~~ को कसे हे बोलला नाहीत की हो?" म्हणता म्हणता त्यांच्या डोळ्यांना पाणी आले.

"मी काय म्हणू म्हणतेस? माझा स्वभाव जात्याच संकोची. तो वाखाणणी करतो तशी वाखाणणी माझ्या बायकोची माझ्याकडून नाही व्हायची!" रामराव म्हणाले.

"तुम्हाला खेेखेखाच संकोच असेल तर जेवणाच्या वेळी तो नाही दाखविलात ते? पुढां मागून घेतलत की सर्व! घरी कधी अमं केलेल का?" बायकोने विचारले.

"त्याला कारण, खरे म्हणशील तर संकोच तो तर आपल्या बायकोच्या संपाकाची एवढी वाखाणणी करतो आहे. ती ऐकून भय वसणे योग्य होईल का? म्हणून मी भाजी एका वेळी वाढलेली पुन्हा मी मागितली." रामराव म्हणाले.

"ते सर्व काही नाही. तुम्ही मला दुध-भोळी मागून घालू नका. ती गोष्टाला आणि आता तुम्ही मुद्धा जाणूनबुद्धा घरात माझी माग खाली करण्यासाठी हे नाटक खेळतात. ती आणि हे मुद्धा माझ्या नाहीत तुमच्याच नाट्यातल आहेत ना?" असे म्हणत जानकीबाई भुसुसु रडू लागल्या.

रामराव बायकोनी समजूत घालीत म्हणाले-"तुला वाईट वाटलं म्हणून मी हलके दिवस बोललो नाही मी खरोखर भिडस्त आहे हे मी आता जाचित करून दाखवितो."

जानकीबाई खगच आपलं रक्षण आशकून म्हणाल्या-"तुम्ही ने कसे सिल्ल करणार ते एक दे तरी!"

रामराव एकदोन मिनिटे स्वस्थ राहून स्वताला सावरून म्हणाले-"खरं सांगू, अजीर्ण आजार नाहीच! तुला संपाक मला नाही. ती गोष्ट मी मागितली तर तुला वाईट वाटेल म्हणून दोघोस ते तुझ्या करितां म्हणून चार घास गिळून तुला कळविल्या-शिवाय आतायलवाल्या वाईच्या घरी आऊन पोटावर जेवत होतो. लानाच्या बायको जवळ मी निडस्तपणा दाखवीत होतो, याबद्दल आणकी प्रमाण ते काय देऊ?"

जानकीबाईंचा वेहुरा पादरा फट्ट पडला दुसऱ्याच दिवशी दोघं आपल्या गावी निघूनगेली दोन दिवसांनीच जानकीबाईंनी एका उत्तम संपाकिणीला नेमले. ती सर्वं ठेवेली निष्णात होती त्यानंतर रामरावांनी त्याला अजीर्ण होत असल्याची तक्रार कधी बायकोजवळ बेली नाही व ते व्यवस्थित घरीच जेवू लागले.

अराजक

राज्यकर्ता कधी येथे राज्य करीत असता उत्तर देशांनी राजधानी कापिल्या येथे पाषाण राज्य नवीन होता. तो भोगविलासात बुडून गेला होता आणि नीति वनीतीचा विचार त्याच्या मनाला कधी शिवलाही नाही त्याचं राज्य-कारभारात मूळीच लक्ष नसे. राजा तथा प्रजा या म्हणी प्रमाणे राजा मारखेच त्याचे मंत्रीगुढा नीति वनीतीचा मूळीच विचार करीत नसत. प्रजेवर दिवसेंदिवस कर भार वाढतच गेला. राज्यात सर्वत्र अराजक माजल.

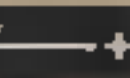
राज्यात अराजकच माजल्यावर जीवनातही फार फेरबदल झाले. दिवसां राजाच्या शिपायांचा उपदव्याप आणि रात्री चोरांचा डाल वाढतच गेला म्हणून नागरिक आपल्या घरांना कुत्रे घालून आणि फाटकावर काटेरी झाडे घालून

बायकापोरांना घेऊन रातात जाऊन राहू लागले. दिवसभर जंगलात रहात व रात्री आपल्या घरी येत.

अशा समयी बोधिराव्हाणी नगरा बाहेरच्या तिटुक वृक्षांचे अधिष्ठान देवत म्हणून अवतार धारण केला राजा दरवर्षी त्या वृक्षाची पूजा करीत असे त्यासाठी एक हजार माडे (दोन कपयाच एक नाणं) खर्च करीत असे "बाप ! बाप ! माझी इतक्या वृक्षा-मनसोने पूजा करण्यास राजा अविवेकी-पणाने वागून आपल्या राज्यात अराजक माजवायला कारणोभूत व्हावा ना! याला सदुपदेश करणारा माझ्याशिवाय दुसरा कोण असू शकेल?" तिटुक वृक्षाच्या अधिष्ठान देवतेला वाटले.

तो एक दिवशी राजा राजा ज्ञोपत्त्यावर त्याच्या स्वप्नात येऊन म्हणाला-"राजा,

राज्यतल अराजक नाहीस कर आणि राज्याच रक्षण कर." उपदेश करून तिरुक्कदेव अंतर्धान पावला.

हृदयात जानोदय झाला. आपले राज्य आहे हे स्वतः पाहाम्ये त्याने ठराविले. दुसऱ्याच दिवशी उजाडलाच त्याने मथ्याभा बोलाविले आणि त्याने आपापली कामे निधमितपण करायला बजावले. नंतर त्याने पुरोहिताला बरोबर घेतले. पूर्वेकडच्या दाराने पालटून तो राज्याचा पाहणी निघाला.

नगरबाहेर एका परासमोर त्याला एक वृद्ध गृहस्थ भेटले. आपल्या लावून व दारावर काटेरी झाडे उभी आपल्या बायको व मुलांसह जंगलात निघून गेल. ते पुन्हा मरी परतले आणि शर उघडू लागले तेव्हा त्याच्या गृहम्याला एक काटा लागला. ते जमिनीवर कमल व गृहग्यात मोडलेला काटा काढीत म्हणाले—"माझ्या गृहग्यात हा काटा मोडला तसा पुढात आमच्या राज्याच्या गृहग्याला बाण लागो."

तो साप एकून राजाचा पुरोहित त्या गृहस्थालाकड गेला. त्याने विचारले—"काहो, तुम्ही दिसला आहा. तुम्हाला बरोबर दिसत नाही म्हणून तुमचा

साप काटधावर त्यात राजाचा काय हो दोंय?"

"राजा अनौतिकर असल्याकारणाने त्याचे सर्व अधिकारी दुष्ट जाले आहेत. दिवसा राज्याच्या निपायाचा वास आणि चोरांचा मुळमुळाट; म्हणून दारावर काटेरी झाडे बांधवी ठवून बायको पोरान्सह रानात पळून जात नाही तर माझ्या घायात हा मांडावचे कारणच काय होत? तो वृद्ध म्हणाला.

राजा व पुरोहित आणखी एक गावी गेले. तेथे त्यांना एक स्त्री भेटली. तिच्या दोन मुली होत्या. दाराने व दारावर काटेरी झाडे उभी त्यांनी जंगलात धऊन बरोबर वाटले नाही म्हणून ती त्यांना घरातच ठेवी व घरात भागणारी जाकडे, पाने वगैरे तीच स्वतः आपण घेई. ती यावेली कसली तरी पाने काडावया म्हणून साठ्यावर चढली असता त्यांची पडली व म्हणाली—"हा राजा मरत का नाही? हा जिवन अमेपयंत मुलीची लगने मुळा होतील की नाही शकाच."

ते ऐकून पुरोहित जवळ जाऊन तिच्या विचारले—"काय म्हणतारे, कशी मूर्ख आहेस तू? राज्यातल्या प्रत्येक पल्लीला तवरा शोधून देण हेच राज्याचे काम आहे.

"शिक्षा निपायाची भीती. मगचो चोरांची भीती' मुलांना बरशाभनाच काम काय घ्यायच? माई म्हणाली. राजा व पुरोहित तेथून अराणखी पुढ निघून गेले.

शेत नांगरीत असलेल्या एक शेतकरी त्यांना दिसला. तो नांगरीत असता नांगराची दांडी गुसपली गेल्याने बेल खाली पडला. लगच तो शेतकरी मतापून म्हणाला—"या पांचाळ देशाच्या राजाच्या छातीत झाला भोसकला जाऊन तो का नाही पडत? आमचे कष्ट तरी यांघतील!"

पुरोहिताने जवळ जाऊन त्या शेतकऱ्याला विचारले—"साप रे, तुझ्या निष्काळजीपणा-

मी तिरुक्कदेव आहे रे। तुला माझे उपदेश करावा म्हणून आलो आहे."

राजाने तळपणे नमस्कार करून विचारले—"देवा, कोणताही उपदेश."

"राजा, तू भद्रापूर्वक राज्य करीत नाहीस. म्हणून तुझा राज्य नष्ट होऊ लागले आहे. जो राज्यकारभार लक्ष देऊन खाद्यापूर्वक पहात नाही तो झहलोको स्वतःचे राज्य धालवून वसती व परलोको नरकवास उपभोगतो." तिरुक्कदेव

राजाने विचारले—"तर देवा, काय म्हणतोस?"

"उजिरा का होईना, यापुढे तरी तू राज्यकारभार स्वतःच पहात जा

मुळे तुझ्या पैलाला लागल व तो खाली पडला तर त्यात राजाची चूक काय ?”

”राजाची चूक नाही तर कोणाची हो? शासक दुष्ट असेल तर यज्ञाला अगणारे वांचतील का? दिवसा राजाच्या गिपा-याची भीती व रात्री चोरांची !

”माझी आयको माझ्यासाठी दुगारचे जेवण वऊन येत होती दुष्टांना व हिमका-वून धऊन खाऊन टाकून पुन्हा गोपाक ककन ती केव्हा भाणते व पोटानी लड्या कव्हा भरता म्हणून मी पहात अगता सोन्यासारखा रंग वाही लागून खाली पडला.” शेतकरी म्हणाला

तेथून राजा व पुरोहित भिषाज ते राज-भालीक्या दिशेने धाऊ लागल अगता त्यांना एक दृश्य दिसले एका वदनयात वडूक होते. व जिवंतच असताना त्यांची मासून मासून त्यांना खात होते.

त्या वेडकांसला एक रागाने म्हणाला-
”हे कावळे आम्हाला जिवंतपणीच जसे टोचून टोचून खात आहेत त्या प्रमाणे

पाचाल देशाच्या राजाचा व त्याच्या पत्नीचा त्याचे शत्रू टोचून लवके मारून खाऊ इतकं

”मुखं वेडका ! लवके तराडून चाश्या कावळ्यांना तुम्हा काही करू नको नाही म्हणून राजाला जाण देता आहेत का ? पुरोहित वेडकांना म्हणाला

वेडक म्हणाला-”राजाच्या मनाचे समाधान करण्यासाठी पुरोहित अगच म्हणणार, त्यात आण्वर्य काय ? देशात कावळ्यांना सुडा पांढर सायला मिळत नाही म्हणून ते जिवंत वेडकांना खावला जातात अशा देशाचा राजा मेळा तर किती दूर होईल !”

ते एकूण राजा म्हणाला-”मला अडक सुडा जाण आहेत आता यादण्यात अर्थ नाही राजधानीत जाऊ आणि जे अराजक आहे ते नस्तनाबूद करू या !”

तेव्हापासून राजा राज्यकारभारात धाऊ लागला राज्यात पुन्हा शांत नांदू लागली व मुख्यवस्त्रा स्थापित झाली. त्यान त्यानतर अनेक वर्षे राज्य केले.

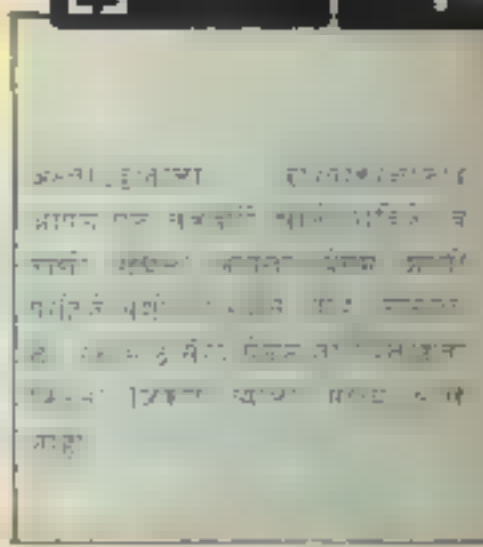
चितोडची राणी पद्मिनी

तेराव्या शतकत मेवाडची राजधानी चितोड गेये होती. ती एक नथ रोगरावर वासने त्या बळकट किल्लापात होती किल्लाच्या चतुर्पटीस श्रवण हिरवागार व नणीस हाता मेवाडच्या राजाला राणा म्हणत असत.

महाराज संपत महाराज महाराज राजा दत्तसेन राज्य हाता, त्याची राणी पद्मिनी कितीच नवरी होती. सर्व राजघराण्यात तिच्या नावाची (राणी) द्या

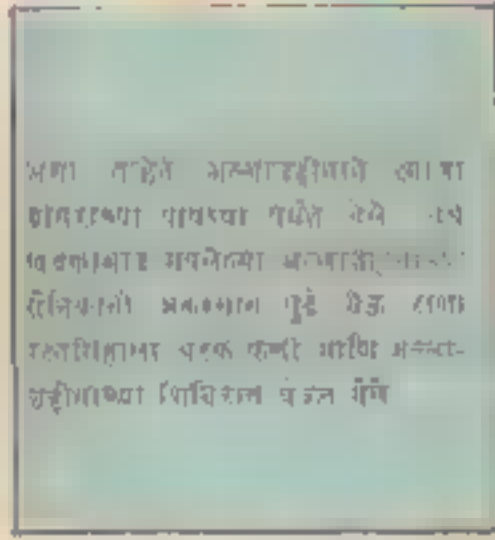

त्या काळात अगताहीन छिलजो हा दिन्नीचा चुननात होता त्याने गुजरातचा फार मोठा शिकता, आपण फार मोठे विजयी राजे असल्याचा म्हाणा शवे होता. त्याने शत्रूपात नुस करणाऱ्यांच्या तीष्टी पद्मिनीच्या मोंदयांचे चर्चान ऐकले. मोंदरे अशा राजकुमाराना जिकण्याचे त्याने राजने व अगुह स्वभा नेली.

[illegible][illegible]

राजपुताच्या स्वराया प्रमाणे राया
स्वर्गाय आपल्या वाढविलेले शिरो
दायने। विजयभाच्या दारागर्भात गेला
अन्नाउद्योग वरकरण्यां येवता हात
पुढे वरून गणना वरीरर राही
गायने। अन्नाचे विजयभावरिरे रोज
लेला

अन्ना वाढविले अन्नावरिरे राया
रायराया वाढविले राये। राये
रायराया अन्नावरिरे अन्नावरिरे
रायराया अन्नावरिरे अन्नावरिरे
रायराया अन्नावरिरे अन्नावरिरे
रायराया अन्नावरिरे अन्नावरिरे
रायराया अन्नावरिरे अन्नावरिरे

अन्नाउद्योग हाता विजयभावरिरे
वाची कल्पनाही विजयभाच्या मध्य
दारावर उभे अन्नावरिरे रायराया
मध्यती ते रायराया हात रायराया
मध्यती अन्नावरिरे रायराया
हाता केला। हाता केलात रायराया
वध करणावा। रायराया वधकरिता
रायराया मध्यती ते रायराया हात
रायराया मध्यती ते रायराया हात

— (पुढील अन्नावरिरे रायराया)

सैनिकाचा सद्वृत्त

एका महाराजे जालाचा राजदाराच्या वाढला एका आमराईत एक राधे आपल्या
विजयभावरिरे रायराया हाता विजयभावरिरे रायराया हाता विजयभावरिरे रायराया हाता

त्याने तेव्हा तेव्हा रायराया हाता विजयभावरिरे रायराया हाता विजयभावरिरे रायराया हाता

गुरुभावरिरे रायराया हाता विजयभावरिरे रायराया हाता विजयभावरिरे रायराया हाता

ती संगडा सैनिका, आ विजयभावरिरे रायराया हाता विजयभावरिरे रायराया हाता

ते तेव्हा रायराया हाता विजयभावरिरे रायराया हाता विजयभावरिरे रायराया हाता

नणदेचा वांटा

चंद्रपुर लघु धनशेट नाभाचा एक वाणी
महाल प्रेम त्याच्या पायफाच नाव
लक्ष्मी हात.

धनशेटचे वय आठ तेव्हा त्याने आपला-
सर्व व्यापार त्याच्या मुलावर टाकला व
सायकाला म्हणाला- "मुढा आता ससा-
राची जबाबदारी सर्व मुलावर दाफ व
भाळ्यासारखी वळ. दरराज पुराण
एकतयला जाऊ या."

"चला, येत की! पुराण एकायला येते
कां लायलात, मी नाही म्हणायला?" असे
म्हणत ती दिवसापासून दरराज
सांगल्या देखळाल नारायण शास्त्र्यांचे पुराण
प्रवचन ऐकायला जाऊ लागली.

पुराण सुरवातीपासून शेवट पर्यंत धन-
शेट थळा व भक्तिपूर्वक ऐके, परंतु कधी-
कधी तिला कंटाळा येई व परत जावेस
वाटे. तरी शेवटपर्यंत बसले तर प्रसाद

मिळतो म्हणून तो जाऊ देता कामा नये
अशी मनाची समजूत घालून शेंपटपर्यंत
सहनशीलता दाखवून बसून राही.

प्रसाद म्हणून भिजवलेली मुगाची दाल
किवा पपनसाची एकादी कोड मिळे किंवा
केळपाचे दान एक तुकडे मिळत. ते ती
संभाळून नऊन आपली मुलगी लाव दिव्या
हातात ठेवी. तेव्ही ती मुलीच्याच हातात
देई, परंतु चकून एखाद दिवशी मुढा मुताला
हाकमारून हे प्रसाद मुलीने, म्हणून कधी
त्याला दिला नाही.

शेवटी एकदा धनशेट स्वतःच तिला
म्हणाला- "कधी मुतांच्या हातावर प्रसाद
तू ठेवीत नाहीस की न! इतका पक्षपात
साधू करणे अस त्याला नाही का वाटणार?
मुताला मुढा मुलीसारखे पाहिले पाहिजे
वर का?" नवरा अस म्हणाल्यावर
पुण्याला मुढा आपल मुपित कळल वाटले.

मुताला नीट पहात नव्हते, हा गोष्ट मुताला
कळली तर आपल्या विषयी त्याच्या
ननातला जादर कमी होईल, म्हणून दया
घेण्यात जास्त सावध राहिले पाहिजे
तिने ठरविले.

तिने तसा लिपचय केला. दुस-
ऱ्याच दिवशी नारायण शास्त्र्यांनी पुराण
सांगताना श्रीरामचंद्राच्या रत्नाची कथा
सांगितली.

"पुत्र त्याच्या व्हावे म्हणून दशरथ
राजाने पुत्रशायेष्टी पक्ष केला तेव्हा होम
फुड्यातून अग्निहोत्राने होऊन राजाला
म्हटले- "राजा ! पायस (खीर) आपल्या
राण्यांना ! मरादर होऊन त्याच्या
पोटी पुत्र येतील. असे सांगून
देवाने खीर भरलेले एक दशरथाच्या
दिले आणि अंतर्धान पावला. दशरथाने
त्या विरीचे दोन वाटे केले आणि एक
पट्टराणी कोसल्या हिला विला आणि
लाडकी राणी कंकेयी हिला दिला.
मुमिचेला काहीच दिल नाही परंतु त्याने
काय? कोसल्येने तिच्या अर्घ्या भागातला
अर्धा भाग मुमिचेला दिला. कंकेयीने तसेच
केले. अशातूनने तिला शेवटी जास्त पायस
मिळाले. मुमिचेला दोन भाग मिळाले
म्हणत तिला दोन मुलगे झाले. कोसल्येला
आणि कंकेयीला एकच मुलगाच झाला."

ही कथा ऐकून लक्ष्मीला एक गोष्ट
सांगली पटली. दशरथाचे मुमिचेवरच
प्रेम होतं तरी पट्टराणी कोसल्येवर
व लाडकी राणी कंकेयीवर जास्त प्रेम
असल्याचे दर्शवून शेवटी तिच्या लाडक्या
मुमिचेला जास्त कायदा वाटून दिला.
चातुर्य असावे तर असं तिला बोध
मिळाला तो हा होता तिने मुढा दशरथा
सारखे चातुर्य दाखवून मुलीपेक्षा मुलांवर
तिचे जास्त प्रेम आहे हे दाखविले पाहिजे!

त्या दिवशी पुराण संपल्यावर प्रसाद
म्हणून तसाला एकेक मोसवे देण्यात
आले धनशेटने तहसीप्रमाण त्याला मिळा-
लेले प्रसादाचे फळ लक्ष्मीच्या हाताने दिले.

लक्ष्मीने घरी गेल्यावर तिच्याच्या संवयी प्रमाणे ती फळे हंगार्या हातात दिली नाहीत. मोठी सून सोनूबाई हिच्या बोलवून तिच्या हातात एक फळ दिले आणि दुसरी सून पुतळी हिच्या बोलवून तिच्या हातात दुसरे मोसंबे दिले. दोन्ही मोसंबी दोन्ही सुनांना देऊन टाकली रूपाला काहीच दिले नाही.

दोघी मुनः ~~आपल्या~~ चवित्तेच जाल्या. दररोज रूपाला दत्त हास्या मामु-बाई, ~~आपल्या~~ हातात कासा काय ~~आपल्या~~ विद्या? अस त्यांनी स्पष्ट विचारलेही.

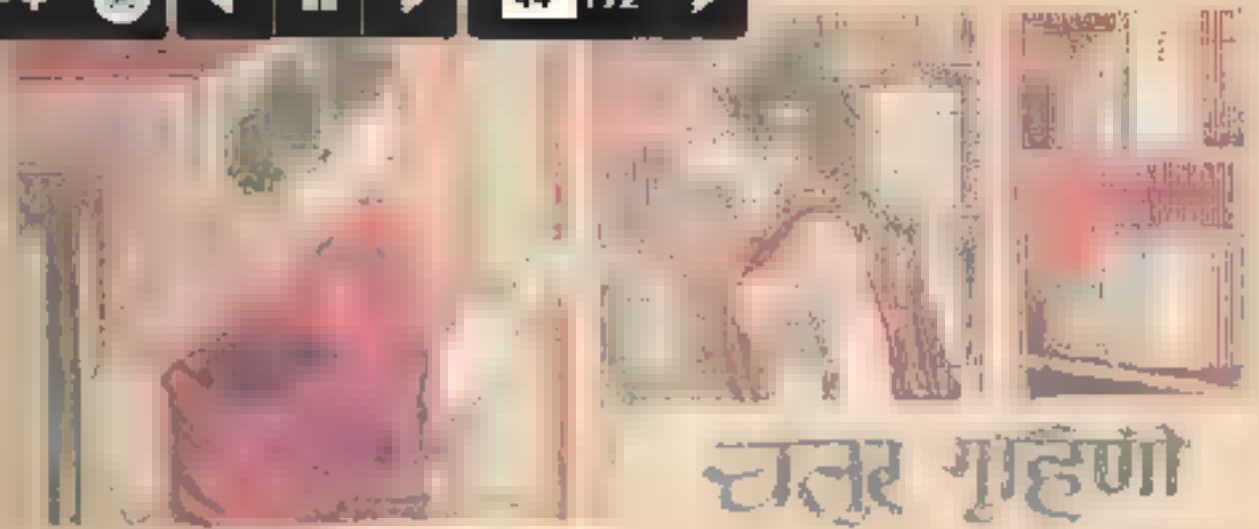
तेव्हां सासुबाई म्हणाल्या—“आता पर्यंत आणलेला प्रसाद नेहमी ऐक्याला तर असे. ती तुमच्या हातावर द्याला असला तर हात धिकट झाले असते. उघटायच्या जिवाय पत्रजिभेला मुखा ~~आपल्या~~ तसते. म्हणून पोरीच्या हातावर ठेविले होते. आज पहि-ज्याने एकेक फळ हाती जागले म्हणून तुम्हांला दिले.”

“तसे कीक आहे हा, पण वस्त्रना ~~आपल्या~~ शिवाय जायत्या का?” दोघी मुनांनी विचारले. “वस्त्रना निराळावाटा कसला ग? दोघींनी अर्धा अर्धा दिला तरी पुरेकी.” सासू न अडवळता म्हणाली.

“होय सासुबाई, ते नाही सुचले आम्हांला.” अस म्हणत सोनूबाईने व पुतळीबाईने आपल्यातला अर्धा अर्धा वाटा कापून रूपाला दिला.

लक्ष्मीने मुनांच्या हातात एकेक फळ देता ~~आपल्या~~ पतळीने पाहिले होते, ती त्याच्या दोघा मुनांनी तिच्या ओदार्याचं कौतुक केले आणि निघून गे. परंतु त्यानंतर काय झाले ते त्यांना ~~आपल्या~~ नाही.

लक्ष्मी ~~आपल्या~~ दाय दान साधना म्हणून भगवतच्या मनात स्वतःची स्तुती करीत म्हणाली—“पुराण प्रवचन ऐकले म्हणूनच मला ही पुक्ती सुचली! पुराण प्रवचन ऐकावे अस योशमोठ्यांनी नामितल ते जगोव का? असा कायदा होतो म्हणून तर एका म्हणतात!”

चतुर गृहिणी

पति दिवाकर कामावर मजदारीत पत्नी मुनेचा आग्रह पर ~~आपल्या~~ होमी नुकतेच त्या घरात आल्यामळ पर भर पतारा पसरवला होता.

इतरथात ‘करं करं’ असावे करून घेवले दार उघडले गले एक चाई जोकर नंतर फिरविले आत आली ती म्हणाली—“वरू नकोस मूली” माझ ~~आपल्या~~ पार्वतीकाकू आहे. मी येवेन शंजारीच्या बाइचात राहत तुला तुजं नवे घर भावडेने ना?

मुनेकाने आपल्या कुटुंबाविषयी काही पाहिती पार्वतीकाकूम दिली ती ऐकून त्या म्हणाल्या—तुला काम उरकत नाही म्हणतेस, तू स्वयंपाक केव्हा करतेस? तर मग असे करू या, तू घर आखरेण्याव काम कर, मी स्वयंपाक करते.”

ते पाहून मुनेचास आपला भार हलका ~~आपल्या~~ वाटले. व तिने पार्वती काकूस

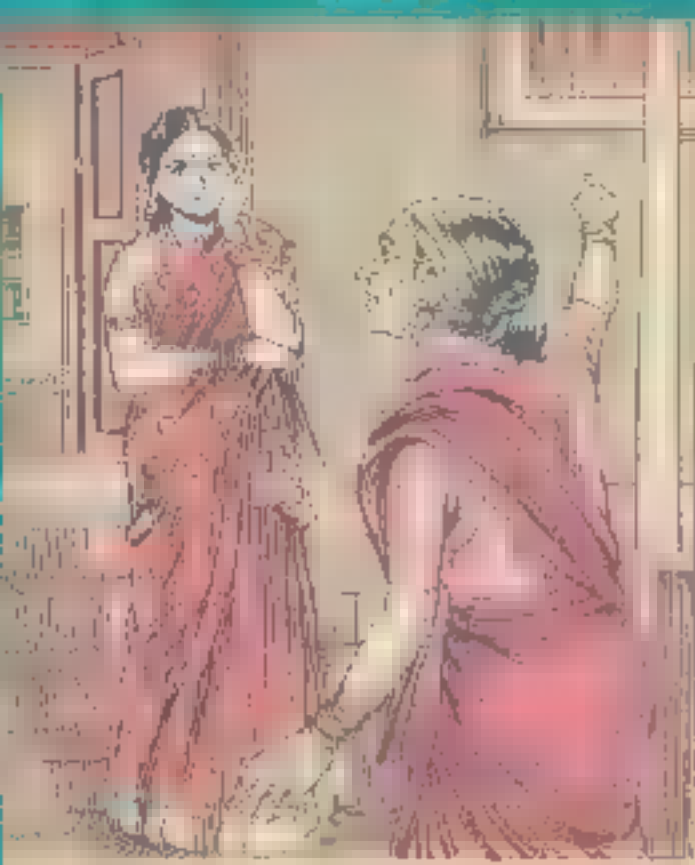
नादणतला ~~आपल्या~~ दाखवला. पार्वती काकूम स्वयंपाक घराचा नासा ~~आपल्या~~ व ~~आपल्या~~ म्हणाल्या—“आता ~~आपल्या~~ माभ-प्रीसाही ~~आपल्या~~ व आपल्यासाठी नेणला प्रसा दानदा स्वयंपाक कशाचा करावचा? त्यापाही ~~आपल्या~~ घराच नकोस टाकते आपल्या स्वयंपाकात.”

कीक भाई तसेच करा,” मुनेचा म्हणाली.

मुनेचाचा पति दिवाकर घरी येण्यापूर्वी पार्वती ~~आपल्या~~ स्वतःसाठी व आपल्या पती-साठी माज्या वगैरे साधा स्वयंपाक घरी भजत मल्या. काही वेळाने दिवाकर घरी आला त्या दोघांना पार्वती काकूनी केलेला स्वयंपाक खूप आवडला. अशी शंजारीण मिळाल्याचा त्या दोघांना खूप आनंद झाला.

दुसऱ्या दिवशी शंजारी काम करण्याच्या मोलकरणीस मुनेकाने विचारले—“तू कामच्या

घरी काम करशील का? तुला वहा रुपये पगार देईन.

त्या मोलकारणीने काम करणाचे कबूल केलेच नव्हते. त्यावर आश्चर्याने मुनेनान विचारले- "ते काय?"

"या घरात राहणारे कुणीच दहा दिवसांच्यावर राहात नाहीत. अशा कामाला नमस्कार असो. थोडे लक्ष दिलेस तर त्या चोरट्या पार्वती काकूची हकीकत तुम्हाला आपोआपच ज्ञान चांगली कळेल." ती मोल करीत म्हणाली.

तिच्या म्हणण्यावर विश्वास ठेवावा की व ठेवावा विचार करीत ती स्वयंपाकघरात गेली व सर्व हव्यांची

काढून पाहिली. सर्व हव्यांतले तिम्मे सामान नाहोमे झाले होते.

मुनेना मनाशीत म्हणाली- "तो चोरटो आहे काय? तिला कसा दिक- वायचा न मला कपाचे लागेल."

दिवीकर कामावर जाताच पार्वती काकू ज्ञान मान्या. आल्या आल्या त्यांनी विचारले- "घरात तुला स्वयं प्रेम आली की नाही?" असे म्हणत म्हणतच ती आर- साजवळ गेली व तथाला जोरानाचे तंत शक्य असेल तेवढे तिने दोस्यामा गोंपडले. म्हणाली- "आता पुन्हा घरी साऊन भूल पदवून त्यावर पाणी नापकण्याचा मला कटाळा येतो आहे. तू चुलीवर पाणी ठेव पाहू. मी न्हाऊन घरी जाईन."

मुनेनाने मुकाट्यात पाणी तापवले व न्हाणीघरात ठेवले. तेथील शिके- कार्डच्या पुढोमध्ये तिने तिसरट मीठ मिसळून ठेवले व बाहेर निघून आली.

ती पुढे लावून पार्वती काकूनी स्नान केले. त्यांच्या अंगाचा प्रचंड भडका उडाला. वेदनेने आरडा ओरडा करीत न्हाणी घराच्या बाहेर आल्या.

अतिशय भोळेपणाचा आव आणून मुनेना म्हणाली- "मी म्हाम ठमार केलेली हा पुढे काही जणाना मानवत नाही असे दिसतय."

नेच स्नान केल्याचा पार्वती काकूनी पदचोताय आला. घरी जाता त्या मुनेनास म्हणाल्या- "आज मी कालवण करायचे विसरले आहे तेव्हा एका पातळ्यात थोडे भाजी भरून दे."

"माझा स्वयंपाक तरी तुम्हाला पचतो की नाही कोण जाण." मुनेना म्हणाली.

"म्हणजे काय? खाण्यामागचा नमसलला पदार्थ कोणीतरी करील का?" असे म्हणून पार्वती काकू सदमरल्या.

मुनेना स्वयंपाकघरात गेली व तिने फोडणी पालून घेतलेल्या भाजीत एरडल घालून एका वाटीत पार्वती काकूना दिली.

पार्वतीकाकू घरी निघून गेल्या.

दुसऱ्या दिवशी पार्वतीकाकू तिला म्हणाल्या- "घन्य आहे तुझ्या स्वयंपाकाची अजूनही तुम्ही भाजी मला पचली नाही."

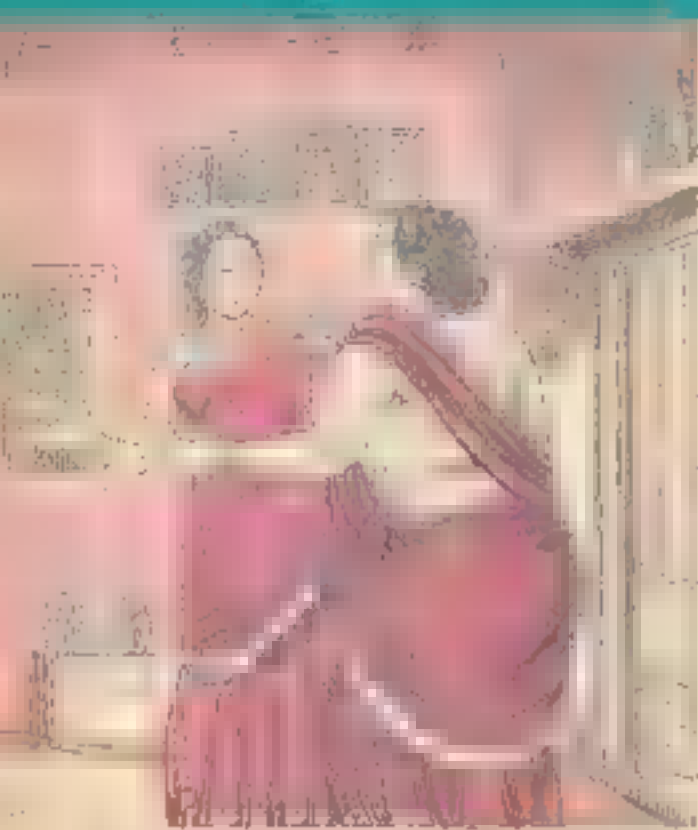
एके दिवशी माझ्या तबऱ्याचे मिश्रगंडल घरी पणार आहे, असे सांगून ती मुनेनाच्या घरानील घडीची छुर्ची घेऊन गेली ती दिवस तरी आणून दिली नाही.

पानथ्या दिवशी सध्याकाळी मुनेना पार्वतीकाकूच्या घरी गेली व तिने विचारले- "आमच्या मोहन्या लुन्हीच्या आवाजामुळे तुमची जोपमोड होत नाही?"

आश्चर्याने पार्वतीकाकूनी विचारले- "घडीची लुन्ही करीत म्हणजे काय?"

"अरेना! तुम्ही नाही यातलं! सासरे जिवत असतात नहमी याच

सुनीयर बसल ॥३॥ ॐ मे-कानलर मुदा
 त्यत्य मन या सुनीत अडेकल हाल
 त्यामुळ पुष्कळ ॥३॥ ती सुनी रात्राच्या
 ॥३॥ आवाआपच ठाकल हकल राहने
 सुनीया म्हणाली

पार्श्वतः काकुली एवढासा चेहऱा
 ती खुर्ची तावडतीच मुमुक्षाच्या बेंठकोत
 नेऊन ठेवली.

त्या रात्री मुनंत्रान मावल्या पतीस
पार्वती काकूच्या साथी करामती मांगि-
तल्यार, ~~आ~~ एकून दिवाकर भुषाला—' नृ-
तिच्यावर कुरघोडी करण्याऐवजी माफक
करतेस तिच्या लक्षात राहोन जगा घड।
तिला शिकवायला हवा.'

श्री ५७३ अ. सुभ. वा. ३०

"हृणाली-“काकु!
 अगदी कशाची म्हणजे
 कशाचाच मीला नाहीय पेटोत माझे सर्व
 दगिने आहेत. जोडीला ह्यानी
 दगिनेही आणून ठेवले
 नाहीत नवीन नमुन्याचे दगिने ते
 माझ्यासाठी अन्वेषण आहेत म्हण आणि
 प्राजकालचे दिवस कम विविध आहेत,
 चाराचा सुलसुलाट आहे.”

"भगदी वरोबर दोनसोम करं! भरी
 पाठवण केली! आभरी हू आज मित्रा-
 रुद सापडल्या तामासि आहत. हय एकटी
 शापण्याएवना ना कुठ्याकडय जोंपेन ह
 पधण्या. रागाची कही काकून ठेव.
 गावेसीकाक म्हणाल्या

मुनका वरी मेली तिला अने वादत
होन ~~आ~~ वाचतांकाकू तिथ्या नसलेल्या
दागिन्वाची तिथ्या पतीच्या भवतीने बोरी
दागिन्वाचा प्रयत्न करणं विनं ही दागि
दागिन्वाचा माणितलो ~~आ~~ रात्री जागे
राहण्याच मुचदिले

राजी मुनेवाने आपंचे मांग घडले होते आपली निजारी असलेल्या खोलीत अपराधीच्या वेलेत एक काळी छाया येत

पार्वतीकाकृपा नवरत्न अनन्याः ॥ दाशान्त
बोलेखने, सुनेवा मांजराच्या पावलांनी
वाहेर वसो उ त्या सालां वाहेर तिते
अजिवात ॥ न ॥ वाहेरून रं

त्यानंतर ती नशीब पावेली
 गेली व त्यांना ओपेतून
 "बहो —" ना तिजोरी
 बँकनींग मीनीसरी चार शिरला प्राह सी
 तात्पुरतो राहिलून कडी आवली शाह
 बाहेर जाऊन तुम्ही राजाच्याना वगैरे
 सोळावन

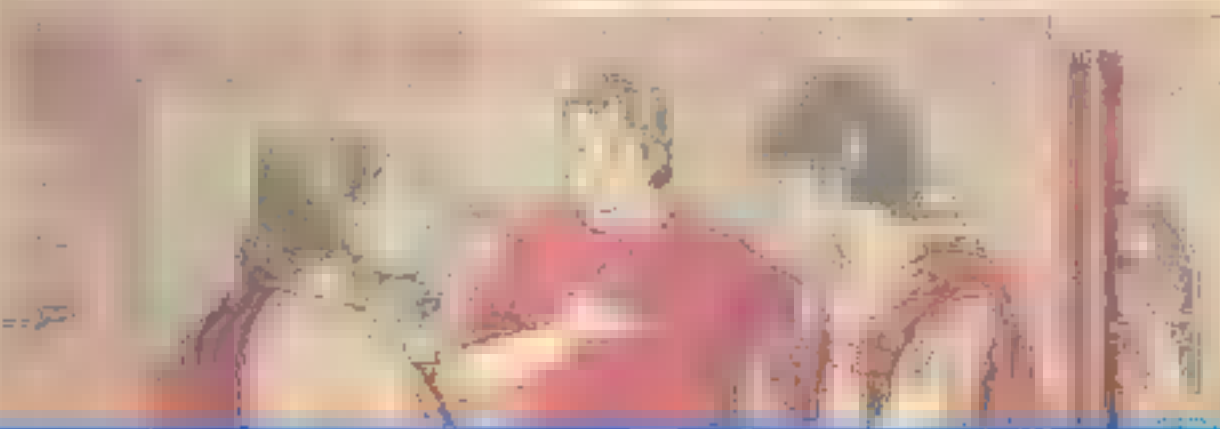
ते एकुन पार्यतीकाकृष्या लोडन पाणां
 पळाले आपली ॥ आपल्या ॥
 फाजिरी होईल तिची ॥ ॥
 त्याचा परकाय उभांना तिनं बटकन
 मुंग्याचे पाय धरल ॥ ती ॥ पाण
 आवली- "मला ॥ ॥ ती नार
 दुसरा तिभय कोणी नसून माझ गतीन

जो कहता था कायासाही मैं न मानूँ
जो कहता था जवान आसक्त्यवित्र हुआ करूँ
जो कहता था नफा."

दिवस्त्रयं न सुतं प्राप्ते त्वा दाधाना मादित
दिले प्राप्तेन त्वा दाधाना त्वा दाध्यात्
राहण्यात् इच्छा न सन्प्राप्तं पार्वतीकाक
आपत्त्या पत्नीसह रात्रौ रात्रि ते धन रिकामे
वक्तुं कोटितरो निभूत मत्या.

त्यानंतर दुसरे दिवशी, वीगावच्या धरी
काम करणारी गोलफरीण ~~होती~~ म. लुनेबाबा
हृणाम्नी—“मालकाण बाई। ~~ही~~ भागे एकदा
तुमच्याकडे ~~आली~~ करीत ताही हृणाले
होते. यण आता मा ~~आली~~ ~~आली~~, ~~आ~~
पणत राज्यास सर्व माइयक पार्थीकाकृष्णा
नारदपणाल ~~आली~~ पलन जेणे. तुम्ही
~~आली~~ तिलाच ~~आली~~ सोडायला भाग पाडलेस
पण काय रहस्य ~~आली~~ हो?”

“आयका अतिशय खलुर आहे.” हमत प्रसन्न
विदाकर म्हणाला।

राजद्रोही

विशाल देशावर विजय झाल्यावर राज्य करील होत. या देशात नव्या झाररीची बांधणी, तलाव बांधणी, व्यापारासाठी कालवे बांधणी. ही मोठकाम होत असे तेव्हा विविध फाळातील जुन शिलालेख सापडत असत. विविध फाळातील असल्यामुळे ते शिलालेख वेगवेगळ्या भाषात असत.

हे शिलालेख राजभाषेत भाषांतरित व्हावेत यासाठी राजाने राजदरबारात त्या त्या भाषांवर प्रभुत्व असलेले पंडित व विद्वान नेमल होते. त्या शिलालेखांद्वारे राजकाय उपयोगी झाले. कितीतरी गोष्टी राजाला समजत असत. काही शिलालेखांतून तर जागोजागी पुरून ठेवलेल्या गुप्त-मनाचा सोप लागत असे.

एकदा विशालदेशाची राजधानी कमला-पूर येथे रामाचे देखळ बांधायचे राजाने

ठरविले. तेव्हा बांधणाऱ्या राया याने असत. सिंधी झालेला एक पुरातन शिलालेख सापडला. मंत्रीमंडळाने महाराजांना तो दाखविला.

महाराजांनी त्याची नोंद पाहणी करून सांगितले की हा निविस्तच सिंधी भाषेतोळ शिलालेख आहे. म्हणूनही गुप्तकुळात झालेल्या माझ्या दरोडर सिंध राज्याच्या सामंताचा पुत्र होता म्हणून सिंधी भाषेच्या लिपीची मला माहिती आहे. सिंधी भाषेतून आपल्या राजभाषेत भाषांतर करणाऱ्या छोट्या आपल्या दरबारात नाही.

मंत्री म्हणाला—“काही हरकत नाही फारसी व सिंहल भाषेतून भाषांतर करणाऱ्या भूषण नावाच्या पंडितांना सिंधी भाषाही येत असणार!”

भूषणला पंत मसेत व तो भाषेत भाषांतर करू नको.

“मला माहीतच नव्हते.” राजा म्हणाला. “पण मला हो गोष्ट अगदीच माहीत झाली होती. मी हा शिलालेख पळून तुमच्याकडे पंत असताना स्स्थान भूषण भेटला व त्यानेच मला सांगितले की सिंधी भाषा येते.” मंत्री म्हणाला.

राजाने मध्याम विचारले—“अस्य आपल्या राज दरबारातील विद्वानांविषयी काही तक्रारी येत असल्याचे मी तुम्हाला पूर्वीच सांगितले होते. ते आपल्या विरचा व अधिकाराचा उपयोग स्वतःचा मध्या-विद्व करव्यासाठी करतात! तुम्ही त्या विषयी काही चवकशी केली आहे का? त्या बाबत काही प्रगती झाली काय?”

बाबर मंत्री स्मित म्हणाला—“हा सगळ्या तक्रारी आपल्या पंडितांचा नखर करणाऱ्या स्त्रोतांनी केलेल्या आहेत. यात काहीच अर्थ नाही.

“होय आहे! भूषण वाना एका आठ-वड्या नंतर मला भेटण्यास सांगे.” राजा म्हणाला.

ठीक एक आठवड्यानंतर भूषण राजास भेटण्यास गेला. तेव्हा राजाने एका फडक्यात मुद्राटलेले काही तात्त्विक दिले. त्यावर काहीतरी कोरलेले होते. राजा म्हणाला—“कल आपल्या राजवाड्यातील वागेत माळघात हे तुकडे सापडले हे मुद्रा

सिंध देशाच्या लिपीत आहेत असे मला वाटते. यात काय लिहिले असावे, ते तुम्ही मला सांगा पहा.”

भूषणने ते वाचले व तो म्हणाला—“महाराज! एका जमीनदाराने त्याच्या-नंतर त्याची इस्टेट त्याच्या मुलांनी कशी मभाळावी छ वाटून घ्यावी, ते पावर सविस्तर लिहिले आहे.”

“एवढेच! आता तुम्ही जाऊ शकता.” राजा म्हणाला.

भूषण जाताच महाराजांनी मंत्र्याला बोलावले व तो म्हणाला—“आपल्या राज्याच्या दक्षिणेस जे स्मशान आहे तेथे एक भले मोठे वडाचे झाड आहे. तेथे

तांबडेलीस शिपायां पाठवा. तस भुषण
आला तर त्याला कैद करा, म्हणावे."

मंजो गुणसेनाचा आश्चर्यचकित चेहरा
राजाच्या लक्षात आला. पण तो म्हणाला
"आधी मी सांगता नसें करा, म्हणजे
पंडितविषयी घेणाऱ्या तक्रारीचे रहस्य
मुद्दाला समजेल अशिक्षित मान्य कर-
णाऱ्या लोकांच्या तक्रारीतही काही
असतो हें मुद्दाला कळेना."

दिवशीच संध्याकाळी मंजो मुद्दाला
बांधलेल्या भूषण पंडिताचा घेऊन राजाच्या
समोर आला. तो म्हणाला-"पहा राजा!
पंडित भूषण त्या पडाच्या ताशासाठी
कुपला, पोरने व पत्तार पडून आजच्या
स्थितीत आणल्या शिपायांना सापडला

राजाने शिपायांना भूषणाला कैदेच्यावात
टाकण्याची आज्ञा दिली

तो संवत्साला म्हणाला-"भूषण पंडिताने
काही शिक्कांखातीस मूळ मनकूर लपविल्या
हे वेगवेगळ्या ठिकाणचे गुप्तधन काढून

घेतल्याची बातमी मला समजली होती.
माझा मित्र देशांतोला कुठला मित्र ज्ञान
झाला त्याच्या ज्ञानाने 'समजातलो'ला हाडा-
ळावी एक हजार सुवर्णमुद्रा आहेत असे
एका दमशबंद मी लिहवून पत्रले ले
गाल्याला सापडले असे मी भूषणाला सांगि-
तले. ॥ ॥ ॥ ॥ सांगितले. त्याने
मगला मनकूर पगलाच सांगितला पण ले
गुप्तधन घेण्यासाठी तो गेल्या व
तस पाह्या केलें करविले

ले एवढे प्रधानास अतिशय वाईट वाटले
व राजाही आला तो म्हणाला-"ह्या भूषणाला
आयुष्यभर कैदेत ठेवावयास हवे. आरत्या
दरबारातील इतरांनाही पाक जेते."

कधी कधी एकाचावर फार विश्वास
टवला तर त्याचे दुष्परिणाम होण्याची ही
शक्यता समजे म्हणून प्रत्येकाने, त्यांतल्या
त्यात राजकृत्या पुरुषास फार यावय साहिले
पाहिजे विलयने मी सावधगिरी रसविली
होते

गणेश पुराण

हो माम्मोत्तुन जन्मनासा भयकर प्राणी
अदृश्य होताच विघ्नासुराचे
रूप धारण करून कालपाश फेंकला. काल-
पाश गरगर फिरत प्रळयामारला सर्व
प्रदेहावर पसरला. अभिनदनाने पराक्रम
दास्यून त्याला तोंडून टाकण्यासाठी यत्न
केला. कालपाशाचे तांडव गेल्याचे
पडून व सर्व प्राणिमायात हाहाकार उठा-
लेला पाहून असिष्ठादी सप्तर्षी हे इतर
उपांच्या हृदयात लोककल्याणाचा विचार
होती अशा सर्व ऋषींनी मिळून ब्रह्मदेवाची
प्रार्थना सुरू केली.

ब्रह्मदेव म्हणाला-"कालपाशातून कोणी
ही सुटणे शक्य नाही. कालप्रभाव यावून
शकणारा आणि कालाला आवरु शकणारा

एकटा गणनायक आहे त्यानंतर ब्रह्मदेवासह
सर्वांनी मिळून जगतावर आलेले सफट
टळावे म्हणून गणनायकाची प्राधेता केली.

महागणपती स्वास्तिक पीठावर बसला
व सर्वांना त्याचे दर्शन पडले. त्याने आपल्या
हातातील पाश सोडला. गणेशाच्या पाषाण
कालपाशाचे तुकडे तुकडे करून ते गणेशा-
समोर आणून टाकले.

कालाचा अशा तऱ्हेने पराभव होताच
त्याने आपली मयकर अशा विघ्नासुराचे
रूप धारण केले आणि कालदंड धारण
करून त्याने प्रहार करायला सुरुवात केली.
गणेशाने त्यावर आपला अंकुश फेंकला. तो
अंकुश विघ्नासुराच्या कण्यातच शिरला.
विघ्नासुराला अंकुश लागताच निरुपाय

तुझ्या डोक्यावरून विघ्नासुराच्या रूपाने
मूर्तीत पिळगटिले. तू विघ्नासुराच्या कावून
डेवणारा विघ्ननाशक विघ्नेश्वर आहेस.
देवा, तू मला आशीर्वाद कर. या गव्हान
काल गणेशाचो श्राध्दना करू लागला.

गणेश त्याला रागावून म्हणाला—“काळा,
इतरांची कामे आपल्या शिरावर घेण्याचे
मनात आणून तू स्वतःचा जीव संकटात
लाटलास. तू काळात काम व्यवस्थित कर
म्हणजे आम्हाला.”

काळाने दोन्ही कान धरले, दोन उठा-
वले. त्याला तोंडात घालून घेऊन
म्हणाला—“बद्धि आली बद्धि आली! माती
घुडो त्याला घेऊन घेतून घेऊन घेऊन घेतून
होती. पण आता तिकाणावर आली!
तुझ्या भक्ताच्या तू तुझे स्मरण करणा-
ऱ्याच्या तूही कधी जाणार नाही.
त्यांना आधी ज्याधीचा श्राध्द होणार नाही.”

सांगून काळाने गणपतीचा निरोप
दिला.

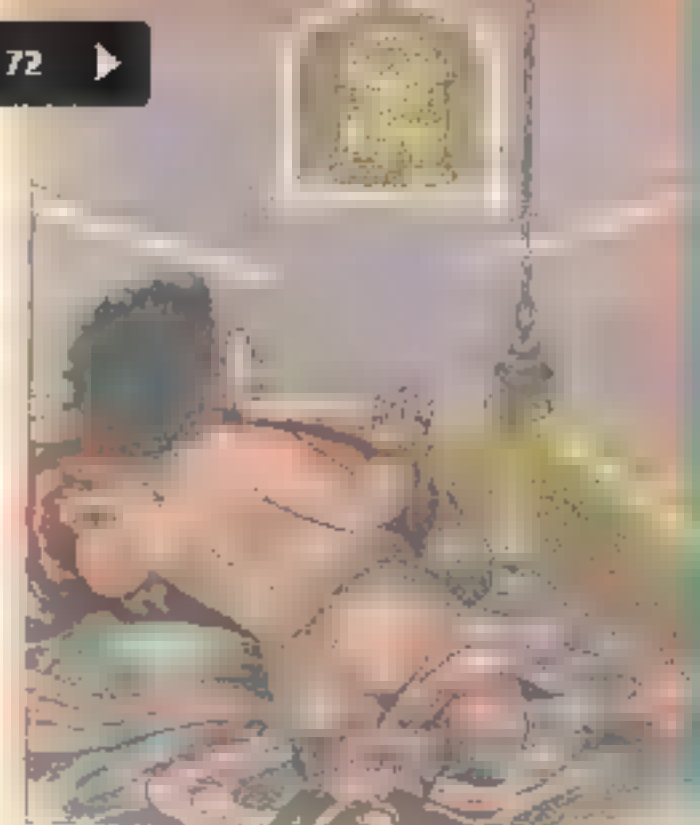
गणपतीने काळाला गर्वभंग करतानाच
काळाच्या पांढ्यामुळे जमिनीवर पडलेले
अभिनंदन महाराज वगैरे सर्व सजोव झाले
व ओपेतून जागे आत्मासारखे उठून उभे
राहिले. त्याच्यावर आकाशातून पुष्पावृष्टी
जाली. तेव्हापासून कोणतेही संकल कावे
किंवा संतुकाचे कायदेचाल की रांगोळीचे

स्वस्तिक काढून गणपतीचे सांकेतिक रूप
म्हणून हळदीची गोळी ठेवून तिची पूजा
करण्याची रीत चालू झाली.

कालपुरुषाचा गर्वभंग करून त्याला
पादाक्रांत करणाऱ्या विघ्ननाशक गणनाय-
कावर ज्याचा पूर्ण विद्वत्ता आहे ते काल-
प्रवाहाच्या विरुद्ध दिशेने पोहोत जाऊनही
पाय रोवून उभे राहतात. त्यांना कार्यसिद्धी
सहजी होणे. भक्ते सांगून पावन
मिथ्य गप्प झाले.

एके दिवशी एक लहान मुलगी पावन
मिथ्याची करंगळी भक्ते त्याला एका विघ्ना-
मुळे घेऊन गेली.

त्या चिन्हात त्याने अन्धन मुलगी
गणपतीच्या मूर्तीसमोर गुडगे टाकून
करीत होती. पावन मिथ्य तिची माष्ट
सांगू लागले. एका पुष्पवान दपतांना गण-
पतीची आराधना केल्यावर प्रसाद म्हणून
एक कन्यारत्न घाले. जन्मतःच ती मुलगी
गणेशाच्या कोनाड्यातल्या गणेशमूर्तीकडे
टक लावून वाहू लागली. ती आपल्याला
वालावता आहे असे वाटून रडू लागली.
काही वेळाने ती सांगली. त्या मुलीचे
नाव सुंदरी ठेवले. नावाला माहेल अशीच
ती सुंदर होती. सौंदर्याबरोबर ती हुशार
चतुर व प्रेमळही असल्यामुळे तिला सर्वजण
जानसुंदरी म्हणू लागले.

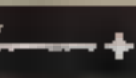

तिच्या लोंब्याची चर्चा जमलगासच्या
पंचक्रांतीत होत असे. एवढे म्हणत की ती
कोणी देशाच्या किंवा आसगा असावी
नायामुळे ती या मर्त्यलोकी आली असावी
तिच्याशी जग्न करून त्या म्हणून मोठमोठे
श्रीमंत लोक मागण्या घालू लागले. राजे-
रजवाड्यांमध्येही तिचे पाणिग्रहण करण्या-
साठी चुरस लागली. त्या देशाचा राजास
स्वतः तिला आपली राणी करून घेण्या-
साठी आपल्या लक्षातल्यासह राजधानीतून
निघणाऱ्याची वातमी आली.

जानसुंदरी दररोज ज्या गणेशाची पूजा
करी ती गणपतीची मूर्ती नदीच्या घाटावर
होती. ती त्या गणेशमूर्तीसमोर गुडगे टाकून

होऊन वगैरे तिकडे थोलाटया घात, आता
विघ्नेश्वराच्या हातून आपली सुटका नाही
ओळखून, त्याने गणेशाच्या पायावर
जोलांगण घातले. त्याचा बंदी असल्या-
सारखा निश्चेकट पडला. गणेशाने आपल्या
दोन्ही पायांनी एक दोनदा लताप्रहार केला.

तेव्हा काळ विघ्नासुराचे रूप घेऊन
देऊन गणेशाचे पाय धरून विनवण्या करू
लागला—“गणेश! तुझ्या भयंकर दिवस
पाशासमोर पृथ्वीवर फक्त सूर्योदय व
सूर्यास्त समयी प्रगट होणारा माझा पादा
कोठे? सर्व विश्वाला वज्र गरुणाच्या
तुझ्या अंकुशासमोर माझा कालदंड काय
टिकू शकणार? पर्वतासारख्या भव्य भूताना

तरी आणि होळ मिटून म्हणं—“निधनउकरा! मी आपल्या शीशवाक्येपासूनच तुम्ही आराधना करीत आहात. लग्न करून सत्कार करण्याची मला इच्छा नाही मला म्हातारी कर. मला ज्ञानसंपदेचा अनुग्रह कर. माझा जन्म सार्थक व्हावा, असं काही तरी काम माझ्या हातून घडू दे!” असं म्हणत ती प्याज लावून बसली असता तिचा काळागोरा अवाधा बांदीसारखा चकाकू लागला. तिच्या सुंदर गालावर मुरकल्या पडल्या. तिच्या कानाळावर मुरकल्या आल्या. नदी-वर जे कोणी आले ते तिचे ते विकृत रूप पाहून थक्कव जाले. एक सुंदर तरुणी एक म्हातारी आजो झाली.

“मुली, मुली, ज्ञानमुदरे” हे असं काय न ज्ञान? असं म्हणत म्हणत तिचे वारं वडील आले त्याचा तो म्हणाली—“मी ज्ञानी मुलगी राहिले नाही. मी मुदरी राहिले नाही. मी ज्ञानी झाले. तुम्हां सर्वांना आनंद व्हायला पाहिजे आणि तुम्ही जसे रडता काय? तुम्ही मला आपल्या रोटी जन्म दिलात तो सार्थक व्हावा. मला गणपतीने आशीर्वाद दिला आहे. माझ्याकडून जे अज्ञानी आहेत त्यांना माहीत आहे तेच ज्ञान देईन. जे माझ्याकडून ज्ञानधान आहेत त्यांच्याकडून शिकण्यासारखं असेल ही मी शिकेन. यज्ञान अथर्ववेद आहेत. वयाने विलीन होईन. दिसत नाही तरी ते कुकुरांना पाळेऊन आहेत. ती सर्व माझीच मुले नातवंद आहेत. मी त्यांची आजो आहे!”

“मी जन्मले तो हाच दिवस नाही का? हाच माझा वाढदिवस! मी आतां पायी तीर्थयात्रेला निघत आहे. मला सर्व आशीर्वाद द्या.” असे म्हणत ती आजो झालेली तुडंगे वडली तिने झाडाची एक काठी एकायला म्हणून करून घेतली.

त्याच वेळी तेच त्या देशाचा राजा आला त्याला ती आजो म्हणाली—“प्रजेचे वन प्राण व सौरव आणि त्यांच्या नलांच रक्षण करण्याचा भार तुझ्यावर

वरहे आणि तुच एका कन्याला उचलून घेऊन जायला आहेस का? पावे, परे चोरून नेणारा तू चोर लुटेरा आहेस की राजा आहेस?” तिने राजाला विचारलं.

राजा शरमिदा होऊन बघतेला जाला. त्याने किरोट व बाजूला काढून ठेवली व आजोच्या पाया पडून म्हणाला—“देवी, अच्चा! तुझ्या दर्शनाने माझे अज्ञान नाहीसे झालं. मी राज्यकारभार सोडून प्रजेचा सेवक म्हणून काम करतो.

म्हणजे माझी तीर्थयात्रेला निघाली. तेव्हा राजाने मि-यासाठी पालखी व सर्व तयारी करून दिली.

तेव्हा अच्चा सधोत नकार देत म्हणाली—“राजा, ज्यांना पायात घालायला नसत त्यांना देखील नाहीत अशा फुटान आयुष्य कठिणांच्या सामान्य प्रजभंड मी पालखीत किंवा रथात लवून कोणत्या तोडाने जाऊ आणि त्यांना ज्ञानवाध करू. तू प्रजेला विद्यादान कर आणि सुखा कर. तू आपलं काम मी सामान्य प्रजंमार्गी सामान्य लोकांत मिसळून त्यांची जी सेवा करू शकते ती करीत राहीन. विघ्नंवर व त्यांचा धाकटा भाऊ मुक्तायुग्म माझी सर्व काळजी वाहतीच.”

बघातं काही प्रेतली पायी निघाली. ती ज्ञानपीठ नावाच्या एका मठाने आली.

पीठाधिपतीला नमस्कार करून म्हणाली—“स्वामी! मला ज्ञानोपदेश करावा.”

पीठाधिपती संकोच करीत म्हणाला—“आई, तुमची स्त्रीजात, ज्ञानोपदेश घेतल्याचा तुम्हाला काय उपयोग?”

अच्चा म्हणाली—“पाणी आणि दिवा फक्त पुरुषां करितांच का, स्त्रीला काही उपयोगाचे नसतात का? त्यांना त्याचा उपयोग करता येणार नाही का? आंध-लघाच्या हातातला दिवा इतरांना वाट दाखवीत नाही का? प्राणिमाथात ‘मी’ हे ज्ञान फक्त मरालाच असते का, स्त्रीलाच असते? काहीच नव्हते ते सर्वच झालं चुन्यातून जग निर्मिले गेले. चंद्रकडे गेले

त्यातल उरलेलें तू पितेंस? ती बालच्या जातीची आहे!"

अन्वा भातपण म्हणाली—"अहो बायांनो, मला तर मुळात कोठलीही जात नाही. त्या मुलीच्या व माझ्या गरिबात, आमच्या नाजूबात ज पाणी वाहाते आहे. एकच आहे!" अस म्हणत ती त्या बायकाच्या घागऱ्यातल पाणी पाहून चकित होऊन म्हणाली—"तुमच्या अंगात कतल धूषण वासतं अस वाटतं? मग तुम्हाला पाणी फोडाला? प्यायला तर नाहीच ना? बायांनो तुम्ही धूषण प्या. पाणी आम्हांला सादून द्या!" अस म्हणत आपल्या भकन पाणी भरून घेतले.

त्या बायकांना म्हातारी म्हणाली म्हातल तल्व न त्यांनी बुडी ठिकाणावर आली

अन्वा अशीच पुढ जात असता एका प्राण्याचे बुडी दिले जात हो. लोक वाचकन गले होते आणि देवाची प्रार्थना करीत होते.

अन्वा त्यांना पाहून म्हणाली—"केवडा मोठा अन्वाय चालविला आहे हा, माते! हे लोक म्वत तर छोन शिजवून मास खातात आणि तुला माय, कडक खन पिडत जगणाऱ्या क्रूर जनावरांसारखे, वसवीत आहेत. हे सर्व मातेना अपमान करणारी मूल जाली आहेत."

अहो नकी, अस म्हणु! नानेला राम आला तर सर्वनाश करील! अस त्यांनी म्हणताच अन्वा म्हणाली— नाच दिली माते म्हणून कोणो वाई जाली तरी मुलांना का? तुम्ही उगान गितां आहा. भयला भक्ति मानता आहा! आपल्या वासला देवीधर लावता आहा! तुमच्या माते-यिपमो खरी भक्ती ज्या दिवशी उत्पन्न होईल त्या दिवशी तुमच्या मनात म्हणून रात्रपार नाही! तुमच्यावर संकटे येणार नाहीत! म्हणत तिने ज्ञाना समजल मायत भक्ति मार्गावा उपदरा केला

चतुर चोर

फार पूर्वी अरबस्तानातील एका शहरात दोन चोर असत त्या पैकी एक दिवसा धोऱ्या करी तो लोकांचे कापी दुसरा रात्री करी तो लोकांच्या घराच्या भितीला भोक पाडून गिरून मूल्यवान वस्तू चोरून

त्या दोघा चोरांचे एका सदर मुलीवर हाते व तिच्याशी लग्न करण्याची इच्छा दोघांच्याही मनात होती तिच्यावर दोघांचही उत्कट प्रेम असल्या कारणान दोघांपैकी कोणाशी लग्न करावयाच, निश्चय करणे तिला कठीण वाटल दोघ तिच्या पाठीस जागत की माझ्याशी कर, माझ्याशी लग्न कर, म्हणून तिने त्यांना एकदा सणून राकल—"तुम्ही दोघ ही चोऱ्या कलून आपली उपजोधिकी चालवित आहा दोघे मला सभाळणार परंतु तुमच्या पैकी कोण जास्त हुशार व चतुर

आहे? कळव्यावर मी त्यांच्याशी करीन. म्हणून तुम्ही दोघानी आपली हुशारी सिद्ध करा मी कोणाशी लग्न ठरवीन"

म्हणून दोघा चोरांनी आपली हुशारी ठरवून घेतली. तुमच्याला सिद्ध करून दाखवायचे ठरविले.

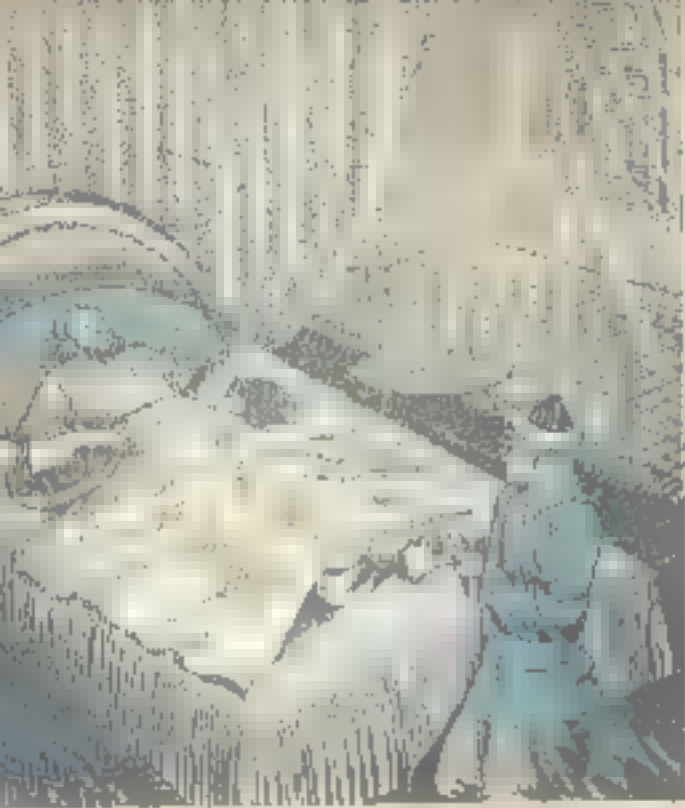
खितोकापू चोर म्हणाला—"मी पहिल्याने आपलं धातुर्य दाखवितो, नंतर तू आपलं धातुर्य मला रवानंतर आपणा दोघांत कोण जास्त चतुर आहे हे ठरवू."

रात्री चोरी करणाऱ्या चोराने पोष्टीस होकार दिला दोघे सराफ बाजारात तेथे एक सावकार, त्याला एका कर्जदाराकडून मिळायच व्याज व मूदल वसूल करून चालू लागलेला दोघांना दिसला. त्या सावकाराला पहा, त्याच्या खिशात एक पिशवी आहे तीत खूप पैसे आहेत.

त्या दिवशी रात्री एक प्रहर राज
लोकांना रात्रीचा जोर तिसेकापू चारात्ता

बरोबर घेऊन एक दोरीची जिडी लावत घालून राजवाड्याजवळ आला.

"म्हणजे, तु राजवाड्यातच शिरणार वाटतं? खिसेकापू चोराने घाबऱ्या आवाजात विचारले.

"होय तर! सामान्य घरात चोरी केली तर त्यात काय मोठेपण? असे म्हणत चोराने दोरीची जिडी राजवाड्याच्या चारी बाजूला असलेल्या कोटाच्या भितीवर फेंकली. ती जिडी भितीला अडकल्यावर रात्रीचा चोर जिडीवर बघू लागला. खिसेकापू चोराला जिडीवर चढून पाठोपाठ घाबऱ्या सांगितले. खिसेकापू चोराच्या जिवात जीव सरला नाही.

दोघे राजवाड्याच्या आवारात घालून रात्रीच्या चोराने राजवाड्याचे एक दार बर उचलून बाजूला उचले आणि अंत शिंका आणि रात्रीच्या झोपायच्या खोली-कडे निघाला. रात्री पायाना कापरे भरले अन्ना खिसेकापू चोर त्याच्या पाठोपाठ निघाला.

शेवटचा राजा म्हणजे होता एक गुलाम राजाचे चेपीत पंगत बसला होता. खिसेकापू चोराना एकीकडच्या खोलीत स्तायना सुष रुधन रात्रीचा चोराने पत्रावर बाळकत बाळकत त्या गुलामाला पाठीमागून जाऊन घरेलू एका हाताने त्याचे नाव बंद केले आणि दुसऱ्या हाताने त्याला दोरीने बांधले. नंतर तोंडात बोटं कोवून खोलीत एका कोपऱ्यात फेंकून दिले आणि स्वतः त्याच्या आगी बसून राजाचे पायवेपू लावला.

त्याने जाणून देऊन पाय चोराने राबले म्हणून राजाची ओप बोटली. नंतर तो वारीक आवाजात म्हणाला-"महाराजाची ओप मोडल्यासारखी दिसते आहे. एक सहानुभूती गोष्ट मांगली हो! अष्ट पाट नगर होते. तेथे एक राजा होता. त्या गावान एक खिसेकापू व एक रात्री चोरी करणारा असे दोन चोर होते. त्या दोघांत कोण अधिक चतुर हा प्रश्न उभा राहिला.

पहिल्याने खिसेकापू चोर आपल्या मित्र चोराला आपले चतुर्य दाखवायला एका तराफ बाजारात घेऊन गेला." असे सांगत सर्व गोष्ट सांगितली.

शेवटी रात्रीचा चोर स्वतः महाराजाच्या झोपऱ्याच्या खोलीत फिरला आणि गुलामाला बांधून बाजूला टाकले आणि त्याच्या आगी स्वतः बसून भग्न राजाला विचारले-"महाराज! आपणच आता मांगले की या दोघां पैकी काय भास्त हुशार आहे हो खिसेकापू चोर की रात्री चोरी करणारा?"

ही सगळी गोष्टच आले. समजून राजा म्हणाला-"रात्री चोरी करणारा जास्त हुशार." राजा म्हणाला ते एकीकडच्या खोलीत उभा असलेल्या खिसेकापू चोराने ऐकले. राजाला चांगली साप लाग पर्यंत चोर पुन्हा पाय चेपीत आणि त्यानंतर आपल्या मित्राबरोबर राजवाड्यातून बाहेर आला.

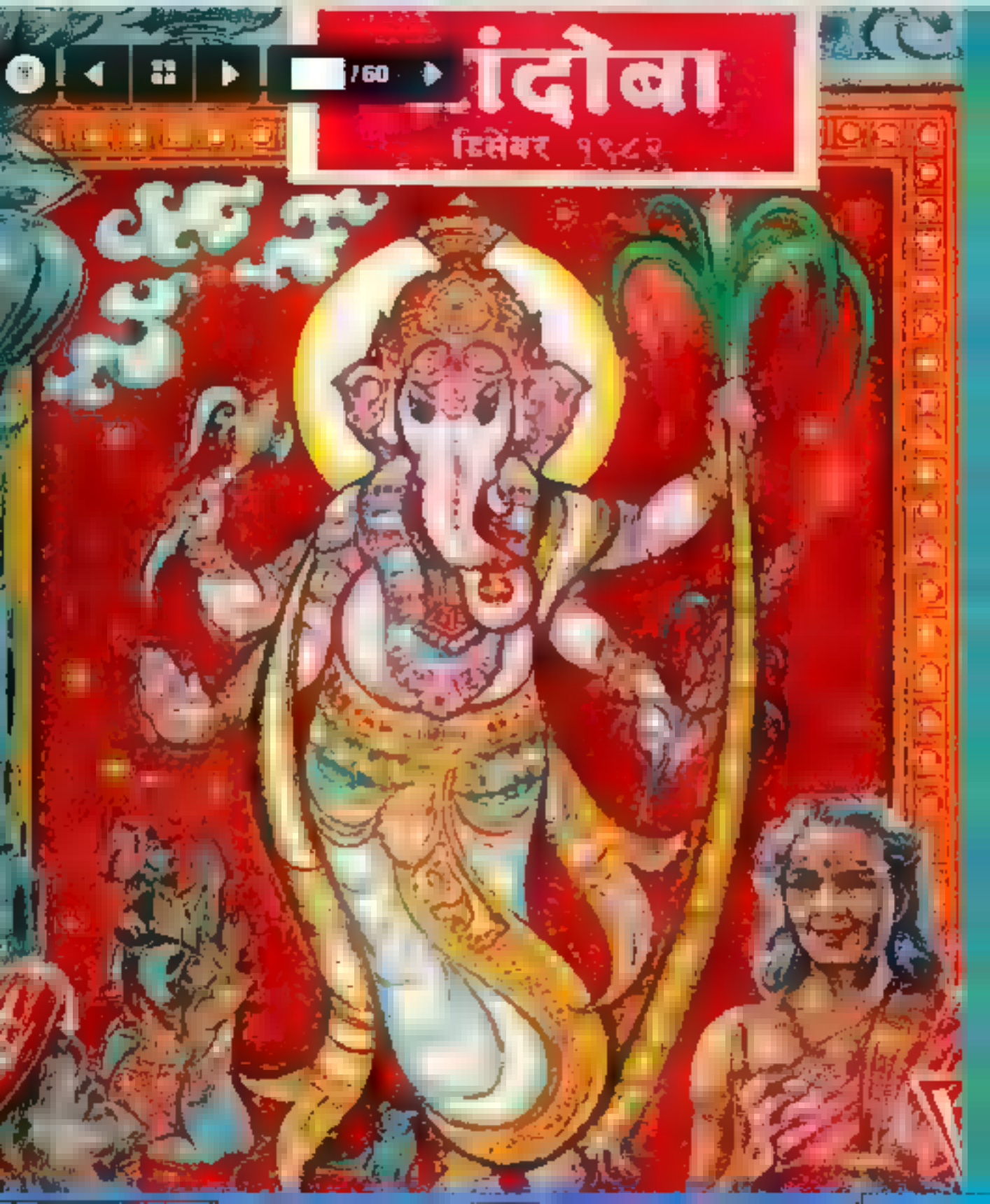
दुसऱ्या दिवशी सकाळी राजा उठला. त्याच्या गुलामाला कोपऱ्यात बांधलेल्या

स्थितीत पडलेला पाहिले. नेहमी त्याला आठवले की रात्री आपण ऐकली ती गोष्ट कळली आणि आपल्याला गोष्ट सांगणारा आपला नोकर नसून रात्री चोरी करणारा चोरच होता. त्याच्या हुशारीचे राजा कोतुक करू लागला. त्यानंतर राजाने स्वतः शिंदीची की रात्री राजवाड्यात जो चोर शिरला होता त्याला मी दष्ट तर नाही. उलट त्याला राजदरबारात नोकरी देईन.

ती दंडाचे एकून रात्री चोरी करणारा चोर राजाला जाऊन भेटला राजाने बघून क्षिप्याप्रमाणे त्याला दरबारात नोकरी दिली.

राजाने स्वतःच रात्री चोरी करणारा जास्त हुशार असल्याचा निवाडा दिला होता व खिसेकापू चोराने तो ऐकला असल्याकारणाने तो त्या गोंडोस नाकबूल करू शकला नाही. म्हणून रात्री चोरी करणाऱ्या चोराशीच त्याच्या प्रसिद्धीने केले आणि साठ्या हुशार काम करणाऱ्या मरकामी अधिकाऱ्याची बायको आली.

गंदोबा

दिसंबर १९८२

चांदीबा

संस्थापक : 'चक्रपात्री'
संचालक : नागिरेड्डी

या महिन्याची वेताळ कथा "परक्याचे वैभव" ही आहे. माणसाने त्याला जी मिळकत आहे तीवर मनाचे समाधान करून घेऊन व आपल्या शक्ति व सामर्थ्याच्या आधारे आपली मिळकत वाढविण्याचा प्रयत्न करणे शहाणपणाचे आहे. तसे न करिता एकदम श्रीमंत व्हायची हाव धरणे धोऱ्याचे असते, हे 'लांभाचा डोंगर' या गोष्टीवरून कळते.

अमर दाणी

मातार्गिस्त्या कामात्रा भ्रष्टा पुत्रेण भार्यया ।

बुद्धिना दासवर्णो विवादं न समाचरेत् ॥

[आई वडिलांवरही, जावई, मुलगा, माऊ, मुलगी व नाकर यांच्या वरीवर आडण करू नये !]

वर्ष : ३२

डिसेंबर १९८२

अंक : ६

एक प्रत : १-७५

२१

वार्षिक वर्गणी : २१-००

वेदानात घेऊन गेला. त्याला रयान दोन कातड्याच्या पिशव्या दिल्या. त्यापैकी एकोट प्यायचे पाणी भरून दिले व दुसरी रिकामीच होती. तो म्हणाला.

"गोपाळशेट, याच्या पुढे सर्व वाळवंटच आहे. तुम्ही त्या पायवाटेने चालत जा. दुपारच्या सुमारास तुम्हाला वाळवंटाच्या मधोमध एक डोंगर लागेल. त्या डोंगराच्या गुहेत सोन्याच्या मोहोरा डोंगच्या डोंग दिसतील. या रिकाम्या पिशवीत त्या भरून घ्या. दुसऱ्या पिशवीतले पाणी तुम्ही परत येईपर्यंत तुम्हाला प्यायला पुरेल परत आल्यावर मो सोन्याने भरलेली अशी पिशवी घेईत वाकी तुमची!" गोपाळशेट

आनंदाने दुपार होई पर्यंत लोभाच्या डोंगरापर्यंत पोचला पाण्याची पिशवी अर्धी रिकामी झाली होती.

डोंगरातल्या गुहेतले सोने पाहून गोपाळशेट थक्क झाला. त्याने हावरटासारखे रिकामी पिशवी भरून सोने घेतले. नंतर तो विचार करू लागला की दुसऱ्या पिशवीतले पाणी ओतून टाकून ती पिशवी भरून ही सोने घेऊन जावे, भिल्लाच्या यत्नांत पोनेपर्यंत तहानेवर थोडा तावा टेवला म्हणजे झाले.

त्या प्रमाणे त्याने पाण्याची पिशवी मुद्रा रिकामी करून घेतली आणि ती भरून सोने घेतले. त्याने दोन्ही पिशव्या खांद्यावर टेवल्या आणि परत मिचाला. खाली पाय व चर झोके उन्हाचे तापत होते. तसाच तो काही अंतर चालून गेल्यावर त्याला खूप तहान लागली. दोन पिशव्या दोन्ही खांद्यावर होत्या. म्हणून खांदे दुखत होते. कोठे प्यायला थोडे पाणी मिळाले तर पहावे म्हणून गोपाळशेट बहूकडे नजर फिरवू लागला.

इतक्यांत त्याला त्याच वाटेने येणारा एक माणूस दिसला. त्याच्या खांद्याला एक पाण्याची सुरई लोंबकळत होती.

मोठ्या आशेने गोपाळशेट त्याच्याकडे पहात म्हणाला—"अहो, माझा घसा

तहानेने अगदी कोरवा पडला आहे. थोडे प्यायला पाणी खाल का?"

"म्हणून तर आलों आहे! एक पेला भर पाण्याची किमत्त दोन पेले सोने आहे. हस्तंतर देतो." तो माणूस म्हणाला.

गोपाळशेटने काही वेळ मागे पुढे करीत शेवटी तहानेने जीव कासाचीस आल्यामुळे दोन पेले सोने दिले आणि एक पेला पाणी प्याला. आणखी एका तासाभराने पुन्हा फार तहान लागली. त्याच वेळी आणखी एक माणूस त्याला दिसला. गोपाळशेटने त्याला ही पहिल्या माणसाला विचारले होते तसेच विचारले.

तो म्हणाला—"एक पेलाभर पाण्याला-चार पेले सोने शाये लागेल."

गोपाळशेट क्षणभर विचारात पडला. परंतु नाइलाजाने चार पेले सोने देऊन त्याला एक पेला पाणी मागून घ्यावे लागले.

आणखी काही अंतर चालून येत्यावर पुन्हा जोराची तहान लागली. कोणी माणूस दिसतो का गोपाळशेट पाहू लागला. सुदैवाने एक माणूस दिसला. त्याला विचारता तो एक पेलाभर पाण्याची किमत्त आठपेले सोने मागू लागला. गोपाळशेट म्हणाला—"एवढ्याशा पाण्याची इतकी किमत्त का? मला." आणि त्या माणसाला शिब्या देत पुढे निघाला. तो माणूस गोपाळशेटच्या मागे मागे जेऊ लागला. गोपाळशेट थोडासा त्या

[१२]

[भिल्ल नायकाने पाठविनेल्या इतला भयमान नरवाहूनाने परत पाठविण्या नंतर भिन्साने बुढाची तर केनी. यांगरी किल्ल्यात राहून तेथून गनिमी काम्याने कंगडने त्यानी उरविले. नरवाहूनाने किल्ल्याला वेढा देण्यासाठी सैन्य पाठविले. मुरु माले.]

किल्ल्याच्या आगत वृक्ष असे सांगून शिवदत्त पुढे सांगू लागला. शालेली नरवाहूनाच्या सैन्याची गडबड आणि हुत्तीचा धोकार ऐकून दोघे भिल्ल तरुण तदावर उभे राहून किल्ल्याच्या खोलाच्या भागाकडे पाहू लागले. ओरडून सांगू लागले—"वाज लांडग्यांच्या वस्तीपर्यंत येऊन पोहोचले आहेत. ते हुत्तीवर आहेत." हे सांगत ते टाळ्या वाजवू लागले. मी घाबरा वावत ते दोघे तरुण होते तेथपर्यंत आलो.

असे सांगून शिवदत्त पुढे सांगू लागला. हुत्तीवर बसून विजय गवनि नरवाहूनाचे सैनिक पुढेपुढे येत होते. त्यांच्या पाठीमागून पायदळ सैन्य येऊ लागले. आम्हांला ते स्पष्ट दिसत होते. जवळ जवळ लांडग्यांच्या वस्तीच्या आसपासच भिल्ल तरुणांनी त्या हुत्तीवर झाडीच्या आडून आपले पाळलेले सिंह सोडले. भयंकर गर्जेना कर्तोत समोरून येणाऱ्या सिंहांना पाहून

"चांदोवा"

हत्ती भागे फिरले आणि वाट फुटेल तिकडे पळू लागले. पायदळ सैन्य हत्तीच्या पाया-खाली तुटवले. आणि सिंहांच्या जरब्यात जाऊ नये म्हणून सैरावैरां पळू लागले.

“छान केलेस!” मी जाणत्या शेजारच्या तरुण भिल्लांना म्हणालो.

“परंतु काय रे पुन्हा या सिंहांना आवकून शत्रूवर सोबायचे झाल्यास तुम्हांला सोडतां येईल का?” मी विचारले.

“सर्व सिंहांना पकडून पुन्हा लाय्यास आणजे सोपे काम नाही. काही सिंह जंगलात पळवून जातील.” म्हणाले.

ते ऐकून अशा तऱ्हेच्या युद्धावरचा मात्ता विश्वास थोडा कमी झाला. सुशिक्षित आणि शस्त्रधारी सैनिकांवर अशा सिंहा

बाधांना सोडून काय कायचा? एक दोनदां शत्रू सैन्य पळवून जाईल. परंतु पुन्हा पुन्हा असेच बाधसिंह येणार असतील तर त्यांचा बंदोबस्त करण्याची व्यवस्था करूनच शत्रू सैन्य पळवून जाईल. परंतु पुन्हा पुन्हा असेच बाधसिंह येणार असतील तर त्यांचा बंदोबस्त करण्याची व्यवस्था करूनच शत्रू स्वारी करील. बाधां सिंहांना मारून टाकण्याची योग्य तयारीमुद्धा करून घेईल.

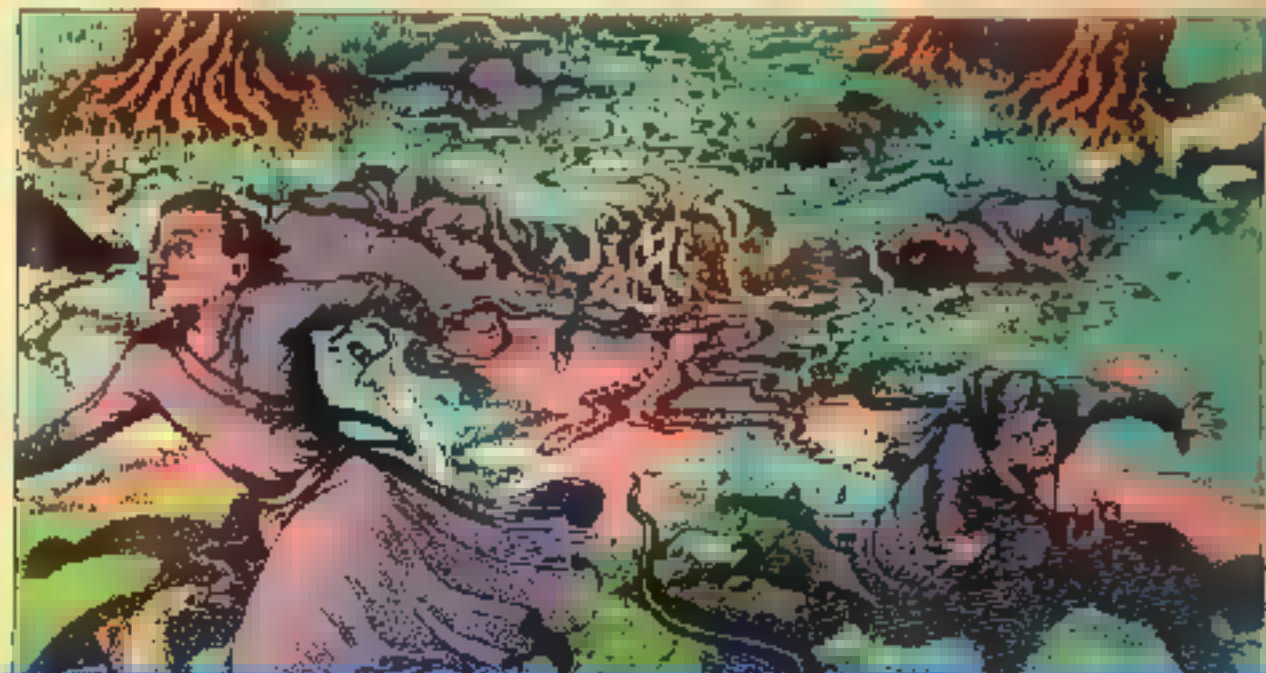
त्या दिवशी मी सूर्यास्त होईपर्यंत त्या जंगली प्रदेशात अशाच काही विचित्र विचित्र गोष्टी मी पाहिल्या. एका जागी नरवाहनचे सैनिक जमा होऊन त्यांच्या पिण्यात मग्न होते. अशा समयी एकदम त्यांच्यावर एक टोपलं येऊन पडले. झाडा-

वरून ते भिल्लांनी फेकले होते. तत्क्षण त्या टोपल्यांतून शेंकडो लहान मोठे साव 'धुस्स' करीत बाहेर पडले आणि शत्रू सैन्यावर धावले. नरवाहनचे सैनिक आधा-पळी साम्राज्ये जेवत्या तेथे टाकून देऊन जीव वाचवायला पळू लागले. साव जेथे जेथे चिळ दिगळी रवात शिरले, काही झाडावर चढून गेले.

अशा तऱ्हेचे युद्ध सुरूच नरवाहनला जिकण शक्य नाही. मी भिल्ल नायकांना त्या दिवशी रात्री सांगितले. एकाच वेळीच उपयोगी पडणारी ही युद्ध तंत्रे वापरून लढाई जिंकणे कठीण आहे हे मी सांगित-ल्यावर वृद्ध भिल्ल नायकालाही ते पटले. रात्री बराच वेळ विचार केल्यावर मी

एक गोष्ट मनानी ठरविली. भिल्ल नाय-काला मला शक्य झाले तेवढे सविस्तर समजावून सांगितले. शत्रू सैन्याला या भागात आकर्षित करून गतिमी काव्याने शत्रू सैन्याचा नाश करायचा. या किल्ल्यात राहून चौपट पांच पटजरी शत्रू सैन्य असले तरी त्याचा फडशा उडविणे तेवढी कठीण गोष्ट नाही.

आता शत्रूचा नाश करण्याची जबाबदारी माझ्यावर येऊन पडली. मी तेथे जमलेल्या मात आठ भिल्ल नायकांनाजवळ बोलावून पुढे युद्ध कसे करावयाचे. सविस्तर समजावून सांगितले. शत्रू शक्तिशाली आहे, त्याच्याजवळ सुशिक्षित सैन्य आहे. परंतु डोंगरी किल्ल्यावर हत्तींचे व

घोड्यांचे संस्थे मध्ये त्याला शक्य होणार नाही. म्हणून शत्रूला आपल्या पायदळ सैन्याचा उपयोग या पडक्या किल्ल्यापर्यंत यायला ज्या वाटा आहेत त्या अडवून ठेवण्याचा निकराचा प्रयत्न केला पाहिजे. शत्रू वर पडून येऊ लागला की त्याच्यावर मोठमोठे दगड व खडक वरून ढकलले पाहिजेत. नंतर झाडांवर चढून आपल्या सैनिकांनी आपल्या बाणांनी शत्रू सैनिकांना टिपले पाहिजे. हतके करूनही शत्रू किल्ल्यापर्यंत येऊ शकला तर आपल्याला काहीच करता येणार नाही.

आतां मी दुर्ग रक्षणाचे काम करण्याची जबाबदारी घेतली म्हणण्यापेक्षा किल्ल-

याच्या चारोबाजूच्या प्रदेशाचे रक्षण करण्याची जबाबदारी घेतली असे म्हणावयास हरकत नाही. या किल्ल्यात रक्षण करण्यासारखे काहीच नव्हते. परंतु मागही किल्ल्याच्या रक्षणासाठीच प्रयत्न करीत आहोत असे दाखवून किल्ल्यावर येण्याच्या वाटांवर आम्ही रहायचे ठरविले.

तीरदाजीत निष्णात असलेल्या तरुण भिल्लाना मी साडावर चढून वर येणाऱ्या वाटांचे रक्षण करण्यासाठी पाहण्यावर नेमले. युद्ध भिल्लाना मोठमोठ्या खडका भांड लपून शत्रूवर येताना दिसला की अकस्मात त्यांच्यावर तुटून पडण्यास सांगितले.

सूर्य डोक पश्चिमेकडे वळला त्यावेळी मी ठरविलेला युद्धाचा कार्यक्रम तयार झाला. सर्व घटपुष्ट भिल्ल सैनिक त्यांना आज्ञा दिल्याप्रमाणे जागोजागी खडकाभांड जाऊन लपून असले. त्याचवेळी शत्रूचे पायदळ सैनिक किल्ल्यावर येण्याच्या प्रयत्नाला लागले.

शत्रूसैनिक खिस्डीने त्यांच्या नायकाच्या आज्ञेप्रमाणे एका जागी होण्यापूर्वीच मी साडावर चढवून नेमलेल्या भिल्ल तरुणांनी शत्रूवर बाणांचा वर्षाव सुरू केला. कोणी माणूस तर दिसत नाही. जाणवती बाण मात्र अकस्मात येऊन लागत

परंतु त्यामुळे त्या सन्यात गडबड मात्र फार उडून गेली. तरी काही शत्रू सैनिकांनी ज्या दिशेने बाण पेल होते त्या दिशेला नेम घाल्याप्रमाणेच बाण मारायला सुरुवात केली.

त्याच वेळी नरवाहनचे काही सैनिक तळवारी उपभूत डोंगर चढून जाऊ लागले. त्या सैनिकांवर मी जागोजागी नेमलेल्या भिल्लानी आडून हल्ला करून किंवा मोठ मोठे दगड लाडक ढकलून दिले. एक तर वाट बिचाळी. मात्र बाजूला सरकायला जाय नाही. म्हणून शत्रू सैनिक त्या दगडा खडका खाली येऊन मळ लागले.

तसेच युद्ध संपून लप पारण करू लागले. युद्ध सुमारे चार पाच तास चालू होते. मध्यंतरी नरवाहनचे सैनिक पुष्कळसे डोंगर चढून पडक्या किल्ल्याच्या जवळपास येऊन दाखल झाले. साडावर चढून बाण सोडणाऱ्या भिल्ल युवकांना खाली उतरवून मदतीला किल्ल्यावर आणणे अशक्यप्राय असल्याचे मला कळत होते. साडावरून विषारी बाण सोडणाऱ्या तरुण भिल्लाना ठार करण्याची एक नवीन युक्ती नरवाहनच्या सैनिकांच्या एका नायकाने अवलंबिली.

बांदोबा

हलीवर चढून येणाऱ्या सैनिकांना झाडांजवळ नेण्यात आले. माहूताने मृग, करायची लोटी हत्ती आपल्या सांडांनी साडांच्या फांदा पडून तोडून टाकू लागले. साडांच्या फांदा धराधर खाली पडू लागलेल्या आणि त्या फांदांवर लपलेले भिल्ल तरुण जमिनीवर आदळू लागले. अशा भिल्ल तरुणांना शत्रू सैनिक भात्यांनी किंवा तळवारींनी भोसकून ठार करीत होते, काही वेळ असेच युद्ध होत राहल्यावर सर्व भिल्लवीर नरवाहनच्या सैनिकांच्या हाती ठार तरी झाले किंवा जखमी झाले. आतां अडवणारे कोणी उरले नाही ही खात्री झाल्यावर नरवाहनचे

सैनिक टोळ्या टोळ्यांनी आपापल्या बाहुनांवर किंवा पायी डोंगर चढून येऊ लागले.

हत्ती आणि भोड्यांवर बसून डोंगर चढण्याचा त्यांचा प्रयत्न किती सुसंयोजित, होता, हे त्यांच्या डोक्यात बघे वशिरीं गिरले. मी तर आश्चर्य चकितच झालो. माहुतींच्या अंगुष्ठांचा वार असल्या शास्त्राने हत्ती वर चढण्याच्या प्रयत्नात कोणत्यातरी दगडावर पाय देत व धसकून पडत होते आणि घसरून डोंगरावरून खाली जाऊ लागले. त्यांचा भयंकर आवाज आसमंतात घुमकुमट होता आतां घोड्यांची जी दुर्वस्था झाली त्याचे वर्णनच करण्याची गरज नाही.

मी आपल्या अनुयायांसह जिवंत राहिले त्या भिल्लवीरांना बरोबर घेऊन किल्ल्याच्या आश्रयाला पावलो. किल्ल्याच्या दारवाज्यावर तो वृद्ध भिल्लनायक मला बेटला. तो म्हणाला—

“शिववत्ता, आपण युद्ध जिंकणे शक्य नाहीसे दिसू लागले आहे.” त्याच्या चेहऱ्यावर किंवा मला त्या बदललेल्या किंवा भय घुळीच दिसले नाही. “समजा आपण हारलोच, तरी प्रतिभार केल्या शिवाय गुरा डोरां सारकं आम्ही त्या नरबाहुनांसमोर वाकलो नाही, ह्या विचारने आमची मान ताठ राहिल! तेवढेचपुढे! या पडक्या किल्ल्यात घोबटची निकराची मढाई होईल मी आपल्या

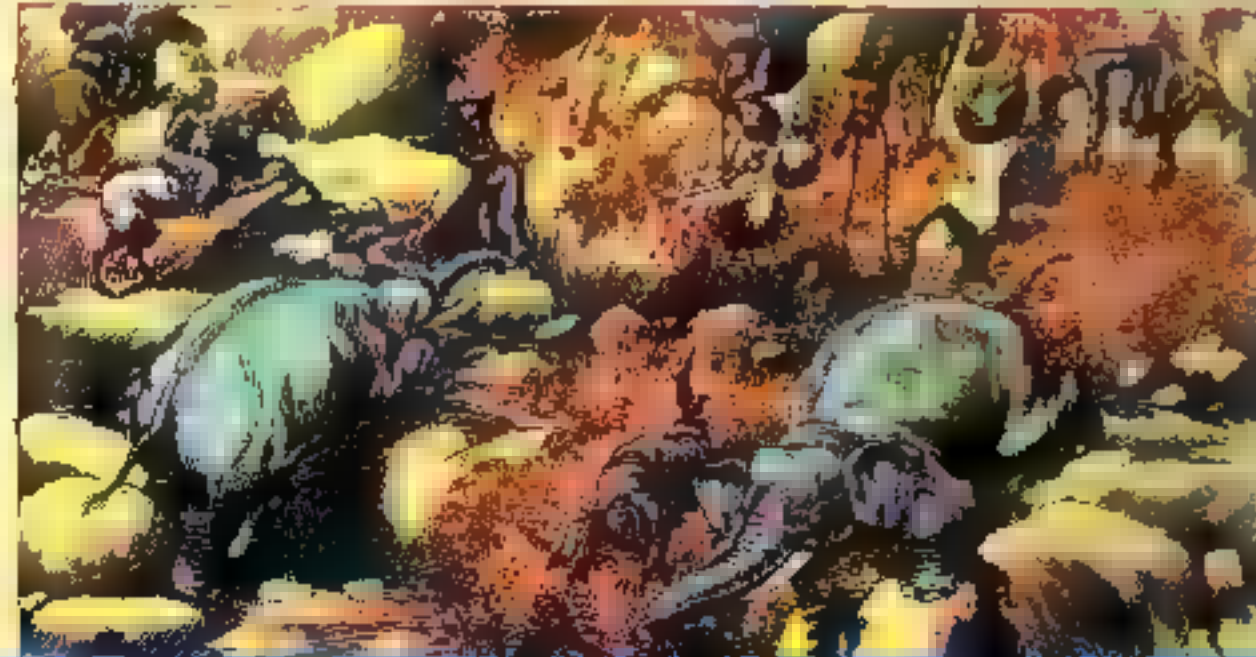
अनुयायांसह कोठे सुरक्षित जाणो जावयाचे असल्यास अवश्य जावे, आपी माझी सूचना आहे!”

तो वृद्ध भिल्ल नायक हे म्हणाला त्याच वेळी किल्ल्याच्या चारी बाजूच्या प्रदेशात नरबाहुनांच्या सैन्याच्या त्याच वेळी आरोळ्या ऐकू येत होत्या. सर्वस्व पणाला लावून भिल्ल तरुणवीर किल्ल्याच्या तटावर उभे राहून शत्रूशी युद्ध करीत होते भिल्ल नायकाने आत्मपर्वत त्याच्या हातात जो अधिकार दड होता तो दूर कंकला आणि तलवार उगमून शत्रूवर चालून गेला.

त्या वेळी जं युद्ध झाले ते वर्णनातीतच होते. तळहातवर घातलेल्या भिल्ला-युधकांनी शत्रूंचा साहसाची

शिकस्त करून शत्रु सैन्यांचा अणू नगसंहारच सुरू केला. परंतु शत्रूसैन्य दंडापट तरी असेल, म्हणून शत्रूसैन्य भिल्ल तरुणांना मागे रेटून किल्ल्यात शिरलेच.

मी आपल्या अनुयायांसह मागे फिरलो आणि तट ओलांडून बाहेर पडलो. वृद्ध भिल्ल नायकाने अगदी घोबटचे म्हणून जे म्हटले होते ते अद्याप माझ्या कानात निमादन होते. बहुत करून त्याला या वेळेपर्यंत वीरगती ही मिळाली असावी! मी मागे वळून किल्ल्याच्या तटाकडे पाहिले. एका पडक्या घुळ्यावर तो शत्रूच्या कोंडीत सापडला होता. त्याचे ते युद्धोत्साहाचे परिपूर्ण रूप मला दिसले. तलवारीचे वार करीत तो आपल्या अनुयायांना ओसाहन

देत होता. त्याला नरवाहनचे पंचवीस एक सैनिक घेऊन त्याच्यावर वार करीत होते व तो न कबरतां गीर्घाने त्या सर्वांना तोंड देत होता, त्या वृद्ध भिल्ला नायकाचे शौर्य व साहस, निदवयी स्वभाव मी जन्म भर विमरणात नाही. त्याची मला नेहमीच आठवण येत राहिल.

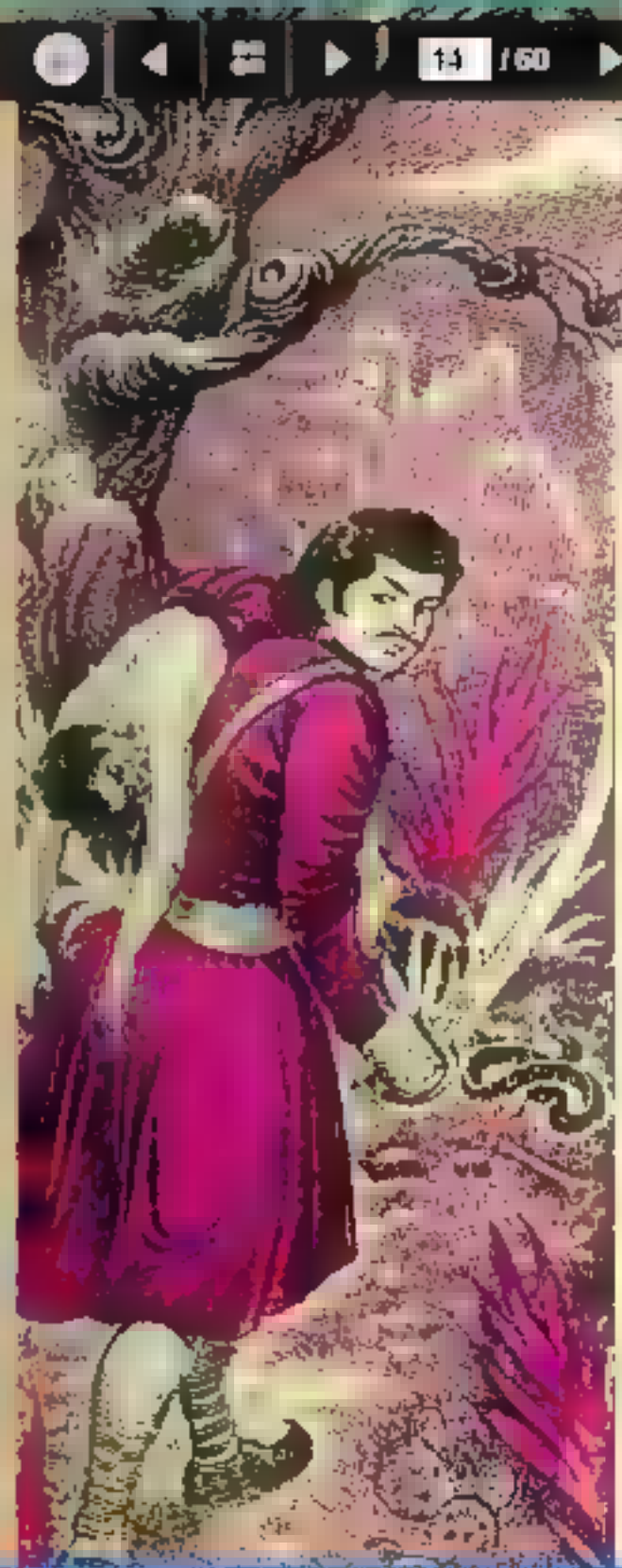
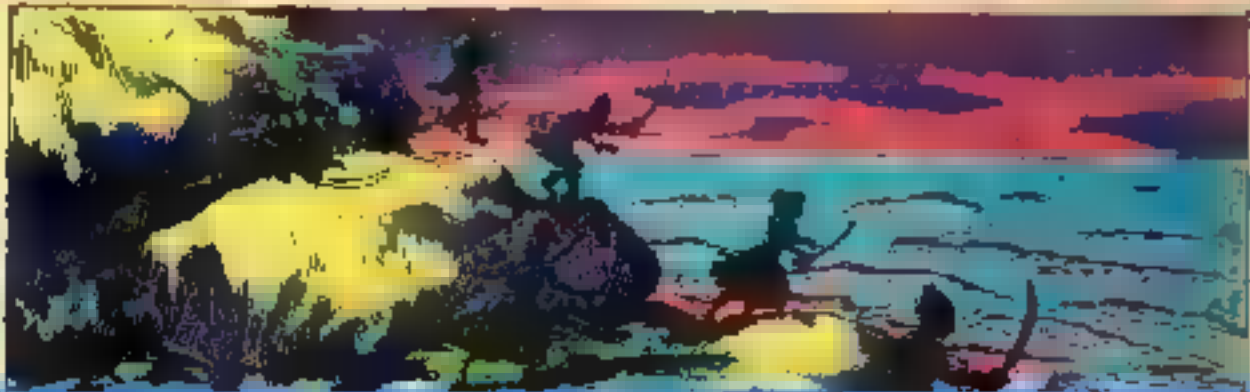
मी आपल्या अनुयायांसह जोंगर उतरून समुद्राच्या किनाऱ्यावर पोचलो आता या बेटावर राहणे कोणत्याही परिस्थितीत सुश्राव्य नाही घोक्याचेच आहे. हे मनाशी ठरविजे. साह्या भाग्याने एकदम पाठ फिरविली नाही याची जणू सूचनाच म्हणून समुद्र किनाऱ्यावर मला दोन पडाव दिसले. आपल्या अनुयायांसह मी त्या पडावांत बसलो आणि समुद्रात दिशेने काही भाग न ठेवता निघालो. कसे व कीठे जायचं हे मला माहीतच नव्हते. वाटेत तुम्ही भेटल्यात. मंदरदेव महाराज अशी आमची कथा आहे! तुम्हाला ऐकूनच आश्चर्य वाटले असेल तो?"

"समरसेन आणि नू तुमच्या दोघांची कथा दोन निरनिराळ्या व अद्भुत कथाच आहेत!" मंदरदेव म्हणाला.

शिवदत्त त्यावर काहीच बोलला नाही. उत्तरादाखल फक्त स्मित केले. हतक्यात आमच्या पडावांतील एक सैनिक उठून उभा राहिला आणि ओरडून म्हणाला- "ते पहा, तिकडे कसाला तरी उजेड दिसतो आहे!"

मंदरदेव त्या दिशेला पाहून म्हणाला- "शिवदत्त, ते कोणते तरी बेट असावे सं बाटते. आण या महासागरात दिशेचे काही [redacted] राहण्यापेक्षा कोणत्या तरी बेटावर जाणे बरे होईल, नाही का?"

"होय, आण आपले पडाव व नाव त्याच दिशेने नेऊया. ते बेट मनुष्य वस्तीला अनुकूल असेल तर हरकतच नाही. परंतु जर का ते एखादे भयंकर द्वीप निघाले..." शिवदत्त बोलता बोलता चांबला व थोडा हसून म्हणाला.

परक्याचे वैभव

हाती घेतले काम तडीस नेण्याविषय स्वस्त व राहणे हा विक्रमाधिरमाच गूण त्याने आपला हट्ट सोडला नाही. साबाजवळ पैसा [redacted] घेत काढून साबावर घेतले व नेहमीप्रमाणे मीन वारण करून स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हा प्रेतांत असलेला वेताळ विक्रम- शिष्याला म्हणाला- "राजा, कुणाच्या भल्या साठी तू एवढे धन करीत आहेस हे तर मला ठाऊक नाही, पण हाती घेतलेले काम साधल्या मंतर ते हितकर होणार की वास- वायक, याची कल्पना माघी करणे अवघडच [redacted] तरी तुला सावध करण्यासाठी पिता- पुत्राची एक कहाणी सांगतो. लक्षपूर्वक ऐक." असे म्हणून वेताळ कहाणी सांगू लागला : गोविंदपुर नांवाच्या एका गांवी नारबा नांवाचा शेतकरी रहात असे. त्याची अतिशय सुपीक अशी दहा एकर जमीन

होती, रमाकांत हा एकुलता एक मुलगा. गांवातील इतर मुलांच्या मानाने रमाकांताला अभ्यासात जास्तच सोयी होती. त्यामुळे च्यांत घेताघेताच त्याला गांवातील शाळा, शिकला-सवरलेला अशी व्याप्ती प्राप्त झाली.

रमाकांताला शेती-बाडीत रस नव्हता, विरधाचे बोलणे घुलंघून त्याने राजधानीच्या नगरीत जाऊन राजदरवारी नोकरी मिळवली लग्न सुद्धा केले.

अर्धशतमान वर्षे सरली पण निदान चापाला भेटल्यासाठी म्हणून सुद्धा रमाकांत एकदाही गांवाकडे फिरकला नाही.

नारबा माच कुणी मोठ्ठवीपाठवीचा माणूस राजधानीच्या छहरीं जाणार असला की त्याच्याकरवी मुलाला एकदां भेटून जाण्यासाठी गांवी येण्याचा निरोप पाठवीत असे.

रमाकान्त, बडिलांचा निरोप कळला की म्हणायचा—“त्या खेड्यांत काय पडले आहे? बाबांनाच इकडे येऊन रहायला काय हरकत आहे?”

अखेर मुळावरील प्रेमापोटी नारबा स्वतःच शहरांत जायला निघाला व त्याने ही गोष्ट गांवातील हीराळाला सांगितली नारबा आपला पैसाभंडका हीराळाला जपून ठेवायचा.

नारबा गांवाला जाणार हे ऐकून हीराळाला—“म्हणाला—” राजधानीकडे जाण्यासाठी घाटाचा रस्ता सोडून दुसरी वाट नाही. घाटात दरोडेसोरांची एक टोळी आहे. तुझ्या जवळचा पै-पैसा ते लुका डून घेतील. तरी मी मजाजवळची एक पेटी तुला देतो. पेटीचे झाकण उघडताच त्यातून एक विशिष्ट प्रकारचा वायू बाहेर पसरतो व त्यामुळे वायू-बाजुला असलेले लोक मूर्च्छित होतात पण ज्याच्या तोंडात हिरड्याचे फळ असेल त्याच्यावर वायूचा प्रभाव पडत नाही.”

पेटीची किंमत एक स्वर्ण-मुद्रा होती. नारबाने एक स्वर्ण-मुद्रा देऊन ती पेटी

विकत घेतली. थोडे हिरडे विकत घेऊन ते सुद्धा घेतील ठेवून नारबा राजधानीच्या शहराकडे निघाला.

वाटेने बात असता त्याची एका माणसाबरोबर गांठ पडली. त्या माणसाजवळ जड घेंव्या होत्या, खांद्यावरून एक बरेच मोठे गांठोडे घेऊन तो सारखा सोबत-बांकत चालून येतल्यामुळे साडावाली विश्वाती घेत असतानाच तो नारबाच्या दृष्टीस आला.

नारबाने त्याच्या लोकाचाही उबळ कमी न्हावी म्हणून एक हिरडा विला. हिरडा बरोबर काही क्षणांतच त्याचा लोकाला छु-मंतर झाला.

थोडे थोडे अधिक उत्साहाने वेगाने तोडांतील हिरडे चघळतच पुढे निघाले. बोलत-बोलत बात असताना नारबाला कळले की त्या माणसाचे नांव रत्नसेन असून तो अतिशय घताडघ होता. जंगलाच्या मार्गाने प्रवास करण्याची ही त्याची पहिलीच वेळ, तो घोड्यावर स्वार होऊन मार्ग आक्रमित असताना त्याला लोक-त्याची अगडणीच उबळ आली तेव्हा थोड्या-उतरून फारच कून तो एका साडा-वाली टेंकळां असतां अचानक कुण्यातरी वन्य पशूची डरकाळी ऐकू आली त्यामुळे घाबरून लगाम अटकून घोडा उचळून पळून गेला.

अशा कष्टप्रद परिस्थितीत नारबाची गांठ पडल्यामुळे रत्नसेनाला फारच झाला होता.

घाटांतील एका बळगावर त्या दोघांना चार लुटाळंनी भडवले. आधी रत्नसेनाने आपली गांठोडी पोकळी केली. त्यात बहुमोल रत्ने भरलेली होती. लुटाळंनी नारबाला त्याच्या धवळचा पैसा भंडका काढण्याचा हुकूम केला.

हीराळाला कडून घेतलेली पेटी दाखवीत नारबा म्हणाला—“मजजवळ सुद्धा काही बहुमोल रत्ने आहेत.” त्याने पेटीचे झाकण उघडले, अगदीत ते चारही लुटाळ मूर्च्छित होऊन पडले. या दोघांवर हिरड्या-

अहोरात्र त्याच्या दिमतीस असत. पंच-पनवाघांचे जेवण व मऊ वाद्या-गित्यावर झोपणेच नव्हे तर नारबाच्या मनोरंजना-साठी उत्तमोत्तम नान-वाण्यांचे कार्यक्रमही होत असत.

अशा प्रकारे तीन दिवस गेल्यानंतर नारबाचे रत्नसेनाजवळ आपल्या मुलाकडे जाण्याची इच्छा व्यक्त केली. तेव्हा रत्न-सेन म्हणाला—“तुम्हाला इथे काही काम आहे का? तुमच्या मुलालाच इकडे बोला-वून येण्याची करीत, तुम्ही रहाऊ तितके दिवस तो सुद्धा इथेच राहील.”

ही गोष्ट नारबाला पटली नाही. त्याने मुलाकडे जाण्याचे ठरवले, तेव्हा शेवटी रत्नसेन म्हणाला—“आहे, तुम्ही मुलाकडे जा, पण एक गोष्ट का, की एक दिवस मुलाकडे राहून जर तिथे बरे वाटले तर तिथेच रहा, जर बरे वाटले नाही तर मात्र अवश्य मजकडे या. तुम्हांला मागह करून मिळेल घालचें मला बरे वाटत नाही म्हणून मी तुमच्या घरी बोलवायला येणार नाही. तुम्ही निरोप करलाच तुम्हांला माणण्यासाठी रत्नजडित पालखी पाठवीन, आपले घर समजून या.”

“अवश्य,” म्हणून नारबा मुलाकडे निघाला रत्नसेनाने त्याला पालखीत बसवून निरोप दिला.

परासमोर, रत्नजडित पालखीतून वडि-लांना उतरतांना बघून रमाकान्ताला आश्चर्य वाटले. परांत येऊन नारबाने त्याला सर्व हुकीकत सांगितली.

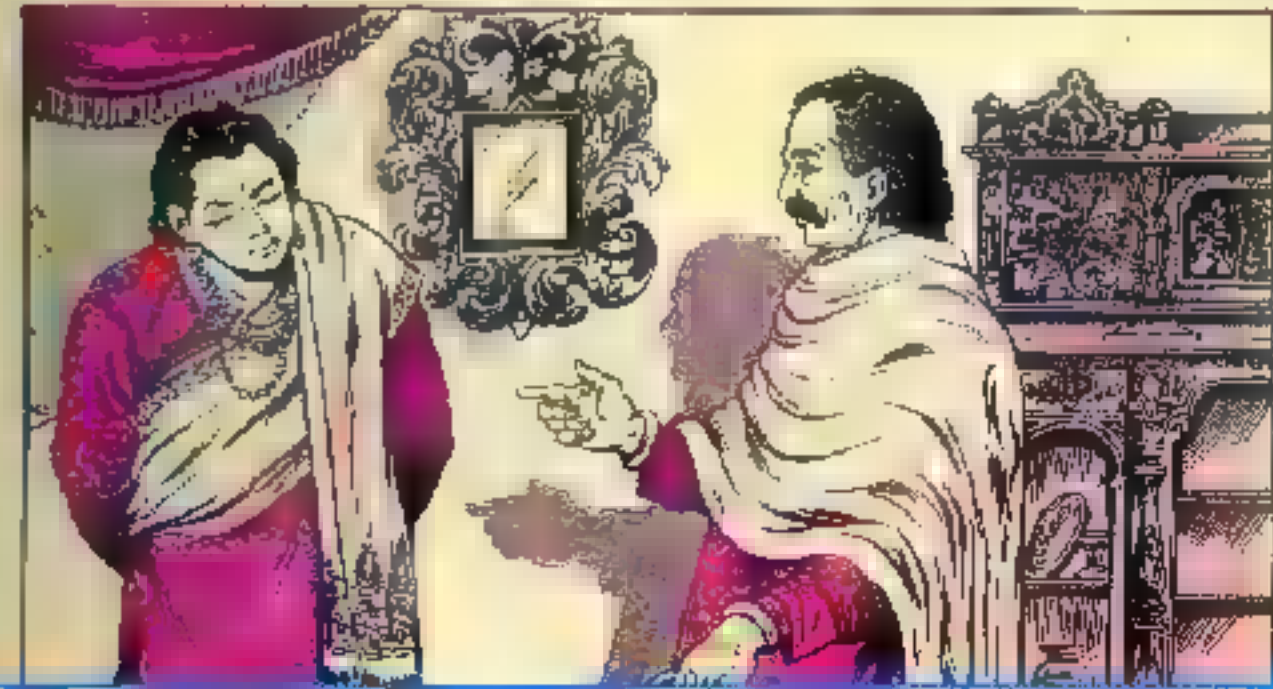
नारबाने मुलाच्या परांतील वैभव वधितले. घरांत लहान-मोठ्या कामासाठी दास-दासी आहेत. राजदरबारांतून कामाच्या निमित्ताने येणारी माणस पोठ्या विनयाने हात जोडून मुलाची बोलताहेत. मुलाचे जीवन मुलाभेच आहे!

नारबा मुलाच्या मनमोकळे पणाने हिडला-फिरला, मुलाजरोबर सून-बाईजरोबर भकन बोलणे झाले. जरोबर भाषकेला पैसा-भडका त्यांना दिला. दुमऱ्या दिवशी रमाकान्त वडिलांना

म्हणाला—“एक दिवस मजकडे राहिलांत, आज रत्नसेनाला निरोप घाडून रत्नजडित पालखी मागवतां का?”

यावर नारबा म्हणाला—“वेढ्या! स्वतःच्या गांवी. स्वतःच्या हुक्काच्या घरांत मिळणारा आनंद दुसरीकडे मिळतो का? माझ्यामुळे रत्नसेनाची लक्षावधी रुपयांची मालमत्ता वाचली म्हणून त्याने माझा हा आदर-सत्कार केला. ते वैभव परध्याचे? स्वतःचे नसलेले वैभव कधी तरी मुणाला सापवत आनंद देऊ शकेल का?”

या नंतर आठवड्याभरांतच एक दिवस रमाकान्त नारबाला म्हणाला—“बाबा मी राजदरबारांतील जागेचा राजीनामा दिला

मुळे त्या बांधूचा परिणाम झाला नाही. दोघांनी आपल्या सामानासह जतिपरेने शहर गाठले.

रत्नसेन नारबाला आपल्या मनातील कृतज्ञता व्यक्त करीत म्हणाला, आपण माझ्याघरी येऊन काही दिवसतरी रहा. आपल्या घरी पाहुणचार येण्याचा आग्रह करू व लागला.

नारबा आपल्या मुलाला भेटण्यासाठी अघोर झाला होता, पण त्याच्याच्याने रत्नसेनाचे मन मोडवले नाही. तो त्याच्या घरी जाऊन राहिला.

रत्नसेनाच्या घरी नारबाचे आदरातिथ्य लक्षिताने घेवण्याने होऊ लागले. दोन सेवक

वाहे. आपण आपल्या गांवी निघून जाऊ या !”

मुलाचा हा निर्णय ऐकून नारबाळा अतिशय आनंद आला.

ही कहाणी सांगून वेताळ म्हणाला—
“राजा! रमाकान्ताने हे वागणें अविचारचे नव्हे काय? सहजा-सहजी प्राप्त न होणारी राजदरबारीची नोकरी त्याने मिळवली होती. त्यामुळे त्याला पैसांच नव्हे तर प्रजेकडून मान-मरातब मुळा मिळत होता. अशा परिस्थितीत, नौकरी सोडून स्वतःच्या गांवी जाऊन राहण्याचा निर्णय अविचार-पूर्णच नव्हे तर मूर्खपणाचाच नव्हे काय? माझ्या या प्रश्नाचे उत्तर माहीत असून सुद्धा तू न विस्तेत तर तुझ्या मस्तकाची शंभर शकले होऊन तुझ्या पायावर पडतील.”

यावर विद्वमादित्य म्हणाला—“रमा-कान्ताचा निर्णय अविचारी पणाचा किंवा मूर्खपणाचा नव्हे तर विवेकपूर्णच होय. कारण, स्वतःमुळे रत्नसेनाला पुष्कळ लाभ

झाला असला तरी त्याने देऊ केलेल्या वैभवाना, मानाचा नारवाने बघेर केला होता कारण ते “परक्याचे वैभव” होते. ही गोष्ट नारवाने रमाकान्ताला सुचवली होती. त्यातील गर्भितार्थ रमाकान्तला होता. राजदरबाराची चाकरी करताना मिळणारे वैभव ■ मानमरातब स्वतःचा नव्हे हे त्याने ओळखले. कधी अचानक राजाचा रोष झाला तर नौकरी तर सुटू शकतेच पण नौकरी बरोबरच मिळणाऱ्या मादराफा पारको होऊन अप-मानाचे दुःख सहन करावे लागेल हा विचार रमाकान्ताने केला होता. म्हणूनच स्वतःच्या हुककाच्या गांवी जसेलेली शेती ■ कशाही प्रकारची काळजी व व्याप नसलेले सुखी जीवन जगण्यासाठी हा निर्णय पूर्ण विचारांती घेतला होता.”

अशा प्रकारे राजाचे मौन अंग होताच वेताळ प्रेतासह मरुस्थ होऊन पुन्हा माहास लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

मत्सराचे फळ

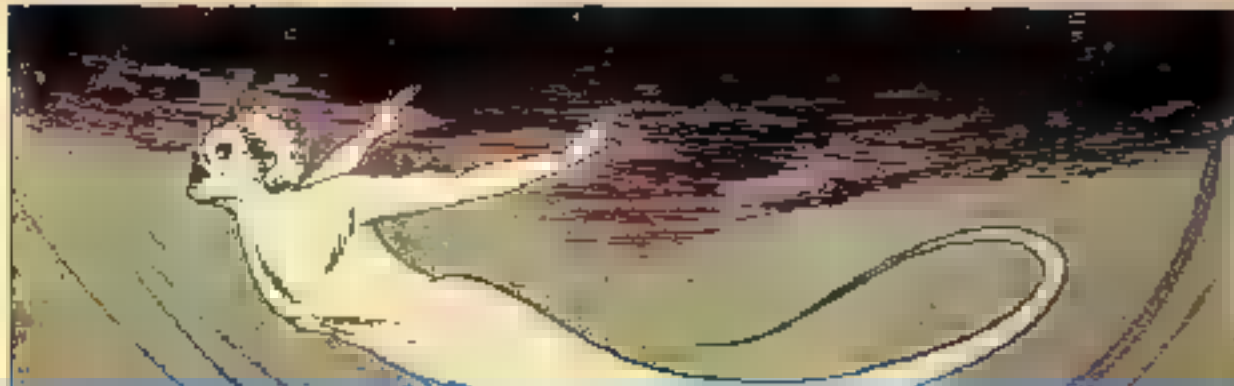
अभरेत्तपुरचा राजा विजयकांत याची राणी कांचनमाळा हिजकडे अतिमीम्य-वान असा एक रत्नश्रद्धित कंबरपट्टा होता. एके दिवशी इथवती कांचनमाळा ■ पट्टा आपल्या नाजूक कंबराला ■ होती. तेव्हा अुना झालेला असल्या कारणाने ती सुटला. कांचनमाळा देखीला हा आवडत असे म्हणून ती तुटल्यामुळे तिला फार वाईट वाटले. तिने ■ गोष्ट ■ त्या नवऱ्याला सांगून त्याचा कुशल सोनाराकरवी कंबर-पट्टा जोडवून घेण्याची इच्छा व्यक्त केली.

राजा विजयकांतने ही जबाबदारी आपल्या मंत्र्यांवर सोपवली. मंत्र्याने चौकशी केली तेव्हा मणिभूषण हा एक कुशल सोनार असल्याचे स्थाला कळले. इतर बरेचसे सोनार हे काम आपल्याला मिळावे म्हणून मंत्र्याळा भेटून गेले होते. पण मंत्र्याने या कामासाठी मणिभूषणाचीच

निवड केली व कंबरपट्टा त्याला देऊन एका आठवड्यांत हे काम पूर्ण करावयास सांगितले.

मणिभूषणाला महाराणीच्या दागिन्यांचे काम मिळाल्याचे कळल्यामुळे मकरभूषण नावाच्या सोनाराला हेवा वाटू लागला कारण राजमहलांत दाग-दागिने पडवण्याचे काम अभूत-मधून त्याला मिळत असे. मकर-भूषणाच्या वारागिरीबद्दल काही दिवसांपूर्वी राणी सरकारने नाक मुरवले होते ही गोष्ट मंत्र्याच्या लक्षात होती म्हणून यावेळी कंबरपट्ट्याच्या जोडणीत त्याला कळवण्यात मुद्धा आले नव्हते.

मणिभूषणाने कंबरपट्टा दुकस्त करून दोन आठवड्या नंतर मंत्री महोदयाजवळ दिला. मध्यंतरी आठवडाभर त्याची प्रकृती बरी नसल्यामुळे काम पूर्ण करण्यास एक आठवडा उशीर झाल्याबद्दल त्याने मंत्र्याकडे माफी मागून घेतली.

राणी कांचनमालेस, मणिभूषणाची कारागिरी बघून आश्चर्य वाटले. इतक्या जुन्या कंबरपट्टास त्याने नुसते दुस्तक केले नव्हते तर अगदी नव्यासारखे केले होते. राजाने त्याला एक हजार वराह देऊन त्याच्या कार्यकुशलतेचा गौरव केला.

यामुळे तर मकरभूषणाचा मत्सरामि जास्तच मजकला. एके दिवशी त्याने राजाची भेट घेतली व म्हणाला—“महाराज, मणिभूषणाने महाराणी सरकारचा कंबरपट्टा एका आठवड्यांत परत केला नाही. याचे कारण आतांच कळले आहे. त्याची बायको एक आठवडाभर राणी सरकारचा कंबरपट्टा घालून मोठ्या दिमागाने फिरवत होती. राणीसरकारचे दागिने एका यक्षचित् नाईने वापरणें हा अक्षम्य गुन्हा नाही काय?”

■ ऐकून राजा विजयकांत कारच संतापला, पण नाईने निर्णय न घेता मकरभूषणाने सांगितलेल्या बातमीतील तरे कोटेपणाचा पक्षा लावण्याची कामगिरी त्याने मंत्र्यावर सोपवली.

दुसऱ्या दिवशी मंत्र्याने राजास भेटून विवेदन केले—“महाराज, मणिभूषण आणि त्याची बायको निरपराधी आहेत हे निरसंशेद सरे आहे. मकरभूषणाने केवळ मत्सरापोटी केलेल्या या खोट्या आरोपाबद्दल त्याला संभर फटक्यांची शिक्षा देण्यांत यावी.”

राजाने विचारले—“मणिभूषण निरपराधी आहे हे कशावरून ठरवण्यांत आले आहे? त्याचा निर्दोषीपणा सिद्ध कसे करता येईल?”

मंत्र्याने सगळे एका विषयावरची मणिभूषणास निरोप पाठवला—“पत्नीस राणीच्या महाली येऊन यावे.”

घोड्याच वेळांत आलेल्या मणिभूषणाच्या पत्नीस बघताच महाराणीनेच नव्हे तर तिच्या सौम्य सुटा बापले हसू महत्प्रयासाने दाबले. कारण ती भतिषाय लहू होती.

केवळ मत्सरापोटी मणिभूषणावर खोटा आरोप लावण्याच्या मकरभूषणास संभर फटक्यांची शिक्षा ठोठावण्यांत आली.

न्यायघंटा

चांग देशाचा राजा कुरसिह न्यायी म्हणून प्रसिद्ध होता. त्याने राजमहोलाच्या प्रवेशाद्वारा-बाहेरी एक न्यायघंटा लाविली होती. ज्याच्यावर अन्याय होतो असेल अशा कुठ्याही नागरिकाला निवड दंड मागण्यासाठी ही वाजवावयाची मुद्रा होती. घंटेचा ऐकून राजा बाहेर येऊन तत्काळ न्यायदान करीत असे.

वीस वर्षांपूर्वी तपस्व्या करमणासाठी हियानयांत गेलेले शूरसिंहाने बुरा परत आले होते. राजा कुरसिहाने त्यांना आपल्या राजमहोलावर सन्मानपूर्वक बोलाविले होते. तो त्यांना आपल्या खातनासंबंधीची प्रविस्तर माहिती देत होता.

त्यावेळी राजमहोलाचा पर्यवेक्षक अधिकारी तिथे येऊन म्हणाला—“महाराज, न्यायघंटा खिन्नली अंशत्वामुळे तिचा वाकाज नीट येईनासा आहे. नवी लावणे हाने आहे.”

“देशांत न्याय घंटेची आवश्यकता नसलेला नागरिक वितेनासा झाला आहे त्यामुळेच खिन्नत आहे.” पर्यवेक्षक म्हणाला.

“तर मग यावेळी आपल्या बापू बापकन दोघ्या मोठ्या आकाराची घंटा तयार करवून घ्या,” राजाने आज्ञा दिली.

या संवादावर हुंमत गुंथ म्हणाले—“राजा ! आतां झोकांना परच न्यायाची आहे, न्यायघंटेची नव्हे ! देशांत किती न्यायालय आहेत, किती बंदिनांदा आहेत, किती बलात्कारे आहेत, त्यांना महत्त्व दसते झोकांना त्यांची बावी परच मासते व ते किती सुखी होतात याना महत्त्व घेतले.”

मुरखे ऐकून राजाचे डोळे डबडबले. त्याचा बापकना शासनातील मूत कळले.

काजीची युक्ती

एका नवाबाच्या हाताखाली एक वजीर होता. त्याने एके दिवशी एका मुलगीला रूपवती गुलाम स्त्रीस विकत घेतले. ही गोष्ट नवाबास कळली व त्याच्या मनांत तिला बचण्याची अनावर इच्छा झाली. त्याने वजिराकडे निरोप पाठवला—“आज रात्री मी आपल्या घरी खाना घेव्हास येत आहे!”

वजिराने नवाबासाठी शाही मेजवानीचा बेल केला. उंची खाद्यपदार्थ व मद्याची व्यवस्था केली. मद्य पुरवणारी साकी म्हणून आपल्या नव्या दासीला ठेवले. खाना भाटोपून नवाब व वजीर मद्याचा आस्वाद घेत बोलत बसले. साकी मद्याचे प्याले भरून देत होती.

अचानक नवाब म्हणाला—“वजीर साहेब, तुम्ही मला तुमची ही गुलाम दासी विका, तुम्ही जो दाम दिलाय मीच्या दुप्पट रक्कम मी तुम्हाला देईन.”

“गुस्ताबी असावी हुजूर!” वजीर अत्यंत विनयाने म्हणाला—“या दासीला विकण्याचा माझा मुलीच मानस नाही.”

“तर मग, ही मुलगी नजरणा म्हणून या.” म्हणाला.

भोड न बाळगता वजीर म्हणाला—“तसाही माझा मुलीच विचार नाही सरकार!”

वजिराचे असे उद्धटपणाचे वागणेचवून नवाबास भयंकर सताप झाला. संतापण्या भरांत तो म्हणाला—“जर तू मला ही दासी विकत जवचा घेत म्हणून देणार नसशील तर मल्लाची कयम मी माझ्या बेगमला तलाक देईन.”

नवाबाची रूपय ऐकून वजीर ही हद्दास घेतून म्हणाला—“मी माझ्या बायकां-मुलांस सोडून देईन. पण ही दासी तुम्हाला विक-

णार नाही, देणार नाही. जर माझे म्हणजे छोटे झाले तर मी सुदाच्या दरबारी गुन्हेगार झालो, समजा.”

दोघांनी ही विभेला हाव नसल्याप्रमाणे इरेस पडून आधी शपथा घेतल्या. नंतर दोघांनाही पश्चात्ताप होऊ लागला.

“मातां काय करावे?” नवाबाने म्हटले—“दोघांच्याही शपथा न मोडतां या पेक्षातून सुटण्याचा मार्ग काय?”

“या पेक्षातून सुटण्याचा मार्ग एकटा काजीच सुचवू शकेल, हुजुराचा हुकूम असेल तर त्याला घेण्याचा निरोप पाठवीन.” वजीराने नवाबास म्हटले.

नवाबाने, “ठीक आहे!” म्हणताच वजिराने काजीकडे तातडीचा निरोप पाठवला. काजी झाला. याने समग्र माहिती ऐकली व म्हणाला—“ही काही कार भोठी समस्या नव्हे. वजिराने नवाबास अर्धी दासी विकावी व अर्धी “नजरणा” म्हणून घ्यावी, म्हणजे हा प्रयत्न सहज सुटेल.”

ही युक्ती ऐकून फारच खुशी झाली, “बाहू, बहोत खूब.” तो म्हणाला—“जवून एका चाबतीत मापल्या सल्ल्याची गरज आहे मीलवी साहेब, या मुलीची गुलामगिरीतून सुटका झाली तरच मी हिला माझ्या जनानखान्यांत सामिल करू शकेन आणि कायद्यानुसार गुलामगिरीतून मुक्त

होण्यास ही मुलगी एका पायावर तयार होईल. तरी या चाबतीत एखादा मुलभ उपाय लवकर सुचवा.

काजीने आपल्या ठकलावकून हात फिरवीत खणभर विचार केला व म्हणाला—“आविद, यासाठी एकच सौपा उपाय आहे. तो म्हणजे, जर मातां हिचे कुणाबरोबर तरी लग्न लावून दिले तर सल्ल्यांनी हिची गुलामगिरीतून मुक्तता होईल. नंतर जगेच त्या माणसाकरवी हिला तलाक देववून, मर्जीप्रमाणे या मुलीस आपल्या जनानखान्यांत भरती करता येईल.”

“बहोत खूब, वजीर साहेब, एखाद्या नोकराला बोलवा.” नवाब म्हणाला.

बजिराने आपल्या एका नौकराला बोलावले. काजीने त्या नौकराबरोबर त्या गुलाम मुनीचा निकाह लावला व म्हणाला—
"आतां ही गुलाम राहिली नसून स्वतंत्र झाली आहे. तरी आतां हिला सगेच तलाक देवच या."

पण तो नौकर गोष्टीला तयार नाही तो म्हणाला—"माझी ही बीबी फारच सुन्दर आहे. हिचा तलाक घ्यायला मी मुळीच तयार नाही." नवाबाने व बजिराने कितीही दाखविला तरी तो नमला नाही. नवाबाच्या तळपायाची भाग मस्तकाला धडली. तो भडकून काजीला म्हणाला—"अरे नतबूट! हाच काय तुला सोपा उपाय! या पैचानून मागे न काढलास तर तुझे पीर धडावेगळे बेशीबर टागेत."

काजी म्हणाला—"हुजूर, आपण उगाच बेचैन होत आहात या क्षुल्लक पैचाची मातम्बरिच ती काय? बजीर माहेबांनी या नौकराला जर गुलाम म्हणून मला दिले

तर सगळ्या पैचानून सुटतां येईल. तो पण काय मला सांग म्हणजे मी तुला देतो त्याने कानात काहीतरी सांगितले.

"दिलं, घे!" बजीर म्हणाला. काजी त्या मुलीकडे बघून म्हणाला—"हा नौकर माझा गुलाम आहे. मी याला गुलाम म्हणून तुला देत आहे. तू स्वीकारशील ना?" ती खूप आनंदीत होऊन म्हणाली.

"हो, स्वीकारते." ती मुलगी म्हणाली.
"बस्स! आम्हे तर बग, कायद्यानुसार तुला गुलाम, तुला होऊं सकत नाही. हे रद्द झाले! अन् मी आलेले कार्य मुझा सिद्ध झाले आतां मी येतो." असे म्हणत काजी उठला.

नवाबाने त्याला बांधीत म्हटले—
"आम्हाला आणि दिस्याबद्दल मी तुम्हाला सन्मानार्थ ही भेट देत आहे द्या." असे म्हणून नवाबाने त्याला सोन्याच्या दोमारांनी भरलेली एक पैसी दिली. ती पैसी घेऊन काजी आपल्या रस्त्याने निघून गेला.

पंचकट्याणी

झुझादत काजी करीत जवळी बोधिसरवांनी एक उत्तम जातीच्या बोट्याच्या बसे बवतार बारण केला. तबेस्मातल्या बोट्यांमध्ये तो बोटा पंचकट्याची नावे ओळखला जाई. म्हणून त्याच्या बाब्या पिण्याची, वस्त्राभूषणाची व कोणीर वगैरेची राबेबाही वाटात करव्यात येत असे.

राजाच्या तबेस्मातील कसत त्या बोट्याला जुन्या भाग्याचा दाणा देण्यात येई. तिसऱ्या वर्धापासून त्याची देखरेख स्वतंत्रपणे केमी जाऊ लागली. त्याला जो दाणापाणी देण्यात येई तो इतर सामान्य बोट्यांसारखा नसे. एक हजार मोहोरा खर्च करून तयार केलेल्या सोन्याच्या ताटात त्याला दाणा दिला जाई. तो राहो त्याचा तबेला सुमंची इक्यांनी छिपवलेला असे. त्या तबेत्याच्या

चारी बाजूला सुंदर बडे लावलेले होते. लिबाय सोनेरी कुलाच्या काठाची चमकदार बांधणी लावलेली होती. चारही भितींवर मुवासिक फुलांच्या माळा खोडलेल्या होत्या. राबं दिवत तबेस्मात मुवासिक उधबवत्यांच्या घूप होता. सर्व माताबरण कसे सोबिबंत होते. जसा तन्हेने त्या बोट्याचा तबेला सजवलेला असे.

अशा तन्हेने सोबिबंत करून ठेवलेले पाहून काशी राजाच्या सामंतांना त्याचा हेवा वाटू लागला. त्याचा पाण-उतारा कसा करतां येईल याचा ते सारका विचार करू लागले. एकदां सोमनथा प्रमुख सामंत राजांनी मिळून एक कारस्थान रचले. त्यांनी एक पत्र लिहून एका दूताला काशी राजाकडे पाठविले. त्या पत्रात त्यांनी लिहिले होते की तुम्ही आपले

राज्य आम्हाला वळून तरी टाकाले, नाही तर पुढाला तयार रहावे. जगेच काशी राजाने आपल्या सर्व मंत्र्यांची सभा बोलाविली आणि आलेल्या प्रसंगाला कसे तोंड द्यावयाचे या विषयी त्यांचा सल्ला विचारला. मंत्री म्हणाले—“महाराज! आपण स्वतः पुढाला जाण्याची गरज नाही. आपण आपले सेनापती वीरवर्मा यांस पुढाला पाठविले तरी पुरे। ते पुढे जिंकून येतील. त्यांना शक्य झाले नाही तर पुढे काय करावयाचे याचा विचार करता येईल.”

म्हणून काशी राजाने सेनापतीला बोलाविले व म्हणाला—“सेनापती! आपल्यावर

मला सामंत राजे चालून आले आहेत. त्यांना जिंकणे तुम्हांला आहे का?”

सेनापती म्हणाला—“महाप्रभू! महाराजांचा अत्यंत प्रिय असा पंचकल्याणी घोडा आपण देऊ जेव्हाही तर सातही सामंतांनाच नव्हे तर सर्व देशभरचे लोक आले तरी जिंकणे अशक्य नाही.” वीरवर्मा राजाला आत्मविश्वास पूर्वक म्हणाला. राजाला ते ऐकून फार आनंद झाला. त्याने अत्यंत आनंदाने पंचकल्याणी घोडा देऊन आणि सेनापतीला प्रोत्साहन देऊन निरोप दिला.

राजाचा निरोप घेऊन सेनापती जगेच पंचकल्याणी घोड्यावर नमून पुढे कसयला रणांगणावर गेला.

वीरवर्मा विजेमारला. कितल्यातून घोड्यावर असून शत्रूवर तुटून पडला. त्याने पहिल्या सामंताला शीघ्र साहसाने पुढे करून त्याला कैद केले. नंतर तो पुन्हा रणांगणावर येऊन दुसऱ्या सामंताला आणि त्यानंतर क्रमाने पाच राजांना जिंकून त्यांना कैद केले.

सहाव्या राजासो पुढे करीत असता त्याच्या घोड्याला एक जखम झाली आणि जखमेतून रक्त येऊ लागले.

वीरवर्माने आपल्या पंचकल्याणी घोड्याला एका दाराजवळ बांधून ठेवले

आणि आपली एका घोड्यावर बसून पुढाला विचार करू लागला. म्हणून तो पंचकल्याणी घोड्याचे खोबीर जगाम वगैरे काढू लागला.

तेव्हा पंचकल्याणी बसलेल्या बोधिसत्थांनी सेनापती काय करीत आहेत बघले. “बोले उघडून पाहिले. “भरे रे, हे शूर सेनापती! तू किती मोठा आहेस रे! मला खसम लागलेली पाहून तू दुसरा घोडा तयार लागलास? शत्रूंच्याच्या ग्युह भेद करून सातव्या सामंताला कैद करणे त्या घोड्याला तरी होईल का? दुसऱ्या घोड्याला घेऊन गेलास तर सातांपर्यंत मिळविलेला व्यर्थ होईल. निष्कारण शत्रूंच्या हाती कैद होशील

शत्रू हात हात करून तुला ठार करील आणि आपले दोघांचे मालक काशीराज शत्रूंच्या हातांत अगदी सहजी होतील. सातव्या सामंताला जिंकणे फक्त मलाच साध्य होईल, आणखी कोणत्याही घोड्याला ते नाही. हे तुला कसे कळत नाही! असा विचार करीत पंचकल्याणी घोडा फार दुःखी झाला.

तो तेवढ्यावर थांबला नाही. त्याने वीरवर्माला जवळ बोलाविले. म्हणाला—“हे वीरवर! सातव्या राजाला जिंकणे हे मला शक्य नाही. मला विवाय इतर कोणत्याही घोड्याला शक्य नाही! मी आतापर्यंत साध्य करून घेतलेले काम व्यर्थ करू नकोस! कोणत्याही परिस्थितीत व्यर्थ

साहस सोडतां नवे. तसाच मात-
विरवातही सोडून चाकदार नाही. म्हणून
माझ्यावरून पूर्ण विश्वास ठेवून, मला
जखम झाली एवढ्यावर चाकदार
मला सोडू नकोस. माझ्या जखमेवर पट्टी
बांध ■ लवकर ■ स्वतः होऊन
रणांगणावर जा." मला तन्हेने अनेक प्रकारे
समजावून सांगितले.

वीरवर्माने जसेच आपल्या पंचकल्याणी
बोधपाण्या जखमेला पट्टी बांधली व त्याला
तयार केले. ■ त्याच्यावर बसून निघताच
तो किछू वेळाने विचारा. त्याने सहावाच
नाही तर सातवा म्हणूही भय केला. वीर-
वर्माने ■ सामंताला जिकूम त्यालाही
कैद केले. ■ तन्हेने वीरवर्माना ■
मुळातही जय मिळाला.

सातही सामंतांना कैद ■ वीरवर्माने
काही राधाच्या खजोर नेऊन उभे केले.
पंचकल्याणी बोवामुळा तेथे आला आणि
राजाला म्हणाला—"बाबी! ■ सातही सामंत
राने तुज्याच सारके राज्ये आहेत. त्यांचा

■ योग्य होणार नाही. त्यांचा
■ करणेमुळा रास्त नाही. ■ त्यांना
कोणत्याही एका मटीवर सोडून देणेच
अयोग्य होईल! राजा, उद्योगपूर्वक
समजा समजा करून घ्या ■ वर्धने राज्य
कर!" पंचकल्याणी बोव्याने या सव्यात
राजाला उपदेश केल्यावर सैनिकांनी पाठी-
वरचे झोरीर ■ तोंडातून ल्याम काढला
आणि बोव्याच्या भंगाने दागिने काढले.
ते काढीत असतांनाच पंचकल्याणी बोव्याने
जंम टाकले आणि त्याचे पंचप्राण, पंचतत्वात
सुप्त झाले!

■ काही ■ माझे सर्व
गौरव व मानमहातवाने त्या बोव्याची
उत्तरक्रिया करण्यात आली. वीरवर्माचा
राजवरात सत्कार झाला. सातही
सामंत राजांना आदरपूर्वक त्यांच्या त्यांच्या
राज्यात परत पाठविण्यात आले. त्या
दिवसापासून बोविसत्यांना मान्य अवसेत्या
जंम व त्याच पद्धतीने राजाने राज्य करून
कीर्तीसंपादन केली.

चितोडची राणी पद्मिनी-२

मल्हाडहिनाच्या वगळवाजीपणाचा
प्रत्येक रजपूत वीराला भयंकर राम-
नामा. पद्मिनीचात कोणाविषय व
होता राजाचा बोविसत्याला काय
पुक्ती करावी याचा विचार कर-
नायली. तिने आपले मुलगे इतर मर-
दार यांची भेट घेऊन एक नयाम घोजवला.

एका रजपूत सरदाराना मल्हाडहिना-
कडे हुत म्हणून पाठविण्यात आले.
त्याने मुलतानाला त्याच्या निविदात
बेदून पद्मिनी त्याला भेटायला येथार
असल्याचे सांगून तिचा एका राणीच्या
हस्तमार्गाने तिच्या कधी व राणी-
सह येण्यात बसून येण्यात परवानगी
दावी जमी बिल्ली केली.

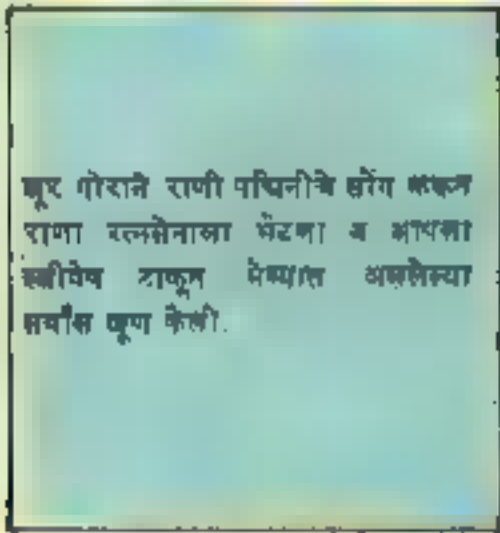
मुलतान मल्हाडहिनाचे त्या विनंतीचा
जानंदाने होकार दिला. संध्याकाळी
चितोडच्या किल्ल्यातून सातथे येथे
मल्हाडहिनाच्या पडावाकडे निघाले.
मुलतान व त्याचे सरदार कुतूहलपूर्वक
त्या मेण्याकडे पहात राहिले.

सदांच पुढे असलेल्या मेघातून एक तरुण स्त्री बाहेर येऊन सुमनांना सोपविनीची सर्वांक मोठ्या सन्नी असल्याने व राणी आपल्या मजमानांची सेवकनी येत येऊन येणार असल्याने सांगून त्या कोपरीत परवानगी मागितली. मुबलाचे होकार दिला.

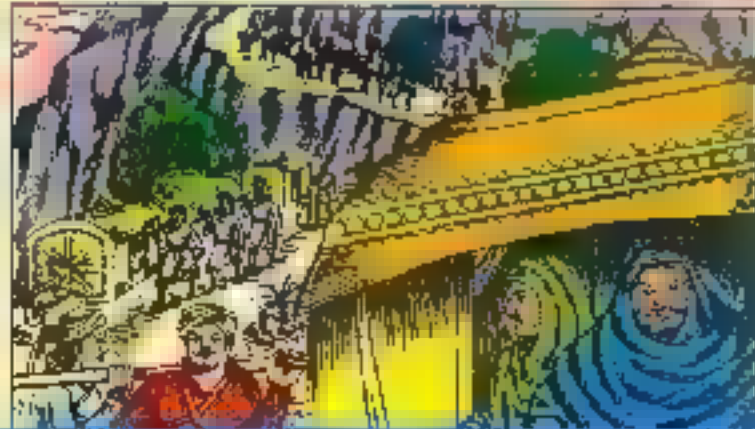
ते पडून मुलतान व त्याचे सरदार धक्क झाले. राणा रत्नसेन फुडो रजपूत सरदारांसह पळून गेला. रजपूत मुलतानाच्या शिबिरावर तुटून पडले. त्याने अनेक शत्रूंना कापून काढले आणि ते शरण भागू लागले त्यांना त्यांनी सोडून दिले.

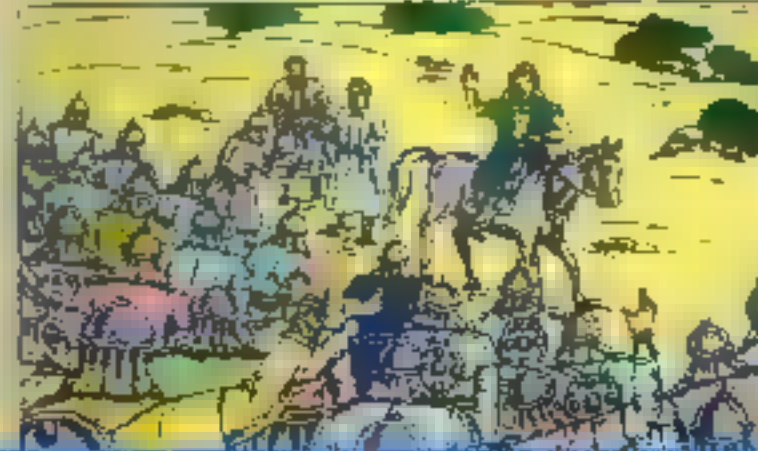
कुर गोराने राणी पविनीचे सौंग करून राणा रत्नसेनाला भेटला व आपला स्वीयेव टाकून मेघात असलेल्या सर्वांस छुण केली.

मुलतान व जे मिश्रित होते असा आपल्या अनुयायांसह पळून गेला. दिल्लीच्या किल्ल्यात राणा परत आल्या बरत आनंदोत्सव होऊ लागला.

माठसे मेघातून स्त्रीबेजात बसलेले चबदाणे दोर आणि मेणा उकडून आणणारे प्रत्येक मेघाला वार प्रमाणे असलेले २५०० रजपूत वीर मेघातून जमवून ठेवलेली शस्त्रास्त्रे कडून सज्ज झाले.

मुलतान आपला अपमान व पराभव जात्यावरून निवृत्ताहित होता चिबूत गेला. त्याने पूर्वी गुजरात व इतर प्रदेशावर केलेल्या स्वाभ्यात पे अलोट धन मिळविले होते ते खर्च करून मांठे सैन्य उभे केले आणि कुर मुसलमान सरदारांना आपल्या सैन्यात भरती करून घेतले.

जगा हन्हेने दोन वर्षांनी सर्व सयारी करून मुलतानाचे पुन्हा एकदा चितोड-पार स्वादी केली. मावेळी त्याने आपल्या सैनिकांना उत्तमोत्तम नष्टे दिवी होती, कूर सरकाराच्या हाती मावकाव घिरे होते.

सर्वे राकडून सरकारांनी कीर्त राकडून राकडून मुलतानाच्या अघाट सैन्याला मोठ दिवे मोठा व बारन किस्काच्या घुसव हातावर आपल्या सैन्यानीही उभे होते. निकराची नडाई सानी व बोबास वीरगती मिळानी. त्या भवकर पुढात किस्काच्या अतलेभा प्रत्येक घुसव युद्ध करून सारातीर्थ पडला.

सध्या बिजय झाल्याची बाती कळताच राणी पद्मिनी व किस्कातील सर्व स्त्रियांनी जोहार करून अग्निप्रवेश केला. अल्लाउद्दिनाने किस्काक पाडला टाकले तेव्हा त्याला राखेच्या एका बिगाच्या शिवाय काहीच नव्हते आणि नाही.

हुदुद

एका गावांत दोन भाऊ होते. बोपांची लग्ने झाली. बडिसांच्या संपत्तीची समान वाटणी झाली. घेऊन दोघांनी वेगवेगळे संसार. जाऊ लागला तसतशी त्यांच्या नजीबाची पावळ वेगळ्या मार्गाने पटू लागली. मोठ्या भावाला मुदाच्या प्रमाणे दरवर्षी एक मूल होत गेले. संपत्तीला आहोटी लागत राहिली. अनुकूल दिवस घेत राहिले. तो फार मोठा श्रीमंत झाला.

परिस्थिती फारच हलाखीची झाली. त्याला त्याच्या बायकोला मुलांना पुरतो वस्त्रेमुदा नव्हते. कित्येक दिवसांत पोटभर जेवण तरदूर पेजमुदा पोटभर मिळाली नाही. मुलांची उपासमार बघून मोठ्या भावाने स्वाभिमान बाजूला ठेवला. घाकट्या भावाकडे जाऊन म्हणाला—“देवाच्या दयेने तुला काही कमी

नाही तरी मावेळी मी तुझ्या शिवाय कुणा-पुढे पसक? तुला जमेल तशी आम्हाला उपासमारीतून सोडव.” घाकट्याने बोडा विचार म्हटले—“मदत करायला काही हरकत नाही, पण तूत मी मुदा फार मोठ्या लक्षात मडकली आहे. उद्यां माझा वाढदिवस आहे. त्या निमित्ताने गावातील मोठ-मोठ्या लोकांना आमंत्रण दिले आहे. मोठ्यांना आधी तर बोलवूज नवे अज बोलावले तर त्यांच्या हतमासांत शोभेला वाट केव्हाशिवाय गर्यंतर उरत नाही किती खर्चचे काम आहे. तूच विचार कर ही, या सोहळ्या नंतर हातांत जद काही उरले, तर फूल ना फुलाची पाकळी तुला देण्यांत मला आनंदच वाटेल. ज्यां यात्र तू बहिनी व मुलांना घेऊन अवश्य ये. नंतर बाबतीत आपण सविस्तर बोलू!”

"छे! बशी लक्तर अंगावर घेऊन बापण तिथे जाणं म्हणजे चार-चौघांत हुंसे करून घेणें होय, त्यापेक्षा न जाणें बरे." त्यांनी बायको म्हणाली.

त्यावर वहीन भाऊ सप्तजायणीच्या स्वरान्त म्हणाला—"न जाणें बरे दिसत नाही आणि आपली परिस्थिती सोकांना माहीत नाही असे थोडेच आहे?"

दुसऱ्या दिवशी मोठा भाऊ बायको मुलांसह भावाच्या घरी गेला. घरभर बडी-बशी मंडली होती. वाटाने घर जगमगत होते. त्याची किंवा त्याच्या कुटुंबाची कुणीच दखल घेतली नाही. शेंबट्या पंक्तीतमुळा त्यांना आगा मिळाली नाही.

त्यांची निराशा झाली, मुला-वाढांसह तो उपाशी पोटी घरत आपल्या सोपटांकडे निघाला.

त्याची बायको चाहुल ऐकून म्हणाली—"आपल्या मागे कुणीतरी संतप, सगळ्या जगात आपल्याला तोडकंय बन हा मेला आपल्या मामे लागलाय."

"आपल्या दुर्दैवाशिवाय मागे कोण येणार?" नवर म्हणाला.

ते खरेच होते, तो माणूस त्याचे 'दुर्दैव' होता. तोंवर त्यांनी वधितले नव्हते पण तो नेहमी त्यांच्या मागेच असायचा.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी वडील भगवाहेर येऊन नघतों तर दुर्दैव अंगणांतच बसून होते.

तो मोठ्या भावाला म्हणाला—"या जगांत सुख नावाची गोष्ट नाही. मग विचार कां करतोस? नर, दारू प्यायला जाऊं दारुंत सर्व दुःख बुडवून टाकू या."

"अरे, पण दारू प्यायला मजकडे पैसा नाही ना!"

"तुम्ही जूनी कांबळी आहे ना, ती विकून टाक. आतां हिवाळ्याचे दिवस संपलेयत पुन्हां हिवाळा येईल तोवर जगलों-बाचलों तर तेव्हांचा विचार तेव्हा करू." दुर्दैव म्हणाले.

मोठ्या भावाने सोपटानून जुनी कांबळी धाणली. विकून भासल्या पैस्यांनी ते प्याले.

मग, जगाच सर्वांमने बरांतलील एकेक जीववस्तू विकून तो दुर्दैवावरोंवर दाक गीत राहिला.

शेंबटी विकण्यासाठी बरांत कांहीच उरलें नाही तेव्हा मोल मजुरी करून चार पैसे कमवून आणावेत असा विचार त्याने केला. नेहमी प्रमाणें दुर्दैवाने त्याला निरुत्साहित करायचे सोडले नाही. पण मोठ्या भावाने विचार केला—"जोवर मी याच्या विरोधाला न अध्यानतां पुढे पाऊल

टाकणार नाही तोंवर माझी स्थिती सुधारणें नाही.

एके दिवशी तो कामाधिकम परत येत होता. दुर्दैव त्याच्या मागे होतेच ते दोघे शेतांतून चालत असतांना मोठ्या भावाची मजर बाजूच्या मोकळ्या चराईत पडलेल्या एका मोठ्या भिळेवर पडली ती विचार करू लागला—"आजबाजूला पहाड-डोंगर नसतांना ही शिळा इथे कशी काय आली असावी? कुणी तरा मुद्दाम ही इथे आणली असावी असे वाटतें. कदाचित हिच्यालाली गुप्तघन तर नसेल?" त्याने हा विचार बोलून दालवतांच दुर्दैव म्हणाले—"हा सगळा तुझा भ्रम आहे. इथे घन कोण

मोठ्या भावाने विचारांत घेऊन म्हटलें—"तू एवढ्या समारंभपूर्वक आपला वाढ-दिवस साजरा करीत असतांना जुन फाटकं नेसून आमचे येणें कशाळा बाबा!"

"हे काय बोलणें झाले? सला थोडेपण आणजे तेवढ्याने आपल्या रक्ताच्या नात्यांत करक पडतो बोक्याच? तुम्ही अवश्य या." असे म्हणून घाकटा भाऊ निघून गेला.

घाकट्या भावाच्या बोकळ्यांनी अतिशय मुखावळेला मोठा भाऊ घरी जाऊन बायकोला म्हणाला—"मग! उद्या माझ्या भावाच्या दाढविवसानिमित्ताने फार मोठा समारंभ आहे. त्याने आपल्याला जेवणाचे आमंत्रण दिले आहे.

पुरून ठेवणार? आणि समज, असले तरी ते तुझ्या-भाय्या नजरेला कसे पडणार? आपल्या नशिवाला असे काही शक्य तरी आहेत का?"

पण आता त्याचे ऐकामचे नाही. हे मोठ्या भावाने ठरवले होते. तो लगेच गावातील एका ओळखीच्या शेतकऱ्याकडे गेला आणि एक बैलगाडी थोड्यावेळासाठी मागून आणली. आतांना आणि येतांना दुर्दैवाचे निवृत्ताहित करणे चालून होते पण त्याने तिकडे लक्षच दिले नाही.

शिळेजवळ बैलगाडी थांबवून तो उतरला त्याने शिळेला हात घातला व दुर्दैवाला म्हणाला—"दयाल काय जरा एक धक्का दे, ■ दगड हलकू या."

कुर-कुरतच दुर्दैवाने हात लावला. असेर थोडा घाम गाळल्या नंतर शिळा बाजूला झाली. याने कल्पना येत्या प्रमाणे शिळे-खाली खोल पोकळीत सोन्याची नाणी होती. दोघांनी ती नाणी काढून गाडीत भरली अंधार वाढत होता.

"निघण्या आधी अजून काही ■■■■■ आंत राहून तर गेली नाहीत ना बघून ये" मोठ्या भावाने त्या दुर्दैवाला म्हटले.

"काही बघायची करज नाही. आता त्यांत काही उरले नाही."

"सह्यांत उतरून पोकळीत हातांनी नीट चाचपून बघ, एक-दोन नाणी असतील तर ती तरी कां सोडायची चळ उतर!" मोठा भाऊ म्हणाला.

इतके सोने मिळाले, एक-दोन नाणी गेली तर काय हरकत आहे..." असे कुर कुरतच दुर्दैव सह्यांत उतरले. तोथोपना होऊन हातांनी चाचपडू लागला. तेव्हा मोठ्या भावाने कपटार्थाने ती शिळा पूर्वी प्रमाणे सह्याच्या लोंढावर नसवून टाकिली व सोन्याच्या पाण्यानी भरलेली बैलगाडी घेऊन गरी आला. ■■■■■ माने लागलेल्या दुर्दैवा पासून त्याची कायमची सुटका झाली.

त्यानंतर तो मुलां-बाळांसह सर्व प्रकारे सुखी जिवन जगू लागला.

फरारी नवरा, लक्ष्मीसारखी बायको

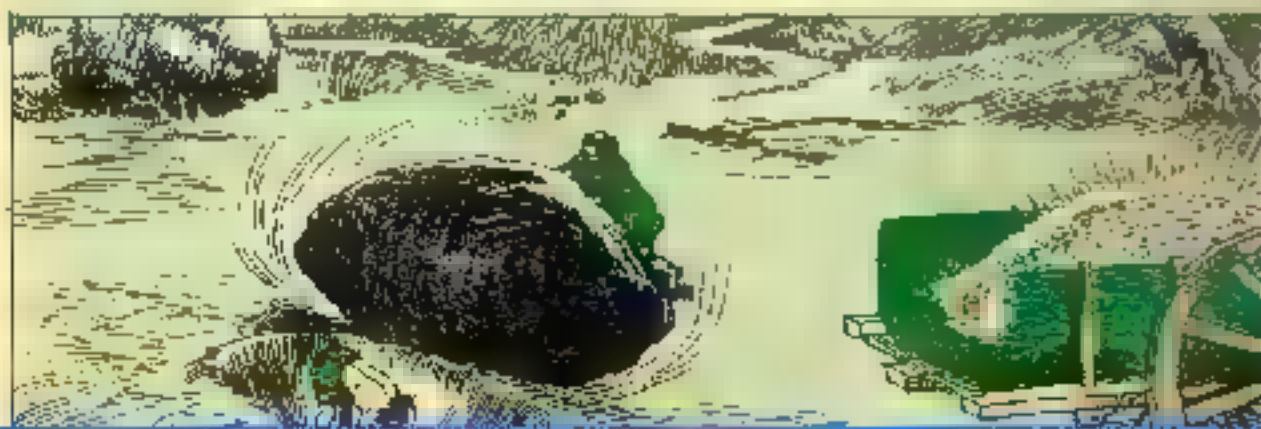
मल्या पहाटे उठून, बागार बेंऊन, राधा पाणी माणण्यासाठी गावाबाहेर असले- त्या सळ्यांतील विहिरीवर निघाली. अंधार ■■■■■ तरी सरावाच्या रायच्या उतरून राधेने पावर भरली पण अचानक तिच्या हातून भागर सुटून विहिरीत बुडाली.

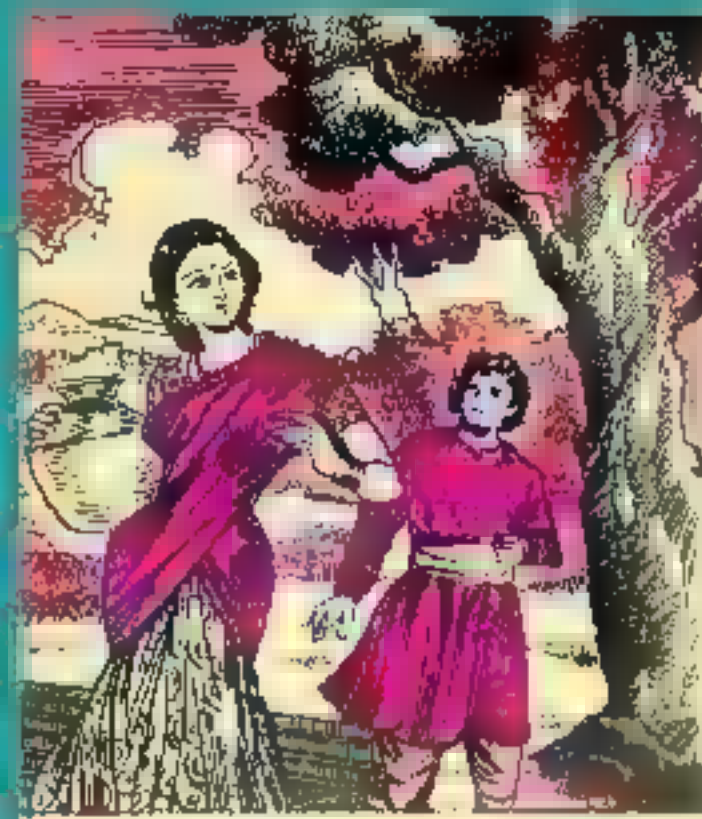
यामुळे ■■■■■ चित्ताने पायच्या चढून वर घेऊन, कुणी मदतीसाठी मिळेल का? या आशेने ती इकडे-तिकडे बघू लागली. इतक्यांत शेजारच्या जांब्याच्या झाडाभाडून एक युवक बाहेर येत म्हणाला—"इतकी गांव बघितली पण तुमच्या गांवची ■■■■■ कोणत्यात गावाला नाही दोंगराच्या कृशीत ■■■■■ राहिली, रम्य कन्याने नटलेले हे यांव फारच आवडले बुवा भापत्याला." क्षणभर थांबून तिच्याकडे निरखून बघत म्हणाला—"इतक्या पहाटे, एका बाईने एकटीनेच असा निजंन जागी येणे."

मांभावलेल्या अवस्थेत त्याच्याकडे क्षण-भर बघून स्वतःला सांवरत राधा म्हणाली—"दररोज माझी आख्याच पाण्याला पेटे, पण तिला ताप येतो आहे, मागी झाली तर मला पाणी आणू ■■■■■ नाही. म्हणून अंधार असतांनाच पाणी न्यायला आले होते, पण माझी बागर हातातून सुटून विहिरीत बुडाली आहे. तुम्हांला पोहतां येत असेल तर बागर काढून देता का?"

"पोहणे? भहो, मी ■■■■■ पट्टीचा पोहणारा आहे." असे म्हणत त्या तरुणाने आपला अंगरखा काढून झाडावर लटकवला व त्या विहिरीत सूर मारला व काही वेळांतच भरली बागर घेऊन वर आला.

राधेला आनंद झाला, बागर धोक्यावर ठेवीत—"तुम्ही मजवर फार मोठा उपकार केला आहे" असे ती म्हणाली व तिने घराचा रस्ता धरला.

“तुमच्याला त्रास व्हावा असे ज्यांना घाटले त्यांच्या तोंडी देवाचे नांव?” असे राधा उद्गारली.

यावर मोहन म्हणाला—“माझ्या नवसा-मुळे तुम्हाला होतोय की तुमच्या आईला बाईला?”

“माझ्या आईला तुमच्याबद्दल अजून काही माहीत नाही, कळले तर दिव-यल्या येलेल्या वधिणीसारकी चवताळून उठेल. मामच्या बराच्यात बायका परक्या माणसाबरोबर अशा बोलत नाहीत.” असे म्हणत राधा जपाट्याने निघून गेली.

नंतर बररोज सकाळी बिहरीजवळ बोलून चार दिवसांत मोहनने तिचा विरवास संघादन केला व एके दिवशी सकाळी म्हणाला—“मी हे निसर्गरम्य गाव सोडून उद्या परत जात आहे. गाव, इथले निसर्ग सौंदर्य मला फारच आवडले आहे. तू तर या सगळ्यातून जायबकी आहेस. म्हणून उद्या परत गेल्यानंतर मामच्या घरच्या बशील मंडळीस तुझ्या घरच्या भोळ्या माणसांशी बोला-चाली करण्यासाठी येऊन येईन व तुला नेहमीसाठी आमच्या गांवी घेऊन जाईन.”

राधा काहीच न बोलतां जडखळणाऱ्या पायांनी घरी पोचली. तिचे मन अतिशय बेचैन झाले होते. जसा वेळी बहुधा ती

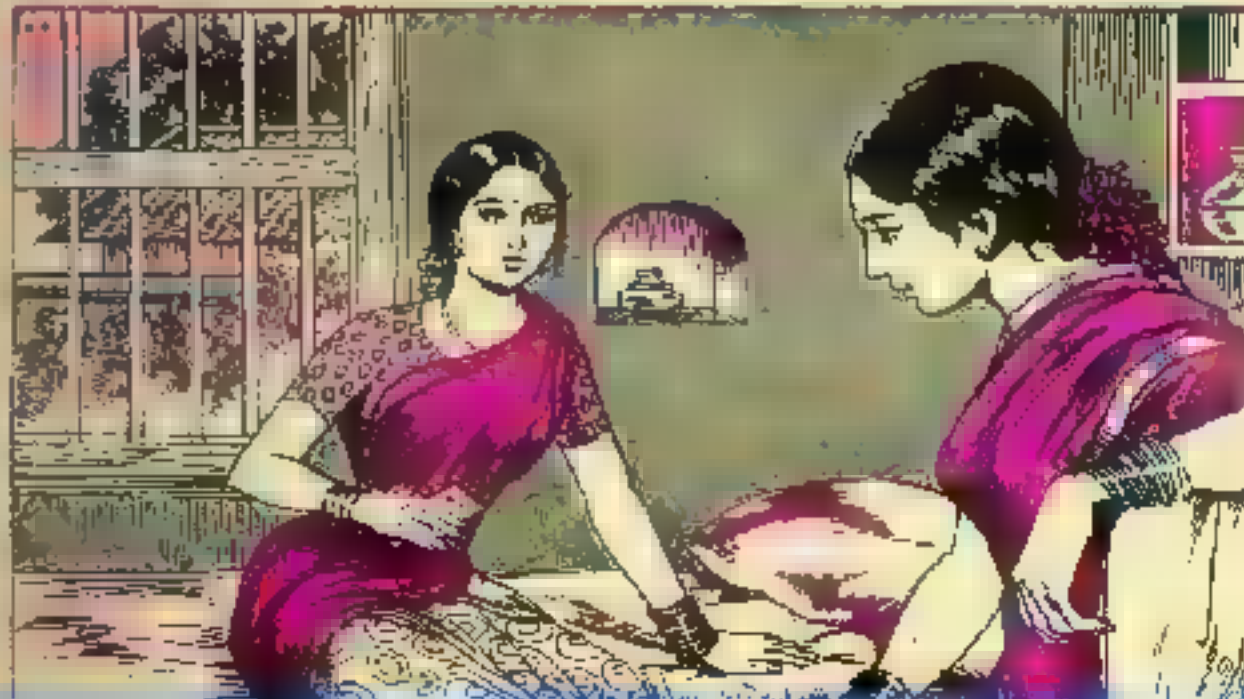
आपल्या मंत्रीणोकड—नंदिनीकड—जात असे. त्या दिवशी तिच्या मनाची चलचिचल ओळखून नंदिनीने त्या बेचैनीचे कारण विचारले. राधेने तिला अथवासून इति पर्यंत सर्व काही सांगितले व त्याची आपल्या बरोबर विवाहवध होण्याची इच्छा असल्याचे सुद्धा सांगितले.

हे सर्व ऐकून नंदिनी म्हणाली—“वेडे, ही तर जानंदाची गोष्ट आहे. अशी हताश का होत आहेस?” यावर विषाद युक्त स्वरांत राधा म्हणाली—“तो राजाच्या शिपायांची मजूर चुकवून फिरणारा आरोंबी आहे.”

तिच्याकडे आदर्यं अविश्वासाने पहात असलेल्या नंदिनीला तिने एक चिट्ठी दाखविली. नंदिनीने चिट्ठी वाचली—

“मोहन! तुझ्यासाठी राजाचे शिपाई शोध शोध करीत आहेत. कुण्या तरी अज्ञात गांवी निघून जा.” असा मजकूर वाचून ती राहिली. पण तिच्या चेहऱ्यावरचे प्रश्न निहू कामम होते. राधा तिला म्हणाली—“ही चिट्ठी पहिल्याच दिवशी त्याने आपला सदरा काढून जाडावर टाकला तेव्हा त्यातून खाली पडली होती व मी कुतुहलाने ती उचलून स्वतःजवळ ठेवली.”

अजवर विचार करून नंदिनी म्हणाली—“तो गुन्हेगार आहे, शिपाई त्याच्या मागा-वर आहेत, कळून सुद्धा त्याच्याशी बोलत राहिलीस, याबद्दल सिध होते की हा तरुण तुला आवडला आहे. तर आता असे कर, सकाळी तो भेटेल तेव्हा

अंगात सदरा घालीत म्हणाला—“करण्याच्याला आपले नावमुढा सांगितले नाहीत, माझे नांव मोहन आहे.”

पुढे पुढे जात असताना राधा ओरडून म्हणाली—“माझे नांव राधा.”

दुसऱ्या दिवशी सुद्धा बल्या पहाटे पाण्याला येऊन राधेने बिहरीतून बाजार सहून येतली व पायच्या चढून वर येत असता शेजारच्या वकुळोजवळ उभा असलेला मोहन तिच्या दुष्टीस पडला पण पाहिला-सारखे करून ती पुढे निघाली. तेव्हा मोहन हसत म्हणाला—“तुमच्या आईला आप कमी झाला नाही, देव माझ्या नवसाला पावला. मी तुम्हाला पुन्हा बघू शकलो!”

त्याला, 'लग्ना आधी आपणांस एकमेकांचो संपूर्ण माहिती असणे इष्ट, तेन्ही मृमचो सगळी माहिती सांगा', असे म्हण."

सैविणीच्या सल्ल्याप्रमाणे दुसऱ्या दिवशी राधेने मोहनला तसे विचारले. त्यावर किंचित् हेसून ती म्हणाला- "हे मात्र छान आहे, स्वतःबद्दल किती सांगितलंस तू मला? आईवडिलांना पारक्या असलेल्या तुला तुझी आत्मा नानाप्रकारे छळते. हे सावं सरय तरी तू मला सांगितलेस का?"

हे ऐकतांच राधेचे डोळे भरून आले, तिने आपले तोंड हातांनी झाकले.

समजावून सांगण्याच्या सुरांत मोहन म्हणाला- "तुझ्याबद्दल सर्व माहिती कळल्या-

बरोबर मी तुला जीवन-संगीनी बनवण्याचा निश्चय केला आहे. इतका जांच सहन करीत तू हंसतमुख कशी राहतेस, देन जाणे."

डोळे पुसत निपथळी स्वरांत राधा म्हणाली- "नशिबी जे कष्ट आहेत ते सहन करतांना कचून जाणे बरे नव्हे."

मोहन म्हणाला- "तुझ्या सद्गुणांवर माहित होऊनच तर मी तुझ्याशी लग्न करू हसिच्छनाय."

त्याच्याकडे मेदक नजरेने राधा म्हणाली- "तुम्ही म्हणताय लक्षणांनी युक्त असलेली मुलगी एका फरारी गुन्हे-दाराशी लग्न करण्यास होईल असे तुम्हाला कसे वाटले?"

या प्रश्नामुळे भावचर्यचकित झालेल्या मोहनला तिने ती चिट्ठी दाखविली. चिट्ठी वाचून जोराने हसत म्हणाला- "ह्यात लिहिलेला मजकूर मला उद्देशूनच आहे, पण हो चिट्ठी कुणी लिहिली का लिहिली हे तर जाणून घे". असे म्हणत मोहनने स्वतः बद्दलची समग्र माहिती सांगण्यास सुरवात केली.

त्याचे वडील नझाचीश असून त्यांना पैशा पळीकडे काहीच महत्वाचे वाटत नाही. आईचा स्वभाव मात्र एकदम विरुद्ध, वडिलांनी घरांत कुणालाही न विचारतां

मोहनचे लग्न गांवांतील एका फार श्रीमंत व्यापाऱ्याच्या मुलीबरोबर ठरविले. ती मुलगी अतिशय कुरूप होती. मोहनला मुलीशी लग्न करण्यापेक्षा सत्यास धंजे इष्ट वाटले. मुलाचे मन आईला कळत होते, तिने सल्ला दिला की चार दिवसांवर मुहूर्त घेऊन ठरला आहे. हे चार दिवस मोहनने कुण्यातरी भिवाकडे लपून रहावे- म्हणजे मुलीला ऐन केळी इभत बाच, विण्यासाठी वाटेल तितका पैसा जमून आपल्या मुलीचे लग्न कुणाशी तरी लावून देईल व त्याच्या मागाची पोटा टाकेल. त्यानुसार मोहन गावांतील एका भिवाकडे लपून राहिला होता, पण त्याच्या वडिलांनी आपल्या मुलगा बेपत्ता असल्याची फिर्याद सरकार दरबारी नोंदविली. मोहनच्या आईला हे वृत्त कळतांच तिने विचार केला की गावांतच राहिल्यास राजाचे शिपाई ह्याला जोघून काढल्याशिवाय राहणार नाहीत. म्हणून कुण्यातरी दूर ठिकाणी पळून लपून राहण्याबद्दल आपल्या

एका वृद्ध व विचवासू मेवका हाती आईने 'ती' चिट्ठी पाठविली होती.

"ही आहे माझी समग्र माहिती. आता तुला सर्व सविस्तर कळले आहे, आता तरी आपल्या विवाहास तुम्ही संमती आहे ना?" काली मान घालून पायाच्या बोटांनी जमीन उकरीत असलेल्या राधेस मोहनने विचारले.

राधेने हंमत विचारले- "मी मूर्ख म्हणा की अवाणी म्हणा, पण जेवढे कळणे आवश्यक आहे ते समजून घेण्याची अवकाल तर देवाने मला दिली आहे ना?"

"या प्रश्नाचे उत्तर लग्नानंतर माझी आईच देऊ शकेल, वडील मात्र, स्वतःबरोबर लक्ष्मी घेऊन येणारी सून न मिळाल्याची नाराजी बिसकं शकतील व त्यांना आनंद होईल ही जाणी मला आहे, कारण त्यांना लक्ष्मीसारखी सून लाभली आहे." असे सांगून मोहन म्हणाला- "मातांच निमतो आणि आई-वडिलांना घेऊनच पुढील गोष्टी ठरविण्यासाठी घेऊन येतो" आणि गांवी जाण्यासाठी निघाला.

अन्याय आणि दुर्दैव

गोपाळ नांवाचा एक माणूस देखाटून करीत निघाला. फिरत-फिरत तो विक्रमपुरी
राज्यात आला तेथे बलवंतवर्मा नांवाचा राजा राज्य करीत होता. एका गावी बात
असतां कांही चोरांनी त्याला गावाच्या नेपांवरून अचबिने आणि त्याच्याजवळ असलेल्या
पैसाबद्दका पैऊर पसार झाले.

गोपाळने त्या गावांतील पोलीस पाटलाकडे तक्रार केली. पोलीस पाटलाने गोपाळकडे
जमाले पाहिले व म्हणाला-“भाया गृहस्था! चोराची उपजीविकाच चोरो, नटमारीवर
चालते. नाही करायचे तर त्यांनी काय उपाशी रहावे?” वर चार दिव्या हा...

गोपाळला त्या राण्याचा व राजा ... अतिशय राग आला, तो राजधानीत
पोचलाच-“बलवंतवर्माजवळ ... चालवण्याची लायकी नाही, तो निष्कळ मुर्ख आहे,
देशात मोठ-मुठ्ठाळता गुळमुळट झाला असून ते वेगळा पान करतील.” असे ताका-ताकाने
बोलू लागला.

राजाच्या मित्रांमधी त्याचा एकजून येले व राजांही म्हणून ... दहा वर्षांसाठी
कारागृहांत राबव्यात आले.

वहा वर्षांचा मुकववास भोगून बाहेर पडल्याबरोबर पुर्वाभुषणाने महाजपच शिकल्या-
मुळे तो उन्मादाने भोरतु आणला-“राजा बलवंतवर्मा कार बिकेकी व राजधर्माचा ...
करणारा आहे; बलवंतवर्मा महाराज की जय” बोलले.

त्याला पुन्हा एकदिव्यात आले व पावेळी राजवरवाराचे त्याला ... वर्षांच्या बंदिवासाची
शिक्षा ठोठावली त्याला आश्चर्य वाटले, मागच्या वेळी राजाबिहळ बोलल्यामुळे वहा वर्षांची
शिक्षा जन् आली राजाला चांगले म्हणाल्यामुळे दुप्पट शिक्षा!

गोपाळ दहा वर्षांसाठी सुकंठांत असताना राजा बलवंताच्या सेनापतीने ... केले
त्याला सुटवून स्वतःच राजा झाला होता. ही गोष्ट गोपाळला मंतर ...

रहस्याचे रहस्य

आनंदपुरचे जागीरदार कुलशेखर महा-

राज यांचे मापल्या. धर्मपत्नीवर
असंत प्रेम होते. त्यामुळे केवडी महत्वाची
... रहस्यमय गोष्ट असली तरी, ती
बायकोला सांगितल्या वाकून त्यांना राहवात
नसे आणि बायकोमुळे ती रहस्ये चार
चोपांत जाहीर झाल्याशिवाय रहात नसत.
या बाबतीत किती बोलले, रागावले तरी
उपयोग नव्हता.

जागीरदाराचे रामाजी आणि सोमाजी
नांवाचे दोन विश्वासू सेवक होते. कुलशेखर
यांनामुढा कधी-कधी आपली कांही रहस्ये
सांगत असत. रामाजीला सांगितल्या गोष्टी
चार लोकांत पसरत असत, ... सोमाजीला
सांगितलेली कोणतीही गोष्ट पट्कर्णी होत
नसे. जागीरदार रामाजीला ... नेक प्रका
सांगत. रामाजीत असत की ही रहस्ये
बाहेर का पडतात? तेव्हां तो म्हणें-

“महाराज, आपण सांगितलेले रहस्य मी
बायकोशिवाय कुणाला सांगत नाही, पण
तिचा ... असा आहे, तिच्या तोंडी
लीळ मिजत नाही.”

एके दिवशी त्यांनी एकदिव्या सोमाजी-
लाच बोलावून विचारले-“लग्न झाले
तेव्हां बायकोच्या गळ्यांत मंगळ-सूत्र बांधून
सर्व सुल्ल-दुःखांत मी तुम्हा सहभागी आहे.
'धर्मच, अर्थच, कामेच नातिचरामी' अशी
... व मुढा घेतली आहेस. तेव्हां स्वतःला
कळलेल्या गोपनीय गोष्टीं तिला न सांगणे
हे अधर्माचरण नव्हे काय?”

“महाराज मी तर हिच्यापासून कांहीच
लपवीत नाही. मला कळलेली सगळीच रहस्ये
मी तिला नेहमीच सांगत असतो” सोमाजीचे
हे सांगणे जहागीरदाराला खोटे वाटले व
तर प्रकार समजून घेण्यासाठी त्याने या
दोघां सेवकांची परीक्षा घ्यायचे ठरविले.

एके दिवशी त्यांनी सोमाजीला सांगितले—
"माझ्या पोटांत एक बण उठला आहे व
त्यामुळे मी जास्त दिवस जगणार नाही,
असे बंडाराजांनी सांगितले आहे. आतां
वारसाची निवड करणे आवश्यक आहे."

सोमाजी निघून गेल्यानंतर त्यांनी
रामाजीला बोलवले व म्हणाले—"तुला मी
एक अतिरहस्याची गोष्ट सांगायची म्हणतोय
दोन दिवसांपूर्वी माझे विरोधक मला वीथी
घालून मारण्याचा कट रचत असतांना पकडले
गेलं आहेत. पूर्त या कटांत सामील असणा-
ऱ्यांची नावे मी गुप्तच ठेवणार आहे."

आठवड्या भरतच रामाजीला सांगि-
तलेली गोष्ट सर्वांच्या तोंडी झाली. पण
सोमाजीला सांगितलेली बाती कुणालाही
कळली नाही.

महाराजांनी आपल्या एका दासीला
सोमाजीच्या घरी जाऊन "आपल्या आजारा-
बद्दल सोमाजीच्या बायकोस काही सांगितले
आहे का," ही बातमी काढून आणण्यासाठी
पाठवले. तिने येऊन सांगितले की—"महा-

राज, ही बातमी आठवड्या भरत आधीच
तिला कळली आहे."

ते ऐकून कुलशेखर महाराजांस भावपूर्ण
वाटले. त्यांनी सोमाजीला बोलावून—
"तुझ्या पत्नीसारखी स्त्री मा दिवसांत
असणे कठीणच." असे म्हणून घटसेला
सर्व वृत्तान्त सांगितला.

माघार म्हणून सोमाजी म्हणाला—"यांत
आश्चर्य करण्याजोगे काहीच नाही. महा-
राज! कुणालाही एखादी गोष्ट रहस्ययम
म्हणून सांगितली की ती इतर कुणालातरी
सांगितल्याशिवाय त्याला कंज नाही.
मी काय बायकोला सगळीच रहस्ये
सांगतो. म्हणून तिकडे विशेष लक्ष देत
नाही व इतर कुणाला सांगत नाही."

रहस्याचे रहस्य कळल्यामुळे, जहा-
गीरदार महाराजांना आनंद झाला. त्यांनी
सोमाजीला इनाम देऊन त्याचा बहुमान
केला. या नंतर त्यांनी आपल्या बायकोला
सांगितलेली रहस्ये कधीच पटकणीं झाली
नाहीत.

गणेश पुराण

आज्या एके दिवशी फलवृक्षांनी भरलेल्या
मार्गाने एक सुंदर मुलगा
चलून छान गात होता. फळांचे
बोंसण्या घोस होते आणि ही
पिकलेली होती.

त्या मुलाशी एका माहेन बोलविले
अज्वाला वाटले. ती म्हणाली ही—"बाबा
रे! एक फळ माझ्याकडे नाही टाकणार
का? लोंडाला पाणी सुटले आहे, !"

मुलगा हसत म्हणाला—"अज्वा! तुला
कोणते फळ हवे आहे? साडावर खूप फळे
लागली आहेत! तुझे म्हातारपण नाही से
करणारे फळ देऊ का? तुझ्या मृत्यूला दूर
पळविणारे फळ हवे आहे का? तुला
घनाच्या राशी मिळतील असे फळ हवे

का? कसले फळ हवे आहे?"
ती मुलगा मुद्राक्षयेश्वर बालिक त्याची
असावा असे अज्वाला वाटले. तिने हात
उचलून नमस्कार केला व गुडगे टेकून
म्हणाली—"मुद्राक्षय स्वामी! किती वाटले
तरी कमी न होणारे अपार ज्ञानधनराशी
देणारे मला दे, बाबा! ज्ञानफळांचा
अनुग्रह कर!"

मुद्राक्षय कार्तिकेय प्रभू आपल्या स्व-
स्वरूपात धारण करून मोरारुत बसून
प्रमट झाला. अज्वाच्या डोक्याला आपल्या
दंडाच्या टोकाने हळूच स्पर्श करून तिच्या
वर अनुग्रह केला. तेव्हा अज्वाला एकदम
विराट रूप धारण केलेले ओंकार मन्त्र,
ब्रह्मज्ञान, जीवनमुक्ति मार्ग शंखमळा आणि

आली. आकाशात काढे कुन दिवू लागले आणि सर्वत्र काळोखी आली. मधून मधून विजा चमकू लागल्या. अन्नाच्या पायाला ठेच लागली व ती खाली पडली. तिच्या हातातली काडी दूर जाऊन पडली.

त्या काळोखात कोणीतरी येत असल्याची चाहूल आली. अन्नाने वर कळस पाहिले. एवढी वीज चमकली त्या विजेच्या उजेडात एक मोठे मुलगा पावले टाकत पुढे येत असल्या दिसला त्याचे मोठे मोठे पांढरे हात होते. मुलाने अन्नाचा हात घेऊन उभे झाले आणि तिची काडी आणून तिच्या हातात दिली.

घरलेली काडी हातून न देता घट्ट धरून ती म्हणाली—“अन्ना! कोठे निघालीस? कोणत्या तरी दशनाला चालली का?”

अन्ना म्हणाली—“बाबा रे, ही सर्व पृथ्वीच मला एक दिव्य आहे. दर्शन करण्याची वेळी दृष्टा नाही. तरी एक क्षेत्र दर्शन व्हावे अने वाटते, जेथे पांचायचे स्वाची वाट दिसत नाही. परंतु तू कोण हे नाही सांगितलेस? तू एवढासा मुलगा दिसतोस या काळोखात कसा काय आलास?”

“अन्ना, मी तुझा लहानपणा पासूनच मित्र नाही का? मला जन्मल्या पासून

जन्मलेस. पण तू कोणत्या क्षेत्र दर्शनास निघालीस? नाही सांगितलेस!” ती म्हणाली.

“सांगून काय उपयोग? तू घेऊन जाशील का? ते शंकराचं निवासस्थान असे महासेत आहे!” अन्ना म्हणाली.

“हो तिच्या! खरेच ना! ने काही मोठे काम नाही. मी तुझा हात पकडून घेऊन जातो. चलो!” असे म्हणत त्या मुलाने अन्नाचा हात पकडला आणि पुढे पाऊल ठेवत. दुसऱ्या हाता काडी धरून पुढे निघाली तेव्हा एक मोठी वीज चमकली त्या उजेडात आपला हात मोकळा सोडत धरून नालाधाराच्या गणपतीला पाहून अन्ना होठे गिटू ती गप्पात म्हणाली—“देवा! मला लहानपणा पासूनच चालवीत आहोय. मी होठे उघडून वाटने चालते. किंवा मिटून चालते काय. एकच!” ती होठे उघडल्या शिवाय अन्ना गणपती चरवीत होता त्या पायऱ्या नी चढून चालली होती. किती पायऱ्या चढून गेली किती वाळू लोटली तिच्या कडले नाही.

अशी जात जात अचानक अन्नाला गणपती म्हणाल्याचे ऐकू आले—“अन्ना आपण शिवसन्निधीसच आलो आहो!” तिने होठे उघडले.

तेथे प्रकाशाजिवाय दुसरे नाही दिसले नाही. खाली पाहिले तर अनेक नक्षत्र मंडले पायऱ्या मारली व जिथ्या मारली दिसली. किथ्येक सूर्य मंडले व अनेक छोटे नक्षत्रे पायऱ्या फिरत असलेली आणि नित्य वाढत असलेल्या ज्वांती, नित्य फिरत असलेली प्रकाशवलये जिला आपल्या पायाखाली होळ्यांना चमिन करून सोडणारी दिसली.

गणपतीने अन्नाचा हात मोडून म्हटले—“अन्ना! तू शिव सन्निधीस पांचली आहेस. येथे काळ वेळ नावाची बसू नाही. नाश, नश्वर असे काही नाही. सृष्टी, स्थिती आणि लय विरहित अशी शिव सन्निधी आहे. म्हणजे खरे खरे कल्याण!

अन्ना जात प्राप्तो सारी सुखदुःखप्रभूने अन्नाला आशीर्वाद दिला आणि अंतर्धान पावला.

अन्ना पायीच एका गावातून दुसऱ्या गावी चालत घरघर जात, भक्ति, उत्तम जीवन धर्म जनमापाण्याला कळले असा सोप्या भाषेत समस्त व प्रचार करीत देव भ्रमण करू लागली.

अन्नाच्या तोंडी निघालेली मधुर वचने काव्य रूप पावून गीतांत बदलून सामान्य जनता जनादेनपर्यंत पसरू लागली. आणि चिरस्थायी झाली.

अन्ना अशीच भ्रमण करीत एके दिवशी काळोख पडायच्या सुतागाम अरुणसंगीत

विषवेक्षर अशा शिवाचे दर्शन कर !” असे सांगून गणपती अंतर्धान पावला.

अव्वाला जालींवर सर्वत्र व्यापून टाकून टाकणारी लिंगाकार अंघोनि दिवली. त्या अंघोनीन शिवाचे गण शिवस्तुती करीत असलेले ओंकार ध्वनिस्वरूप ऐकू येत होते. विश्वेश्वर शिवाचे दर्शन घडले. त्याच्या दोन्ही बाजूला गणपती, पावती व कुमार-स्वामी नंदी भुंगी वगैरे होते.

अव्वाला शंकराचा साक्षात्कार घडला. शंकराने आपला अभय हस्त अव्वाच्या मस्तकावर ठेवून तिच्यावर अनुग्रह केला. अव्वाला शिवसायुज्य भुक्तो लाभली. मनामंडलांतल्या एका चित्रात गणपतीच्या

हातात उमाचे एक कांडे होत आणि एक शेतकरी कुतूहलपूर्वक त्याच्याकडे पाहत होता. ते चित्र पाहून मित्र वया सांगू लागला.

एकाद्या राजासारखे मोठे जमिनदार दरवर्षी विनायकाची पूजा, उत्सव उगैरे मोठ्या थाटामाटाने करीत. त्यांना भक्त शिरोमणी म्हणून लोक म्हणत त्यांच्या कडे गिके निघत. इतक्या यत्नाही होना.

त्या सळ्यात काम करणारा एक गरीब होता. तो गणपतीचा भक्त होता. दर वर्षी शेतात काम सुरू व्हावे व्हावे प्रार्थना करीत असे—“देवा, जावपी वागत गोक येऊ दे !” स्याप्रमाणे उमाचे गोक फारच सान येत असे व ते वाढत होते.

तो गरीब त्याची वागशी व दहा वर्षांचा मुलगा त्या काळादरम्यान म्हणत काम करीत. परंतु जमिनदार त्यांना फार कमी मजुरी देत असे. नोमुडा नियमित देईच असेही नाही. तो गरीब भोळा माजडा होसा, अल्पसंतीगीही होता.

जमिनदाराची वाढको वागली होती. यरं वाईट सर्व गणेशाला निवेदन करीत असे. नवरा सड्याला पणार मजुरी देण्यात कुचराई करीत तेव्हा तो म्हणं—“ने कितो कावाडकष्ट करतात आणि तुम्ही त्यांना काय देता? जराच देत जा !”

“तुला सल्ला द्यायला काय जात? जशी काटकसर करतो म्हणून तर आपल्याला गणपति उत्सव करायला काही उरत !” तो तिला म्हणं.

तो मनात म्हणं—“कावाडकष्ट करणा-याच्या तोंडात नाती काढून गणपतीची पूजा आणि उत्सव करण्यापेक्षा ते नाही केले तर काय विघडणार आहे? आगच्या छाना देवा, वागली दे ?”

त्या वर्षी ऊत हत्तीच्या सोंडसारखा जाडजूड आणि सडक आला. हजारो ऊत भक्ते भारच्या जमिनदाराच्या आवारात येऊन पडत होते.

“ही भक्ते गणेशाची रुपा! पूजा भक्ता आणि उत्सव फुकट जातत का? आपण हे सर्व करतो मग ?” जमिनदार म्हणाला.

“एवढेच का? म्हणजे आपल्या गडघाने जो एवढी मेहनत केली ती काहीच कामाची नव्हती, असे म्हणायलाच आहे का तुम्हांला ?” वायकोने विचारले.

“बरंच झालं की, तुजो ही फुकटाची कीर्त आणि उदारता? आपण जर नोकरा-चाकरांना असे मानू लागलो तर पुढे त्यांच्या पाठोपाठ हिडावे लागेल. माणसाच्या हातून काय घडणार? सर्व विनायकाची कृपा आहे !”

जमिनदार म्हणाला. जमिनदारणीने मना तस्या मनातगणेशाची प्रार्थना केली—“हे विघ्नेश्वरा! यांच्या मनात शान्तीद्वय तुझ्याच करणने आला तर होणार ?”

गडघाच्या मुलाची गणपतीवरच अपार भक्ती होती. गणेशचतुर्थी आली की तो हिडून फिक्त पांढरी तांबडी कमळे हुडकून बाणो फुले, पत्री जमा करी आणि पूजेसाठी आणून देई.

त्या वर्षीची गणेशचतुर्थी आली. नेहमीप्रमाणे उत्साह या वर्षीही वाढला. जमिनदाराच्या आवारात तसाचे भारे टाकीत असलेल्या बडिलांकडे जाऊन तो म्हणाला—“बाबा, आपणसुद्धा एक उत्सव गणपतीला

बाहू या. अस घेऊन जाऊ पा का?" गडघाने एक ऊस काढून मुलाच्या हातात दिला. तो घेऊन तो घरी निघाला. तेव्हा त्याला जमिनदाराने पाहिले.

जमिनदाराने एकदम नरसिंहावतार धारण केला. ओरडला—"काय रे, मासा ऊस घरी पळवून नेतो आहेस का?" असे म्हणत तोंडाला आले ते गडघाला बोलला आणि कोरडघाने त्याला मारू लागला. जमिनदाराच्या घरची माणसं व गावकरी ते पाहून गप्प राहिली, कोणी हुकी व्हेल नाही. जमिनदाराचा असा घाक होता गावात. त्याने काय वाटेल ते केले तरी चाले, कोणी विचारणारा नव्हता.

गडी असहा वेदनेने म्हणाला—"मालक, गणेश चतुर्थी नाही का, एक घेऊन जा म्हटलं—एकच एक ऊस!"

"तुम्हां सालच्या जातीतल्यांना गणेश चतुर्थीची पूजा काय?"

"सालची जगत झाली म्हणून गणेशची भक्ति असत नाही का?"

जमिनदार त्याची बघी उडवीत म्हणाला—"तोंड पहा, भक्ति करणाराच! कोल्हा म्हणे स्वर्ग लोकाला जायची उम्मेद करतोय! तो ऊस टाक द्या!"

"एका उसासाठी तुम्ही इतके रागवता काय मालक? मी मागता मागता एक आणून टाकला आहे देवे!" एका उसाने काय कमी होणार आहे?" गडी म्हणाला.

"किती उमेदगणान बोलतो आहेस रे! एकच काय, दहा, बांभर किंवा हजार हजार सारखे! तू उद्यां सकाळी उजाडायच्या आत एक हजार ऊस साली पाहिजेस. बोथा मला दिसला पाहिजे, नाहीतर एकेक उसावडून तुला हजार कोरडे वसतील!" असे म्हणत त्याने गडघाला एका खांबाला बांधून ठेवले आणि नोकरीकरवी त्याच्या समोर एक हजार ऊस टाकून ठेविले.

जमिनदार तसाच हट्टी होता. त्याच्या मनात येईल तेच खरे! त्याने गडघाला एका खांबाला बांधून ठेवले त्याच्यावर

पाहण्याला शिपाई उभे केले. जमिनदाराच्या दायकोने गणेशाचे स्मरण करून मनातल्या मनात त्याला आठवीत म्हटले—“देवा, गडी अगदी भोळा मावडा आहे. असं सायने त्याने ठरविले तर निष्कारण मरेल. खाऊ शकला नाहीतर माझे यजमान त्याची चामडी लोळवितील. त्याचं कसं ते रक्षण कर!”

गड्याला काय करावे सुचना. करायला काहीच नव्हते. देवाचे स्मरण करून बोल्ले मिटून पडून राहिला आणि त्याला झोप लागली.

उजाडताच जमिनदाराने जाग्या पाहिले तर त्याच्या आवारात हिमालयासारखी जोश्याची पांढरी रास पडलेली होती. मानेवर भूत बसल्यासारखा तो मोठ्याने ओरडत जाग्या जागी ‘आ’ वाचून उभा राहिला.

त्याच्या ओरडण्याचा आवाज ऐकून त्याची चामडी धावत आली. तिला तो म्हणाला—“सर्वेस्वाचा मास झाला. आपल्या आवारात एक ऊसही उरला नाही, सर्व

चोषा होऊन पडला आहे! गडी म्हणजे भूत आहे भूत! आपणां सर्वांना खाऊन टाकील. चल, पळून जाऊ या!” तो ओरडून सांगत होता. ते ऐकून स्मित करून ती म्हणाली—“तो भूत नाही व त्याने ऊस खाल्लाही नाही. मी स्वतःच्या डोळ्यांनी पहात होते तेवढे उजाडले नव्हते आणि हत्तीचा धोंकार ऐकून माझी बाय मोडली. मी बिडकीतून पाहिलं एक मोठा हत्ती ऊस खातखात नाहीता झाला.”

“हत्ती काय म्हणतय? तोंडं तुस! या पंचक्रोशीत हत्ती असल्यान मी या जन्मात कधी ऐकलं नाही.” असं जमिनदार सांगत बसला काही कण झळझळ मंदपातून धावत आले आणि सांगू लागले, ‘गडी आम्ही पूजा केली ती पणपतीची मूर्तीच अदृश्य झाली आहे. चहूकडे सोधून पाहिले.’ असे म्हणत असता त्यांचं डोळे ठेवलेल्या पडवीकडे सेले आणि सर्व ओरडू लागले—“ती पहा! ती पहा!” आणि त्या बाजूला धावले.

“पेशाचं कधी बोलं होईल का? हे पंते असले की संकटात पडलेल्यांना मदत नाही का करता येणार?” दोन्ही भूते म्हणाली.

“ओहो! तुम्ही दोघं सत्ययुगातील भूत दिसत आहां! तुमच्यासारखे लोक स्वतःवर संकट ओढवून घेतात तुम्हाला येथे आगा नाही मिळणार!”

“बरं तर आम्ही कोठे हो जाऊन राहू निदान ही आमच्या घनाची पिशवी तुमच्या या झाडाच्या डोलीत ठेवून घाल का?” दोघां नवरादायकोनी विचारले.

त्या गोष्टीस चडाच्या झाडावरची मुनं कपळ झाली. म्हणून आपली पेशाची

पिशवी त्या झाडाच्या डोलीत ठेवून हे भूतांचं जोडपं सविताच्या घराच्या परसांतल्या निचेच्या झाडावर येऊन राहू लागले.

त्या भूतांच्या जोडप्याला दररोज सविता त्या झाडाखाली येऊन अश्रू वाळीत बसलेली विमायची ती दोघं एकदां राधाबाईंच्या घरात गिरून तेथे काय होते हे पाहण्यासाठी गेली. त्यांनी सर्व परिस्थिती पाहली. त्यांना सविताबद्दल खूप रमा आली.

“इतर मुनांसारखं सविताने हुंदा व भेडी आणल्या नाहीत म्हणून ती भांडणीर सासू या मुलीला खाली आहे?” भूत बाई आपल्या नवऱ्याला म्हणाली.

“तो हुंदा काय तो आपल्या मुलीला पुरविला तर तिला थोडी मदत केल्या सारखं होईल. पण ते कसं करायचं?” नवरा म्हणाला.

दोघं भूत स्थानंतर बराच वेळे साधमात बोलून व काही ठरवून स्मशानातून आपलं घन आणायला गेली.

झाडावरच्या भूतांनी त्यांना पाहताच विचारले—“ओहो, परोपकारी जोडपं आलं वाटतं? कसंकाय, येण्याचं कारण?”

“विचारी एक मुण्यां कष्टात आहे, तिला मदत करायची आहे. डोलीत ठेवलेल्या पिशवीतून थोडं काही घेऊन जाव

म्हणून वालो आहो!" भुतांच जोडपं म्हणालं.

"कसाच्या माणसांच्या जातीतल्यांना मदत? ठीक आहे, पैसे तुमचे आहेत घेऊन जा!" झाडावरची भुते म्हणाली.

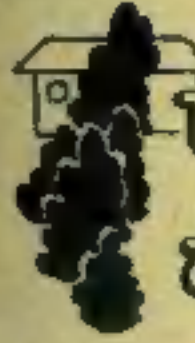
दुसऱ्या दिवशी सविता अंगणात सडा घालीत होती तेव्हा एक वृद्ध जोडपं आलं आणि विचारू लागलं—“अग मुली सविता, बरी आहेस का ग?”

सविताने मान वर करून त्यांच्याकडे पाहिलं. सविता झाली. कारण तिने त्यांना द्या पूर्वी कधी पाहिलं ही नव्हतं. म्हातारी रेशमी जरी काठी लुगडं नेसली होती आणि अंगभर दागिने घातले होते तिने. म्हातारा रेशमी धोतर नेसलेला

होता आणि त्याच्या खांद्यावर जरी काठी उपरणं होतं. त्याच्या बोटांत सोन्याच्या अंगठ्या होत्या. श्रीमती आंगोपांगी झटकत होती. त्याच वेळी बाहेरच्या उंबरठ्या पर्यंत आलेल्या राधाबाईने त्यांना पाहिलं व चकित झाली. म्हातारीजवळ येऊन म्हणाली—“तू उद्यान असतांना आम्ही तुला पाहिलं होतं. म्हणून तू आम्हाला ओळखलं नाहीस मी तुझी वेणूमावशी ग!”

तो पर्यंत राधाबाई स्वतःला सावस्व म्हणाल्या—“काय ग हे? त्यांना बाहेर रस्त्यावरच उभे करून मू अशी पहात आहे सं? घरात बोलाव!”

सवितेच्या पाठोपाठ ते पुन्हा जोडपं घरात आलं, म्हातारी राधाबाईला

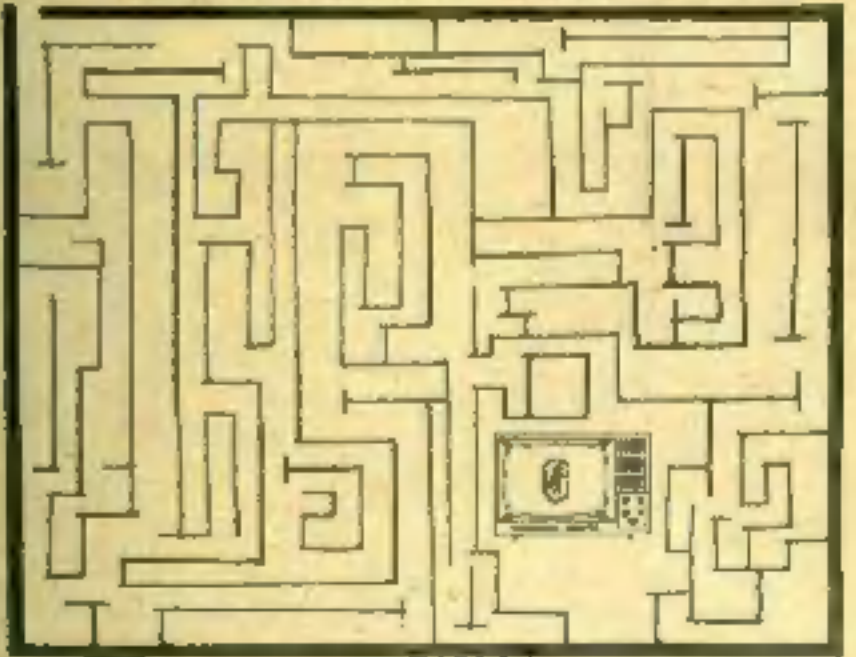

एक दीदी. पिगी

बँक हरवली, तिची गोष्ट

कॅनरा बँकेने राजुला एक टी.व्ही. पिगी बँक दिली.
तो हरवला आहे. ती शोधून काढण्यासाठी राजुला मधत कात पाव.

पारले

मी मोठी झाल्येना,
की माझी एक खोली असेल
बाहुल्यांची आणि
दुसरीत असेल तस बिस्किटांची...

छोट्यांना परंतु पारले ग्लुको-
स्वादिष्ट पौष्टिक आहार.

पारले